HERODOT

POVIJEST

MATICA HRVATSKA

Herodot

POVIJEST

Drugo izdanje

Preveo i priredio
DUBRAVKO ŠKILJAN

MATICA HRVATSKA

ZAGREB MMVII

ČITANJA HERODOTOVE POVIJESTI

Herodotovo čitanje

Oko 445. g. pr.n.e. u Ateni je Herodot, Grk rodom iz Halikarnasa, grada na maloazijskoj obali, čitao pred okupljenom publikom dijelove iz svoje velike sage o grčko–perzijskim ratovima i za to je odlukom atenske skupštine — kako kaže Diil, atenski povjesničar iz 4/3. st. pr.n.e.[1] (a citira ga Plutarh, uz nedobronamjernu primjedbu o Herodotovu laskanju Atenjanima[2]) — dobio nagradu u iznosu od deset talanata. Čak i kad bismo sumnjali u autentičnost ove epizode iz Herodotova života — a nema pravog razloga da ne povjerujemo u njezinu istinitost (osim u visinu honorara koji je, bar iz današnjih autorskih perspektiva, bio enorman i vrijedio je 262 kilograma srebra!) —, sama činjenica da ta anegdota predstavlja nezaobilazan dio tradicionalnog prikazivanja Herodota i da svoj izvor ima sasvim jasno još u »pravoj« antici, sama ta činjenica višestruko je simbolična.

Naime, bilo je to, po svemu sudeći, prvo zabilježeno javno čitanje jednog proznog djela.[3] Nastup pred auditorijem bio je, dakako, uobičajen način autorske prezentacije literarnog djela

1 FGrH 73 F 3.

2 *De Herod. malign.* 26.

3 *Cf.* PAULY 1979, *s. v. Recitatio.*

već davno prije Herodota: bar tri stoljeća prije njega počeli su aedi putovati grčkim krajevima i recitirati *Ilijadu* i *Odiseju* i druge epove, lirski su pjesnici, i monodijski i korski, nesumnjivo izvodili svoje pjesme uz glazbenu pratnju pred publikom, dramski su autori stvarali upravo za publiku, filozofi su iznosili svoja stajališta pred odabranim ili slučajnim auditorijima, govornici su govorili za publiku... U kulturi u kojoj je u to vrijeme umnožavanje teksta bio spor i zacijelo skup proces nevelike efikasnosti, jer je rezultirao malim brojem primjeraka, i u kojoj — što je još mnogo važnije — nije još postojala navika privatnog čitanja za sebe,[4] recitacije pred javnošću predstavljale su najlakši put do relativno široke publike. No Herodotovo se čitanje ipak izdvaja po tome što je ono bilo *čitanje*, dakle reproduciranje unaprijed napisana teksta, dok su se svi drugi spomenuti oblici prezentiranja djela temeljili ili na govorenju nekog predloška naučenog više–manje napamet ili na potpunoj improvizaciji, dakle na postupcima koji su izvođačima omogućavali da se u velikoj mjeri prilagode situaciji i auditoriju: ne treba sumnjati u to da su oni tu mogućnost uvelike i iskorištavali.

Herodot je svoj tekst morao čitati, jer je riječ ne samo o opsežnom djelu (i homerski su aedi morali pamtiti goleme količine stihova) nego i o prozi koja je sasvim očito bila lišena mnemotehničke pomoći ritma poezije i muzike, koja je poeziju nerijetko pratila; osim toga, bila je to proza koja pretendirala na egzaktnost ne samo izričaja nego i iznijetih podataka, tako da je ostavljala posve malo mjesta bilo kakvoj improvizaciji.[5] Prema tome, radilo se o događaju koji je svakako bio nov sa stajališta javne komunikacije i upotrebe jezika u njoj i koji je

4 Prvi spomen takva čitanja nalazi se u Aristofanovim *Žabama* (52–53), gdje je uz grčki glagol koji znači »čitati« pridodano posebno »sebi«, jer je do tada on značio samo »čitati drugima«; *cf.* CÀSSOLA 1998, 15.

5 I u Diilovu fragmentu izričito se spominje glagol »čitati«, a ne »kazivati«.

promovirao prozu kao prihvatljiv oblik literarnog djela, pa su kasniji autori smatrali vrijednim da ga zabilježe ili — možda, a to je iz današnje perspektive zapravo svejedno — konstruiraju i unesu u kolektivno sjećanje Grka.

Posebnu simboličku dimenziju Herodotovu čitanju daje njegova pozornica i tvrdnja da su Atenjani očito bili oduševljeni onime što su čuli: jedna kasna verzija ove legendarne anegdote, koju iznosi Markelin iz 5/6. st., čak kaže da je među slušaocima Halikarnašaninove prezentacije bio i petnaestgodišnji Tukidid koji je od ganuća briznuo u plač, te je nakon toga Herodot njegovu ocu preporučio da se dječak počne baviti povijesnom znanošću.[6] Ako nadiđemo ovu anegdotalnu razinu, prisjetit ćemo se da je Herodotovo čitanje smješteno u Atenu polovicom 5. st. pr.n.e., dakle u Atenu koja je već prenijela riznicu Delskog saveza u svoj grad (454) i time sasvim jasno navijestila svoje imperijalne pretenzije, koja je sklopila Kalijin mir s Perzijancima (448) i tridesetgodišnji mir sa Spartom (446) i koja će uskoro (443) početi birati Perikla petnaest godina za redom za stratega; drugim riječima, to je Atena na vrhuncu svojeg uzmaha, omogućenog bez ikakve sumnje i Klistenovim reformama krajem 6. st. pr.n.e. i svjesnim odabirom razvijanja specifične demokracije polisa, koja će — i u svojim idealiziranim i u onim manje idealiziranim verzijama — ostati kroz dva i po tisućljeća modelom demokratske države.

Promatrana kroz prizmu javne komunikacije i upotrebe jezika u njoj, demokracija polisa dubinski je vezana uz oralnu civilizaciju koja dominira u Grčkoj na prijelazu iz 6. u 5. st. pr.n.e. Tvrdnja o dominaciji oralne kulture ne znači, dakako, da su Grci u to doba bili nepismeni, već samo to da i u javnoj upotrebi jezika i u konstituiranju kolektivne memorije i identiteta prevladavaju usmeni oblici jezičnih poruka, a da se pisani

[6] *De vita Thuc.* 54.

tekstovi pojavljuju tek kao njihove zabilješke koje se pohranjuju »za vječnost«, ali koje tek neznatno sudjeluju u sadašnjosti.[7] I doista, na početku 5. st. pr.n.e. još su sve forme javnog iskaza — i političkog, i sudskog, i filozofskog, i umjetničkog — prvenstveno usmene i prilagođene trenutku samog iskazivanja.[8]

Upravo ta prilagođenost trenutku i neposrednom kontekstu iskazivanja, koja isključuje mogućnost prethodne pismene pripreme za govorenje, preduvjet je ostvarivanja demokracije polisa. Kako se u njezinim egalitaristički koncipiranim političkim temeljima nalaze pojmovi *parrhēsía* »sloboda govora« i *isēgoría* »jednakost riječi«,[9] shvaćeni prije svega kao sloboda svakog pojedinca da govori bilo o kojem problemu zajednice i da njegova riječ u principu jednako vrijedi kao i riječ bilo kojeg drugog građanina, moći javno govoriti značilo je nužno govoriti *hic et nunc*, i to govoriti lično, bez pomoći teksta koji je mogao eventualno napisati i netko drugi.[10]

S druge strane, demokracija polisa obuhvaća i pojam *isonomía* »jednakost pred zakonom«, a on, da bi se doista osigurala ravnopravnost svih građana pred zakonima, zahtijeva da ne samo zakoni već i svi drugi javni dokumenti imaju pisani oblik kako bi bili svima jednako dostupni i kako njihova formulacija ne bi ovisila o boljem ili lošijem sjećanju pojedinaca: kad propis više nije iskaz vladara i njegove moći niti ovisi o njegovoj

[7] Karakterističan primjer za to predstavlja Pisistratova redakcija Homerovih epova koja je vjerojatno oblikovala pismeni kanon teksta, no on je tada bio spremljen u arhiv i počeo je aktivno sudjelovati u recepciji Homera tek koje stoljeće kasnije.

[8] *Cf.* LANZA 1979, 52 *sqq.* i CÀSSOLA 1998, 14.

[9] Ne treba ni naglašavati da su se sve ove jednakosti protezale na posve ograničen i strogo određen krug atenskih građana (slobodne, muške, odrasle), no to je predmet jedne druge rasprave za koju u ovom uvodu nema mjesta.

[10] Kako naglašava LANZA 1978, 53, antička je tradicija jednodušna u tome da prije Perikla nema govora ni o političkom ni o sudskom govoru koji bi bio napisan unaprijed i čitan u skupštini ili na sudu.

formulaciji već postaje iskaz volje svih građana, on mora biti zapisan. Prema tome, egalitaristička se demokracija polisa zasniva na nekoj vrsti paradoksa: ukorijenjena u oralnoj kulturi, ona sama proizvodi pismenu civilizaciju, koja uništava njezinu spontanost i ovisnost o neposrednom kontekstu komuniciranja, pa »pravila demokratske igre«, fiksirana u zapisanim jezičnim porukama, premještaju težište političke konstitucije društva iz domene sadržaja u domenu forme. Dovršenjem tog procesa zapravo se dokidaju i osnovni izvorni koncepti demokracije polisa.

Herodotovo čitanje, u kojem — kao što smo kazali — pisani tekst prethodi usmenoj poruci (a to je osnovno obilježje pismene kulture), jasno je simboličko svjedočanstvo o takvu procesu koji krajem 5. st. pr.n.e., nakon peloponeskih ratova, dovodi do situacije u kojoj pisana riječ postaje u Grčkoj osnovnim nosiocem ne samo javne komunikacije u sinkroniji nego i tradicije, kolektivnog sjećanja i kolektivnih identiteta: u 4. st. pr.n.e. Aristotelovi će spisi, na primjer, već biti daleko važniji od njegove žive riječi, ma kako ona mogla biti sugestivna, a njegova će lična biblioteka postati bitan element njegova filozofskog nasljeđa — i jedno i drugo posve je nezamislivo za Sokrata.

Novina 5. st. pr.n.e. u Grčkoj ogleda se, dakle, i u promjenama koje zahvaćaju poimanje vlastite tradicije i identiteta. Grčka se zajednica, koliko god bila raznolika u svakom pogledu, raspršena kolonizacijama po golemom prostoru, pod utjecajem različitih kultura i političkih moći, i nerijetko unutar sebe obilježena suprotstavljenim interesima, dugo vremena održavala kao imaginarna zajednica okupljena oko istih ili bar sličnih kultova, mitova, običaja i jezika, oko homerskih epova i legendi i konstruiranih mitoloških sjećanja na zajedničke početke: kao prava oralna kultura ona je svoju »zajedničkost« pronalazila prije svega u imaginarnoj i stvarnoj prošlosti. Na

prijelazu između 6. i 5. st. pr.n.e. veze uspostavljene na ovoj osnovi postale su posve slabe, a razlike među pojedinim grčkim zajednicama značajnije od njihovih sličnosti, jer se helenski svijet proširio, došao u kontakt s mnogim drugim svjetovima i u interakciji s njima mijenjao se različito na različitim prostorima. Trebalo je, prema tome, prevladane elemente zajedništva zamijeniti novima da bi se očuvala, ponovo na jednom apstraktnom nivou, povezanost među svim Grcima.

Jačanje perzijske države na istoku i njezine pretenzije da se proširi ne samo na maloazijske Grke (koji su već otprije bili pod liđanskom vlašću) nego i na Grke u Grčkoj predstavljali su važan vanjski poticaj za formuliranje novog »imaginarija zajedništva« koji se kombinirao s unutrašnjom potrebom za svehelenskom kohezijom, a ona se velikim dijelom oslanjala na neku vrstu nostalgičnog prisjećanja na nekadašnju zamišljenu povezanost. Svojim djelom, posvećenim razlikama i sukobima između Istoka i Zapada, gdje Zapad predstavljaju samo Grci, i onda kad su na istoku, a Istok svi ostali, ma gdje se nalazili, Herodot aktivno sudjeluje u izgrađivanju novog kolektivnog identiteta i memorije Grka.

Naime, on — zacijelo ponajviše intuitivno naslućujući »duh« novog vremena, dakle bez jasno formulirane intencije — zamjenjuje veliku mitološku i homersku priču o jedinstvu svih Helena[11] pričom koja svoje utemeljenje pronalazi u neposrednoj prošlosti i koja je još živa i u sjećanju dijela Herodotovih suvremenika, pričom koja govori, između ostalog, o grčko–perzijskim ratovima. Treba, naime, zamisliti — a to nije ni najmanje teško upravo zahvaljujući Herodotovoj *Povijesti* — kako je na početku 5. st. pr.n.e. dvaput u toku deset godina golema perzijska vojska (Herodot govori o pet milijuna njezinih sudi-

[11] Čitav dug mitološkoj prošlosti odnosa Istoka i Zapada Herodot kratko apsolvira u prvih pet poglavlja I. knjige; njegova *Povijest* ukupno sadržava 1524 poglavlja!

onika!) prošla kroz maloazijsku, sjevernu i kontinentalnu Grčku poput prave elementarne nepogode koja je iza sebe ostavljala pustoš, glad, bolesti, napuštene i razrušene gradove, silovane žene, porobljene, ranjene i mrtve, te kako većina Grka, stanovnika manjih i većih gradića i sela na njezinu putu, nije mogla spoznati smisao ni cilj kretanja jedne ili druge vojske, pa je rat sagledavala jedino kroz vizuru očuvanja ili propasti vlastita i tako siromašnog mikrokozmosa: svijest o nekakvu sukobu svjetova i civilizacija ili o plemenitoj obrani ideala grčke slobode rasplinjavala se pred strahotama rata dotad neviđene razorne snage. Herodot ta parcijalna sagledavanja sukoba objedinjuje u jedinstvenu i koherentnu priču sa svojim uzrocima i posljedicama i prezentira je Grcima kao simbolički prostor u kojem se mogu ponovo okupiti. Da je njegova povijest bila namijenjena svim Grcima, pokazuje još jedna verzija one početne anegdote, one koja Herodotovo čitanje ne smješta u Atenu nego u Olimpiju u vrijeme olimpijskih igara, kad mu mogu prisustvovati predstavnici cijelog helenskog svijeta i njegove poruke odnijeti svojim domovima.[12]

Premda ratni sukob zauzima velik dio njegova djela i premda je taj sukob opisan kao rat za slobodu Grka, Herodot ni u jednom trenutku — i za to mu treba odati posebno priznanje — ne upada u zamku veličanja vojničkih vještina i ratnih razaranja i ubijanja. Naprotiv, njegova je osnovna pozicija pacifistička (na usta kralja Lidije, Kreza, on izriče jedan od najpregnantnijih opisa posljedica rata: »Nitko, naime, nije tako lud da bi izabrao rat umjesto mira: u miru djeca pokapaju očeve, a u ratu očevi djecu.«, I,87), pa ideologija rata, ma kakav on bio, nije element oko kojeg bi se Herodotovi Grci mogli okupiti i konstituirati svoj helenski identitet. Jednako tako, Herodot ne idealizira sliku Grka i grčkih gradova–država svojeg

[12] Lukijan, *Herodotus* 1.

vremena: u svojoj iskrenoj, i ponekad naivnoj, težnji da bude vjerodostojan, on detaljno prikazuje sve sukobe, svađe, animozitete, saveze i izdaje, političke spletke i lične intrige što se zbivaju između grčkih gradova i unutar njih. On i ne pokušava sakriti činjenicu da se jedan dio Grka dobrovoljno a drugi pod prisilom borio na strani Perzijanaca, da su neki htjeli posve izbjeći bitke, a da su drugi bili spremni braniti samo svoje okućnice, te da su partikularni interesi polisa bili gotovo uvijek važniji od svegrčkih. Herodotova priča sasvim sigurno nije priča o stvarnom političkom ili idejnom jedinstvu Grka.

Stoga on elemente nove konstitucije helenskog identiteta gradi — i opet nesumnjivo mnogo više na osnovi intuicije nego tendencije — na drugačijim temeljima. Iako se i on poziva na unutrašnje, samim Grcima inherentne, drevne faktore objedinjavanja,[13] njegov se osnovni postupak sastoji u tome da Grke postavi u prostor ekumene, dakle cijelog naseljenog i poznatog svijeta, i da zatim pokaže u kolikoj su mjeri oni različiti od drugih naroda; drugim riječima, on identitet Grka konstruira eksplicitno na način koji je moderna znanost tek relativno nedavno uočila kao osnovni modalitet identitetske konstitucije, dakle razdvajanjem Nas od Drugih i inzistiranjem na tome da su granice prema drugima bitnije od samog sadržaja zajedništva.[14] Herodot stoga, na jednoj razini, brižljivo opisuje brojne, najčešće etnografske činjenice vezane uz druge narode i utvrđuje u kolikoj se mjeri one razlikuju od istovrsnih fenomena kod Grka: ponekad je takva usporedba samo implicitna, ali je uvijek očito da grčka situacija, i tako u načelu poznata svim Grcima, služi kao referentna točka od koje se razlike

[13] U jednom od odgovora Spartancima koji se plaše atenske izdaje Atenjani se pozivaju na »pripadnost Grcima, s kojima dijelimo istu krv, isti jezik, zajednička svetišta bogova i slične načine žrtvovanja i običaje« (VIII,144), što je vrlo rana formulacija iskaza koji će moderna Evropa transformirati u nacionalistički diskurs.

[14] *Cf.* npr. Preston 1997.

mjere. Pri tome ponovo treba naglasiti da kod Herodota nema vrijednosnih sudova niti tvrdnji da su grčki običaji bolji ili savršeniji od običaja drugih: riječ »barbarin«, dakle ne–Grk, nema u prvom dijelu *Povijesti* nikakve negativne konotacije, a u drugom, »ratnom« dijelu ona često jednostavno označava neprijatelja u ratu. Dapače, Herodot izričito kaže: »Kad bi netko predložio svim ljudima da izaberu među svim običajima najbolje, nakon pažljiva razmatranja svatko bi odabrao svoje vlastite; svi, naime, misle da su njihovi vlastiti običaji uvelike najbolji. Zato je prirodno da samo lud čovjek ismijava običaje.« (III,38). Njegova izričita fascinacija Egiptom, razumijevanje za načine ponašanja koji su Grcima bili strani ili bar objektivna neutralnost prema njima i, prije svega, odbijanje da perzijsko–grčke odnose prikaže u crno–bijelim tonovima već u antici pribavili su mu u kasnijim, na drugim ideologemima odgojenim, generacijama protivnike i naziv »filobarbara«.[15] Za Herodota prepoznati »drugost« i različitost nije značilo obezvrijediti ih nego samo povući granicu prema njima.

No na drugom, ideološkom (ili — u najmanju ruku — ideologiziranom) nivou izgradnje identitetske grčke konstrukcije Herodot posve očito »odabire stranu« i međusobno suprotstavlja grčku (a to zapravo znači: atensku) demokraciju[16] totalitarizmu Perzijskog Carstva.[17] Svjestan njezinih mana i mogućnosti manipulacije mnoštvom (V,97) i svjestan toga da se atenski model, makar u svojem vanjskopolitičkom djelovanju, većini Grka koji su bili pod udarom atenskih imperijalističkih pretenzija u porastu ne može sviđati (VII,139), Herodot je ipak smatrao da razlika između demokracije i tiranije pred-

[15] Plutarh, *De Herod. malign.* 12.

[16] Herodot je prvi Grk za kojeg znamo da je upotrijebio samu riječ *dēmokratía* (VI,43 i VI,131), a za njezin opis poslužio se i riječima *isēgoría* i *isonomía*.

[17] *Cf.* VII,101–105.

stavlja ideološku okosnicu oko koje se može okupiti grčka zajednica. Pisao je to u vrijeme kad su mnogim grčkim gradovima vladali tirani, od kojih su se poneki ponašali kao perzijski despoti u malom, što samo dokazuje da se radi o ideološkoj konstrukciji koja nije imala uporišta u političkoj realnosti tadašnje Grčke. Suvremeni interpretatori bili su nerijetko skloni ovu herodotovsku konstrukciju tumačiti njegovim naglašenim simpatijama za Atenu (iako one baš i nisu tako naglašene), ali ona makar djelomično proistječe i iz Herodotova duboko humanog, u najdoslovnijem smislu te riječi, pogleda na svijet. Uostalom, neutralna a iskrena zainteresiranost za tuđince i uvjerenje da je egalitaristička demokracija najbolji politički izbor iskaz su jednog te istog humanizma i međusobno se nadopunjuju: u svijetu u kojem su ljudi jednaki, to isto vrijedi i za narode, ali ne i za države i njihove ideologije, ako one promoviraju nejednakost, kao što su to istočnjačke despocije neprestano činile.

Ne treba, napokon, zaboraviti da *Povijest* nikako ne bi mogla ispunjavati funkciju nove »velike priče« koja je težila tome da zamijeni homerske epove i koja je kolektivni identitet, umjesto da ga uroni u mitsku prošlost, ukotvljavala u — ponekad jednako tako mitskoj — sadašnjosti, da nije bila *pisani* tekst. Naime, ne samo da se takva povijest odupirala svojom strukturom usmenom prenošenju već i nije, poput mitova i legendi, pred sobom imala stoljeća u kojima bi oblikovala kolektivnu memoriju i povijesno iskustvo: tok je vremena u 5. st. pr.n.e. bio mnogo brži nego u doba trojanskog rata, i novu koherentnost Grka trebalo je postići odmah ili od nje odustati. Pisani tekst istovremeno je osiguravao efikasnu globalizaciju »nove priče« ne samo u grčkom prostoru nego i u vremenu, pa su se svi grčki kolektivi teoretski mogli objediniti i u tadašnjem trenutku i u budućnosti pod egidom jednako oblikovane vlastite povijesti. Ali takav je tekst donosio i nešto što se u trenutku

Herodotova čitanja u Ateni zacijelo nije moglo predvidjeti — individualizaciju čitaoca i slabljenje kolektivnih veza. Usmena prezentacija literarnog djela traži u načelu kolektivni auditorij, i svi su njegovi članovi istovremeno primaoci jednake poruke koja izravno od njih stvara zajednicu i koja svakako učvršćuje opće socijalne povezanosti kolektiva; nasuprot tome, pisani tekst dostupan je i pojedincu, i ubrzo će se u Grčkoj pojaviti sve brojniji individualni čitaoci, koji će posve obilježiti razdoblje helenizma. Time će oslabjeti i jedan bitan element stvaranja kolektivnog iskustva, jer će svaki čitalac u susretu s tekstom kreirati vlastitu interpretaciju koja će postajati dio njegova ličnog iskustva; čvrsti kolektivi polisa transformirat će se (dakako, ne samo zbog pojedinačnih čitača!) u društva u kojima će individualnost igrati mnogo važniju ulogu nego dotad. Ovaj proces, koji se, na jednom drugom planu, može pratiti u razvoju grčke tragedije od Eshila do Euripida, još jednom pokazuje kako prijelaz iz usmene kulture u kulturu pismenosti ravnomjerno prati dubinske promjene u socijalnom i političkom životu koje su se zbivale u Grčkoj u toku 5. st. pr.n.e.

Tko je zapravo bio Herodot o kojem je ovdje riječ? Kao i o većini antičkih autora, i podaci o Herodotu šturi su i uglavnom neprovjerljivi, što ne znači nužno da su i netočni. Kod njihova navođenja treba ipak uzeti u obzir činjenicu da se najopsežnija Herodotova biografija sastoji od desetak redaka natuknice u leksikonu *Suda* koji potječe iz 10. stoljeća, pa su otprilike četrnaest stoljeća mlađi od antičkog pisca. Iz njih, a i iz drugih izvora,[18] saznajemo da se Herodot rodio oko 484. g. pr.n.e. u Halikarnasu, gradu koji je bio dorska kolonija na jugozapadnim obalama Male Azije i koji je rano potpao pod utjecaj Jonjana (pa Herodot piše jonskim dijalektom), da mu se otac

[18] *Suda, s. vv. Hēródotos* i *Panýasis*, Dionizije iz Halikarnasa, *De Thucid.*, Lukijan, *Herodotus*, Plutarh, *De Herod. malign.*

zvao Liks a majka Drio ili Rojo (imena roditelja pokazuju da je u porodici osim Grka bilo i Karana, negrčkih stanovnika zaleđa Halikarnasa, što je bilo sasvim uobičajeno u maloazijskim gradovima), da mu je jedan od rođaka bio epski pjesnik Panijasid. Herodot je kao dvadesetgodišnjak napustio rodni grad, jer je vjerojatno sudjelovao u pobuni protiv tiranina Ligdamisa, te je neko vrijeme boravio na otoku Samu. Nakon desetak godina, kad je Ligdamis pao, vratio se nakratko u Halikarnas, a nakon 454. g. pr.n.e. živio je u Ateni, odakle je 443. g. pr.n.e. krenuo s drugim kolonistima u južnu Italiju, gdje je u Tarantskom zaljevu sudjelovao u osnivanju Turija (pa se u starim rukopisima najčešće navodilo da je Turijac a ne Halikarnašanin). Pošto je na samom početku peloponeskih ratova još jedanput posjetio Atenu (431–430. g. pr.n.e.), umro je ubrzo nakon toga u Turijima, a prema drugim vijestima u Ateni, gdje je tada vladala kuga.[19]

Iz njegove *Povijesti* saznajemo da je proputovao velik dio tada poznatog svijeta: posjetio je sjeverne obale Crnog mora, u tadašnjoj Skitiji, i putovao je uzvodno uz Južni Bug, bio je na južnoj strani Crnog mora, te u Trakiji i Makedoniji; prošao je Egipat kroz dolinu Nila sve do prvog katarakta i današnjeg Aswâna, bio je u Kirenaici, današnjoj Libiji; upoznao je Tir i Bliski Istok, Mezopotamiju do Babilona, grčki dio Male Azije, egejske otoke, kontinentalnu Grčku i Peloponez, te južnu Italiju i Siciliju. O kronologiji i trajanju tih putovanja danas postoje različita mišljenja, no zapravo je zanimljivija činjenica da je Herodot pripadao onim malobrojnim uistinu svjetskim putnicima antike koji su kretali u nove prostore gonjeni željom za spoznajom; spominjući razloge zbog kojih su Grci posjećivali

[19] *Cf.* i Burn 1972, 14; Càssola 1998, 5–6; Feix 1963, 1284–6; Griffith 1996, v–vi; klasičnim radom o Herodotu i njegovu djelu još uvijek se smatra Jacoby 1913, u znamenitoj *Realencyclopädie*.

Egipat, Herodot kaže da dolaze »jedni, dakako, radi trgovine, drugi da bi stupili u vojnu službu, a neki i da bi razgledali samu zemlju« (III,139). On je sam zacijelo pripadao ovoj posljednjoj skupini najranijih turista–istraživača koji su uglavnom lošim cestama, putovima, stazama i bespućima putovali pješice, na konju ili u kolima, ili su se vozili danima morem drvenim barkama na jedra i vesla s uvijek neizvjesnim ne samo trajanjem puta nego i samim njegovim odredištem.

Prema tome, iako nam ni drugi antički autori ni sam Herodot ništa ne govore o tome da li je bio oženjen, je li imao djecu, čime se bavio i odakle je potjecao novac kojim je financirao svoja istraživanja,[20] ipak nam *Povijest* otkriva svojeg autora kao čovjeka istinske radoznalosti i silne želje da vidi i čuje što više stvari, spremnog da i u najudaljenijim krajevima stupi u razgovor sa svakim za koga je vjerovao da mu može pružiti neki zanimljiv podatak. Taj nesumnjivi kozerski šarm što ga je Herodot posjedovao i koji se još i danas može iščitati iz njegova djela omogućio mu je da stupi u kontakt s najrazličitijim ljudima, od tirana i satrapa, preko egipatskih svećenika i pisara, sve do običnih vojnika: kako osim grčkoga nije poznavao nijedan drugi jezik, morao se pri tome nerijetko služiti prevodiocima, pa se dio njegovih ne odviše brojnih faktografskih grešaka i zabuna tumači nedovoljnim znanjem tih prevodilaca jednog ili drugog jezika.

Nadalje, iza Herodotova teksta pronalazimo autora koji s jedne strane teži za tim da što vjernije prenese informacije koje je čuo, čak i ako mu se ne čine vjerodostojnima (»Moja je dužnost da ispričam ono što se pripovijeda, ali mi nikako nije dužnost da svemu vjerujem...«, VII,152), a s druge je strane

[20] Neki su smatrali da je i Herodot, poput Solona, bio trgovac, no JACOBY (1913, *col.* 248) dokazuje da je Halikarnašanin, budući da je na dva ili tri mjesta pogriješio u svojim računicama, bio odviše slab u aritmetici a da bi se mogao baviti trgovinom.

spreman unijeti u svoj tekst čitave bajke ili u sofističkom stilu konstruirati razgovore na perzijskom dvoru; otkrivamo, dakle, autora koji sasvim sigurno ne želi prevariti svojeg čitaoca ali bi ga htio i zabaviti. Ako bismo otišli korak dalje, mogli bismo iz Herodotove *Povijesti* iščitati još čitav niz ličnih piščevih osobina, od neke vrste melankoličnog, a katkada i fatalističkog, pesimizma[21] (koji je očito povezan s Herodotovim iskonskim interesom za ljude i s iskustvima koja je o njima stekao na svojim putovanjima), sve do, na primjer, njegova upravo opsesivnog zanimanja za rijeke i riječne tokove, od egipatskog Nila do malenih potoka na Peloponezu. U svakom slučaju, Herodot, koji se ne ustručava upotrijebiti »ja« ili »mi« gdje god to smatra potrebnim, ali ipak nikad ne piše o sebi, ocrtava se u vlastitu tekstu kao čovjek kojega bi vrijedilo upoznati i saslušati neku od njegovih mnogobrojnih priča s putovanja.

Čitanje Herodota

Ipak, suvremeni čitalac u prvom susretu s Herodotovom *Poviješću* ostaje u najmanju ruku zbunjen, i lako mu se može učiniti da djelo ne zaslužuje onoliko pažnje koliko mu tradicija pridaje. Naime, knjiga je prije svega golema i obuhvaća preko 1500 kratkih, za mentalitet modernog čitaoca neuobičajenih poglavlja, raspodijeljenih u devet knjiga prema kriteriju koji nije lako otkriti. Zatim, već pri površnom prelistavanju *Povijesti* današnji će čitalac uočiti da se u njoj pojavljuju brojna imena i različiti drugi podaci koji nam danas praktički više ništa ne znače, a čini se da su za razumijevanje teksta bitni: tko bi mogao od suvremenog čitaoca, na primjer, zahtijevati da se udubi u topografiju tračke i makedonske obale, sa svim grado-

[21] *Cf.* CÀSSOLA 1998, 46.

vima, zaljevima i, dakako, rijekama na njima kako bi mogao pratiti put perzijskih vojski; ili, tko je pripravan proučiti zamršenu antičku geografiju krajeva sjeverno od Crnog mora da bi shvatio što Herodot govori o Skitima?

No najveću zbunjenost kod čitalaca zacijelo izaziva činjenica da Herodotova *Povijest* u našoj tradiciji fungira kao prvo historiografsko djelo zapadnog svijeta, pa — u optici današnjih žanrovskih determinanti povijesnih tekstova — očekujemo rad stroge, u principu kronološke, strukture koji, poštujući pravila znanstvenog diskursa, prikazuje niz relevantnih zbivanja u njihovim uzročno–posljedičnim vezama. Umjesto toga, može nam se učiniti da je Herodotov spis u sebi okupio tek beskonačno mnogo podataka, od kojih većina nije uopće povijesnog karaktera u modernom smislu te riječi i koji su razbacani na raznim mjestima bez neke uočljive strukturiranosti. Onaj tko uloži nešto više truda u pregledavanje *Povijesti* uočit će da se grčko–perzijski ratovi, za koje smo uvjereni da predstavljaju osnovnu (a možda i jedinu) temu djela, stvarno javljaju tek na njegovoj polovici, u V. knjizi. Dakako, oni koji o Herodotu već nešto znaju unaprijed, izbjeći će neke od ovih zbunjenosti i razočaranja.

Pitanje je, prema tome, kako danas čitati Herodota? Budući da je naša moderna civilizacija civilizacija individualnih čitalaca, stvaran odgovor na to pitanje mora pronaći svatko za sebe. Ipak, čini mi se da postoje neke upute koje u tom traženju mogu biti od pomoći, jer doista ima više različitih putova kojima se pristupa Herodotu. Zamislivo je, na primjer, da Herodotovu *Povijest* čitamo prije svega kao književno djelo i da je promatramo kao putopisni roman (ili romansirani putopis) ili, eventualno, kao zbirku bajki, novela i anegdota, ne obazirući se uopće na povijesnu ili etnografsku vjerodostojnost podataka koji su u njoj sadržani. Ma koliko se takav pristup mogao učiniti neprimjerenim, ne treba zaboraviti da je Hero-

dot za zapadne civilizacije tvorac *književne* proze, da je on sam svojim slušaocima djelo prezentirao na način na koji su se inače promovirale literarne tvorevine, te da je — što je možda najvažnije — sve do pojave prosvjetiteljstva, koje će povijest nedvojbeno smjestiti među znanosti i odvojiti od literature, povijesna proza bila uvijek istovremeno i književni tekst. Ta se dvojna pripadnost teksta ogleda i u činjenici da nema povijesti grčke književnosti u kojoj Herodot, Tukidid ili Ksenofont ne bi bili ravnopravno razmatrani s Homerom, Sapfom ili Sofoklom. I u našem suvremenom poimanju, dakle, Herodot pripada i literaturi.

Bilo bi ga nepravedno i isključiti iz te domene, ne samo zato što je njegov jezični izraz uistinu odnjegovan (o čemu će biti još riječi kasnije) nego i zato što bi svaka moderna teorija književnosti (a o postmodernoj da i ne govorimo) lako otkrila modalitete kojima diskretno prisutni sveznajući pripovjedač u *Povijesti* konstruira svojom naracijom prostor i vrijeme u kojima se odvija gigantski sukob dvaju glavnih likova romana — Zapada i Istoka, predstavljenih u bezbroj imenovanih i neimenovanih sudionika radnje. Na jednom drugom, dijakronijskom nivou Herodot se ukazuje kao aktivan sudionik kasnije literarne tradicije: njegove priče o Kandaulu i njegovoj prelijepoj ženi (I,8–12), o Arionu i delfinu (I,23–24), o Rampsinitu i lopovu koji će se domoći njegove kćeri (II,121) — da spomenemo samo neke od njih — u raznim se verzijama neprestano obnavljaju u literaturi sve do današnjih dana.

U jednom drugačijem čitanju Herodotov spis može se promatrati kao svojevrsna enciklopedija antike: sam popis imena, osobnih, geografskih i etnonima, sadržava 2320 natuknica, a o svakoj od njih Herodot je dao bar jedan podatak, neke su (ponekad na više različitih mjesta) detaljnije obrađene, dok pojedine (najpoznatija je ona o Egiptu koja zauzima cijelu II. knjigu) imaju oblik pravih monografskih rasprava. Tome bi

trebalo dodati i popis obrađenih općih pojmova, koji bi zacijelo bio gotovo jednako dugačak, a sadržavao bi i tako zanimljive natuknice kao što su: balzamiranje u Egiptu, lov na krokodila, trački pogrebni običaji, liječenje bolesnika u Babilonu, gradnja visećeg mosta preko Bospora, pa čak i to što znači »piti po skitski«.

Ovakvo nas čitanje Herodota uvodi i u treći mogući pristup, u kojem se *Povijest* ukazuje kao priručnik antičke komparativne antropologije,[22] budući da njezin autor sa više ili manje pojedinosti opisuje običaje brojnih naroda i stanovnika pojedinih područja, a posebnu, ponekad doista skoro etnografski preciznu, pažnju posvećuje Perzijancima (I,95–140), Babiloncima i Asircima (I,178–200), Masagećanima (I,201–218), Egipćanima (II,2–182), stanovnicima Libije i Kirene, dakle sjeverne Afrike (IV,145–199), Etiopljanima (dakle, Afrikancima južno od Egipta, III,20–24), Skitima (IV,5–82) i Tračanima (V,3–10).[23] Ti dijelovi Herodotova spisa odmah nam razjašnjavaju zašto ga je on nazvao *Historíēs apódexis*, a to zapravo znači »prikaz istraživanja«: do svih je tih podataka Herodot došao lično, bilo tako da ih je sam vidio i upoznao, bilo tako da ih je neposredno čuo od drugih, za koje je vjerovao da su sami direktno spoznali podatke što ih navodi. U tom smislu pisac iz Halikarnasa je doista komparativni antropolog (nerijetko i uspoređujući eksplicitno jedne običaje s drugima) i terenski etnografski istraživač koji pomno bilježi sve što mu se čini vrijedno spomena, a posebnu pažnju obraća na ženidbene i spolne običaje, pogrebne rituale, načine odijevanja, priređivanje jela i na religiju, pa takav njegov izbor i omogućuje komparaciju između različitih naroda.

[22] *Cf.* BURN 1972, 10.
[23] *Cf.* LEXIKON 1970, *s. v. Herodot.*

Već prvi autor nakon Herodota, Tukidid, smatrao je svojeg prethodnika (uistinu ne odviše uspjelim) povjesničarom, a i riječ *historía* od Aristotela nadalje sužava polje svojeg sadržaja i ne odnosi se više na istraživanje različitih pojava i prikupljanje različitih podataka, uključujući i one povijesne, nego označava prije svega literarnu vrstu u kojoj se umjesto izmišljenih opisuju stvarni događaji iz prošlosti.[24] Kao priznati rodonačelnik te vrste Herodot postaje — u Ciceronovu izričaju — *pater historiae* »otac povijesti«[25] i to ostaje sve do danas: kao što ćemo njegovo ime pronaći u svakoj povijesti grčke književnosti, tako ćemo ga zateći i na počasnom, prvom mjestu bilo u kojem pregledu povijesti historiografije. I doista, najveći broj modernih čitalaca uzima *Povijest* u ruke, bez obzira na sve poteškoće s kojima se pri tom može susresti, kao historiografski tekst.

Herodota je, dakle, moguće čitati i kao povjesničara, kao što se to najčešće i čini; i više od toga: Herodot — osobito ako ga promatramo u svjetlu novih kretanja u povijesnoj znanosti — u punoj mjeri zaslužuje da bude smatran začetnikom historiografije.

Dakako, ako Herodota sagledavamo, kao što je to činilo 19. stoljeće, kroz prizmu historizma i pozitivizma, njegova se povijest mora podvrći različitim oblicima kritike. Premda i on vjeruje u to da se povijesna zbivanja nerijetko mogu najbolje objasniti djelovanjem pojedinaca u njima i premda je osnovni okvir u koji on smješta ta zbivanja zapravo prostor države, polisa ili naroda — a to su neki od elemenata koje bi i historiografija 19. stoljeća prihvatila —, da bi je mogao zadovoljiti poput Tukidida, na primjer, nedostaje mu jasno sagle-

[24] Ovo suženje pojma naknadno je djelovalo i na Herodota, tako da se naslov njegova djela bez izuzetka prevodi kao *povijest* ili *historija*, iako bi točnije bilo reći da se radi o *istraživanju*.

[25] *De legibus* 1,5.

davanje toka povijesti i usredotočenost na ono što se tada smatralo relevantnim činjenicama: raspršenost podataka i njihova izmiješanost s »nepovijesnim« elementima umanjivala je u očima 19. stoljeća vrijednost Herodotova djela.

No najveća zamjerka Herodotu, koju mu je već Tukidid upućivao,[26] odnosi se na nekritičnost njegove metode i na nenavođenje izvora kojima se služio. I doista, Herodot samo na tri mjesta u cijelom djelu navodi poimence ljude od kojih je saznavao podatke, nigdje ne navodi nijedan dokument, tek se osvrće na dva–tri natpisa, a pravi mu se citati odnose gotovo isključivo na riječi proročišta, koje su sa stajališta pozitivističke historiografije posve nevažne. Taj manjak izvora i nedostatak kritičkog odnosa prema podacima do kojih je dolazio pribavili su Herodotu u kasnijim vremenima mnoge osude. Već je Ciceron, u onoj istoj rečenici u kojoj ga je nazvao ocem povijesti, kazao da se u njegovu djelu nalaze *innumerabiles fabulae* »bezbrojne izmišljene priče«, a neki su novovjeki istraživači posumnjali ne samo u vjerodostojnost pojedinih Herodotovih tvrdnji nego i u vjerodostojnost čitava djela, smatrajući da ga je on prepisao iz jednog ili više izvora, te da možda uopće nije nikamo ni putovao. Zato se moderni komentatori uvelike bave pitanjem je li Herodot bio lažac ili istinoljubiv čovjek, i zašto se u *Povijesti* nalazi ovaj ili onaj vidljivo netočan podatak.[27] Treba spomenuti da moderna arheološka i etnografska istraživanja sve više potvrđuju da su i one Herodotove tvrdnje koje su se stoljećima smatrale lažnima ipak bile istinite.[28]

[26] I,22.

[27] *Cf.* MYRES 1953; BURN 1972, 22 *sqq.*; GRIFFITH 1996, vii–ix; MOMIGLIANO 1960; CÀSSOLA 1998, 22 *sqq.* i ondje navedenu literaturu.

[28] GRIFFITH (1996, viii) navodi, između ostalog, zgodan primjer: sve donedavno se smatralo da je Herodot izmislio priču o tome kako je Kserkso prokopao plovni kanal ispod planine Atosa da bi izbjegao plovidbu oko opasnog rta na Halkidici — no aerofotografije su potvrdile istinitost Herodotova iskaza.

Prije Herodota doista su postojali logografi, pisci koji su bilježili, također u prozi i najčešće kronološkim redom, događaje vezane uz svoju širu ili užu domovinu. Iz tih se šturih kroničara — a među njima su Kadmo i Dionizije iz Mileta, Haron iz Lampsaka, Ksant iz Sarda, Ferekid, Helanik iz Mitilene, redom maloazijski Grci koji su u 6. i 5. st. pr.n.e. pisali jonskim dijalektom i koje Herodot uopće ne spominje, iako je vjerojatno bar neka od njihovih djela poznavao, a možda se u ponekom detalju i njima poslužio — izdvajaju imena dvojice putnika i istraživača, Hekateja iz Mileta i Skilaka iz Karijande. No Hekateja, autora ranog geografskog opisa poznatih dijelova Evrope i Azije, Herodot s uvažavanjem spominje kao političara, a njegove deskripcije ekumene i objašnjenja prirodnih pojava odbacuje (čak i ne navodeći Hekatejevo ime); o Skilakovoj ekspediciji i plovidbi od ušća Inda oko Arapskog poluotoka također govori, no ne citira izričito spis koji je tom prilikom nastao.[29] Koliko je podataka Herodot preuzeo iz ovih dvaju pisaca, teško je reći, ali većina se suvremenih komentatora slaže da zacijelo nije od njih prepisivao veće odlomke.[30]

Prema tome, promatramo li Herodotovu *Povijest* u svjetlu zahtjeva koje pred sebe postavlja moderna historiografija (ili bar jedan njezin dio), dakle tražimo li u njoj tragove »historiografske operacije« koja polazi od izvora, te povezuje činjenice kako bi prodrla do tekstualne zbilje,[31] u prvom ćemo se redu susresti s poteškoćom da Herodotov tekst razdvojimo od njegovih izvora, jer su oni ne samo — ponekad sa sasvim nevidljivim granicama — isprepleteni nego ih često ni sam Halikarnašanin nije međusobno razlikovao: njegov prikaz vlastita *istraživanja* ne obuhvaća diferenciranje objekta istraživanja od rezultata

[29] V. II,143; V,36,125,126; VI,137 za Hekateja, a IV,44 za Skilaka.
[30] *Cf.* DREWS 1973, a za suprotno mišljenje FEHLING 1971.
[31] *Cf.* GROSS 1996, 337 *sqq*.

istraživanja, već samo izričitu težnju da izvještaj koji se podnosi čitaocu bude što vjerodostojniji. U tom smislu moglo bi se doista ustvrditi da Herodot i nije povjesničar (ne treba pri tome zaboraviti da on to, u okvirima što ih je poimanju povijesti nametalo njegovo vrijeme, nije ni želio biti: njegova je intencija baš da stvori djelo koje će se bitno razlikovati od dotadašnjeg logografskog prikazivanja tokova povijesnih zbivanja) nego tek povijesni izvor za kasniju historiografiju.

No, ako *Povijest* sagledavamo u okviru recentnih teorija u kojima se historiografija ukazuje kao jedan od oblika naracije gdje se jezikom i historiografskim diskursom stvaraju veze i odnosi među opisanim pojavama i na taj način zapravo kreira povijest kao fikcija koja stvarno ne postoji izvan iskaza o sebi,[32] u tom je slučaju Herodot — a već smo upozorili na to da je on »mitološku priču« zamijenio novom »povijesnom« naracijom — nesumnjivo historičar, budući da je svojim tekstom povezao raznolike pojavnosti u cjelinu grčko–perzijskih ratova i pridao im je dimenziju sukoba svjetova koja izvan diskursa, dakle u samim realnim zbivanjima, i ne može postojati. Ta Herodotova *narativna konstrukcija* sve do današnjeg dana funkcionira kao *povijesna činjenica* grčko–perzijskih ratova, pa je u toj optici Herodot izuzetno uspješan historiograf.

Osim toga postmodernističkim teoretičarima historiografije moralo bi se svidjeti i to što Herodot postavlja jedne uz druge činjenice »velike povijesti« i podatke etnografskog karaktera, katkada uzete izravno iz životne svakodnevnice, dakle iz »male povijesti«. Kritičari Herodotova djela mogli bi to protumačiti tvrdnjom — zacijelo ispravnom — da Herodotu nedostaje ne samo koncept povijesti nego i bilo kakva stvarna filozofska koncepcija. I doista, neobično je da autor koji navodi gotovo sve literarne stvaraoce koji mu prethode — i Homera, i Hesi-

[32] *Cf.* GROSS 1996, 334 *sqq.*; i: WHITE 1987, CERTEAU 1975.

oda, i Museja, i Arhiloha, i Sapfu, i Alkeja, i Solona, i Ezopa, i Aristeju, i Simonida, i Friniha, i Eshila, i Pindara, i Anakreonta —, i to ih navodi upravo kao pjesnike, ona dva ili tri filozofa koji se pojavljuju u njegovu djelu (Tal i Pitagora, na primjer) tek ovlaš spominje isključivo kao sudionike društvenog i političkog života njihovih polisa. Umjesto bilo kakve filozofije u pravom smislu te riječi kod Herodota nailazimo na jedan prilično površinski fatalizam, na uvjerenje da opći okvir sveukupnosti događanja zadaje sudbina koja se eventualno može spoznati ispravnim tumačenjem različitih znamenja i proročanstava ali ne i izmijeniti.[33] Ovaj fatalizam, koji u krajnjoj konsekvenciji relativizira ljudske postupke i djelovanja, te njihove uzroke i posljedice, ne dopušta autoru *Povijesti* da istražuje ispod površine pojava i zbivanja, i zbog toga će suvremenog čitaoca, naviklog na to (uostalom, zapravo već od Tukidida nadalje) da se historiografski iskaz utemeljuje u nekom filozofskom (ili ideološkom) tumačenju toka povijesti, Herodotov tekst katkada podsjećati više na novinsku reportažu nego na prikaz historije. No, kako bi kazali postmodernisti, to i ne mora biti njegova mana.

Anticipacija postmodernističkog pristupa mogla bi se kod Herodota tražiti i u već spomenutom prividnom manjku strukture *Povijesti*.[34] Ali svaki pažljiviji čitalac Herodota ubrzo će otkriti da je djelo itekako strukturirano, samo što Herodot nije, kako to prikladno primjećuje Feix,[35] moderni putnik koji najkraćim putem prevaljuje udaljenost između dviju točaka već šetač koji raspolaže svojim vremenom i koji pravi čitav niz

[33] *Cf.* CÀSSOLA 1998, 37 *sqq.* i GRIFFITH 1996, x–xi.

[34] Strukturom Herodotova djela bavi se opsežna literatura (*cf.* MYRES 1953, 94 *sqq.*; IMMERWAHR 1966, 9 *sqq.* i ondje navedenu literaturu), koja obično obuhvaća i problem kronologije nastanka pojedinih dijelova *Povijesti*, te pitanje da li je tekst dovršen ili nije. Ta su druga dva elementa objekti specijalističkih rasprava, pa se njima u ovom uvodu nećemo baviti.

[35] FEIX 1963, 1287.

ekskurzija (i ekskurza, dakako), ali neprestano ima ipak pred očima cilj do kojega želi doprijeti. Sam Herodot kaže: »...naime, već od početka moje je pripovijedanje zahtijevalo različite umetke...« (IV,30).

No usprkos doista brojnim ekskurzima, i na razini cjeline djela nije osobito teško uočiti Herodotov opći plan, čiji se strukturalni dijelovi samo djelomično podudaraju s podjelom na devet knjiga, nazvanih po imenima Muza, koju su uveli helenistički učenjaci. Mogli bismo kazati da se u osnovi razlikuju dva dijela, gotovo jednake dužine: u prvome od njih (od I. do kraja IV. knjige, ukupno 753 poglavlja) pretežu etnografsko–antropološki elementi, a u drugome (V–IX. knjiga sa 771 poglavljem) oni povijesni. Ova polarizacija između etnografskih i historijskih sadržaja samo je uvjetna, jer i jednih i drugih elemenata ima u obama dijelovima, ali to što neki od njih prevladavaju u prvim ili u posljednjim knjigama *Povijesti* odraz je činjenice da se na početku opisuju negrčki narodi i njihovi prostori i vremena, a na kraju sam tok ratnih sukoba između Grka i barbara.

Svaki od ovih dvaju dijelova ima također svoju prepoznatljivu makrostrukturu. Naime nakon sasvim kratkog mitološkog uvoda (I,1–5), slijede opisi Lidije (I,6–94), Perzije (I,95–216), Egipta (II,1–III,87), uređenja Perzijskog Carstva (III,88–160), Skitije (IV,1–144) i Libije (IV,145–205). Drugi se dio sastoji od prikaza niza perzijskih pohoda ili ratnih događanja, te obuhvaća: Megabazov pohod na Trakiju i Makedoniju (V,1–22), ustanak Jonjana (V,23–VI,42), prvi Mardonijev pohod na Grčku (VI,43–140), Kserksov pohod (VII,1–VIII,129), drugi Mardonijev pohod (VIII,130–IX,98), završetak rata (IX, 99–122).[36] Već same kvantitativne relacije jasno ukazuju na to gdje se za Herodota nalazilo težište njegova interesa: u prvom

[36] Detaljniji prikaz sadržaja *Povijesti* nalazi se u dodatku na kraju ovog uvoda.

dijelu u Egiptu i Perzijskom Carstvu, a u drugom dijelu u opisivanju Kserksove vojne. Na nižim razinama pojedine od ovih sadržajnih cjelina posjeduju i čvrste mikrostrukture (na primjer, monografija o Egiptu), a u većini slučajeva čitalac mora voditi računa o Herodotovoj sklonosti prema skretanjima s puta koji bi ga izravno odveo do cilja. Ipak, ni ciljevi pojedinih etapa ni cilj čitava djela, onako kako ga je naznačio u uvodnoj preambuli, u kojoj kaže da piše »zato da ono što su ljudi napravili ne padne s vremenom u zaborav, i da velika i čudesna djela što su ih izvršili i Grci i barbari ne ostanu bez spomena, kao ni ostali događaji, pa ni razlog zbog kojeg su međusobno zaratili« (I,1), Herodot nikako nije promašio.

Čitanje prijevoda

Za čitaoca — kao i za prevodioca — svaki prijevod predstavlja izvjestan rizik. Prije svega, čitalac prijevodu u principu vjeruje kao da je original i, premda najčešće zna da to nije točno, smatra da su sve osobine originalnog teksta prenijete u prijevod, te da su sve karakteristike prijevoda proizašle iz adekvatnih elemenata originala. Osim toga, prijevod u sebi uvijek nosi trag svojeg (a ne originalnog) jezika i njegove tradicije i trenutnog stanja jezika, te individualni trag prevodiočeva jezičnog znanja: zato se prijevodi, između ostalog, moraju nakon nekog vremena obnavljati ili nanovo sastavljati. I napokon, ako čitalac raspolaže prijevodom na materinjem jeziku, javlja se neka varava lakoća čitanja (radi koje se, zapravo, prijevod i priređuje), pa prevedeni autor postaje *naš*, prilagođava se našem jezičnom i nejezičnom kontekstu: to gubljenje distance, koju original na stranom jeziku uvijek bar donekle zadržava, stvara ponekad privid da smo, čitajući prijevod, razumjeli i ono što ne razumijemo dokraja.

Budući da je ove zamke čitanja prijevoda nemoguće izbjeći, a pojedini ih prevodilački postupci samo mogu smanjiti ili uvećati, dobro je bar imati osnovnu informaciju o tome s kojeg i kakva jezika je neko djelo prevedeno. Ma koliko izgledalo da je odgovor na pitanje s kojeg se jezika prevodi uvijek jednostavan, u Herodotovu slučaju to i nije posve tako, a još je složeniji problem kakav je Herodotov jezik bio. Naime, jasno je da Herodot pisao na starogrčkom, na jonskom dijalektu koji je bio u 5. st. pr.n.e. ne samo idiom javne komunikacije njegova rodnog grada Halikarnasa, smještenog — kako smo već kazali — u dorskom etničkom i jezičnom okruženju, nego i jezik logografske proze koja u žanrovskom smislu prethodi Herodotovu djelu. No, s jedne strane, najstariji sačuvani rukopisi *Povijesti* potječu iz 10. i 11. stoljeća, a najpouzdaniji iz 14. stoljeća, i predstavljaju rezultat dviju dugotrajnih prepisivačkih tradicija koje podrazumijevaju i niz grešaka i kasnijih ispravaka u tekstu i — što je za nas još važnije — brojne (i danas neutvrdive) redaktorske intervencije: ove su se intervencije dijelom zasnivale na pretpostavci da je Herodot pisao jonski i da njegov tekst treba »jonizirati« gdje je god to moguće. Drugim riječima, danas ne znamo niti smo bilo kojim analitičkim postupkom u stanju utvrditi je li Herodotov jezik bio doista onakav kakav je stigao do nas.[37]

S druge strane, kako se radi o književnoj prozi, Herodotov je jezik, kao i jezik upotrijebljen bilo u kojem literarnom djelu, na neki način umjetan i ovisan o jezičnoj literarnoj tradiciji koja mu je prethodila: i kod Herodota uočavamo utjecaje epskog ili dramskog izričaja, a ponekad i tragove lirskog poetskog iskaza. I napokon, Herodot je mnogo putovao i namijenio je svoje djelo svim Grcima, pa je — i namjerno i nenamjerno — u tekst unosio jezične karakteristike mnogih dijalekata, tako da sa

[37] *Cf.* i Fausti 1998, 68.

sigurnošću možemo tvrditi da nitko nigdje (pa ni sam Herodot) nije govorio onim jonskim grčkim kojim je Herodot pisao.

Ako o formalnim jezičnim karakteristikama Herodotova jezika ne možemo govoriti s potpunom sigurnošću jer su one u redakturama i prepisivanjima svakako doživjele mnoge promjene, mnogo je izvjesnije kako ga je Herodot upotrebljavao. O njegovu stilu još je Aristotel kazao da pripada starijoj stilističkoj paradigmi koja se sastoji od *léxis eiroménē*, iskaza sastavljenog od parataktički složenih rečeničnih dijelova, za razliku od modernije *léxis katestramménē*, u kojoj prevladavaju hipotaktički složene zavisne rečenice.[38] Usprkos ovoj sintaktičkoj osobini Herodotova rečenica nije ni u kojem slučaju jednostavna i odlikuje se nerijetko dužinom i specifičnom upotrebom participskih konstrukcija (koje — treba to dodati — uvelike otežavaju prevođenje na hrvatski književni jezik). Herodotov je stil u većini slučajeva razrađen i visoke estetske vrijednosti i komunikacijske efikasnosti, premda uistinu ima i slabijih mjesta, nejasnih na razini sintakse ili semantike ili obilježenih leksičkim ponavljanjima. No u načelu se može samo ponoviti ocjena što ju je izrekao u 1. st. pr.n.e. Herodotov sunarodnjak, retor i stručnjak za stilistiku, Dionizije iz Halikarnasa:

> On je izborom riječi i njihovim slaganjem, te raznolikošću figura uvelike nadmašio ostale i uspio je u tome da prozni iskaz postane sličan najsnažnijoj poeziji, i po uvjerljivosti, i po ljupkosti, i po vrhunskom užitku što ga pruža...[39]

No Herodotov stil nije jedinstven, jer ni njegov diskurs, u svojim funkcionalnim povezanostima s pojedinim tipovima sadržaja, nije jedinstveno realiziran. U *Povijesti* se, naime, može razlikovati bar četiri vrste diskursa s različitim stilističkim

[38] *Rhetor.* III,9,1409a.

[39] *De Thucyd.* 23.

specifičnostima koje se manifestiraju prije svega na sintaktičkoj i leksičkoj razini. To su historiografski diskurs kojim se Herodot služi u opisu stvarnih događaja i koji se zacijelo, bar jednim svojim dijelom, nadovezuje na stil logografa i autora perijegeza, antičkih peljara i vodiča po kopnenim putovima; fabularni diskurs, kojim su ispričane bajke i novele ukomponirane u Herodotov tekst i koji se nesumnjivo oslanja na tradiciju oralnog pučkog pripovijedanja kakvo je bilo karakteristično i za zapadne i za istočne kulture što ih je Herodot poznavao; retorički diskurs, također prvenstveno usmene provenijencije, kojim je *pater historiae* konstruirao govore: on sadržava i prave dramatske elemente, osobito ondje gdje se govori pojavljuju u dijaloškim sekvencijama.

Napokon, to je stručni ili znanstveni diskurs upotrijebljen u opisu etnografskih ili geografskih fenomena:[40] on je iz današnje perspektive najinteresantniji, jer je Herodot prvi autor za kojeg znamo da izvan filozofije (a ona je, u predsokratovskom razdoblju, žanrovski promatrano smještena ponajviše u poeziju, kao kod Parmenida i Ksenofana, ili u neku vrstu gnomske proze, kao kod Heraklita, na primjer) pokušava stvoriti znanstveni iskaz u zapadnim civilizacijama.[41] Nije neobično da u tome ima ponekad ozbiljnih problema, pa je prisiljen stvarati, na primjer, termine ili »izmišljajući« nove riječi ili upotrebljavajući stare s jednoznačnom, najčešće semantički novom, terminološkom vrijednošću. Herodotovski znanstveni diskurs, ili — bolje rečeno — njegovi prvi počeci, ujedno nam ukazuju na pojavu

[40] Kao primjer primjene takva diskursa može se navesti rasprava o Nilu (II,19–34) uklopljena u knjigu o Egiptu.

[41] Njemu bi nesumnjivo trebalo pridodati i najstarije (Herodotu suvremene) dijelove iz zbirke medicinskih tekstova poznate pod imenom *Corpus Hippocraticum*, no to bi zahtijevalo posebnu obradu koja ne može biti predmetom ovog uvoda; *cf.* LANZA 1979, 88 *sqq.*

koja je usko povezana s već spomenutom transformacijom kulture iz oralne faze u fazu pismenosti.

Naime, u demokratski konstituiranom polisu i znanje je, bar na teorijskom nivou, svojina svih punopravnih građana, pa bi jezična komunikacija spoznaje svijeta morala biti svima jednako pristupačna. S druge strane, raznolikost te spoznaje i specijalizacija njezinih domena (jer se ne radi više o spoznaji cjeline kozmosa, kao kod prvih filozofa, nego o prenošenju iskustva o različitim, partikularnim ljudskim djelatnostima) zahtijeva da se razviju i specifični idiomi, profesionalni žargoni, kojima se objašnjavaju pojedine spoznajne domene. Profesionalni žargoni sa svoje strane simbolički prate profesionalizaciju struka i sve veću profesionalnu socijalnu diferencijaciju u kojoj pojedine grupe zadobivaju veći društveni ugled i dokidaju mogućnost egalitarističke demokratske konstitucije društva. Na jezičnom planu ova se diferencijacija ukazuje kao sve veće udaljavanje žargona profesije od općeg jezika, što izaziva potrebu za njegovim posebnim učenjem u specijaliziranim obrazovnim institucijama: takva institucionaliziranost opet, da bi održala svoju specifičnost kroz vrijeme, ne može opstati bez pisanih tekstova, udžbenika s pomoću kojih će se ovladavati jezikom pojedine struke i samom njezinom vještinom — tako se pojavljuju različite *tékhnai*, umijeća i upute kako se njima ovladava. Budući da Herodot stoji na početku toga procesa, njegov je znanstveni diskurs još veoma blizak općerazumljivom, dakle općem, jeziku i iz njega crpe svoju strukturu (jednako kao i rani diskurs grčke medicine), no već krajem stoljeća jezik struke i znanosti uvelike se udaljava od jezika svakodnevice, a u 4. st. pr.n.e. u Aristotelovu će djelu ovo razdvajanje jezika biti posve dovršeno: otada nadalje jezik se znanosti mora posebno učiti, a pravi se znanstveni iskaz razdvaja od literarnoga.

Od svih mnogobrojnih obilježja Herodotova jezika prevodilac uvijek nužno odabire neka na koja obraća posebnu pa-

žnju, trudeći se da u ostalim elementima ne iznevjeri previše original. U prijevodu koji se nalazi pred čitaocima takva je pažnja prije svega bila usmjerena prema trima karakteristikama Herodotova teksta: prema njegovoj izuzetnoj leksičkoj raznovrsnosti (prevodiocu se ponekad činilo da u rječniku nema riječi koju Halikarnašanin nije bar jednom upotrijebio), prema rečeničnoj strukturi i prema upotrebi glagolskih oblika, gdje se činilo da se može uočiti posebna specifičnost Heorodotova jezičnog izraza.

Ovi su elementi, koliko mogu prosuditi, s nejednakim i svakako nepotpunim uspjehom prenijeti u prijevodni tekst. Pokazalo se, naime, da je gotovo nemoguće reproducirati leksičku raznolikost, posebno u onom dijelu Herodotova rječnika u kojem je ona ostvarena raznim glagolskim složenicama, gdje svaki preverb daje novu sadržajnu nijansu koja nerijetko u našem jeziku nema ekvivalenta. Isto je tako od početka bilo očito da se rečenični sklop može transponirati u hrvatski književni jezik na nivou cjeline (dakle, tako da jedna Herodotova rečenica u načelu odgovara jednoj prijevodnoj), ali da je nemoguće reproducirati grčku pregnantnost izraza koja uvelike ovisi o upotrebi participskih i imenskih konstrukcija kakve naš jezik jednostavno ne poznaje. I napokon, grčka razlika između svršenih, nesvršenih i gotovih glagolskih oblika, za koju kod nas teoretski postoje adekvatna prijevodna rješenja, u praksi funkcionira nerijetko drugačije nego u hrvatskom književnom jeziku: tragove pokušaja da se prijevod ipak, ponekad i na silu, prilagodi u tom segmentu grčkom originalu čitalac će lako otkriti i neće — nadam se — prevodiocu zbog toga previše zamjeriti. Ipak, glavni princip kojega se prevodilac držao bio je taj da pokuša izvanredno jasan i čitak Herodotov tekst ne učiniti mnogo neprozirnijim.

Prijevod se, dakako, nadovezuje na tradiciju prevođenja klasičnih i, posebno, grčkih tekstova, i namjera je prevodioca

bila da pokuša ostati u njezinim okvirima a da se ipak ne udalji previše od potreba i očekivanja suvremenog čitaoca. Moderna tradicija prijevoda s grčkog i latinskog kod nas seže zapravo do Tome Maretića, a u njoj značajno i vrlo rano mjesto zauzima prijevod *Herodotove Povijesti* što ga je August Music objavio kao 5. svezak u seriji Prijevoda grčkih i rimskih klasika u izdanju Matice hrvatske 1887. godine. Musićev prijevod odlikuje se prije svega velikom točnošću i golemim trudom koji je uložio u iznalaženje hrvatskih elemenata koji će biti adekvatni grčkoj jezičnoj raznolikosti originala. Prijevod koji je sada pred čitaocima i koji izdaje isti izdavač više nego simbolično s malim zakašnjenjem obilježava stotu godišnjicu Musićeva truda i odaje mu dužno poštovanje.

Našim čitaocima bilo je pristupačno i izdanje Matice srpske: *Herodotove Istorije* u prijevodu Milana Arsenića iz 1966. Ono je i sadašnjem prevodiocu u mnogo navrata ukazalo na pravi put do smisla grčkog originala. Jednako tako služio se i Feixovim njemačkim, Rawlinsonovim i de Sélincourtovim engleskim prijevodom, kao i talijanskim prijevodom Auguste Izzo d'Accinni.[42] Grčki tekst iz kojeg je prevođeno nalazi se u Feixovu izdanju, a gdje se god to činilo potrebnim, uspoređen je s klasičnim oxfordskim Hudeovim kritičkim izdanjem Herodotove *Povijesti*.

Svaka od ovih spomenutih knjiga sadržava cijeli niz dodataka i različitih objašnjenja: sve je to uvelike iskorišteno za sastavljanje »instrumentarija« koji bi trebao pomoći i našem današnjem čitaocu. On će, dakle, na kraju ovog uvoda naći detaljniji pregled sadržaja svih devet knjiga *Povijesti*; knjiga je, osim toga, popraćena sa 784 bilješke ispod teksta u kojima se većinom tumače *realia* za koja je prevodilac vjerovao da bi mogla biti zanimljiva ili nepoznata suvremenom čitaocu, dok su sva imena

42 Podaci o ovim knjigama nalaze se u popisu literature.

objašnjena (u onoj mjeri u kojoj su to dopuštali i prostor i dostupni podaci) u Indeksu imena na kraju knjige; iza njega slijedi i kratak kronološki pregled najvažnijih povijesnih događaja o kojima Herodot govori.

A za one koji sumnjaju u aktualnost Herodotove *Povijesti* u današnjem vremenu i zato oklijevaju da započnu s čitanjem možda će na koncu biti dovoljan još jedan citat:

> A kako bi samovlada i mogla biti razuman poredak, kad je u njoj dopušteno čovjeku bez odgovornosti činiti što god hoće? Naime, ako bi i najčestitiji od svih ljudi preuzeo takvu vlast, promijenio bi svoj dotadašnji način razmišljanja. U njemu bi se rađala obijest od obilja koje ga okružuje, a zavist je i tako od iskona urođena čovjeku. A ako posjeduje to dvoje, obijest i zavist, posjeduje i svaku vrstu zloće: nasićen sad obijesti sad zavisti, čini mnoge nepromišljene stvari. (III,80)

LITERATURA

A) Izdanja i prijevodi Herodotove Povijesti

Herodoti historiae, ed. C. Hude, Clarendon Press, Oxford, 1909–1955.

Herodotus, ed. A. D. Godley, Loeb Classical Library, London, 1917–1946.

Hérodote, *Histoires*, ed. Ph.–E. Legrand, Les Belles Lettres, Paris, 1932–1954.

Herodotova Povijest, preveo, uvod napisao i bilješke dodao A. Musić, Matica hrvatska, Zagreb, 1887.

Herodot, *Historien*, griechisch–deutsch, hsgb. von J. Feix, Ernst Heimeran Verlag, München, 1963.

Herodotova Istorija, prev. Milan Arsenić, Matica srpska, Novi Sad, 1966.

Herodotus, *The Histories*, trans. by A. de Sélincourt, Penguin Books, Harmondsworth, 1972.

Herodotus, *Histories*, trans. by G. Rawlinson, Wordsworth, Herdfortshire, 1996.

Erodoto, *Storie*, testi greco a fronte, trad. di A. Izzo d'Accinni, Biblioteca Universale Rizzoli, Milano, 1996–1998.

B) Citirana djela antičkih autora

Aristophane, ed. V. Coulon & M. van Daele, 4, Les Belles Lettres, Paris, 1928.

Aristotelis ars rhetorica, ed. W. D. Ross, Clarendon Press, Oxford, 1959.

Ciceronis De legibus, ed. N. Vahlen, Teubner, Leipzig, 1883.

Dionysii Halicarnasei quae extant, 5, edd. H. Usener & L. Radermacher, Teubner, Leipzig, 1899.

Fragmente der griechischen Historiker, 2 (*Diyllus*), ed. F. Jacoby, Brill, Leiden, 1926–1958.

Lucian, 6, ed. K. Kilburn, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1959.

Marcellinus, *Vita Thucydidis*, ed. H. S. Jones *in: Thucydidis historiae*, 1, Clarendon Press, Oxford, 1942.

Plutarchi moralia, 11, ed. L. Pearson, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1965.

Suidae lexicon, 1–4, ed. A. Adler, Teubner, Leipzig, 1928–1935.

Thucydidis historiae, 1–2, edd. H. S. Jones & J. E. Powell, Clarendon Press, Oxford, 1942.

C) Izbor iz djela o Herodotu i citirana literatura

BURN 1972 = A. R. Burn, »Introduction«, *in:* Herodotus, *The Histories* (v. *A*), 7–40.

CÀSSOLA 1998 = F. Càssola, »Introduzione«, *in:* Erodoto, *Storie* (v. *A*), 5–49.

CERTEAU 1975 = M. de Certeau, *L'écriture de l'histoire*, Paris, 1975.

DREWS 1973 = R. Drews, *The Greek Accounts of Eastern History*, Cambridge, Mass., 1973.

FAUSTI 1998 = D. Fausti, »Nota sulla lingua«, *in:* Erodoto, *Storie* (v. *A*), 68.

FEHLING 1971 = D. Fehling, *Die Quellenangaben bei Herodot*, Berlin — New York, 1971.

FEIX 1963 = J. Feix, »Anhang«, *in:* Herodot, *Historien* (v. *A*), 1284–1298.

FOCKE 1927 = F. Focke, *Herodot als Historiker*, Stuttgart, 1927.

FORNARA 1971 = C. W. Fornara, *Herodotus. An Interpretative Essay*, Oxford, 1971.

GRIFFITH 1996 = T. Griffith, »Introduction«, *in:* Herodotus, *Histories* (v. *A*), v–xiii.

GROSS 1996 = M. Gross, *Suvremena historiografija*, Zagreb, 1996.

IMMERWAHR 1966 = H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, Cleveland, 1966.

JACOBY 1913 = F. Jacoby, *Herodotus*, *in: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, edd. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler, *Suppl.* II, coll. 205–520, Stuttgart, 1913.

LANZA 1979 = D. Lanza, *Lingua e discorso nell'Atene delle professioni*, Napoli, 1979.

LEXIKON 1970 = *dtv–Lexikon der Antike, Philosophie, Literatur, Wissenschaft*, 1–4, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, ²1970.

MOMIGLIANO 1960 = A. Momigliano, »Erodoto e la storiografia moderna«, *in: Secondo contributo alla storia degli studi classici*, Roma, 1960, 42 *sqq.*

MYRES 1953 = J. L. Myres, *Herodotus, Father of History*, Oxford, 1953.

PAULY 1979 = *Der Kleine Pauly, Lexikon der Antike*, 1–5, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1979.

POWELL 1939 = E. Powell, *The History of Herodotus*, Cambridge, 1939.

PRESTON 1997 = P. W. Preston, *Political/Cultural Identity*, London, 1997.

WHITE 1987 = H. White, *Discourse and Historical Representation*, Baltimore, 1987.

WOOD 1972 = H. Wood, *The Histories of Herodotus*, The Hague — Paris, 1972.

DODATAK: SADRŽAJ HERODOTOVE *POVIJESTI* PO KNJIGAMA

I. knjiga — Klio

Nakon kratkog uvoda u kojem se razlažu mitski uzroci sukoba Grka i barbara (1–5) slijedi prikaz starije povijesti Lidije do Kreza (6–25) i niz epizoda iz Krezova života (26–94), uključujući i onu o njegovu susretu sa Solonom (26–33): kako su Perzijanci došli u kontakt s maloazijskim Grcima preko Liđana koji su dotad vladali jonskim Grcima, ovakav pristup u okviru Herodotova koncepta djela ima puno opravdanje. Zatim se prelazi na pripovijedanje o osnivanju Perzijskog Carstva, pa se najprije opisuje odnos Međana i Perzijanaca i mladost Kira, osnivača Carstva (95–122), te ustanak protiv Međana s ekskurzom o perzijskim običajima (123–140), perzijski pohod na Lidiju i rat s Krezom, nakon kojeg Krez postaje Kirov zarobljenik i njegov savjetnik (141–176); napokon se razlažu druga dva osvajanja kojima, prvi put uspješno a drugi put neuspješno, Kir pokušava proširiti svoju državu: to su pokoravanje Babilona, gdje se govori i o gradu Babilonu i o običajima Babilonaca (177–200), i rat protiv Masagećana, koji završava Kirovom smrću u borbi s kraljicom Tomirijom (201–217).

II. knjiga — Euterpa

Nakon Kirove smrti na perzijsko prijestolje stupa njegov sin Kambiz, koji organizira pohod na Egipat (1), što Herodotu omogućuje da detaljno opiše zemlju koju je dobro upoznao i koja ga je fascinirala. Najprije je opisan Donji Egipat i Nil (2–34), zatim su detaljno navedeni običaji Egipćana u vezi s religijom, svetim životinjama i svakodnevnim životom (35–98), a u drugom se dijelu knjige govori o egipatskoj povijesti, od najstarijih vremena (99–123), preko razdoblja graditelja velikih piramida, Keopsa, Kefrena i Mikerina (124–136) i perioda nemira (137–151), do posljednjih faraona 26. dinastije, nakon kojih će i Egipat pasti pod perzijsku vlast (152–182).

III. knjiga — Talija

Kambiz osvaja Egipat (1–16) i kreće u neuspjelu ekspediciju protiv drugog afričkog naroda, Etiopljana (17–30). Posljednje razdoblje Kambizove vladavine obilježeno je njegovom okrutnošću i ludilom (31–38). Ovdje Herodot umeće digresiju o Polikratu, tiraninu Sama, i Perijandru, tiraninu Korinta (39–60), a zatim se vraća perzijskoj povijesti: mag Smerdis u Kambizovoj odsutnosti uzurpira perzijsko prijestolje, Kambiz uskoro umire, a protiv maga sedam uglednih Perzijanca, na čelu s Darijem, podižu uspješnu pobunu i preuzimaju vlast (61–87). Kad Darije zauzme prijestolje, on najprije uređuje Carstvo i dijeli ga na dvadeset satrapija (88–117). Zatim slijedi opis zbivanja na početku Darijeve vladavine: smrt Polikratova (118–128), uspjesi liječnika Demokeda na perzijskom dvoru (129–138), osvajanje Sama (139–149) i ugušivanje ustanka u Babilonu (150–160).

IV. knjiga — Melpomena

Darije kreće na pohod protiv Skita (1–4), pa Herodot tom prilikom opisuje najstariju povijest Skita (5–15) i narode koji žive sjeverno i istočno od Skita, uključujući i legendarne Hiperborejce (16–36). Ti ga podaci navode na geografski opis poznatog svijeta i odnosa između Evrope, Azije i Libije–Afrike (37–45), a zatim se ponovo bavi Skitima: rijekama u Skitiji (46–58) i običajima Skita (59–82). Darijeva vojna protiv Skita, preko Helesponta i Dunava (što omogućuje ponovo opis Skitima susjednih naroda, na primjer Amazonki), završava neuspjehom i povlačenjem u Aziju (83–144). Perzijski satrap Arijand u pohodu je na Libiju, Kirenu i Barku, pa Herodot iznosi brojne i historijske i etnografske podatke o tim krajevima Afrike (145–205).

V. knjiga — Terpsihora

Ovom knjigom započinje opis neposrednih uzroka i povoda grčko–perzijskog sukoba. Najprije je zabilježen pohod u kojem Darijev vojskovođa Megabaz osvaja primorske dijelove Trakije (s ekskurzom o običajima Tračana) i podvrgava vrhovnoj perzijskoj vlasti Makedonce (1–22). Zatim je opisan ustanak maloazijskih Grka, poznat pod imenom jonski ustanak; obuhvaćeni su njegovi uzroci, te se govori o tiranima Mileta, Histijeju i Aristagori, koji su započeli ustanak (23–38). Aristagora posjećuje Spartu i Atenu tražeći pomoć, pa se spominju događaji iz povijesti jednog i drugog grada: Sparta odbija pružiti pomoć, a Atenjani, zajedno s Eginjanima, šalju svoje brodovlje (39–97). Maloazijski Grci kopnom prodiru sve do Sarda i spaljuju ga, ali zatim doživljavaju nekoliko poraza, pa

se jonski ustanak završava neuspjehom, a Aristagora pogiba (98–126).

VI. knjiga — Erato

Miletski tiranin Histijej, koji je cijelo vrijeme ustanka bio na perzijskom dvoru (a umjesto njega vladao je Aristagora), uspijeva pobjeći, ali Milet ipak pada u ruke Perzijanaca nakon pomorske bitke kod Lade (1–30). Nakon toga bili su pokoreni i otoci u Jonskom moru, te grčki gradovi na tračkom Hersonezu (31–42). Time je bio pripremljen teren za veliki Mardonijev pohod na Grčku, koji je započeo katastrofalnim brodolomom perzijske flote kod Atosa na Halkidici (43–47), no Perzijanci, ovaj put pod vodstvom Datisa i Artafrena poduzimaju novu ekspediciju na Grčku (48–140): njezin opis sadržava i dugačak umetak o prilikama u Grčkoj s historijskim podacima i, posebno, u Sparti (48–93), te govori o dolasku perzijske vojske na Maraton i o samoj maratonskoj bitki (94–131), dok je u posljednjem dijelu izlaganje o atenskoj porodici Alkmeonida i o maratonskom pobjedniku Miltijadu koji joj je pripadao (132–140).

VII. knjiga — Polihimnija

Darije umire u toku priprema za vojnu koja je morala osvetiti poraz kod Maratona (1–4), pa njegov nasljednik Kserkso preuzima te pripreme zajedno sa svojim vojskovođama i odlučuje premostiti Helespont i prokopati kanal ispod Atosa kako bi izbjegao plovidbu oko neugodnog rta na Halkidici (5–25). Vojska kreće prema Evropi kroz Sard i prelazi preko Helesponta (26–58), što Herodot iskorištava za davanje detaljnog popisa

sudionika svih dijelova perzijske vojske, njezina pješaštva, konjice i flote (59–100). Kad prijeđe u Evropu, mora ponovo prijeći kroz Trakiju i Makedoniju (101–130). Za to se vrijeme i Grci pripremaju za rat, tražeći bez uspjeha pomoć u svojim moćnim kolonijama na Siciliji i na Kreti (131–170). Dok Kserkso dalje napreduje, Grci odabiru Termopilski klanac za mjesto svoje obrane (171–198), te dolazi do bitke kod Termopila, gdje junački pogiba Leonida sa svojih tri stotine Spartanaca (199–239).

VIII. knjiga — Uranija

Odigrava se pomorska bitka kod rta Artemisija, gdje Perzijanci doživljaju gubitke (1–22). Na kopnu Kserkso zauzima Atiku i spaljuje i razara Atenu (23–55). Zahvaljujući Atenjaninu Temistoklu Grci se upuštaju u pomorsku bitku kod Salamine, u kojoj ponovo pobjeđuju Perzijance (56–96), pa Kserkso odlučuje da se povuče u Perziju, a u Tesaliji ostavlja Mardonija da u proljeće nastavi pohod, dok Temistoklo za to vrijeme prima nagrade i pohvale u cijeloj Grčkoj (97–129). Mardonije pokušava sklopiti uz posredništvo makedonskog kralja Aleksandra savezništvo s Atenjanima, ali bez uspjeha (130–144).

IX. knjiga — Kaliopa

Pod Mardonijevim zapovjedništvom Perzijanci još jedanput upadaju u Atiku, ali ubrzo prelaze u Beotiju, gdje će doći do odlučne bitke (1–25). To je bitka kod Plateje koja je vrlo detaljno opisana i u kojoj je Mardonije poginuo (26–98). Istog dana kad se odigrala bitka na kopnu kod Plateje došlo je i do

pomorske bitke kod rta Mikale u Maloj Aziji: i ondje Grci nanose teške gubitke perzijskoj mornarici (99–106). Perzijska se vojska stoga povlači prema Sardu, a Grci opsjedaju i oslobađaju grad Sest na Helespontu, što za Herodota predstavlja simbolički završetak grčko–perzijskih ratova (107–121), pa posljednje poglavlje sadržava kroz Kirove riječi upućene Perzijancima neku vrstu etičke i filozofske pouke čitava djela (122).

PRVA KNJIGA POVIJESTI

Ovo je prikaz povijesnog istraživanja Herodota Halikarnašanina[1] zato da ono što su ljudi napravili ne padne s vremenom u zaborav, i da velika i čudesna djela što su ih izvršili i Grci i barbari ne ostanu bez spomena, kao ni ostali događaji, pa ni razlog zbog kojeg su međusobno zaratili.

1. Učeni Perzijanci tvrde da su Feničani bili krivci razdora: oni su, naime, došli s mora koje se naziva Crvenim[2] do ovoga našega mora i naselili su krajeve koje i danas naseljavaju; odmah su krenuli na dugačke plovidbe i, dopremajući egipatsku i asirsku robu, stizali su, između ostalog, i u Arg. U to je vrijeme Arg bio najmoćniji od svih gradova u zemlji koja se danas naziva Grčkom. Kad su Feničani stigli u taj Arg, počeli su izlagati svoju robu na prodaju. A petog ili šestog dana nakon dolaska, kad su već gotovo sve rasprodali, na morsku je obalu došla, između mnogih drugih žena, i kraljeva kći: njezino je ime bilo — a to isto kažu i Grci — Io kći Inahova. Žene su se približile krmi i kupovale su onu robu koja im se najviše sviđala, a Feničani su se ohrabrili i krenuli na njih. Mnoge su od žena uspjele pobjeći,

[1] Sva osobna imena, imena naroda i plemena i geografski nazivi objašnjeni su u *Indeksu imena* na kraju knjige.

[2] Ne misli se na današnje Crveno more već na Perzijski zaljev i Arapsko more.

a Io je, s nekim drugima, bila zarobljena; ubacili su je u lađu i otplovili su prema Egiptu.

2. Tako je — kažu Perzijanci (a Grci tvrde da je bilo drugačije[3]) — Io stigla u Egipat, i to je bio početak nepravednih postupaka: nakon toga, kažu, neki su Grci (a ne znaju navesti njihovo ime) stigli u Tir u Fenikiji i oteli kćer tamošnjega kralja, Europu; to bi mogli biti Krećani. Na taj su način oni isto vratili istim, a nakon toga su Grci bili krivi za slijedeću nepravdu koja se dogodila. Kad su, naime, otplovili na ratnoj lađi u Eju u Kolhidi i prema rijeci Fasidu, ondje su, obavivši sve drugo zbog čega su bili došli,[4] oteli kraljevu kćer Medeju. Kolhiđanski je kralj poslao glasnika u Grčku, zahtijevao je zadovoljštinu za otmicu i tražio je svoju kćer natrag, a Grci su odgovorili da ni oni od otmičara Ije iz Arga nisu dobili zadovoljštinu za otmicu pa je ni sami neće pružiti Kolhiđanima.

3. I kažu da je jedno pokoljenje nakon toga Aleksandar sin Prijamov, pošto je čuo za one događaje, htio da s pomoću otmice dobije ženu iz Grčke, a bio je sasvim svjestan toga da neće morati pružiti zadovoljštinu, jer je ni oni prije nisu davali. I tako, kad je on oteo Helenu, Grci su odlučili najprije odaslati poslanike i tražiti natrag Helenu i zahtijevati zadovoljštinu zbog otmice. No dok su oni to izlagali, Trojanci su ih podsjetili na Medejinu otmicu i na to kako oni sami nisu niti pružili zadovoljštinu niti vratili otetu, usprkos zahtjevima, a htjeli bi od drugih dobiti zadovoljštinu.

[3] Prema grčkom mitu u Iju se bio zaljubio Zeus, pa ju je ljubomorna Hera, čija je svećenica Io bila, pretvorila u kravu i progonila je sve do Egipta, gdje je Io, ponovo u ljudskom liku, Zeusu rodila sina Epafa.

[4] Tj. osvojivši zlatno runo; kolhiđanski kralj, Medejin otac, bio je Eet.

4. Do tada je bila riječ samo o pojedinačnim otmicama jednih i drugih, ali nakon toga su Grci postali uvelike krivi: naime, prije su oni započeli voditi rat protiv Azije nego Perzijanci protiv Evrope. Oni smatraju da je otimanje žena postupak nasilnika, da je osvećivanje za otmicu u žurbi postupak nerazumnih, a da se razboriti uopće ne brinu za otete: jasno je, naime, da ne bi ni bile otete da nisu to same željele. Perzijanci tvrde da oni nisu uopće ni postavili pitanje zbog otetih žena, a Grci su zbog jedne žene iz Sparte[5] sakupili golemu vojsku i zatim, došavši u Aziju, uništili Prijamovu državu. Otada neprestano smatraju da im je sve grčko neprijateljsko. Perzijanci Aziju i barbarske narode koji je nastavaju prisvajaju za sebe, a vjeruju da su Evropa i Grčka zasebno područje.

5. Perzijanci kažu da se to tako dogodilo i nalaze da je početak njihova neprijateljstva prema Grcima predstavljalo zauzeće Troje. Što se tiče Ije, Feničani se ne slažu s Perzijancima: kažu da se nisu poslužili otmicom da bi je odveli u Egipat, već da je ona u Argu vodila ljubav s kapetanom lađe; kada je shvatila da je trudna, srameći se pred roditeljima, svojevoljno je sama otplovila s Feničanima da se njeno stanje ne bi posvuda razglasilo. Tako, dakle, pričaju Perzijanci i Feničani. Ja sâm o tome ne mogu reći je li se tako ili nekako drugačije dogodilo, ali znam onoga tko je prvi započeo s nasiljem prema Grcima i, kad ga spomenem, nastavit ću s pripovijedanjem, podjednako opisujući i male i velike gradove ljudi. Naime, mnogi od njih koji su nekoć bili veliki pretvorili su se u male, a oni koji su u moje doba bili veliki prije toga bijahu maleni. Stoga, budući da znam da je ljudska sreća promjenljiva, podjednako ću se baviti i jednima i drugima.

[5] Helena, koju je ugrabio Aleksandar i zbog koje je započeo trojanski rat, bila je žena spartanskog kralja Menelaja.

6. Krez je bio rodom Liđanin i sin Alijatov, a vladao je narodima s ove strane rijeke Halisa koji teče s juga između Sirije i Paflagonije i na sjeveru utječe u more što se naziva Crnim. Taj je Krez prvi od nama poznatih barbara prinudio neke od Grka da mu plaćaju porez, a s drugima je opet sklopio prijateljstvo. Na porez je prinudio Jonjane, Eoljane i Dorane u Aziji, a sklopio je prijateljstvo sa Spartancima. Prije Krezove vlasti svi su Grci bili slobodni. Naime, vojna Kimerana, koju su oni poveli na Joniju prije Krezova vremena,[6] nije pokorila gradove već ih je tek povremeno pljačkala.

7. Tako je vlast, koja je pripadala Heraklidima, prešla na Krezov rod, nazvan Mermnadima. Kandaul, kojega Grci nazivaju Mirsilom, bio je vladar Sarda, a potjecao je od Alkeja sina Heraklova. Naime prvi kralj Sarda iz porodice Heraklida bio je Agron sin Ninov, unuk Belov i praunuk Alkejev, a Kandaul sin Mirsov bio je posljednji u nizu. Oni koji su prije Argona vladali tom zemljom bili su potomci Lida sina Atisova, a po njemu se i cijeli narod nazvao Liđanima, a prije su se zvali Meonjanima. Od njih su Heraklidi dobili vlast, na osnovi proročanstva, a oni sami potječu od neke Jardanove robinje i Herakla i zadržali su tu vlast kroz dvadeset i dva ljudska pokoljenja, petsto pet godina,[7] tokom kojih je sin preuzimao žezlo od oca, sve do Kandaula sina Mirsova.

8. A ovaj je Kandaul uistinu ljubio svoju ženu i zaljubljen je vjerovao kako je ona daleko najljepša od svih žena. Dok je on to vjerovao, u to je vrijeme među njegovim osobnim stražarima bio Gig sin Daskilov, koji mu je bio veoma drag, pa je Kandaul tome Gigu povjeravao najozbiljnije poslove, a i u zvijezde mu

6 Vjerojatno u prvoj polovici 7. st. pr.n.e.

7 Obično se smatralo da su trideset tri godine dob jedne generacije, što Herodotovo računanje mitskih vladara Lidije ne potvrđuje.

je uzdizao ženinu ljepotu. Nakon kratka vremena — jer se Kandaulu morala dogoditi nesreća — rekao je Gigu ovo: »Gige, čini se da mi ne vjeruješ kad ti pričam o ženinoj ljepoti (ljudi, naime, manje vjeruju svojim ušima nego očima), pa hajde da je vidiš jednom golu!« A Gig, glasno poviknuvši, reče: »Gospodaru, kakav to nesmisao govoriš kad mi zapovijedaš da svoju gospodaricu pogledam golu? Žena, kad svlači haljinu, ujedno se lišava i stida. Odavno su već ljudi iznašli lijepe izreke iz kojih treba učiti; a jedna je od njih i ona: neka svatko gleda svoje. Ja vjerujem da je ona najljepša od svih žena i molim te da ne zahtijevaš od mene ništa nepristojno.«

9. Ovim je riječima odbio prijedlog u strahu da iz toga za nj ne proiziđe kakvo zlo. A Kandaul mu odgovori ovako: »Budi miran, Gige, i ne boj se da te ja time što govorim želim iskušati niti da bi ti moja žena učinila što nažao: od početka ću zamisliti sve tako da ona neće ni znati da si je ti vidio. Smjestit ću te, naime, iza otvorenih vrata u sobu u kojoj spavamo; kad uđem, i moja će žena prići krevetu. Blizu ulaza nalazi se naslonjač, i na nj će, svlačeći se, odložiti svoje haljine jednu po jednu, pa će ti omogućiti da je u potpunom miru promotriš. A kad krene od naslonjača prema postelji i kad ti okrene leđa, tvoja je briga da izađeš na vrata a da te ona ne opazi.«

10. Gig to nikako nije mogao izbjeći, pa prihvati prijedlog; kad se činilo da je vrijeme počinku, Kandaul uvede Giga u sobu, a odmah nakon toga pojavi se žena; kad je ušla i dok je odlagala haljine, promotri je Gig. Čim se našao iza ženinih leđa, dok je išla u krevet, skrivećki izađe van. No žena ga opazi u času dok je izlazio. Shvativši da je to muževljeva zamisao, nije uzviknula posramljena niti je pokazala da je sve razumjela, ali je naumila da se osveti Kandaulu, jer kod Liđana, kao i kod gotovo svih ostalih barbara, smatra se velikom sramotom čak i muškarca vidjeti gola.

11. Tada, dakle, na taj način nije ništa pokazala i sačuvala je smirenost; a čim je svanuo dan, okupi najvjernije od svojih slugu, pripremi ih i pozove Giga. A on, ne sumnjajući da ona išta zna o onome što se dogodilo, dođe na poziv: i prije, kad bi ga god kraljica pozvala, morao se odazvati. Kad je Gig došao, žena mu reče: »Nudim ti, Gige, da izabereš kojim putem želiš krenuti između dvaju što su ti preostala: ili ubij Kandaula i uzmi mene i kraljevstvo Lidije, ili moraš sam odmah umrijeti tako da ne bi i dalje, na nagovor Kandaulov, gledao ono što ne smiješ. Uistinu, mora nestati ili onaj koji ti je to predložio ili ti koji si me vidio golu i učinio nešto što se protivi dobrim običajima.« Gig se neko vrijeme čudio tim riječima, a zatim je ponizno molio da ga ne prisiljava na to da mora odlučivati o takvu izboru. Ali nije je mogao nagovoriti, već mu je postalo jasno da je uistinu nužno da ili ubije gospodara ili da on sam bude ubijen tuđom rukom; i izabere život. A upitao ju je ovako: »Kad me tjeraš da protiv svoje volje ubijem vlastita gospodara, daj da čujem na koji ćemo ga način napasti.« Ona, preuzevši riječ, odgovori: »Navalit ćeš na njega, i to dok bude spavao, s istog mjesta odakle me je on golu tebi pokazao.«

12. Kad su skovali plan, i čim je pala noć (Gig, naime, nije odustajao niti je mogao bilo na koji način uzmaknuti, nego je morao umrijeti ili on ili Kandaul), slijedio je ženu u ložnicu. Ona mu dade bodež i sakrije ga iza onih vrata. Zatim, kad je Kandaul otišao na počinak, Gig izađe iz skrovišta i ubije ga, te zadobije ženu i vlast, što je opjevao u jampskom trimetru[8] i Arhiloh s Para, koji je bio njegov suvremenik.

[8] Jampski se trimetar sastoji od tri jampska metra, a sačuvan Arhilohov stih (fr. 22D) u prijevodu glasi:

Baš briga me za Giga zlatom bogata.

13. Tako zadobije vlast i učvrsti je u skladu s delfskim proročanstvom. Kako su, naime, Liđani Kandaulov udes smatrali zlom i počeli se laćati oružja, složili su se napokon Gigovi pristalice i ostali Liđani[9] da on vlada dopusti li mu proročište da bude kralj Liđana, a ako ne dozvoli, da se vlast preda ponovo Heraklidima. Proročište je dalo dopuštenje, i tako je Gig preuzeo vlast. No Pitija je pridodala da će se Heraklidi osvetiti Gigovu potomku u petom koljenu.[10] Na te se riječi Liđani i njihovi kraljevi nisu uopće obazirali prije no što su se one ostvarile.

14. Tako su Mermnadi zadobili vlast otjeravši Heraklide, a Gig je kao vladar u Delfe poslao brojne zavjetne darove, i ti su darovi od srebra i većinom se još nalaze u Delfima; osim srebra ostavio je tamo i mnogo zlata, a među drugim predmetima osobito je vrijedno spomenuti zlatne vrčeve, njih šest na broju, koji ondje leže. Oni se nalaze u riznici Korinćana, a teški su trideset talanata:[11] radi prave istine treba reći da riznica ne pripada korintskoj državi nego Kipselu sinu Eetionovu. Nakon Mide sina Gordijeva, kralja Frigije, ovaj je Gig — koliko nam je poznato — prvi od barbara odaslao u Delfe zavjetne darove. Mida je, naime, odaslao doista vrijedan spomena kraljevski tron na kojem je sjedio kad bi dijelio pravdu: taj se tron nalazi ondje gdje su i Gigovi vrčevi. To zlato i srebro što ga je Gig darovao naziva se, prema imenu darodavca, Gigovom ostavštinom. Kad je zavladao, i on je poveo vojnu na Milet i Smirnu, a zauzeo je

[9] Zato da ne dođe do građanskog rata; odlomak se može tumačiti i tako da je Gig zapravo do prijestolja došao nekom vrstom puča.

[10] Pet pokoljenja kraljeva predstavljaju: Gig (oko 680. g. pr.n.e.), Ardis, Sadijat, Alijat i Krez (560–540. g. pr.n.e.).

[11] Budući da Gig nije bio Grk, nije mogao imati — poput grčkih gradova — svoju riznicu u Delfima, pa su njegove darove izložili Korinćani, s kojima je održavao prijateljske veze, u svojoj riznici. Darovi su bili golemi, jer je (atički) talant težio 26,196 kg, pa 30 talanata odgovara 785,88 kg.

i grad Kolofon. Premda je kraljevao trideset i osam godina, nije učinio nikakvo drugo veliko djelo, pa, osim ovoga što smo kazali, o njemu više nećemo govoriti.

15. Ali spomenut ću Ardisa sina Gigova koji je nakon njega preuzeo kraljevstvo. On je zauzeo Prijenu i navalio na Milet, a u vrijeme kad je vladao Sardom, Kimerani su, jer su ih skitski nomadi istjerali iz njihovih prebivališta, stigli u Aziju i zauzeli čitav Sard osim gradskog utvrđenja.

16. Pošto je Ardis vladao četrdeset i devet godina, naslijedio ga je Sadijat sin Ardisov koji je vladao dvanaest godina, a Sadijata je naslijedio Alijat. A on je zaratio s Kijaksarom, Dejokovim potomkom, i s Međanima, Kimerane je istjerao iz Azije, zauzeo je Smirnu, koju su osnovali Kolofonjani, i napao je Klazomenu. Odavde se nije povukao svojevoljno nego doista gadno nastradavši. Dok je bio na vlasti, učinio je slijedeća djela vrijedna spomena.

17. Zaratio je protiv Milećana, a taj je rat preuzeo od oca. Navalivši na Milet, opsjedao ga je ovako. Kad bi god plodovi zemlje sazreli, poveo bi vojnu: vojsku je vodio uz zvukove siringa, harfi i ženskih i muških frula.[12] Kad bi došao u okolicu Mileta, nastambe u poljima nije rušio niti palio niti im je obijao vrata, nego je puštao da ostanu kakve su bile; a čim bi uništio stabla i plodove zemlje, povlačio se natrag. Naime, Milećani su imali prevlast na moru tako da od opsade grada ne bi bilo koristi za vojsku. A kuće Liđanin nije rušio zbog toga da bi Milećani imali odakle polaziti na sjetvu i obrađivanje zemlje, te da bi on, pošto je oni obrade, imao, kad napadne, što pljačkati.

[12] Siringa je instrument sastavljen obično od 7 cijevi od trske, dok je frula (aulos) imala samo jednu cijev od trske: muške su frule davale dublje, a ženske više tonove.

18. Na taj je način ratovao jedanaest godina[13] i u tom je razdoblju nanio Milećanima dva velika poraza, jedan u bitki kod Limeneja, na njihovoj vlastitoj zemlji, a drugi u dolini Meandra. No šest godina od tih jedanaest Liđanima je još vladao Sadijat sin Ardisov, i on je toliko puta vodio vojnu protiv Mileta: naime, on je i započeo rat; kroz pet godina koje su slijedile nakon ovih šest rat je vodio Alijat sin Sadijatov, koji je — kako sam već ranije razjasnio — preuzeo rat od oca i nastavio ga punom snagom. Nitko od Jonjana u tom ratu nije pružao pomoć Milećanima, osim stanovnika Hija. Oni su ih podupirali jer su uzvraćali isto istim: naime, prethodno su Milećani Hijanima pomogli dovršiti rat protiv Eritrejana.

19. Kad je dvanaeste godine vojska palila usjeve, dogodilo se ovo: čim je vatra zahvatila usjeve, raspirivana vatrom zahvatila je i hram Atene, koja ovdje ima nadimak Asesija, a hram je, zahvaćen plamenom, posve izgorio. Neposredno nakon tog događaja nitko se na nj nije posebno obazirao, no kad se vojska vratila u Sard, Alijat se razbolio. Kako mu je bolest sve duže trajala, pošalje, ili zato što mu je netko tako savjetovao ili zato što je sam pomislio da pošalje nekoga da pita boga za njegovu bolest, tumače proročanstava u Delfe. Kad su oni stigli u Delfe, Pitija im odgovori da neće prije izreći proročanstvo nego što ponovo podignu Atenin hram što su ga spalili u miletskoj zemlji u Asesu.

20. Ja to znam jer sam u Delfima čuo kako se dogodilo; a Milećani ovome pridodaju i to da je Perijandar sin Kipselov bio velik prijatelj Trasibulu koji je u to vrijeme vladao Miletom, te je, kad je saznao kakvo je proročanstvo dano Alijatu, poslao glasnika da o tome obavijesti Trasibula kako bi on, upoznat s time, mogao razmisliti o svojem položaju.

[13] Od 623. do 612. g. pr.n.e. ili, prema drugima, od 627. do 616. g. pr.n.e.

21. Alijat je, kad mu je bilo dojavljeno proročanstvo, odmah poslao vjesnika u Milet jer je htio sklopiti savez s Trasibulom i Milećanima sve dok hram ne bude obnovljen. Izaslanik je krenuo u Milet, a Trasibul, kojemu je cijela priča već bila dokraja poznata i koji je shvatio što Alijat namjerava učiniti, smisli ovo: sve žito, koliko ga je god u gradu bilo i njegova vlastita i onoga koje je pripadalo pojedinim građanima, dao je prikupiti na trgu i naredio je Milećanima da na njegov znak svi započnu piti i veselo kružiti gradom.

22. A Trasibul je to radio i izdavao takve zapovijedi da bi vjesnik iz Sarda, kad vidi veliku gomilu prikupljena žita i ljude koji se zabavljaju, to dojavio Alijatu. Tako se i dogodilo: naime, kad je vjesnik vidio sve to i kad je prenio Liđaninovu poruku Trasibulu, vratio se u Sard, što je dovelo, kako sam čuo, do pomirenja. Alijat se nadao da u Miletu vlada velika nestašica žita i da je narod tamo do krajnosti iznuren, a vjesnik koji se vratio iz Mileta donio mu je sasvim drugačije vijesti nego što ih je očekivao. Nakon toga postignu dogovor prema kojem će jedni drugima biti prijatelji i saveznici, te je Alijat u Asesu podigao ne jedan nego dva hrama Ateni. Tako je, dakle, prošao Alijat u ratu s Milećanima i Trasibulom.

23. A Perijandar, koji je Trasibulu poslao obavijest o proročanstvu, bio je Kipselov sin. Perijandar je vladao u Korintu: Korinćani (a s njima se slažu i Lezbljani) pričaju da mu se u životu dogodila uistinu čudesna stvar, a riječ je o Arionu iz Metimne kojega je delfin prenio na leđima do Tenara, a među tadašnjim kitaredima[14] nitko nije bio bolji od njega: prvi je od

[14] Arion iz Metimne (na otoku Lezbu) bio je, dakle, kitared, svirač na žičanom instrumentu sličnom liri koji je svoje melodije pratio i pjesmom.

ljudi — koliko nam je poznato — sastavio ditiramb[15] i u Korintu ga otpjevao i obučio za to kor.

24. Kažu da je taj Arion, pošto je dugo vremena boravio kod Perijandra, zaželio otploviti u Italiju[16] i na Siciliju, a kad je tamo zaradio mnogo novaca, htio se vratiti natrag u Korint. Krenuo je iz Taranta i, budući da se ponajviše pouzdavao u Korinćane, iznajmio je lađu koja je pripadala ljudima Korinćanima: a oni na otvorenu moru skuju zavjeru da bace Ariona s palube i da mu otmu novac; on ih je, shvativši što mu se sprema, molio da mu poštede život, a da će im novac rado dati. No nije ih uspio na to nagovoriti, već su mu mornari zapovjedili ili da se sam ubije, pa će mu grob biti na kopnu, ili neka odmah skoči u more. Doveden tako u beznadan položaj, Arion ih zamoli da mu — kad su već tako odlučili — dopuste da stane sav urešen na veslačku klupu i da zapjeva: obećao im je da će nakon pjesme sam sebi oduzeti život. Njima se svidjela mogućnost da poslušaju najboljeg pjevača od svih ljudi, pa se okupe nasred lađe došavši s krme. A on navuče sve svoje urese, uzme kitaru, stane na veslačku klupu i zapjeva svečanim glasom, a kad je pjesma završila, baci se u more onakav kakav je bio, sa svim uresima. Posada s lađom otplovi u Korint, dok je njega — kako pričaju — neki delfin smjestio sebi na leđa i odnio do Tenara. Arion se iskrcao i otputovao u Korint sa svim uresima, a kad je tamo došao, ispričao je sve što mu se dogodilo. Ali Perijandar, zato što mu nije povjerovao, stavi Ariona pod stražu kako nikuda ne bi mogao otići, a motrio je i što se događa s mornarima: kad su oni napokon stigli, pozove ih i počne pitati ne bi li mu što kazali o Arionu. Dok su oni pripovijedali kako je on živ i zdrav

[15] Ditiramb je korska pjesma (česta u Dionisovim svečanostima) uz koju je kor ujedno i plesao.

[16] Pod Italijom se ovdje podrazumijeva Velika Grčka, tj. južna Italija, čije su obale, kao i Siciliju, kolonizirali Grci.

u Italiji i kako su ga ostavili u dobru stanju u Tarantu, pojavi se pred njihovim očima Arion baš onakav kakav je bio skočio u more; oni, silno uplašeni, nisu više mogli nijekati ono što je bilo očito. Tako pričaju Korinćani i Lezbljani, a postoji i nevelik Arionov zavjetni dar od mjedi na Tenaru — čovjek na leđima delfina.[17]

25. Pošto je Alijat Liđanin završio rat protiv Milećana, umre nakon pedesetsedmogodišnje vladavine. Kad se bio oporavio od neke bolesti, dao je, kao drugi vladar iz te kuće, zavjetni dar u Delfe — srebrni veliki vrč i malen, od dijelova sastavljen, željezni podložak za vrč,[18] među svim darovima u Delfima uistinu vrijedan razgledavanja, jer je bio rad Glauka Hijanina koji je jedini od svih ljudi iznašao vještinu zavarivanja željeza.

26. Kad je Alijat umro, vlast je preuzeo Krez sin Alijatov, u dobi od trideset i pet godina, a od Grka je najprije napao Efežane. Zatim, dok ih je on opsjedao, Efežani zavjetuju svoj grad Artemidi privezavši gradske zidine užetom za njezin hram. Od starog grada, koji je tada bio pod opsadom, do hrama ima sedam stadija.[19] Njih je, dakle, Krez najprije napao, a zatim redom sve jonske i eolske gradove, a za svaki je napad iznosio drugačije razloge; u nekim je slučajevima mogao pronaći jače razloge, pa ih je i više optuživao, a u drugima se služio ništavnim izlikama.

[17] Spomenik koji prikazuje Ariona koji jaše na delfinu na Tenaru je još zatekao i Pausanija, u 2. st., i opisao ga u svojem *Vodiču po Grčkoj* (III,25,5), a zabilježen je i natpis u stihu koji je bio na njegovu postolju:

Takvim je prijevozom spašen iz Sicilskog mora, uz pratnju
Svečanu bogova svih, Arion, Kiklonov sin.

[18] Prema Pausaniji (X,16,1) podložak je imao oblik krnje piramide.

[19] Dužina stadija donekle se razlikovala u pojedinim gradovima i u određenim razdobljima; standardni olimpijski stadij odgovarao je duljini od 192 metra, pa bi sedam stadija bilo 1344 metra.

27. A kad je Grke u Aziji natjerao da mu plaćaju danak, pomišljao je da zatim izgradi lađe i da navali na stanovnike otokā. Kad je sve bilo spremno za gradnju lađa, došao je — prema jednima — u Sard Bijant iz Prijene ili — prema drugima — Pitak iz Mitilene, te kad je Krez pitao ima li što novo u Grčkoj, dobio je odgovor zbog kojeg je prekinuo gradnju brodovlja: »O kralju, stanovnici otokā kupuju mnoštvo konja jer su naumili da povedu vojsku na Sard i na tebe.« Krez, koji je povjerovao da mu on kazuje istinu, reče: »O kad bi bar bogovi otočanima usadili takav naum da krenu protiv djece Lidije na konjima!«[20] A onaj ga prekinu i reče: »Jasno mi je, o kralju, da žarko želiš da uhvatiš na kopnu otočane na konjima, i s pravom u to polažeš nadu; no što drugo misliš da otočani žele otkako su dočuli za tvoju namjeru da izgradiš brodovlje protiv njih, nego da uspiju uhvatiti Liđane na moru i da ti se osvete za Grke koji nastavaju kopno a koje si ti porobio?« Krez se veoma razveselio ovom zaključku i, budući da mu se učinilo kako su te riječi istinite, slušao ih je i prestao s gradnjom lađa. I tako je sklopio prijateljstvo s Jonjanima koji nastavaju otoke.

28. Nakon nekog vremena pokorio je skoro sve narode koji su živjeli s ove strane rijeke Halisa: naime, osim Kiličana i Likijaca Krez je pokorio sve ostale, a to su bili ovi: Liđani, Frigijci, Mižani, Marijandinjani, Halibljani, Paflagonci, Tračani i Tinjani, te Bitinjani, Karani, Jonjani, Dorani, Eoljani i Pamfilijci.[21]

[20] Liđani su bili glasoviti konjanici, jednako kao što su otočani bili znameniti mornari.

[21] Ako je Herodotov popis naroda točan, Krezovo se carstvo protezalo i sjeveroistočno od Halisa, gdje su na obali Crnog mora stanovali Halibljani. Nasuprot tome, mediteranska obala Male Azije, gdje su smještene Kilikija i Likija, ostala je izvan Krezove vlasti. Od navedenih naroda posljednja četiri pripadaju grčkim plemenima.

29. Pošto ih je Krez sve pokorio i pripojio Lidiji, počeli su dolaziti u Sard, koji je tada bio na vrhuncu bogatstva, svi ostali učeni ljudi iz Grčke koji su u to vrijeme živjeli, tako da je svako malo netko od njih dolazio, a među njima i Solon iz Atene koji je Atenjanima, kad su to od njega zatražili, sastavio zakone i zatim napustio grad na deset godina, otplovivši s izlikom da želi vidjeti svijeta, a zapravo zato da ne bi morao dokinuti nijedan od zakona koje im je dao. Sami Atenjani nisu to smjeli učiniti jer su dali čvrstu riječ da će deset godina postupati prema zakonima koje im je dao Solon.

30. Zbog toga, i zato da vidi svijeta, otputovao je Solon i stigao je k Amasisu u Egipat, a zatim i ka Krezu u Sard. Pošto je stigao, Krez ga je ugostio u svojoj palači; nakon toga, trećeg ili četvrtog dana, na Krezovu zapovijed sluge su Solona vodili u riznicu i pokazivali mu svu njezinu veličinu i raskoš. Kad je on sve to razgledao i proučio, u prikladnom mu je trenutku Krez rekao ovo: »Stranče Atenjanine, o tebi su nam stigli razni glasovi, i o tvojoj mudrosti, i o tvojim putovanjima, i da si, kao ljubitelj mudrosti, obišao mnoge zemlje kako bi ih upoznao; sad me je obuzela želja da mi kažeš da li si igdje vidio čovjeka koji bi bio najsretniji na svijetu.« On ga je to pitao u nadi da je sam najsretniji na svijetu, ali Solon, bez ikakva laskanja i posve po istini, reče: »O kralju, to je Tel Atenjanin!« Krez se začudi odgovoru, pa brzo reče: »Po čemu sudiš da je Tel najsretniji?« Solon odgovori: »Tel je, u vrijeme kad je grad prolazio kroz sretno razdoblje, imao lijepu i dobru djecu i doživio je da mu i ona izrode unuke i da svi oni ostanu na životu, a uz to mu je i život, prema našim mjerilima, bio sretan, te mu je i svršetak života bio slavan: naime, Atenjani su se borili kod Eleusine protiv svojih susjeda, a on im je došao u pomoć, natjerao neprijatelje u bijeg i baš junački poginuo, pa su ga Atenjani

pokopali na državni trošak[22] na mjestu na kojem je pao i iskazali mu veliku počast.«

31. Budući da je Solon svojom pričom o Telu, u kojoj je o njemu rekao tako mnogo lijepih stvari, pobudio Krezovo zanimanje, upitao ga je Krez koga smatra drugim po sreći nakon Tela, a bio je posve uvjeren da će njemu samom pripasti drugo mjesto. A ovaj mu reče: »Kleobisa i Bitona. Naime, njima je dvojici, rodom iz Arga, život bio ispunjen zadovoljstvom, a uz to su raspolagali tjelesnom snagom — obojica su istovremeno bili pobjednici u sportskim natjecanjima, a pripovijeda se o njima i ovakva priča: za vrijeme jedne svečanosti u Herinu čast u Argu njihova je majka morala po svaku cijenu stići dvopregom u svetište, ali joj se volovi nisu na vrijeme vratili s polja; kako ih je čas odlaska požurivao, mladići su se sami upregli u jaram i vukli su kola, a u kolima se vozila njihova majka, te su — prošavši četrdeset i pet stadija — stigli do svetišta.[23] Pošto su to učinili i pošto su ih vidjeli svi sudionici svečanosti, stigao ih je najljepši završetak života, i bog im je na taj način pokazao da je za čovjeka mnogo bolje umrijeti nego biti živ.[24] Naime, Argivci koji su stajali uokolo uzvisivali su hvalom snagu mladića, a Argivke njihovu majku jer je izrodila takvu djecu. Majka im je bila neopisivo sretna i zbog samog njihova čina i zbog glasa o njemu, pa je stala ispred kipa i zamolila boginju da Kleobisu i Bitonu, njezinim sinovima koji su je tako silno

[22] Javni je pokop bio iskaz posebne počasti u Ateni.

[23] Ovaj su događaj opisali i drugi pisci — Pausanija, II,20,3; Lukijan, *Haron*; Ciceron, *Rasprave u Tuskulu*, I,47,113 —, a Plutarh (u *Moralijama*, 108F) kaže da je majka Kidipa bila Herina svećenica, pa je razumljivo da je morala na vrijeme stići do hrama, od Arga udaljenog otprilike 8 km (tj. 45 stadija) i podignutog na strmoj uzvisini.

[24] Prema pitagorovsko-orfičkoj filozofiji ljudska se duša u tijelu osjeća zatvorenom, pa smrt za nju predstavlja oslobođenje od tjelesnih okova.

počastili, pruži ono najbolje što se čovjeku može dogoditi. Nakon takve molitve mladići su prinijeli žrtvu i izvrsno se najeli, te su zaspali u samom svetištu i više se nikada nisu probudili, već im je to bio kraj. A Argivci su dali izraditi njihove slike i postavili su ih u Delfima, jer su bili doista izvrsni muževi.«

32. Solon je, dakle, drugo mjesto po blaženstvu dodijelio ovoj dvojici, a Krez ljutito reče: »Strančе Atenjanine, zar našu sreću smatraš tako sasvim ništavnom da nismo dostojni niti najobičnijih ljudi?« Ovaj odgovori: »O Krezu, pitaš za ljudske životne okolnosti mene koji znam da je sve božansko zavidno i nestalno. Kroz dugo vrijeme, naime, čovjek mora, i protiv svoje volje, mnoge stvari spoznati a mnoge i pretrpjeti. Pretpostavit ću da je granica ljudskog života sedamdeset godina. Tih sedamdeset godina obuhvaća dvadeset pet tisuća dvjesto dana, bez umetnutog mjeseca; ako bismo htjeli svaku drugu godinu produžiti za jedan mjesec da bi se njihovo trajanje usklađivalo kako treba, u sedamdeset godina bilo bi trideset i pet umetnutih mjeseci, a oni sadržavaju tisuću pedeset dana.[25] Od ovih dvadeset šest tisuća dvjesto pedeset dana u toku sedamdeset godina nijedan ne nosi događanja ni približno nalik drugome. Prema tome, o Krezu, ljudski je život posvema tek igra slučaja. Čini mi se da si veoma bogat i da vladaš mnogim ljudima, ali ono što me pitaš ne mogu ti nikako odgovoriti prije no što spoznam da si sretno završio svoj vijek. Naime, nije veliki bogataš ništa sretniji od onoga koji posjeduje dovoljno samo za jedan dan, ako mu sudbina ne dopusti da, uza svu sreću koju je imao, lijepo završi

[25] Zbog toga što se Sunčeva i Mjesečeva godina međusobno ne podudaraju, u Herodotovo se vrijeme svake druge godine umetao jedan mjesec od 30 dana. Budući da se na taj način svake osme godine pojavljivao mjesec viška, Solon je 594. g. pr.n.e. uveo u Atenu kalendar prema kojemu je u razdoblju od osam godina bilo pet godina s dvanaest mjeseci, a tri su imale trinaest mjeseci.

svoj život. Mnogi su izuzetno bogati ljudi nesretni, a mnogi koji raspolažu tek malim sredstvima za život ipak su sretni. Veliki bogataš, a nesretan, samo je u dvjema stvarima u prednosti pred sretnikom, dok ovaj raspolaže brojnim prednostima u odnosu prema nesretnom bogatašu; bogataš je lakše u stanju da ispuni svoje prohtjeve i podnese veliku nesreću ako ga zadesi, a onaj je u prednosti pred njim u ovome: doista ne može poput njega podnijeti nesreću i ispuniti prohtjeve, no sretan ga usud brani, pa nije osakaćen, nema bolesti, ne doživljava zla, ima lijepu djecu i dobra je izgleda; a ako uz to još i na dostojan način završi život, upravo on je taj koga tražiš, jer zaslužuje da se nazove sretnikom; prije no što umre, nitko se ne smije niti smatrati niti nazivati sretnim već samo miljenikom sudbine, a i nemoguće je da ljudsko biće u sebi okupi sve što je nužno za sreću, kao što nijedna zemlja ne raspolaže dostatno svime što joj je potrebno: nečega ima, a u drugome oskudijeva; najbolja je ona koja ima većinu potrebnih stvari. Tako isto i ljudsko tijelo, uzeto pojedinačno, nikako nije sebi dostatno: naime, nečega ima, a u drugome oskudijeva. Ali onaj tko provodi život većinom imajući ono što mu je potrebno, a zatim ga završi dostojno, taj, kralju, po meni s pravom nosi ime sretnika. Prije svega treba vidjeti kakvom će smrću završiti. Mnoge je, naime, bog učinio sretnima a zatim ih je dokraja uništio.«

33. Tako je rekao, a Krezu to nije bilo po volji, i — ne progovorivši ni jedne jedine riječi — otpustio ga je, pomislivši da je on sasvim neuk kad se ne obazire na sadašnja dobra i preporuča da se u svakoj stvari sagledava njezin kraj.

34. Pošto je Solon otputovao, zadesi Kreza strašna božanska osveta, vjerojatno zato što je pomislio da je najsretniji na cijelom svijetu. Neposredno nakon toga, kad je jednom spavao, ukaže mu se san koji mu objavi istinu kako će mu u budućnosti

nevolja zadesiti sina. A imao je Krez dva sina, od kojih je jedan bio bogalj, jer je bio gluhonijem, a drugi je svoje vršnjake uvelike u svemu nadvisivao: ime mu je bilo Atis. Baš za toga Atisa san nagovijesti Krezu da će ga izgubiti jer će biti ranjen željeznim kopljem. Čim se probudio i protumačio sebi san, u velikom strahu od ovog sna, najprije oženi sina, te ga više nikad, premda je dotad najčešće on zapovijedao vojskom Liđana, nije slao na takve pohode, a duga i kratka koplja i sve drugo takvo oružje kojim se ljudi služe u ratu prikupio je iz muških odaja i složio u spremište da ne bi što od toga, obješeno na zid, palo mu na sina.

35. Dok se bavio sinovom svadbom, dođe u Sard čovjek kojeg je zadesila teška nezgoda i čije su ruke bile uprljane krvlju, a bio je porijeklom Frigijac i kraljevskoga roda. Kad je on došao u Krezovu palaču, molio je da ga podvrgnu očišćenju od grijeha prema tamošnjim običajima, pa ga je Krez i očistio. A postupak očišćenja kod Liđana vrlo je sličan onome kod Grka.[26] Kad je Krez obavio uobičajene radnje, pitao ga je odakle je i tko je ovim riječima: »Čovječe, tko si i iz kojeg si se dijela Frigije pojavio ispred mojeg kućnog praga? I kojeg si muškarca ili koju ženu ubio?« A on uzvrati: »O kralju, sin sam Gordija sina Midina, a zovem se Adrast[27] i, pošto sam nehotice ubio vlastita brata, ovdje sam pred tobom jer me je otac prognao i ostavio bez ičega.« Krez mu ovako odgovori: »Ti si doista potomak mojih prijatelja i došao si među prijatelje, gdje ti ničega, dokle god ostaneš u našoj kući, neće nedostajati. Što lakše budeš podnosio svoju zlu kob, to ćeš više sebi samom koristiti.«

26 Prema opisu u epu *Doživljaji Argonauta* Apolonija Rođanina (IV,693 *sqq.*) postupak očišćenja sastojao se od žrtvovanja svinje, čija se krv, pomiješana s vodom, lijevala preko ruku počinioca grijeha.

27 Adrast znači »Onaj koji ne može pobjeći«, pa i njegovo ime, kao i njegovi doživljaji, simbolizira neizbježnost sudbine.

36. On je boravio kod Kreza, a u isto se to vrijeme na mizijskom Olimpu[28] pojavio golem primjerak vepra: spuštajući se s ove planine uništavao je Mižanima ljetinu, a Mižani mu, iako su često kretali u lov na nj, nisu mogli nanijeti nikakvo zlo već su od njega stradali. Napokon su stigli Krezu mižanski poslanici i kazali su mu ovako: »O kralju, ponajveći se primjerak vepra pojavio u našem kraju i uništava nam ljetinu. Ne možemo ga uhvatiti premda to itekako želimo. Sada te stoga usrdno molimo da nam pošalješ sina s odabranim mladićima i lovačkim psima kako bismo ga istjerali iz svojeg kraja.« Oni su to molili, a Krez im, sjećajući se riječi iz sna, odgovori ovako: »Nemojte mi više ni spomenuti mojeg sina, jer vam ga ne mogu poslati: nedavno se oženio i sada je samo time zaokupljen. Ali poslat ću vam odabrane Liđane i sve hajkače i zapovjedit ću onima koji budu išli da budu posve spremni pomoći vam da istjerate zvijer iz svojeg kraja.«

37. Tako im je odgovorio. Mižani su time bili zadovoljni, no pojavi se Krezov sin koji je čuo što Mižani traže. Budući da je Krez kazao da im neće poslati sina, mladić mu reče ovo: »Oče, nekad mi je bilo najljepše i najprimjerenije da, idući u rat i u lov, stječem slavu. Sad si mi zabranio i jedno i drugo, iako nisi kod mene mogao zapaziti kukavičluk ili plašljivost. Kako će me ljudi gledati kad budem odlazio na trg ili se s njega vraćao? Što će o meni misliti građani, a što moja mlada supruga? Što će pomisliti za kakva se muškarca udala? Stoga, ili mi dopusti da krenem u lov ili me, navodeći razloge, uvjeri da je za mene bolje da bude ovako.«

[28] Ova maloazijska planina, jedna od petnaestak u antičkom svijetu koje su nosile isto ime, nije, dakako, identična s Olimpom u Grčkoj, mitološkim boravištem bogova.

38. Krez mu odvrati: »Sine, ne radim ti ja ovo zato što sam zapazio tvoj kukavičluk niti bilo što drugo loše, već mi je u snu prišla neka prikaza i rekla mi da ćeš brzo umrijeti, jer će te usmrtiti željezno koplje. Zbog te prikaze ubrzao sam pripreme za tvoj brak i ne šaljem te na ovakve pothvate, jer se brinem za tebe ne bih li te kako sačuvao od opasnosti bar za svojeg života. Ti si mi jedini sin: naime, računam kao da i nemam onoga drugoga kojemu je sluh uništen.«

39. Mladić mu odvrati ovako: »Ne mogu ti zamjeriti, oče, što se brineš za mene kad si vidio takvu prikazu; ali moram ti reći da nisi razumio san i da ti je njegovo značenje ostalo skriveno. San ti je, tvrdiš, kazao da ću skončati od željezna koplja: no, odakle vepru ruke, odakle mu željezno koplje kojega se bojiš? Da ti je kazao da ću skončati od zuba ili od nečega sličnog, bilo bi nužno da činiš ono što činiš; ali rečeno je: od koplja. Kako ne idem u bitku protiv ljudi, pusti me da odem!«

40. Krez odgovori: »Sine, razuvjerio si me time kako si iznio svoje mišljenje o snu; tako razuvjeren, mijenjam svoje stajalište i dopuštam ti da odeš u lov.«

41. Kad je to kazao, Krez pošalje po Frigijca Adrasta, a kad je on došao, reče mu: »Adraste, očistio sam te kad te je pritisla grdna nevolja, koju ti uopće ne predbacujem, i prihvatio sam te u svoj dom i pružio sam ti sve što je bilo potrebno; sada si mi, dakle, dužan uzvratiti dobrim djelima ona dobra djela koja sam ti učinio: potreban si mi kao čuvar mojem sinu kad bude krenuo u lov da se ne bi na putu pojavili kakvi tatovi zlikovci na vašu propast. Osim toga, i za tebe je dobro da odeš tamo gdje se možeš proslaviti svojim djelima: to si naslijedio od svojih predaka, a uz to imaš i dovoljno snage.«

42. Adrast odvrati: »O kralju, pod drugim uvjetima ne bih ni išao u takav boj, jer nekome koga zadesi ovakva nevolja nije zgodno da zalazi među svoje sretnije vršnjake, pa ni ja nemam takve želje, i na razne sam je načine suzbijao. Ali sada, kad je tebi do toga stalo i kad ti moram udovoljiti (dužan sam ti, naime, uzvratiti dobrim djelima), spreman sam to učiniti, pa očekuj da će ti se tvoj sin, kojeg mi nalažeš da čuvam, baš zbog mojeg nadzora živ i zdrav vratiti kući.«

43. Pošto je tako odgovorio Krezu, otišli su u pratnji odabranih mladića i pasa. A kad su došli na goru Olimp, tražili su zvijer, i kad su je pronašli, opkole je u krug i počnu bacati koplja. Upravo tada stranac, onaj koji je bio očišćen od ubojstva, po imenu Adrast, bacajući koplje na vepra promaši ga i pogodi Krezova sina. On je, pogođen kopljem, ispunio proročanstvo sna, a netko se požurio da javi Krezu što se dogodilo i, kad je stigao u Sard, opisao je i hajku i sinov svršetak.

44. Krez, satrt bolju zbog sinove smrti, utoliko se više žalostio što mu je sina ubio onaj koga je on sam očistio od ubojstva. Posve izvan sebe zbog nesreće zazivao je silno Zeusa Očistitelja za svjedoka, jer je ono pretrpio od tuđinca došljaka, a zazivao ga i kao Ognjištara i kao Družebrižnika, nazivajući tako tog istog boga: zazivao ga je kao Ognjištara zato što je, primivši došljaka u vlastiti dom, i ne znajući hranio ubojicu sina, a kao Družebrižnika zato što je, poslavši ga kao čuvara, otkrio da mu je on najveći dušmanin.

45. Nakon toga pojavili su se Liđani noseći mrtvaca, a za njima je došao i ubojica. Stao je ispred mrtvaca i predao se na volju Krezu, te je šireći ruke molio da mu oduzmu život pokraj mrtvaca, spominjući i svoju prethodnu nesreću, i to kako je uništio onoga koji ga je od nje očistio, i kako više nije vrijedan života. Pošto je Krez ovo saslušao, počeo je sažaljevati Adrasta

usprkos toliku zlu koje je zahvatilo njegovu kuću i reče mu: »Od tebe sam, stranče, dobio potpunu zadovoljštinu, kad se optužuješ za ovu smrt. Kriv si mi za to zlo samo utoliko što si ga nehotice počinio, a pravi je krivac neki od bogova koji mi je već odavno najavljivao što će mi se dogoditi u budućnosti.« Krez sahrani sina prema običajima, a Adrast sin Gordija sina Midina, onaj koji je bio ubojica vlastita brata, pa zatim i ubojica sina čovjeka koji ga je očistio, sam — shvaćajući da je daleko najnesretniji na svijetu — okonča svoj život na grobu, čim su se ljudi razišli sa sprovoda.

46. Krez, ostavši bez sina, provede oko dvije godine u dubokoj žalosti; a nakon toga Kir sin Kambizov preotme vlast Astijaga sina Kijaksarova, pa se perzijska moć povećavala, što je prekinulo Krezovo žalovanje, te mu je palo na pamet ne bi li kako mogao spriječiti povećavanje perzijske sile prije nego što oni postanu odviše snažni. Nakon takva promišljanja odmah je odlučio da iskuša proročišta u Grčkoj i u Libiji, pa je poslao na sve strane poslanike: jedni su išli u Delfe, drugi u Abu u Fokidi, a treći u Dodonu; neke je odaslao k Amfijareju i k Trofoniju, neke opet u Branhidu u okolini Mileta. To su grčka proročišta u koja je Krez poslao ljude da pitaju za božansku riječ, a u Libiju je otpremio poslanike s istim pitanjem k Amonu. Slao ih je jer je želio ispitati što proročišta misle, da bi ih, bude li otkrio ona koja govore istinu, ponovo preko izaslanika upitao da li da poduzima vojnu protiv Perzijanaca.

47. Pošto je to naložio Liđanima, slao ih je da iskušavaju proročišta tako da, brojeći točno razdoblje od onoga dana kad su krenuli iz Sarda, stotog dana postave proročištima pitanje što upravo tada radi kralj Liđana, Krez sin Alijatov; što svako pojedino od proročišta bude objavilo, neka to zapišu i zapis njemu donesu. Što su ostala proročišta objavila, nitko ne kaže;

no čim su Lidani stigli u svetište u Delfima da pitaju božanstvo i čim su postavili zadano pitanje, Pitija im odgovori u heksametarskom stihu ovako:

Broj mi je pješčanih zrnaca poznat i morsko prostranstvo,
S gluhim razgovaram, riječi nijemog čovjeka čujem.
Miris kornjače s čvrstim oklopom osjet mi draži,
Premda s ovčjim je skuhana mesom u mjedenu kotlu:
Mjed je ovdje odozdo, a jednako mjed je odozgo.

48. Tu su Pitijinu objavu Lidani bili zapisali kad su kretali na povratak u Sard. Kad su se pojavili i ostali noseći proročanstva, Krez je tada otvarao sve zapise i čitao ih. No nijedan mu se nije sviđao, ali kad je čuo proročanstvo iz Delfa, odmah se počeo moliti i prihvatio ga je pomislivši kako je jedino proročište u Delfima otkrilo što je on radio. Naime, kad je razaslao ljude da pitaju proročišta, sačekavši do određenog dana, došao je na ovakvu zamisao: pomislivši da je to nemoguće otkriti i pogoditi, zaklao je zajedno kornjaču i ovna i sam ih je skuhao u mjedenoj zdjeli pokrivenoj mjedenim poklopcem.

49. Iz Delfa je, dakle, Krez dobio takvo proročanstvo. Što se tiče odgovora Amfijarejeva proročišta, ne mogu reći što je ono objavilo Lidanima pošto su oni prinijeli žrtvu prema običajima (naime, ni o tome nitko ništa ne govori); jedino mogu kazati da je Krez smatrao da i to proročanstvo treba prihvatiti kao istinito.

50. Nakon toga htio je umilostiviti boga u Delfima velikim žrtvama: žrtvovao je sve u svemu tri tisuće domaćih žrtvenih životinja, a nagomilavši pozlaćene i posrebrene postelje, zlatne posude i purpurnu odjeću i halje palio je golemu lomaču u nadi da će boga time još više pridobiti za sebe: i svim je Lidanima zapovjedio da svatko od njih žrtvuje sve što bi god takvo imao.

Kad je prinio žrtvu, rastalio je silno zlato i lijevao je iz njega poluopeke, dugačke šest dlanova, široke tri dlana, a visoke dlan,[29] i to stotinu i sedamnaest na broju: od njih četiri od čista zlata, svaku tešku dva i po talanta, a ostale poluopeke od bijela zlata,[30] težine dva talanta. A podigao je i kip lava od čista zlata koji je bio težak deset talanata. Taj se lav, kad je gorio hram u Delfima,[31] srušio s poluopeka (bio je, naime, na njima podignut) i sada je postavljen u riznici Korinćana i težak je šest i pol talanata, jer se tri i pol talanta s njega otopilo.

51. Kad je Krez priredio ove darove, slao ih je u Delfe zajedno s drugim stvarima: s dvama doista golemim vrčevima, zlatnim i srebrnim; zlatni je bio postavljen zdesna od ulaza u hram, a srebrni slijeva. I oni su premješteni nakon požara hrama, pa je zlatni postavljen u riznici Klazomenjana, a težak je osam i po talanata i još dvanaest mina,[32] dok srebrni stoji u kutu u predvorju hrama, a sadržava šest stotina amfora:[33] u njemu Delfljani miješaju vino u vrijeme svetkovine teofanija.[34] Delfljani kažu da je on rad Teodora sa Sama, a i ja tako mislim, jer mi se čini da nigdje nema sličnog rada. A poslao je i četiri srebrna suda za vino koji se nalaze u riznici Korinćana, te dvije škropionice, jednu od zlata, drugu od srebra, a na zlatnoj stoji natpis da je ona zavjetni dar tobože nekog Lakedemonjanina, no to nije istina: i nju je poklonio Krez, a natpis je postavio

[29] Za razliku od kvadratičnih opeka, poluopeke su bile pačetvorinasta oblika: budući da je jedan dlan odgovarao otprilike 8 cm, mjere su poluopeka bile 48 x 24 x 8 cm. Za talant vidi bilješku 11.

[30] Bijelo se zlato dobivalo miješanjem zlata i srebra u odnosu 8:2.

[31] Hram u Delfima izgorio je u požaru 548. g. pr.n.e.

[32] Jedna je mina (436,6 g) bila šezdeseti dio talanta, pa je ukupna težina vrča iznosila oko 228 kg.

[33] Amfora je bila mjera za tekućine, a u svojem standardiziranom obujmu odgovarala je količini od 26,2 litara.

[34] Teofanije su bile proljetne svečanosti u čast ponovnog pojavljivanja Apolona kao boga sunca.

netko iz Delfa tko se htio dodvoriti Lakedemonjanima — ja znam za nj, ali mu ime neću spominjati. Jedino je lik dječaka kojemu kroz ruke teče voda dar Lakedemonjana, ali nijedna od škropionica to nije. Krez je poslao zajedno s ovima i mnoge druge darove bez ikakve oznake, a među njima i srebrne okrugle posudice za lijevanje žrtve i zlatni ženski kip, visok tri lakta, za koji Delfljani kažu da je portret Krezove pekarice.[35] Darovao je Krez uz to i ogrlicu s vrata svoje žene i njezine pojaseve.

52. Ovo je odaslao u Delfe, a Amfijareju je, saznavši za njegovu vrlinu i za njegovu patnju, darovao štit čitav od zlata, kao i čvrsto koplje, također cijelo od zlata, pa su ujedno i drška i vršak bili zlatni: oba ova predmeta još su u moje vrijeme bila u Tebi, i to u tebanskom hramu Apolona Ismenijskoga.

53. Liđanima koji su morali ove darove nositi u svetišta dao je nalog Krez da pitaju proročišta da li da vodi vojnu protiv Perzijanaca i treba li neke ljude i njihovu vojsku uzeti kao saveznike. Čim su Liđani stigli tamo gdje ih je poslao, predali su darove, a zatim su pitali proročišta za mišljenje ovim riječima: »Krez, kralj Liđana i drugih naroda, uvjeren da su ovo jedina istinska proročišta na svijetu, darovao vam je poklone primjerene onome što mu vi možete otkriti i sada vas pita da li da vodi vojnu protiv Perzijanaca i treba li neke ljude i njihovu vojsku uzeti kao suborce.« Tako su pitali, a mišljenja jednog i drugog proročišta svela su se na isto i proricala su Krezu da će, bude li zaratio protiv Perzijanaca, uništiti veliku državu;[36]

[35] Pekarica je bila spasila Kreza kad ga je njegova maćeha htjela otrovati.

[36] Prema Aristotelu (*Retorika*, III,5) Pitijino je proročanstvo glasilo:
Krez će, kad prijeđe Halis, golemo srušiti carstvo.
Riječi su proročišta, dakako, dvosmislene jer ne kazuju koje će carstvo, Krezovo ili perzijsko, propasti.

davala su mu i savjet da potraži najmoćnije od Grka i da ih uzme za saveznike.

54. Kad je Krez čuo za odgovore koje je dobio, razveseli se proročanstvima i, posve u nadi da će uništiti Kirovo kraljevstvo, ponovo pošalje poslanike u Pitu te, raspitavši se koliko ih ima, obdari Delfljane i dade svakom čovjeku dva zlatna statera.[37] A Delfljani zauzvrat dadu Krezu i Liđanima pravo da prvi pitaju proročište, oslobode ih davanja, dodijele im počasno mjesto[38] i dopuste da svako od njih, bude li htio, može postati delfskim građaninom na vijeke vjekova.

55. Pošto je obdario Delfljane, Krez je treći put pitao proročište za mišljenje. Naime, kad je razabrao da su proročanstva istinita, počeo je stalno zapitkivati. A pitao je tražeći mišljenje o tome da li će njegova vladavina biti dugotrajna. Pitija mu je prorekla ovako:

Međanima kad mazga bude na kraljevskom tronu,
Tada, tankonogi Liđanine, ne ostaj, uteci
Hermu kremenitom, kukavičluka svog se ne stidi!

56. Ovim se riječima, kad su stigle do njega, Krez razveselio više od svega, jer je bio uvjeren da mazga nikada neće vladati Međanima umjesto čovjeka, pa stoga ni on ni njegovi nasljednici neće ostati bez prijestolja. A nakon toga trudio se da ispita koji su od Grka najmoćniji kako bi ih pridobio za saveznike. U tom je ispitivanju otkrio da među njima prednjače Lakedemonjani i Atenjani, prvi iz dorskog a drugi iz jonskog roda. Oni su bili najcjenjeniji narodi, jedan pelazgički a drugi grčki. Atenjani se nisu nikada pomaknuli iz svojeg prebivališta, dok

[37] Stater je zlatan novac koji je kasnije, od Darija nadalje, u Perziji bio težak 8,4 g.
[38] Počasno mjesto odnosi se na mjesto u gledalištu za vrijeme pitijskih igara.

su se Dorani uvelike nalutali svijetom. Naime, pod kraljem Deukalionom nastavali su Ftiotidu, pod Dorom sinom Helenovim kraj u okolici Ose i Olimpa, koji se naziva Histijeotidom. Kad su ih Kadmejci istjerali iz Histijeotide, nastavali su, pod imenom Makedni, Pind. Zatim su opet prešli u Driopidu, a iz Driopide su konačno stigli na Peloponez i bili nazvani Doranima.

57. Ne mogu točno kazati kojim su se jezikom služili Pelazgi: ako se smije izvoditi zaključak na osnovi Pelazga koji danas žive u Krestonu poviše Tirsenaca i koji su nekoć graničili s onima što se danas nazivaju Doranima (a nastavali su tada kraj zvan Tesaliotida), i na osnovi onih Pelazga koji su naselili Plakiju i Skilaku na Helespontu i koji su se ujedinili s Atenjanima, i na osnovi svih ostalih pelazgičkih gradova koji su kasnije promijenili ime, ako se, dakle, može na osnovi toga izvoditi zaključak, Pelazgi su se služili barbarskim jezikom. Ako je doista sve to bilo pelazgičko, i atički narod, budući da je i on bio pelazgički, kad se pretvarao u grčki, naučio je i nov jezik. Naime, niti stanovnici Krestona niti stanovnici Plakije nemaju jezik sličan nijednom od svojih susjeda, ali međusobno su im jezici nalik, pa je očito da su pri seobi u svoja današnja prebivališta prenijeli i osobitosti vlastita jezika što su ih sačuvali.

58. Grčki je narod od svojeg nastanka, kako mi se čini, upotrebljavao uvijek isti jezik. Dok je bio odvojen od Pelazga, bio je neznatan, no od maloga proširio je svoju vlast na mnoštvo naroda, a pridružili su mu se prije svega Pelazgi, a zatim i brojna druga barbarska plemena. A narod Pelazga, koji je bio barbarski, nikad se nije — mislim — odviše proširio.

59. Krez je, dakle, čuo da je među svim tim narodima Atenjane potlačio i zavadio Pisistrat sin Hipokratov, koji je u to vrijeme bio tiranin u Ateni. Hipokratu se, naime, dok je bio običan

građanin, kao gledaocu u Olimpiji dogodilo veliko čudo: kad je prinio žrtvu, pristavljeni kotlovi, puni mesa i vode, zakuhali su bez vatre i zakipjeli. Hilon Lakedemonjanin, koji je slučajno bio prisutan i koji je opazio ovo čudo, posavjetuje Hipokrata da prije svega nikako ne vodi u kuću ženu sposobnu za rađanje, a zatim, ako već ima ženu, da je otjera, te ako već ima nekog sina, neka ga se odrekne. No Hipokrat nije htio slušati Hilonove opomene: nakon toga mu se rodi ovaj Pisistrat, koji je, u vrijeme kad su se međusobno sukobljavali Atenjani s obale i oni iz ravnice — prvima je na čelu bio Megaklo sin Alkmeonov, a onima iz ravnice Likurg sin Aristolaidov —, naumio biti tiraninom i potaknuo treću stranku, te je, sakupivši pristaše i proglasivši se vođom brđana,[39] smislio ovakvu varku: ranio je sam sebe i svoje mazge, pa se dovezao zapregom na trg kao da je pobjegao neprijateljima koji su ga tobože htjeli ubiti dok se vozio u polje, a molio je narod da mu dodijeli osobnu stražu, budući da se ranije iskazao kao vojskovođa u ratu protiv Megare, a zauzeo je i Niseju i obavio je i druga slavna djela. Narod atenski, posve zavaran, dodijeli mu ljude odabrane među građanima, a oni doduše nisu bili Pisistratovi kopljonoše nego batinaši, jer su išli iza njega s drvenim toljagama. Oni se, zajedno s Pisistratom, dignu na ustanak i osvoje akropolu. Od tog je vremena Pisistrat vladao Atenom, ali nije dokinuo dotadašnje službe niti je izmijenio uobičajene zakone, nego se držao onih koji su već postojali i lijepo je i dobro upravljao gradom.

60. Nakon kratkog vremena udruže se Megaklovi i Likurgovi pristaše i istjeraju ga iz grada. Tako je Pisistrat najprije imao Atenu i tiransku vlast, no kako ona nije bila čvrsto ukorijenjena, izgubio ju je, a oni koji su istjerali Pisistrata ponovo su se međusobno sukobili. Pritisnut sa svih strana ustankom, Mega-

[39] Građani Atene dijelili su se prema mjestu stanovanja na primorce, ravničare i brđane.

klo je slao Pisistratu poruke da li bi htio oženiti njegovu kćer i preuzeti vlast. Pisistrat je primio poruku i složio se s njezinim sadržajem, a zatim su radi njegova povratka na vlast izmislili veoma — kako mi se čini — prostodušnu varku (jer se od davnina smatralo da je grčki narod okretniji od barbarskoga i lišen glupave prostodušnosti), kad su za Atenjane, za koje se govorilo da su najmudriji među Grcima, izmislili ovakvu varku. U demu[40] Peaniji živjela je žena koja se zvala Fija, a bila je visoka četiri lakta manje tri prsta[41] i inače naočita. Na tu ženu navuku punu ratnu opremu, ukrcaju je u kola i urese joj lik kako bi izgledala što dostojanstvenije, pa su je vozili prema gradu, a ispred nje su poslali glasnike koji su, kad su stigli u grad, objavljivali ono što su im naredili i kazivali ovako: »Atenjani, primite s naklonošću Pisistrata, jer ga je sama boginja Atena počastila najviše od svih ljudi i vraća ga na svoju akropolu.« Tako su oni, idući na sve strane, objavljivali, a među pukom odmah se rodi priča da Atena vraća Pisistrata, pa su građani vjerovali da je ova žena sama boginja, upućivali su tom ženskom smrtniku molitve i prihvaćali su Pisistrata.

61. Pošto je Pisistrat na spomenuti način ponovo osvojio vlast, u skladu s dogovorom koji je sklopio s Megaklom oženi se Megaklovom kćeri. Budući da je već imao sinove u mladićkoj dobi i budući da se pričalo da je nad Alkmeonidima[42] prokletstvo, nije želio da mu žena iz novog braka rodi djecu, pa nije s njom imao odnose kako je uobičajeno. A ova je žena to najprije tajila, a kasnije je ispričala svojoj majci, bilo zato što ju je ona pitala ili bez pitanja; majka je opet rekla svojem mužu. Njega

[40] Dem je atenska administrativna teritorijalna jedinica, općina.

[41] Budući da je lakat bio mjera od 44 cm, a prst od otprilike 2 cm, Fija je bila visoka 170 cm, što je u Herodotovo vrijeme bila očito izuzetna ženska visina.

[42] Megaklo je potjecao iz vrlo ugledne atenske porodice Alkmeonida koja je na sebi nosila prokletstvo, jer je prema mitu Alkmeon, na nagovor svojeg oca, ubio majku Erifilu.

obuze bijes što ga je Pisistrat tako osramotio. Dok ga je držala ljutina, prekine neprijateljstvo s ustanicima. Čim je Pisistrat saznao što se priprema protiv njega, napusti sasvim zemlju, a kad je stigao u Eretriju, savjetovao se sa svojim sinovima. Budući da je prevladalo Hipijino[43] mišljenje da se treba ponovo boriti za vlast, počeli su prikupljati priloge od gradova koji su im otprije dugovali zahvalnost. Mnoge koji su im poslali velike novce nadmašili su svojim novčanim prilogom Tebanci. A zatim, ukratko rečeno, prođe neko vrijeme, i sve je bilo pripravno za povratak. Stigli su i argivski plaćenici s Peloponeza, a stigao je i neki dobrovoljac s Naksa, čovjek po imenu Ligdamis, posebno pun oduševljenja, i dopremio je sa sobom i novac i ljude.

62. Krenuli su iz Eretrije i jedanaeste godine progonstva stigli su natrag. Najprije u Atici zauzmu Maraton. Dok su na tom području logorovali, pristignu im pristaše iz grada, a pristupali su im i mnogi drugi iz seoskih dema kojima je tiranija bila draža od slobode. Takvi su se, dakle, okupljali; Atenjani iz grada, dok je Pisistrat prikupljao novac i kad je nakon toga zauzeo Maraton, nisu se na nj obazirali, a kad su shvatili da on iz Maratona kreće prema gradu, tek se tada dignu na obranu od njega. Oni su s cijelom vojskom polazili u napad protiv povratnika, a Pisistrat i njegovi, kad su krenuli s Maratona, išli su na grad, te su se sreli došavši do svetišta Atene Palene, gdje su se postrojili jedni nasuprot drugima. Zatim, uz božju pomoć, pristupi Pisistratu Amfilit iz Akarnanije, čovjek s proročkom moći, koji mu je prilazeći izrekao proročanstvo u heksametrima ovim riječima:

Mreža je bačena, razapete su njezine niti:
Tune, u noći pod mjesečinom, uletjet će u nju.

[43] Hipija je jedan od Pisistratovih sinova.

63. To mu je, nadahnut bogom, prorekao, a Pisistrat, shvaćajući proročanstvo, reče da prihvaća ono što mu je prorečeno i krenu s vojskom. Atenjani iz grada upravo su bili poručali i nakon ručka jedni su se zabavljali kockom, a drugi su se predali snu. Pisistrat i njegovi navale na Atenjane i rastjeraju ih. Dok su oni bježali, Pisistrat je smislio izuzetno lukavu odluku kako se Atenjani više ne bi mogli okupiti već da ostanu razbijeni. Svoje je sinove posjeo na konje i poslao ih je ispred sebe. A kako su oni dostizali bjegunce, govorili su im ono što im je Pisistrat naložio, savjetujući im da se ne boje i da se svatko vrati svojem domu.

64. Atenjani su se dali na to nagovoriti, pa je tako Pisistrat treći put osvojio Atenu i učvrstio svoju samovladu uz pomoć mnogobrojnih pristalica i uz pomoć novčanog prihoda koji pritjecao djelomično iz samog atenskog kraja, a djelomično s rijeke Strimona;[44] uzeo je kao taoce sinove onih Atenjana koji su ustrajali u otporu i nisu se odmah razbježali i poslao ih je na Naks (i njega je, naime, Pisistrat osvojio u ratu i prepustio Ligdamisu), a uz to je očistio još i otok Del prema uputama proročišta, a očistio ga je ovako: dokle se god od svetišta pružao pogled, s tog je cijelog područja iskopao mrtvace i prenosio ih je na drugo područje Dela. Pisistrat je vladao Atenom, a jedan je dio Atenjana poginuo u bitki, dok su drugi zajedno s Alkmeonidima pobjegli iz domovine.

65. Krez je, dakle, primao vijesti da su atenske prilike u to vrijeme bile takve, a da su se Lakedemonjani izvukli iz velikih nevolja te da već zadobivaju nadmoć u ratu protiv Tegejaca. Kad su, naime, u Sparti bili kraljevi Leont i Hegesiklo, Lakedemonjani su u ostalim ratovima imali sreće, no jedino su ljuto

[44] Riječ je zacijelo o stanovnicima atenskih kolonija na ušću rijeke Strimon.

stradali protiv Tegejaca. Još i prije toga imali su najgore zakone gotovo od svih Grka, što se tiče njih samih, a bilo im je i zabranjeno ulaziti bilo u kakve odnose sa strancima. A ovako su promijenili stanje i ostvarili dobro uređenje: kad je Likurg, viđeni Spartanac, došao u Delfe do proročišta, čim je ušao u svetište, odmah mu je Pitija kazala ovako:

Stigao ti si do mojega, Likurge, bogatog hrama,
Zeusu drag i svima što drže olimpske dvore.
Bog li si ili si smrtnik, dok ti se obraćam, dvojim,
Ipak, više bogom se činiš, Likurge, meni.

U vezi s tim jedni tvrde da ga je Pitija ujedno podučila o poretku kakav i danas vlada u Sparti, a sami Lakedemonjani tvrde da je Likurg, dok je bio namjesnik u ime Leobota, svojeg nećaka, koji je bio spartanski kralj, donio taj poredak s Krete. Naime, čim je preuzeo namjesništvo, promijenio je sve uredbe i pazio je da se nova pravila ne krše. Osim onoga što se odnosilo na rat, dakle osim zakletvom združenih četa, podjele na trideset područja i zajedničkih javnih blagovanja, Likurg je uveo i efore i geronte.[45]

66. Nakon ovih promjena spartansko je uređenje postalo dobro, a Likurgu, kad je umro, podigli su svetište i uvelike ga poštuju. Budući da su živjeli na plodnu tlu i budući da stanovništva baš nije nedostajalo, odmah su se počeli uzdizati i uskoro su dosegli blagostanje. Ali više im nije bilo dovoljno da žive u miru i, pomislivši da su moćniji od Arkađana, raspitivali su se u Delfima o cijeloj arkadijskoj zemlji. A Pitija im je prorokovala ovako:

[45] Efori su u Sparti (bilo ih je 5) bili najviši izborni činovnici koji su nadzirali rad svih drugih državnih organa, pa i samih kraljeva. Geronti, tj. starci, sastavljali su gerusiju, vijeće staraca, u koje se biralo 28 najuglednijih starijih Spartanaca i koje je imalo važnu savjetodavnu funkciju.

Zar Arkadiju od mene tražiš? Mnogo je: ne dam.
U tom je kraju mnogo ljudi što hrane se žirom,
Oni te neće propustiti. Ipak ti ne kratim sasvim.
Zaigraj ples u Tegeji što zvoni od udarca nogu,
Pletenim užetom premjeri njezinu lijepu ravnicu.

Kad su Lakedemonjani saslušali ovakav odgovor, odustali su od drugih gradova u Arkadiji i, noseći sa sobom lance, krenuli su na Tegejce, zato što su se uzdali u dvoznačno proročanstvo da će porobiti Tegejce. Kad su bili poraženi u sukobu, svi oni koji su bili živi zarobljeni u lancima što su ih ponijeli sami su, radeći poput robova, premjerili tegejsku ravnicu. Baš ti lanci kojima su bili vezani još su se i u moje vrijeme čitavi nalazili u Tegeji, obješeni oko hrama Atene Aleje.[46]

67. I u prethodnom su ratu stalno gubili bitke protiv Tegejaca, no u Krezovo vrijeme i u doba kad su kraljevi u Lakedemonu bili Anaksandrida i Ariston, tada su već Spartanci stekli nadmoć u ratu, a dogodilo se to ovako: budući da su ih Tegejci u ratu neprestano pobjeđivali, odaslali su izaslanike u Delfe s pitanjem kojega bi od bogova morali umilostiviti da bi stekli premoć u ratu s Tegejcima. Pitija im je odgovorila neka prikupe kosti Oresta sina Agamemnonova. Kako nisu uspjeli pronaći Orestovu grobnicu, opet su slali ljude boginji s pitanjem na kojem je mjestu pokopan Orest. Kad su je poslanici za to pitali, Pitija ovako progovori:

Grad u ravnome polju arkadskom leži, Tegeja,
Dva su tu vjetra što pušu moćnom tjerana silom,
Tu su i udar i protuudar, jad je do jada.
Ondje žitorodno tlo Agamemnonu sakriva sina:
Kad ga odneseš, bit ćeš pravi vladar Tegeje.

[46] Još je i Pausanija (VIII,47,2) u 2. st. mogao vidjeti dio tih lanaca obješenih o zidove hrama.

Kad su i to saslušali, Lakedemonjani su bili jednako udaljeni od pronalaska grobnice i neprestano su je tražili sve dok je nije pronašao Lih, jedan od onih koji su se u Sparti nazivali zaslužnicima. Zaslužnici su građani, najstariji među onima koji, po pet svake godine, završavaju službu konjanika;[47] oni ne smiju te godine u kojoj su odabrani među konjanicima odbijati dužnost ako ih radi zajedničke koristi Spartanaca upute u poslanstvo bilo na koju stranu.

68. Jedan od tih ljudi, Lih, pronašao je Orestovu grobnicu u Tegeji i uz pomoć slučaja i poslužívši se vlastitom pameti. Budući da su se u to vrijeme susretali s Tegejcima, on uđe u jednu kovačnicu, a tamo je vidio kako se kuje željezo i divio se, gledajući, vještini. Kad ga je kovač opazio kako se divi, reče prekinuvši svoj posao: »Kako bi se, strančе Lakonče, tek silno divio da si vidio ono što i ja, kad se sada tako čudiš obradi željeza. Ja sam, naime, htio u ovom dvorištu iskopati bunar i kopajući slučajno sam nabasao na lijes od sedam lakata:[48] u nevjerici da su ikada postojali ljudi veći od današnjih, otvorio sam lijes i vidio sam leš jednako dugačak kao i taj lijes. Izmjerio sam ga i ponovo zatrpao.« On mu je ispričao ono što je vidio, a ovaj, razmislivši o tim riječima, počeo je izvoditi zaključak da je to Orest, u skladu s proročanstvom, zaključujući na ovaj način: gledajući dva kovačeva mijeha, iznađe da su oni vjetrovi, da su čekić i nakovanj udar i protuudar, a kovano željezo da je jad do jada, zamišljajući to otprilike tako kao da je željezo otkriveno na čovjekovu nesreću. Pošto je ovako zaključio i vratio se u Spartu, pripovijedao je Lakedemonjanima čitav događaj. A oni podignu protiv njega tužbu iz nekog izmišljenog razloga i protjeraju ga. On se vratio u Tegeju, pričao je kovaču o vlastitoj nevolji i želio je uzeti pod najam dvorište, no kovač

47 Konjanici su bili zapravo pripadnici elitne kraljevske garde u Sparti.
48 Lijes je bio dugačak više od 3 metra!

mu ga nije htio dati. Kako je s vremenom ipak pristao, nastani se Lih u dvorištu, otkopa grob, prikupi kosti i otputuje s njima u Spartu. I od tog trenutka, kad bi se međusobno nadmetali, Lakedemonjani su bili daleko nadmoćniji od Tegejaca; već su tada bili pokorili i veći dio Peloponeza.

69. Budući da mu je sve to bilo poznato, Krez je slao u Spartu poslanike s darovima da mole za savezništvo, a naredio im je što treba reći. A oni su, kad su došli, rekli: »Poslao nas je Krez, kralj Liđana i drugih naroda, s ovim riječima: O Lakedemonjani, bog nam je objavio da sklopimo savez s nekim od Grka, a budući da za vas znam da se ponajviše ističete u Grčkoj, pozivam vas, u skladu s proročanstvom, i želim vam postati prijatelj i saveznik bez varke i prijevare.« Krez im je tako poručivao preko glasnika, a Lakedemonjani, budući da su i sami čuli za proročanstvo što ga je Krez dobio, razveselili su se dolasku Liđana i zakleli su se na prijateljstvo i na savezništvo: zapravo, Krez im je već i prije učinio neka dobra djela. Naime, Lakedemonjani su bili otišli u Sard da kupe zlato, jer su namjeravali upotrijebiti ga za Apolonov kip koji se sada uzdiže u Tornaku u Lakoniji, i kad su ga htjeli kupiti, Krez im ga je darovao.

70. Zbog toga su, dakle, Lakedemonjani prihvatili savezništvo, a i zato što ih je od svih Grka najviše cijenio i odabrao za prijatelje. Bili su pripravni odazvati se njegovu pozivu, a uz to su i načinili mjedeni vrč, uz vanjski rub ukrašen likovima životinja, koji je u svojem obujmu sadržavao tri stotine amfora,[49] te su ga odvezli s namjerom da uzvrate dar Krezu. No ovaj vrč nije stigao u Sard, iz jednog od dvaju razloga koji se navode: Lakedemonjani tvrde da je vrč, dok su ga prevozili u Sard, stigao do otoka Sama, a pošto su Samljani čuli za nj, napali su ih

[49] 300 amfora je otprilike 7860 litara.

ratnim lađama i ugrabili ga; sami Samljani tvrde da su Lakedemonjani koji su prevozili vrč zakasnili i, kad su saznali da je Sard zauzet a Krez zarobljen, prodali su vrč na Samu, a kupili su ga građani pojedinci i postavili ga u Herin hram: možda su oni koji su ga prodali, kad su se vratili u Spartu, rekli kako su ih Samljani orobili.

71. Tako je bilo s vrčem, a Krez je pogrešno razumio proročanstvo i vodio je vojsku na Kapadokiju u nadi da će uništiti i Kira i perzijsku moć. Dok se Krez pripremao da ratuje protiv Perzijanaca, neki Liđanin, kojeg su i prije smatrali mudracem, a pošto je iznio svoje mišljenje, stekao je još veću slavu među Liđanima, savjetovao je Krezu ovo (a ime mu je bilo Sandanis): »O kralju, pripremaš se za rat protiv takvih muževa koji nose hlače od kože i svu ostalu odjeću od kože, koji ne jedu koliko hoće nego koliko imaju i čija je zemlja krševita. Uz to, ne poznaju vino, već žeđ gase vodom, a nemaju ni smokava niti bilo čega drugog ukusnog za grickanje. S jedne strane, što ćeš, pobijediš li, oteti onima koji ništa ne posjeduju? S druge strane, budeš li pobijeđen, pogledaj kakva dobra gubiš. Naime, ako okuse nešto od naših dobara, svidjet će im se i nećemo ih moći otjerati. Hvala bogovima što nisu Perzijance potakli na pomisao da ratuju protiv Liđana!« Tim svojim riječim ipak nije uspio uvjeriti Kreza. Perzijanci doista, prije nego što su porazili Liđane, nisu poznavali nikakvu profinjenost niti blagostanje.

72. Kapadokijce Grci nazivaju Sirijcima: ti su Sirijci, prije nego što su potpali pod perzijsku vlast, bili podložni Međanima, a nakon toga Kiru. Granica između medijske i lidijske države bila je na rijeci Halis koja teče od armenskih brda kroz Kilikiju, zatim u svojem toku zdesna ostavlja Matijenjane a s druge strane Frigijce, te ih napušta i teče prema sjeveru, gdje razdvaja sirijsku Kapadokiju i, s lijeve strane, Paflagoniju. Tako rijeka Halis presijeca gotovo cijelu Aziju, odozdo od mora nasuprot

Cipru do Crnoga mora; ovo je najuži dio cijele te zemlje: za okretnog muškarca bilo bi dovoljno pet dana da ga prijeđe.[50]

73. Krez je vodio vojnu protiv Kapadokijaca zbog toga što je želio, obuzet žudnjom za zemljom, proširiti svoju državu, a ponajviše zato što se uzdao u proročanstvo i što se htio osvetiti Kiru za Astijaga. Naime, Kir sin Kambizov podvrgao je sebi Astijaga sina Kijaksarova, koji je bio Krezov zet i kralj Međana, a zet je Krezov postao ovako. Jedna skupina Skita, ljudi nomada, podigne pobunu i pobjegne u Mediju: u to je vrijeme Međanima vladao Kijaksar sin Fraorta sina Dejokova, koji je ove Skite lijepo primio kao pribjegare;[51] toliko ih je mnogo cijenio da im je poslao vlastite sinove da nauče njihov jezik i vještinu strijeljanja lukom. Vrijeme je prolazilo, a Skiti su stalno odlazili u lov i uvijek su iz njega nešto donosili, a jednom se dogodi da nisu ništa uhvatili; kad su se vratili praznih ruku, Kijaksar je (a bio je, kao što se pokazalo, veoma sklon bijesu) postupio s njima vrlo grubo i počeo ih zlostavljati. Pošto su to pretrpjeli od Kijaksara, a smatrali su da je takav postupak prema njima nedostojan, odlučili su zatući jednog od sinova koje su podučavali, prirediti ga kao što su obično priređivali divljač i poslati ga Kijaksaru kao da je lovina, a kad ga pošalju, što brže bježati k Alijatu sinu Sadijatovu u Sard. Tako je i bilo: Kijaksar i prisutni gosti najedu se onoga mesa, a Skiti, po završenu poslu, postanu pribjegari kod Alijata.

74. Nakon toga, budući da Alijat nije htio predati Skite Kijaksaru, premda je ovaj to zahtijevao, bukne rat među Liđanima i Međanima koji je trajao pet godina, za kojih su više puta Međani pobijedili Liđane a više puta i Liđani Međane, a

[50] Udaljenost između dvaju mora, ipak, iznosi više od 550 km.
[51] Pribjegari su azilanti koji traže zaštitu nekog moćnika ili institucije.

jedanput su vodili i noćnu bitku: kad su prenijeli rat u šestu godinu s neriješenim ishodom, dogodi se da se, dok se vodila borba, dan pretvori iznenada u noć. Tal iz Mileta prorekao je Jonjanima da će se dogoditi takva promjena dana, odredivši točno i godinu u kojoj se izmjena zbila. Kad su Liđani i Međani vidjeli da je nastala noć umjesto dana, prekinu bitku i radije se i jedni i drugi požure međusobno sklopiti mir.[52] A ovo su im bili posrednici kod pomirenja: Sijenesis Kiličanin i Labinet Babilonac. Oni su ih brzo potaknuli da međusobno dadu zakletve i obavili su izmjenu bračnih ugovora: privoljeli su Alijata da kćer Arijeniju da za ženu Astijagu sinu Kijaksarovu; naime, bez čvrste obiteljske veze nije moguće da dogovori trajno ostanu čvrsti. Ovi narodi daju zakletve na isti način kao i Grci, a osim toga još zasijeku kožu na mišicama ruke i ližu jedni drugima krv.

75. Toga je, dakle, Astijaga, koji mu je bio djed po majčinoj strani, Kir svrgnuo i zadržao u svojoj vlasti iz razloga koje ću naznačiti u kasnijem pripovijedanju; zato se Krez rasrdio na Kira i pitao je proročište da li da ratuje protiv Perzijanaca i, kad je dobio dvoznačno proročanstvo, ponadavši se da je ono u njegovu korist, ratovao je protiv perzijske države. Kad je Krez stigao do rijeke Halisa, tamo je — kako ja tvrdim — preveo vojsku preko mostova što su na tom mjestu već postojali, a — prema općeprihvaćenoj priči Grka — preveo mu ju je Tal iz Mileta. Naime, Krez je bio u nedoumici kako bi mu vojska prešla rijeku (jer u to se vrijeme oni mostovi još nisu ondje nalazili), a — po toj priči — Tal, koji je tada upravo bio u logoru, uspio mu je učiniti da rijeka koja je tekla s lijeve strane

[52] Prema proračunima riječ je o pomrčini Sunca koja se dogodila 28. svibnja 585. g. pr.n.e. Budući da su noćne bitke bile povezane s brojnim poteškoćama, antički su ih narodi izbjegavali; u ovom slučaju bitka nije prekinuta, dakako, samo zbog mraka, već i zbog čuda koje je izazvala pomrčina.

vojske počne teći s njezine desne strane; to je učinio ovako: započeo je iznad logora kopati dubok jarak u obliku polumjeseca, kako bi obuhvatio logor koji je njime bio ograđen sa stražnje strane, te je rijeku kroz taj jarak odveo iz njezina starog korita i opet ju je, zaobišavši logor, u nj vratio, pa je tako odavde bila rijeka podijeljena na dva dijela i na oba se mjesta mogla prijeći. A drugi kažu da je stari tok rijeke sasvim presušio. No u to ne vjerujem: kako bi ga u tom slučaju prešli na povratku?

76. Kad je Krez prešao rijeku s vojskom, stigao je u kraj Kapadokije koji se naziva Pterijom (a Pterija je najutvrđenije mjesto u toj zemlji i nalazi se u visini grada Sinope na Crnome moru), gdje je logorovao i uništavao polja Sirijaca. Zauzeo je grad Pterijaca i prodao njegove stanovnike u roblje, a zauzeo je i sva sela u njegovoj okolici, te je protjerao sve Sirijce koji ni za što nisu bili krivi. Kir je sakupio vlastitu vojsku, usput je pokupio i sve koji su živjeli na području između dviju vojski i krenuo je protiv Kreza. Prije nego što je naredio vojsci da krene, poslao je glasnike Jonjanima i pokušavao ih je nagovoriti da se odmetnu od Kreza. No Jonjani se nisu dali nagovoriti, a čim je Kir stigao i postavio logor nasuprot Krezu, ondje u okolici Pterije, počeli su jedan na drugoga navaljivati svom snagom. Zametnuo se žestok boj, u kojem su s obje strane mnogi poginuli, a kad je pala noć, razdvoje se napokon dvije vojske bez pobjednika. Tako su se sukobile obje strane.

77. Krez je bio nezadovoljan veličinom svoje vojske (vojska koju je sakupio bila je, naime, manja od Kirove), i tako nezadovoljan, budući da ga sutradan Kir nije ni pokušavao napasti, vratio se u Sard s namjerom da pozove, u skladu s ugovorom, Egipćane (bio je, naime, sklopio savez s egipatskim kraljem Amasisom još i prije nego s Lakedemonjanima), da pošalje po Babilonce (jer je i s njima bio sklopio savez, a u to je vrijeme Babiloncima vladao Labinet), te da uputi i Lakede-

monjanima poziv da se pojave u zakazan čas, pa je zamislio da, prikupivši sve njih i sabravši vlastitu vojsku, kad prođe zima i dođe proljeće, povede vojnu na Perzijance. Kad je s takvim namjerama stigao u Sard, počeo je slati glasnike ovim saveznicima koje sam naveo da se okupe za pet mjeseci u Sardu; cijelu je vojsku kojom je tada raspolagao i koja se borila protiv Perzijanaca, a bila je plaćenička, raspustio i poslao kući, jer uopće nije ni pomislio da bi Kir, nakon onakve izjednačene borbe, mogao ikada napasti Sard.

78. Dok je Krez tako razmišljao, čitavo se polje ispred grada ispuni zmijama. Kad su se one pojavile, konji su prestali pásti, krenuli su na njih i jeli su ih. Čim je Krez to vidio, pomislio je da se radi o čudu, kao što je i bilo. Odmah je slao ljude da pitaju za ta znamenja tumače Telmešane. A kad su ti ljudi stigli i saznali od Telmešana što uistinu znači to čudo, nisu mogli odnijeti odgovor Krezu: prije nego što su oni doplovili natrag u Sard, Krez je već bio zarobljen. Telmešani su ovako protumačili znamenje: Krez mora očekivati dolazak tuđinske vojske u svoju zemlju, a kad ona dođe, pokorit će stanovništvo, jer su, kako su govorili, zmije djeca zemlje, a konji su neprijatelji i stranci. Telmešani su to tako razložili Krezu kad je on već bio zarobljen, a nisu, dakako, ništa znali o onome što se zbilo sa Sardom i sa samim Krezom.

79. Čim se Krez povukao nakon bitke koja se vodila kod Pterije, Kir je odmah saznao da Krez ima namjeru raspustiti vojsku i, pošto se savjetovao, zaključio je da je bitno da što brže napadne Sard, prije nego što se ponovo okupi liđanska sila. Kako je to odlučio, na brzinu je tako i uradio: poveo je vojsku na Lidiju i sam je na taj način došao Krezu kao vlastiti vjesnik. Na to se Krez nađe u velikim nevoljama, jer su se događaji odvijali posve drugačije nego što je on mislio, no ipak je izveo Liđane u bitku. U to doba nijedan narod u Aziji nije bio odvažniji niti hrabriji

od Liđana. Borili su se s konja, a nosili su velika koplja i bili su vrsni konjanici.

80. Do sukoba je došlo u ravnici koja se pruža ispred grada Sarda (kroz nju teku rijeke, među ostalima i Hil, koji utječe u najveću od njih, po imenu Herm, što izvire u svetoj gori majke Dindimene i utječe u more u blizini grada Fokeje), i ondje je Kir vidio Liđane postrojene za bitku, pa se uplašio njihove konjice i, prema savjetu Međanina Harpaga, uradio je ovo: koliko je god kamila natovarenih hranom i opremom slijedilo njegovu vojsku, sve ih je sakupio, skinuo s njih teret i naredio da ih uzjašu ljudi odjeveni u konjaničke odore, a kad ih je tako opremio, postrojio ih je ispred ostatka vojske zato da napadaju Krezovu konjicu, te je dao zapovijed da pješadija slijedi kamile, dok je iza pješadije postrojio svu svoju konjicu. Kad ih je tako sve poredao, naložio je da ne štedeći ubijaju sve ostale Liđane koji im se nađu na putu, ali da jedino Kreza ne ubiju, niti ako se bude odupirao kad ga budu zarobljavali. Tako im je naložio, a kamile je poredao protiv konjice iz ovih razloga: konj se plaši kamile i ne podnosi niti njezin lik, kad je vidi, niti miris, kad je nanjuši. On je, dakle, iz tih razloga sve smislio da Krezu konjica ne bude ni od kakve koristi, a baš je od nje Liđanin očekivao da će se istaknuti u boju. Kad su zametnuli bitku, čim su konji nanjušili kamile i opazili ih, počeli su se okretati unatrag, a Krez je izgubio svaku nadu. Liđani se ipak nisu u tom trenutku pokazali kukavicama, već su, kad su shvatili što se dogodilo, skočili s konja i borili se s Perzijancima kao pješaci. Pošto je nakon nekog vremena na obje strane bilo mnogo poginulih, Liđani su se okrenuli u bijeg, te su ih, kad su se povukli unutar zidina, Perzijanci počeli opsjedati.

81. Oni su se tako našli pod opsadom, a Krez je računao da će opsjedanje trajati još dugo, pa je iz utvrde slao nove glasnike svojim saveznicima. Oni koji su ranije bili slani zahtijevali su

da se svi skupe u Sardu za pet mjeseci, a ove je odašiljao s molbom da što prije pomognu Krezu u opsjednutom gradu.

82. Slao ih je i drugim saveznicima, a i u Lakedemon. U to se isto vrijeme dogodilo da su se Spartanci sporili s Argivcima oko kraja zvanog Tireja. Iako je Tireja pripadala pokrajini Argolidi, Spartanci su je prisvojili i držali pod svojom vlašću. Zemlja prema zapadu sve do Malejskog rta pripadala je Argivcima, a osim zemlje na kopnu pripadao im je i otok Kitera, kao i ostali otoci. Kad su Argivci krenuli u pomoć kraju koji im je bio oduzet, postignu dogovor i zaključe da se sa svake strane bori tri stotine vojnika, pa tko pobijedi, njemu će pripasti ovaj kraj; a uz to da se glavnine obiju vojski povuku svaka na svoju stranu i da ne budu prisutne za vrijeme bitke, zato da ne bi, kad bi čitave vojske bile prisutne boju i kad bi preostali vidjeli da njihovi gube, krenuli im u pomoć. Pošto su to dogovorili, povuku se, a sukobe se samo odabrane jedinice s jedne i druge strane. Oni su se tako borili s podjednakom srećom, te su od šest stotina ljudi ostala samo trojica, od Argivaca Alkenor i Hromije, a od Lakedemonjana Otrijad: njih koji su preostali zatekne noć. Dva su Argivca trčala u Arg kao da su pobjednici, a Lakedemonjanin Otrijad je svukao plijen s mrtvih Argivaca, odnio njihovo oružje u vlastiti logor i ostao je na svojem položaju. Slijedećeg dana dođe i jedna i druga strana da vide što se zbilo. Nakon toga su i jedni i drugi tvrdili da je pobjeda njihova, jedni pozivajući se na to da ih je više preostalo, a drugi dokazujući da su im protivnici pobjegli, a da je njihov borac ostao na bojnom polju i skinuo plijen s mrtvih protivnika. Napokon se prepirka ponovo pretvori u bitku: pošto ih je mnogo poginulo na objema stranama, pobijedili su Lakedemonjani. Od toga vremena Argivci se šišaju do gola, dok su ranije obavezno puštali dugu kosu, a donijeli su i zakon i zakleli su se da neće nijedan Argivac pustiti kosu niti će njihove žene nositi

zlatni nakit prije no što ponovo oslobode Tireju. Lakedemonjani su izglasali upravo suprotan zakon: da će puštati kosu, što prije nisu činili. A priča se da je onaj jedini koji je preostao od tri stotine, Otrijad, ne hoteći od stida vratiti se u Spartu pošto su izginuli njegovi suborci, oduzeo sebi život na licu mjesta u Tireji.

83. Takve su bile prilike u Sparti kad je došao izaslanik iz Sarda i molio ih da pruže pomoć Krezu u opsjednutom gradu. Oni, usprkos svemu, kad su saslušali izaslanika, započnu pripremati pomoć. I kad su već bili završili pripreme i kad su lađe bile spremne, stigne nova vijest da je liđanska utvrda osvojena i da je Krez živ zarobljen. Tako su oni — a smatrali su to velikom nesrećom — odustali od pohoda.

84. A Sard je bio ovako zauzet: kad je Krez bio četrnaesti dan u opsjednutom gradu, Kir je razaslao konjanike po cijeloj svojoj vojsci i objavio da će nagraditi prvoga koji prijeđe zidine. Nakon toga vojnici su pokušali sve, ali kako im nije uspijevalo, ostali su bili odustali, a neki je čovjek Mardijac, po imenu Hiread, pokušavao prijeći zid na onome mjestu na tvrđavi gdje nije bio postavljen nikakav stražar: na tome mjestu, naime, nije bilo moguće zauzeti tvrđavu. Ona je ondje posve strma i neosvojiva: jedino ovdje nije Melet, koji je ranije vladao Sardom, pronio lava[53] kojega mu je rodila inoča, premda su mu Telmešani prorekli da će Sard biti neosvojiv kad lav bude pronijet oko zidina. Melet ga je pronio uz ostale zidine, gdje se tvrđava mogla osvojiti, a ovo je mjesto zanemario jer je mislio da je neosvojivo i strmo: taj je dio grada okrenut prema brdu Tmolu. Ovaj Mardijac Hiread, dakle, opazio je prethodnog dana nekog Liđanina kako na tome mjestu silazi s utvrde po

[53] Lav je inače bio posvećen Sandonu, lidijskom bogu Sunca.

kacigu koja mu se skotrljala odozgo i kako je uzima, te je dobro zapamtio to što je vidio. Zatim se sam ovuda uspne, a nakon njega su se uspinjali i ostali Perzijanci: mnogi su prešli zidine, i upravo je tako Sard bio zauzet, a čitav je grad bio opustošen.

85. Samom se Krezu dogodilo ovo. Imao je sina, kojega sam već spomenuo i koji je u svemu ostalome bio čestit čovjek, no bio je nijem. U prošlim sretnim danima Krez je za nj sve činio, a uza svu ostalu brigu poslao je i u Delfe da pita proročište za nj. A Pitija mu je ovako odgovorila:

Sine Lidije, vladaru mnogih, nerazumni Krezu,
Žudjeti nemoj da čuješ gdje palačom željene riječi
Tvoga odzvanjaju sina: za te mnogo je bolje
Tako da bude, jer čut ćeš ih najprije zlosretnog dana.

Baš dok su osvajali zidine, dođe neki Perzijanac, koji nije prepoznao Kreza, s nakanom da ga ubije, a Krezu je, iako ga je vidio kako dolazi, bilo svejedno zbog nesreće koja ga je zadesila i nije mu bilo stalo ako i umre pod udarcima; no ovome nijemom sinu, kad je opazio kako se Perzijanac približava, od straha i nevolje povrati se glas i on reče: »Čovječe, ne ubijaj Kreza!« On se tako prvi put oglasio, a zatim je govorio do kraja života.

86. Perzijanci su zauzeli Sard,[54] a zarobili su živa samog Kreza, koji je vladao četrnaest godina, a četrnaest je dana bio pod opsadom, i koji je, u skladu s proročanstvom, dokončao vlastito veliko kraljevstvo. Pošto su ga uhvatili, Perzijanci su ga odveli pred Kira. A on zapali veliku lomaču i popne na nju Kreza

[54] Lidijski povjesničar Ksant, iz 5. st. pr.n.e., u svojoj *Povijesti Lidije* navodi da je Sard bio osvojen 541. g. pr.n.e., a Eusebije iz Cezareje (3/4. st.) u svojim *Kronološkim tablicama*, koje su temeljne za naše poznavanje antičke kronologije, događaj smješta u 546. g. pr.n.e.

okovana lancima, a uz njega i dvaput po sedam liđanskih dječaka,[55] s namjerom ili da nekome od bogova tako prinese prvu žrtvu, ili želeći ispuniti zavjet, ili ga je popeo na lomaču zato što je znao da je Krez bogobojazan, pa je htio vidjeti da li će ga neko božanstvo izbaviti da ne bude živ spaljen. On je to radio, a Krezu, dok je stajao na lomači, pade na pamet, iako se nalazio u tolikim nevoljama, ono što mu je Solon, kao da ga je bog nadahnuo, bio rekao kako nitko za života nije sretan. Čim se toga prisjetio, uzdigao se, glasno uzdahnuo i u potpunoj tišini triput je zazvao: »Solon!«. Kir ga je čuo i zapovjedio je da tumači upitaju Kreza koga je to zazivao, a oni su mi pristupili i pitali su ga. Krez je neko vrijeme šutio i nije odgovarao, a zatim, kad su ga počeli prisiljavati, reče: »Onoga za koga bih ja, radije od sveg bogatstva na svijetu, volio da se porazgovara sa svakim vladarom.« Budući da im je odgovarao nejasno, ponovo su ga pitali što je to kazao. Kako su ga neprestano moljakali i dosađivali mu, ispričao im je da mu je jednom došao Solon Atenjanin i, pošto je pregledao čitavo Krezovo bogatstvo, nije bio njime uopće zadivljen — kao što je rekao —, te da se njemu samom dogodilo upravo ono što mu je Solon pretkazao, a govorio je njemu kao i cijelom čovječanstvu i, ponajviše, onima koji sami sebe smatraju sretnima. Kad je Krez to ispričao, vatra je već zahvatila vanjski rub lomače. A pošto je Kir čuo od tumača što je Krez ispričao, osjeti grižnju savjesti i pomisli kako je, iako je i sam tek čovjek, predao živa vatri drugog čovjeka koji je nekoć bio sretan jednako kao i on sam, a osim toga pobojao se božje kazne i shvatio je da u ljudskom svijetu ništa nije izvjesno, pa je naredio da se odmah ugasi zapaljeni oganj i da se s njega skinu Krez i svi oni koji su s njim bili žrtvovani. No usprkos pokušajima, nisu uspjeli svladati oganj.

[55] Sedam je bio jedan od svetih brojeva.

87. Tada je, kažu Liđani, Krez opazio Kirovu grižnju savjesti, a kad je vidio da svi gase oganj, ali ga ne mogu više nadvladati, pozvao je u pomoć Apolona i zazivao ga je da bude, ako su ga ikada obradovali njegovi žrtveni darovi, uz njega i da ga izvuče iz sadašnje nesreće. Zazivao je u suzama boga, a na vedru i tihu nebu iznenada se nakupe oblaci, sruči se oluja i stušti se veoma jak pljusak, pa se lomača ugasi.[56] Kad je Kir spoznao kako je Krez ne samo bogu mio nego i čestit čovjek, dao ga je skinuti s lomače i upitao ga: »Krezu, koji te je čovjek nagovorio da zaratiš protiv moje zemlje i da mi postaneš neprijatelj umjesto da mi budeš prijatelj?« A ovaj odgovori: »O kralju, to sam učinio na tvoju sreću a na svoju nesreću: krivac je za to bio onaj grčki bog[57] koji me je potaknuo da se zaratim. Nitko, naime, nije tako lud da bi izabrao rat umjesto mira: u miru djeca pokapaju očeve, a u ratu očevi djecu. No neko je božanstvo htjelo da ovako bude.«

88. On je to rekao, a Kir ga oslobodi okova i posjedne ga blizu sebe, te je postupao s njim s punim poštovanjem i promatrao ga je s divljenjem i on sam i svi njegovi dvorani. A on je utonuo u misli i u šutnju. Zatim se okrenuo i vidio kako Perzijanci do temelja ruše liđanski grad, pa je progovorio: »O kralju, dopuštaš li mi da ti kažem što upravo mislim ili moram u ovom času šutjeti?« Kir ga je poticao da bez straha kaže što ga je volja. A on ga upita ovim riječima: »Što to tako marljivo radi ova cijela gomila ljudi?« Kir mu reče: »Pljačka tvoj grad i odnosi tvoje blago.« Krez odgovori: »Ne, ne pljačkaju oni niti moj grad niti moje blago, jer meni više ništa ne pripada nakon svega ovoga; naprotiv, tvoje je ono što raznose i odnose.«

[56] Prema pjesniku Bakhilidu, Herodotovu suvremeniku, pljusak je poslao sam Zeus (*Pjesme u čast pobjednika*, III,55).

[57] Grčki je bog Apolon za čiju proročicu Pitiju Krez misli da ga je prevarila (v. bilješku 36).

89. Kira se dojmilo to što mu je Krez rekao, pa udalji sve ostale i zapita Kreza što bi mu mogao savjetovati u sadašnjim prilikama. A ovaj reče: »Budući da su bogovi odredili da budem tvoj rob, mislim da je moja dužnost da ti naznačim ako razabirem nešto bolje od tebe. Perzijanci su po prirodi siloviti ali siromašni; stoga, budeš li im dopustio da opljačkaju i steknu veliko bogatstvo, možeš od njih očekivati slijedeće: tko od njih najviše stekne, taj će se zacijelo pobuniti protiv tebe. Zato, ako misliš da je ovo što govorim prihvatljivo, sada učini ovako: postavi stražare kopljonoše[58] na sva vrata, a oni neka oduzimaju blago i neka kažu onima koji ga iznose da moraju izdvojiti desetinu za Zeusa. Tako te neće mrziti jer im silom oduzimaš blago i, pomislivši kako ti pravedno postupaš, rado će ti ga davati.«

90. Pošto je to čuo, Kir se veoma razveselio jer mu se činilo da je dobio mudar savjet: uvelike ga pohvali i zapovjedi kopljanicima da izvrše ono što mu je Krez savjetovao, te se obrati ovako Krezu: »Krezu, budući da si poput kralja pripravan činiti čestita djela i govoriti prave riječi, traži kakvu god želiš nagradu i smjesta ćeš je dobiti.« A on reče: »O gospodaru, najviše ćeš me razveseliti dopustiš li mi da onome grčkom bogu kojega sam od svih bogova ponajviše poštivao pošaljem ove okove i da ga upitam da li on običava varati svoje dobročinitelje.« Kir ga je upitao zašto on to moli i toliko prigovara bogu. Krez mu je ispripovjedio sve o svojim nakanama i o odgovorima proročišta, a posebno o žrtvenim darovima i kako je potaknut božjom riječju pokrenuo vojsku protiv Perzijanaca. Pričajući o tome, ponavljao je svoju molbu da mu dopusti prekoriti boga. A Kir se nasmije i reče: »I to ću ti dopustiti, Krezu, i sve drugo što me ikada budeš zamolio.« Kad je Krez to čuo, poslao je nekoliko Liđana u Delfe i dao im je nalog da stave okove na prag hrama

[58] Kopljonoše su bili pripadnici kraljeve tjelesne garde.

i da pitaju nije li boga sram što je svojim objavama potaknuo Kreza da zarati protiv Perzijanaca kao da će tobože srušiti Kirovu vlast, a da nakon toga pokažu okove i kažu kako oni predstavljaju prvi dar od pobjedničkog plijena; i napokon neka pitaju da li grčki bogovi običavaju biti nezahvalni.

91. Kad su Liđani došli i rekli to što im je zapovjedio, Pitija im je — priča se — odgovorila ovako: »Niti bog ne može izbjeći sudbinu koja mu je dodijeljena. A Krez je okajao grijehe svojeg pretka u petom koljenu,[59] koji je — premda je bio tek kopljanik Heraklida — poslušao žensku lukavštinu i ubio svojeg gospodara, te je preuzeo njegove počasti na koje uopće nije imao pravo. Iako je Apolon Loksija silno želio da sardski jadi zadese Krezovu djecu a ne samog Kreza, nije mogao odvratiti Sudbinu. Što su njezine boginje odredile, on je morao izvršiti i učiniti njima po volji: za tri je godine odgodio zauzeće Sarda, i neka Krezu bude jasno da je bio zarobljen toliko godina kasnije nego što mu je bilo suđeno. Ponovo mu je pritekao u pomoć kad je bio na lomači. A što se tiče proročanstva koje je dobio, s nepravom se Krez ljuti. Loksija mu je, naime, prorekao da će sam, bude li poveo vojsku na Perzijance, upropastiti veliku vlast. Da je htio dobiti ispravan savjet u vezi s tim proročanstvom, trebalo je da pošalje izaslanike s pitanjem o kojoj je vlasti riječ, njegovoj vlastitoj ili Kirovoj. Budući da nije razumio ono što mu je bilo rečeno niti je još jedanput pitao, očito je da je sam sebi kriv. A kad je postavio posljednje pitanje proročištu što je to Loksija rekao o mazgi, ni to nije razumio. Ta je mazga bila upravo Kir: naime, on je potekao iz dvaju različitih naroda, i dok mu je majka bila plemenitijeg roda, otac je bio neznatnijeg porijekla; ona je bila Međanka i kći Astijaga, medijskoga kralja, a otac je bio Perzijanac i podanik Međana i, iako im je po svemu

[59] V. poglavlje I,13 i bilješku 10.

bio podređen, ipak se ženio vlastitom gospodaricom.« Tako je Pitija odgovorila Liđanima, a oni su to prenijeli u Sard i javili Krezu. Pošto ih je saslušao, shvatio je da je grijeh bio njegov a ne božanski.

92. Tako je bilo s Krezovom vladavinom i s prvim pokoravanjem Jonije. U Grčkoj ima još mnogo Krezovih zavjetnih darova osim onih koje sam već naveo: u Tebi u Beotiji zlatni tronožac koji je darovao Apolonu Ismenijskom, u Efezu zlatna goveda i mnogo stupova, a u hramu Pronaje u Delfima veliki zlatni štit. To je preostalo još do mojeg vremena, a drugi su zavjetni darovi nestali. Krezovi darovi u Branhidi u okolici Mileta bili su, kako čujem, po težini jednaki a inače nalik onima u Delfima. Ono što je darovao Delfima i Amfijarejevu svetištu pripadalo je njemu osobno i bilo najbolje što je naslijedio od predaka, a ostali su darovi bili iz imetka njegova neprijatelja, čovjeka koji je, prije nego što je Krez zavladao, pripadao pobunjenicima i pomagao Pantaleontu da osvoji vlast u Lidiji. A Pantaleont je bio Alijatov sin i brat Krezov, premda ne od iste majke: naime, Kreza je Alijatu rodila žena iz Karije, a Pantaleonta iz Jonije. Kad je prema očevoj posljednjoj volji Krez preuzeo vlast, čovjeka koji mu se suprotstavljao zlostavljao je na bodljikavoj spravi za mučenje a zatim ubio, dok je njegov imetak još prije bio zavjetovao, a tada ga je darovao na način koji smo spomenuli i onima koje smo naveli. Toliko neka bude kazano o zavjetnim darovima.

93. Lidijska zemlja uopće nema čuda vrijednih opisa, kakva se nalaze u drugim krajevima, osim zlatonosna pijeska koji se donosi s Tmola. Ali postoji jedna građevina koja je daleko najveća, ako izuzmemo građevine Egipćana i Babilonaca. To je nadgrobni spomenik Krezova oca Alijata, čija je osnova od golemih kamenova, a ostatak je spomenika od nasute zemlje. Podigli su ga ljudi trgovci i obrtnici, te bludnice u optjecaju.

Odozgo je na spomenik bilo postavljeno pet kamenova koji su postojali još i u moje vrijeme, a na njima su bili uklesani natpisi o tome što je tko izgradio. Činilo se da je djelo bludnica, kad su ga izmjerili, bilo najveće. Naime, sve kćeri liđanskog puka bave se bludničenjem i tako sebi prikupljaju miraz, i to rade sve dok se ne udaju: a same sklapaju brak. Opseg nadgrobnog spomenika iznosi šest stadija i dva pletra, dok mu je promjer trinaest pletara;[60] uz spomenik se nalazi veliko jezero za koje Liđani tvrde da nikada ne presušuje, a naziva se Gigovo jezero. O tome toliko.

94. Po svojim su običajima Liđani veoma slični Grcima, osim bludničenja njihove ženske djece. A od svih ljudi koje znamo, prvi su iskovali i upotrijebili zlatan i srebrn novac, a prvi su se bavili i trgovinom. Sami Liđani tvrde da su njihov pronalazak igre koje se danas igraju i kod njih i kod Grka. U isto su vrijeme, kažu, pronašli igre i osnovali kolonije u Tirseniji, a o tome pričaju ovako: u vrijeme kralja Atisa sina Manova zavladala je čitavom Lidijom strašna glad; jedno su je vrijeme Liđani strpljivo podnosili, a zatim, kako nije prestajala, počeli su tražiti lijek protiv nje, pa je svatko od njih nešto izmišljao. Stoga su tada pronašli i kocke, i kockice, i loptu, i sve ostale vrste igara osim igre kamenčićima:[61] taj izum Liđani ne prisvajaju za sebe. Tim pronalascima borili su se protiv gladi na ovaj način: jedan bi se cijeli dan igrali zato da ne bi osjećali potrebu za hranom, a slijedećeg bi dana jeli, no prekinuli bi s igrama. Na taj su način proživjeli osamnaest godina. Kako nevolja nije popuštala nego ih je sve više pritiskala, njihov je kralj sve Liđane podijelio na

[60] Kako je pletar bio dugačak 29,6 m (za stadij v. bilješku 19), mjere Alijatove grobnice kružnog oblika bile bi oko 1210 m u opsegu i oko 385 m u promjeru. Među šezdesetak sačuvanih grobnih humaka sjeverno od Sarda najveći se pripisuje Alijatu.

[61] To je bila igra na ploči, slična igri dama.

dva dijela i kockom odabrao jedan koji će ostati u zemlji i drugi koji će se iz nje iseliti, pa je za ostanak ondje slučajno odabran dio kojem je sam kralj vladao, a za odlazak dio kojem je na čelu bio njegov sin, koji se zvao Tirsen. Ona njihova polovica koju je slučaj odabrao za odlazak iz zemlje spusti se u Smirnu i sagradi brodovlje i na njih ukrca sve što im je bilo potrebno za plovidbu, te su brodili u potrazi za novim životom i krajem i, prošavši mimo mnogih naroda, stigli su u Umbriju gdje su podigli gradove i gdje sve do dana današnjega stanuju. Promijenili su ime, pa se umjesto Liđani nazivaju prema kraljevu sinu koji ih je vodio: prema njemu su uzeli ime i zovu se Tirsencima.[62] Liđane su, opet, bili pokorili Perzijanci.

95. Naše pripovijedanje zahtijeva da na ovom mjestu kažem tko je bio taj Kir koji je osvojio Krezovu državu i kako su Perzijanci preuzeli vlast u Aziji. A pisat ću u skladu s onime što kažu poneki od Perzijanaca koji ne žele pretjerivati u vezi s Kirom već pričati istinitu povijest, iako znam da kolaju još tri druga prikaza povijesti o Kiru. Kad su Asirci vladali otprilike pet stotina dvadeset godina gornjom Azijom,[63] prvi su se Međani počeli od njih odmetati; kad su krenuli u borbu za slobodu protiv Asiraca, pokazali su se junačkim muževima i, odbacivši ropstvo, oslobodili su se. Po njihovu su primjeru i ostali narodi činili isto što i Međani.

96. Tek što su se svi na kopnu na taj način osamostalili, ponovo su došli pod tiraniju. Među Međanima se našao neki mudar čovjek po imenu Dejok, a bio je sin Fraortov. Taj je Dejok zaželio da osvoji vlast i radio je to ovako: budući da su Međani

[62] To je grčko ime za Etruščane, čije orijentalno porijeklo — u koje se u antici općenito vjerovalo — potvrđuju i suvremeni arheološki nalazi.

[63] Asirska je država u dijelu Male Azije bila prisutna od početka 11. st. pr.n.e. do 626. g. pr.n.e.

nastavali sela, on se trudio — a bio je već i ranije u svojem selu ugledan — da postane još ugledniji i da još spremnije teži k pravednosti; a činio je to u vrijeme kada je cijelom Medijom vladalo bezakonje, jer je znao da je nepravda neprijatelj pravdi. Međani iz njegova sela zapažali su njegovo ponašanje i birali su ga za suca. A on je, budući da je snivao o vlasti, bio pravičan i pravedan. Zbog toga što je tako radio, dobivao je nemale pohvale svojih sugrađana, pa su i oni iz drugih sela saznali da je Dejok jedini čovjek koji sudi po pravdi, a prije su se stalno susretali s nepravednim presudama, te su rado dolazili k Dejoku i sami tražeći pravdu, dok se napokon nisu obraćali nikome drugome osim njemu.

97. Kako je mnoštvo onih koji su mu dolazili bivalo sve veće, budući da su znali da su njegove presude upravo onakve kakve moraju biti, Dejok je shvatio da sve ima pod nadzorom i više nije htio stolovati ondje gdje je dotad stolovao i dijelio pravdu, a rekao je da više i neće voditi parnice: nema, naime, nikakve koristi od toga da, potpuno zanemarivši poslove, čitav dan presuđuje susjedima. Kad su nakon toga još mnogo više no prije porasle pljačke i bezakonja po selima, okupe se Međani na jednom mjestu i započnu vijećati govoreći o nastalim prilikama (a ponajviše su, čini mi se, govorili Dejokovi prijatelji): »Ovako kako sada stvari stoje, ne možemo više živjeti u zemlji; izaberimo, stoga, sebi kralja, pa će zemljom zavladati zakoni, a sami ćemo se vratiti svojim poslovima, i neće nas bezakonje tjerati odavde.« Tim su riječima sami sebe uvjerili da im je potreban kralj.

98. Odmah su počeli predlagati koga da izaberu za kralja, i najviše su svi ljudi i predlagali i hvalili Dejoka sve dok on nije pristao da im bude kralj. Zapovjedio im je da mu podignu palaču dostojnu kraljevske vlasti i da ga osiguraju s pomoću

kopljanika. Međani to učine: izgrade mu golemu i moćnu palaču na mjestu koje je sam odabrao i dopuste mu da unovači kopljanike iz cijele Medije. Čim je preuzeo vlast, natjerao je Međane da podignu jedan grad i da se, kad to obave, za ostalo manje brinu. Međani su ga i u tome slušali i podigli su velike i snažne zidine, koje se danas nazivaju Ekbatana, i to tako da jedan prsten zidova stoji unutar drugoga. A te su zidine zamišljene tako da je jedan prsten viši od drugoga samo za visinu kruništa. Da bi se ta zamisao ostvarila, pridonosi i položaj grada na brežuljku, a još više ljudski rad. Sve u svemu ima sedam prstenova, a u posljednjem se nalaze kraljevski dvor i riznice. Najveći od ovih zidova gotovo je veličinom jednak atenskim zidinama.[64] Krunište prvog prstena je bijelo, drugoga crno, trećega grimizno, četvrtoga modro, a petoga svijetlocrveno. Tako su kruništa svih ovih prstenova bila obojena prirodnim bojama: od dva unutrašnja prstena jedan je imao posrebreno a drugi pozlaćeno krunište.

99. Ovo je Dejok dao izgraditi za sebe i oko svoje palače, a naredio je da ostali puk stanuje uokolo utvrde. Kad je gradnja bila završena, Dejok je prvi bio uveo ovakav poredak da nitko ne smije ulaziti u kraljeve odaje, te da on sve poruke šalje preko glasnika, da nitko ne može gledati u kralja, a uz to se smatra sramotnim da se bilo tko pred njim smije i pljuje. Takvom se uznositošću okružio zbog toga da ne bi njegovi vršnjaci, koji su s njim odrasli i nisu bili iz lošijih kuća niti manje obdareni muževnom vrlinom, kad bi ga vidjeli, bili uvrijeđeni i htjeli kovati zavjeru protiv njega, već da bi im se, kad ga ne vide, činio drugačijim od njih samih.

64 Prema Tukididu (*Peloponeski ratovi*, II,13,7) opseg atenskih zidina iznosio je 60 stadija, dakle otprilike 11,5 km.

100. Kad je uveo takav poredak i osigurao samog sebe s pomoću tiranije, snažno je prionuo na očuvanje pravde. Tužbe su mu u pismenom obliku slali u dvor, a on bi ih, kad bi ih primio i presudio, slao natrag iz dvora. Tako je postupao s tužbama, a ostale je stvari uređivao ovako: ako bi za nekoga čuo da je učinio prijestup, dao bi poslati po njega i određivao mu je, u skladu s krivicom, zasluženu kaznu, a uhode i prisluškivači bili su na cijelom području kojim je vladao.

101. Dejok je, dakle, okupio samo međanski narod i nad njim je preuzeo vlast. A postoje ova međanska plemena: Busijci, Paretakenjani, Struhaćani, Arizanti, Budijani i Magijci. Toliko ima međanskih plemena.

102. Dejoku se rodio sin Fraort koji je, kad je Dejok umro nakon pedeset i tri godine kraljevanja, preuzeo vlast. A kad ju je preuzeo, nije se zadovoljavao time da vlada samo Međanima nego je zaratio protiv Perzijanaca i najprije je njih napao, te ih je pretvorio u podanike Međana. Zatim je, budući da je raspolagao dvama narodima, a oba su bila moćna, pokoravao Aziju, jedan narod za drugim, sve dok nije poveo vojnu protiv Asiraca, i to onih Asiraca koji su držali Nin[65] i koji su nekoć vladali svima, a u to su vrijeme bili, jer su se njihovi saveznici odmetnuli, osamljeni no ipak i sami za sebe dovoljno snažni; Fraort je protiv njih poveo vojnu, ali je u njoj sam poginuo, kao i velik dio njegove vojske, pošto je proveo na vlasti dvadeset i dvije godine.

103. Kad je Fraort umro, naslijedio ga je Kijaksar sin Fraortov a unuk Dejokov. Priča se da je on bio još mnogo srčaniji od

[65] Riječ je o gradu Ninivi.

svojih predaka: on je prvi podijelio vojsku u Aziji na jedinice prema oružju i prvi ih je rasporedio tako da svaki rod bude za sebe — kopljanici, strijelci i konjanici; prije njega sve je bilo bez ikakva reda sasvim pomiješano. To je onaj koji se borio s Liđanima kad se dan pretvorio u noć za vrijeme bitke i koji je za sebe osvojio cijelu Aziju s onu stranu rijeke Halisa. Pošto je okupio sve kojima je vladao, poveo je vojsku na Nin u želji da osveti oca, i zato jer je htio osvojiti taj grad. Kad je već u sukobu svladao Asirce i dok je opsjedao Nin, navali na nj golema skitska vojska, a vodio ju je kralj Skita Madija sin Prototijev: oni su upali u Aziju, pošto su istjerali Kimerane iz Evrope i slijedili ih u bijegu, pa su stigli u međanski kraj.

104. Put od Meotskog jezera do rijeke Fasida i Kolhide okretnom bi pješaku trajao trideset dana, i ne treba više mnogo da se iz Kolhide prijeđe u Mediju, jer je među njima samo jedan narod, Saspirci, i kad se prođe preko njihova područja, stiže se u Mediju. No Skiti nisu upali ovuda nego su udarili gornjim, mnogo duljim putem, zdesna ostavljajući planinu Kavkaz. Na tom su se mjestu Međani sukobili sa Skitima i, poraženi u bitki, izgubili su vlast, a Skiti su osvojili cijelu Aziju.

105. Nakon toga su krenuli na Egipat. Zatim su se našli u sirijskoj Palestini, a Psametih, egipatski kralj, dođe im ususret i odvrati ih darovima i molbama da ne napreduju dalje. A kad su na povratku bili u sirijskom gradu Askalonu, većina je Skita prošla kroza nj ne nanoseći nikakve štete, no malobrojni, koji su zaostali, opljačkali su svetište nebeske Afrodite. To je svetište, kako sam saznao ispitujući, najstarije od svih svetišta koja pripadaju ovoj boginji: naime, i svetište na Cipru, kako sami Ciprani kažu, potječe od ovoga, kao što su i svetište na Kiteri podigli Feničani koji su porijeklom iz ove Sirije. Na te Skite koji su opljačkali svetište u Askalonu i na sve njihove potomke

boginja baci žensku bolest:[66] zato i sami Skiti pričaju da iz tog razloga oni boluju, a i posjetioci skitske zemlje mogu kod njih vidjeti kako leže bolesnici što ih Skiti nazivaju enarejima.[67]

106. Skiti su vladali Azijom dvadeset i osam godina, i sve je bilo spremno na ustanak zbog njihove nasilnosti i bezobzirnosti. Naime, određivali su porez od svakoga kako im je padalo na pamet, a osim tog poreza išli su okolo i otimali sve što bi još kome preostalo. Većinu njih su Kijaksar i Međani pozvali u goste, opili ih i poubijali, i tako su Međani spasili svoju državu i vladali su istim narodima kao i prije, a zauzeli su i Nin (kako su ga zauzeli, objasnit ću u kasnijem pripovijedanju[68]) i pokorili su Asirce, osim onih iz babilonske pokrajine. Nakon toga umre Kijaksar, pošto je vladao četrdeset godina, uključujući i one za kojih su državu zauzeli Skiti.

107. Vlast je preuzeo Astijag sin Kijaksarov. On je imao kćer koju je nazvao Mandana, i Astijagu se u snu prikazalo kako se ona toliko pomokrila da je njegov grad bio poplavljen te da se cijela Azija našla pod vodom. Kad je povjerio san svećenicima tumačima snova i kad je od njih sve točno saznao, silno se uplašio. Kasnije, kad je ta njegova Mandana dorasla za udaju, nije je htio dati nikome od Međana koji bi njega bili dostojni jer se pobojao prikaza u snu, već ju je dao Perzijancu po imenu Kambiz, za kojega je vidio da je iz dobre kuće i mirne naravi, no ipak ga je smatrao mnogo nižim bilo od kojeg Međanina iz srednjeg staleža.

[66] Ženska se bolest sastoji, prema nekim tumačenjima, u tome da muškarci zadobivaju ženske tjelesne i psihičke osobine.

[67] *Enarej* je vjerojatno skitska riječ kojom se označavaju androgini, tj. muškarci sa ženskim karakteristikama.

[68] Herodot kasnije nije opisao zauzeće Ninive, koje se dogodilo 612. g. pr.n.e.

108. Pošto se Mandana udala za Kambiza, Astijagu se prve godine prikazao nov san: činilo mu se da iz stidnice njegove kćeri izrasta loza i da ta loza obrasta cijelu Aziju. Kad mu se to pričinilo i kad se povjerio tumačima snova, pozove kćer iz Perzije, a ona je bila pred porođajem, te ju je, kad je stigla, stavio pod nadzor jer je htio ubiti njezin porod: naime, svećenici tumači snova objašnjavali su ono što mu se prikazalo kao da će se dogoditi da dijete njegove kćeri zavlada umjesto njega. Kako se želio od toga štititi, Astijag je, kada se Kir rodio, pozvao Harpaga, svojega rođaka, najvjernijeg od Međana, koji se brinuo za sve njegove poslove, i rekao mu je ovo: »Harpaže, nemoj ni na koji način zanemariti zadatak koji ti dajem, a nemoj ni mene obmanuti niti naposljetku sebe upropastiti tako da se okreneš nekom drugom. Uzmi dijete što ga je Mandana rodila, odnesi ga u svoju kuću i ubij ga; zatim ga sahrani kako ti god drago!« Ovaj odgovori: »O kralju, još nikad nisi doživio ništa nemilo od ovog čovjeka ovdje, a trudit ću se da ni ubuduće nikad ne pogriješim prema tebi. Ako ti želiš da se to dogodi, moja je dužnost da ti primjereno ispunjavam želje.«

109. Tim je riječima odgovorio Harpag, a kada su mu predali djetešce opremljeno za smrt, otišao je plačući kući; a kad je došao, ispričao je svojoj ženi svaku riječ koju mu je Astijag rekao. A ona mu je kazala: »Što sada namjeravaš učiniti?« On je odgovorio: »Ne ono što mi je naložio Astijag, i bude li on poludio i razgoropadio se gore no što se sada goropadi, ja neću dijeliti njegovo mišljenje niti ću mu ispuniti želju ovim ubojstvom. Neću ga ubiti iz mnogih razloga, i zato što mi je ovo dijete rođak, i zato što je Astijag starac i nema muških potomaka: ako je htio da nakon djetetove smrti vlast prijeđe na njegovu kćer, čije dijete sada želi da ja ubijem za njega, zar iz toga ne prijeti za mene najveća moguća opasnost? No radi moje sigurnosti nužno je da ovo dijete umre, ali njegov ubojica mora biti netko od Astijagovih ljudi a ne od mojih.«

110. To je kazao i odmah je poslao glasnika k jednome od Astijagovih pastira za kojega je znao da izvodi stoku na pašnjake posebno prikladne za njegove namjere i da je na planinama prepunima divljih zvijeri, a ime mu je bilo Mitradat. S njim je živjela kao družica u ropstvu žena, a ta žena s kojom je živio zvala se Kuja na grčkom jeziku, a na međanskom Spako: naime, Međani kuju nazivaju »spaka«. Obronci brda, na kojima je taj pastir čuvao stada goveda, nalaze se sjeverno od Ekbatane prema Crnom moru. Ovdje je medijski kraj koji leži uz područje Saspiraca veoma brdovit, vrletan i obrastao šumama, a preostala je medijska zemlja cijela ravničarska. Kada je, dakle, pozvani pastir stigao u najvećoj žurbi, Harpag mu je rekao: »Astijag ti zapovijeda da uzmeš ovo djetešce i da ga izložiš na najpustijem mjestu u planinama kako bi što prije umrlo. A zapovjedio mi je da ti kažem da će te, ne budeš li ga ubio nego ga spasiš na neki način, umoriti najgorom smrću; ja sam lično određen da nadgledam izvršenje.«

111. Kad je to pastir čuo i kad je preuzeo djetešce, vratio se istim putem i stigao do svojeg tora. Upravo tada, kad je pastir odlazio u grad, njegova se žena, koja je svaki dan očekivala porođaj, po božjoj volji porodi. Bili su oboje zabrinuti jedan za drugoga, on u strahu zbog ženina poroda, a žena zbog toga što nije bilo uobičajeno da Harpag poziva njezina muža. Kad se on vratio i stao uz nju, žena, budući da ga nije više ni očekivala, prva zapita zašto ga je Harpag tako žurno pozvao. On reče: »Ženo, pošto sam stigao u grad, vidio sam i čuo stvari za koje bih volio da ih nisam vidio niti da su se ikada dogodile našim gospodarima. Čitava je Harpagova kuća odzvanjala plačem: ja sam potresen ušao unutra. Čim sam ušao, opazim djetešce koje leži, bacaka se i plače, a urešeno je zlatom i odjeveno u svečane haljinice. Kad me Harpag vidje, naredi da što prije uzmem djetešce, odem, odnesem ga i izložim ondje gdje u planinama

ima najviše divljih zvijeri, a uz to mi reče da je to Astijagova naredba i užasno mi popriprijeti ne budem li je izvršio. A ja sam ga uzeo i odnio, a mislio sam da je od nekog sluge: nisam mogao ni zamisliti odakle potječe. Čudio sam se jedino kad sam vidio kako je ukrašeno zlatom i haljinicama, a uz to i plaču koji je glasno odzvanjao Harpagovom kućom. No uskoro na putu saznam cijelu istinu od sluge koji me je pratio izvan grada i predao mi novorođenče: da je to dijete Astijagove kćeri Mandane i Kambiza sina Kirova, te da Astijag naređuje da se ono ubije; evo, to je to dijete!«

112. Dok je to govorio, pastir otkrije dijete i pokaže joj ga. Kad je ona vidjela kako je djetešce veliko i lijepo, zaplače, obujmi muževljeva koljena, te ga počne preklinjati da ga ni u kojem slučaju ne izloži. On odvrati da ne može ništa drugo učiniti, jer će doći Harpagove uhode da provjere, a on će stradati na najstrašniji način ako to ne učini. Kako nije mogla nagovoriti muža, žena ponovo reče ovo: »Kad te već ne mogu nagovoriti da ga ne izložiš, onda učini ovako, ako je baš posve nužno da ga vide izložena: i ja sam rodila, no rodila sam mrtvorođenče; njega odnesi i izloži ga, a dijete Astijagove kćeri othranimo kao da je naše; tako ti nećeš biti uhvaćen u neposlušnosti prema gospodarima niti će naša odluka biti zla. Mrtvo će dijete dobiti kraljevski grob, a živo će ostati na životu.«

113. Pastir pomisli da žena ima posve pravo u tim okolnostima, pa je odmah sve činio kako mu je kazala. Dijete koje je donio da ga usmrti preda svojoj ženi, a vlastito mrtvo dijete uzme i stavi u košaricu u kojoj je nosio ono drugo: uresivši ga svim nakitom drugog djeteta, odnio ga je i izložio na najpustijem mjestu u planinama. Kad je prošlo tri dana otkako je dijete bilo izloženo, pošto je ondje ostavio nekoga od svojih pomoćnika, pastir je otišao u grad, pa je došao Harpagu i rekao da je pripravan pokazati mu djetetovo mrtvo tijelo. A Harpag je

poslao najvjernije od svojih tjelesnih čuvara i njihovim je posredstvom vidio i pokopao pastirovo djetešce. Ono je tako bilo pokopano, a dijete koje će kasnije dobiti ime Kir uzela je i othranila pastirova žena, a dala mu je neko drugo ime a ne Kir.[69]

114. Kad je dječak navršio deset godina,[70] događaj koji mu se zbio razotkrio ga je. Igrao se u selu u kojem su bile i njihove staje, a igrao se zajedno s vršnjacima na putu. Dječaci su u igri izabrali da im kralj bude baš ovaj dječak koji je tobože bio pastirov. A on ih je raspodijelio tako da jedni grade kuće, drugi da budu tjelesna straža, a netko da postane kraljevo oko,[71] dok je drugome davao dužnost da donosi vijesti, pa je tako svakome dodijelio neku zadaću. Jedan od dječaka koji su se igrali bio je sin Artembara, čovjeka uglednog među Međanima, i on nije izvršio zadatak koji mu je Kir dao, pa je Kir naložio drugim dječacima da ga uhvate, a kad su ga dječaci poslušali, Kir je ovog dječaka uistinu grubo išibao. A on je, čim su ga pustili, veoma ozlojeđen jer je pretrpio poniženje, otišao u grad i počeo se žaliti ocu na to što je doživio od Kira, no nije govorio o Kiru (jer se on tada i nije tako zvao) nego o sinu Astijagova pastira. Artembar, rasrđen kakav je bio, ode k Astijagu zajedno sa sinom i reče mu da je dijete doživjelo gnusne stvari, i to ovim riječima: »O kralju, ovako ga je grozno zlostavljao sin pastira, tvojega roba«, pokazujući leđa vlastita djeteta.

115. Pošto je to saslušao i pregledao, Astijag je htio pružiti dječaku zadovoljštinu zbog Artembarove časti, te je pozvao pastira i njegova sina. A kad su obojica došla, Astijag pogleda

69 Strabon u svojoj *Geografiji* (XV,3,6) kaže da se Kir najprije zvao Agradat.

70 To je bilo 570. g. pr.n.e.

71 »Kraljevo oko« naziv je za činovnika koji je pripadao nekoj vrsti tajne policije u Perziji.

Kira i reče: »Iako si sin ovoga ovako neznatna čovjeka, kako si se usudio podvrgnuti tolikoj sramoti sina onoga koji pripada mojim najodličnijim dvoranima?« Kir ovako odgovori: »O gospodaru, imao sam pravo to uraditi: naime, dječaci iz sela, među kojima je bio i ovaj, u igri su me izabrali za svojega kralja; mislili su da sam za tu ulogu najprikladniji. Svi su ostali dječaci izvršavali moje zapovjedi, a ovaj mi se ovdje nije pokoravao bez ikakva razloga, pa je na koncu i kažnjen. Ako sam zato zaslužio neku kaznu, tu sam!«

116. Dok je dječak tako govorio, Astijag ga je prepoznao, i činilo mu se da crte lica nalikuju njegovima i da mu je odgovor odviše slobodan, a mislio je da i vrijeme izlaganja djetešceta odgovara dobi dječaka. Potresen time neko je vrijeme ostao bez riječi: kad se jedva napokon pribrao, htio se riješiti Artembara kako bi preslušao pastira uhvativši ga nasamo, pa reče: »Artembare, tako ću uraditi da ti i tvoj sin ne budete nezadovoljni.« Otpustio je, dakle, Artembara, a Kira su, na njegovu zapovijed, sluge uvele unutra. Kad je preostao još jedino pastir, Astijag ga je pitao odakle mu dijete i tko mu ga je dao. On odgovori da je njegovo vlastito i da mu majka još uvijek živi s njim. Astijag mu reče da pogrešno postupa kad se želi izvrći teškim mukama, a dok je to govorio, dade znak kopljanicima neka ga uhvate. Dok su ga vodili na muke, ovaj objasni kako je bilo. Započevši od početka, pričao je govoreći istinu i završio je molbama i tražeći da prema njemu bude milostiv.

117. Pošto mu je pastir ispričao istinu, Astijag se malo smirio, ali se ipak jako ljutio na Harpaga i dao ga je pozvati preko svojih kopljanika. Kad se Harpag pojavio pred njim, Astijag ga je pitao: »Harpaže, kakvom si smrću umorio dječaka kojeg sam ti dao, a rodila ga je moja kći?« Budući da je Harpag vidio da je pastir prisutan, nije krenuo putem neistine da ne bi bio pritiješnjen dokazima, već je ovako kazao: »O kralju, kad sam

preuzeo djetešce, razmišljao sam kako da učinim po tvojoj volji, a da ne pogriješim prema tebi i da ne budem niti za tvoju kćer niti za tebe krvnik. Uradim ovako: pozovem ovog pastira i predam mu djetešce, a kažem mu da si ti zapovjedio da se ono ubije. Kad sam to govorio, nisam lagao: naime, ti si tako naredio. Predam ga, dakle, njemu radi toga i zapovjedim mu da ga ostavi u pustoj planini i da čeka ondje i pazi sve dok ne bude mrtvo, zaprijetivši mu na sve načine ne bude li izvršio nalog. Zatim, kad je on obavio što sam mu naredio i kad je djetešce umrlo, poslao sam najodanije eunuhe i njihovim sam posredstvom sve provjerio i pokopao dijete. Tako se, o kralju, zbio ovaj događaj i takvom je smrću skončao dječak.«

118. Harpag je priznao istinu, a Astijag, obuzdavajući bijes koji ga je obuzimao zbog svega što se dogodilo, najprije je prepričavao opet Harpagu cijelo zbivanje, kako ga je sam čuo od pastira, a zatim, dok mu je tako kazivao, završio je riječima da je dječak ostao na životu i da se sve dobro završilo. »Zbog onoga što se zbilo tome dječaku«, reče pričajući, »mnogo sam trpio, a i nije mi bilo lako jer mi je kći neprestano prigovarala. Stoga, budući da je slučaj dao svemu sretan završetak, pošalji svojeg sina k mojem dječaku koji se tako iznenada pojavio, a osim toga — naime, namjeravam prinijeti žrtve bogovima kojima pripada ova počast — pozivam te na gozbu.«

119. Kad je Harpag to saslušao, bacio se ničice pred kraljem i pomislio je kako je sretan što se njegova greška preokrenula u dobro i što je u tako povoljnim okolnostima pozvan na gozbu, pa je otišao kući. A čim se vratio, odmah je svojega sina, a bio mu je jedinac i imao je najviše trinaest godina, poslao s nalogom da ode u Astijagov dvor i da radi što mu god on bude zapovjedio. Sam presretan ispriča ženi što ga je snašlo. Astijag opet, kad je stigao Harpagov sin, zakolje ga i isiječe na dijelove, pa

neke komade mesa ispeče a druge skuha i, kad ih je ukusno priredio, dokraja ih pripravi. Kad je došlo vrijeme gozbe, pojavi se među ostalim uzvanicima i Harpag, te su drugima, kao i samom Astijagu, bili posluženi stolovi prepuni ovčjega mesa, a Harpagu meso njegova sina, i to sve ostalo osim glave, šaka i stopala: ti su dijelovi ležali posebno prekriveni u košari. Kad je izgledalo da se Harpag dovoljno najeo, Astijag ga je upitao da li mu se jelo svidjelo. Pošto mu je Harpag odgovorio da mu se veoma svidjelo, oni koji su dobili takvu zapovijed iznijeli su u košari pokrivene dječakovu glavu, šake i stopala, stali su uz Harpaga i tjerali ga da otkrije pokrov i da odabere što mu drago. Harpag se morao pokoriti i, otkrivši pokrov, ugleda djetetove ostatke: kad ih je ugledao, nije izgubio prisutnost duha već je ostao priseban. Pitao ga je Astijag prepoznaje li od koje se divljači najeo mesa. On reče da prepoznaje ali da mu je milo sve što kralj čini. Tako odgovori, prikupi ostatke mesa i ode kući. Ondje je htio, kako mi izgleda, skupiti sve ostatke i pokopati ih.

120. Astijag je tako kaznio Harpaga, a pitajući se što će s Kirom, dao je pozvati iste one svećenike koji su mu nekoć otkrili značenje sna. Pošto su stigli, Astijag ih je pitao kako su mu to bili protumačili prikaz u snu. A oni su mu na to odgovorili kazujući kako je dječak predodređen da postane kralj ako preživi i ne umre prije. On im odgovori ovim riječima: »Dječak postoji i još je živ, a kako je stanovao izvan grada, djeca su ga iz njegova sela izabrala za kralja. On je sve obavio i uradio kao da je pravi kralj: naime, vladao je odredivši i kopljanike i vratare i glasnike i sve drugo. I što vam se sada čini, kamo to vodi?« Svećenici rekoše: »Ako je dječak preživio i ako je vladao kao kralj bez neke posebne namjere, prestani se zbog toga brinuti i budi miran u duši: neće još jedanput zavladati. Katkada naša proročanstva ukazuju na sitnice, a sadržaji se snova na kraju

pokazuju beznačajnima.« Na to Astijag odgovori: »I sâm dijelim, svećenici, uglavnom mišljenje da je san ispunjen time što su dječaka nazvali kraljem i da mi od toga dječaka više ne prijeti ništa strašno. Ipak, dobro promislite pa mi dajte savjet što će biti najsigurnije i za moj dvor i za vas.« Svećenici mu na to rekoše: »O kralju, i nama je veoma stalo da tvoja vlast bude sačuvana. U slučaju kad bi ona prešla na tog dječaka, koji je Perzijanac, otuđila bi se, a kako smo mi Međani, postali bismo robovi i ne bismo, kao stranci, imali baš nikakva utjecaja kod Perzijanaca: no dok si ti, naš sunarodnjak, vladar, i sudjelujemo u vlasti i primamo od tebe velike počasti. Stoga se moramo brinuti i za tebe i za tvoju vlast. Pa i sada, kad bismo zapazili štogod strahotno, odmah bismo ti sve otvoreno kazali. Budući da se san pokazao nevažnim, sami se prestajemo bojati, a i tebi uz to savjetujemo: pošalji dječaka, da ti ne bude pred očima, u Perziju njegovim roditeljima!«

121. Kad je ovo saslušao, Astijag se razveselio, pozvao je Kira i rekao mu: »Dječače, bio sam nepravedan prema tebi zbog priviđenja u snu koje se nije obistinilo, no vlastita ti je sudbina omogućila da ostaneš na životu: stoga sada idi u miru u Perziju, kamo ću te poslati s pratiocima. Kad tamo dođeš, pronaći ćeš oca i majku koji nisu ni nalik pastiru Mitradatu i njegovoj ženi.«

122. Pošto je to rekao, Astijag odasla Kira. A kad se on vratio u Kambizov dom, roditelji su ga dočekali i, čim su ga nakon dočeka sve ispitali, nježno su ga prihvatili, jer su vjerovali da je onomad odmah umro, pa su pitali kako je uspio preživjeti. On im je pripovijedao i rekao da najprije nije ništa znao već da je imao sasvim pogrešne predodžbe, i tek je na putu k njima saznao za svoj nemio usud. Naime, vjerovao je da je sin Astijagova pastira, a na putu ovamo saznao je od pratilaca cijelu priču. Pripovijedao je da ga je othranila pastirova žena, koju je nadasve hvalio, i neprestano je samo spominjao Kuju. Roditelji

prihvate to ime i, da bi se Perzijancima činilo preživljavanje njihova djeteta što božanstvenijim, prošire glas kako je Kira, pošto je bio ostavljen, othranila prava kuja. Odatle je potekao taj glas.

123. Kad je Kir odrastao i postao najhrabriji i najomiljeniji među svojim vršnjacima, počeo ga je, šaljući mu darove, salijetati Harpag, jer se silno želio osvetiti Astijagu. Nije vidio mogućnosti da se kao običan građanin osveti Astijagu, no kad je zapazio da je Kir već odrastao, trudio se da ga učini svojim saveznikom i uspoređivao je Kirove nevolje sa svojima. A prije toga obavio je ovo: kako je Astijag bio okrutan prema Međanima, Harpag se sastajao pojedinačno sa svakim međanskim prvakom i ujeravao ga da moraju pod Kirovim vodstvom prekinuti Astijagovu vladavinu. Pošto je to obavio i priredio, htio je Harpag obavijestiti o svojim nakanama Kira, koji je boravio u Perziji, ali kako su putovi bili pod nadzorom, nije mogao to učiniti ni na koji drugi način nego je smislio ovakav. Priredio je zeca i rasporio mu trbuh, ali mu uopće nije oštetio dlaku već je u onakva kakav je bio umetnuo pismo u kojem je opisao kakve su mu namjere: ponovo je zašio zečev trbuh i dao je mreže najvjernijem od svojih slugu kao da je lovac, pa ga je poslao u Perziju s usmenim nalogom da preda zeca Kiru i da mu poruči neka ga sam svojeručno i bez ičije prisutnosti raspori.

124. Ovi su nalozi bili izvršeni, i Kir primi i raspori zeca. Pronašao je pismo koje je bilo u njemu, izvadi ga i pročita. A u pismu je pisalo: »Kambizov sine, za tebe se bogovi brinu, jer inače ne bi dosegao toliku sreću; stoga, osveti se Astijagu, svojem ubojici! Naime, da je po njegovoj volji, bio bi već mrtav, a po volji bogova i po mojoj ostao si živ. Vjerujem da si već odavno saznao sve o sebi i o njemu, i što se dogodilo, i što sam ja grozno doživio od Astijaga jer te nisam ubio nego sam te predao pastiru. Ako me želiš slušati, zavladat ćeš čitavom ovom

zemljom kojom Astijag upravlja. Nagovori Perzijance da se pobune i kreni s vojskom protiv Međana. A ako mene Astijag postavi za vojskovođu protiv tebe, tvoje će biti sve što zaželiš, jednako kao i ako vojskovođa bude neki drugi ugledni Međanin. Oni će se najprije odmetnuti od njega, prijeći će zatim na tvoju stranu i pokušat će oboriti Astijaga s vlasti. Budući da je ovdje sve pripravno, radi kako ti kažem, i to radi što brže!«

125. Kad je to pročitao, Kir je počeo razmišljati na koji bi najpametniji način nagovorio Perzijance da se odmetnu, i kroz razmišljanje iznađe da je ovo najpogodnije, pa je to i uradio. Napisao je u pismu ono što je htio, pa sazove skupštinu Perzijanaca, a zatim otvori pismo i, dok ga je čitao, reče da ga je Astijag postavio za vojskovođu Perzijanaca. »A sada«, reče čitajući, »Perzijanci, naređujem vam da svatko od vas dođe ovamo sa srpom.« Tako je Kir zapovjedio. Postoje mnoga perzijska plemena, a tek dio njih okupio je Kir i nagovorio da se odmetnu od Međana; a ova su kojima su podložni svi ostali Perzijanci: Pasargađani, Marafijani i Maspijci; od njih su Pasargađani najodličniji, a njima pripada i porodica Ahemenida iz koje potječu perzijski kraljevi; ostali su Perzijanci: Pantijalejci, Derusijejci i Germanijci; svi su oni zemljoradnici, a drugi — Dajani, Mardijci, Dropici i Sagartijci — nomadi.

126. Kad su se svi pojavili noseći, kako im je bilo naređeno, srpove, Kir im je tada (postojao je u Perziji, naime, jedan predio, dugačak oko osamnaest ili dvadeset stadija,[72] sav trnovit) zapovjedio da taj predio u toku dana posve iskrče. Pošto su Perzijanci obavili taj mučan posao, naredio im je da ponovo sutradan dođu okupani. U međuvremenu je Kir dotjerao sva očeva stada koza, ovaca i goveda, te je na tom istom mjestu

[72] Tj. između 3,5 i 4 km.

prinio žrtvu i priredio sve da bi ugostio perzijske čete, između ostalog i vino i, koliko je bilo potrebno, kruha. A kad su sutradan Perzijanci pristigli, dozvolio im je da legnu po livadi i obilno ih je gostio. Kad je gozba završila, Kir ih je upitao da li bi radije odabrali jučerašnji ili današnji dan. Oni su mu kazali da je među tim danima golema razlika: jučer im je bilo veoma loše, a danas veoma dobro. Prihvativši taj odgovor, Kir im je počeo razotkrivati sve svoje nakane riječima: »Perzijski muževi, evo što je pred vama: ako me hoćete slušati, pred vama su ova i još bezbrojna druga dobra, a nećete obavljati nikakvu ropsku tlaku; ako me nećete slušati, pred vama su beskonačne tlake nalik onoj jučerašnjoj. Stoga, slušajte me i bit ćete slobodni! Čini se da sam rođen pod božanskom sretnom zvijezdom zato da preuzmem ovo u svoje ruke i uvjeren sam da vi niste muževi koji bi bilo u čemu bili slabiji od Međana, niti u svemu ostalome a ponajmanje u ratu. Budući da stvari tako stoje, odmetnite se što prije od Astijaga!«

127. Perzijanci su tako dobili vođu i rado su krenuli u borbu za slobodu, jer im je već odavno međanska vlast nanosila nepravdu. Čim je Astijag doznao što Kir sprema, poslao je glasnika i pozvao ga k sebi. A Kir je naredio glasniku da odnese natrag poruku da će se pojaviti kod Astijaga prije no što on sam to želi. Kad je Astijag to čuo, naoružao je sve Međane, a za vojskovođu im je postavio — kao da mu je neki bog poslao ludilo — Harpaga, zaboravljajući što mu je prije bio uradio. Kad su Međani krenuli u rat i sukobili s Perzijancima, neki su se od njih, oni koji nisu sudjelovali u dogovoru, uistinu borili, drugi su prelazili Perzijancima, a najvećem je dijelu nedostajalo hrabrosti, pa su bježali.

128. Čim je Astijag doznao kako se međanska vojska sramotno raspala, zaprijeti on Kiru riječima: »Ni ovako se Kir neće

veseliti!« Pošto je to izrekao, najprije je nabio na kolac svećenike tumače snova koji su ga nagovorili da pusti Kira, a zatim je naoružao Međane koji su preostali u gradu, dakle mladiće i starce. Kad ih je poveo u borbu i sukobio se s Perzijancima, bio je poražen: sam Astijag živ je zarobljen, a Međani koje je poveo sa sobom bili su izgubljeni.

129. Astijagu u zarobljeništvu pristupi Harpag, pa mu se počne podsmijavati i psovati ga govoreći mu različite uvredljive riječi, te ga upita za onu njegovu gozbu na kojoj ga je počastio sinovljevim mesom i zbog koje je sada u ropstvu umjesto na kraljevskoj vlasti. On ga pogleda i zapita ga treba li njemu pripisati Kirov pothvat. Harpag reče da je sam napisao pismo i da je s pravom zaslužan za cijelu stvar. Astijag mu je počeo objašnjavati s dokazima da je najgluplji i najnepravedniji od svih ljudi, najgluplji zato što je drugome predao moć, iako je bila prilika da sam postane kraljem, kad je stvorio za to preduvjete, a najnepravedniji zato što je zbog jednog ručka Međane poslao u ropstvo: naime, ako je baš na svaki način trebalo kraljevsku vlast predati nekome drugom a njemu oduzeti, pravednije bi bilo da se ta čast dodijeli kojem Međaninu a ne Perzijancu; sad su Međani bez krivice od gospodara postali robovi, a Perzijanci, koji su prije bili međanski robovi, postali su njihovi gospodari.

130. Astijag je tako svrgnut s vlasti nakon trideset i pet godina vladavine, a Međani su, zbog njegove okrutnosti, pali pod perzijski jaram, pošto su vladali Azijom s onu stranu rijeke Halisa sto dvadeset i osam godina, ako ne računamo skitsku vlast. Kasnije su se pokajali zbog onoga što su učinili i odmetnuli su se od Darija:[73] no kad su se odmetnuli, bili su pobijeđeni

[73] Riječ je o pobuni Međana na početku Darijeve vladavine, oko 520. g. pr.n.e.

u boju i ponovo pokoreni. Tada, u vrijeme Astijagovo, Perzijanci su se s Kirom digli na ustanak protiv Međana i otada su vladali Azijom. Kir nije Astijagu učinio nikakvo drugo zlo i držao ga je kod sebe sve do njegove smrti. Takvo je bilo Kirovo rođenje, njegov odgoj i njegov dolazak na vlast, a nakon toga je, kako sam već prije ispričao, pokorio Kreza, pošto je ovaj započeo s nepravdama. Kad je njega pokorio, zavladao je cijelom Azijom.

131. Znam da su perzijski običaji ovi: nije uobičajeno da podižu ili grade kipove, hramove i žrtvenike, a one koji ih grade optužuju da su ludi, jer, kako smatram, nisu poput Grka uvjereni da bogovi imaju ljudski oblik. Oni vjeruju da prinose žrtve Zeusu penjući se na vrhunce brda, a sav nebeski svod nazivaju Zeusom. Žrtvuju i suncu, i mjesecu, i zemlji, i vatri, i vodi, i vjetrovima. Jedino njima žrtvuju od samog početka, a naučili su se i žrtvovati Uraniji, preuzevši taj nauk od Asiraca i Arabljana. Asirci nazivaju Afroditu Milita, Arabljani Alilat, a Perzijanci Mitra.

132. Perzijanci prinose žrtve navedenim bogovima na slijedeći način. Ne grade žrtvenike niti pale vatru kad namjeravaju žrtvovati; ne poznaju niti žrtvu ljevanicu niti svirku frule niti vijence niti žrtveni ječam. Kad netko od njih želi prinijeti žrtvu kojem od bogova, dovede životinju i zaziva boga, a tijara[74] mu je najčešće ovjenčana mirtom. Onaj tko pojedinačno prinosi žrtvu ne smije moliti korist samo za sebe nego se moli da bude dobro svim Perzijancima i kralju: i sam, naime, pripada svim Perzijancima. Kad raskomada žrtvu i skuha meso, podastre ispod što svježiju travu, ponajviše djetelinu, i na nju položi sve

[74] Tijara je lanen zašiljen šeširić koji je pokrivao samo potiljak i koji se vezao ispod brade.

meso. Pošto ga tako priredi, pristupa svećenik i zapjeva o nastanku bogova, o čemu, kako kažu, govori molitvena pjesma: nemaju običaj prinositi žrtve bez svećenika. Nakon kratka zadržavanja prinosilac žrtve odnosi meso i njime raspolaže kako mu drago.

133. Od svih dana svatko ponajviše cijeni onaj kad ima rođendan. Toga dana, kako smatraju, treba prirediti bolji obrok nego ostalih dana: tada bogataši među njima priređuju govedo, konja, kamilu i magarca tako da ih cijele ispeku u peći, a siromasi priređuju sitnu stoku. Poznaju mali broj jela, ali mnogo slatkiša, no ne jedu ih sve najedanput: zbog toga Perzijanci kažu da Grci nakon ručka ostaju gladni, jer se kod njih poslije glavnog obroka ne služi ništa što bi bilo vrijedno spomena, a kad bi se nešto služilo, ne bi znali prestati s ručkom. Veoma vole vino, ali im nije dozvoljeno bljuvanje niti mokrenje u prisutnosti drugih. Na to se tako pazi, no kad se napiju, obično raspravljaju o najozbiljnijim stvarima: što im se u raspravi svidi, to im sutradan trijeznima iznosi domaćin kod kojega su o tome raspravljali. A ako im se i trijeznima svidi, provode takvu odluku, a ako im se ne svidi, odbacuju je. Ono što su trijezni prije raspravili, o tome još jedanput pijani promišljaju.

134. Kad se susretnu jedan s drugim na cesti, na osnovi toga može se razabrati da li su oni koji su se susreli međusobno jednaki: naime, umjesto da izmijene pozdrave, međusobno se ljube u usta, a ako je jedan od njih iz malo nižeg staleža, ljube se u lice; ako je jedan od njih mnogo prostijeg porijekla, pada ničice i klanja se drugome do zemlje. Više od svega, nakon samih sebe, cijene svoje najbliže susjede, zatim cijene one slijedeće, a nakon toga ostale, idući po redu; najmanje vrijednima smatraju one koji borave najdalje od njih samih, jer za sebe misle da su od svih ljudi daleko najbolji u svemu, da ostali

po redu sudjeluju u vrlini, a da su najgori oni koji borave najdalje od njih samih. U razdoblju međanske vlasti i narodi su zavladali jedan nad drugim, pa su Međani vladali svima, i onima koji su boravili najbliže njima, a ti su opet vladali svojim susjedima, i tako dalje. Na isti način i Perzijanci dodjeljuju časti: narodi koji vladaju i upravljaju raspoređeni su u nizu.

135. Perzijanci najviše od svih ljudi prihvaćaju tuđe običaje. Naime, nose međansku odjeću jer su uvjereni da je ljepša od njihove, a za rat navlače egipatske oklope. Kad god saznaju za različite tjelesne užitke, preuzimaju ih, pa su od Grka naučili voditi ljubav s dječacima.

136. Svatko se ženi s većim brojem zakonitih žena, a pribavljaju sebi još mnogo više inoča. Odmah nakon junaštva u borbi, muškarcu se kao najveća vrlina ukazuje ako ima mnogo sinova: onome tko ih ima najviše kralj svake godine šalje darove. Mnoštvo smatraju snagom. Sinove odgajaju od njihove pete do dvadesete godine samo za troje — za jahanje, gađanje lukom i govorenje istine. Prije nego što navrši pet godina, ne izlazi pred očevo lice već boravi kod žena. A tako čine zato da ne bi uopće rastužio oca ako umre kao malo dijete.

137. Moram pohvaliti ovaj običaj, kao što moram pohvaliti i onaj da ni sam kralj ne ubija nikoga zbog jedne jedine krivice, niti ijedan drugi Perzijanac ne kažnjava okrutnim patnjama vlastite robove zbog jedne jedine krivice nego, tek ako promisli i opazi da je grijeha više i da su veći od zasluga, tada daje oduška svojem bijesu. Kažu da nikada nitko nije ubio vlastita oca niti majku, nego, koliko su se god puta takvi slučajevi dogodili, tvrde da se mora, kad se oni posve ispitaju, otkriti da je to bilo djelo ili podmetnuta djeteta ili djeteta rođena izvan braka: kažu da je neprirodno da pravi roditelji dožive smrt od vlastita djeteta.

138. Što je kod njih zabranjeno činiti, o tome je zabranjeno i govoriti. Smatraju da je najsramotnije lagati, a nakon toga biti zadužen, i to i iz mnogih drugih razloga, a ponajviše zato što je, kažu, neizbježno da onaj tko je zadužen istovremeno i laže. Građanin koji dobije šugu ili bijelu gubu[75] ne smije ulaziti u grad niti se družiti s drugim Perzijancima. Tvrde da on ima takvu bolest jer je nešto pogriješio protiv sunca. Sve strance koje zahvate ove bolesti izgone iz zemlje, a mnogi tjeraju i bijele golubove optužujući ih za jednaku krivicu. Ne mokre niti pljuju u rijeku, pa ni ruke ne peru u njoj niti dopuštaju da to netko drugi čini, nego uvelike poštuju rijeke.

139. No još nešto drugo postoji kod Perzijanaca što oni sami ne zapažaju ali mi jasno vidimo. Njihova lična imena, koja su sukladna stasu i naočitosti, sva završavaju na isto slovo, što ga Dorani nazivaju »san« a Jonjani »sigma«. Na to slovo, kako se uočava pri ispitivanju, završavaju podjednako baš sva perzijska imena a ne samo neka.[76]

140. Ovo mogu o njima pouzdano kazati jer znam da je tako. O drugome se potajno priča, kao što se nejasno govori o mrtvacima: da se leš Perzijanca ne pokapa prije nego što ga rastrgaju ptice ili psi. Što se tiče svećenika, pouzdano znam da oni ovako postupaju, jer to čine bez ikakva skrivanja. Perzijanci, dakle, namažu leš voskom i zatim ga polažu u zemlju. A svećenici–magi uvelike se razlikuju i od drugih ljudi i od egipatskih svećenika: naime, ovi u svojoj čistoći ne ubijaju ništa

[75] Prema Aristotelu (*Istraživanja o životinjama*, III,11) bijela je guba lakši oblik lepre.

[76] Čini se da je Herodot ovdje pretjerao ili je činjenice promatrao kroz optiku grčke transkripcije perzijske antroponimike: premda se, na osnovi onomastičkih ostataka, može zaključiti da je većina muških perzijskih imena doista završavala na *–s* ili *–š*, ipak se to nije odnosilo na sva lična imena.

živo osim onoga što žrtvuju, a magi ubijaju vlastoručno sve osim psa[77] i čovjeka, pa se u tome naveliko i natječu, ubijajući podjednako i mrave i zmije i sve ostalo što gmiže i što leti. Što se tiče tog običaja, neka im bude onakav kakav je od davnine uveden; a ja se vraćam prethodnom pripovijedanju.

141. Čim su Perzijanci pokorili Liđane, Jonjani i Eoljani su slali poslanike u Sard Kiru jer su htjeli biti njegovi podanici na isti način kao što su bili Krezovi. A on, saslušavši što mu predlažu, ispriča im priču o nekom čovjeku frulašu koji je, pošto je vidio ribe u moru, počeo svirati u nadi da će one izaći na kopno; a kad ga je nada iznevjerila, uzeo je mrežu, bacio je na veliko mnoštvo riba i izvukao ih van, pa je ribama, kad su se stale praćakati, kazao: »Prestanite plesati, kad niste htjele, dok sam vam svirao, izaći i plesati!« Kir je Jonjanima i Eoljanima ispričao ovu priču zato što se Jonjani ranije, kad ih je Kir preko poslanika zamolio da se odmetnu od Kreza, nisu dali na to nagovoriti, a sada su, kad je sve bilo gotovo, spremni slušati Kira. On im je to rekao ljutit, a kad su Jonjani čuli što im je javljeno u njihove gradove, neki su podigli zidine, i počeli su se okupljati u Panjoniju svi osim Milećana: jedino je s njima Kir sklopio savez kakav su imali i s Liđaninom; ostali su Jonjani zajednički odlučili da šalju poslanike u Spartu s molbom da im pruži pomoć.

142. Jonjani kojima pripada Panjonij podigli su svoje gradove upravo na mjestima s najljepšim podnebljem od svih nama poznatih ljudi. S Jonijom se ne mogu uspoređivati niti krajevi sjeverno od nje niti oni južno od nje, niti oni prema istoku niti prema zapadu, jer jedne pritišće hladnoća i vlaga, a druge žega i suša. Oni ne govore svi jednakim jezikom, već se razlikuju

77 Pas je bio posvećen vrhovnom bogu Ormuzdu (Ahura Mazdi).

četiri narječja. Najjužniji je njihov grad Milet, a zatim slijede Mijunt i Prijena: oni leže u Kariji i upotrebljavaju isto narječje, a u Lidiji su Efez, Kolofon, Lebed, Tej, Klazomena i Fokeja. Ovi se gradovi jezikom uopće ne podudaraju s onima prije navedenima, ali međusobno se slažu po narječju. Još preostaju tri jonska grada, od kojih se dva, Sam i Hij, nalaze na otocima, a jedan je, Eritra, podignut na kopnu. Hijani i Eritrejani imaju isto narječje, a Samljani upotrebljavaju posve zaseban govor. To su četiri oblika jezika.

143. Od tih Jonjana, dakle, Milećani se nisu morali bojati, jer su sklopili savez, a ni otočanima nije prijetila nikakva opasnost: niti su još tada Feničani bili perzijski podanici niti su sami Perzijanci bili vješti na moru. Ovi gradovi nisu bili odvojeni od ostalih Jonjana ni iz kojeg drugog razloga već zbog toga što je u to vrijeme sav grčki rod bio slab, a od svih naroda Jonjani su bili najslabiji i najbeznačajniji: naime, osim Atene nijedan drugi grad nije imao nikakva ugleda. Stoga su se ostali Jonjani i Atenjani klonili toga imena i nisu se htjeli zvati Jonjanima, a čini mi se da se i sada mnogi od njih stide ovog imena; no ovih dvanaest gradova dičilo se tim imenom i podigli su za sebe same svetište koje su nazvali Panjonij,[78] te su odlučili da ne dozvole nikome od ostalih Jonjana da sudjeluje u svečanostima (a nije ih za sudjelovanje niti zamolio itko osim stanovnika Smirne).

144. Jednako tako i Dorani iz Petograđa krajine, onog istog koje se nekoć nazivala Šestograđem, paze da ne prime nikoga od Dorana iz susjedstva u triopijsko svetište, a čak su i isključili iz sudjelovanja one svoje pripadnike koji su prekršili propise svetišta. Naime, u natjecanju u čast Apolona Triopijskog davno su davali pobjednicima mjedene tronošce, a oni koji su ih

[78] Panjonij znači »Svejonski«.

dobivali nisu ih smjeli iznositi iz svetišta nego su ih morali na licu mjesta darivati bogu. Neki čovjek iz Halikarnasa, po imenu Agasiklo, pošto je pobijedio, prekršio je pravilo i odnio je tronožac svojoj kući, gdje ga je objesio na zid. Zbog tog prekršaja pet gradova, Lind, Jalis, Kamir, Kos i Knid, isključili su iz sudjelovanja u svečanostima šesti grad, Halikarnas. Na taj su ga način oni kaznili.

145. Mislim da su Jonjani odredili dvanaest gradova i da nisu htjeli primiti u savez veći broj zbog toga što su, dok su još boravili na Peloponezu, bili podijeljeni u dvanaest plemena, kao što sada Ahejci, koji su istjerali Jonjane, imaju dvanaest plemena: najbliža Sikionu je Pelena, a zatim slijede Egira i Ega, ondje kuda teče nepresušna rijeka Kratis, po kojoj je i rijeka u Italiji dobila ime; Bura i Helika, kamo su izbjegli Jonjani kad su ih Ahejci bili porazili; Egij, Ripa, Patra, Fara i Olen, gdje je golema rijeka Pir; Dima i Tritejci, koji jedini od svih nastavaju unutrašnjost zemlje.

146. Tih su dvanaest plemena danas ahejska a nekad su bila jonska. Upravo su zbog toga Jonjani osnovali dvanaest gradova, jer bi bila velika glupost govoriti da su oni više Jonjani ili boljeg porijekla od drugih Jonjana, budući da njihov ne baš najmanji dio predstavljaju Abanćani s Eubeje, koji s Jonjanima ne dijele čak ni ime, a s njima su pomiješani i Minijci iz Orhomena, i Kadmejci, i Driopljani, i izdvojeni Fokiđani, i Mološani, i arkadski Pelazgi, i Dorani iz Epidaura, i mnogi drugi narodi se s njima miješaju: oni koji su krenuli iz atenskog pritaneja[79] i koji se smatraju najplemenitijima od svih Jonjana, ti nisu sa sobom vodili u naseobinu žene nego su oženili Karanke čije su

[79] Pritanej je bila atenska gradska vijećnica u kojoj su se, između ostalog, donosile odluke važne za život grada.

roditelje ubili. Zbog tog ubojstva te su žene uvele običaj i nametnule sebi zavjet, koji su predale svojim kćerima, da nikada neće objedovati zajedno sa svojim muževima niti će ih ikada zazvati njihovim imenom, jer su im poubijali očeve, muževe i djecu, a nakon toga zlodjela njima su se ženili. To se dogodilo u Miletu.

147. Neki su od njih izabrali za kraljeve Likijce, potomke Glauka sina Hipolohova, a drugi Kaukonce iz Pila, potomke Kodra sina Melantova, dok su treći odabrali jedne i druge. Uostalom, oni više drže do jonskog imena od ostalih Jonjana, pa neka budu Jonjani čiste krvi. A Jonjani su i svi koji potječu iz Atene i slave apaturijske svečanosti.[80] Slave ih svi osim Efežana i Kolofonjana: oni jedini od Jonjana ne slave apaturijske svečanosti pod izlikom da je to zbog nekakva ubojstva.

148. Panjonij je sveto područje na Mikali, pruža se prema sjeveru, a Jonjani su ga o zajedničkom trošku posvetili Posejdonu Helikonskom. Mikala je izbočina kopna na zapadnoj obali i leži nasuprot Samu, i tu se okupljaju Jonjani iz gradova i održavaju svečanosti koje su nazvali svejonskima. Treba zapaziti da nazivi ne samo jonskih svečanosti nego jednako tako i svih grčkih završavaju na isto slovo,[81] kao što je to slučaj i s perzijskim imenima.

149. To su bili jonski gradovi, a ovo su eolski: Kima koja se naziva Frikonijskom, Larisa, utvrda Neo, Temno, Kila, Notij, Egiroesa, Pitana, Egeja, Mirina, Grinija; to je jedanaest drevnih eolskih gradova; naime, Smirnu su jedinu od njih preuzeli Jonjani, jer je i ovih gradova na kopnu bilo dvanaest. A ovi su

80 Apaturijske su svečanosti vrlo stara svetkovina građana Atene, koji su njome slavili svoje zajedničko porijeklo, pa se održavala i u velikoj većini atičkih kolonija.
81 Tj., u grčkom originalu, na *-a*.

Eoljani kod osnivanja naseobina nabasali na bolji kraj nego Jonjani, ali on nije podjednako uživao blagodati podneblja.

150. Smirnu su Eoljani izgubili na slijedeći način: prihvatili su ljude Kolofonjane koji su bili poraženi, pošto su se pobunili, i protjerani iz svoje domovine. Zatim su kolofonske izbjeglice pričekali trenutak kad su Smirnjani slavili svetkovinu u čast Dionisu izvan zidina grada, zatvorili su vrata i osvojili grad. Kad su svi Eoljani krenuli u pomoć, sklope dogovor da Jonjani vrate Eoljanima pokretnu imovinu, a da Eoljani napuste grad. Pošto su Smirnjani to uradili, jedanaest ih je gradova međusobno podijelilo i dodijelilo im je svoje građansko pravo.

151. To su eolski gradovi na kopnu, osim onih koji leže na Idi: oni su, naime, odvojeni od drugih. A od gradova na otocima pet ih se nalazi na Lezbu (šesto naselje na Lezbu, Arisbu, porobili su Metimnjani, premda su iste krvi), jedan grad leži na Tenedu, a još jedan na takozvanih Stotinu otoka.[82] Lezbljanima i Teneđanima, jednako kao i Jonjanima koji su nastavali otoke, nije prijetila nikakva opasnost. Ostali gradovi donesu zajedničku odluku da se pridruže Jonjanima kamo ih god budu oni vodili.

152. Kad su poslanici Jonjana i Eoljana stigli u Spartu (a sve se to obavljalo na brzinu), izabrali su da u ime svih govori neki Fokejac koji se zvao Pitermo. On se odjenuo u grimizni ogrtač[83] kako bi se, kad za to čuju, Spartanci okupili u što većem broju i, ustavši, mnogo im je govorio uz molbe za pomoć. No Lakedemonjani ga nisu slušali već su odlučili da ne priteknu u pomoć Jonjanima. Tako su jonski poslanici morali odustati, a

[82] Skupina Stotinu otoka nalazi se između Lezba i kopna.

[83] Grimiz je bio znak raskoši koji je u kontinentalnoj Grčkoj pobuđivao u Herodotovo vrijeme poseban interes.

Lakedemonjani, premda su ih odbili, ipak su poslali posadu s lađom sa pedeset vesala zato da nadziru, čini mi se, položaje Kira i Jonjana. Pošto su stigli u Fokeju, poslali su u Sard najuglednijega među sobom, čovjeka po imenu Lakrin, da prenese Kiru poruku Lakedemonjana: neka ne nanosi štetu nijednom gradu u grčkoj zemlji, jer mu oni to neće dopustiti.

153. Kažu da je Kir, kad je izaslanik izrekao tu poruku, pitao prisutne Grke kakvi su ljudi Lakedemonjani i koliko ih mnogo ima kad mu šalju takve poruke, a kad je dobio odgovor, da je rekao spartanskom izaslaniku: »Još se nikad nisam uplašio takvih ljudi koji usred grada imaju određen prostor na kojem se okupljaju da bi se zaklinjali i istovremeno jedni druge varali. Budem li živ i zdrav, neće oni brbljati o nevoljama Jonjana već o svojim vlastitima.« Ove je riječi Kir dobacio s pogrdom svim Grcima jer se okupljaju na tržnicama i bave se kupnjom i prodajom: naime, sami Perzijanci uopće nemaju običaj baviti se trgovinom niti imaju tržnicu. Nakon toga Kir je predao Sard Perzijancu Tabalu, a Liđaninu Paktiji je dao da odnese zlato Kreza i drugih Liđana, a sam je krenuo u Ekbatanu, vodeći sa sobom Kreza i ne obazirući se u tom času uopće na Jonjane. Ispriječili su mu se, naime, na putu i Babilon, i narod Baktrijaca, i Saki i Egipćani, na koje je htio povesti vojsku sam, a na Jonjane poslati drugog vojskovođu.

154. Pošto je Kir otišao iz Sarda, Paktija pobuni Liđane protiv Tabala i Kira i siđe prema moru, te, kako je imao sve zlato iz Sarda, počeo je uzimati najamnike, a nagovorio je i ljude iz primorja da zajedno s njim krenu u rat. Krenuo je na Sard i počeo opsjedati Tabala kojeg je potisnuo u gradsku tvrđavu.

155. Kad je na putu za to saznao, Kir reče Krezu: »Krezu, kada će već doći kraj ovome što mi se događa? Liđani neće, čini se, prestati i drugima i sebi zadavati poteškoće. Mislim da bi bilo

najbolje da sam ih sve prodao kao robove: izgleda da sam jednako uradio kao onaj tko ubije oca a njegovu djecu poštedi.[84] Tako sam i ja tebe, koji si više nego otac Liđanima, zarobio i vodim te sa sobom, a njima sam samima predao grad i poslije se čudim kad se oni pobune.« Tako je on iznosio svoje misli, a Krez mu odgovori, uplašivši se da ne razori Sard, ovim riječima: »O kralju, pravo si rekao, no nemoj sve uzimati srcu i razoriti drevni grad koji nije kriv niti za ono što se nekoć događalo niti za ovo sada: ono nekoć sam ja učinio i sam svojom glavom to plaćam, a za ovo sada krivac je Paktija kojemu si predao grad, pa neka on bude kažnjen. A Liđanima oprosti i izdaj ovakvu naredbu kako se ne bi bunili niti zadavali strah: pošalji im glasnika i zabrani im posjedovanje ratnog naoružanja, zapovjedi im da oblače košulje ispod halja i da obuvaju obuću, naredi im da obrazuju svoju djecu u sviranju na kitari i na drugim sviralama sa žicama, te u trgovanju. Ubrzo ćeš, o kralju, opaziti kako su se od muškaraca pretvorili u žene, tako da ti više neće zadavati straha niti se buniti.«

156. Krez mu je to predlagao, jer je smatrao da je to prihvatljivije za Liđane nego da budu porobljeni i rasprodani i znao je da ga neće moći nagovoriti da promijeni mišljenje ako mu ne bude predložio prihvatljiv razlog, a bojao se da se Liđani i kasnije opet ne odmetnu od Perzijanaca i ne propadnu dokraja, ako lako prevladaju sadašnje poteškoće. Kir se obradovao prijedlogu i okanio se srdžbe, pa reče da će ga poslušati. Pozvao je Mazara, čovjeka Međanina, i dao mu je nalog da objavi Liđanima ono što mu je Krez predlagao, te da uz to proda u ropstvo sve ostale koji su s Liđanima krenuli u bitku za Sard, a da samog Paktiju u svakom slučaju dovede k njemu živa.

[84] Kir parafrazira stih epskog pjesnika s Cipra, Stasina, iz 8. st. pr.n.e., koji je prema Aristotelu (*Retorika*, I,15) glasio:

Lud je tko, ubivši oca, njegovu djecu poštedi.

157. Pošto je putem izdao ove naredbe, išao je dalje prema perzijskim krajevima, a kad je Paktija čuo da se približava vojska koja je krenula na nj, uplašen krenuo je u bijeg prema Kimi. Mazar Međanin pokrenuo je dio Kirove vojske kojom je zapovijedao na Sard, no u Sardu nije zatekao više Paktijine pristalice, pa je najprije prisilio Liđane da izvršavaju Kirove naredbe: po njegovoj su zapovijedi Liđani posve promijenili način života. Mazar je nakon toga slao glasnike u Kimu sa zahtjevom da mu predaju Paktiju. No stanovnici Kime odluče da se oko odluke savjetuju s bogom u Branhidi. Naime, ondje je bilo od davnina podignuto proročište kojem su svi Jonjani i Eoljani običavali postavljati pitanja. To se mjesto nalazi u okolici Mileta, iznad luke Panorma.

158. Stanovnici su Kime poslali Branhidima ljude da pitaju proročište što moraju učiniti s Paktijom da bi ugodili bogovima: pošto su to pitali, proročište im odgovori da predaju Paktiju Perzijancima. Kad su saslušali odgovor koji im je bio donijet, stanovnici su Kime bili pripravni da ga predaju. Iako je većina bila na to pripravna, Aristodik sin Heraklidov, ugledan čovjek među građanima, sprečavao je stanovnike Kime da to učine, jer nije vjerovao odgovoru proročišta i mislio je da oni koji su donijeli odgovor ne govore istinu, sve dok nisu bili otišli pitati proročište u vezi s Paktijom novi poslanici među kojima je bio i Aristodik.

159. Kad su stigli u Branhidu, jedini se od svih proročištu obraćao Aristodik i postavio je ovakvo pitanje: »O gospode, k nama je kao pribjegar došao Paktija Liđanin bježeći pred nasilnom smrću od Perzijanaca: oni ga traže i naređuju stanovnicima Kime da ga izruče. Premda se bojimo perzijske sile, nismo se ipak dosad drznuli predati pribjegara prije no što nam ti obznaniš što uistinu treba činiti.« On je to pitao, a bog im ponovo objavi isti odgovor i naredi da Paktiju predaju Perzi-

jancima. Nato je Aristodik počeo raditi slijedeće: obilazio je uokolo hrama i vadio je vrapce i ostale ptičje vrste koje su u hramu bile savile svoja gnijezda. Priča se da se, dok je on to radio, začuo glas iz unutrašnjosti svetišta koji je dopirao do Aristodika i kazivao mu ovako: »Najbezbožniji čovječe, kako se usuđuješ ovo činiti? Zar izbacuješ iz hrama one koji su pribjegli mojoj pomoći?« Aristodik, ni najmanje u neprilici, na to reče: »O gospode, zar sam toliko pomažeš svojim pribjegarima, a naređuješ da stanovnici Kime svojeg pribjegara predaju?« A bog mu opet odgovori ovim riječima: »Da, naređujem da doživite, budući da ste bezbožnici, što skoriju propast kako ne biste ubuduće dolazili u proročište s pitanjima o predaji pribjegara!«

160. Čim su stanovnici Kime čuli takav odgovor, kako se nisu željeli upropastiti, ako predaju Paktiju, niti biti pod opsadom, ako ga zadrže kod sebe, pošalju ga u Mitilenu. A Mitilenjani su se, kad im je Mazar odaslao poruku da mu predaju Paktiju, spremali da to učine za određenu cijenu. Ne mogu o tome ništa točno reći, jer se to nije ostvarilo. Naime, kad su stanovnici Kime saznali što Mitilenjani spremaju, poslali su lađu na Lezb i prevezli su Paktiju na Hij. Ovdje su ga Hijani izručili izvukavši ga iz svetišta Atene zaštitnice grada. Hijani su ga predali dobivši kao naknadu kraj zvan Atarnej: taj je Atarnej kraj u Miziji nasuprot Lezbu. Kad su Perzijanci dobili Paktiju, držali su ga pod stražom jer su ga htjeli pokazati Kiru. A dugo je trajalo razdoblje za kojeg nijedan Hijanin nije iz tog Atarneja niti prikupljao žrtveni ječam i prosipao ga u čast ikojem bogu niti je pekao kolače od tamošnjih plodova, a ništa što rađa ta zemlja nije se upotrebljavalo ni u jednoj žrtvi.

161. Hijani su predali Paktiju, a Mazar je poslije toga krenuo s vojskom protiv onih koji su u savezu opsjedali Tabala, i s jedne je strane porobio Prijenu, a s druge je strane na juriš zauzeo

cijelu dolinu Meandra omogućujući vojnicima da je pljačkaju, kao i Magneziju. Netom nakon toga umre od neke bolesti.

162. Pošto je umro, naslijedio ga je na mjestu zapovjednika vojske Harpag, koji je i sam rodom bio Međanin, a kojega je kralj Međana Astijag počastio onom zločinačkom gozbom i koji je pomogao Kiru da se domogne kraljevske vlasti. Tada je upravo tog čovjeka Kir odabrao za vojskovođu, i kada je on stigao u Joniju, zauzimao je gradove s pomoću nasipa: kako bi stjerao građane unutar zidina, tako bi odmah podizao nasipe i jurišao na zidine.

163. Najprije je u Joniji napao Fokeju. Fokejci su prvi među Grcima krenuli na dugačke plovidbe i baš su oni otkrili i Jadransko more, i Tirseniju, i Iberiju, i Tartes. Nisu plovili na širokim tovarnim lađama nego na brzim lađama sa pedeset vesala. A kad su stigli u Tartes, sklopili su prijateljstvo s kraljem Tartešana koji se zvao Argantonije i koji je Tartesom vladao osamdeset godina, a sve u svemu doživio je stotinu i dvadeset. S tim su čovjekom sklopili takvo prijateljstvo da im je u početku nudio da napuste Joniju i da se nasele u njegovu kraju gdje im se god sviđa, a kasnije, kad nije Fokejce mogao na to nagovoriti, davao im je novac da podignu zidine oko grada, budući da je saznao kako u njihovu kraju raste Međaninova moć. Novac im je davao doista velikodušno: naime, opseg zidina iznosi nemalen broj stadija, a čitave su bile podignute od golemih i međusobno dobro usklađenih kamenova.

164. Na taj su način Fokejci dobili zidine, a kada se Harpag približio s vojskom i počeo s opsadom, poslao im je poruku da će se zadovoljiti time budu li Fokejci htjeli srušiti samo jednu jedinu kulu i posvetiti jednu jedinu zgradu njegovu kralju. Kako je Fokejcima ropstvo bilo silno mrsko, odgovore da žele jedan dan za donošenje odluke, pa će mu nakon toga odgovo-

riti; zatražili su da on, dok oni vijećaju, povuče vojsku od zidina. Harpag reče da mu je posve jasno što namjeravaju činiti, ali da će im ipak dopustiti da vijećaju. Dok je Harpag povlačio vojsku od zidina, dotle su Fokejci odvukli svoje brze lađe do mora, ukrcali na njih djecu i žene i svu pokretnu imovinu zajedno s kipovima i ostalim zavjetnim darovima iz hramova, osim onih koji su bili od mjedi ili kamena i osim slika, te kad su sve ostalo ukrcali, i sami se popnu na lađe i krenu na plovidbu prema Hiju; tako su Perzijanci osvojili posve napuštenu Fokeju.

165. Budući da Hijani nisu željeli otoke koji se nazivaju Enuskima prodati Fokejcima, premda su ih ovi htjeli kupiti, u strahu da ih Fokejci ne pretvore u trgovačku luku te da bi tako njihov otok ostao odsječen od trgovačkih putova, Fokejci su se uputili prema Kirnu. Naime, na Kirnu su prije dvadeset godina prema uputi proročišta bili osnovali grad po imenu Alalija. Tada je Argantonije već bio mrtav. Ploveći prema Kirnu, najprije su se iskrcali u Fokeji i poubijali su perzijsku posadu koja je po Harpagovoj naredbi čuvala grad, a zatim su, kad su to obavili, prokleli groznom kletvom svakog građanina koji bi odustao od odlaska iz grada. U tu su svrhu potopili u more gromadu željeza i zakleli se da se neće vratiti u Fokeju prije nego što ta gromada izroni na površinu. No kad su kretali na Kirno, veći dio građana obuzme žudnja i žal za gradom i zavičajnim krajem, te prekrše zakletvu i okrenu lađe natrag prema Fokeji. Oni koji se držali zakletve otisnu se s Enuskih otoka i krenu na plovidbu.

166. Kada su stigli na Kirno, stanovali su pet godina zajedno s onima što su došli prije njih i podigli su tamo svetišta. Pljačkali su i plijenili sve svoje susjede, pa su stoga Tirsenci i Kartažani, sklopivši zajednički dogovor, odlučili krenuti protiv njih s vojskom, svaki sa šezdeset lađa. A i Fokejci su naoružali brodove, šezdeset njih na broju, i suprotstavili su im se u moru koje

se zove Sardinijsko. Kad su se sukobili u pomorskoj bitki, Fokejci odnesu nekakvu Kadmovu pobjedu.[85] Naime, izgubili su četrdeset brodova, a dvadeset preostalih bilo je oštećeno, jer su im pramčani kljunovi bili posve iskrivljeni.[86] Otplovili su u Alaliju, ukrcali djecu i žene ostalu imovinu, koliko su lađe mogle nositi, pa su napustili Kirno i plovili prema Regiju.

167. Kartažani i Tirsenci su posade potopljenih lađa [pohvatali, a stanovnicima Agile][87] je pripao njihov najveći dio, pa su ih izveli iz grada i tamo kamenovali. Nakon toga je Agiljanima sve što bi prolazilo tim zemljištem u kojem su počivali kamenovani Fokejci postajalo obogaljeno, sakato ili duševno poremećeno, podjednako i sitna i krupna stoka i ljudi. Agiljani su slali izaslanike u Delfe u želji da poprave pogrešku. Pitija im je zapovjedila da rade ono što još i danas Agiljani čine: naime, u čast Fokejaca prinose obilne posmrtne žrtve i priređuju gimnastička natjecanja i konjičke trke. Ovaj je dio Fokejaca, dakle, doživio ovakvu sudbinu, a oni od njih koji su se sklonili u Regij odande su otputovali i osnovali u zemlji Enotriji grad koji sada nosi ime Hijela. A osnovali su taj grad pošto su od nekog čovjeka iz Posidonije saznali da Pitija, kad im je prorekla osnivanje Kirna, nije pomišljala na otok nego na junaka toga imena. Tako je bilo s Fokejom u Joniji.

168. Veoma slično Fokejcima uradili su i Tejani: kad im je Harpag s pomoću nasipa zauzeo zidine, svi su se ukrcali na lađe i plovili su prema Trakiji, gdje su osnovali grad Abderu, koju

[85] Stariji izraz za ono što će se kasnije zvati »Pirovom pobjedom«: naime, Kadmovi su potomci, Edipovi sinovi, Eteoklo i Polinik, u borbi za nasljedstvo obojica poginuli (to je Eshil opisao u tragediji *Sedmorica pod Tebom*).

[86] Budući da su ti kljunovi, sa željeznim vrškom, služili za probijanje neprijateljskih brodova, fokejske su lađe bile onesposobljene za borbu.

[87] Dio u uglatim zagradama ne postoji u originalu, no taj dodatak omogućuje da se, inače slabo razumljiv, tekst logično prevede.

je već prethodno bio osnovao Timesije iz Klazomene, ali nije mogao u svojem djelu uživati jer su ga Tračani istjerali, ali ga sada Tejani u Abderi slave kao heroja.

169. Jedino ovi od Jonjana nisu morali trpjeti ropstvo jer su napustili svoje domovine, a ostali su se Jonjani, osim Milećana, sukobili s Harpagom kao i oni koji su napustili domovinu, i iskazali su se kao časni muževi, svatko u borbi za svoj vlastiti grad: kad su doživjeli poraz i bili porobljeni, ostajali su svaki u svojem kraju i izvršavali su zapovijedi. Milećani su, kako sam već prije kazao, sklopili savez sa samim Kirom i živjeli su u miru. Tako je Jonija bila drugi put porobljena.[88] A kad je Harpag potčinio Jonjane na kopnu, Jonjane na otocima od toga je obuzeo strah, pa su se sami predali Kiru.

170. Kada je Jonjanima krenulo po zlu, ali su se i dalje okupljali u Panjoniju, Bijant, čovjek iz Prijene, dao je Jonjanima, kako čujem, izuzetno koristan savjet: da su ga slušali, mogli su biti najsretniji od svih Grka; on je predlagao da Jonjani krenu na zajednički put i plove prema Sardiniji te da ondje osnuju jedan grad za sve Jonjane i da, tako oslobođeni ropstva, žive u blagostanju, posjeduju najveći od svih otoka i vladaju drugima: a ako ostanu u Joniji, ne razabire, kako je rekao, da će za njih još biti slobode. Takav je bio savjet Bijanta iz Prijene što su ga Jonjani dobili kad su već bili pokoreni, a koristan je bio i savjet Tala, čovjeka iz Mileta, od davnina rodom Feničanina, dat prije pokorenja Jonije, a on je predlagao Jonjanima da osnuju jedinstveno vijeće, smješteno u Teju (naime, Tej je središnja točka Jonije), a da se ostali gradovi i dalje jednako naseljavaju, premda bi se smatrali samo općinama.

[88] Prvi je put Jonjane u Maloj Aziji pokorio Krez s Liđanima (v. I,26 i dalje).

171. Ova su im dvojica, dakle, dali takve savjete. A Harpag, kad je pokorio Joniju, krenuo je s vojskom na Karane i Likijce, a vodio je sa sobom i Jonjane i Eoljane. Od ovih su Karani došli na kopno s otoka: nekoć davno bili su potčinjeni Minosu i zvali su se Lelezi, a nastavali su otoke, ali nisu plaćali nikakav danak nego su, koliko sam najdalje uspio istražiti predaju, kad bi to Minos od njih zatražio, davali posade za njegove lađe. Budući da je Minos bio pokorio mnogo zemalja i da je bio uspješan u ratovanju, karanski je narod u to vrijeme bio daleko najugledniji od svih tadašnjih naroda. Oni su pronašli tri stvari koje su od njih preuzeli Grci: naime, Karani su otkrili kako se perjanice vežu na kacige i kako se znamenja postavljaju na štitove, a oni su također prvi dodali drške štitovima; dotad su ih svi koji su imali običaj da upotrebljavaju štitove nosili bez držaka, a rukovali su njima s pomoću kožnog remenja koje je bilo prebačeno oko vrata i preko lijevog ramena. Doista mnogo kasnije Dorani i Jonjani istjerali su Karane s otoka, pa su tako oni stigli na kopno. To se, prema pričanju Krećana, dogodilo Karanima, ali se s tim sami Karani ne slažu već smatraju sami za sebe da su kopneni starosjedioci i da su se oduvijek služili istim imenom kojim se služe i danas. Kao dokaz pokazuju drevno svetište Zeusa Karijskog u Milasi, u kojem sudjeluju i Mižani i Liđani jer su braća Karanima: tvrde da su Lid i Miz Karova braća. Ovi zajedno sudjeluju u svečanostima, dok oni koji pripadaju drugom narodu, premda s Karanima dijele jezik, u njima ne sudjeluju.

172. Po mojem su mišljenju Kaunijci starosjedioci, iako sami kažu da potječu s Krete. Bliski su po jeziku narodu Karana ili su Karani bliski Kaunijcima (što ne mogu točno prosuditi), ali su im običaji sasvim različiti i od ostalih ljudi i od Karana: za njih je, naime, najljepše okupljati se u gomilama na pijanke, i muškarcima, i ženama, i djeci, raspoređenima prema dobi i

prema prijateljskim sklonostima. A kad su podigli svetišta tuđim bogovima i kad su kasnije odustali od te odluke (jer su pomislili da treba častiti samo očinske bogove), navukli su oružje svi kaunijski muškarci dorasli za to i udarali su kopljima po zraku idući sve do granice s Kalindom, a rekli su da tako izbacuju tuđinske bogove.

173. Njihovi su običaji bili takvi, a Likijci od davnina potječu s Krete (naime, nekoć su cijelu Kretu držali barbari). Kad su se oko vlasti na Kreti sukobili Europini sinovi Sarpedon i Minos i kad je Minos svojim ustankom odnio pobjedu, istjerao je Sarpedona i njegove pristalice: oni su protjerani stigli do zemlje Milijade u Aziji: zemlja koju sada nastavaju Likijci nekoć davno bila je Milijada, a njezini su se stanovnici tada nazivali Solimima. Dok im je vladao Sarpedon, Likijci su se zvali imenom koje su donijeli sa sobom i kojim ih još i sada nazivaju njihovi susjedi — Termili; a kad je iz Atene, i sam protjeran od svojeg brata Egeja, među Termile i k Sarpedonu stigao Lik sin Pandionov, tada su, nakon nekog vremena, po Liku i Likijci dobili svoje ime. A običaje su dijelom preuzeli od Krećana a dijelom od Karana. Jedan im je običaj poseban i ne može se usporediti ni s jednim drugim običajem na svijetu: imaju ime po majci a ne po ocu. Ako netko upita drugoga tko je on, ovaj će mu se predstaviti majčinim imenom i nabrajat će zatim majčine ženske pretke. Ako neka žena iz građanskog staleža živi zajedno s robom, njezina se djeca smatraju slobodnim ljudima, a ako muškarac iz građanskog staleža, pa bio on među najodličnijima, uzme ženu strankinju ili inoču, njegova su djeca bez prava slobodnih građana.

174. Harpag je pokorio Karane a da se oni nisu iskazali nikakvim sjajnim pothvatom: niti su se sami Karani ikako iskazali niti oni Grci koji ondje prebivaju. Među ostalima prebivaju ondje naseljenici iz Lakedemona, Knidani, čija se

zemlja pruža u more i zove se Triopij, a počinje kod Hersoneza bibasijskog, pa čitavu tu Knidiju, osim male prevlake, oplakuje more (naime, na sjevernoj je strani omeđuje zaljev Keramik, a na južnoj more oko Sime i Roda); tu usku prevlaku od nepunih pet stadija[89] Knidani su počeli prokopavati kad je Harpag počeo pokoravati Joniju, jer su namjeravali na taj način svoju zemlju pretvoriti u otok. Ona im je s te strane cijela pripadala, jer upravo ondje gdje knidanska zemlja prelazi u kopno nalazi se prevlaka koju su prokopavali. Kad su Knidani već radili u punom zamahu, postalo je očito da se radnici ranjavaju više i na čudniji način nego obično, i to i po drugim dijelovima tijela i, osobito, oko očiju komadićima kamenja, te su stoga poslali ljude u Delfe da pitaju proročište što im se to suprotstavlja. A Pitija im je, kako kazuju sami Knidani, odgovorila u jampskom trimetru:

Ne gradi zid, ne kopaj jarak prevlakom!
Da Zeus je htio otok, dao bi ga sam.

Pošto im je Pitija tako odgovorila, Knidani su odustali od kopanja i bez borbe su se predali Harpagu kad se pojavio s vojskom.

175. Pedašani su stanovali u unutrašnjosti zemlje iznad Halikarnasa, i kad je god trebalo da se njima i njihovim susjedima dogodi nešto nemilo, Atenina bi svećenica dobivala dugu bradu.[90] Tri im se puta to događalo. A od ljudi u Kariji samo su se oni odupirali Harpagu i zadavali su mu veoma mnogo neprilika, kad su se utvrdili na brdu po imenu Lida.

89 Oko 960 m.

90 Ovo je čudo opisano i u VIII,104, gdje se možda radi o naknadnom umetku u originalni tekst.

176. No i Pedašani su s vremenom bili pokoreni, a Likijci su, čim je Harpag doveo vojsku u dolinu Ksanta, krenuli na njega, te su u bitki, premda malobrojni protiv mnoštva, dokazivali svoje junaštvo, no kad su bili nadvladani i stjerani u grad, skupe na akropoli žene i djecu, te imetak i robove, i potpale akropolu tako da je cijela izgorjela. Kad su to učinili i kad su se zakleli groznim zakletvama, Ksantijci krenu u napad i svi izginu u borbi. Oni od sadašnjih Likijaca koji se nazivaju Ksantijcima većinom su, osim osamdeset porodica, doseljenici: ovih osamdeset porodica slučajno su u to vrijeme bile izvan domovine i na taj su način preživjele. Tako je Harpag osvojio Ksant, a gotovo jednako je osvojio i Kaun: naime, i Kaunijci su u većini stvari slijedili primjer Likijaca.

177. Harpag je pustošio Malu Aziju, a sam Kir unutrašnjost Azije, tako da su svi narodi, bez ijednog izuzetka, bili pokoreni. Najveći njihov dio izostavit ću, a spomenut ću samo ono što mi je zadavalo najviše muka i što je najviše vrijedno spomena.

178. Kad je Kir podvrgnuo svojoj vlasti cijeli kopneni dio, započeo je napadati Asirce.[91] U Asiriji postoje mnogi drugi veliki gradovi, a najznatniji je i najmoćniji među njima bio Babilon, gdje se nalazila, nakon propasti Nina, kraljevska palača, a taj je grad izgledao ovako. Leži u velikoj ravnici, a podignut je u obliku četverokuta čija je svaka stranica dugačka stotinu i dvadeset stadija: sve u svemu, opseg grada obuhvaća četiri stotine osamdeset stadija.[92] Tolika je, dakle, veličina grada Babilona, a urešen je ljepše od ijednog drugog grada što ga poznajemo. Najprije ga okružuje jarak, dubok, širok i napunjen

[91] Pod Asirijom Herodot podrazumijeva i Asirsku i Babilonsku Državu, premda je riječ o dvama historijski različitim carstvima.

[92] Dakle 92160 metara, dok bi svaka strana babilonskog četverokuta bila 23040 metara dugačka.

vodom, a iza njega se nalazi zid širok pedeset kraljevskih lakata, a visok dvije stotine lakata. A kraljevski je lakat za tri prsta duži od običnoga.[93]

179. Moram još tome dodati za što je bila upotrijebljena zemlja iz jarka i kako je bio izgrađen zid. Dok su kopali jarak, istovremeno su od zemlje koju su vadili iz iskopine pravili opeke, a kad su načinili dovoljno opeka, ispekli su ih u pećima; a kao vezivnu žbuku upotrebljavali su zemljanu smolu, te su nakon svakog tridesetog sloja opeka postavljali pleter od trske i tako su izgradili najprije rubove jarka, a zatim, na isti način, i sam zid. Na vrhu zida izgradili su uz oba njegova ruba niz kula na kat, u paru tako da gledaju jedna prema drugoj: između kula ostavili su prolaz za četveropreg. Uokolo zida postavljeno je stotinu vrata, a sva su mjedena, jednako kao i dovratnici i nadvratnici. Udaljen osam dana puta od Babilona nalazi se drugi grad: njemu je ime Is. Ondje je i nevelika rijeka: i rijeci je ime Is. Ona utječe u rijeku Eufrat kao njezin pritok. Ta rijeka Is u svojim vodama nosi mnogo grumenova zemljane smole, odakle je bila uzeta i zemljana smola za gradnju babilonskog zida.

180. Tako je Babilon bio opasan zidinama, a grad se dijeli na dva dijela. Naime, po sredini ga presijeca rijeka po imenu Eufrat, koja teče iz Armenije, a golema je, duboka i brza: ona utječe u Crveno more.[94] Na obje strane zid pod kutom dopire do rijeke: a od tog mjesta pružaju se krivudavo, slijedeći obalu rijeke, manji zidovi od pečene opeke. Sam je grad prepun trokatnih i četverokatnih zgrada, a mreža mu je ulica pravilna, pa su jedne usporedne s rijekom, a druge na nju okomite. Iz

[93] Prema računici iz bilješke 41, kraljevski ili babilonski lakat bio bi dugačak oko 50 cm, što znači da je zid utvrde bio širok oko 25 metara, a visok oko 100 metara!
[94] Crveno more označava samo Perzijski zaljev.

svake ulice[95] kroz manje zidove uz rijeku vode prolazi kojih ima toliko na broju koliko i ulica. I ti su prolazi bili mjedeni i sezali su do same rijeke.

181. Ove su zidine poput oklopa grada, a unutar njih teku druge zidine, koje su bile jedva malo slabije od onih prvih zidina, ali i niže od njih. U središtu svakog od dijelova grada bila je sazidana građevina, u jednome kraljevska palača s velikom i snažnom ogradom koja ju je okruživala, a u drugome svetište Zeusa Bela s mjedenim vratima, nepromijenjeno sve do dana današnjega, u obliku četvorine sa stranicama od dva stadija.[96] Usred svetišta izgrađena je čvrsta kula od jednog stadija u dužinu i u širinu, a na toj je kuli podignuta druga kula, a na njoj treća i tako dalje — sve u svemu osam kula. A uspinje se na njih izvana kružnim stepeništem oko svih kula. Na sredini uspona nalazi se odmorište sa sjedalicama za odmor na kojima mogu sjesti i otpočinuti oni koji se uspinju.[97] Na posljednjoj se kuli uzdiže velik hram: u hramu je postavljena velika ležaljka s lijepim pokrovom, a uz nju je zlatan stol. No ovdje nije podignut nikakav kip božanstva; niti ijedan čovjek provodi ovdje noć, osim jedne jedine domaće žene koju je između svih, kako kažu Kaldejci koji su svećenici ovoga boga, odabrao bog.

182. Ti isti tvrde, a meni se to ne čini uvjerljivim, da sam bog zalazi u hram i počiva na ležaljci, jednako kao što se na isti takav način, kako kažu Egipćani, to događa u egipatskoj Tebi (i ondje, naime, u hramu Zeusa Tebanskog spava jedna žena, a i za nju se, kao i za onu prije, priča da nikada ne opći s muškarcima), i jednako kao u likijskoj Patari, gdje to vrijedi za

[95] To se, dakako, odnosi jedino na ulice koje su bile okomite na rijeku.
[96] Stadij = 192 metra.
[97] Ovo je opis znamenite Kule babilonske koja se spominje u *Bibliji*.

prvosvećenicu boga,[98] kad se on ukaže; ondje se ne nalazi uvijek proročište, no kad se bog ukaže, tada se ona zajedno s njim zaključava u hramu preko noći.

183. U donjem dijelu svetišta u Babilonu postoji još jedan hram, u kojem je postavljen velik Zeusov zlatni kip, a uz njega je postavljen velik zlatni stol, uz kojega su klupica i prijestolje od zlata. Kaldejci su pričali da je sve to načinjeno od osam stotina talanata zlata.[99] A ispred hrama zlatni je žrtvenik. Postoji i drugi golemi žrtvenik na kojem se žrtvuje odrasla sitna stoka: na zlatnom je žrtveniku dozvoljeno žrtvovati jedino mladunčad, a na većem žrtveniku Kaldejci spaljuju tisuće talanata tamjana svake godine u ono vrijeme kad se proslavlja svetkovina toga boga; u ono se doba u svetom gaju nalazio i kip boga od čistog zlata, visok dvanaest lakata.[100] Ja ga sam nisam vidio, ali prenosim ono što pripovijedaju Kaldejci. Taj se kip, iako je to poželio, Darije sin Histaspov nije usudio uzeti, a Kserkso sin Darijev odnio ga je i ubio je svećenika koji nije dopuštao da se kip pomiče sa svojega mjesta. To je svetište bilo na taj način urešeno, a bilo je tamo i mnogo zavjetnih darova pojedinaca.

184. Babilonom su vladali i mnogi drugi kraljevi koje ću spomenuti kad budem pripovijedao o Asircima, koji su uredili zidine i svetišta, a među tim vladarima bile su i dvije žene: prva je bila kraljica pet pokoljenja prije druge, a ime joj je bilo Semiramida i ona je ostavila one nasipe u ravnici vrijedne spomena: ranije je rijeka obično plavila cijelu ravnicu.

185. Nakon nje drugoj je kraljici bilo ime Nitokrida, a ona je bila još razboritija od prethodne vladarice i s jedne je strane

98 Božanstvo u Patari je Apolon.
99 Talant = 26,196 kilograma.
100 Lakat = 44 centimetara.

ostavila spomenike koje ću još opisati, a s druge je strane, pošto je vidjela da je moć Međana golema i da ne miruju već da zauzimaju gradove, pa čak i Nin, učinila za sigurnost svoje države sve što je mogla. Najprije je, iskopavši odozgo kanale, pretvorila Eufrat, koji je prije toga bio ravan i koji teče posred njihova grada, u tako vijugavu rijeku da njegov tok triput dotiče neko selo u Asiriji. Ime je tom selu koje Eufrat dotiče Arderika. I sada oni koji putuju od mora do Babilona ploveći rijekom Eufrat triput u tri dana stižu do tog istog sela. To je tako napravila, a na objema obalama rijeke nasula je nasipe dostojne divljenja kolika im je veličina i visina. A daleko ispred Babilona dala je kopati veliku udubinu za jezero, tek neznatno udaljenu od rijeke, idući u dubinu sve do žive vode, a u širinu dajući joj opseg od četiri stotine i dvadeset stadija;[101] a zemlju izvađenu iz te iskopine dala je upotrijebiti da se naspu obale rijeke. Kad je jezero bilo iskopano, dovezla je kamenje i sagradila ogradu oko njega. Radila je i jedno i drugo, i vijugav riječni tok i čitavo to iskapanje jezera, zato da bi rijeka, probijajući se kroz mnoge zavoje, bila sporija, da bi plovidba do Babilona bila krivudava i da bi na kraju plovidbe još čekao i dugačak obilazak jezera. A sve je to gradila u onom području gdje su bili prilazi i prečice Međanima da Međani ne bi dolazili u dodir s njezinim podanicima i saznavali što ona poduzima.

186. Od te zemlje iz rupe izradila je zaštitni nasip uokolo, a od nje je napravila i zaobilazni put. Budući da se grad sastojao od dvaju dijelova između kojih je po sredini tekla rijeka, ako je tko, u vrijeme prethodnih vladara, htio prijeći iz jednog dijela u drugi, morao je prelaziti s pomoću čamca, a to je, čini mi se, bilo zamorno. Kraljica se i za to pobrinula: kad je, naime, dala kopati udubinu za jezero, ostavila je za sobom još jedan vrijedan

[101] Tj. više od 80 kilometara.

spomenik povezan s istim radovima. Zapovjedila je da se klešu vrlo dugački kamenovi, a kad su ti kamenovi bili gotovi i kad je predviđen prostor bio iskopan, skrenula je čitav tok rijeke prema iskopanu prostoru, i dok se on punio vodom, staro je korito bilo suho, pa je obale rijeke u gradu i puteve koji su vodili od prolaza na zidu do rijeke pokrila pečenim opekama na isti način kao i zidine, dok je upravo po sredini grada od onih kamenova koje je iskopala dala podići most, a kamenove je vezivala željezom i olovom.[102] Kad bi svanuo dan, preko tog mosta postavljala je četverokutne drvene grede preko kojih bi Babilonci prelazili; no noću su se te grede uklanjale zato da ne bi, prelazeći ih po noći, jedni druge potkradali. Kad je rijeka napunila iskopano jezero i kad su poslovi oko mosta bili završeni, odvela je rijeku iz jezera u staro korito: tako se iskopina pretvorila u jezero i, po svemu sudeći, ispunila svoj cilj, a ujedno je za građane podignut most.

187. Ta je ista kraljica smislila i ovakvu prijevaru. Iznad gradskih vrata kroz koja su ljudi ponajviše prolazili izgradila je za sebe grobnicu podignutu točno iznad samih vrata, a na grobnici je dala urezati natpis koji je glasio ovako: »Ako neki od babilonskih kraljeva nakon mene bude oskudijevao novcem, neka otvori grobnicu i neka uzme onoliko novaca koliko mu treba; ali neka je ne otvori, ako nije u oskudici: to neće biti dobro.« Taj je ostao netaknut sve do Darijeva dolaska na vlast. Dariju se činilo glupim to što se ova vrata uopće ne upotrebljavaju, a i to da novac leži a nitko ga ne uzima premda sam natpis na to poziva. Tim se vratima uopće nije služio, jer bi mu za prolaska njima leš bio nad glavom. Kad je otvorio grobnicu, nije našao novac nego samo leš i ovakav natpis: »Da nisi

[102] Prema Diodoru sa Sicilije (*Knjižnica*, II,8,2) taj je most bio dugačak 5 stadija (tj. oko 960 metara), a širok 30 stopa (tj. oko 9 metara).

nezasitan za novcem i da se nisi polakomio za sramotnom dobiti, ne bi otvorio lijes s mrtvacom.« Pričaju da je ta kraljica bila baš takva.

188. Kir je, dakle, vodio rat protiv sina ove žene koji je nosio isto ime kao i njegov otac, Labinet, i koji je bio vladar Asirije. Veliki kralj uvijek kreće u ratni pohod dobro opremljen hranom od kuće i stokom, a sa sobom nosi i vodu iz rijeke Hoaspa koja teče pokraj Suze i koju jedinu, i nijednu drugu, kralj pije. Uvijek, kamo god kretao, slijede ga uistinu mnoga kola na četiri točka koja vuku mazge vozeći u srebrnim posudama tu vodu iz Hoaspa.

189. Na putu prema Babilonu našao se Kir na rijeci Gind čiji se izvori nalaze u Matijenskim brdima, a teče kroz zemlju Dardanaca, te utječe u drugu rijeku, Tigris, koja sama teče pokraj grada Opida i utječe u Crveno more; tu je rijeku Gind, koja se mogla preploviti jedino lađom, Kir pokušavao prijeći, no jedan od njegovih svetih bijelih konja pobjesni i skoči u rijeku pokušavajući je preplivati, ali ona ga zgrabi iz dubine i zauvijek odnese. Silno se razgnjevio Kir na rijeku i njezinu obijest i zagrozio joj se kako će je toliko oslabiti da će je ubuduće i žene bez napora prelaziti a da ne smoče koljena. Pošto je tako zaprijetio, prekine pohod na Babilon, te započne dijeliti vojsku na dva dijela, a kad ju je podijelio, užetom je u redu označio za kopanje stotinu i osamdeset u različitim smjerovima okrenutih dugačkih jama uz obje obale Ginda, pa je postrojio vojsku i dao zapovijed za iskapanje. Kako je veliko mnoštvo prionulo uz posao, on je bio dovršen, no ipak su u njemu proveli cijelo ljeto na istom mjestu.

190. Kad se tako osvetio rijeci Gindu podijelivši je na tristo šezdeset rukavaca, i kad se počelo javljati novo proljeće, Kir je krenuo na Babilon. A Babilonci su izašli s vojskom i čekali su

ga. Kad je u naletu stigao blizu grada, Babilonci se sukobe s njim te, pošto su bili svladani u bitki, povuku se u grad. Budući da su znali već otprije da Kir nikad ne miruje i budući da su vidjeli kako on jednako napada sve narode, osigurali su sebi hranu za veoma mnogo godina. Stoga se nisu odviše brinuli zbog opsade, dok se Kir nalazio u neprilici jer je prolazilo mnogo vremena, a njegov pothvat uopće nije napredovao.

191. Bilo da mu je u toj neprilici netko drugi dao savjet ili da je sam spoznao što mora učiniti, ali radio je ovako: rasporedio je glavninu vojske na onom mjestu gdje rijeka ulazi u grad, a drugi je dio rasporedio iza grada, tamo gdje rijeka izlazi iz njega, i dao je zapovijed vojnicima da uđu u grad kroz rijeku kad budu vidjeli da se njezinim tokom može koračati. Kad ih je tako rasporedio i dao im tu naredbu, sam se s vojnicima koji nisu bili sposobni za borbu počeo povlačiti. A kad je stigao do jezera, i sam je radio nešto slično onome što je s rijekom i jezerom učinila babilonska kraljica: naime, jednim je jarkom odveo rijeku u jezero, koje se bilo pretvorilo u močvaru, te je tako, kad se rijeka povukla, omogućio prolaz kroz njezino staro korito. Pošto se upravo tako dogodilo, Perzijanci, koji su baš radi toga bili postrojeni, prodru u Babilon kroz korito rijeke Eufrat tako niske da je voda jedva dopirala ljudima do bedara. Da su Babilonci prije saznali ili vidjeli što to Kir radi, oni bi pustili Perzijance da uđu u grad i zatim bi ih sve do jednoga poubijali: da su, naime, zatvorili sve prolaze prema rijeci i da su se sami uspeli na nasipe podignute uz obale rijeke, uhvatili bi ih poput riba u vrši. No Perzijanci su se u tom trenutku pojavili posve neočekivano. Zbog veličine grada, kako govore njegovi stanovnici, kad su već prva predgrađa grada bila zauzeta, Babilonci koji stanuju u njegovu središtu nisu to ni znali nego su (budući da su upravo slavili neku svetkovinu) u tom

času plesali i uživali u zabavi sve dok nisu napokon saznali što se događa. Tako je tada prvi put bio osvojen Babilon.

192. Među mnogim drugim primjerima kojima ću objasniti kakva je bila moć Babilonaca treba navesti i ovaj. Čitava zemlja kojom vlada veliki kralj razdijeljena je kako bi, uz uobičajene poreze, opskrbljivala hranom njega samog i njegovu vojsku. Od dvanaest mjeseci, koliko ih ima u godini, četiri ga mjeseca opskrbljuje babilonska oblast, a osam mjeseci cijela preostala Azija. To znači da Asirija po svojem bogatstvu predstavlja trećinu ostale Azije. Način vladavine u toj oblasti — a Perzijanci ga nazivaju satrapijom — daleko je najdjelotvorniji od svih vladavina, pa je odatle Tritantehmu sinu Artabazovu, koji je upravljao tom pokrajinom, svakoga dana pristizala artaba puna srebra (a artaba je perzijska mjera koja sadržava atičku medimnu i još k tome tri atička henika),[103] a u vlastitu je posjedu imao, osim vojnih konja, osam stotina pastuha što opasuju kobile, te šesnaest tisuća opasivanih kobila. A uzgajao je toliko mnoštvo indijskih pasa da su četiri velika sela u dolini bila određena da se brinu za hranu tih pasa i bila su oslobođena drugih nameta. Toliko je dobivao upravitelj Babilona.

193. Asirska zemlja ne obiluje kišom, ali ona hrani korijenje žita. Usjevi sazrijevaju zalijevani vodom iz rijeke i žito donosi rod, ali ne onako kako se to događa u Egiptu gdje rijeka sama natapa oranice, već se voda za zalijevanje prenosi ručno ili s pomoću sisaljki. A cijelo je babilonsko područje, poput egipatskoga, ispresijecano kanalima; najveći kanal je plovan, okrenut je prema zimskom suncu[104] i vodi od Eufrata do druge rijeke, do Tigrisa, na kojem leži grad Nin. Od svih krajeva koji su

[103] Kako je medimna bila mjera za žito od 52,5 litre, a henik 1/48 medimne, tj. 1,1 litra, artaba je sadržavala oko 56 litara.
[104] Tj. prema jugoistoku.

nama poznati ovaj je daleko najbolji po tome koliki su prinosi Demetrinih plodova.[105] Još od davnina nisu ni pokušavali ovamo prenijeti druge biljke, smokvu, vinovu lozu ili maslinu. No Demetrini plodovi ovdje tako dobro rađaju da su prinosi sve u svemu dvjestostruki, a u najboljim godinama čak i tristostruki. Tu listovi pšenice i ječma lako dosižu širinu od četiri prsta. Premda mi je dobro poznato koliko velike porastu stabljike prosa i sezama, to neću ni spominjati, jer mi je jasno da oni koji nisu posjetili babilonsku zemlju već i ovo što sam kazao o plodovima smatraju sasvim nevjerojatnim. Ne upotrebljavaju uopće ulje od masline nego ga dobivaju iz sezama. A u cijeloj im dolini rastu palme, od kojih većina nosi plodove, a iz njih dobivaju i hranu, i vino, i med; palme uzgajaju poput smokava, te — između ostalog — plod onih palmi koje Grci nazivaju muškima vežu za palme na kojima rađaju datulje da bi kukci šiškari ušli u njih i pridonijeli njihovu zrenju i da plod ne bi otpao: naime, muške palme nose, kao i divlje smokve, šiškare u svojem plodu.

194. Sada imam namjeru opisati ono što mi se, osim samog grada, u tom kraju čini od svega najčudnovatijim. Lađe kojima plove rijekom sve do Babilona okrugla su oblika i cijele od kože: kada u Armeniji, koja se nalazi iznad Asirije, nasijeku i sastave od vrbovine rebra za lađu, napinju preko njih izvana čvrste kože da budu bokovi lađi, a ne razlikuju krmu niti sužavaju u vršak provu već lađu rade okruglu poput štita i cijelo plovilo ispune trskom, a zatim puštaju da ga rijeka nosi nizvodno puno robe: ponajviše prevoze vrčeve napunjene palmovim vinom. A lađom upravljaju dvama veslima dva čovjeka koji uspravno stoje, te jedan od njih veslo vuče prema sebi a drugi ga gura od sebe. Grade se i veoma velike takve lađe i nešto manje: najveće od

105 Tj. žita.

njih nose teret težak i pet tisuća talanata.[106] U svaku je lađu ukrcan živ magarac, a u većim brodovima ima ih i nekoliko. Kad doplove do Babilona i kad rasprodaju robu, oglase prodaju i rebara i sve trske, a kože natovare na magarce i vraćaju se u Armeniju. Uzvodno uz rijeku, naime, nikako se ne može ploviti zbog toga što je ona vrlo brza: zato i ne izrađuju brodove od drva nego od kože. A kad, goneći magarce, stignu natrag u Armeniju, grade nove lađe na isti način.

195. Njihove su lađe takve, a oblače se ovako: u lanene halje dugačke do poda: preko nje se navlači druga vunena halja, a odozgo se prebacuje bijela kratka kabanica, dok je obuća domaća, vrlo slična beotskim opancima od kože. Dugu kosu povezuju maramama, a cijelo tijelo mažu uljem. Svatko ima svoj prsten–pečatnjak i rukom izrađen štap, a na svakom je štapu izrezbarena ili jabuka ili ruža ili ljiljan ili orao ili nešto drugo: nemaju običaj nositi štap bez oznake. Takva im je odjeća, a običaji su im ovakvi.

196. Po našem mišljenju najrazumniji im je običaj onaj za koji čujem da postoji i kod Ilira Veneta. U svakom selu jedanput godišnje postupaju ovako. Koliko god ima djevojaka zrelih za udaju, sve ih okupe i zajedno ih odvode na jedno mjesto, a oko njih uokrug stoji mnoštvo muškaraca. Tada se ustane oglašivač i pojedinačno svaku od njih nudi na prodaju, počevši od najnaočitije među njima, a zatim, pošto je netko kupi za veliku svotu novca, oglašava prodaju slijedeće koja je po svojoj naočitosti odmah iza kupljene djevojke. A one se prodaju samo onima koji će se njima oženiti. Svi bogati babilonski ženici nadmeću se međusobno i kupuju najljepše djevojke, a ženici iz puka, kojima ljepota nije toliko važna, dobivaju ružnije djevoj-

[106] Tj. 130980 kilograma.

ke zajedno s mirazom. Naime, kad oglašivač završi prodavati najnaočitije djevojke, poziva najružniju djevojku ili neku sakatu, ako se takva pojavi, te oglašava njezinu prodaju i pita tko bi je htio oženiti uz najmanji miraz, sve dok je ne preda onome koji pristane na najmanje: a miraz daju naočite djevojke i na taj način ljepotice osiguravaju udaju ružnih i sakatih. Nitko nije smio dati vlastitu kćer za onoga kome bi htio, niti se moglo kupljenu djevojku odvesti kući bez jamca, nego je bilo potrebno najprije odrediti nekoga tko će jamčiti da će djevojka biti udana, a tek zatim je voditi kući; a ako brak ne bi bio složan, zakon je tražio da se miraz vrati. Bilo je dopušteno da i netko tko dolazi iz drugog sela sudjeluje, ako to želi, u kupovini. Imali su, dakle, takav vrlo lijep običaj, ali danas on više ne postoji, i nedavno su izmislili nešto drugo kako ne bi prema djevojkama bili nepravedni i kako ih ne bi tjerali u tuđe gradove. Budući da su, pošto im je država bila osvojena, pretrpjeli nesreće i izgubili svoja imanja, svaki čovjek iz puka, natjeran životnom oskudicom, šalje svoju žensku djecu u bludnice.

197. Slijedeći im je razuman običaj ovakav. Svoje bolesnike iznose na trg: nemaju, naime, liječnika. Prolaznici, ako je netko prebolio isto što i bolesnik ili zna nekoga tko je to prebolio, daju bolesnicima savjete o bolesti; prolaznici daju takve savjete i preporučuju što su sami poduzeli da se izliječe od slične bolesti ili za što znaju da je nekome drugome pomoglo. Nije dozvoljeno proći šutke pokraj bolesnika a ne pitati ga od kakve bolesti boluje.

198. Mrtvace smještaju u med,[107] a tužaljke su im veoma slične egipatskima. Kad god babilonski muškarac ima odnose sa svojom ženom, sjedne uz zapaljeni žrtveni tamjan, a to isto

[107] Leševi se stavljaju u med (ili, kod Grka, nerijetko i u vosak) da bi se sačuvali od raspadanja.

učini s druge strane i njegova žena. Kad svane jutro, oboje se operu: ne dodiruju nikakvu posudu prije no što se operu. Tako isto postupaju i Arabljani.

199. A ovo je najsramotniji od svih običaja što ih imaju Babilonci. Obaveza je svake domaće žene da jedanput u životu sjedne u Afroditino svetište i da ima odnos s nekim stranim čovjekom. Mnoge žene kojima je, jer su se uzoholile zbog svojeg bogatstva, ispod dostojanstva da se miješaju s ostalima dovoze se u zatvorenim kolima i stoje u njima ispred svetišta, a prati ih mnogobrojna posluga. No većina postupa ovako: puno žena sjede u svetom Afroditinu gaju s vijencem s upletenim uzicama oko glave, i jedne dolaze a druge odlaze. Između tih žena vode putovi, ispresijecani na razne načine ravnim prolazima, pa se njima šeću stranci i biraju. Kad žena jednom sjedne ondje, ne odlazi kući prije nego što joj stranac u krilo ubaci srebrnjak i ima s njom izvan svetišta odnos. Kad ubaci srebrnjak, mora reći ovo: »Pozivam te u ime boginje Milite.« Asirci nazivaju Afroditu Milita. Vrijednost srebrnjaka ne igra nikakvu ulogu: ne može ga odbiti, jer je takav običaj, a taj srebrnjak postaje posvećen; žena odlazi s prvim tko joj dobaci srebrnjak i nikoga ne odbija. Pošto snošaj završi i pošto žena ispuni svoju svetu dužnost prema boginji, odlazi kući i nakon toga nema tog novca koji bi joj mogao ponuditi da je ponovo dobiješ. Obdarene ljepotom i stasite brzo odlaze kući, ali one koje su ružne ostaju dugo vremena jer ne mogu zadovoljiti običaj: neke među njima ostaju ondje po tri ili četiri godine. U pojedinim mjestima na Cipru vlada vrlo sličan običaj.

200. Takvi su, dakle, bili običaji Babilonaca, a postoje i tri njihova plemena koja ne jedu uopće ništa drugo osim ribe, koju, kad je ulove i osuše na suncu, priređuju ovako: ubacuju je u mužar, zdrobe tučkom i siju kroz platno; tko hoće jede je, pošto je zamijesi, poput tijesta, ili, ispekavši je, kao kruh.

201. Kad je Kir pokorio i ovaj narod, zaželio je sebi podvrgnuti i Masagećane. Priča se da je ovaj narod velik i srčan, a da stanuje na istoku, ondje gdje sunce izlazi, s onu stranu rijeke Araksa, nasuprot Isedoncima. A neki tvrde da je to zapravo skitsko pleme.

202. Za Araks jedni kažu da je veći a drugi da je manji od Istra. Tvrde da su na njemu mnogi otoci veličinom nalik Lezbu, a da na njima žive ljudi koji se ljeti hrane različitim korijenjem što ga iskapaju, a zimi jedu zrele plodove koje su pronašli s drveća i spremili za hranu; no pronašli su i drveće koje rađa takve plodove koje, kad se okupe zajedno u skupinama i zapale vatru, te sjednu uokrug, bacaju u vatru, pa udišu miris spaljenih, u oganj bačenih plodova i njime se opijaju kao Grci vinom, i što je više bačenih plodova, to su pijaniji, sve dok ne počnu plesati i ne zaori se pjesma. Priča se da tako provode život. A rijeka Araks izvire kod Matijenskih brda, ondje gdje i Gind, koju je Kir podijelio na tri stotine šezdeset rukavaca, a utječe kroz četrdeset ušća, od kojih se sva osim jednoga ulijevaju u močvare i bare, gdje, prema priči, stanuju ljudi koji jedu sirovu ribu, a oblače se obično u odjeću od kože tuljana. A ono jedno ušće Araksa teče kroz čistinu sve do Kaspijskog mora. Kaspijsko more stoji samo za sebe i nema dodira ni s jednim drugim morem. Naime, cijelo more kojim plove Grci, i ono izvan Heraklovih stupova koje se naziva Atlantskim, i Crveno more, upravo je jedna cjelina.

203. No drugo je Kaspijsko more, koje je zasebno,[108] a dužina mu iznosi petnaest dana puta lađom na vesla, dok mu je širina ondje gdje je najšire osam dana puta. Na zapadnoj strani tog

[108] Budući da je još i Aristotel smatrao da je Kaspijsko jezero samo zaljev Sjevernoga mora, Herodotov uvid u njegovu stvarnu prirodu i njegov opis ovoga unutrašnjeg mora zaslužuju pažnju.

mora pruža se Kavkaz, planina najprostranija obujmom i najviša po veličini. Kavkaz u sebi nosi mnoga i raznolika ljudska plemena, a sva ona žive od divljeg voća. Priča se da ondje ima i drveća s takvim lišćem koje se trlja i miješa s vodom, pa onda njime slikaju crteže životinja na svojoj odjeći: ti se crteži životinja ne ispiru već blijede zajedno s vunom kao da su u nju od početka utkani. Ti ljudi opće javno kao stoka.

204. Na zapad od tog mora koje se zove Kaspijsko među predstavlja Kavkaz, dok se na istok gdje sunce izlazi pruža ravnica čija je površina naizgled beskonačna. Ne baš najmanji dio te goleme ravnice drže Masagećani na koje je Kir poželio povesti vojsku: naime, mnoge i bitne stvari su ga na to poticale i sokolile, prije svega njegovo porijeklo, za koje je smatrao da je upravo nadljudsko, a zatim i sreća što ju je imao protiv svojih neprijatelja; kamo bi god Kir krenuo ratovati, tom bi narodu bilo nemoguće umaći.

205. Kraljica Masagećana bila je žena, pošto joj je muž umro: zvala se Tomirija. Kir joj je slao glasnike i prosio ju je, makar na riječima, jer se tobože htio njome oženiti. A Tomirija je, budući da je shvaćala da ne prosi nju nego kraljevstvo Masagećana, odbijala njegov prijedlog. Nakon toga je Kir, kad joj se nije mogao približiti varkom, krenuo prema Araksu i počeo se naočigled pripremati za rat protiv Masagećana i graditi most da bi vojska prešla rijeku, te podizati zaklone na lađama kojima je namjeravao prebacivati vojnike preko rijeke.

206. Dok se on mučio s time, Tomirija mu pošalje glasnika s ovakvom porukom: »O kralju Međana, prestani se truditi oko onoga oko čega se trudiš: ne možeš znati da li će posao, kad ga završiš, biti za tebe sretan; prestani i vladaj svojom zemljom, i neka ti ne bude teško gledati kako ja upravljam onima kojima upravljam. Zacijelo nećeš htjeti poslušati ove savjete, i sve ti je

milije nego da budeš na miru: a ako baš tako silno želiš iskušati Masagećane, neka ti bude, ali ostavi se muke koju imaš gradeći most preko rijeke, te počni s prelaskom na naše područje, a mi ćemo se povući od rijeke na tri dana puta. A ako više voliš nas pustiti u svoju zemlju, ti učini to isto.« Pošto je to saslušao, Kir sazove perzijske odličnike, a kad ih je okupio, iznese pred njih činjenice, pitajući za savjet što da radi. Njihova su se mišljenja u potpunosti podudarala, pa su mu predlagali da na vlastito tlo pusti Tomiriju i njezinu vojsku.

207. Bio je tu prisutan i Liđanin Krez i, kako se nije slagao s takvim mišljenjem, iznosio je mišljenje suprotno predloženome ovim riječima: »O kralju, već sam ti prije kazao, kad me je Zeus predao tebi u vlast, da ću, koliko je u mojoj moći, sprečavati svaku štetu za tvoj dom, kad je god budem zapazio. Moji su gorki jadi bili moj nauk. Ako misliš da si besmrtan i da zapovijedaš isto takvom vojskom, ne bi imalo nikakva smisla da ti iznosim svoje mišljenje; no ako si shvatio da si i ti sam smrtnik i da zapovijedaš drugim smrtnicima, poslušaj najprije to kakvo je kolo ljudske sudbine koje se okreće i ne dopušta uvijek istima da budu sretni. Stoga je moje mišljenje o iznijetim činjenicama posve drugačije od onoga što su ga ovi iznijeli. Ako budemo pustili neprijatelje u vlastitu zemlju, tu leži ovakva opasnost: budeš li nadvladan, ujedno ćeš izgubiti i svu vlast, jer je posve jasno da se Masagećani, ako pobijede, neće povući na svoje nego će navaliti na tvoju državu. A ako ti pobijediš, pobjeda neće biti tako značajna kao kad bi prešao na njihovo tlo, pobijedio Masagećane i natjerao ih u bijeg; siguran sam da će tako biti bolje, jer, pobijediš li protivnike, moći ćeš navaliti izravno na Tomirijino kraljevstvo. No, uz sve ovo što sam izložio, bilo bi sramotno i nedostojno Kira sina Kambizova da uzmakne pred ženom i da joj ustupi mjesto. Stoga mislim da treba prijeći rijeku i napredovati koliko se god oni budu

povlačili, a zatim ih treba pokušati svladati ovako. Kako čujem, Masagećani nemaju iskustva s perzijskim blagodatima i ne poznaju velike užitke. Za takve ljude, dakle, treba zaklati u izobilju stoke, te je prirediti i poslužiti im gozbu u našem taboru, zajedno s mnoštvom vrčeva nemiješana vina i svakovrsnih poslastica: pošto to pripravimo, treba ostaviti samo najslabiji dio vojske, a ostale povući natrag do rijeke. Ako je moje mišljenje ispravno, oni će, kad budu vidjeli mnogo dobrih stvari, svu svoju pažnju okrenuti prema njima, a nama zatim preostaje samo da obavimo velika djela.«

208. Takva su se stajališta sukobila, a Kir odbaci prvo i prihvati Krezovo, te pošalje Tomiriji poruku neka se ona povlači a on će prijeći na njezino područje. Ona se povlačila, kao što je prije obećala. A Kir preda Kreza u ruke vlastitu sinu Kambizu, kojemu je namjeravao predati i kraljevstvo, te mu izričito naloži da poštuje Kreza i da s njim dobro postupa ako prijelaz na masagećansko tlo ne završi dobro, a kad mu je to naložio i poslao ih zajedno u Perziju, sam je s vojskom počeo prelaziti preko rijeke.

209. Pošto je prešao Araks, kad se spustila noć u masagećanskoj zemlji, u snu je vidio ovakav prikaz: činilo se Kiru da u snu gleda najstarijeg Histaspova sina kako na ramenima ima krila te da jednim od njih baca sjenu na Aziju a drugim na Evropu. A Histasp sin Arsamov, iz roda Ahemenida, imao je najstarijeg sina Darija koji je tada bio u dobi od najviše dvadeset godina i bio je ostao u Perziji, jer još nije bio dorastao za vojsku. Kad se Kir probudio, razmišljao je o prikazu u snu. Budući da mu se činilo da je taj prikaz značajan, pozvao je Histaspa i, kad su ostali nasamo, reče mu: »Histaspe, otkrio sam da tvoj sin kuje zavjeru i protiv mene i protiv moje vlasti: kazat ću ti i kako to tako točno znam. Bogovi se brinu za mene i pokazuju mi unaprijed sve što će se dogoditi: prošle sam noći u snu vidio

tvojeg najstarijeg sina kako na ramenima ima krila i kako jednim od njih baca sjenu na Aziju a drugim na Evropu. Jedino je moguće tumačenje tog prikaza da on kuje zavjeru protiv mene. Putuj što brže možeš natrag u Perziju i pobrini se da mi, pošto pokorim ovo ovdje i vratim se kući, prepustiš svog sina na ispitivanje.«

210. Misleći da Darije kuje zavjeru protiv njega, Kir je tako govorio; no božanstvo mu je zapravo navještavalo da će on sam na ovom mjestu završiti život, a njegovo će kraljevstvo prijeći na Darija. A Histasp mu je odgovorio ovim riječima: »O kralju, neka na svijet ne dođe takav čovjek među Perzijancima koji bi kovao zavjeru protiv tebe, a ako dođe, neka odmah umre! Ti si Perzijance pretvorio iz robova u slobodne ljude i, umjesto da njima drugi vladaju, ti si ih učinio vladarima svega. Ako ti neko priviđenje javlja da moj sin odnedavna kuje zavjeru protiv tebe, predajem ti ga, pa postupaj s njim kako god želiš.« Pošto je tako odgovorio, Histasp prijeđe Araks i otputuje u Perziju da bi svojeg sina Darija stavio Kiru za volju pod pasku.

211. Kad se Kir udaljio od Araksa na dan puta, počeo je postupati po Krezovim savjetima. Zatim se Kir i za borbu sposobni vojnici povuku natrag do Araksa, a nesposobne ostave na mjestu, a kad je stigla trećina masagećanske vojske i poubijala ostavljene Kirove vojnike, premda su im se oni odupirali, i kad je vidjela priređenu gozbu, nakon pobjede nad neprijateljima vojnici legnu, počnu se gostiti, te ih je, pošto su se do sita najeli i opili vinom, svladao san. A Perzijanci navale i poubijaju mnoge od njih, a još ih mnogo više zarobe žive, među ostalima sina kraljice Tomirije koji je zapovijedao Masagećanima, a zvao se Spargapis.

212. Kad je ona saznala što se dogodilo s vojskom i njezinim sinom, slala je Kiru glasnika s porukom: »Kire, koji si stalno

željan krvi, nemoj se uzoholiti zbog toga što si učinio, ako si plodom vinove loze — a od njega i sami, kad ga pijete, ludujete tako da vam je govor preplavljen psovkama dok vam se vino širi tijelom — i takvim otrovom prevario i nadvladao mojeg sina, a ne u junačkoj borbi! Sad prihvati moj savjet koji ti dajem u dobroj namjeri: vrati mi sina i odlazi nekažnjeno iz ove zemlje, pošto si trećini vojske Masagećana nanio toliko zlo; ne budeš li tako učinio, kunem ti se Suncem, vladarom Masagećana, da ću te ja zasititi krvlju, ma koliko ti bio nje neprestano željan!«

213. Kir se na ovu poruku, kad mu je bila donijeta, nije uopće obazirao, a Spargapis, sin kraljice Tomirije, kad ga je pijanstvo minulo i kad je počeo shvaćati u kakvoj je nevolji, zamolio je Kira da ga oslobodi okova, pa je, čim su ga oslobodili i čim je imao slobodne ruke, izvršio samoubojstvo.

214. On je tako završio svoj život, a Tomirija je, budući da je Kir nije htio slušati, sakupila svu svoju vojsku i navalila na Kira. Prosuđujem da je ta bitka od svih bitaka što su ih ljudi barbari vodili bila najžešća i saznao sam da se ona ovako odigrala. Priča se da su najprije iz daljine jedni druge gađali strijelama, a zatim su se, kad im je ponestalo strelica, sukobili izbliza navalivši kopljima i mačevima. Dugo su se vremena međusobno borili, i nijedna se strana nije povlačila: napokon su ipak Masagećani bili nadmoćni. Veći dio perzijske vojske bio je uništen na licu mjesta, a i sam je Kir tu poginuo, pošto je vladao sve u svemu dvadeset i devet godina. Tomirija je napunila jednu mješinu ljudskom krvlju i tražila je među mrtvim Perzijancima Kirov leš, a kad ga je pronašla, strpala je njegovu glavu u mješinu; skrnavila je tako mrtvaca uz ove riječi: »Ti si mojeg sina uhvatio na prijevaru i tako si me htio uništiti, a ja sam ipak živa i pobijedila sam te u bitki; zasitit ću te, kako sam ti obećala,

krvlju.« Ova mi se priča od svih koje se pričaju o Kirovoj smrti čini najuvjerljivijom.

215. Masagećani nose odjeću sličnu skitskoj i tako provode i život, a bore se na konjima i kao pješaci (naime, bore se na oba načina), i kao strijelci i kao kopljanici, te obično nose dvosjeklu sjekiru. Upotrebljavaju zlato i mjed za sve stvari: što se tiče vršaka kopalja i strijela te sjekira, sve je to od mjedi, a ukrasi za glavu, pojasevi i remenovi oko pleća svi su urešeni zlatom. Jednako tako na grudi konja navlače mjedene oklope, a uzde, žvale i oglavi su od zlata. Uopće ne upotrebljavaju željezo niti srebro: i nemaju ih u svojoj zemlji, a zlata i bronce imaju u izobilju.

216. Običaji su im ovakvi: iako svatko ima svoju ženu, ipak ih sve smatraju zajedničkima. Grci tvrde da je to običaj Skita, ali tako postupaju Masagećani a ne Skiti: ako masagećanski muškarac poželi neku ženu, objesi ispred njezinih kola svoj tobolac i bez ikakve nelagode vodi s njom ljubav. Kod njih ne postoji neka određena dobna granica: kad netko postane uistinu star, okupe se svi njegovi rođaci i žrtvuju ga zajedno sa svom njegovom stokom, pa se goste tim mesom, pošto su ga skuhali. To smatraju najvećim blaženstvom. No onoga tko umre od bolesti ne jedu nego ga sahranjuju u zemlju i misle da je to nesreća jer ga nisu uspjeli žrtvovati. Ne siju ništa, nego žive od domaćih životinja i riba: a njih ima bezbroj u rijeci Araksu. Piju mlijeko. Od bogova štuju jedino Sunce, kojemu žrtvuju konje. Smisao te žrtve je ovakav: najbržem od svih bogova daruje se najbrže od svih smrtnih bića.

DRUGA KNJIGA POVIJESTI

1. Pošto je Kir umro, kraljevsku je vlast naslijedio Kambiz, koji je bio sin Kira i Kasandane kćeri Farnaspove, a budući da je ona bila umrla mlada, sam ju je Kir u velikoj boli oplakao i svim je svojim podanicima zapovjedio da je oplakuju. Kako je Kambiz bio sin ove žene i Kira, smatrao je Jonjane i Eoljane robovima naslijeđenima od oca, pa kad je odlučio voditi vojsku na Egipat,[1] zajedno s ostalima kojima je vladao poveo je sa sobom i one Grke kojima je bio gospodar.

2. Egipćani su, prije nego što im je zavladao Psametih, smatrali da su najstariji od svih ljudi.[2] No otkako je Psametih, kad je stupio na prijestolje, zaželio saznati koji su ljudi doista najstariji, otada smatraju da su Frigijci stariji od njih, a da su oni sami stariji od ostalih. Budući da Psametih nije mogao, iako je istraživao, iznaći nikakav drugi način da otkrije koji su ljudi najstariji, domislio se ovakvu načinu: dade dva tek rođena djeteta od ljudi iz puka pastiru da ih othranjuje i odgaja uz svoje stado i zapovjedi mu da nitko pred djecom ne smije govoriti niti jednu jedinu riječ, da ona sama leže u posebnoj kolibi i da im u određeno vrijeme dana dovodi koze pa da, kad se napiju njihova mlijeka, obavlja druge svoje poslove. Psametih je tako

1 Kambizov pohod na Egipat započeo je oko 527. g. pr.n.e.
2 U antici se općenito vjerovalo da su Egipćani najstariji narod.

radio i davao takve naredbe jer je htio čuti koju će riječ djeca, kad prestanu tepati bez smisla, prvu izgovoriti. Tako se i dogodilo. Kad je prošlo razdoblje od dvije godine kroz koje je pastir tako postupao, jednom je otvarao vrata da uđe k djeci, a njih je dvoje poletjelo prema njemu i raširenih je ručica vikalo: »Bekos!«. Pošto je prvi put to čuo, pastir se nije uznemiravao, ali pošto se, gotovo svaki put kad bi došao i brinuo se za djecu, ta riječ ponavljala, javi to gospodaru i, na njegovu zapovijed, dovede djecu pred njegove oči. A kad ih je i sam Psametih poslušao, počeo se raspitivati koji ljudi nešto nazivaju »bekos« i, raspitujući se, saznao je da tako Frigijci zovu kruh.[3] Tako su Egipćani prihvatili i na osnovi tog događaja zaključili da su Frigijci stariji od njih. Da se to ovako dogodilo, slušao sam od Hefestovih[4] svećenika u Memfisu. A Grci pričaju, među drugim izmišljenim pričama, kako je Psametih dao odsjeći ženama jezik, a zatim je tim ženama predao djecu na odgajanje.

3. Ovo su mi pripovijedali o odgajanju te djece, ali kad sam se došao razgovarati u Memfis s Hefestovim svećenicima, čuo sam i druge priče, pa sam radi toga svratio i u Tebu i u Heliopol, jer sam htio saznati da li se njihove priče slažu s onima iz Memfisa: naime, za stanovnike Heliopola se kaže da su najučeniji među Egipćanima. Nemam namjeru raspredati pripovijetke o bogovima što sam ih čuo, pa ću navesti jedino njihova imena, jer smatram da svi ljudi o njima znaju isto što i ja; budem li što o tome spomenuo, spominjat ću zato što će me pripovijedanje na to potaknuti.

4. A što se tiče ljudskih stvari, kazivali su mi — a u tome se s njima svi slažu — da su Egipćani prvi od svih ljudi otkrili

[3] Natpisi, čini se, potvrđuju da je *bekos* uistinu frigijska riječ.
[4] Riječ je zapravo o egipatskom bogu Ptahu i njegovu hramu u Memfisu.

godinu, podijelivši njezino trajanje na dvanaest dijelova. Rekli su da su to otkrili na osnovi zvijezda. Čini mi se da su u tome postupali mudrije od Grka, utoliko što Grci nakon svake treće godine umeću dodatni mjesec zbog godišnjih doba, a Egipćani, budući da su uveli dvanaest mjeseci od trideset dana, nakon svake godine tome broju još pridodaju pet dana, pa im kružno kretanje godišnjih doba u svojem obilasku uvijek jednako završava. Govorili su i da su Egipćani prvi uveli običaj spominjanja dvanaest bogova, te da su to Grci od njih preuzeli, zatim da su prvi bogovima podizali žrtvenike, kipove i hramove i urezali likove životinja[5] u kamenu. Za većinu od tih tvrdnji i činjenicama su mi dokazivali da se upravo tako bilo dogodilo, a rekli su i da je prvi čovjek koji je zavladao Egiptom bio Min.[6] U njegovo je doba čitav Egipat, osim kraja oko Tebe, bio močvara, te nije uopće ni postojao onaj njegov dio koji je sjeverno od krajeva ispod jezera Meris, dok sada plovidba rijekom od mora do jezera traje sedam dana.

5. Mislim da je to što su mi pričali o zemlji istinito. Jasno je, naime, i onome tko nije imao prilike to čuti nego samo vidjeti, ali posjeduje zdrav razum, da je Egipat sve donde dokle Grci dolaze svojim brodovljem za Egipćane moru oteta zemlja i dar rijeke, te da su i krajevi iznad toga jezera što se protežu još tri dana plovidbe, iako o njima ništa slično nisu govorili, isto takva zemlja. Priroda je egipatske zemlje ovakva: ako joj se približavaš s mora i još si dan puta udaljen od kopna, pa ako spustiš u more olovni uteg, podići ćeš mulj i to s dubine od jedanaest hvati.[7] To je dokaz da rijeka sve dotle nanosi zemlju.

[5] To su likovi životinja koje su bile posvećene pojedinim bogovima.

[6] Riječ je o faraonu Menesu (egipatski: Mna), osnivaču prve dinastije Tinita.

[7] Hvat sadržava 6 stopa i iznosi 1,78 m, pa 11 hvati = 19,58 m.

6. Nadalje, uz obalu mora sam Egipat ima šezdeset shena u dužinu, ako ustvrdimo da se Egipat proteže od Plintinskog zaljeva sve do Serbonidskog jezera, uz koje leže Kasijska brda: odavde, dakle, ima šezdeset shena. Oni ljudi koji raspolažu s malo zemlje mjere svoj kraj u hvatima, oni koji je imaju malo više — u stadijima, koji je imaju mnogo — u parasangama, a koji njome i odviše obiluju — u shenima. Parasanga vrijedi trideset stadija, a svaki shen, što je egipatska mjera, šezdeset stadija. Tako bi Egipat uz obalu mora imao tri tisuće šest stotina stadija.[8]

7. Odavde pa do Heliopola u unutrašnjosti Egipat je širok, sav ravan, bogat vodom i blatom. Put od mora prema gore do Heliopola svojom je dužinom vrlo sličan putu koji iz Atene vodi od žrtvenika dvanaest bogova do Pise i hrama Zeusa Olimpijskog. Ako bi netko izračunavao oba puta, otkrio bi posve malu razliku, jer im je dužina nejednaka za jedva petnaest stadija: naime, putu od Atene do Pise nedostaje petnaest stadija da bi mu dužina bila tisuću petsto stadija, a put od mora do Heliopola točno je toliko dugačak.

8. Od Heliopola nadalje[9] Egipat je uzak. Naime, tu se s jedne strane protežu Arabljanske planine koje se pružaju od sjevera prema jugu i jugozapadu i sežu dolje sve do mora koje se naziva Crvenim, a u njima su kamenolomi iz kojih je dobiveno kamenje za gradnju piramida u Memfisu. Upravo na tom mjestu planine završavaju i skreću smjerom koji sam naveo; ondje gdje su najšire, kako sam čuo, dva mjeseca traje put od

[8] Obični stadij sadržava 100 hvati (= 178 m), a nešto dulji olimpijski stadij odgovara 196 metara. Prema tome parasanga (što je perzijska mjera) odgovara otprilike dužini od 5,5 km, a shen od 11 km, pa ukupna duljina egipatske obale, prema Herodotovoj računici, iznosi 660 km.

[9] Tj. Gornji Egipat, južno od Heliopola.

istoka prema zapadu, a na njihovu istočnom rubu rastu biljke iz kojih se dobiva tamjan. Ove su planine takve, a prema Libiji uzdiže se druga egipatska planina, sva kamenita, na kojoj se nalaze piramide, a ona je prekrivena pijeskom i proteže se jednako kao i Arabljanske u smjeru prema jugu. Stoga, od Heliopola dalje nema više mnogo prostranstava koja bi pripadala Egiptu, već je u dužinu od četrnaest dana plovidbe uzvodno Egipat uzak. Između navedenih planina zemlja je ravničarska, a ondje gdje je najuža činilo mi se da nema više od dvije stotine stadija[10] od Arabljanskih planina do onih koje se zovu Libijskima. Ali nakon tog mjesta dalje Egipat se ponovo širi.

9. Takva je priroda ove zemlje, a od Heliopola do Tebe plovidba uzvodno traje devet dana, te put iznosi četiri tisuće osam stotina i šezdeset stadija, što je osamdeset i jedan shen. Ako računamo skupa sve stadije za Egipat, uz obalu ih ima, kako sam već prije objasnio, tri tisuće i šest stotina, a sada ću reći koliko ima stadija od obale prema unutrašnjosti do Tebe: naime, ima ih šest tisuća sto i dvadeset. A od Tebe do grada po imenu Elefantina ima tisuću i osam stotina stadija.[11]

10. Većina ove zemlje o kojoj govorim, kako su mi pričali svećenici, a i kako se meni samom činilo, oteta je za Egipćane moru. Između navedenih planina koje leže iznad grada Memfisa mislim da je morao biti nekoć morski zaljev, jednako kao u krajevima oko Ilija, oko Teutranije, oko Efeza i u dolini Meandra, ako je dopušteno ove male ravnice usporediti s velikima. Naime, nijedna od rijeka koje su naplavile zemlju u one ravnice nije dostojna da se veličinom usporedi ni s jednim

[10] Tj. nešto manje od 40 km.

[11] U odnosu prema stvarnim udaljenostima u Egiptu Herodotova je računica neprecizna ali ne i posve netočna. Ipak, potkrala mu se i jedna greška u računu: ako od mora do Heliopola ima 1500 stadija (v. II,7), a od Heliopola do Tebe 4860, ukupna je udaljenost od mora do Tebe 6360 a ne 6120 stadija.

od ušća Nila, a tih ušća ima pet. No postoje i druge rijeke, premda po veličini ne takve kao što je Nil, koje su se iskazale moćnim djelovanjem: među ostalima čija imena mogu navesti nije najneznatniji Aheloj koji teče kroz Akarnaniju i utječe u more, gdje je već polovicu Ehinadskih otoka pretvorio u kopno.

11. U Arabiji, nedaleko od Egipta, nalazi se morski zaljev koji prodire iz mora što se zove Crveno, a tako je dugačak i uzak kako ću upravo opisati: onaj tko bi krenuo da ga preplovi lađom na vesla po dužini od njegova unutrašnjeg kuta sve do otvorena mora na plovidbu bi potrošio četrdeset dana, a po širini, i to ondje gdje je zaljev najširi, samo pola dana. Preko cijelog dana u njemu nastaju plima i oseka. Smatram da je i Egipat nekad bio drugi takav zaljev, no taj je od mora na sjeveru zadirao prema Etiopiji, dok se Arabljanski, o kojem još namjeravam govoriti, pruža od juga prema Siriji, tako da su se zamalo doticali svojim unutrašnjim kutovima, jer su se mimoišli za neznatan komadić zemlje. Bude li Nil htio okrenuti svoje korito prema ovom Arabljanskom zaljevu, što ga sprečava da ga svojim tokom naplavi u roku od dvadeset tisuća godina? Očekivao bih čak da ga naplavi u roku od deset tisuća godina. Kako ne bi u vremenu koje je proteklo prije mojeg rođenja tolika i tako djelotvorna rijeka mogla naplaviti još i mnogo veći zaljev od ovoga?

12. Ono što su mi rekli o Egiptu, kao i onima koji su mi to govorili, vjerujem i sam smatram da je to doista tako, jer sam vidio kako se Egipat proteže ispred čvrste zemlje, kako se školjke nalaze u brdima i kako se sol pojavljuje u obliku cvjetova[12] tako da izgriza i piramide, te kako u Egiptu jedino

[12] Riječ je o kristaliziranoj soli na mjestima gdje je nekoć bilo more.

na brdima iznad Memfisa ima pijeska, a Egipat nije po svojem tlu nalik niti susjednoj Arabiji niti Libiji, pa ni Siriji (naime, obalno područje Arabije naseljavaju Sirijci), već mu je tlo crno i ispucano, tako da se sastoji od blata i mulja što ih je nanijela rijeka iz Etiopije. U Libiji je, znamo, zemlja više crvena i pjeskovitija, a u Arabiji i Siriji sadržava više gline i krševitija je.

13. Što se tiče te zemlje, svećenici su mi iznosili i ovaj značajan dokaz da je u vrijeme kralja Merisa rijeka, kad bi narasla bar osam lakata, plavila Egipat niže od Memfisa. Još nije bilo prošlo ni devetsto godina od Merisove smrti kad sam o tome slušao od svećenika. A sada, ako rijeka ne poraste najmanje šesnaest ili petnaest lakata, ne preplavljuje zemlju.[13] Mislim da će se Egipćanima koji žive niže od jezera Meris, između ostalih područja i u kraju zvanom Delta, bude li se tamošnje tlo na taj način dizalo u visinu i jednako pružalo u širinu i ne bude li ga stoga Nil natapao, dogoditi u budućnosti upravo ono što su sami kazali da će se dogoditi Grcima. Naime, kad su saznali da se cijela grčka zemlja natapa kišom a ne navodnjava rijekama poput njihove, kazali su da će Grci jednom, iznevjereni u svojim velikim očekivanjima, doživjeti groznu glad. Tim su riječima željeli kazati da će Grke, ako im bog ne bude htio dati kišu nego se bude služio sušom, zahvatiti nestašica hrane, jer nemaju nikakve druge pomoći u vodi osim one koju im pruža sam Zeus.

14. Egipćani su imali pravo u tome što su kazali za Grke. No, hajde da ja sad kažem Egipćanima kako s njima samima stvari stoje. Ako njima, kao što sam već rekao, zemlja niže od Memfisa (a upravo se ona povećava) nastavi rasti u visinu kao što je dosad

[13] Prema suvremenim istraživanjima Herodotov je podatak pogrešan, jer se dolina Nila ne uzdiže više od 120 cm u 1000 godina, a 7 lakata, za koliko se po Herodotu tlo povisilo, iznosi više od 3 metra.

rasla, zar neće Egipćani koji tamo stanuju gladovati ne bude li im zemlja kisnula a rijeka imala snage da natapa oranice? Naime, sada oni ubiru plodove tla s najmanje muke od svih drugih ljudi, pa i ostalih Egipćana, jer niti se muče da plugom zaoravaju brazde ili da okopavaju niti bilo što rade od onoga čime se muče drugi ljudi oko usjeva, već, kad god rijeka sama od sebe naraste i natopi im oranice, a pošto ih natopi, povuče se u korito, tada svatko zasije vlastitu njivu i na nju pusti svinje, pa kad one ugaze sjeme, nakon toga samo čeka žetvu, i pošto uz pomoć svinja ovrši žito, odnosi ga kući.

15. Ako bismo se htjeli složiti s mišljenjem Jonjana o Egiptu — a oni tvrde da je jedino Delta Egipat, govoreći da mu uz morsku obalu pripada dio od takozvane Persejeve kule doTarihije[14] kod Pelusija, što je udaljenost od četrdeset shena,[15] i kazujući da se od morske obale u unutrašnjost proteže do grada Kerkasora kod kojega se Nil račva i jednim rukavom teče prema Pelusiju a drugim prema Kanobu, te smatrajući da je preostali Egipat zapravo djelomično Libija a djelomično Arabija —, ako bismo se složili s tim mišljenjem, dakle, prihvatili bismo i to da Egipćani nekad uopće nisu imali zemlje. Naime, Delta je, kako kažu i sami Egipćani, a i ja se s time slažem, nanijeta zemlja i — reklo bi se — nedavno se pojavila. Ako im nije pripadala nikakva zemlja, zašto su se nepotrebno zamarali razmišljanjem o tome kako su oni najstariji od svih ljudi? Nisu se morali ni upuštati u pokus s djecom i time kojim će jezikom ona najprije progovoriti. Smatram da se Egipćani nisu pojavili tek zajedno s Deltom, kako je Jonjani zovu, već da postoje oduvijek otkad postoji ljudski rod, a kako se zemlja širila, mnogi su od njih

[14] »Sušara riba«; radi se vjerojatno o pogonu u kojem se priređivala glavna hrana stanovnika Donjeg Egipta — slana sušena riba.

[15] Tj. 440 km.

ostajali na prvobitnom tlu, a mnogi su se malo–pomalo preseljavali. Prema tome, u davnini se Teba nazivala Egiptom, a opseg toga područja iznosi šest tisuća sto i dvadeset stadija.[16]

16. Ako u ovome, dakle, mi imamo pravo, Jonjani o Egiptu pogrešno razmišljaju; a ako je mišljenje Jonjana ispravno, onda mogu dokazati da ni Grci ni sami Jonjani ne znaju računati, jer tvrde da postoje tri dijela cijeloga svijeta, Evropa, Azija i Libija.[17] Trebalo bi da pribroje i egipatsku Deltu kao četvrti dio, ako ona ne pripada ni Aziji ni Libiji, jer prema tom stajalištu ne razgraničava Nil Aziju od Libije. Nil se račva na vrhu te Delte, pa bi ona tako ostajala između Azije i Libije.

17. Dosta smo govorili o mišljenju Jonjana, dok mi sami o tome tvrdimo da je Egipat čitav onaj kraj u kojem žive Egipćani, kao što u Kilikiji žive Kiličani, a u Asiriji Asirci, a što se tiče granice između Azije i Libije, ne znamo ni za kakvu drugu, u pravom smislu te riječi, osim za međe Egipta: budemo li prihvatili stajalište uobičajeno kod Grka, morat ćemo smatrati da se čitav Egipat, počevši od slapova Katadupa i grada Elefantine, dijeli na dva dijela i da ima dva imena: jedan bi pripadao Libiji a drugi Aziji. Nil počinje kod slapova Katadupa i teče do mora tako da razdvaja Egipat po sredini. Do grada Kerkasora teče Nil jedinstvenim tokom, a od toga grada nadalje cijepa se na tri rukava. Jedan od njih, koji se zove Pelusijsko ušće, skreće prema istoku, a drugome je tok u smjeru zapada: taj je nazvan Kanopskim ušćem. A rukav je Nila koji teče ravno ovakav: krećući odozgo stiže do vrha Delte, a zatim razdvaja Deltu po sredini i utječe u more, te sadržava ne baš najmanju niti najbeznačajniju količinu vode i zove se Sebenitsko ušće. Postoje

[16] Tj. oko 1200 km.

[17] To su tri poznata kontinenta tadašnjeg naseljenog svijeta, ekumene: Evropa, Azija i Afrika, koja se naziva Libija.

još dva ušća koja se izdvajaju iz Sebenitskog i vode do mora, a imena su im jednome Saisko a drugome Mendetsko. Bolbitinsko i Bukolsko ušće nisu prirodna nego iskopana ušća.

18. Moje mišljenje da je Egipat tolik kolikim ga ja, na osnovi promišljanja, prikazujem potvrđuje i Amonovo proročanstvo koje sam čuo pošto sam već bio stvorio svoje mišljenje o Egiptu. Naime, stanovnici gradova Mareje i Apisa na granicama Egipta s Libijom, koji su sami za sebe mislili da su Libijci a ne Egipćani, teško su prihvaćali vjerske obrede i nisu se htjeli suzdržavati od kravljeg mesa, pa su poslali Amonu izaslanike s porukom da oni nemaju ništa zajedničko s Egipćanima: stanuju izvan Delte i ni u čemu se s njima ne slažu, pa bi htjeli da im bude dopušteno kusati svaku vrstu hrane. No bog im nije dozvolio da to čine i rekao im je da je Egipat ono što Nil, kad poraste, preplavi, a da su Egipćani oni koji žive niže od grada Elefantine i piju iz te rijeke. Takav je bio odgovor proročišta.

19. Kad god raste, Nil ne preplavljuje samo Deltu nego mjestimično i navedena područja Libije i Arabije, i to u dužinu od dva dana puta u jednom i u drugom smjeru, katkada još i više a katkada manje. O prirodi ove rijeke nisam uspio saznati ništa niti od svećenika niti bilo od koga drugoga. Volio bih da sam od njih saznao zašto Nil raste i nadolazi tokom sto dana započevši od ljetnog suncostaja,[18] a kad dosegne tolik broj tih dana, zašto se povlači natrag, a snaga mu toka opada tako da cijelu zimu ima trajno nizak vodostaj sve do slijedećeg ljetnog suncostaja. O tome, dakle, ni od koga od Egipćana nisam mogao ništa saznati kad sam ih pitao odakle Nil ima tu sposobnost da se ponaša upravo suprotno svim drugim rijeka-

[18] Tj. solsticija.

ma. Htio sam to znati, a pitao sam i zašto Nil, jedini od svih rijeka, ne nosi sa sobom svježe vjetrove.

20. No i neki od Grka koji su htjeli postati znameniti po svojoj mudrosti iznijeli su o ovoj vodi tri pogleda, od kojih dva ne smatram uopće vrijednima spomena, osim toliko da ih tek naznačim. Jedan od njih kaže da su godišnji vjetrovi uzrok porasta rijeke, jer sprečavaju Nil da istječe u more.[19] Često se događa da godišnji vjetrovi i ne zapušu, a Nil se ponaša na isti način. Uz to, da su godišnji vjetrovi uzrok, moralo bi i druge rijeke koje teku protiv godišnjih vjetrova snalaziti isto što i Nil, i to utoliko više ukoliko su one manje, a snaga toka im je slabija. Ali ima mnogo takvih rijeka u Siriji, a mnogo i u Libiji, koje ne snalazi ništa slično onome što se događa Nilu.

21. Drugi se pogled još manje zasniva na razumijevanju stvari od ovoga netom navedenoga i još je, da tako kažem, čudnovatiji, a kaže da Nil istječe iz Okeana, te da otuda sve ono proizlazi, dok Okean teče oko cijelog svijeta.[20]

22. Treći je od tih pogleda daleko najvjerodostojniji, ali je ipak posve pogrešan. Naime, ne kaže baš ništa kad tvrdi da Nil teče zahvaljujući istopljenu snijegu,[21] a on teče iz Libije posred zemlje Etiopljana i ulazi u Egipat. Kako bi mogao teći zahvaljujući snijegu kad dotječe iz najtoplijih krajeva u one koji su mnogo hladniji? Onome tko je sposoban razmišljati o tome uopće ne izgleda moguće da on teče zahvaljujući snijegu, a prvi

[19] Tumačenje s kojim Herodot polemizira dao je filozof prirode Tal iz Mileta (*Predsokratovci*, fr. A 16).

[20] Prema Diodoru sa Sicilije (*Knjižnica*, I,37) zastupnik ovog tumačenja bio je Hekatej iz Mileta, znameniti grčki geograf i logograf iz 6/5. st. pr.n.e.

[21] Ovo je tumačenje filozofa Anaksagore iz Klazomene, iz 5. st. pr.n.e. (*Predsokratovci*, fr. A 91).

i najvažniji dokaz za to pružaju mu topli vjetrovi koji pušu iz onih krajeva; drugi je dokaz to što je ta zemlja trajno bez kiše i leda, dok je neizbježno, kad u nekom području padne snijeg, da u roku od pet dana padne i kiša, pa bi u tim krajevima, da ondje sniježi, i kišilo; treće, ljudi su tamo crni od žege, a kopci i lastavice ostaju cijelu godinu i ne sele se, dok ždralovi, kad se pojavi zima u Skitiji, bježe i dolaze prezimiti u ovim krajevima. Da i najmanje sniježi u zemlji kroz koju teče ili u onoj u kojoj izvire Nil, ništa se od ovoga, kako je nužno zaključiti, ne bi događalo.

23. A taj koji je izrekao ono o Okeanu prenio je svoju bajku u područje tame i nema za nju nikakva dokaza: ne znam ni za kakvu rijeku Okean i mislim da je Homer ili kakav još raniji pjesnik izmislio to ime i unio ga u pjesmu.[22]

24. Ako treba da i sâm, pošto sam opovrgao izložena mišljenja, iznesem svoj stav prema ovom nejasnom pitanju, reći ću što mislim zašto Nil ljeti raste. U zimsko doba sjeverni vjetrovi otjeraju Sunce s njegove uobičajene putanje, i ono se povlači prema gornjem dijelu Libije. Da bi se dobilo najkraće objašnjenje, time je sve rečeno: naime, zemlja kojoj je ovaj bog najbliže i nad kojom se zadržava mora oskudijevati vodom, a tamošnji tokovi rijeka moraju presušivati.

25. A ako je potrebno šire objašnjenje, ono je ovakvo; dok Sunce prolazi gornjim dijelom Libije, događa se slijedeće: budući da je nebo iznad tih krajeva cijelo vrijeme vedro i budući da je tlo zagrijano jer nema hladnih vjetrova, dok prolazi, sa Suncem se događa ono što se obično zbiva ljeti kad prolazi sredinom nebeskog svoda. Naime, ono privlači vodu k sebi, a

22 Okean se doista spominje kod Homera kao rijeka koja optječe čitav svijet.

kad je privuče, potiskuje je u gornje predjele, a tamo je preuzimaju vjetrovi, rasprše je i pretvaraju u kišne oblake; treba očekivati da vjetrovi koji pušu iz tih krajeva, jugo i jugozapadnjak, nose daleko najviše kiše od svih vjetrova. Čini mi se da Sunce ne vraća uvijek Nilu svu vodu koju prikupi u toku godine nego nešto ostavlja za sebe. Kad se približava kraj zime, Sunce se vraća natrag na sredinu nebeskog svoda i odande podjednako privlači vodu iz svih rijeka. Dok im se voda obilno miješa s kišnicom, jer je zemlja natopljena kišom i prepuna rasjeklina, tokovi su im golemi, a kad ljeti kiše prestaju, i Sunce privlači vodu, oni su maleni. Jedino Nil, kojemu kiša ne daje vodu ali je Sunce privlači, u to vrijeme prema očekivanju teče manji nego što je on sam ljeti: tada se, naime, jednako privlači njegova voda kao i sve ostale, dok je zimi on sam na udaru Sunca. Stoga sam stvorio mišljenje da je Sunce svemu tome uzrok.[23]

26. Ono je, po mojem mišljenju, uzrok i suhoći tamošnjeg zraka, jer žari onuda kuda prolazi: stoga u gornjem dijelu Libije vlada uvijek ljeto. Kad bi se promijenio položaj podneblja i nebeskog svoda tako da ondje gdje se sada nalaze bura i sjever bude položaj južnog vjetra i juga, a tu gdje je sada jugo da bude bura, — kad bi tako bilo, Sunce bi, potisnuto sa sredine svoda sjeverom i burom, došlo u gornje dijelove Evrope, kao što sada prolazi Libijom, i vjerujem da bi, prolazeći preko cijele Evrope, djelovalo na Istar onako kao što sada djeluje na Nil.

27. A što se tiče toga da odonud ne puše svjež vjetar, smatram da ne treba očekivati da išta puše iz toplih krajeva, a svjež vjetar obično dolazi iz kakva hladnog predjela.

[23] Dakako, stvarno je objašnjenje mnogo jednostavnije: u predjelu izvora Nila, koji Herodot nije mogao poznavati, sezona kiša traje od svibnja do rujna.

28. No to neka bude onako kako jest i kako je oduvijek bilo. Nitko niti od Egipćana niti od Libijaca niti od Grka koji su mi dolazili na razgovor nije izjavljivao da poznaje izvore Nila, osim pisara imovine Atenina hrama[24] u gradu Saisu u Egiptu. Izgledalo mi je kao da se sa mnom šali kad mi je pričao da ih uistinu poznaje. Kazivao je da postoje dva brda koja završavaju oštrim vrhovima i leže između gradova Sijene, Tebaide i Elefantine, a zovu se jedno Krofi a drugo Mofi.[25] Izvori Nila nemaju dna, a voda istječe na sredini između ovih brda, i to tako da jedna polovica teče prema Egiptu i sjeveru, a druga prema Etiopiji i jugu. A da izvori nemaju dna, provjerio je, kako mi je rekao, egipatski kralj Psametih. On je dao isplesti uže dužine mnogo tisuća hvati i spustio ga je dolje ali nije dosegao dno. Ako mi je pripovijedao istinu, taj je pisar ukazivao na to, koliko razumijem, da ondje postoje neki snažni vrtlozi i povratne struje tako da bačen olovni uteg nije mogao doseći dno jer se voda razbijala o planine.

29. Ni od koga drugoga nisam mogao ništa saznati, pa sam produžio svoje ispitivanje koliko je bilo moguće, sve dok nisam stigao u grad Elefantinu kao očevidac, a dalje od nje istraživao sam na osnovi onoga što sam čuo. Ako se krene dalje od grada Elefantine, predio postaje strm: stoga ondje treba lađu privezati s obje strane i vući je poput goveda; ako se otkine s užeta, lađa otplovi nošena snagom riječnog toka. Takav je taj predio u dužini od četiri dana plovidbe, a Nil je ondje krivudav poput Meandra: potrebno je preploviti dvanaest shena[26] na takav

[24] Pisari u egipatskim hramovima pripadali su najvišem svećeničkom sloju i bili su osobito obrazovani.

[25] Budući da je Herodot bio posjetio i Elefantinu, kao što se vidi iz slijedećeg poglavlja, znao je da se ne radi o izvoru Nila već o mjestu na kojem on ulazi u područje Egipta.

[26] Dakle, oko 130 km.

način; zatim se stiže do gole ravnice u kojoj Nil teče oko otoka kojemu je ime Tahompso. Iznad Elefantine već stanuju Etiopljani, kao i na polovici otoka, a na drugoj su polovici Egipćani. A blizu otoka veliko je jezero oko kojeg borave etiopski nomadi; kad se preplovi jezero, vraća se u tok Nila koji utječe u nj; a zatim se iskrca iz lađe i putuje se kopnom uz rijeku kroz četrdeset dana: u Nilu se, naime, uzdižu oštri grebeni i brojne hridi i između njih je nemoguće ploviti. Pošto se prođe ovaj kraj u toku četrdeset dana, ukrca se u drugu lađu i plovi dvanaest dana, pa se stiže u velik grad po imenu Meroja. Kažu da je taj grad glavni grad ostalih Etiopljana. Njegovi stanovnici štuju od bogova jedino Zeusa i Dionisa i njih izuzetno časte, pa se tamo uzdiže i Zeusovo proročište. Rat vode kad im god to ovaj bog naredi putem proročanstva, i to ondje gdje im on zapovjedi.

30. U jednakom vremenu u kojem se od Elefantine putovalo do glavnog grada Etiopljana stiže se i do prebjega. Ti se prebjezi zovu Asmah, a ova riječ na grčkom jeziku znači »oni koji stoje kralju slijeva«. Ovih dvije stotine četrdeset tisuća egipatskih ratnika odmetnulo se i prešlo Etiopljanima iz slijedećeg razloga: u vrijeme vladara Psametiha postavljena je jedna vojna posada protiv Etiopljana u gradu Elefantini, druga u pelusijskoj Dafni protiv Arabljana i Sirijaca, a treća protiv Libije u Mareji. Još u moje vrijeme na istim se mjestima kao i u Psametihovo doba nalaze posade Perzijanaca: naime, i u Elefantini i u Dafni stražu drže Perzijanci. Premda su Egipćani tri godine držali stražu, nitko se nije otpuštao iz posade: pošto su se među sobom posavjetovali i donijeli zajedničku odluku, svi su se odmetnuli od Psametiha i krenuli su u Etiopiju. Kad je Psametih to doznao, gonio ih je: pošto ih je stigao, preklinjao ih je mnogim riječima i odvraćao ih je od toga da napuste očinske bogove, djecu i žene. Priča se da je jedan od njih pokazao svoj muški

ud i kazao da će ondje gdje takav ud postoji oni imati i djece i žena. Zatim stignu u Etiopiju i predaju se etiopskom kralju. A on im uzvrati ovakvim darom: imao je neke protivnike među Etiopljanima, pa je dao zapovijed da ih protjeraju i da se nastanjuju na njihovoj zemlji. Kad su se naselili među Etiopljanima, sami su Etiopljani postali pitomiji jer su naučili egipatske običaje.

31. Nil je, dakle, osim svojeg toka u Egiptu, poznat u dužini još od četiri mjeseca puta morem i kopnom: toliko bi mjeseci ukupno, kako se može uočiti, trebalo onome tko bi putovao iz Elefantine do onih prebjega; teče od zapada i sunčeva zalaska. O njegovu toku od toga mjesta nadalje nitko ne može ništa pouzdano reći, jer je taj predio zbog žege pust.

32. No ovo sam čuo od ljudi Kirenjana koji tvrde da su došli do Amonova proročišta i da su se porazgovarali s Etearhom, kraljem Amonijaca, te da je, između ostalog, razgovor skrenuo na Nil i na to kako nitko ne poznaje njegove izvore, pa im je Etearh kazao da su k njemu jednom došli ljudi Nasamonjani. To je libijski narod koji nastava Sirtu i malen dio sirtskog kraja prema istoku. Kad su Nasamonjani stigli i kad su ih pitali mogu li nešto više reći o libijskoj pustinji, odgovorili su da je kod njih bilo obijesnih sinova pojedinih moćnika i da su oni, u muževnoj dobi, smislili razne neumjerene pothvate, a između ostalog su ždrijebom odabrali petoricu među sobom za to da odu pogledati libijsku pustinju kako bi o njoj saznali nešto više od onoga što se već odavno zna. Naime, sjeverno područje Libije uz more, od Egipta do Soloentskog rta na kojem Libija završava, cijelom njegovom dužinom nastavaju Libijci i mnogi libijski narodi, osim onih mjesta koja su u posjedu Grka i Feničana; no dalje od mora i od ljudi koji se drže mora Libija je puna divljih zvijeri; iznad ovog područja bogatog zvijerima, sam je pijesak, strašna suša i potpuna pustoš. Oni, dakle, mladići koje

su slali njihovi vršnjaci, dobro opremljeni vodom i hranom, prolazili su najprije kroz naseljena područja, a kad su ih prošli, stigli su u predio pun divljih zvijeri, te su nakon njega prolazili pustinjom, dok ih je put vodio prema zapadu; pošto su prošli golemo pješčano područje u toku mnogih dana, vidjeli su nekakvo drveće koje je raslo u ravnici i približili su se da bi brali plodove što ih je drveće rađalo, ali dok su ih brali, prišli su im maleni muškarci, manji od naših niskih muškaraca, uhvatili su ih i odveli sa sobom; Nasamonjani nisu poznavali njihov jezik niti su oni koji su ih vodili razumjeli nasamonjanski. Vodili su ih kroz velike močvare i, pošto su izašli iz njih, stigli su u grad u kojem su svi bili visinom posve nalik njihovim vodičima, a koža im je bila crna.[27] Uz grad teče golema rijeka, i to od zapada prema izlasku sunca, a u njoj su se pojavljivali krokodili.

33. Do ovdje su mi ispričali kazivanje Etearha Amonijca, a uz to je rekao i da su se Nasamonjani — kako su me Kirenjani obavijestili — vratili kući, te da su svi oni ljudi do kojih su bili doprli bili vračevi. Što se tiče one rijeke koja je tekla mimo, i Etearh je zaključivao da je to bio Nil, a to se čini razumnim. Naime, Nil dotječe iz Libije koju dijeli po sredini: kako ja zaključujem na osnovi poznatoga i izvodim zaključke o nespoznatom, on izvire iz iste udaljenosti kao i Istar. Rijeka Istar ima izvor u zemlji Kelta i kod grada Pirene[28] i teče tako da razdvaja Evropu po sredini. Kelti žive s onu stranu Heraklovih stupova, a graniče s Kinešanima koji od svih stanovnika Evrope stanuju u najzapadnijim područjima. Protječući cijelom Evropom, Istar utječe u Crno more, ondje gdje Istriju nastavaju iseljenici iz Mileta.

[27] Po mišljenju nekih komentatora možda je riječ o krajevima u gornjem toku Nigera.

[28] Vjerojatno se radi o Pirinejima, pa Herodot pogrešno ovdje smješta grad Kelta i izvor Dunava (Istra), o kojem u njegovo vrijeme postoji tek nejasna predodžba.

34. Istar je, budući da teče kroz naseljene krajeve, mnogima poznat, a o izvorima Nila nitko ne može ništa reći: Libija, kroz koju protječe, nenaseljena je i pusta. O njegovu je gornjem toku rečeno koliko sam god mogao najviše doznati istražujući; zatim dolazi u Egipat. A Egipat leži gotovo nasuprot brdovite Kilikije. Odande do Sinope na Crnom moru treba okretnom muškarcu pet dana pravocrtnog puta; Sinopa leži nasuprot ušću Istra u more. Vjerujem da i je Nil, koji protječe kroz cijelu Libiju, na taj način jednak Istru. Neka toliko bude kazano o Nilu.

35. A sada prelazim na opširnije razlaganje o Egiptu, jer u njemu ima veoma mnogo čudesa i u cijeloj se zemlji vide djela koja se u svojoj veličini teško mogu opisati: stoga ću o njoj opsežnije govoriti. Kao što je nebeski svod kod Egipćana drugačiji i kao što je njihova rijeka drugačije prirode nego druge rijeke, tako su oni uveli mnoge navike i običaje nasuprot drugim ljudima, a među njima i to da žene idu na tržnicu i vode male trgovine, dok muškarci ostaju kod kuće i tkaju: drugi narodi tkaju tako da vuku niti odozdo prema gore a Egipćani odozgo prema dolje. Muškarci nose teret na glavi a žene na ramenima. Žene mokre stojećki a muškarci sjedećki. Veliku nuždu obavljaju u kućama, a jedu vani na ulicama i dodaju uz to da nepristojne a neophodne stvari treba obavljati potajno a pristojne javno. Nijedna žena nije svećenica niti muškog niti ženskog božanstva, već su muškarci svećenici svih, i muških i ženskih, božanstava. Ako ne žele, sinovi se ne moraju brinuti za roditelje, a kćeri moraju, čak i ako to ne žele.

36. Svećenici bogova drugdje puštaju kosu, a u Egiptu se šišaju do gole kože. Kod drugih je naroda većinom običaj da se u žalosti za pokojnikom kosa šiša, a u Egiptu, kad netko umre, puštaju rasti i kosu i bradu, premda su ih do tada sjekli. Drugi narodi provode život odvojeno od životinja, a Egipćani žive zajedno s njima. Drugi žive od pšenice i raži, a kad bi se netko

od Egipćana time hranio, smatrali bi to najvećom sramotom, pa jelo priređuju od nekakva kukuruza koji poneki nazivaju pir. Tijesto mijese nogama, a ilovaču rukama kojima također skupljaju i smeće. Spolne organe drugi narodi ostavljaju onakvima kakvi su po prirodi, a jedino se Egipćani i oni koji su od njih to naučili obrezuju. Svaki muškarac nosi dvije halje,[29] a svaka žena samo jednu. Karike i konopce jedara drugi privezuju izvana a Egipćani iznutra. Grci pišu slova i računaju s pomoću kamenčića pomičući ruku slijeva nadesno a Egipćani zdesna nalijevo: i premda tako rade, tvrde da oni pišu nadesno a Grci nalijevo. Upotrebljavaju dva oblika pisma od kojih jedno nazivaju svetim a drugo pučkim.[30]

37. Budući da su nadasve i najviše od svih ljudi bogobojazni, običaji su im ovakvi. Piju iz mjedenih čaša i ispiru ih po cijeli dan, i to baš svi a ne samo neki. Nose lanene, uvijek svježe oprane halje i za to pokazuju veliku brigu. Spolne organe obrezuju radi čistoće, jer im je više stalo da budu čisti nego lijepi. Svećenici briju cijelo tijelo svaki treći dan da ne bi imali uši ili kakve druge prljavštine dok obavljaju službu bogovima. Svećenici nose samo lanenu halju i obuću načinjenu od biljke papirusa: ne smiju navući drugu odjeću ni obuću. Peru se u hladnoj vodi dvaput svakog dana i dvaput svake noći. Obavljaju i druge, tako reći bezbrojne, dužnosti. No doživljavaju i nemalo dobrih stvari: ne troše ništa od vlastita imetka niti imaju drugih izdataka, nego se za njih peče sveti kruh, i svaki od njih dobiva svakog dana veliku količinu govedine i guščetine, a daju im i vino od grožđa. Nije im dozvoljeno kusati ribu. Egipćani na svojoj zemlji ne sade mnogo bob, a onaj koji sam od sebe izraste ne jedu niti sirov niti kuhan: a svećenici ga ne smiju ni pogledati

[29] Donja je halja bila lanena a gornja vunena.
[30] Tj. svečani hijeroglifi i jednostavnije, demotsko pismo.

jer vjeruju da u njegovim ljuskama postoji nešto nečisto. Pojedini bogovi nemaju samo jednog svećenika nego više njih, a jedan je od njih vrhovni svećenik: a kad netko od njih umre, službu preuzima njegov sin.

38. Za bikove smatraju da pripadaju Epafu[31] i zbog toga ih pregledavaju ovako: ako opaze jednu jedinu crnu dlaku, za takva se bika smatra da nije čist. To istražuje jedan od svećenika, izabran upravo za to, a životinja najprije stoji, zatim leži nauznak, te joj se napokon izvlači i jezik da se vidi nema li na njemu izvjesnih znakova o kojima ću govoriti na drugome mjestu. Pomno pregledava i to da li su dlake na repu prirodno izrasle. Ako je s obzirom na sve ovo čist, označava ga papirusom koji se obmata oko rogova i nakon toga premazuje zemljom u koju se udara pečat, te napokon otisne svoj pečatnjak; tada bika odvode. Onome tko bi žrtvovao neoznačena bika prijeti smrtna kazna.

39. Tako se pregledava životinja, a njezino se žrtvovanje obavlja ovako: pošto odvedu označenu životinju do žrtvenika na kojem se obavlja žrtva, pale vatru, a zatim, kad poškrope žrtvenu životinju posebnim vinom i kad zazovu boga, počinju klati, a nakon klanja odsijeku glavu bika. Tijelo životinje oderu, a glavu, pošto su je mnogo puta prokleli, odnose i, ako postoji tržnica i na njoj Grci trgovci iz tuđine, nose je na tu tržnicu i prodaju je, a ako nema Grka, bacaju je u rijeku. A glave proklinju govoreći neka padne na tu glavu zlo, ako bi se kakvo moralo dogoditi ili onima koji prinose žrtvu ili cijelom Egiptu. Što se tiče glava žrtvenih životinja i škropljenja vinom, svi Egipćani imaju iste običaje, i to podjednako kod svih žrtava, te

[31] Kako je Epaf grčki naziv za egipatsko božanstvo–bika Apisa, riječ je o svetim bikovima.

zbog tog običaja nijedan Egipćanin neće kusati glavu nikojeg živog bića.

40. Vađenje iznutrice i paljenje žrtvenih životinja različito je kod svakog žrtvovanja. Ispripovjedit ću kakvo je za onu boginju koja se smatra najvećom i kojoj priređuju najveće svečanosti.[32] Kad oderu bika i kad se pomole, isprazne cijelu trbušnu šupljinu, ali ostave u tijelu unutrašnje organe[33] i salo, no odsijeku butine, krajeve bedrenih kosti, pleća i vrat. Pošto su to obavili, ostatak tijela bika ispunjavaju očišćenim kruhom, medom, grožđicama, smokvama, tamjanom, mirtom i drugim miomirisima, pa kad ga time ispune, spaljuju ga pošto su izlili na nj velike količine ulja. Prije žrtvovanja poste, a dok žrtve gore, svi se od tuge udaraju u prsa; pošto se dovoljno izudaraju, priređuju sebi gozbu od onoga što je ostalo od žrtava.

41. Svi Egipćani prinose očišćene bikove i telad kao žrtve, ali ne smiju žrtvovati krave, jer su one posvećene Izidi. Naime, Izidin kip prikazuje boginju u ženskom liku s kravljim rogovima, onako kao što Grci slikaju Iju, a svi Egipćani bez razlike poštuju krave daleko najviše od sve stoke. Zbog toga ni Egipćanin ni Egipćanka ne bi poljubili Grka u usta niti bi upotrijebili nož, ražanj ili kotao nekog Grka, a ne bi okusili ni meso očišćena bika ako je ono rasiječeno grčkim nožem. Goveda koja uginu sahranjuju ovako: krave bacaju u rijeku, a bikove zakapa svatko u svojem predgrađu, dok jedan ili oba roga vire iz zemlje kao oznake; kad meso istrune i kad prođe određeno vrijeme, u svaki grad stiže čamac s otoka po imenu Prosopitida. Taj se otok nalazi na Delti, a opseg mu je devet shena.[34] Na tom otoku

[32] Najveća je egipatska boginja Izida.

[33] Prije svega srce, pluća i jetra.

[34] Dakle oko 100 km.

Prosopitidi među ostalim mnogim gradovima nalazi se i onaj iz kojeg dolaze čamci da pokupe kosti goveda, a taj se grad zove Atarbehija, i u njemu je podignut sveti hram Afrodite.[35] Iz ovog grada mnogi ljudi putuju okolo po raznim gradovima, pa iskopaju kosti, odvoze ih i pokapaju sve na jednom mjestu. Jednako kao i goveda pokapaju i druge uginule domaće životinje. Naime, i za njih vrijede isti običaji: ni njih ne ubijaju.

42. Svi oni koji su smješteni u svetištu Zeusa Tebanskog[36] ili pripadaju tebanskom okrugu suzdržavaju se od ovčjeg mesa, a žrtvuju koze. Ne poštuju, naime, svi Egipćani podjednako sve tamošnje bogove, uz izuzetak Izide i Ozirisa, za kojega kažu da je Dionis; njih štuju svi bez razlike. Oni koji pripadaju svetištu u Mendetu ili mendetskom okrugu suzdržavaju se od kozjeg mesa, a žrtvuju ovce. Tebanci i oni koji se na njihov poticaj suzdržavaju od ovčjeg mesa kažu da je taj običaj uveden iz slijedećeg razloga: Heraklo je silno zaželio da vidi Zeusa, no Zeus nije imao volje da ga Heraklo vidi, i napokon, budući da ga je Heraklo neprestano moljakao, Zeus je došao na ovakvu zamisao: oderao je ovna i navukao je odsječenu ovnujsku glavu, te se ogrnuo runom i tako mu se pokazao. Zato Egipćani prikazuju Zeusov lik s licem ovna, a od njih su to preuzeli Amonijci koji su egipatski i etiopski naseljenici, a govore jezikom koji je mješavina jednog i drugog. Mislim da su po tome Amonijci dobili i ime, jer Egipćani Zeusa zovu Amon. Tebanci ne žrtvuju ovnove već su oni zbog toga za njih sveti. Jednog dana u godini, na svečanostima u čast Zeusovu, zakolju jednog jedinog ovna i oderu ga, pa isto onako odijevaju Zeusov kip i zatim mu prinose drugi, Heraklov kip.[37] Pošto to obave,

[35] Radi se o hramu egipatske boginje neba i ljubavi Hator.

[36] To je egipatski bog Amon–Api.

[37] Heraklo u ovoj svečanosti predstavlja boga Mjeseca Khonsua, sina Amona, boga Sunca.

udaraju se svi koji sudjeluju u svečanosti u prsa od tuge za ovnom, a zatim ga pokapaju u posvećenom lijesu.

43. O tom Heraklu sam čuo i ovu priču: da pripada među dvanaest bogova. O drugom Heraklu, koji je poznat Grcima, nigdje u Egiptu nisam uspio ništa čuti. Da nisu Egipćani preuzeli Heraklovo ime od Grka već prije Grci od Egipćana, i to oni Grci koji su Amfitrionovu sinu dali ime Heraklo — za to da je to upravo tako imam mnoge dokaze, a među njima i taj da su oba roditelja toga Herakla, Amfitrion i Alkmena, bila od davnina porijeklom iz Egipta, a i taj da Egipćani tvrde da ne znaju niti za Posejdonovo ime niti za imena Dioskura, niti su oni uvršteni među ostale bogove. Da su preuzeli ime nekog božanstva od Grka, zacijelo bi među prvima morali baš ove spominjati, jer su već tada bili moreplovci, a i neki su od Grka bili mornari, kako pretpostavljam i kakvo je moje uvjerenje. Stoga bi Egipćani prije znali za imena ovih bogova nego za Heraklovo. No za Egipćane je Heraklo drevan bog: kako sami kažu, sedamnaest tisuća godina prije vladavine Amasisa osam je bogova postalo dvanaest,[38] a jedan je od njih bio Heraklo.

44. Budući da sam o tome htio saznati koliko je god bilo moguće, otplovio sam u Tir u Fenikiji jer sam znao da ondje postoji hram posvećen Heraklu. Vidio sam ga bogato ukrašena mnogim zavjetnim darovima, a među njima su bila dva stupa, jedan od čistoga zlata a drugi od smaragdnog kamena koji je noću jako svijetlio; porazgovarao sam sa svećenicima božjim i pitao ih prije koliko je vremena njihov hram bio podignut. Saznao sam da se ni oni ne slažu s Grcima: rekli su mi da je hram podignut u isto vrijeme kad je osnovan Tir, a od osnutka Tira prošlo je dvije tisuće tristo godina. Vidio sam u Tiru i

[38] Dakle, proširio se krug najvažnijih egipatskih bogova.

drugi hram Herakla, s nadimkom Taški. Stigao sam i na Tas, a tamo sam saznao da su Heraklov hram podigli Feničani koji su bili isplovili u potrazi za Europom i osnovali Tas: to se dogodilo pet ljudskih pokoljenja prije no što se u Grčkoj rodio Heraklo sin Amfitrionov. Ta moja istraživanja jasno dokazuju kako je Heraklo drevan bog. Čini mi se da najispravnije postupaju oni Grci koji su utemeljili i podigli dva Heraklova svetišta, pa mu u jednom prinose žrtve kao besmrtniku s nadimkom Olimpijski, a drugome mu žrtvuju kao junaku.

45. A i mnoge druge stvari Grci nepromišljeno pričaju: prostodušan je i ovaj njihov mit što ga pričaju o Heraklu, kao da su ga, kad je stigao u Egipat, Egipćani ovjenčali i u svečanoj povorci odveli da ga žrtvuju Zeusu; on je sve dotle ostajao miran dok ga nisu počeli pripremati za žrtvovanje kod žrtvenika, a tada se krenuo braniti i sve ih je poubijao. Mislim da Grci, kad tako pričaju, uopće nemaju pojma o prirodi Egipćana ni o njihovim običajima: oni iz pobožnosti ne smiju žrtvovati ni stoku, osim ovaca, bikova i teladi, kad su čisti, te gusaka, pa kako bi onda prinosili ljudsku žrtvu? K tome, kako bi Heraklo, koji je bio sam i koji je, kako kažu, bio smrtnik, imao sposobnost ubiti tolike tisuće ljudi? Neka nam se bogovi i junaci smiluju što smo o ovome toliko govorili!

46. Navedeni Egipćani ne žrtvuju koze i jarce iz slijedećeg razloga. Mendećani ubrajaju Pana među osam bogova i tvrde da je ovih osam bogova postojalo prije dvanaest bogova. Slikari i kipari slikaju i oblikuju Panov lik kao i Grci s kozjim licem i s nogama jarca, ali ne misle da je on uistinu takav već da nalikuje drugim bogovima. A zašto ga prikazuju ovakva, neugodno mi je kazati. Mendećani štuju sve koze, više mužjake nego ženke, pa su i pastiri jaraca na većoj cijeni: među njima jednog jarca poštuju najviše, a kad on ugine, golema žalost obuzima cijeli mendetski okrug. Na egipatskom se i jarac i Pan nazivaju

Mendet. U moje se vrijeme u tom okrugu dogodilo ovakvo čudo: neki je jarac javno obljubio jednu ženu. O tome su ljudi pričali.

47. Za svinju Egipćani misle da je nečista životinja: s jedne strane, ako netko od njih u prolazu samo dotakne svinju, odmah uđe u rijeku i namoči se u odjeći koju je imao na sebi, a s druge strane jedino svinjari, čak i ako su rođeni Egipćani, ne zalaze ni u jedno svetište u Egiptu niti im itko hoće dati kćer za ženu ni uzeti njihovu kćer, pa se svinjari žene i udaju međusobno. Egipćani ne smatraju da je pravo žrtvovati svinje ostalim bogovima osim jedino Seleni i Dionisu, i to u isto vrijeme, o istom punom mjesecu, kad žrtvuju svinje i kusaju njihovo meso. A zašto na drugim svečanostima ne žele to činiti, a na ovoj žrtvuju svinje, o tome postoji priča koju pripovijedaju Egipćani i ja je znam, ali mi ne izgleda dovoljno pristojnom da je ispričam. Svinje se Seleni ovako žrtvuju: kad je žrtvena životinja zaklana, stave se na jedno mjesto vrh repa, slezena i crijeva, pa se sve prekrije salom koje je bilo oko životinjine utrobe i zatim se spaljuje: ostalo meso jedu u vrijeme punog mjeseca za kojeg su prinijeli svetu žrtvu, a u neki drugi dan nitko ga ne bi ni okusio. Siromasi u svojoj oskudici zamijese svinju od tijesta, ispeku je i žrtvuju.

48. U predvečerje svečanosti svatko zakolje prase u čast Dionisovu ispred vlastitih vrata i daje to prase onom svinjaru koji mu ga je prodao da ga odnese. Ako se izuzme ples, što se tiče ostalog, Egipćani slave Dionisovu svečanost u svemu gotovo jednako kao i Grci: umjesto falosa izmislili su nešto drugo, a to je lutka veličine jednog lakta i pokretana s pomoću žica, koju žene nose okolo po selima, a ud lutke, jedva nešto manji od ostalog tijela, neprestano se diže i spušta; predvodi ih svirač na fruli kojega slijede žene pjevajući Dionisu u čast. A zašto je ud tako velik i

zašto je samo on od cijelog tijela pokretan, o tome se također pripovijeda jedna posvećena priča.

49. Mislim da Melampod sin Amitaonov nije bio neupućen u ovu žrtvenu svečanost već da ju je dobro poznavao. Naime, Melampod je Grke upoznao i s Dionisovim imenom i sa žrtvenom svečanošću i s faličkom povorkom: ali nije shvaćao ni točno prikazao cijeli postupak, već su ga bolje prikazali učeni ljudi nakon njega; Melampod je, dakle, uveo praćenje falosa u povorci u Dionisovu čast, i Grci su to od njega naučili, pa sada postupaju onako kao što postupaju. Ja, naime, tvrdim da se Melampod, koji je bio mudar čovjek, upoznao s proročkom vještinom, te da je, naučivši to od Egipćana, Grcima donio, između mnogih drugih stvari, uz neznatne promjene, i štovanje Dionisa; neću kazati da se obredi u čast boga u Egiptu slučajno podudaraju s onima kod Grka: kod Grka bi morali tada biti jednaki i ne tek odnedavna uvedeni. Neću kazati ni da su Egipćani preuzeli od Grka bilo taj bilo neki drugi običaj. Čini mi se najvjerojatnijim da je Melampod čuo za Dionisov obred od Kadma i Feničana koji su s njim pristigli u onaj kraj koji se danas naziva Beotijom.

50. Imena gotovo svih bogova došla su iz Egipta u Grčku. Da su ona barbarskog porijekla, otkrio sam sâm u svojim ispitivanjima: mislim da su ponajviše stigla iz Egipta. Naime, u zemlji Egipćana oduvijek postoje imena ne samo Posejdona i Dioskura, o kojima sam prije govorio, nego i Here, Hestije, Temide, Harita, Nereida i ostalih bogova. Govorim ono što govore i sami Egipćani. Mislim da su Pelazgi dali imena bogovima za koja Egipćani kažu da ih ne poznaju, osim Posejdonova: za tog su boga čuli od Libijaca. Nitko osim Libijaca nije od davnina imao ime za Posejdona, a oni oduvijek poštuju ovoga boga. A Egipćani nemaju uopće običaj slavljenja junaka.

51. To i mnoge druge stvari, koje ću spominjati, Grci su kao običaj preuzeli od Egipćana: no nisu naučili od Egipćana praviti Hermove kipove s podignutim udom nego od Pelazga, a od ovih su to prvi preuzeli Atenjani, pa zatim od njih i ostali. Već tada kad su se Atenjani ubrajali u Grke, Pelazgi su se nastanili zajedno s njima u istom kraju, pa su se otad i sami počeli smatrati Grcima. Onaj tko je upućen u tajne obrede Kabira što ih slave Samotračani, a preuzeli su ih od Pelazga, taj zna o čemu govorim. Na Samotraki su, naime, ranije živjeli oni Pelazgi koji su se nastanili zajedno s Atenjanima, i od njih Samotračani preuzimaju tajne obrede. Stoga su Atenjani prvi među Grcima pravili Hermove kipove s podignutim udom, a to su naučili od Pelazga. Pelazgi su o tome ispričali jednu posvećenu priču koja je objašnjena u misterijama na Samotraki.

52. Pelazgi su ranije prinosili sve žrtve uz molitve bogovima, kako sam saznao iz razgovora u Dodoni, a da pri tome nisu izgovarali ni ime ni nadimak nijednoga od njih: još nisu bili čuli za njih. A nazivali su ih bogovima zato što su za sve stvari uveli poredak i jer su sve pravo podijelili. Zatim, nakon mnogo vremena, saznali su za imena ostalih bogova koja su došla iz Egipta, a još mnogo kasnije čuli su i za Dionisa; nakon nekog vremena pitali su u vezi s imenima proročište u Dodoni: to se proročište smatra najstarijim od svih proročišta u Grčkoj, a u to je doba bilo jedino. Kad su, dakle, Pelazgi pitali proročište u Dodoni da li da prihvate imena koja su došla iz barbarskih krajeva, proročište je odgovorilo neka ih prihvate. Otad su prinosili žrtve izgovarajući imena bogova. Njih su od Pelazga preuzeli kasnije Grci.

53. No tako reći sve do prekjučer ili jučer nisu znali odakle potječe svaki pojedini od bogova, niti postoje li svi oduvijek, niti kako izgledaju. Mislim da su Hesiod i Homer po dobi od mene stariji ne više od četiri stotine godina, a oni su za Grke

sastavili povijest bogova, dali su im imena, razdijelili njihove časti i vještine i opisali njihov izgled. Oni pjesnici za koje se priča da su živjeli prije ove dvojice živjeli su, kako sam uvjeren, nakon njih. Prvi dio ovih dokaza iznose svećenici u Dodoni, a drugi dio, koji se tiče Hesioda i Homera, moje su tvrdnje.

54. O proročištima u Grčkoj i u Libiji Egipćani kazuju ovakvu priču. Svećenici Zeusa Tebanskog ispričali su kako su dvije svećenice iz Tebe odveli Feničani i za jednu su od njih čuli da je bila prodana u Libiju a druga Grcima: te su žene prve utemeljile proročišta među spomenutim narodima. A kad sam ih upitao odakle tako točno znaju to što govore, rekli su mi da su se radi toga bavili opsežnim istraživanjima o tim ženama, te da ih nisu mogli pronaći, ali da su kasnije o njima čuli ovo što su mi pripovijedali.

55. To sam slušao od svećenika u Tebi, a ovo tvrde svećenice u Dodoni: dvije su crne golubice odletjele iz egipatske Tebe, i jedna je od njih stigla u Libiju a druga k njima. A kad je sjedala na bukvu,[39] progovorila je ljudskim glasom da ovdje treba zasnovati proročište Zeusovo, i to su stanovnici Dodone shvatili kao božansku zapovijed i po njoj su postupili. Golubica koja je letjela u Libiju naredila je, kažu, Libijcima da izgrade proročište Amonovo: i Amon je Zeus. Tako su govorile svećenice u Dodoni, od kojih je najstarijoj ime bilo Promenija, srednjoj Timareta, a najmlađoj Nikandra; s njima su se slagali i drugi Dodonjani koji su pripadali svetištu.

56. Moje je mišljenje o tome ovakvo. Ako su Feničani uistinu odveli svete žene i jednu od njih prodali u Libiju a drugu u Grčku, čini mi se da su ovu drugu kupili Tesproćani u sadašnjoj

[39] Bukva je drvo posvećeno Zeusu.

Grčkoj koja se onda još zvala Pelazgijom; a zatim je ondje kao robinja zasnovala ispod bukve koja je tamo rasla Zeusovo svetište, budući da se moglo i očekivati da se i ovdje sjeća Zeusa, kad je služila u Zeusovu svetištu u Tebi, odakle je došla. Od svetišta je uredila proročište kad je naučila grčki jezik. Tada je pričala kako su isti Feničani koji su nju prodali njezinu sestru prodali u Libiji.

57. Mislim da su Dodonjani te žene nazvali golubicama zbog toga što su bile barbarke, pa im se činilo da se glasaju poput ptica. Pričaju da je nakon nekog vremena golubica progovorila ljudskim glasom, jer im je žena počela govoriti razumljivo: dok je govorila barbarski, činilo im se da se glasa poput ptice; ta, kako bi golubica progovorila ljudskim glasom? Time što kažu da je golubica bila crna, označavaju da je žena bila Egipćanka. A načini proricanja u egipatskoj Tebi i u Dodoni baš su međusobno veoma slični. Vještina gatanja u svetištima potječe iz Egipta.

58. Egipćani su prvi od svih ljudi uveli velike svetkovine, svečane povorke i ophodnje, i Grci su to od njih naučili. Dokaz za to je ovaj: kod Egipćana one očito postoje već dugo vremena, a kod Grka su uvedene nedavno.

59. Egipćani ne održavaju velike svetkovine samo jedanput godišnje, nego ih imaju mnogo,[40] a najveće i najbolje posjećene su one posvećene Artemidi u gradu Bubastiji, a zatim one Izidine u gradu Busiridi: u tom je gradu, naime, najveće Izidino svetište, a sam je grad podignut u Egiptu usred Delte. Izida se na grčkom jeziku zove Demetra. Treće po veličini svetkovine

40 Svaki je egipatski grad i okrug imao vlastite svetkovine, a velike svetkovine bile su zajedničke za cijeli Egipat.

održavaju u čast Atene u gradu Saisu, četvrte u čast Helija u Heliopolu, pete u čast Lete u gradu Buti, a šeste u gradu Papremiji u čast Aresu.

60. Kad putuju u grad Bubastiju, rade to ovako: u svakom čamcu plovi veliko mnoštvo i muškaraca i žena zajedno; neke žene imaju čegrtaljke i na njima sviraju, a muškarci cijelim putem izvode glazbu na frulama, dok ostale žene i muškarci pjevaju i plješču rukama. Kad se u toku plovidbe nađu pred nekim drugim gradom, dotjeraju čamac do kopna i postupaju ovako: neke žene rade ono što sam već naveo, druge plešu, a treće se ustaju i zadižu haljine. To ponavljaju kod svakog grada na obali rijeke. A kad stignu u Bubastiju, započinju svetkovinu prinošenjem velikih žrtava, i više se vina od grožđa potroši na toj svečanosti nego u cijelom ostatku godine. Kako tamošnji stanovnici kažu, okupi se ondje oko sedamsto tisuća muškaraca i žena, a da se djeca i ne broje.

61. Tako se to događa ondje, a već sam prije ispričao kako slave svetkovinu u čast Izide u gradu Busiridi. Nakon prinošenja žrtve svi muškarci i žene udaraju se u grudi, a radi se doista o mnogim desecima tisuća ljudi: a zašto se udaraju, ne smijem kazati. Karani koji žive u Egiptu čine to isto, samo još u većoj mjeri, i ranjavaju sebi čela mačevima, pa je po tome očito da su stranci a ne Egipćani.

62. Kad se skupe radi prinošenja žrtvi u gradu Saisu, u jednoj noći svi pale mnogo svjetiljaka pod vedrim nebom uokrug oko kuća. Svjetiljke su u obliku plitkih posuda napunjenih solju i uljem, a odozgo na površini nalazi se stijenj koji gori cijelu noć, pa je i svečanost nazvana Svetkovinom svjetiljaka. Egipćani koji ne mogu doći na tu veliku svetkovinu bdiju cijelu tu žrtvenu noć i svi pale svjetiljke, i to ne samo u Saisu nego u čitavu

Egiptu. Zašto se u toj noći ukazuje toliko svjetla i počasti, o tome se pripovijeda jedna posvećena priča.

63. Oni koji posjećuju Heliopol i Butu ondje samo obavljaju žrtvovanje. I u Papremiji prinose žrtve i obavljaju svete obrede kao i drugdje: a kad sunce zađe, malobrojni svećenici služe oko božjeg kipa, a većina njih stoji na ulazu u hram s drvenim toljagama u rukama; drugi, više od tisuću ljudi, žele da im zavjeti budu ispunjeni i stoje u gomili na drugoj strani, a svaki od njih drži toljagu. Kip, koji je smješten u malenu pozlaćenu drvenu kućicu, prenose dan prije u drugu svetu zgradu. Oni malobrojni koji su ostali oko kipa vuku kola na četiri točka, a na njima je kućica u kojoj se nalazi kip, dok im oni koji stoje u predvorju ne dopuštaju da uđu, pa oni koje zavjet obavezuje, pružajući bogu pomoć, udaraju one koji mu brane ulaz u hram. Zatim nastaje žestoka bitka toljagama, ima i razbijenih glava, a mnogi, kako mislim, umiru od rana: no Egipćani su ustvrdili da nitko još nije umro. Tamošnji stanovnici kažu da je ova velika svečanost ustanovljena iz slijedećeg razloga: u tom je svetištu stanovala Aresova majka, pa je Ares, koji je bio odgojen u tuđini, kad je odrastao, došao u želji da posjeti majku, no majčini poslužitelji, koji ga nisu prije vidjeli, nisu ga puštali da uđe već su ga htjeli zaustaviti; on je iz nekog drugog grada doveo ljude, grubo se obračunao s poslužiteljima i ušao k svojoj majci. Kažu da je ona tučnjava na svečanosti uvedena u čast Aresu.

64. Egipćani su prvi uveli propis da se u svetištima ne smije voditi ljubav sa ženama i da se ne smije nakon snošaja sa ženom ući u svetište neopran. Naime skoro svi drugi ljudi, osim Egipćana i Grka, vode ljubav u svetištima i neoprani nakon snošaja ulaze u svetišta, jer smatraju da su ljudi poput drugih životinja. Vide da se ostale životinje i ptičje vrste pare u božjim hramovima i svetim gajevima. Da bogu to nije drago, ni životinje to ne bi činile. Oni to rade uz ovakvo objašnjenje, ali

meni se ono ne dopada: Egipćani imaju upravo suviše propisa koji se tiču svetih obreda, a među njima je i ovaj.

65. Iako Egipat graniči s Libijom, ipak nije posebno bogat životinjama. Sve životinje koje ondje žive smatraju se svetima, i one koje su ljudima domaće, i one koje to nisu. Ako bih htio reći zbog čega su one svete, morao bih zaći u objašnjenje vjerskih pojava, a ja razlaganje o tome ponajviše izbjegavam. A što sam o tome rekao tek usput, morao sam reći jer sam se i toga dotaknuo. No što se tiče životinja, njihovi su običaji ovakvi. Svakoj životinji posebno postavlja se za uzgoj čuvar, muškarac ili žena iz Egipta, a sin tu čast preuzima od oca. U gradovima svi svoje zavjetne molitve obavljaju ovako: kad se mole bogu kojemu je životinja posvećena, ošišaju djeci cijelu glavu, ili polovicu ili trećinu glave, pa stavljaju na vagu s jedne strane kosu a s druge srebro; koliko tko izmjeri, toliko daje čuvarici životinja: ona za tu vrijednost siječe ribe i daje životinjama jesti. Na taj im se način pribavlja hrana; a ako netko ubije koju od tih životinja, a učini to namjerno, kažnjava se smrću, no ako je nenamjerno, plaća kaznu koju mu odrede svećenici. Ako netko ubije ibisa ili sokola bilo namjerno bilo nenamjerno, obavezno se kažnjava smrću.

66. Iako već ima mnogo životinja koje žive uz ljude, bilo bi ih još i više da se toliko ne brinu za mačke. Kad se ženke omace, više ne odlaze mačcima: a oni, premda se nastoje pariti, to ne mogu. Zato se služe ovakvim lukavstvom: otimaju mačkama mačiće, odnose ih i ubijaju, ali kad ih ubiju, ne jedu ih. One opet, kad ostanu bez mačića, osjećaju želju za drugima, pa stoga odlaze mačcima: naime, ta životinja veoma voli mlade. A ako nastane požar, s mačkama se događa sasvim neobična stvar: Egipćani, raspoređeni u razmacima oko ognja, paze na mačke i uopće se ne brinu za gašenje požara, a mačke se provuku između ljudi i preskaču ih, pa skaču u vatru. Kad se to dogodi,

Egipćane obuzima velika tuga. U kojoj god kući umre mačka prirodnom smrću, svi ukućani briju samo obrve, a u onoj u kojoj ugine pas, briju cijelo tijelo i glavu.

67. Uginule se mačke odnose u svete zgrade u gradu Bubastiji, gdje se balzamirane pokapaju; pse svatko pokapa u vlastitu gradu u posvećenim lijesovima. Jednako kao i psi pokapaju se i lasice. Tekunice i jastrebovi odnose se u grad Butu, a ibisi u Hermopol. Medvjedice, kojih ima malo, i vukove, koji nisu mnogo veći od lisica, pokapaju ondje gdje su ih pronašli mrtve.[41]

68. Priroda je krokodila ovakva: u toku četiri zimska mjeseca ne jede ništa, a premda je četveronožac, boravi i na kopnu i u vodi: leže i ostavlja jaja u zemlji, te veći dio dana provodi na suhom, a cijelu noć u rijeci: naime, tada je voda toplija nego zrak i rosa. Od svih smrtnih bića koje poznajemo on od najmanjega naraste najveći: leže jaja tek malo veća od guščjih, pa njegovo mladunče odgovara veličinom jajetu, a kako raste, dosiže i sedamnaest lakata,[42] pa i više. Oči su mu nalik svinjskima, a zubi veliki, dok su očnjaci primjereni veličini tijela. Jedino njemu od svih životinja nije izrastao jezik. Ne pomiče donju čeljust, već također jedini od svih životinja gornju čeljust približava donjoj. Ima snažne pandže, a koža mu je ljuskava i na leđima neprobojna. U vodi je slijep, a izvan nje vid mu je izuzetno oštar. Budući da boravi u vodi, ralje su mu iznutra cijele pune pijavica. Druge ptice i životinje od njega bježe, dok se vivak s njim dobro slaže jer mu je koristan: kad krokodil izađe iz vode na kopno i kad zatim zine (a običava to raditi najčešće okrenut prema zapadu), vivak ulazi u njegove ralje i ispija

[41] U Egiptu su pronađene brojne mačje mumije kao i mumificirani psi, šakali i vukovi.
[42] Tj. oko 7,5 metara.

pijavice: krokodil u tome uživa i ima koristi, pa vivku ne nanosi nikakvu štetu.

69. Za neke od Egipćana krokodili su sveti, a za druge nisu, nego s njima postupaju kao s neprijateljima. Oni koji žive u okolici Tebe i jezera Meris uistinu ih smatraju svetima. I jedni i drugi othranjuju po jednog krokodila kojega su tako pripitomili da se može dirati rukom, umetnu mu staklene i zlatne naušnice u uši, a grivne oko prednjih nogu, te mu daju propisanu blagoslovljenu hranu i brinu se za nj što je bolje moguće dokle god živi; kad ti krokodili uginu, balzamiraju ih i pokapaju u posvećenim lijesovima.[43] Oni koji žive u okolici grada Elefantine jedu ih i ne smatraju ih svetima. Ne nazivaju ih krokodilima nego »hampsai«. A krokodilima su ih nazvali Jonjani, jer su uspoređivali njihov izgled s gušterima koji kod njih žive u trnjacima.

70. A love ih na mnoge i različite načine: opisat ću onaj koji mi se čini najvrednijim spomena. Kad se svinjska plećka pričvrsti na udicu i pusti posred rijeke, sam lovac na obali rijeke drži živu svinju i udara je. Krokodil začuje njezino skvičanje i slijedi taj zvuk, a kad se namjeri na plećku, zagrize je: lovci tad počinju vući. Kad ga izvuku na obalu, lovac mu najprije blatom premaže oči: nakon toga ga bez teškoća svlada do kraja, a kad ne bi tako učinio, imao bi velike muke.

71. Vodeni su konji sveti u okrugu Papremije, dok za ostale Egipćane oni nisu sveti. A po prirodi njihov je izgled ovakav: to je četveronožac, dvopapkar, s papcima poput goveda, tuponos, s grivom poput konja, s očnjacima koji su vidljivi, s repom i glasom poput konja, a veličinom kao najveće govedo. Njegova

[43] Doista su arheolozi pronašli i krokodilske mumije.

je koža tako debela da se od nje, kad se osuši, rade drške za koplja.

72. U rijeci žive i vidre koje se smatraju svetima. Vjeruju da su od riba svete ona koju nazivaju ljuskarkom[44] i jegulja. Za njih kažu da su posvećene Nilu, a od ptica kažu to za lisičju gusku.[45]

73. Još je jedna ptica sveta, a ime joj je feniks.[46] Ja je nisam vidio osim na slici: naime, kako pričaju stanovnici Heliopola, ona ih posjećuje rijetko, jednom u petsto godina. A kažu da dolazi onda kad joj umre otac. Ona je, ako nalikuje onoj na slici, ovolika i ovakva: jedan joj je dio pera žut poput zlata, a drugi crven. Po vanjskom izgledu i po veličini najviše nalikuje orlu. Pričaju, mada ja tim pričama ne vjerujem, da je ta ptica došla na ovakvu zamisao: kad kreće iz Arabije u Helijevo svetište, ona tobože nosi oca oblijepljena mirtinom smolom i pokapa ga u Helijevu svetištu; a nosi ga ovako: najprije izrađuje od mirtine smole jaje toliko veliko da ga može nositi, zatim iskušava može li ga uistinu nositi, pa kad to iskuša, tada izdube jaje i stavlja oca u nj, a novom smolom obljepljuje udubljenje u jajetu u koje je stavila oca, dok težina jajeta s ocem položenim u nj ostaje ista; kad ga zalijepi, nosi ga prema Egiptu u Helijevo svetište. Tako pričaju da ta ptica postupa.

74. U okolici Tebe postoje i svete zmije koje nikako ne predstavljaju opasnost za ljude, a po veličini su malene i nose dva roščića koja im rastu na vrhu glave; kad uginu, sahranjuju ih u Zeusovu svetištu, jer kažu da su one posvećene tom bogu.

44 Ova se riba, koju spominje i Plutarh (*Moralia*, 358b), ne može točno identificirati, no možda je riječ o vrsti *Cyprinus bynni*.

45 Radi se o egipatskoj gusci (*Alopochen aegyptiacus*).

46 Feniks je, dakako, mitska ptica, no njezin se opis djelomično temelji na osobinama jedne vrste egipatske čaplje (*Ardea garzetta*).

75. U Arabiji, sasvim blizu gradu Buti, nalazi se mjesto, i u to sam mjesto došao da se raspitujem o krilatim zmijama.[47] A kad sam stigao, vidio sam zmijske kosti i kralježnice u tolikim količinama da je to nemoguće ispričati, jer je ondje bilo i velikih i malo manjih i još manjih gomila kralježnica, a bilo ih je doista mnogo. Ovo mjesto na kojem su nabacane kralježnice izgleda otprilike ovako: to je uzak klanac koji iz planina vodi u golemu dolinu, a ta je dolina povezana s egipatskom ravnicom. Priča kaže da s početkom proljeća krilate zmije lete iz Arabije prema Egiptu, no u tome im klancu na ulazu u zemlju put prepriječe ptice ibisi i ne propuštaju zmije nego ih ubijaju. Zbog toga je čina, kako kažu Arabljani, ibis zadobio toliko veliko poštovanje Egipćana: i Egipćani se slažu da upravo zbog toga štuju ove ptice.

76. Ibis izgleda ovako: posvuda je sasvim crn, ima noge poput ždrala, na glavi jako zavinut kljun, a velik je kao ptica potrk.[48] Tako izgleda crni ibis koji se suprotstavlja onim zmijama, a ibis koji se radije vrti ljudima oko nogu (postoje, naime, dvije vrste ibisa) izgleda ovako: tjeme i vrat su mu posve goli, perje mu je bijelo osim na glavi i oko grla, na vrhovima krila i na vrhu zatka (na dijelovima koje sam naveo perje je sasvim crno), a noge i kljun nalik su onoj drugoj vrsti. Zmije su izgledom slične vodenim zmijama. No nemaju krila pokrivena perjem nego posve nalik krilima šišmiša. Toliko neka bude rečeno o svetim životinjama.

77. Sami Egipćani koji nastavaju plodni dio Egipta najviše od svih ljudi brižno čuvaju spomen na prošlost i daleko su najučeniji od svih koje sam upoznao. Žive na ovaj način: uzimaju

[47] Nemoguće je točno reći o kojoj se životinji radi: prema nekim tumačenjima Herodot ovdje zapravo opisuje velike skakavce.

[48] U originalu se spominje ptica *kreks*, koja je zacijelo bila trkačica.

sredstva za čišćenje svakog mjeseca tri dana za redom i brinu se za svoje zdravlje s pomoću sredstava za povraćanje i klistira, jer smatraju da sve bolesti kod ljudi proizlaze od jela kojima se hranimo. Egipćani su, uostalom, nakon Libijaca najzdraviji od svih ljudi, kako mi se čini zbog podneblja, jer se ondje godišnja doba ne izmjenjuju: naime, bolesti kod ljudi ponajviše nastaju zbog promjena, i svega drugoga i, osobito, godišnjih doba. Jedu kruh praveći od pira hljebove koje oni nazivaju »kilestis«. Upotrebljavaju piće načinjeno iz ječma, jer u njihovoj zemlji nema vinove loze. Ribe jedu ili sirove i osušene na suncu ili usoljene morskom solju. Od ptica jedu sirove prepelice, patke i neke sitne vrste, pošto ih začine soli; ostale ptice i ribe koje kod njih postoje, osim onih za koje misle da su svete, jedu pečene ili kuhane.

78. Na gozbama njihovih bogataša, kad završe s jelom, jedan čovjek nosi uokolo u lijesu drveni kip mrtvaca, posve vjerno obojen i izrađen, a velik sve u svemu jedan ili dva lakta,[49] te ga pokazuje svakome od gostiju i govori: »Gledaj ga, pij i raduj se; takav ćeš, naime, biti kad umreš.« Tako postupaju na gozbama.

79. U upotrebi su kod njih samo običaji predaka, a druge nikakve ne prihvaćaju. Među ostalim običajima vrijednima spomena pojavljuje se i jedna pjesma, Linova pjesma,[50] koja se pjeva i u Fenikiji i na Cipru i drugdje, a ime joj je u svakom narodu drugačije: ova se egipatska može sasvim usporediti s onom koju Grci pjevaju pod Linovim imenom, tako da sam se, uza sve ostalo u Egiptu, čudio i odakle su uzeli Linovu pjesmu: čini se da su je oduvijek pjevali, a na egipatskom se Lin zove Manerot. Egipćani su mi rekli da je on bio sin jedinac

[49] Tj. 50 do 100 cm.

[50] Lin je bio mitski pjevač, no ne zna se da li je »Linova pjesma« tužaljka koju je on sastavio ili se radi o tužbalici nakon njegove smrti.

prvog egipatskog vladara, pa kada je prije vremena umro, Egipćani su ga počastili tom tužaljkom, i to je bila njihova prva i jedina pjesma.

80. Još se u nečemu Egipćani mogu uspoređivati s Grcima, no jedino s Lakedemonjanima: njihovi se mladići, kad susreću starije, uklanjaju s puta, miču im se i ustaju s mjesta kad oni nailaze. No u ovome se ne mogu uspoređivati ni s kim od Grka: umjesto da se međusobno pozdravljaju na ulici riječima, duboko se klanjaju i spuštaju ruku do koljena.

81. Oblače se u lanene košulje koje su oko stegna ukrašene resicama, a zovu ih »kalasiris«: preko toga nose prebačen bijeli vuneni ogrtač. Vunena se odjeća ne nosi u svetište niti se u njoj sahranjuje, jer to nije dopušteno. U tome se slažu s misterijama[51] nazvanima orfičkim i bakhičkim, a one su egipatske i pitagorovske. Naime, niti sudionicima ovih tajnih obreda nije dopušteno da budu sahranjeni u vunenoj odjeći. A i o tome se pripovijeda jedna posvećena priča.

82. Još su nešto pronašli Egipćani, a to je kojem je od bogova posvećen svaki mjesec i svaki dan, te što će se zbiti svakome tko se rodio određenog dana, kako će on umrijeti i kakav će biti: a to su od njih preuzeli i Grci koji su se bavili pjesništvom. A iznašli su više znamenja nego svi drugi ljudi zajedno. Kad se pojavi neki znamen, brižljivo zapisuju njegov ishod, pa ako se kasnije dogodi nešto posve nalik tome, vjeruju da će ishod opet biti jednak.

[51] Misterije su mistični vjerski obredi: orfičke su bile posvećene mitskom pjevaču Orfeju, a bakhičke bogu Bakhu, dok je pitagorovske prema predaji zasnovao filozof Pitagora. Sve su one sadržavale elemente vjere u zagrobni život i kulta podzemnih bogova, a obredi su nerijetko bili obilježeni euforičnim zanosom i raskalašenošću.

83. Što se tiče umijeća proricanja, kod njih je ovako. Nikome od ljudi ovo umijeće nije dostupno, ali njime vladaju neki bogovi. Naime, ondje postoji Heraklovo proročište, pa Apolonovo, Atenino, Artemidino, Aresovo i Zeusovo, a ono koje ponajviše cijene od svih Letino je proročište u gradu Buti. Načini proricanja nisu svagdje isti već se međusobno razlikuju.

84. A liječničko je umijeće kod njih ovako raspodijeljeno: postoji jedan liječnik za svaku pojedinu bolest a ne za više njih. Sve je puno liječnika: ima liječnika za oči, za glavu, za zube, za želudac, za unutrašnje bolesti.

85. Žalobne pjesme i pokopi kod njih su ovakvi: umre li u nekoj kući kakav cijenjen čovjek, sva ženska družina iz te kuće namaže blatom glavu i lice, a zatim ostave mrtvaca u kući i kruže gradom udarajući se u grudi, te s haljinama svezanima ispod njedara pokazuju dojke, dok ih prate sve rođakinje. Na drugoj se strani udaraju u prsa muškarci koji su potpasani na isti način. Kad to obave, nose mrtvaca na balzamiranje.

86. Postoje ljudi koji su upravo za to zaduženi i koji raspolažu takvim umijećem. Ovi, kad im se donese mrtvac, pokazuju onima koji su im ga donijeli drvene uzorke leševa, posve vjerno obojene, pa za one najbolje izrađene kažu da pripadaju onome čije ime u vezi s tim, mislim, nije dozvoljeno izreći,[52] a zatim pokazuju drugu vrstu, slabiju i jeftiniju od prve, i napokon treću, najjeftiniju; kad ih pokažu, pitaju prema kojem uzorku žele da im mrtvac bude uređen. Kad se slože oko cijene, naručioci odlaze da ne bi smetali, a oni koji ostaju u radionici s najvećim marom počinju balzamirati: najprije željeznom kukicom kroz nosnice izvlače mozak, no zapravo tako izvlače

[52] To su mumije s likom Ozirisa.

dio mozga, a u drugi usipavaju neki rastvor. Zatim, pošto su oštrim etiopskim kamenom zarezali trbušnu šupljinu iz koje izvade svu utrobu i pošto su je očistili i isprali palminim vinom, ponovo je ispiru utrljavajući u nju miomirise. Nakon toga ispune trbuh čistom razmrvljenom mirtom, kasijskim lovorom[53] i drugim miomirisima, osim tamjana, i opet ga zašiju. Kad to urade, balzamiraju s pomoću sode[54] u kojoj leš leži sedamdeset dana: duže se od toga ne smije sušiti. Kad prođe sedamdeset dana, pošto leš operu, čitavo tijelo omotaju razrezanim trakama od tanke lanene tkanine i premažu ih gumom kojom se Egipćani uvelike služe umjesto tutkala. Tada ga rođaci preuzmu i prave za nj drveni sanduk u ljudskom obliku, a kad to učine, unutra stavljaju mrtvaca i, pošto ga zatvore, pohranjuju ga u porodičnu grobnicu, i to tako da ga postave okomito uza zid.[55]

87. Tako uređuju leševe po najvišoj cijeni, a one koji odabiru drugu, srednju vrstu da bi izbjegli skupoću, uređuju ovako: pošto napune klistir uljem što se dobiva od cedra, ispune njime trbušnu šupljinu a da pri tome niti režu leš niti izvade utrobu nego kroz stražnjicu ubrizgaju tekućinu i zapriječe joj istjecanje van, pa balzamiraju mrtvaca onoliko dana koliko je određeno, te posljednji dan ispuštaju cedrovo ulje koje su prije bili ubrizgali. Ono je toliko snažno da zajedno s njim izlaze rastvoreni i utroba i pojedini organi: meso rastvara soda, pa napokon od mrtvaca ostanu samo koža i kosti. Kad to dovrše, vrate leš i više ništa s njim ne rade.

[53] Radi se zapravo o kori neke egipatske biljke koja je slična cimetu.

[54] Tj. natrona, otopine natrijeva bikarbonata koji se dobivao u obliku mineralne soli.

[55] Herodotov opis vrlo točno prikazuje tehniku balzamiranja.

88. Treća je vrsta balzamiranja ona kojom se uređuju siromašni. Pošto isperu utrobu rotkvinim uljem, suše leš sedamdeset dana i zatim daju da ga odnesu.

89. Kad umru žene uglednih ljudi, ne daju ih odmah na balzamiranje, kao ni one koje su bile prave ljepotice ili vrednije poštovanja, već ih predaju stručnjacima za balzamiranje kad prođu tri ili četiri dana. To tako rade zato da ti stručnjaci ne bi skrnavili takve žene. Pričaju da je netko bio uhvaćen u skrnavljenju leša netom umrle žene, a jedan ga je drug s posla prokazao.

90. Kad nekoga od samih Egipćana ili, bez ikakve razlike, od stranaca otme krokodil ili se pokaže da se udavio u rijeci, grad kod kojega ga voda izbaci ima obavezu da ga balzamira i da ga, pošto mu odaju na najljepši mogući način počast, sahrane u posvećenom grobu; ne smije ga dotaknuti nitko niti od rođaka niti od prijatelja osim samih Nilovih svećenika koji ga sahranjuju vlastitim rukama kao da on predstavlja više od običnog mrtvog čovjeka.

91. Izbjegavaju preuzimati grčke običaje i, ukratko rečeno, običaje bilo kojih drugih ljudi. Ostali Egipćani tako bdiju nad svojim običajima, no postoji velik grad Hemija u tebanskom okrugu blizu Neapola. U tom gradu nalazi se svetište Perseja sina Danajina, u obliku četverokuta, a oko njega su zasađene palme. Predvorje je svetišta kameno i uistinu golemo: u njemu stoje dva velika kamena kipa. U tom je prostoru i hram, a u njemu je podignut Persejev kip. Hemijci kažu da im se Persej često pojavljuje u njihovu kraju, a nerijetko i unutar svetišta, te da su čak našli sandalu dugačku dva lakta[56] koju je on nosio;

[56] Tj. oko 90 cm.

kad se god on pojavi, cijeli Egipat uživa u blagostanju. Tako pričaju, a Perseja časte ovako, na grčki način: priređuju sportsko natjecanje koje obuhvaća sve vještine, a kao nagrade dijele stoku, kabanice i kože. Kad sam ih pitao zašto se samo njima običava ukazivati Persej i zašto se razlikuju od drugih Egipćana time što priređuju sportsko natjecanje, kazali su mi da je Persej porijeklom iz njihova grada: naime, da su Danaj i Linkej bili Hemijci i odande su isplovili za Grčku. Počevši od njih, nabrajali su svoj rod i završili s Persejem. A on je došao u Egipat, kažu, iz onog razloga koji navode i Grci, dakle da donese Gorgoninu glavu iz Libije, a tvrde da je stigao i k njima i prepoznao sve svoje rođake: a došao je u Egipat jer je već prije bio čuo za ime Hemije koje mu je majka spominjala: po njegovoj želji oni priređuju sportska natjecanja.

92. Takvi su običaji Egipćana koji žive iznad močvarnog obalnog područja. A oni koji nastavaju močvare imaju jednake običaje poput drugih Egipćana, pa među ostalim svatko od njih ima jednu ženu kao i Grci, a da bi im hrana bila jeftinija, iznašli su ovakav postupak. Kad god rijeka naraste i pretvori ravnice u more, raste u vodi mnogo ljiljana koje Egipćani nazivaju lotosima. Njih nasijeku, pa ih suše na suncu i zatim istuku zrna iz sredine lotosa koja su nalik maku, te iz njih prave hljebove i peku ih na vatri.[57] A i korijen je lotosa jestiv i prilično sladak, okrugao je i veličine jabuke. Postoje i drugi lotosi, koji su nalik na ruže i koji također rastu na rijeci, a njihov plod leži u posebnoj čašici i izrasta iz korijena, dok je izgledom najsličniji osinjem saću: on je pun sjemenki, koje nalikuju koštici masline, a grickaju se svježe i sušene. Kad počupaju iz močvara stabljike papirusa koje izrastaju svake godine, njihov gornji dio odsijecaju i upotrebljavaju za nešto drugo, a donji ostave u dužini od jednog lakta pa ga jedu ili prodaju. Oni koji žele te stabljike

[57] Egipćani se još i danas hrane slatkim sjemenkama egipatskog lotosa.

posebno dobro priređivati, sprže ih na užarenoj tavi i takve grickaju. Neki od njih žive isključivo od riba, a kad ih uhvate i očiste im utrobu, suše ih na suncu i zatim osušene jedu.

93. U rijekama nema odviše riba koje žive u jatima, već se one othranjuju u jezerima, i to ovako: kad ih zahvati želja za mriještenjem, jatimice plivaju prema moru: pri tome ih vode mužjaci koji ispuštaju sjeme, a slijede ženke, gutaju to sjeme i njime se oplođuju. A kad su u moru oplođene, plivaju natrag svaka u svoje stanište. No sada ih više ne vode mužjaci nego se vodstvo prepušta ženkama. A one ih vode u jatima kao što su to činili mužjaci: one sad ispuštaju malobrojna jajašca veličine prosenih zrna, a proždiru ih muškarci koji slijede ženke. A ta su jajašca zapravo ribe. Jajašca koja preostaju, a nisu ih proždrli, pretvaraju se u odrasle ribe. Ribe koje budu ulovljene dok plivaju prema moru vidljivo su izguljene na lijevoj strani glave, a one koje plivaju natrag izguljene su na desnoj strani. A to im se događa zato što se plivajući prema moru drže uz lijevu obalu, a na putu natrag drže se ponovo uz istu obalu, jer se uz nju stišću i dodiruju je što je više moguće da ne bi izgubile put kroz riječni tok. Kad Nil počinje rasti, najprije se pune udubine u zemlji i bare uz rijeku, jer voda iz rijeke u njih prodire: začas su sve one ispunjene vodom, i odmah je u njima mnoštvo malih riba; odakle je najvjerojatnije da one dolaze, mislim da se to može ovako tumačiti: kad se prošle godine Nil povukao, ribe su u glibu ostavile jaja, a zatim ih je ostatak vode povukao sa sobom, pa kad je nakon određenog vremena voda opet nadošla, iz tih se jajašca istog časa rađaju ribice. Tako se to zbiva s ribama.

94. Egipćani koji žive u močvarnom području upotrebljavaju ulje od ploda silikiprija[58] koji Egipćani nazivaju »kiki«, a dobi-

[58] To je naziv za »čudotvorno drvo« kakvo je raslo i na Cipru; možda je riječ o biljci ricinusa.

vaju ga ovako: uz obale rijeka i jezera siju sjeme silikiprija koji u Grčkoj kao divlja biljka raste sam od sebe; ono u Egiptu, zasijano, donosi bogat ali smrdljiv plod; kad ga naberu, neki ga namlate i cijede, a drugi ga isprže i kuhaju i skupljaju njegov iscjedak. On je mastan i nije ništa manje prikladan za svjetiljke od maslinova ulja, no ispušta težak miris.

95. Protiv komaraca, kojih ima bezbroj, izmislili su ova sredstva. Onima koji stanuju iznad močvara pomažu kule na koje se penju kad odlaze spavanje: naime, komarci ne mogu zbog vjetrova letjeti visoko. A oni koji stanuju u močvarnom području izmislili su umjesto kula nešto drugo: ondje svaki čovjek posjeduje mrežu kojom danju lovi ribe, a noću je ovako upotrebljava — oko ležaja u koji ide na počinak postavlja mrežu i zatim spava uvukavši se pod nju; ako spava umotan u ogrtač ili košulju, komarci ga kroz njih ujedaju, ali kroz mrežu ne pokušavaju ni početi s ugrizima.

96. Tovarne lađe izrađuju iz akantova drveta[59] koje je izgledom veoma nalik kirenskom lotosu, a od njegove smole dobiva se guma; od akanta isijeku daske otprilike dva lakta dugačke i slažu ih kao crepove, te grade lađu ovako: daske od dva lakta učvršćuju gusto poredanim dugim klinovima, a kad na taj način oblikuju trup, odozgo postavljaju poprečne grede. Uopće ne upotrebljavaju rebra, a unutrašnje su spojeve začepili papirusom. Ugrađuju jedno kormilo i ono je protureno kroz kobilicu. Upotrebljavaju jarbol od akanta, a jedra od papirusa. Takve lađe ne mogu ploviti uz rijeku ako nema sasvim pogodna vjetra, pa se inače vuku s kopna, a nizvodno plove ovako: izradi se okvir od tamariskova drveta i preplete pleterom od trske, te probušen kamen težak najviše dva talanta.[60] Okvir se priveže

[59] Od akanta, koji je vrsta akacije, i danas se grade lađe.
[60] Tj. oko 52,5 kg.

užetom i s prove se pusti u vodu da ga nosi, a kamen na drugom užetu s krme. Okvir se, kad ga zahvati struja, brzo kreće naprijed i vuče baris (to je, naime, naziv za takve lađe), a kamen, koji se povlači odostrag po dnu, usmjerava lađu. Takvih lađa ima veliko mnoštvo, a neke su od njih nosivosti od više tisuća talanata.

97. Kad god Nil preplavi zemlju, vide se jedino gradovi kako se izdižu iznad vode, pa se uvelike mogu usporediti s otocima u Egejskom moru. Naime, preostali se dio Egipta pretvara u more, a jedino se gradovi izdižu iznad vode. Kad se to dogodi, ne prevoze se lađama samo tokom rijeke nego i posred ravnice. Tko tada plovi iz Naukratije u Memfis, ploveći prolazi mimo samih piramida: no to zapravo nije plovni put, jer on vodi kraj vrha Delte i kraj grada Kerkasora; ako se plovi od morske obale i Kanoba kroz ravnicu do Naukratije, dolazi se u blizinu grada Antile i onoga koji se zove Arhandar.

98. Od tih dvaju gradova Antila je znamenita po tome što je izabrana da daruje obuću ženi vječnoga vladara Egipta. To je uvedeno odonda otkad su Egiptom zavladali Perzijanci. Mislim da je drugi grad dobio ime po Danajevu zetu, Arhandru sinu Ftijevu a unuku Ahejevu: zove se, naime, Arhandrov grad. Možda postoji i neki drugi Arhandar, no ime nikako nije egipatsko.

99. Dosad sam pripovijedao ono što sam sâm vidio, sâm spoznao i sâm istražio, a odsad ću kazivati egipatsku povijest kako sam je čuo: ipak ću joj pridodati i ponešto od onoga što sam sâm vidio. Svećenici su pričali da je Min, prvi egipatski vladar, osigurao nasipima Memfis. Naime, cijela je rijeka tekla uz pješčana brda koja se protežu prema Libiji, ali je Min s gornje strane, otprilike sto stadija od Memfisa, nasuo rijeku ondje gdje je zavijala prema jugu, isušio staro korito i prokopanim kana-

lom proveo tok rijeke između brda. Još i dan–danas Perzijanci veoma paze na ovaj zavoj Nila koji vodi između nasipa i svake ga godine obzidavaju: ako bi se rijeka na tom mjestu, probivši nasip, izlila, čitav bi Memfis došao u opasnost da bude poplavljen. Kad je Min, koji je bio prvi vladar, s pomoću nasipa stvorio suho kopno, na tom je mjestu osnovao grad koji se danas zove Memfis (a Memfis se nalazi na onom suženom području Egipta), a izvan grada, s njegove sjeverne i zapadne strane (s istočne strane teče sam Nil), iskopao je jezero koje se napaja iz rijeke, pa je podigao u gradu Hefestovo svetište, veliko i vrlo vrijedno spomena.[61]

100. Nakon ovoga svećenici su iz knjige[62] kazivali imena tri stotine trideset drugih vladara. Među tim ljudskim pokoljenjima osamnaest su bili Etiopljani, jedna žena porijeklom iz Egipta, a ostalo muškarci Egipćani. Ženi koja je bila vladarica ime je bilo Nitokrida, jednako kao onoj u Babilonu. Za nju su pričali da se osvećivala za smrt svojeg brata — a njega su Egipćani ubili dok im je vladao, te pošto su ga ubili, predali su vlast njoj —, i kad se za nj osvećivala, mnoge je Egipćane poubijala na prijevaru. Dala je, naime, sagraditi vrlo veliku podzemnu dvoranu i htjela ju je tobože svečano otvoriti, a zapravo je smišljala nešto posve drugo: pozvala je na gozbu mnoge Egipćane za koje je znala da su ponajviše krivi za ono ubojstvo, i dok su se oni gostili, pustila je u dvoranu rijeku kroz veliku tajnu cijev. O njoj su samo to pripovijedali i još su dodali da se ona, kad je to obavila, bacila u neku prostoriju punu pepela kako bi izbjegla osvetu.

[61] Sto stadija, koliko je svetište udaljeno, iznosi oko 19 km. Radi se o hramu podignutom u čast Ptaha, egipatskog boga–zaštitnika umjetnika i obrtnika.
[62] To su egipatski ljetopisi koji su sadržavali popise vladara.

101. Za ostale vladare nisu mogli ispričati nikakvo njihovo djelo, jer nijedno nije steklo slavu, osim djela posljednjega od njih, Merisa. On je kao spomen sam sebi podigao predvorje Hefestova hrama okrenuto prema sjeveru i iskopao je jezero za koje ću kasnije objasniti koliko je stadija dugačak njegov obilazak, te je u jezeru dao izgraditi piramide o čijoj ću veličini govoriti kad budem pričao o samom jezeru. On je to podigao, a od ostalih nitko nije ništa uradio.

102. Njih ću, dakle, prešutjeti, a spomenut ću onoga koji je postao vladarom nakon njih; zvao se Sesostris. Za njega su pričali svećenici da je prvi krenuo na ratnim brodovima iz Arabljanskog zaljeva i da je pokoravao narode koji su stanovali uz obale Crvenog mora, sve dok ploveći sve dalje i dalje nije stigao do mora koje zbog pličina više nije bilo plovno. Kad se odande vratio natrag u Egipat, prema kazivanju svećenika, podigao je veliku vojsku i prolazio je kopnom, pa je pokoravao sve narode koji su mu se našli na putu. Kad bi među njima nailazio na srčane ljude koji su se žestoko borili za svoju slobodu, u njihovoj im je zemlji postavljao stupove s natpisima koji su sadržavali i njegovo ime, i naziv njegove domovine, i opis kako ih je svojom vojskom porazio; a za one čije je gradove zauzeo bez borbe ili lako pisao je na stupovima isto što i za ove narode koji su bili hrabri, no uz to je ucrtavao i ženska spolovila, jer je tako želio jasno pokazati kako im je nedostajalo srčanosti.

103. Tako je radio i prolazio je kopnom sve dok nije prešao iz Azije u Evropu i pokorio Skite i Tračane. Mislim da je to krajnja točka do koje je doprla egipatska vojska. Naime, u njihovoj zemlji još se nalaze postavljeni onakvi stupovi, a dalje ih više nema. Ondje se okrenuo i počeo se vraćati, a kad je došao na rijeku Fasid, ne mogu sa sigurnošću kazati da li je tada sam kralj Sesostris izdvojio dio svoje vojske i ostavio ga ondje da naseli

taj kraj ili su neki od vojnika, nezadovoljni njegovim tumaranjem uokolo, sami ostali u dolini rijeke Fasida.

104. Jasno je da su Kolhiđani Egipćani: ovo tvrdim jer sam sâm to zapazio prije nego što sam čuo od drugih. Kad mi je to palo na pamet, raspitivao sam se i kod jednih i kod drugih, i bolje su Kolhiđani upamtili Egipćane nego Egipćani Kolhiđane. Egipćani su mi rekli da misle kako su Kolhiđani potekli od Sesostrisove vojske: to sam i sâm zaključio po tome što su oni crnoputi i kovrčave kose (no to ništa ne dokazuje, jer su i neki drugi narodi takvi), a još više po tome što jedini od svih ljudi Kolhiđani, Egipćani i Etiopljani oduvijek obrezuju spolovila. Feničani i Sirijci u Palestini[63] i sami priznaju da su to naučili od Egipćana, a Sirijci oko rijeke Termodonta i Partenija i njihovi prvi susjedi Makronci kažu da su to isto tek nedavno naučili od Kolhiđana: to su jedini od ljudi koji se obrezuju, a oni to očito rade na isti način kao i Egipćani. Što se tiče samih Egipćana i Etiopljana, ne mogu reći koji su od kojih to naučili, no jasno je da je taj običaj kod njih drevan. Da su drugi to naučili iz dodira s Egiptom, jak mi je dokaz i ovo: oni Feničani koji su u bližem dodiru s Grčkom više ne oponašaju u tome Egipćane i svojoj djeci ne obrezuju spolovila.

105. Recimo još nešto po čemu su Kolhiđani slični Egipćanima. Samo oni izrađuju laneno platno na isti način kao i Egipćani, a i sav način života i jezik jednih i drugih međusobno su slični. Kolhiđansko laneno platno Grci zovu sardonskim, a ono koje se uvozi iz Egipta egipatskim.

106. Oni stupovi što ih je u pojedinim zemljama postavljao egipatski vladar Sesostris većinom se nisu sačuvali i ne mogu se

[63] Sirijci u Palestini su Židovi.

vidjeti, ali u sirijskoj Palestini vlastitim sam ih očima vidio zajedno s navedenim natpisima i sa ženskim spolovilima. U Joniji postoje dva prikaza ovog čovjeka uklesana u stijene, jedan na putu iz Efeza u Fokeju a drugi iz Sarda u Smirnu. Na obama je urezan muškarac visok četiri i po lakta,[64] s kopljem u desnoj a lukom u lijevoj ruci, te s drugom prikladnom opremom: a ona je i egipatska i etiopska; od jednog do drugog ramena preko prsa teče natpis uklesan svetim egipatskim slovima[65] koji glasi: »Ja sam ovu zemlju stekao svojim ramenima.« Tko je i odakle potječe, ovdje ne objašnjava, a drugdje je objasnio. Neki koji su vidjeli ove prikaze smatraju da su oni Memnonove slike, no veoma su daleko od istine.

107. Kad se ovaj Egipćanin Sesostris vraćao i vodio sa sobom mnoge ljude, pripadnike naroda čije je zemlje pokorio, pa se, kako pripovijedaju svećenici, na povratku našao u pelusijskoj Dafni, njegov ga je brat, kojemu je Sesostris povjerio Egipat, pozvao na gozbu zajedno sa sinovima, te je oko kuće naslagao drva i, pošto ih je naslagao, potpalio ih je. Čim je Sesostris to opazio, odmah se savjetovao sa ženom: bio je, naime, vodio sa sobom i ženu. Ona mu je dala savjet da od šestero sinova dvojicu ispruži preko vatre i tako premosti oganj, pa da ostali prijeđu preko njih i tako se spase. Sesostris je to učinio, i na taj su način dva njegova sina izgorjela, a ostali su se spasili zajedno s ocem.

108. Pošto se Sesostris vratio u Egipat i kaznio brata, gomilu koju je doveo sa sobom iz zemalja što ih je pokorio upotrijebio je ovako: odvukli su mu kamenje, koje je bilo donijeto u vrijeme toga kralja za izgradnju Hefestova svetišta a bilo je preveliko, i

[64] Tj. 198 cm.
[65] Tj. hijeroglifima.

morali su iskopati sve kanale koji danas postoje u Egiptu, te su tako, premda im to nije bila namjera, pretvorili Egipat, nekoć posvud prohodan za konje i za kola, u zemlju koja nema prohodnih putova. Naime, nakon toga vremena Egipat je, premda je čitav ravan, postao krajem bez konja i kola: uzrok su tome kanali kojih je mnogo i koji se pružaju u svim smjerovima. Kralj je ispresijecao zemlju kanalima iz ovog razloga: oni Egipćani koji nisu osnovali svoje gradove uz rijeku nego u unutrašnjosti, kad bi se rijeka povukla, oskudijevali su vodom i pili su slanu vodu iz bunara. Zbog toga je Egipat ispresijecan kanalima.

109. Kažu da je ovaj kralj razdijelio svim Egipćanima zemlju tako da je svakome dao jednako četverokutno zemljište i od toga stvorio prihod jer je odredio da svi plaćaju godišnji porez. A ako bi rijeka odnijela dio nečijega zemljišta, taj bi došao kralju i obavještavao ga o tome događaju; on je slao ljude da pogledaju i izmjere koliko je površina zemljišta manja da bi se ubuduće u tom omjeru plaćao i porez koji je bio određen. Čini mi se da je u tu svrhu izmišljena geometrija i da je odavde preuzeta i u Grčku.[66] No sunčani sat i njegovu kazaljku, kao i podjelu dana na dvanaest dijelova, Grci su naučili od Babilonaca.[67]

110. Jedino je ovaj egipatski kralj zavladao i Etiopljanima, a ostavio je kao spomen ispred Hefestova hrama dva kamena kipa od trideset lakata, koji su prikazivali njega i njegovu ženu, te četiri kipa svoje djece, svaki od dvadeset lakata.[68] Mnogo godina kasnije Hefestov svećenik nije dopustio Perzijancu

[66] U antici su se Egipćani općenito smatrali pronalazačima geometrije, od kojih je Tal iz Mileta preuzeo osnovne principe.

[67] Doista su Grci od Babilonaca prihvatili podjelu dana od izlaska do zalaska sunca na dvanaest sati čija je dužina ovisila o trajanju sunčeva dana.

[68] Veći su kipovi bili, dakle, visoki oko 13, a manji oko 9 metara.

Dariju da postavi svoj kip ispred ovih, uz obrazloženje da on nije izvršio takva djela kakva je uradio Egipćanin Sesostris. Naime, Sesostris nije pokorio manje naroda od Darija, a među njima su bili i Skiti, dok Dariju nije uspjelo zauzeti skitsku zemlju. Nije, stoga, pravedno da onaj tko ga nije nadmašio djelima postavlja svoj lik ispred njegova. Kažu da mu je Darije te riječi oprostio.

111. Pripovijedali su da je nakon Sesostrisove smrti vlast preuzeo njegov sin Feron,[69] no on nije poduzeo nijednu vojnu, jer mu se desilo da je oslijepio, i to zbog ovakva događaja: kad je rijeka silno narasla, sve do osamnaest lakata,[70] tako da je preplavila oranice, udarila je oluja, a na rijeci su se digli valovi. Pričaju da je taj vladar u napadu nepromišljenosti uhvatio koplje i bacio ga usred riječnih virova, te su mu odmah nakon toga oči oboljele i ostao je slijep.[71] Bio je deset godina slijep, a jedanaeste mu je godine stiglo proročanstvo iz grada Bute da je isteklo vrijeme kazne i da će opet progledati ako bude oprao oči mokraćom žene koja je spavala samo sa svojim mužem i ni s jednim drugim. Najprije je to iskušao s vlastitom ženom, a zatim, kako mu se vid nije vraćao, redom je iskušavao sve žene: kad je progledao, sazvao je sve žene s kojima je bio pokušao, osim one s pomoću čije mu se mokraće, pošto se njome oprao, vratio vid, i okupio ih je u jednom gradu koji se danas zove Eritrobol, pa ih je sve zajedno s gradom dao zapaliti. A onu s pomoću čije je mokraće, pošto se njome oprao, progledao, nju je uzeo za ženu. Pošto se oslobodio bolesti očiju, darovao je svim znamenitim svetištima zavjetne darove, a među njima je

69 Budući da se vladar s ovim imenom ne može identificirati, možda se radi samo o heleniziranoj općoj imenici *faraon*, dakle »egipatski vladar«.

70 Tj. za 8 metara.

71 Kako je Nil, osobito u vrijeme poplava, bio sveta rijeka, baciti tada u nj koplje svakako je bilo nepromišljeno svetogrđe.

— što treba posebno napomenuti — Helijevu svetištu darovao djela vrijedna spomena, dva kamena obeliska, svaki isklesan iz jednog jedinog kamena: visina im je svakome bila sto lakata, a širina osam lakata.[72]

112. Pripovijedaju da je od njega vlast preuzeo čovjek iz Memfisa čije je ime u grčkom obliku bilo Protej: njemu je u Memfisu posvećen veoma lijep i brižljivo odnjegovan gaj, koji se nalazi južno od Hefestova svetišta. U okolici toga gaja žive Feničani iz Tira, a čitav se taj kraj naziva Tirska četvrt. U gaju je smješten hram koji se zove hram Afrodite Tuđinke; slutim da bi to mogao biti hram Helene kćeri Tindarove, budući da sam čuo priču da je Helena proživjela neko vrijeme kod Proteja, a i zato što je Afroditin nadimak ovdje Tuđinka: koliko god ima Afroditinih svetišta, nigdje se ona ne naziva Tuđinkom.

113. Svećenici su mi pripovijedali, kad sam ih pitao što se dogodilo s Helenom, slijedeću priču: Kad je Aleksandar oteo Helenu iz Sparte, plovio je prema svojem domu; njega su, kad se našao u Egejskom moru, nepovoljni vjetrovi odnijeli u egipatsko more, a odavde je (kako oluja nije popuštala) stigao u Egipat, i to u onaj dio Egipta koji se danas naziva Kanopskim ušćem Nila i u Tarihiju. Na žalu se nalazilo, kao što je to i danas, Heraklovo svetište u kojem se rob bilo kojeg čovjeka, ako bi onamo pribjegao i dao sebi udariti sveti žig, posvećujući se tako bogu, ne bi više smio progoniti. Taj običaj, u sličnom obliku, traje od davnina sve do današnjih dana. Stoga su sluge, koji su bježali od Aleksandra a čuli su da u tom svetištu vlada takav običaj, sjeli pod okrilje boga kao pribjegari i počeli su optuživati Aleksandra, u namjeri da mu nanesu štetu, i pričali su cijelu priču o tome što se zbilo s Helenom i o nepravdi nanijetoj

[72] Dakle, obelisci su bili visoki 44 m, a u bazi oko 3,5 m široki.

Menelaju: optužbe su iznosili pred svećenicima i pred čuvarem onoga ušća koji se zvao Tonis.

114. Kad je Tonis to čuo, pošalje što prije poruku u Memfis Proteju sa slijedećim sadržajem: »Došao je stranac, rodom Teukranin, koji je u Grčkoj počinio bezbožno djelo; naime, zaveo je ženu svojeg domaćina i došao je ovdje zajedno s njom i vrlo velikim blagom, jer su ga vjetrovi dognali u tvoju zemlju; da li da ga pustimo da netaknut odavde plovi ili da mu oduzmemo ono što posjeduje?« Na to Protej otpošalje poruku ovakva sadržaja: »Tog čovjeka, koji je počinio nedjelo svojem domaćinu, uhvatite i vodite ga k meni da vidim što mi može kazati.«

115. Pošto je to čuo, Tonis uhvati Aleksandra i zadrži njegove lađe, pa ga je nakon toga vodio u Memfis zajedno s Helenom i blagom, a skupa s njima i pribjegare. Kad su svi stigli, Protej je pitao Aleksandra tko je i odakle plovi. On mu je kazao i svoj rod, i rekao mu je ime svoje domovine, i opisao mu je plovidbu od početka. Zatim ga je Protej pitao odakle mu je Helena; a kad je Aleksandar počeo krzmati u svojoj priči i budući da nije govorio istinu, stali su ga pobijati oni pribjegari koji su pripovijedali cijelu priču o njegovu zločinu. Napokon im Protej iskaže svoj sud ovim riječima: »Da ne smatram iznad svega svojom dužnošću da ne ubijem nijednog tuđinca koji dođe, spriječen vjetrovima, u moju zemlju, osvetio bih ti se za Grka, najveći zločinče među ljudima, jer si kao gost počinio najbezbožnije djelo: prišao si ženi svojeg domaćina; i to ti nije bilo dovoljno, nego si je oteo i, pošto si je ukrao, nestao si. Pa čak ni to samo ti nije bilo dovoljno, nego si odlazeći opustošio domaćinovu kuću. Stoga, budući da iznad svega smatram svojom dužnošću ne ubijati tuđince, neću ti dozvoliti da odvedeš ovu ženu i blago, već ću ih pričuvati za tvog grčkog domaćina sve dok on sam ne dođe ovamo i zaželi ih odvesti; a

tebi i tvojim suputnicima zapovijedam da iz moje zemlje putujete u neku drugu u roku od tri dana, jer ne budete li to učinili, ponašat ću se prema vama kao prema neprijateljima.«

116. Svećenici su pripovijedali da se tako zbio Helenin dolazak Proteju; mislim da je i Homer čuo za tu priču: no budući da ona nije bila prikladna za njegov ep poput drugih koje je ondje upotrijebio, izostavio ju je, no ipak je dao naslutiti da mu je i ova priča bila poznata. To je očito po onome kako je u »Ilijadi« opisao (a ni na jednom drugom mjestu to nije opovrgao) Aleksandrovo lutanje i kako je zajedno s Helenom bio bacan uokolo, te je lutajući posvuda stigao i u Sidon u Fenikiji. To je spomenuo u »Diomedovu junaštvu«;[73] njegove su riječi ove:

...gdje su joj bili
Vrlo šareni plašti, rukotvori sidonskih žena,
Koje je doveo bio Aleksandro nalični bogu
Onda iz sidonske zemlje, kad prebrodi široko more,
Slavnoga oca kćer kad Helenu vođaše k sebi.[74]

A spomenuo je to i u »Odiseji« ovim riječima:

Takove ustuke moćne i dobre Zeusova kći je
Imala, koje je njoj Polidamna, Tonova žena,
Bila u Egiptu dala, gdje zemlja žitorodna nosi
Ustuke mnoge ljudma na dobro, mnoge i na zlo.[75]

A Menelaj opet ovako govori Telemahu:

Još me iz Egipta bozi ne pustiše, vratit se željna,
Jer hekatombe njima prikazao uspješne nisam.[76]

[73] *Diomedovo junaštvo* jedna je od epizoda u *Ilijadi.*

[74] *Ilijada*, VI,288–292, prijevod Maretić–Ivšić.

[75] *Odiseja*, IV,227–230, prijevod Maretić–Ivšić.

[76] *Odiseja*, IV,351–352, prijevod Maretić–Ivšić. Kako se nijedno citirano mjesto iz *Odiseje* ne odnosi na boravak Parisa–Aleksandra u Egiptu, neki komentatori misle da su ona naknadno uvrštena u Herodotov tekst.

Iz tih je riječi jasno da je znao za Aleksandrovo lutanje po Egiptu: naime, Sirija graniči s Egiptom, a Feničani kojima pripada Sidon žive u Siriji.

117. Ove riječi i navedeno mjesto posve jasno dokazuju da »Kiprija« nisu djelo Homera nego nekog drugog pjesnika: u »Kiprijima« se kaže da je Aleksandar stigao iz Sparte u Ilij zajedno s Helenom već treći dan, nošen povoljnim vjetrom i po mirnom moru; u »Ilijadi«, naprotiv, kaže da je lutao s Helenom. A sada zbogom Homeru i »Kiprijima«!

118. Kad sam pitao svećenike da li je priča što je Grci pričaju o događajima oko Ilija lažna ili nije, kazali su mi ovo, tvrdeći da su to saznali kad su se raspitivali kod samog Menelaja: nakon Helenine otmice velika je grčka vojska došla u zemlju Teukrana u pomoć Menelaju, pa su se ondje iskrcali na kopno, podigli logor za vojsku i poslali su glasnike u Ilij, a s njima je išao i sam Menelaj. Kad su ušli unutar zidina, tražili su Helenu i blago koje je ukrao i odnio Aleksandar, te su zahtijevali zadovoljštinu za počinjeno nedjelo; Teukrani su im i tada i kasnije, pod zakletvom i bez zakletve, kazivali istim riječima da nemaju ni Helenu ni rečeno blago već da je sve to u Egiptu, pa ne bi bilo pravedno da oni trpe kaznu zbog onoga što se nalazi kod egipatskog kralja Proteja. Grci su mislili da im se oni rugaju, pa su ih opsjedali sve dok nisu zauzeli grad: no kako se Helena nije pojavljivala kad su zauzeli zidine nego su ponovo slušali iste riječi kao i prije, Grci su napokon povjerovali u onu prvu priču i poslali su samog Menelaja Proteju.

119. Kad je Menelaj stigao u Egipat i otplovio do Memfisa i kad je ispričao istinu o svim zbivanjima, naišao je na pravo gostoprimstvo i dobio je natrag Helenu, kojoj se ništa loše nije bilo dogodilo, i sve svoje blago. Iako je sve to postigao, Menelaj se pokazao vrlo nepravednim prema Egipćanima: kad se spre-

mao otploviti, zadržavalo ga je vrijeme bez vjetra; kad je to već predugo trajalo, zamislio je bezbožno djelo: naime, uhvatio je dva djeteta tamošnjih ljudi i zaklao ih je kao žrtve bogovima; kasnije, kad se razglasilo što je učinio, omražen i progonjen krenuo je u bijeg lađama prema Libiji. A kamo se odande još potucao, Egipćani nisu znali kazati; za dio toga su tvrdili da znaju iz svojih ispitivanja, a za ono što se kod njih dogodilo da govore na osnovi pouzdanih saznanja.

120. Tako su pripovijedali egipatski svećenici, a ja priču koju su mi ispričali o Heleni i sâm prihvaćam, a dodajem joj još i ovo: da je Helena bila u Iliju, Aleksandar bi je morao vratiti Grcima, bilo svojevoljno ili protiv svoje volje. Naime, ni Prijam ni ostali njegovi rođaci nisu bili toliko bezumni da bi htjeli izvrgavati opasnosti sebe same, svoju djecu i grad zato da se Aleksandar oženi Helenom. Ako su u prvi čas tako i mislili, čim su mnogi Trojanci počeli pogibati kad bi se god sukobljavali s Grcima, a i nije bilo bitke u kojoj samom Prijamu nisu izgubila život dva–tri, pa i više sinova, ako se smije pouzdavati u riječi pjesnika, — kad se to počelo događati, vjerujem da bi i sam Prijam, u želji da odagna tolike nevolje, vratio Helenu Ahejcima da se njome oženio. A kraljevstvo čak i nije trebalo prijeći na Aleksandra pa da bi on zbog Prijamove starosti imao sve u svojim rukama, već je Hektor bio i stariji i muževniji od njega, te je on morao preuzeti vlast nakon Prijamove smrti, a njemu ne bi dolikovalo trpjeti brata grešnika, i to pošto su zbog njega doživjeli goleme nevolje i on sam i svi ostali Trojanci. No oni nisu mogli vratiti Helenu niti su im Grci vjerovali iako su govorili istinu, i — da iznesem svoje mišljenje — to je neko božanstvo tako priredilo da bi Trojanci svojom potpunom propašću posve jasno ukazali ljudima na to kako su za velika nedjela i božanske kazne velike. Time sam izrekao svoje mišljenje.

121. Pripovijedali su da je od Proteja vlast preuzeo Rampsinit, koji je kao spomen na sebe ostavio prema zapadu okrenuto predvorje Hefestova hrama, a nasuprot tome predvorju postavio je dva kipa visoka dvadeset i pet lakata,[77] od kojih Egipćani onaj koji gleda prema sjeveru nazivaju »Ljeto«, a onaj koji gleda prema jugu »Zima«: onome koji se zove »Ljeto« klanjaju se i odaju mu poštovanje, a onome koji se zove »Zima« čine sve suprotno. Taj je vladar posjedovao toliko veliko bogatsvo u srebru da ga nitko od kasnijih vladara nije mogao u tome nadići niti mu se približiti. Budući da je htio pohraniti svoje blago na sigurnom mjestu, dao je graditi kamenu izbu kojoj je jedan od zidova pripadao vanjskoj strani palače. Graditelj je bio lukav i smislio je ovo: obradio je jedan kamen tako da su ga lako mogla izvaditi iz zida dva čovjeka, pa čak i jedan sam. Kad je izba bila gotova, kralj je u nju pohranio svoje blago, a nakon nekog vremena graditelj, budući da mu se približavao kraj života, pozove svoje sinove (a imao je dva sina) i ispriča im kako je, misleći na njih da bi živjeli u izobilju, lukavo postupio dok je gradio vladarevu riznicu; jasno im je sve izložio o tome kako se kamen vadi i dao im je njegove mjere, te im je rekao da će, budu li se za to pobrinuli, biti upravitelji kraljeva blaga. On je završio svoj život, a njegovi su se sinovi bez oklijevanja dali na posao, te su se noću prikrali kraljevskoj palači, pronašli kamen na zgradi, lako ga rukama odmaknuli i iznijeli mnogo blaga. Kad je vladar slučajno otvorio izbu, začudio se vidjevši kako u posudama nedostaje blaga, ali nije mogao nikoga za to okriviti jer su pečati bili neoštećeni, a izba zaključana. Pošto je drugi pa i treći put otvorio izbu, a blaga je očito bivalo sve manje (jer lopovi nisu prestajali s pljačkom), uradio je ovako: naredio je da se izrade zamke i da se postave uokolo posuda u kojima je bilo blago. A kad su lopovi, kao i prije, došli i kad se jedan od

[77] Tj. 11 metara.

njih ušuljao unutra, čim se približio posudi, odmah je upao u zamku; kad je shvatio u kakvoj se nevolji našao, istog je časa počeo zazivati brata i objašnjavati mu što se događa, te je od njega zatražio da se što brže uvuče unutra i odsiječe mu glavu kako njegovo tijelo ne bi mogli prepoznati kad ga pregledaju, jer bi tako upropastio i brata; bratu se učini da je to mudro rečeno, pa nagovoren učini tako i, pošto je vratio kamen na mjesto, otiđe kući noseći sa sobom bratovu glavu. Kad je svanulo, vladar uđe u izbu i zaprepasti se videći obezglavljeno tijelo lopova i nedirnutu izbu bez ikakvih tragova ulaženja ili izlaženja. U nedoumici uradi ovako: leš lopova objesi niz gradske zidine i postavi uza nj stražare, te im naredi da uhvate i da mu dovedu svakoga koga bi opazili kako je ondje zaplakao ili pokazao tugu. Dok je mrtvo tijelo tako visjelo, njegova je majka to teško podnosila i u razgovoru s preživjelim sinom tražila je od njega da smisli bilo koji način kako će skinuti i donijeti bratovo tijelo: ukoliko se ne bude za to pobrinuo, prijetila mu je da će sama otići vladaru i prijaviti da je blago kod njega. Kako je majka oštro prekoravala preživjelog sina, a on je nije, premda joj je mnogo toga govorio, mogao razuvjeriti, dovine se ovakvu rješenju: opremi magarce i napuni mješine vinom, pa ih natovari na magarce, a zatim ih je gonio pred sobom; kad se našao u blizini straže kod obješena mrtvaca, povuče dva ili tri grlića na mješinama i razveže njihove čvorove: čim je vino počelo istjecati, stao se tući po glavi i glasno vikati kako ne zna kojem bi magarcu najprije prišao; kad su stražari vidjeli kako istječe mnogo vina, počeli su trčati na cestu s posudama u rukama i prikupljati proliveno vino da bi uživali u njemu. On ih je na sav glas psovao i pretvarao se da je bijesan; no stražari su ga smirivali, pa se tobože počeo smirivati, a bijes mu je popuštao, te je napokon maknuo magarce s ceste i sve uredio. Sve su se više razgovarali, pa mu je netko ispričao šalu i naveo ga na smijeh, i on im pokloni mješinu vina: a oni na licu mjesta legnu s namjerom da piju, pozovu ga k sebi i zamole

ga da ostane s njima na pijanki; on se dao nagovoriti i ostao je ondje. Dok su se s njim srdačno družili uz piće, pokloni im još jednu mješinu vina: stražari su se posve opili od obilna pića i, svladani snom, polijegali su na mjestu gdje su pili; kad je noć već bila poodmakla, on je skinuo bratovo tijelo i za porugu obrijao svim stražarima desni obraz,[78] pa natovari leš na magarce i stane ih goniti kući, te je tako izvršio majčinu zapovijed. Kad je vladar primio vijest da je leš lopova ukraden, silno se naljutio, a budući da je htio saznati tko je izmislio nešto tako lukavo, uradio je ovako, no meni se to čini upravo nevjerojatnim: pošalje vlastitu kćer u javnu kuću i naloži joj da bez razlike prihvaća ponude svih muškaraca, no prije nego što s njima bude imala odnos, neka ih nagovara da joj pričaju što su u svojem životu učinili najmudrije a što najbezbožnije; ako bi joj netko ispripovjedio nešto o događaju s lopovom, neka ga drži i neka ga ne pušta van. Kad je djevojka počela raditi onako kako joj je otac naložio, lopov je saznao zašto se to dogodilo, pa kako je htio lukavošću nadmašiti vladara, radio je ovako: odsjekao je u ramenu ruku sa svježeg leša i krenuo je s njom ispod ogrtača, a kad je stigao kraljevoj kćeri i kad ga je ona upitala isto što i sve ostale, ispričao joj je da je njegovo najbezbožnije djelo to što je u vladarevoj riznici odsjekao glavu bratu koji se bio uhvatio u zamku, a najmudrije ono kad je opio stražare i skinuo bratov leš koji je bio obješen. A kad je ona to čula, htjela ga je uhvatiti; no lopov joj u tami pruži mrtvačevu ruku: ona ju je primila i čvrsto ju je držala, vjerujući da umjesto ruke drži baš njega samog; tat joj prepusti ruku i pobjegne trkom kroz vrata. Kad je vladaru stigla vijest o tome, bio zaprepašten koliko je taj čovjek i lukav i drzak, te je na kraju krajeva odlučio po svim gradovima slati ljude da pronose glas kako će lopov proći nekažnjeno i kako će ga bogato gostiti bude li mu se pojavio

78 Obrijati nekome jednu stranu brade značilo je u Egiptu nanijeti mu veliku sramotu.

pred očima: a lopov u to povjeruje i dođe k njemu, pa mu se Rampsinit uvelike zadivi i dade mu svoju kćer za ženu kao najmudrijem od svih ljudi; naime, smatrao je da su Egipćani bolji od svih drugih, a da je onaj čovjek najbolji od Egipćana.

122. Pripovijedali su da je zatim taj vladar živ sišao u podzemlje gdje Grci smatraju da se nalazi Had i da je ondje kockao s Demetrom, pa ju je malo pobjeđivao a malo je od nje gubio i, kad se vratio odozdo na gornji svijet, od nje je na dar dobio zlatni ručnik.[79] Kazali su da su od Rampsinitova silaska u podzemlje sve dok se nije vratio natrag Egipćani slavili svečanost, za koju i sam znam da je održavaju još i danas: no ne mogu reći da li je slave upravo zbog toga. Tada svećenici izatkaju u toku istoga dana ogrtač, a jednom između sebe povežu maramom oči, te ga upute u tom ogrtaču putem kojim se ide do Demetrina svetišta, dok se sami vraćaju natrag: kažu da svećenika s povezanim očima vode dva vuka sve do Demetrina svetišta koje je udaljeno od grada dvadeset stadija,[80] a da ga i natrag ponovo vode od svetišta do onoga istog mjesta ta dva vuka.

123. Neka ove egipatske priče posluže onome kome se čine uvjerljivima: meni je važno da kod svake priče zapišem točno kako sam čuo ono što mi je netko ispričao. Egipćani kažu da su u podzemnom svijetu vrhovni vladari Demetra i Dionis. Egipćani su također prvi iznijeli mišljenje da je ljudska duša besmrtna i da, kad tijelo propada, prelazi u drugo živo biće koje se neprestano rađa; a kad prođe kroz tijela svih kopnenih, morskih i krilatih bića, vraća se u tijelo čovjeka koji se u tom

[79] Prema uobičajenoj interpretaciji ova legenda simbolički prikazuje sjetvu i žetvu: kad Demetra (egipatska Izida), boginja tla i usjeva, dobiva na kocki, vrijeme je sjetve, a kad gubi, ona daje žetvu; zlatni ručnik simbolizira bogatstvo egipatskih usjeva.
[80] Tj. nešto manje od 4 km.

trenutku rađa, i taj njezin obilazak traje tri tisuće godina. To su mišljenje preuzeli i neki od Grka, jedni ranije a drugi kasnije, kao da je njihovo vlastito: premda su mi poznata njihova imena, ovdje ih ne navodim.[81]

124. Pripovijedali su da su do Rampsinitova kraljevanja u Egiptu vladali posve dobri zakoni i da je Egipat uvelike cvao, a kad je nakon njega na vlast došao Keops, sve se okrenulo na zlo: on je, naime, najprije zatvorio sva svetišta i spriječio ljude da prinose žrtve, a zatim je zapovjedio da svi Egipćani rade za njega. Jednima je naredio da vade kamenove iz kamenoloma u Arabljanskim planinama i da ih odavde vuku sve do Nila; kad su kamenovi bili prevezeni preko rijeke, drugima je zapovjedio da ih preuzimaju i da ih vuku do planina koje se zovu Libijske. Tim se poslom neprestano bavilo sto tisuća ljudi, i to svaki pojedinac u trajanju od tri mjeseca. Deset je godina trebalo iznurenu narodu samo za izgradnju ceste kojom su vukli kamenove, i ta je izgradnja bila gotovo jednako težak posao, kako mi se čini, kao i podizanje piramida (jer je njezina dužina bila pet stadija, širina deset hvati, a visina, ondje gdje je bila najviša, osam hvati,[82] i bila je izgrađena od izglačana kamena u koji su bili uklesani likovi životinja); trebalo je, dakle, deset godina za nju i za podzemne prostorije ispod brežuljaka na kojima stoje piramide, a te je prostorije gradio sebi za grobnicu na otoku i proveo je kanal iz Nila.[83] Za izgradnju same piramide trebalo je dvadeset godina, a ona je četverostrana i svaka joj je strana

[81] O seljenju duše među starijim grčkim filozofima govorili su Empedoklo i Pitagora i njegovi sljedbenici.

[82] Cesta je, dakle, bila dugačka nešto manje od 1 km, široka oko 18 m, a visoka 14 m.

[83] Herodot opisuje najveću od sačuvanih piramida, Keopsovu piramidu kod Gizeha koja ima dvije prostorije iznad razine tla i jednu ispod njegove razine: i ova je posljednja iznad nivoa rijeke, a kanal iz Nila, prema sadašnjim arheološkim saznanjima, nije ni postojao.

podjednako dugačka osam pletara i isto toliko visoka, te je izrađena od izglačanih kamenova koji su savršeno poslagani: nijedan od kamenova nije manji od trideset stopa.[84]

125. Sama je piramida bila izgrađena poput stepeništa koje neki nazivaju stubama, a drugi stepenicama: kad su sagradili prvu stepenicu, dizali su preostale kamenove spravama napravljenima od kratkih drvenih greda, i to su ih za prvu stubu stepeništa dizali s tla; kad bi god kamen stavili ondje, premještali bi ga na drugu spravu koja je bila postavljena na prvoj stubi, te bi ga vukli na drugu stubu i na slijedeću spravu: koliko je bilo stuba u stepeništu, toliko je bilo i sprava, a postojala je još i jedna pomična sprava koja se prenosila sa stube na stubu i kojom bi se kamenovi pomicali; meni su opisali obje sprave upravo onako kako i ja to iznosim. Na taj je način najprije bio posve dovršen vrh piramide, a zatim su dovršavali redom slijedeće stube, a na koncu su dovršili njezin najdonji dio uz samo tlo. Na piramidi je egipatskim pismom zapisano koliko je potrošeno novaca na rotkvice, luk i češnjak za radnike: i ako dobro pamtim što mi je tumač ispričao da kazuje natpis, ukupno je utrošeno tisuću i šest stotina talanta srebra.[85] Ako je to tako, kakav je tek morao biti trošak za željezni alat kojim su radili i za hranu i odjeću radnika? Kad im je vrijeme koje sam naveo bilo potrebno za izgradnju ovih građevina, mislim da im je zacijelo nemalo vremena trebalo i za klesanje i dovoženje kamenova i za gradnju kanala ispod zemlje.

126. Keops je tako daleko otišao u svojoj zloći da je, kad mu je ponestajalo novaca, strpao vlastitu kćer u javnu kuću i naložio

[84] Prema Herodotu dimenzije stranica piramide su 236 x 236 m, no piramida kod Gizeha visoka je 137 m, a stranica joj je dugačka 232 m. Kamenovi su, prema Herodotu, dugački najmanje 9 m.
[85] To znači 41920 kg srebra.

joj da zaradi određenu svotu novca: nisu mi rekli koliku; a ona je zaradila onoliko koliko joj je otac naredio, ali je i sama zamislila da podigne za sebe spomenik, te je molila svakog svojeg posjetioca da joj daruje bar jedan kamen za njezinu građevinu. Od tih je kamenova, kako tvrde, izgrađena ona piramida koja se uzdiže u sredini niza od triju piramida, ispred velike piramide, a čija je svaka strana dugačka jedan i po pletar.[86]

127. Egipćani su pripovijedali da je taj Keops vladao pedeset godina, a kad je on umro, vlast je preuzeo njegov brat Kefren; i on je postupao jednako kao i onaj drugi, a između ostalog je podigao i piramidu, koja se ipak ne može mjeriti s Keopsovom: sâm sam je izmjerio; u njoj nema podzemnih prostorija[87] niti do nje vodi kanal iz Nila poput onoga kojim voda dolazi u drugu piramidu i kroz obzidani jarak optječe oko otoka na kojem je, kažu, sahranjen Keops. Postavio joj je kao podlogu prvi sloj od šarena etiopskog kamena i, premda ju je sagradio tako da je četrdeset stopa niža od one druge,[88] ona je podignuta na istu visinu kao i velika piramida. Obje su postavljene na istom brežuljku koji nije viši od sto stopa.[89] Pripovijedali su da je Kefren vladao pedeset i šest godina.

128. To zajedno iznosi sto i šest godina, u kojima su Egipćani podnosili svakovrsne nevolje, a i zatvorena se svetišta u tom razdoblju nisu otvorila. Tu dvojicu iz mržnje Egipćani čak i ne žele zvati imenom, pa i njihove piramide nazivaju po pastiru Filitisu koji je u to doba napasao stoku u tom kraju.

86 Tj. 44,5 m.
87 Novovjeka su istraživanja i pod ovom piramidom pronašla podzemnu prostoriju.
88 Tj. 12 m.
89 Tj. 30 m.

129. Pripovijedali su da je nakon ovoga Egiptom zavladao Mikerin sin Keopsov, kojemu se nisu sviđali očevi postupci, pa je on ponovo otvorio svetišta i dopustio do krajnjih granica iznurenu narodu da se vrati svojim poslovima i prinošenju žrtava, a pravdu im je dijelio najpravičnije od svih vladara. Zbog takvih njegovih djela hvale ga ponajviše od svih koji su bili egipatski vladari: ne samo da je pravedno sudio nego je i onome tko je bio nezadovoljan njegovom presudom davao od svojeg imetka kako bi takvom naknadom umirio njegovu dušu. Iako je Mikerin bio tako blag i tako pun brige za svoje građane, prvo ga je zlo zadesilo kad mu je umrla kći, koja mu je u kući bila jedino dijete. On je, silno tužan zbog događaja koji ga je zadesio, htio posve drugačije od drugih sahraniti kćer, pa je dao napraviti šuplju drvenu kravu, a zatim je, pošto ju je pozlatio, u nju položio onu umrlu kćer.

130. Tu kravu nije pokopao u zemlji nego se ona još i u moje vrijeme mogla vidjeti, a nalazi se u gradu Saisu i postavljena je u kraljevskoj palači u jednoj umjetnički ukrašenoj dvorani: cijeloga dana pale se kraj nje svakojaki mirisi, a svake noći sve do zore upaljena je svjetiljka. U blizini krave, ali u drugoj dvorani, postavljeni su likovi Mikerinovih inoča, kako su mi pripovijedali svećenici u gradu Saisu: postavljeni su golemi drveni kipovi, njih otprilike dvadeset, a prikazane su nage;[90] tko su one bile, ne mogu kazati ništa više od onoga što su meni rekli.

131. Neki o toj kravi i golemim kipovima pričaju ovakvu priču: Mikerin je, tobože, bio zaljubljen u vlastitu kćer i zatim ju je silovao; nakon toga se, kažu, djevojka od tuge objesila, a on ju

[90] Zapravo su žene bile prikazane, kako možemo zaključiti prema sačuvanim slikarijama i kipovima, u laganim i tijesno pripijenim haljinama.

je sahranio u kravi, dok je njezina majka odsjekla ruke služavkama koje su kćer podvele ocu, te su njihovi likovi doživjeli istu sudbinu što su je pretrpjele i one za života. Oni koji to pričaju, čini mi se, isprazno brbljaju, i što se tiče ostaloga i, osobito, što se tiče ruku golemih kipova: za njih smo i sami lično vidjeli da su im ruke otpale od starosti i još su u moje vrijeme jasno vidljive ležale pred nogama kipova.

132. Krava je po ostalom dijelu tijela prekrivena grimiznom tkaninom, a vide joj se jedino šija i glava, pozlaćeni vrlo debelim slojem zlata: među rogovima se nalazi zlatni prikaz sunčeva kruga. Krava ne stoji uspravno već leži na koljenima, a velika je poput prave krave. Svake je godine jedanput iznose iz dvorane, kad se Egipćani udaraju u prsa u čast boga čije ime u ovoj prigodi neću kazati.[91] Tada, dakle, iznose kravu na svjetlost dana: kažu da je kći na samrti zamolila oca Mikerina da jedanput godišnje baci pogled na sunce.

133. A nakon boli zbog kćeri druga je nesreća zadesila ovog vladara: stiglo mu je proročanstvo iz grada Bute da će još živjeti samo šest godina, a sedmog će ljeta umrijeti; on se silno uznemirio i poslao je prijekor bogu u proročište s prigovorom da su njegov otac i stric bili ne samo zatvorili svetišta i zanemarili bogove već su upropaštavali i ljude, a ipak su dugo živjeli, dok on, iako je bogobojazan, mora tako brzo završiti svoj život. Iz proročišta mu je došla druga poruka da baš zbog toga sam sebi i skraćuje život, jer nije učinio ono što je morao činiti: naime, nužno je da Egipat podnosi nevolje sto i pedeset godina, a to je dvojici njegovih prethodnika bilo poznato, a njemu nije. Kad je to čuo, Mikerin je, pošto je shvatio da mu je tako dosuđeno, dao napraviti mnogo svjetiljaka i, kad je pala noć,

[91] Riječ je o Ozirisu, a krava je bila posvećena Izidi.

sve ih je zapalio, te je pio i odavao se užicima bez prestanka danju i noću, lutajući po livadama i gajevima, ondje gdje bi čuo da se održavaju najbolje zabave. To je smislio u želji da dokaže kako je proročište pogriješilo, pa je noći pretvarao u dane da bi mu umjesto šest preostalo dvanaest godina života.

134. I on je ostavio piramidu, mnogo manju od očeve, čija je svaka stranica bila za dvadeset stopa kraća od tri pletra, a bila je četverostrana i do pola izgrađena od etiopskog kamena; neki Grci tvrde da je to piramida hetere[92] Rodopije, ali pogrešno govore: čini mi se da to govore a da nemaju pojma tko je bila Rodopija (ne bi joj mogli pripisati takvu piramidu za koju je utrošeno tako reći bezbroj tisuća talanata), a uz to je Rodopija bila na vrhuncu slave u vrijeme kad je vladao Amasis, a ne u Mikerinovo vrijeme; Rodopija je živjela mnogo godina kasnije od onih vladara koji su ostavili piramide, a bila je rodom iz Trakije i ropkinja Jadmona sina Hefestopolisova, čovjeka sa Sama, i robovala je zajedno s basnopiscem Ezopom. I on je, naime, pripadao Jadmonu, što je ponajviše očito iz ove činjenice: kad je u više navrata po zapovijedi boga u Delfima bilo oglašavano tko bi htio preuzeti odštetu za Ezopov život, nije se javio nitko drugi osim Jadmonova unuka, koji se i sam zvao Jadmon, da je preuzme, pa je prema tome i Ezop pripadao Jadmonu.

135. Rodopija je stigla u Egipat jer ju je poveo Ksant Samljanin, a došla je radi bludničenja, ali joj je za velik novac slobodu otkupio čovjek iz Mitilene, Haraks sin Skamandronimov i brat pjesnikinje Sapfe. Tako je Rodopija bila oslobođena i ostala je u Egiptu, a kako je posjedovala doista čarobnu ljepotu, zaradila je velik novac za jednu Rodopiju ali nedovoljan za izgradnju

92 Hetere su bile obrazovane kurtizane.

onakve piramide. Desetinu tog novca još i danas može vidjeti tko god to želi, ali joj ne treba pripisivati neki golem imetak. Rodopija je, naime, zaželjela ostaviti spomen na sebe u Grčkoj, pa je načinila stvar kakvu nitko drugi prije nije bio izmislio ni zavjetovao u svetištu, i to je darovala Delfima kao uspomenu na sebe. Za desetinu svojeg imetka dala je napraviti mnogo željeznih ražnjeva za volove, upravo onoliko koliko joj je dozvoljavala desetina, i poslala ih je u Delfe: oni su još i danas naslagani iza žrtvenika koji su darovali Hijani, upravo nasuprot samom hramu. U Naukratiji su česte hetere ljepotice: no ta o kojoj pripovijeda ova priča tako je postala glasovita da su svi Grci čuli za Rodopijino ime, a poslije ovog imena bilo je slavno u Grčkoj Arhidikino, ali ipak manje od prije spomenute hetere. Kad se Haraks, pošto je otkupio Rodopijinu slobodu, vratio u Mitilenu, Sapfo mu se žestoko narugala u jednoj svojoj pjesmi. Sad je dosta priče o Rodopiji!

136. Svećenici su pripovijedali da je nakon Mikerina vladar Egipta postao Asihis, koji je izgradio predvorje Hefestova hrama okrenuto prema istoku i daleko najljepše i najveće. Naime, sva predvorja imaju urezane slike i bezbroj drugih prikaza građevina, no ovo ih ima uvelike najviše. Pripovijedali su da je za njegove vladavine došlo do velike nestašice novca u opticaju, pa je donijet zakon za Egipćane da onaj tko uzima novac na posudbu mora dati kao zalog leš vlastita oca; a tom je zakonu bio pridodan i drugi, da onaj koji daje novac na posudbu zadobiva vlasništvo nad grobnicom dužnika, pa je onaj tko je davao takav zalog a nije htio vratiti svoj dug bio kažnjen tako da on sam, kad bi umro, nije mogao biti sahranjen niti u očinskom grobu niti bilo u kojem drugom, a nije mogao sahraniti niti ikoga od svojih rođaka. Taj je vladar htio nadmašiti sve prethodne vladare Egipta, pa je za spomen ostavio piramidu koju je izgradio od opeka, a na njoj je natpis uklesan

u kamenu koji glasi ovako: »Nemoj me prezreti u usporedbi s kamenim piramidama: toliko sam bolja od njih koliko je Zeus bolji od drugih bogova. Turali su motku u jezero, i koliko se blata prihvatilo za motku, toliko su ga prikupljali i napravili opeke i tako su me podigli.« On se tako iskazao.

137. Nakon njega vlast je preuzeo slijep čovjek iz grada Anisisa, a i njemu je ime bilo Anisis. Za njegove vladavine Egipat su napali velikom vojskom Etiopljani i njihov kralj Sabak. Onaj je slijepac pobjegao u močvarne krajeve, a Etiopljanin je vladao Egiptom pedeset godina, u kojima je izdao ovakvu naredbu: ako bi tko od Egipćana učinio kakav prekršaj, neće nijednoga od njih ubiti, već će svakome određivati kaznu u skladu s veličinom zločina i naložiti mu da gradi nasipe ispred vlastita grada, odakle je krivac potjecao. I tako su gradovi postali još viši. Naime, prvi su put građeni nasipi kad su iskopani kanali u vrijeme vladavine Sesostrisa, a drugi put za vladavine Etiopljanina, i tako su postali veoma visoki. Premda su i drugi gradovi u Egiptu bili visoki, najviše je zemlje, čini mi se, nasuto u gradu Bubastiji, gdje je i veoma vrijedno spomena svetište boginje Bubastije: ima i drugih većih i bogatijih svetišta, ali nijedno nije takav užitak pogledati; a Bubastija je Artemida na grčkom jeziku.

138. Njezino svetište izgleda ovako: osim samog ulaza, sve je ostalo na otoku; naime, od Nila vode dva kanala koja nisu spojena jedan s drugim nego sve do ulaza vodi svaki posebno, i jedan teče s jedne a drugi s druge strane, te je svaki od njih širok sto stopa[93] i zasjenjen drvećem. Predvorje je visoko deset hvati i ukrašeno je likovima od šest lakata,[94] doista vrijednima

93 Tj. 30 metara.

94 Visina je predvorja oko 18 m, a likova 2,66 m.

spomena, Budući da je u sredini grada, posjetilac može svetište vidjeti sa svih strana: kako je grad na uzvisini od nasute zemlje, a svetište je ostalo nepomaknuto i na prvobitnom mjestu, ono je vidljivo kao na dlanu. Oko njega teče zid s isklesanim likovima; a unutra je gaj zasađen velikim drvećem uokolo golema hrama, u kojemu se nalazi kip boginje: širina i dužina svetišta ukupno iznosi stadij.[95] Do ulaza vodi cesta popločena kamenjem, ne duža od tri stadija, a prolazi preko trga prema istoku i široka je otprilike četiri pletra;[96] s obje strane ceste zasađeno je drveće do neba visoko; cesta vodi u Hermovo svetište. Takvo je upravo to svetište.

139. Pripovijedali su da je ovako došlo do konačnog oslobođenja od Etiopljanina; on je sam bježeći otišao pošto je u snu imao ovakvo priviđenje: činilo mu se da mu je pristupio neki čovjek i savjetovao mu da okupi sve egipatske svećenike i da ih rasiječe po sredini; pošto je imao takvo priviđenje, kazao je kako misli da su mu ga bogovi poslali kao poticaj da oskvrne svetinje, pa da doživi nevolje ili od bogova ili od ljudi; stoga neće to izvršiti, nego će otići, budući da je isteklo vrijeme u kojem je morao vladati Egiptom. Dok je bio u Etiopiji, proročišta kojima se obraćaju Etiopljani prorekla su mu da mora vladati Egiptom pedeset godina. Kako je, dakle, tom razdoblju došao kraj, a i priviđenje u snu ga je potreslo, svojevoljno je Sabak otišao iz Egipta.

140. Pošto je Etiopljanin otišao iz Egipta, ponovo je vladao slijepac koji se vratio iz močvarnih krajeva, gdje je živio pedeset godina na otoku koji je nasuo od pepela i zemlje; kad bi ga posjećivali Egipćani koji su mu, kako im je on zapovjedio

[95] Dakle 196 m.
[96] Dužina je ceste oko 600 m, a širina 120 m.

potajno od Etiopljanina, nosili hranu, molio ih je da mu na dar nose i pepeo. Prije Amirteja nitko nije mogao pronaći taj otok, i vladari koji su prethodili Amirteju nisu bili u stanju otkriti ga više od sedam stotina godina. Taj se otok zove Elbo, a sve u svemu velik je deset stadija.[97]

141. Nakon njega na vlast je došao Hefestov svećenik po imenu Set: on je s prezirom i nemarnošću postupio s egipatskim ratnicima kao da ih nikada neće trebati, pa im je, među drugim pravima koja im je dokidao, oduzeo i oranice, i to onih izvrsnih dvanaest jutara zemlje koje je svaki dobio u vrijeme prethodnih vladara. Zatim je kralj Arabljana i Asiraca Sanaharib vodio veliku vojsku na Egipat; egipatski ratnici nisu htjeli pružati pomoć. Kad se tako svećenik obreo u neprilici, otišao je u svetište i počeo je jadikovati pred kipom božanstva u kakvu je opasnost doveden; dok se on tako tužio, zahvati ga san i učini mu se kako je bog u tom priviđenju stao uz njega i kako ga sokoli govoreći mu da mu se, bude li se suprotstavljao vojsci Arabljana, neće dogoditi ništa nemilo, jer će mu i sam poslati pomoćnike. Pun pouzdanja u takav san, uzeo je sa sobom sve one Egipćane koji se ga htjeli slijediti i podigao je tabor u Pelusiju (ondje je, naime, prilaz u Egipat); nije ga slijedio nijedan od ratnika, već samo sitni trgovci, obrtnici i prodavači s tržnica. Kad su tamo stigli, na neprijatelje noću nahrupe gomile poljskih miševa i počnu im gristi tobolce, lukove i drške štitova, tako da su sutradan bježali goli i nenaoružani, a mnogi su od njih i poginuli. I sada taj kralj od kamena stoji u Hefestovu svetištu, u ruci drži miša, a natpis na kipu glasi: »Tko mene gleda, neka bude pobožan.«

[97] Tj. oko 2 km.

142. Do ovog su mjesta u mojem izlaganju pripovijedali Egipćani i svećenici i dokazivali su da je od prvog vladara do ovog Hefestova svećenika koji je posljednji preuzeo vlast u Egiptu prošlo tristo četrdeset i jedno ljudsko pokoljenje i da je u tom razdoblju bilo isto toliko vrhovnih svećenika i vladara. Tristo ljudskih pokoljenja odgovara doista vremenu od deset tisuća godina; što se tiče četrdeset i jednog preostalog pokoljenja koje se pridodaje onim trima stotinama, to iznosi tisuću tristo četrdeset godina. Pripovijedali su tako da se u toku tih jedanaest tisuća tristo i četrdeset godina nije ukazao nijedan bog u ljudskom liku; pa ni prije niti kasnije, u doba ostalih egipatskih vladara, nije se, kako su pripovijedali, ništa slično dogodilo. Ali, pripovijedali su, u tom razdoblju četiri se puta sunce dizalo na neuobičajenim mjestima: dvaput je izlazilo ondje gdje sada zalazi, a dvaput je zalazilo ondje gdje danas izlazi;[98] za to se vrijeme u Egiptu ništa nije promijenilo, niti kod onoga što raste iz zemlje, niti u onome što se dobiva iz rijeke, niti što se tiče bolesti, niti u vezi sa smrću.

143. Ranije je povjesničar Hekatej u Tebi istražio svoje rodoslovno stablo i izveo je svoju očinsku lozu u šesnaestom koljenu iz božanskog pretka, pa su mu Zeusovi svećenici uradili isto što i meni, premda ja nisam istražio svoje rodoslovno stablo: uveli su me u golemu dvoranu, gdje su mi nabrajali i pokazivali onoliko velikih drvenih kipova koliko sam upravo rekao: naime, ondje je svaki vrhovni svećenik postavio sebi kip još za života; u tom nabrajanju i pokazivanju svećenici su me upozo-

[98] Ovo se sadržajno nejasno mjesto tumači na različite načine: prema jednoj od mogućih interpretacija radi se zapravo o četiri perioda od 1461 godine (tzv. Sotisovi periodi), koliko je vremena moralo proći da se početak staroegipatske godine od 365 dana ponovo podudari, budući da nije bilo prestupnih godina, s izlaskom Sirijusa neposredno prije izlaska Sunca. Ako je ovo tumačenje ispravno, Herodot je pogrešno razumio svećenike, te bi od prvog faraona Mina do Seta prošla samo tri takva perioda (i četiri podudaranja Sirijusa i Sunca), tj. 4383 a ne 11340 godina.

ravali i na to da je svaki put sin nasljeđivao svojega oca, te su, počevši od lika onoga koji je posljednji umro, prolazili kroz sve likove sve dok mi ih nisu sve do jednoga pokazali. Kad je Hekatej bio istražio svoje rodoslovno stablo i kad je bio izveo svoju lozu u šesnaestom koljenu iz božanskog pretka, suprotstavili su mu, na osnovi računanja, svoje rodoslovno stablo, odbacujući njegovu tvrdnju da čovjek može potjecati od boga: a rodoslovno su mu stablo suprotstavili na takav način da su mu kazivali kako svaki od velikih kipova prikazuje jednog piromisa koji je i sam sin piromisa, sve dok mu nisu pokazali tristo četrdeset i pet velikih kipova piromisa sinova piromisa, a njihovu lozu nisu izveli niti iz božanskog pretka niti iz pretka heroja. Piromis, kad se prevede na grčki jezik, znači »lijep i čestit«.[99]

144. Dokazivali da su svi oni čiji su se likovi ondje nalazili bili baš takvi i veoma udaljeni od bogova. Prije tih ljudi bogovi su vladali Egiptom i živjeli su zajedno sa smrtnicima, i to tako da je uvijek jedan od njih bio najmoćniji: posljednji je tako u Egiptu imao vlast Horus sin Ozirisa, kojega Grci nazivaju Apolonom; on je zbacio Tifona s prijestolja i posljednji je tako zavladao Egiptom. A Oziris se na grčkom jeziku zove Dionis.

145. Grci smatraju Herakla, Dionisa i Pana najmlađima od bogova, a kod Egipćana je Pan najstariji i ubraja se među osam bogova koji se nazivaju prvima, Heraklo među dvanaest koji se nazivaju drugima, dok Dionis pripada trećima, koji su potomci dvanaestoro božanstava. Već sam prije objasnio koliko je godina prošlo, kako sami Egipćani pričaju, od Herakla do vladavine Amasisa; a od Pana kažu da ih je bilo još više, dok je od Dionisa bilo najmanje, i tu je, prema računu Egipćana, do kralja

99 *Pi romi* u staroegipatskom zapravo znači »čovjek«.

Amasisa prošlo petnaest tisuća godina, a oni tvrde da to sasvim točno znaju jer neprestano računaju i neprestano bilježe godine. No Dionis, za koga se misli da ga je rodila Semela kći Kadmova, ima u moje doba najviše tisuću šest stotina godina, Heraklo sin Alkmenin oko devet stotina, a Pan sin Penelopin (jer Grci kazuju da je Pan njezin i Hermov sin) ima manje godina nego što je prošlo od trojanskog rata, dakle u moje doba ne više od otprilike osam stotina godina.

146. Što se tiče ove dvojice, svatko može odabrati kojim će riječima više vjerovati: ja sam svoje mišljenje o tome iznio. Da su i Dionis sin Semelin i Pan sin Penelopin stekli slavu i doživjeli starost u Grčkoj, poput Herakla sina Amfitrionova, moglo bi se reći da su i oni bili smrtnici koji su uzeli imena starijih bogova; no Grci sada pričaju da je Dionisa, čim se rodio, Zeus ušio u svoje bedro i odnio u Nisu koja leži iznad Egipta u Etiopiji, a za Pana ne znaju kazati kuda je krenuo nakon rođenja. Po tome posve jasno zaključujem da su Grci za njihova imena čuli kasnije nego za imena drugih bogova. Kad su čuli za njih, od tog trenutka izvode i njihovo rođenje.

147. To pripovijedaju sami Egipćani, no sada ću reći što o događajima u toj zemlji pripovijedaju drugi ljudi, a s čime se i Egipćani slažu: tome ću pridodati i ponešto od onoga što sam sâm vidio. Kad su se, nakon vladavine Hefestova svećenika, Egipćani oslobodili (a nisu ni časa mogli živjeti bez vladara), postavili su dvanaest vladara i čitav su Egipat podijelili na dvanaest područja. Ovi su se vladari međusobno povezali ženidbama i vladali su držeći se dogovora da jedni druge ne napadaju niti da itko teži za tim da ima više od drugih, te da budu najbolji prijatelji. Tako su se dogovarali i čvrsto su se toga pridržavali iz slijedećeg razloga: naime, odmah na početku kad su preuzeli vlast, bilo im je proročeno da će onaj od njih koji bude prinio žrtvu ljevanicu iz mjedene posude u Hefestovu

svetištu zavladati sam cijelim Egiptom; zato su na svako prinošenje žrtve išli svi zajedno.

148. Isto su tako donijeli odluku da ostave zajednički spomen i odlučili su da to bude labirint koji leži malo iznad jezera Meris i savim blizu grada po imenu Krokodilopol: i ja sam ga još vidio, i on nadilazi svaki opis.[100] Kad bi tko sakupio na jedno mjesto zidine i druge radove koje su izveli Grci, vidjelo bi se da su oni plod manjeg truda i troška nego što je to ovaj labirint, iako su doista dostojni spomena i hram u Efezu i hram na Samu. Već su i piramide nadilazile mogućnost opisivanja i svaka je od njih bila jednako vrijedna kao i mnoga velika grčka djela, no ovaj labirint nadmašuje i piramide. U njemu se nalazi dvanaest natkrivenih dvorišta s dverima okrenutima jedne naspram drugih, šest usmjerenih prema sjeveru a šest prema jugu: izvana su ograđena jednim jedinim zidom. Unutra postoje dvije vrste prostorija, od kojih su jedne podzemne, a druge iznad njih nadzemne, ukupno njih tri tisuće na broju, po tisuću i pet stotina od svake vrste. Nadzemne smo prostorije svojim očima gledali i kroz njih prolazili, pa o njima govorimo na osnovi vlastita uvida, a za podzemne smo slušali što se o njima priča. Naime, egipatski mi ih nadzornici nisu nikako htjeli pokazivati i kazali su mi da su ondje grobnice vladara koji su davno izgradili ovaj labirint, kao i svetih krokodila. Stoga o donjim prostorijama govorimo na osnovi onoga što smo čuli, a da gornje svojom izradom nadilaze ljudske mogućnosti, sami smo vidjeli: prolazi kroz dvorane i zavijuci kroz dvorišta svojim prekrasnim slikarijama ukazuju se kao bezbrojna čuda šetačima kroz dvorišta do dvorana i kroz dvorane do trijemova, pa kroz

[100] Taj je labirint, dakle građevinu s brojnim dvoranama i zamršenim prolazima, zapravo izgradio Amenemhat III. oko 2200. g. pr.n.e., zamislivši ga kao središnje egipatsko svetište. Osim Herodota spominju ga i Strabon (*Geografija*, XVII,1,37), Diodor (*Knjižnica*, I,66) i Plinije Stariji (*Prirodoslovlje*, 36,13).

trijemove do drugih dvorana i kroz prostorije do drugih dvorišta. A stropovi su, kao i zidovi, svagdje od kamena, no zidovi su k tome puni uklesanih likova, dok je svako dvorište okruženo stupovima od bijelog savršeno spojenog kamenja. U uglu kojim labirint završava nalazi se piramida visoka četrdeset hvati,[101] a na njoj su uklesani veliki životinjski likovi: do nje vodi podzemni hodnik.

149. Premda je labirint upravo takav, još veće čudo predstavlja jezero koje se naziva Meris, uz koje je podignut labirint: njegov opseg uokolo iznosi tri tisuće i šest stotina stadija, što je šezdeset shena, a to je jednako dužini egipatske morske obale;[102] u dužinu se jezero proteže u smjeru sjever–jug, a ondje gdje je najdublje dubina mu je pedeset hvati.[103] Jasno je vidljivo da je umjetno i iskopano. Nekako baš po sredini jezera podignute su dvije piramide, a svaka se od njih izdiže pedeset hvati iznad vode, te se isto toliko građevine nalazi pod vodom, dok je na objema postavljen po jedan golemi kameni kip s likom čovjeka koji sjedi na prijestolju.[104] Tako su piramide visoke sto hvati, a sto je hvati jednako kao i stadij od šest pletara, budući da jedan hvat sadržava šest stopa ili četiri lakta, jer u stopi ima četiri dlana a u laktu šest. Voda u jezeru ne potječe iz vlastita izvora (jer je okolina ondje posve siromašna vodom), već se dovodi kanalom iz Nila, te šest mjeseci utječe u jezero, a šest mjeseci istječe natrag u Nil. Kad god istječe van, u tih šest mjeseci svakog dana u kraljevsku blagajnu ulazi talant srebra od ribolova, a kad god utječe u jezero, samo dvadeset mina.[105]

101 Tj. oko 70 m.

102 Dakle, oko 660 km; prema današnjim saznanjima jezero Meris nije obasizalo više od 200 km.

103 Tj. 89 m.

104 To su bili kipovi Amenemhata III. Baze kipova sačuvane su do danas.

105 Talant (26,2 kg) sadržava 60 mina (0,437 kg).

150. Tamošnji su stanovnici pripovijedali da jezero otječe ispod zemlje u Sirtu u Libiji, u smjeru prema kopnu na zapad, uzduž brda iznad Memfisa. Budući da nisam nigdje vidio zemlju koja bi potjecala iz ove iskopine, a stvar mi je bila zanimljiva, upitao sam one koji žive najbliže jezeru gdje je ta iskopana zemlja. Oni su mi kazali da je odnijeta, a ja sam im lako vjerovao: znao sam iz pričanja da se isto to bilo dogodilo u asirskom gradu Ninu. Naime, lopovi su naumili ukrasti veliko blago što ga je imao kralj Nina Sardanapal, a čuvao ga je u podzemnim riznicama. Stoga su lopovi započeli od vlastite kuće kopati pod zemljom, izračunavši smjer prema kraljevoj palači, a zemlju što su je vadili iz iskopine odnosili su, kad bi pala noć, u rijeku Tigris koja teče kraj Nina, sve dok nisu napravili ono što su htjeli. Čuo sam da se isto to dogodilo i pri iskopavanju jezera u Egiptu, samo što nisu to radili noću nego danju: Egipćani su kopajući zemlju nosili u Nil koji ju je preuzimao da bi je zatim otopio. Za to se, dakle, jezero pripovijeda da je na taj način iskopano.

151. Dvanaest je vladara vladalo pravedno, no nakon nekog vremena, kad su spalili žrtve u Hefestovu svetištu i kad su posljednjeg dana svečanosti htjeli prinijeti i žrtvu ljevanicu, vrhovni im je svećenik iznio zlatne posude iz kojih su obično izlijevali žrtvu, ali, zabunivši se u broju, samo njih jedanaest a ne dvanaest. Kako je stajao posljednji među njima i nije imao posude, Psametih je skinuo svoju mjedenu kacigu, pružio ju je i iz nje izlijevao žrtvu. I svi su ostali vladari nosili kacige i upravo su ih imali na sebi. Psametih je pružio kacigu bez ikakve zle namjere, ali su drugi zapazili što je on uradio i prisjetili su se kako im je proročište proreklo da će onaj od njih koji bude prinio žrtvu ljevanicu iz mjedene posude sam zavladati Egiptom i, iako su se toga sjetili, pomislili su da bi bilo nepravedno ubiti Psametiha, pa kad su istragom utvrdili da on to nije učinio ni s kakvom nakanom, donijeli su odluku da ga protjeraju u

močvarne predjele i da mu oduzmu najveći dio njegovih ovlasti, te da se ne smije micati iz močvara niti se kretati drugdje po Egiptu.

152. Taj je Psametih već prije bježao pred Etiopljaninom Sabakom, koji mu je ubio oca Neka, a on je tada bježao u Siriju odakle su ga, pošto je Etiopljanin otišao zbog priviđenja u snu, doveli natrag Egipćani iz saiskog okruga. Nakon toga zadesilo ga je da je drugi put morao bježati u močvarne predjele zbog kacige u vrijeme kad je vladao zajedno s jedanaest vladara. Budući da je bio uvjeren da su mu oni nanijeli golemu nepravdu, imao je namjeru osvetiti se onima koji su ga prognali. Kad je poslao ljude u grad Butu u Letino proročište, odakle Egipćani dobivaju najvjerodostojnija proročanstva, došao mu je odgovor da će osveta stići s mora kad se pojave mjedeni ljudi. Nikako mu se nije činilo vjerojatnim da će mu u pomoć stići mjedeni ljudi: no nakon malo vremena nužda natjera Jonjane i Karane, koji su bili isplovili radi pljačke, da doplove do Egipta, a kad su se iskrcali na kopno u mjedenim oklopima, neki Egipćanin, koji nikad prije nije vidio ljude u mjedenim oklopima, dođe u močvare i donese vijest Psametihu da su s mora stigli mjedeni ljudi i da pljačkaju po ravnici. On shvati da se to ispunjava proročanstvo i prijateljski primi Jonjane i Karane, te ih velikim obećanjima nagovori da se s njim udruže; čim ih je nagovorio, odmah zajedno sa svojim pristalicama među Egipćanima i s ovima kao pomoćnicima zbaci vladare s prijestolja.

153. Pošto je preuzeo vlast u cijelom Egiptu, Psametih je u Memfisu podigao predvorje Hefestova hrama okrenuto prema jugu, te je nasuprot predvorju izgradio dvorište za Apisa u kojem se on, kad se pojavi, hrani,[106] i koje je čitavo okruženo

[106] Apis se u Egiptu pojavljivao u obliku bika s određenim obilježjima, pa je stoga morao imati posebno dvorište za hranjenje.

stupovima i prepuno likova: no umjesto običnih stupova u dvorištu su postavljeni golemi kipovi visoki dvanaest lakata.[107] A Apis se na grčkom jeziku zove Epaf.

154. Psametih je Jonjanima i Karanima koji su mu pružili pomoć dodijelio zemljište za naseljavanje, i to jednima nasuprot drugih, dok im je Nil tekao po sredini, a tom su zemljištu dali ime Tabor.[108] Dodijelio im je to zemljište i dao im je sve ostalo što im je obećao. Čak im je i povjerio egipatsku djecu kako bi naučila grčki jezik, pa od onih koji su tada naučili grčki potječu sadašnji tumači u Egiptu. Jonjani i Karani su ona zemljišta naselili na dugo razdoblje: a ta se zemljišta nalaze uz morsku obalu, malo niže grada Bubastije na ušću Nila koje se naziva Pelusijskim. Poslije[109] ih je vladar Amasis iselio odavde i smjestio u Memfis, te ih je pretvorio u svoju tjelesnu stražu protiv Egipćana. Pošto su se oni naselili u Egiptu, mi Grci otad dolazimo u dodir s Egipćanima i točno znamo sve što se tamo dešava od vremena vladara Psametiha nadalje: oni su, naime, bili prvi govornici tuđeg jezika koji su se naselili u Egiptu. A u područjima iz kojih su se iselili još su u moje vrijeme postojale dizalice za lađe i ruševine njihovih kuća. Tako je Psametih zavladao Egiptom.

155. Već sam mnogo puta spomenuo ono proročište u Egiptu, a sada ću o njemu pripovijedati kako dolikuje: naime, to je proročište u Egiptu Letino svetište i podignuto je u velikom gradu kod ušća Nila koje se zove Sebenitsko, kad se od mora plovi uz rijeku. Tome gradu u kojem se nalazi proročište ime je Buto, kako što sam već prije kazao. U toj se Buti nalazi i svetište Apolona i Artemide. Letin je hram, u kojem je proro-

[107] Tj. 5,28 m.

[108] Te su grčke kolonije predstavljale zapravo posebna vojna područja.

[109] Nakon otprilike sto godina.

čište, uistinu velik i ima predvorje visine deset hvati.[110] Reći ću i to čemu sam se od svega što se tamo vidi najviše zadivio. U tamošnjem svetom gaju smješten je Letin hram načinjen od jednog kamena u visinu i u širinu, a svi su mu zidovi jednaki: svaki je od njih velik četrdeset lakata.[111] Kao krovni pokrov odozgo je postavljen drugi kamen s nadstrešnicom od četiri lakta.[112]

156. Taj mi je hram od svega što se u tom svetištu vidi najdivniji, a drugi je po redu otok koji se zove Hemija. Nalazi se na dubokom i širokom jezeru koje leži uz svetište u Buti, a Egipćani pričaju da taj otok pluta. Ja sam nisam vidio niti da pliva niti da se kreće i začudio sam se kad sam čuo da bi otok doista plutao. Na tom se otoku nalazi velik Apolonov hram, a izgrađena su i tri oltara, dok su po otoku zasađene mnogobrojne palme i brojno drugo drveće, i ono plodno i ono bez ploda. A Egipćani tvrde da otok pluta i uz to pričaju ovakvu priču: da je na tom otoku, koji nekada nije plutao, Leta, jedno od osam prvobitnih božanstava, pošto se naselila u gradu Buti, primila od Izide na čuvanje Apolona upravo ondje gdje je danas proročište i tako mu spasila život sakrivši ga na otoku, za koji kažu da sada pluta, upravo kad je stigao Tifon i htio pronaći Ozirisova sina, pošto ga je tražio po cijelom svijetu. Kažu da su Apolon i Artemida Izidina djeca, a da im je Leta bila hraniteljica i spasiteljica. Na egipatskom je Apolon Horus, Demetra Izida, a Artemida Bubastija. Baš je iz ove priče i ni iz jedne druge Eshil sin Euforionov, jedini od starijih pjesnika, izvukao ono što ću sada navesti: naime, ustvrdio je da je Artemida Demetrina kći. Zbog toga otok pluta.[113] Tako o tome pričaju.

[110] Tj, 17,8 m.
[111] Tj. 17,6 m.
[112] Tj. 1,76 m.
[113] Naime, prema grčkom je mitu otok Ortigija, na kojem je Leta, Zeusova ljubavnica, rodila Apolona i Artemidu, također plutao, jer je bio jedino mjesto na

157. Psametih je bio vladar Egipta pedeset i četiri godine, a od toga je dvadeset i devet godina boravio pod velikim gradom Azotom u Siriji i opsjedao ga je sve dok ga nije zauzeo: od svih gradova koji su nam poznati taj je Azot najduže izdržao opsadu.

158. Psametih je imao sina Neka koji je zavladao Egiptom i koji je prvi započeo gradnju kanala što vodi u Crveno more, a što ga je kasnije prokopao Perzijanac Darije. U dužinu se proteže četiri dana plovidbe, a iskopan je tako široko da dvije troveslarke mogu tjerane veslima ploviti usporedo; voda je u nj dovedena iz Nila, a dovedena je malo iznad grada Bubastije i prolazi mimo Patuma, grada u Arabiji; završava u Crvenom moru. Prokopan je najprije kroz onaj dio egipatske ravnice koji leži uz Arabiju, dok se s gornje strane uz ravnicu protežu planine nad Memfisom, gdje se nalaze kamenolomi. Kanal vodi uz podnožje ovih planina od zapada u dugom potezu prema istoku i zatim skreće prema klisurama i ide od planina prema zenitu i jugu do Arabljanskog zaljeva. Najkraća prečica kojom se prelazi od sjevernog mora u južno, ono koje se naziva Crvenim, i od Kasijskih brda na granici Egipta i Sirije do Arabljanskog zaljeva dugačka je točno tisuću stadija. To je prečica, no kanal je mnogo dulji, za toliko koliko više vijuga; od Egipćana koji su kopali kanal za Nekove vladavine život je dalo stotinu i dvadeset tisuća. Usred kopanja Neko je odustao, jer mu se suprotstavilo proročanstvo kazujući da time pomaže barbarima. A Egipćani nazivaju barbarima sve koji ne govore njihovim jezikom.

159. Kad je odustao od iskopavanja kanala, Neko se okrenuo prema ratovanju i dao je izgraditi ratne troveslarke, jedne na sjevernom moru a druge u Arabljanskom zaljevu u Crvenom

kojem se Leta mogla skrasiti, budući da je ljubomorna Zeusova žena Hera zabranila da porodilju prihvati bilo koji čvrsti komad zemlje.

moru, čije se dizalice još uvijek vide. Njih je upotrebljavao kad je to bilo neophodno, a sa Sirijcima se Neko sukobio na kopnu i pobijedio ih kod Magdola, te je nakon bitke zauzeo Kaditiju, velik grad u Siriji. Odjeću u kojoj je to uspio postići poklonio je kao zavjetni dar Apolonu, poslavši je u Branhidu kod Mileta. Pošto je vladao punih šesnaest godina, umre i ostavi vlast u nasljedstvo sinu Psamisu.

160. Dok je Egiptom vladao taj Psamis, stigli su poslanici iz Elide koji su se hvalili da se u Olimpiji održava najpravednije i najljepše natjecanje na cijelome svijetu i smatrali su da ni Egipćani, premda su najmudriji od svih ljudi, ne bi mogli izmisliti nešto uspješnije od toga. Kad su stigli u Egipat, Eliđani su kazali zašto su došli, a vladar je odmah sazvao one među Egipćanima za koje se govorilo da su najmudriji. Kad su se ti Egipćani skupili, slušali su Eliđane kako pričaju što je sve potrebno za pripremu natjecanja; kad su sve razložili, rekli su da su došli kako bi saznali mogu li Egipćani iznaći što pravednije od toga. Pošto su se međusobno posavjetovali, pitali su Eliđane da li i njihovi sugrađani sudjeluju u natjecanju. Oni su im kazali da se svatko tko to hoće od njih, kao i od ostalih Grka, može slobodno natjecati. Egipćani su im rekli da su se s takvim odredbama posve ogriješili o pravednost: nema, naime, nikakva načina da se spriječi da njihov sugrađanin natjecatelj ne bude povlašten, a da se strancu ne nanese nepravda. No ako žele imati pravedna pravila i ako su radi toga došli u Egipat, predlagali su im da pozivaju na natjecanje samo strance, a da se nijedan Eliđanin ne smije natjecati. To su Egipćani savjetovali Eliđanima.

161. Psamis je vladao Egiptom samo šest godina, poveo je vojnu na Etiopiju i odmah je nakon toga umro, a vlast je od njega preuzeo Aprija sin Psamisov; on je, nakon svojeg djeda Psametiha, bio najsretniji od ranijih vladara, a na vlasti je

proveo dvadeset i pet godina, u kojima je krenuo s vojskom na Sidon i zaratio se na moru s Tirom. A kad je i njemu moralo loše krenuti, dogodilo se to s povodom o kojem ću opširnije govoriti u libijskoj povijesti, a sada ću ga samo ukratko naznačiti: Aprija je poslao veliku vojsku protiv Kirenjana i doživio je težak poraz, pa su se Egipćani, zbog toga nezadovoljni, od njega odmetnuli, jer su mislili da ih je Aprija namjerno poslao u posve očitu nesreću kako bi izginuli i kako bi on sam bez ikakve opasnosti za sebe vladao preostalim Egipćanima. To su mu silno predbacivali i otvoreno su se pobunili i povratnici iz pohoda i prijatelji poginulih u njemu.

162. Kad je Aprija za to saznao, pošalje im Amasisa da ih riječima nagovori da odustanu od nauma. Kad je on stigao i počeo odgovarati Egipćane da to ne čine, još dok je govorio, neki Egipćanin stane iza njega i stavi mu kacigu na glavu i, pošto mu ju je stavio, reče da ga je krunio za vladara. A ovaj nekako nije imao ništa protiv takva čina, kao što je ubrzo i pokazao. Kad su ga, dakle, ustanici proglasili vladarom Egipta, počeo se pripremati da navali na Apriju. Čim je Aprija za to saznao, poslao je Amasisu jednoga od uglednih Egipćana iz svoje pratnje, koji se zvao Patarbemis, i zapovjedio mu je da mu Amasisa dovede živa. Kad je stigao, Patarbemis je stao zvati Amasisa, a on se (jer je upravo sjedio na konju) pridigao i prdnuo, te mu je naložio da to prenese Apriji. No Patarbemis je ipak zahtijevao da na vladarev poziv mora otići k njemu; a ovaj mu odgovori da se već odavno sprema to učiniti i da će se Apriji to svakako svidjeti: naime, doći će i on sam i povest će druge sa sobom. Patarbemis je iz tih riječi shvaćao njegovu namjeru i, budući da je vidio da je Amasis već spreman, žurno je otišao kako bi što prije dojavio vladaru što se događa. Kad je stigao Apriji, a nije vodio sa sobom Amasisa, Aprija s njim ne progovori niti riječi već u silnom bijesu zapovjedi da mu

odsijeku uši i nos. Kad su vidjeli ostali Egipćani, koji su mu dotad još bili skloni, kako je sramotno nagrdio jednog od njihovih najuglednijih ljudi, bez ikakva su se oklijevanja počeli poput ostalih buniti i prelaziti Amasisu.

163. Kad je to Aprija saznao, započeo je naoružavati svoje plaćenike i pripremati vojsku protiv Egipćana. Imao je uza se kao plaćenike trideset tisuća ljudi Karana i Jonjana, a kraljevska mu je palača, velika i dostojna razgledavanja, bila u gradu Saisu. Aprijini su ljudi kretali na Egipćane, a Amasisovi na strance. Jedni i drugi su se našli kod grada Momemfisa s namjerom da se međusobno sukobe.

164. Postoji sedam egipatskih staleža, i od njih se jedni zovu svećenici, drugi ratnici, treći pastiri, četvrti svinjari, peti trgovci, šesti tumači, a sedmi lađari. Toliko je egipatskih staleža, a nazive su dobili prema svojim zanimanjima. Njihovi se ratnici zovu Kalasirijci i Hermotibijci,[114] a dolaze iz ovih okruga, jer je čitav Egipat razdijeljen na okruge.

165. Ovo su okruzi iz kojih dolaze Hermotibijci: okruzi gradova Busiride, Saisa, Hemije, Papremije, otok po imenu Prosopitida i polovica okruga Nato. Iz tih okruga dolaze Hermotibijci, kojih je bilo, kad su bili najbrojniji, sto šezdeset tisuća. Nitko od njih ne poznaje nijedan zanat, već se posvećuju samo vojničkoj vještini.

166. Drugi su okruzi iz kojih dolaze Kalasirijci: okruzi gradova Tebe, Bubastije, Aftije, Tanije, Mendeta, Sebenita, Atribije, Farbeta, Tmuisa, Onufisa, Anisisa i Mijekfora: ovaj je posljed-

[114] I jedni i drugi svoje su ime dobili prema odjeći koju su nosili: kalasirija je bila haljina na donjem rubu ukrašena resama (spomenuta je u II,81), a hermotibij neka vrsta pregače.

nji okrug na otoku nasuprot grada Bubastije. Iz tih okruga dolaze Kalasirijci, kojih je bilo, kad su bili najbrojniji, dvije stotine i pedeset tisuća muškaraca. Niti njima nije dopušteno obučavati se bilo u kojem obrtu nego se jedino obučavaju u vojničkoj vještini koja prelazi s oca na sina.

167. Da li su i to Grci preuzeli od Egipćana, ne mogu točno prosuditi, no vidim da i Tračani, i Skiti, i Perzijanci, i Liđani, i skoro svi barbari smatraju manje vrijednima od ostalih građana one koji se bave zanatima, pa i njihove potomke, a vjeruju da su plemeniti oni koji odbijaju obrtnički rad, a posebno oni koji su se predali vojničkom poslu. To su preuzeli svi Grci, a osobito Lakedemonjani, dok Korinćani najmanje preziru zanatsko umijeće.

168. Oni su jedini od Egipćana osim svećenika imali zasebne nagrade, i to jutro odabrane zemlje, oslobođene poreza. Jutro kod Egipćana ima sto lakata po dužini i po širini, a egipatski lakat potpuno je jednak samljanskom.[115] Svaki je to imao samo za sebe, a ove su nagrade pobirali redom uvijek različiti ljudi: naime, tisuću Kalasirijaca i isto toliko Hermotibijaca svake su godine billi vladareva tjelesna straža; oni su, uz onu zemlju, primali svakodnevno svaki po pečeni hljeb težak pet mina, dvije mine goveđeg mesa i četiri aristere vina.[116] To su stalno primali tjelesni stražari.

169. Kad su, idući jedan prema drugome, Aprija s plaćenicima i Amasis sa svim Egipćanima stigli do grada Momemfisa, sukobili su se: stranci su se dobro borili, no kako ih je bilo mnogo manje, iz tog su razloga bili pobijeđeni. Kažu da je

[115] Egipatski i samljanski lakat dugački su 52,5 cm.
[116] Tj. oko 2,5 kg kruha, oko 1 kg mesa, te litru vina, jer je aristera (ili kotila) sadržavala 0,27 l.

Aprija bio sebi utuvio u glavu da ga niti itko od bogova ne može svrgnuti s prijestolja: činilo mu se da mu je vlast tako čvrsta i sigurna. Ipak, tada je u sukobu bio poražen i, pošto su ga živa uhvatili, odveden u grad Sais, u dvore koji su nekoć bili njegovi, a tada su već postali Amasisova kraljevska palača. Za to vrijeme dok su ga držali u kraljevskoj palači, i Amasis je s njim lijepo postupao; na koncu su mu Egipćani počeli predbacivati da nije pravedno da drži kod sebe svojeg i njihova najljućeg neprijatelja, pa on preda Apriju Egipćanima. Oni su ga zadavili i zatim sahranili u porodičnoj grobnici. Ta je grobnica u Ateninu svetištu, posve blizu hrama, lijevo od ulaza. Stanovnici su Saisa sahranili sve kraljeve rođene u njihovu okrugu u samom svetištu. A Amasisov je grob udaljeniji od hrama od groba Aprije i njegovih predaka, no i on se nalazi u dvorištu svetišta i ima oblik velike dvorane izgrađene od kamena i urešene stupovima koji prikazuju palmino drveće i drugim skupocjenostima. U toj su dvorani postavljena dvokrilna vrata, a iza tih vrata nalazi se grobnica.

170. Ovdje je i grob onoga čije ime iz bogobojaznosti ovom prilikom ne mogu navesti.[117] Taj se grob nalazi u Saisu, u Ateninu svetištu, iza hrama, sasvim uz zid Atenina hrama. A u svetom gaju postavljeni su veliki kameni obelisci, a do njih je jezero ukrašeno kamenim popločenjem i lijepo izgrađeno u krug, veličinom, kako mi se činilo, jednako jezeru na Delu koje se naziva Okruglim.

171. Na tom jezeru noću priređuju prikazivanja njegovih muka, što Egipćani nazivaju misterijama. Iako mi je dobro poznato kako one izgledaju u pojedinostima, to neka prekrije šutnja. Pa i što se tiče Demetrine svetkovine koju Grci nazivaju

[117] Riječ je ponovo o Ozirisu.

tesmoforijama,[118] i to neka prekrije moja šutnja, osim onoga što je o njima dopušteno reći. Danajeve su kćeri tu svetkovinu donijele iz Egipta i uputile su pelazgičke žene u njezine tajne; kasnije, pošto su Dorani prognali sve stanovništvo Peloponeza, nestala je i ova svetkovina, pa su je čuvali jedini Peloponežani koji su preostali, dakle Arkađani koji nisu bili prognani.

172. Pošto je Aprija bio tako maknut s prijestolja, zavladao je Amasis, koji je bio iz saiskog okruga, iz grada po imenu Sijuf. Egipćani su u početku prezirali Amasisa i nisu uopće marili za nj, jer je prije bio čovjek iz puka i nije dolazio iz odlične kuće; kasnije ih je Amasis pridobio svojom mudrošću a ne nerazboritošću. Uz ostale bezbrojne dragocjenosti posjedovao je i zlatnu posudu za pranje nogu u kojoj su i sam Amasis i svi njegovi uzvanici svaki put prali noge; tu je posudu dao prekovati i od nje napraviti kip božanstva koji je postavio na najprikladnije mjesto u gradu; Egipćani koji su prolazili pokraj kipa silno su ga štovali; kad je Amasis čuo kako se građani ponašaju, sazvao je Egipćane i objavio im da je kip načinjen od posude u koju su oni prije povraćali i mokrili i u kojoj su prali noge, a sada je silno štuju. Stoga im je rekao kako se i s njim samim desilo isto što i s tom posudom: ako je prije i bio običan pučanin, sada je njihov vladar i zahtijeva od njih da ga poštuju i da se obaziru na nj. Tako je pridobio Egipćane da smatraju kako je opravdano da budu njegovi podanici.

173. Dnevni raspored poslova bio mu je ovakav: od ranog jutra do podneva zdušno je obavljao poslove kako su mu pridolazili, a nakon toga je boravio na pijankama, šalio se s drugovima u piću i ponašao se lakomisleno i neozbiljno. Njegovim se prija-

[118] Tesmoforije su se održavale u Ateni. Budući da je u oba slučaja riječ o svetkovinama u kojima mogu sudjelovati samo oni koji su posvećeni u njihove tajne, Herodot se suzdržava od iznošenja bilo kakvih detalja o njima.

teljima to nije sviđalo, pa su ga opominjali ovim riječima: »O vladaru, ne ponašaš se ispravno kad si tako odviše lakouman: trebalo bi da uzvišen sjediš na uzvišenom tronu i cijeloga dana obavljaš svoje poslove, pa bi tako Egipćani bili svjesni toga da njima upravlja velik čovjek, a ti bi bio na boljem glasu; sad se uopće ne ponašaš kraljevski.« On im je ovako odgovarao: »Kad strijelci moraju upotrijebiti svoje lukove, napinju ih, a kad ih upotrijebe, opuštaju ih. Kad bi lukovi sve vrijeme bili napeti, pokidali bi se i ne bi se mogli upotrijebiti onda kad je to nužno. Takvo je i čovjekovo ustrojstvo: ako bi se htio neprestano baviti ozbiljnim poslovima i ako se ne bi djelomično prepuštao zabavi, neopazice bi poludio ili bi ga udarila kap. Budući da sam toga svjestan, prepuštam se djelomično jednom a djelomično drugom.« Tako je odgovorio prijateljima.

174. A priča se da je Amasis, još dok je bio običan građanin, bio jako sklon piću i neslanim šalama i čovjek koji se uopće nije bavio ničim ozbiljnim: kad bi mu ponestalo sredstava za piće i užitke, išao bi uokolo i krao. Kad bi ljudi tvrdili da je ukrao njihove stvari, on bi to nijekao, pa su ga vodili u proročišta ondje gdje bi se zatekli. Često bi ga proročište proglašavalo krivim, a nerijetko bi to uspijevao izbjeći. Kad je stupio na prijestolje, postupao je ovako. Za ona svetišta čiji su ga bogovi bili oslobodili od optužbe da je lopov nije se brinuo niti je išta davao za njihovo uzdržavanje, niti je tamo odlazio prinositi žrtve, jer ti bogovi nisu toga uopće vrijedni budući da izriču lažna proročanstva; no uvelike se brinuo za ona svetišta gdje su ga osudili kao lopova, budući da su njihovi bogovi istinski i iznose istinita proročanstva.

175. Tako je u Saisu podigao ono čudesno predvorje za Atenin hram, a njime je uvelike nadmašio sve druge visinom i veličinom, jednako kao i golemošću i kakvoćom kamenova; uz to je ostavio i silno goleme kipove i veoma dugačke sfinge s muškim

glavama,[119] te je dao donijeti i drugo izuzetno veliko kamenje za izgradnju. Doveo ga je dijelom iz kamenoloma kod Memfisa, a ono osobito golemo iz Elefantine, grada koji je od Saisa udaljen dvadeset dana plovidbe. A ono je čemu se doista najviše divim slijedeće: dovezao je iz grada Elefantine zgradu napravljenu iz jednog kamena, a prevozili su je tokom triju godina, dok je pri tom dvije tisuće ljudi bilo određeno za prijevoz, svi iz staleža lađara. Ta je kuća izvana dugačka dvadeset i jedan lakat, široka četrnaest lakata, a visoka osam. Ovo su vanjske mjere te kuće napravljene iz jednog kamena, a unutra joj je dužina osamnaest lakata i dvadeset prstiju, širina dvanaest lakata, a visina pet.[120] Ona je postavljena uz sam ulaz u svetište. Pričaju da je nisu dovukli u svetište jer se graditelj te kuće koju su vukli glasno potužio koliko je mnogo vremena već prošlo, a bio je i sit toga posla; Amasis je to primio srcu i nije više dopuštao da dalje vuku. Drugi pričaju da je pod zgradom poginuo jedan od ljudi koji su je pomicali polugom, pa je nakon tog događaja vuča prekinuta.

176. Amasis je i u svim drugim znamenitim svetištima kao zavjetne darove postavio djela koja svojom veličinom privlače pogled, a u Memfisu golemi kip u ležećem položaju koji se nalazi ispred Hefestova svetišta, a dugačak je sedamdeset i pet stopa. Na istom su postolju postavljena još dva golema kipa od etiopskog kamena, svaki velik dvadeset stopa,[121] i jedan se nalazi s jedne a drugi s druge strane onog najvećeg kipa. Takav se isti kameni kip nalazi i u Saisu, a postavljen je na jednak način kao

[119] Za razliku od grčkih sfinga sa ženskim likovima, egipatske su sfinge imale lavlja tijela s muškim glavama.

[120] Vanjske su dimenzije zgrade bile, dakle, 9,24 x 6,16 x 3,52 m, a unutrašnje 8,27 x 5,28 x 2,20 m (20 prstiju odgovara 0,8 lakta).

[121] Veliki je kip dugačak 22,5 m, a dva manja po 6 m.

i ovaj u Memfisu. Amasis je u Memfisu podigao i svetište Izidi, veliko i veoma vrijedno pogleda.

177. Kažu da je pod Amasisom u Egiptu vladalo najveće blagostanje što se tiče i onoga što je rijeka davala tlu i onoga što je tlo pružalo ljudima, a u to je doba u zemlji bilo sveukupno dvadeset tisuća nastanjenih gradova. Amasis je proglasio Egipćanima zakon prema kojemu su svi Egipćani prijavljivali svake godine upraviteljima svojih okruga odakle im potječu sredstva za život: tko to ne bi činio i dokazao da se uzdržava poštenim radom kažnjavao se smrću. Solon Atenjanin, preuzevši iz Egipta ovakav zakon, dao ga je Atenjanima: kod njih je on još uvijek na snazi, jer je to uistinu besprijekoran zakon.

178. Kako je Amasis bio prijatelj Grka, među ostalim stvarima koje je učinio za neke od njih dozvolio je Grcima koji su stigli do Egipta da nasele grad Naukratiju, a onima od njih koji se nisu htjeli ondje naseljavati već su željeli prevoziti robu svojim brodovima dao je područje na kojem su mogli podići žrtvenike i gajeve posvećene bogovima. Najveći, najglasovitiji i najposjećeniji takav gaj zove se Helenij, a zajedno su ga podigli ovi gradovi: od jonskih Hij, Tej, Fokeja i Klazomena, od dorskih Rod, Knid, Halikarnas i Faselida, a od eolskih jedino Mitilena. Njima pripada taj sveti gaj, pa ti gradovi postavljaju i nadzornike trgovišta: koliko god drugih gradova prisvaja sebi pravo na ovaj gaj, oni ga nikako ne mogu prisvajati. Eginjani su odvojeno i sami za sebe podigli Zeusov gaj, Samljani Herin, a Milećani Apolonov.

179. Nekoć je samo Naukratija bila trgovište, i nije bilo nijednog drugoga u Egiptu. Ako bi tko uplovio u neko drugo od ušća Nila, morao bi se zakleti da je ovamo stigao protiv svoje volje, a pošto se zakleo, morao bi istom lađom ploviti u Kanopsko ušće; ako ne bi mogao ploviti protiv vjetrova, morao

bi teret prenositi čamcima oko Delte sve dok ne bi stigao do Naukratije. Toliko je Naukratija bila na cijeni.

180. Kad su Amfiktionci unajmili poduzetnike da izgrade sadašnji hram u Delfima za tri stotine talanata[122] (naime, prethodni se na istom mjestu sam od sebe zapalio), Delfljanima je zapalo da prikupe četvrtinu tog iznosa. Ploveći uokolo po gradovima Delfljani su prikupljali prinose, a u tom su prikupljanju iz Egipta donijeli značajan prilog. Naime, Amasis im je darovao tisuću talanata stipse,[123] a Grci nastanjeni u Egiptu dvadeset mina.[124]

181. Amasis je s Kirenjanima sklopio prijateljstvo i savezništvo. A zaželio je oženiti se nekom odande, ili zato što je poželio grčku ženu ili zbog toga što je i inače bio u prijateljstvu s Kirenjanima. Oženio se, stoga, kako neki kažu, kćeri Bata sina Arkesilajeva, a prema drugima kćeri uglednog građanina Kritobula; ime joj je bilo Ladika. No kad bi Amasis odlazio s njom u postelju, nije mogao imati odnose, pa je posjećivao druge žene. Kad se to mnogo puta ponavljalo, Amasis je kazao Ladiki: »Ženo, bacila si na me čini, i nema nikakva načina da ne umreš najgorom smrti koja je zadesila ikoju ženu.« Ladika je to nijekala, no nije mogla umilostiviti Amasisa, pa je dala zavjet Afroditi u njezinu hramu da će joj, bude li Amasis uspio imati te noći odnos s njom — a to bi je izbavilo iz nevolje —, poslati jedan kip u Kirenu. Tek što se pomolila, Amasisu uspije odnos s njom. Otad, kad bi joj god prišao, mogao je s njom voditi ljubav, pa ju je nakon toga veoma zavolio. A Ladika je ispunila zavjet boginji: dala je načiniti kip i poslala ga je u Kirenu; još i u moje

[122] Zacijelo se misli na srebrne talante (1 talant = 26,2 kg).

[123] Stipsa se, a ona je bila važan egipatski izvozni proizvod, upotrebljavala za impregniranje drvenih dijelova građevine.

[124] 20 mina predstavlja trećinu talanta.

vrijeme bio je čitav, a postavljen je izvan grada Kirene. Kad je Egiptom zavladao Kambiz i kad je saznao tko je Ladika, neozlijeđenu ju je poslao natrag u Kirenu.

182. Amasis je u Grčku poslao zavjetne darove, u Kirenu pozlaćen Atenin kip i vlastiti portret, zatim Ateni u Lindu dva kamena kipa i lanenu zaštitnu košulju itekako vrijednu razgledanja, te Heri na Sam dva svoja drvena kipa koji su još i u moje vrijeme stajali u velikom hramu iza vrata. Na Sam je poslao darove iz prijateljstva prema Polikratu sinu Eakovu, a u Lind ni iz kakva prijateljstva, već stoga što se pričalo da su Atenino svetište u Lindu izgradile Danajeve kćeri koje su tamo pristale kad su bježale pred Egiptovim sinovima. To je Amasis bio poklonio, a prvi je od svih ljudi zauzeo Cipar i primorao ga je na plaćanje danka.[125]

[125] Herodot ovdje griješi, jer je Cipar već bio krajem 8. st. pr.n.e. osvojio asirski kralj Sargon II.

TREĆA KNJIGA POVIJESTI

1. Protiv tog Amasisa ratovao je Kambiz sin Kirov, a vodio je sa sobom, među ostalima kojima je vladao, i Jonjane i Eoljane od Grka, a ratovao je iz ovakva razloga: Kambiz je poslao u Egipat poslanika i tražio je od Amasisa njegovu kćerku, a tražio ju je na nagovor nekog Egipćanina koji je to smislio jer se ljutio na Amasisa, budući da je on, kad je Kir poslao ljude Amasisu i zahtijevao najboljeg egipatskog očnog liječnika, upravo njega među svim očnim liječnicima u Egiptu odvukao od žene i djece i predao ga Perzijancima. Kako se zbog toga ljutio, Egipćanin je nagovarao Kambiza i predlagao mu da traži od Amasisa kćer da bi se on ili žalostio, ako bi je dao, ili da bi ga, ako je ne bi dao, Kambiz mrzio. A Amasis, na muci i u strahu zbog perzijske sile, nije se usuđivao niti je predati niti odbiti: naime, bilo mu je posve jasno da je Kambiz ne namjerava uzeti za ženu nego za inoču. Promišljao je o tome i učinio je ovako: bila je ondje kći prethodnog vladara Aprije, veoma stasita i lijepa, koja je ostala sama u kući, a zvala se Nitetija. Tu je djevojku Amasis uresio odjećom i zlatnim nakitom i poslao ju je u Perziju kao da je njegova vlastita kći. Kad ju je Kambiz nakon nekog vremena uz ljubazni pozdrav nazvao očevim imenom, djevojka mu reče: »O kralju, i ne shvaćaš kako te je Amasis prevario: on me je, pošto me je nakitio zlatom, poslao k tebi kao da ti daje vlastitu kćer, a ja sam zapravo kći onoga Aprije od kojega se Amasis, premda mu je bio vladar, uz pomoć Egipćana bio

odmetnuo i ubio ga.« Te su riječi i sam zločin koji je bio počinjen potaknule Kambiza sina Kirova na silan bijes protiv Egipćana. Tako bar kažu Perzijanci.

2. Egipćani, naprotiv, tvrde da je Kambiz njihov i da ga je rodila ova Aprijina kći, jer da je zapravo Kir, a ne Kambiz, poslao Amasisu ljude po kćer. No kad tako pričaju, ne govore istinu. I njima je, dakako, dobro poznato (jer Egipćani bolje od svih drugih poznaju perzijske običaje) da prije svega Perzijanci nemaju običaj da izaberu kopile za kralja, pogotovo ako postoji i zakonito dijete, a zatim i to da je Kambiz bio sin Kasandane kćeri Farnaspa, jednoga od Ahemenida, a ne neke Egipćanke. Oni izvrću priču u želji da prikažu kako su rodbinskim vezama povezani s Kirovim dvorom. Ali to je uistinu onako.

3. Pripovijeda se i ovakva priča, ali ja u nju ne vjerujem, da je tobože neka Perzijanka zašla među Kirove žene i, kad je vidjela kako su uz Kasandanu njezina lijepa i stasita djeca, mnogo ih je hvalila i divila im se preko svake mjere, a Kasandana, koja je bila Kirova supruga, kazala joj je ovo: »Iako sam majka takve djece, Kir me prezire, a svu je pažnju poklonio nekoj ženi koju je nedavno pribavio iz Egipta.« Tako je kazala, jer je bila ljuta na Nitetiju, a njezin je najstariji sin Kambiz tada rekao: »Stoga ću ja, majko, kad odrastem, preokrenuti cijeli Egipat naglavce.« Kad je to rekao, imao je otprilike deset godina, i žene su se našle u čudu: a on se toga sjećao i, kad je odrastao i stupio na prijestolje, poveo je vojnu na Egipat.

4. Na ovaj se pohod odnosi još jedan događaj koji se zbio: među Amasisovim najamnicima bio je neki čovjek rodom iz Halikarnasa, ime mu je bilo Fanet, a bio je bistra uma i srčan u ratu. Taj se Fanet nešto ljutio na Amasisa i bježao je lađom iz Egipta jer je htio stupiti u dodir s Kambizom. Budući da je on među plaćenicima uživao popriličan ugled i budući da je izvrsno

poznavao stanje u Egiptu, Amasis je pokrenuo potjeru da ga što prije uhvati, a u potjeru za njim poslao je najvjernijeg od svojih eunuha na troveslarki, i on ga je uhvatio u Likiji, ali ga nije, pošto ga je ulovio, vratio natrag u Egipat, jer ga je Fanet nadmašio lukavstvom. Napio je svoje čuvare i prešao Perzijancima. Kad je Kambiz kretao s vojskom na Egipat, a nije znao kojim bi putem mogao proći kroz pustinju, prišao mu je Fanet i, uz sve ostale podatke o Amasisu koje mu je rekao, objašnjavao mu je i put, te mu je predlagao da uputi molbu kralju Arabljana kako bi mu on dopustio siguran prolaz.

5. To je jedini poznati ulaz u Egipat: od Fenikije do granica grada Kaditije proteže se zemlja zvana palestinskom Sirijom; od grada Kaditije, koji nije mnogo manji, kako mi se čini, od Sarda, trgovišta na morskoj obali sve do grada Janisa pripadaju Arabljanima, a ponovo Sirijcima od Janisa do Serbonidskog jezera, uz koje se Kasijska brda protežu do mora; od Serbonidskog jezera, u kojem se, kako kaže priča, skriva Tifon, već započinje Egipat. Kraj između grada Janisa, Kasijskih brda i Serbonidskog jezera, koji nije malen nego se proteže u dužinu od tri dana puta, potpuno je bezvodan.

6. Ispripovijedat ću sad nešto što su zapazili malobrojni među onima koji lađom dolaze u Egipat. Iz cijele Grčke, pa i iz Fenikije, kroz čitavu se godinu uvoze u Egipat ćupovi puni vina, pa ipak ne može se tamo vidjeti takoreći nijedan jedini prazan vinski ćup. Pa za što ih, mogao bi tko upitati, upotrebljavaju? Kazat ću i to. Svaki oblasni upravitelj mora prikupiti sve ćupove iz svojeg grada i voziti ih u Memfis, a zatim ih, pune vode, odnositi iz Memfisa baš u onu sirijsku pustinju. Tako se ćupovi, pošto doputuju u Egipat i ondje se prazne, vraćaju svojim prethodnicima u Siriju.

7. Tako su se Perzijanci spremili da upadnu u Egipat, opskrbivši se vodom prema uputama koje su dobili, a zatim su vrlo brzo zauzeli Egipat. Dok još nisu imali pripremljenu vodu, Kambiz je poslušao stranca Halikarnašanina, pa je poslao glasnike Arabljaninu i zamolio ga za siguran prolaz, te kad ga je dobio, zadali su međusobno riječ prijateljstva.

8. Arabljani poštuju takva prijateljstva više nego bilo koji drugi ljudi. Riječ zadaju na ovaj način: kad dvojica namjeravaju zadavati riječ, treći čovjek stane između njih dvojice i zasiječe oštrim kamenom blizu palca dlanove onih koji zadaju vjeru, a zatim obojici izvuče nit iz ogrtača i maže krvlju sedam kamenova koji leže među njima, te dok tako radi, zaziva Dionisa i Uraniju. Kad je on gotov s time, oni koji zadaju riječ preporučuju svojim prijateljima onog drugoga, bilo stranca ili građanina, ako se vjera daje građaninu, a prijatelji smatraju da je pravo da i sami poštuju zadanu vjeru. Od bogova vjeruju jedino u Dionisa i Uraniju i tvrde da kosu šišaju na isti način kao što je ošišan i sam Dionis: a šišaju se tako da briju tjeme i podrezuju kosu na sljepoočicama.[1] Dionisa zovu Orotalt, a Uraniju Alilat.

9. Kad je Arabljanin dao riječ prijateljstva glasnicima koje mu je Kambiz poslao, razmišljao je o ovakvu naumu: napunio je vodom mješine od devine kože i natovario ih je na sve svoje žive deve, a čim je to uradio, potjerao ih je u pustinju i ondje je čekao Kambizovu vojsku. Ova je priča najuvjerljivija od svih koje se pripovijedaju, no kad je već o tome riječ, treba ispripovjediti i onu manje uvjerljivu. U Arabiji se nalazi velika rijeka po imenu Koris, a utječe u more koje se zove Crveno.[2] Priča se

1 Drugim riječima, Arabljani su imali neku vrstu tonzure na glavi.

2 Budući da u Crveno more ne utječe nijedna velika rijeka, komentatori smatraju da je Herodot pomiješao Crveno s Mrtvim morem: u tom bi slučaju Koris bio današnja rijeka Jordan.

da je kralj Arabljana sašio od neuštavljene volujske kože i od drugih vrsta koža cijev koja se svojom dužinom protezala od ove rijeke sve do pustinje, te da je kroz nju proveo vodu, a da je u pustinji iskopao goleme spremnike za prihvat i čuvanje vode. Od rijeke do te pustinje ima dvanaest dana puta. On je tobože vodu proveo kroz tri cijevi do triju različitih mjesta.

10. Na ušću Nila koje se naziva Pelusijskim podizao je tabor Psamenit sin Amasisov i čekao je Kambiza. Naime, Kambiz više nije zatekao Amasisa živa kad je krenuo na Egipat, već je Amasis umro pošto je proveo na prijestolju četrdeset i četiri godine, kroz koje ga nije zadesio nijedan posebno ružan događaj. Pošto je umro i pošto je bio balzamiran, sahranjen je u onim grobnicama u svetištu koje je sam bio izgradio. A za vrijeme vladavine Psamenita sina Amasisova Egipćani su doživjeli najveće čudo: u egipatskoj je Tebi pala kiša, a ondje, kako kažu sami Tebanci, ni prije ni kasnije, sve do mojeg vremena, nikada nije kišilo. Naime, u gornjem dijelu Egipta uopće nikada ne kiši; ali tada je u Tebi pala sitna kišica.

11. Pošto su Perzijanci prošli kroz pustinju, zasjednu u blizini Egipćana zato da bi se s njima sukobili, a egipatski plaćenici, Grci i Karani, ljuti na Faneta jer je na Egipat poveo tuđinsku vojsku, započnu protiv njega smišljati ovakvo zlodjelo: kako je Fanet u Egiptu bio ostavio svoju djecu, dovedu ih u tabor i postave u sredini između obadva logora vrč na pogled njihovu ocu, a zatim su privodili jedno po jedno dijete do vrča i nad njim ga klali. Kad su redom svršili sa svom djecom, nalijevali su u vrč vina i vode, te su se svi plaćenici napijali krvlju, a tada su krenuli u napad. Kad je došlo do žestoke bitke, i pošto su uistinu mnogi i iz jednog i iz drugog tabora poginuli, Egipćani su se dali u bijeg.

12. A vidio sam veoma neobičnu stvar, na koju su mi ukazali tamošnji stanovnici: naime, kosti poginulih u tom boju s obiju strana nabacane su zasebno (zasebno su ležale kosti Perzijanaca, a na drugom mjestu Egipćana, kako su bile odvojene odmah u početku), a lubanje su Perzijanaca tako slabašne da će se probušiti ako se samo kamenčić na njih baci, dok su lubanje Egipćana tako čvrste da se jedva mogu probiti ako se udare i velikim kamenom. Pripovijedali su mi, a meni je to zvučalo posve uvjerljivo, da je tome uzrok to što Egipćani odmah od ranog djetinjstva počinju brijati glavu, pa im kosti jačaju od sunca. Isto je to i razlog da oni ne ćelave: među Egipćanima se može vidjeti najmanje ćelavaca na svijetu. To je, dakle, razlog da su im lubanje čvrste, a Perzijanci iz ovog razloga imaju slabašne lubanje: od rane dobi nose tijare od pusta i glave su im stalno pokrivene. Vidio sam da je to upravo tako, a pojavu sličnu ovoj zapazio sam i u Papremiju kod onih koji su poginuli s Ahemenom sinom Darijevim u boju protiv Libijca Inara.

13. Kad su se Egipćani dali u bijeg s bojnog polja, bježali su bez ikakva reda. Pošto su se povukli u Memfis, Kambiz pošalje rijekom lađu iz Mitilene na kojoj je bio izaslanik Perzijanac koji je trebao pozvati Egipćane na dogovor o predaji. Čim su opazili kako lađa pristaje u Memfisu, Egipćani se u gomili sruče niz zidine, unište lađu, a ljude s nje rasijeku i rastrgaju na komadiće, te ih počnu nositi na zidine. Zatim su Egipćani bili pod opsadom i nakon nekog su se vremena predali, a Libijci koji s njima graniče pobojali su se da im se ne dogodi isto što i Egipćanima, pa su se bez borbe predali, platili danak i poslali darove. I Kirenjani i Barčani, jednako se bojeći kao i Libijci, učinili su to isto. Kambiz je darove što su mu pristigli od Libijaca primio s blagonaklonošću, a prezreo je one koje su mu poslali Kirenjani zbog toga što su, kako mi se čini, bili maleni

(Kirenjani su poslali, naime, pet stotina mina srebra[3]), pa ih je, grabeći ih vlastitim rukama, bacao svojim vojnicima.

14. Pošto je prošlo deset dana otkako je zauzeo zidine Memfisa, Kambiz posjedne u predgrađu, da bi mu se narugao, egipatskog vladara Psamenita, čija je vladavina potrajala samo šest mjeseci, a kad ga je tamo posjeo zajedno s drugim Egipćanima, iskušavao je njegove osjećaje ovako: pozvao je njegovu kćer i poslao ju je u odjeći robinje po vodu s vjedrom u ruci, a zajedno je s njom poslao i druge djevojke, odabravši ih među kćerima prvaka i davši im jednak nalog kao i kraljevoj kćeri. Dok su djevojke, uz kuknjavu i plač, prolazile pokraj svojih očeva, svi su ostali uzvraćali kuknjavom i plačem, gledajući svoju djecu kako su nesretna, a Psamenit, kad ih je izdaleka vidio i prepoznao, oborio je pogled. Kad su prošle vodarice, Kambiz pošalje zatim njegova sina s drugih dvije tisuće Egipćana iste dobi, a svima je oko vrata bilo privezano uže, dok su im usta bila zauzdana kao u konja. Vodili su ih da smrtnom kaznom plate za Mitilenjane koji su poginuli u Memfisu na onoj lađi: kraljevski su suci donijeli presudu da za svakog člana posade bude pogubljeno deset odličnih Egipćana. Kad ih je Psamenit vidio kako prolaze i kad je shvatio da mu sina odvode u smrt, iako su svi ostali Egipćani oko njega plakali i strašno proklinjali, postupio je jednako kao i kod kćeri. Kad su i oni prošli, dogodi se da jedan postariji čovjek, koji je nekoć pio za Psamenitovom trpezom, a koji je sada izgubio imetak i nije posjedovao ništa više nego neki siromah, te je prosio od vojnika, prođe pokraj Psamenita sina Amasisova i drugih Egipćana koji su tako sjedili u predgrađu. Kad ga Psamenit opazi, glasno zaplače, pozove prijatelja po imenu i počne se udarati u glavu. Oko njega su se nalazili čuvari koji su javljali Kambizu sve što je Psamenit činio

[3] Tj. 218,3 kg srebra.

pri svakom od ovih prolazaka. Kambiz se začudio njegovim postupcima i poslao je glasnika da ga pita ovim riječima: »Pita te, Psamenite, gospodar Kambiz zašto, kad si vidio kćer u nesreći i sina kako korača u smrt, nisi zaplakao niti zakukao, a u susretu s prosjakom koji ti nije nikakav rod, kako nam drugi kažu, takvu si mu čast iskazao?« Onaj je to pitao, a ovaj mu je odgovarao ovim riječima: »O sine Kirov, nesreća je moje kuće tolika da se ne može ni oplakivati, a prijateljev jad zasluživao je suze, jer je on, nekoć bogat i sretan, stupio na prag starosti satrt siromaštvom.« Kad su njegove riječi bile prenijete, svima je izgledalo da su lijepo izrečene. Kako pripovijedaju Egipćani, plakao je Krez (i on je, naime, upravo pratio Kambiza u pohodu na Egipat), plakali su i prisutni Perzijanci, a i samog Kambiza obuzme nekakvo sažaljenje i odmah zapovjedi da se Psamenitov sin spasi od smrti, a da njega samoga maknu iz predgrađa i da ga dovedu pred kralja.

15. No oni koji su tražili sina nisu ga više zatekli živa, jer je već prije bio pogubljen, a Psamenita maknu i dovedu Kambizu: ondje je provodio ostatak života a da mu se nije ništa loše dogodilo. Da je bio razuman i da nije spletkario, dobio bi i Egipat na upravu, jer su Perzijanci obično davali časti kraljevskoj djeci; ako se i neki vladar od njih odmetne, ipak njegovoj djeci predaju vlast. Da su obično tako postupali, može se zaključiti po mnogim primjerima, a među ostalima i po primjeru Tanire sina Inarova, koji je ponovo zavladao onime što mu je otac imao: a ipak, nitko nije Perzijancima zadao više muke od Inara i Amirteja. No kako je Psamenit imao zle nakane, dobio je zasluženu nagradu: pošto je podigao ustanak protiv Perzijanaca, bio je uhvaćen, a kad su to javili Kambizu, natjeran da pije krv bika, na licu mjesta je umro. Tako je on završio svoj život.

16. Kambiz je iz Memfisa stigao u grad Sais jer je želio učiniti ono što je i učinio. Naime, kad je ušao u Amasisove dvore, odmah je tražio da se Amasisovo truplo iznese iz grobnice: kad je naredba bila izvršena, tražio je da ga bičuju, da mu čupaju kose, da ga bodu i da ga mrcvare na svaki način. Pošto su se umorili od takva posla (jer je leš, budući da je bio balzamiran, sve podnašao i nije se raspadao), Kambiz zapovjedi da ga spale, no ta je naredba bila bezbožan čin. Perzijanci, naime, vjeruju da je oganj božanstvo. Zbog toga ni jedni ni drugi nisu nikako imali običaj spaljivanja mrtvaca: Perzijanci, kako je rečeno, zato što su govorili da nije pravo predavati božanstvu mrtvog čovjeka, a Egipćani zato što su smatrali da je oganj živa zvijer koja proždire sve što dohvati, a kad se zasiti takve hrane, da umire zajedno s onim što je pojela. Kod njih se uopće ne smije niti životinjama davati leš za hranu; upravo zato i balzamiraju mrtvace da ih pokopane ne bi izjeli crvi. Stoga je Kambiz zapovijedao da učini nešto što se protivi običajima i jednih i drugih. No kako pričaju Egipćani, uopće nije Amasis bio taj koji je sve to pretrpio već neki drugi Egipćanin, iste dobi kao i Amasis, pa su Perzijanci, misleći da mrcvare Amasisa, zapravo mrcvarili tog čovjeka. Prema njihovoj priči Amasis je saznao iz proročanstva što bi mu se moglo dogoditi kad umre, pa je, da izbjegne takvu sudbinu, sahranio uz vrata svoje vlastite grobnice onoga mrtvaca kojeg su Perzijanci izbičevali, a svojem je sinu naredio da ga pokopa u najudaljenijem kutu grobnice. Ali meni se čini da ti Amasisovi nalozi koji su se odnosili na pokop i na onog čovjeka nisu baš izvorno bili takvi već su Egipćani izmijenili i jako uljepšali cijelu priču.

17. Nakon toga Kambiz je nakanio povesti tri vojna pohoda, protiv Kartažana, protiv Amonijaca i protiv dugovječnih Etiopljana koji nastavaju Libiju, uz obale južnog mora. U toj namjeri on odluči da na Kartažane pošalje pomorske snage, na

Amonijce dio kopnene vojske, a protiv Etiopljana najprije uhode da vide je li istina ono što se priča o Sunčevoj trpezi[4] kod tih Etiopljana, a i da promotre uz to i sve ostalo, pod izlikom da njihovu kralju nose darove.

18. Što se tiče Sunčeve trpeze, priča se da je ona ovakva: izvan grada postoji livada prepuna kuhana mesa svih četveronožnih životinja, a na nju noću po dužnosti postavljaju meso oni građani koji upravo obnašaju vlast, a danju se dolazi gostiti tko god želi; no domoroci tvrde da sama zemlja neprestano rađa mesom. To se, dakle, priča o trpezi koja se naziva Sunčevom.

19. Čim je Kambiz odlučio slati uhode, odmah je pozvao iz grada Elefantine ljude Ihtiofage koji znaju etiopski jezik. Istovremeno dok je njih slao, davao je i zapovijed da pomorske snage plove prema Kartagi. No Feničani su odbili da to učine: bili su se obavezali silnim zakletvama i bio bi grijeh da zarate protiv vlastitih potomaka.[5] Feničani to nisu htjeli činiti, a ostali nisu bili osposobljeni za takvu vrstu boja. Tako su Kartažani izbjegli perzijsko ropstvo. Kambiz nije htio ni na što prisiljavati Feničane, jer su se oni svojevoljno pridružili Perzijancima, a i cijela je pomorska vojska ovisila o Feničanima. I Ciprani su se svojevoljno pridružili Perzijancima i s njima su sudjelovali u vojni na Egipat.

20. Kad su Ihtiofazi iz Elefantine stigli Kambizu, poslao ih je Etiopljanima s nalogom što da kažu i s darovima — grimiznom haljom, zlatnim lancem za ogrlicu, narukvicom, posudom za mirisavo ulje od alabastera i bačvom palmina vina. Za te

4 Sunčeva trpeza, opisana u slijedećem poglavlju, vjerojatno je u najstarije vrijeme bila dio kulta Sunca u kojem se bogu noću ostavljala hrana za gozbu.

5 Kartaga je, naime, bila fenička kolonija.

Etiopljane kojima je Kambiz ovo slao kažu da su najveći i najljepši od svih ljudi. Između ostalih običaja kojima se, kako pričaju, razlikuju od drugih ljudi postoji i onaj koji se odnosi na kraljevsku čast: smatraju, naime, primjerenim da im kralj bude onaj građanin za kojega prosude da je najveći i da mu je snaga u skladu s veličinom.

21. Pošto su Ihtiofazi, dakle, stigli tim ljudima, predajući njihovu kralju darove, govorili su mu ovako: »Kralj Perzijanaca Kambiz, u želji da ti postane prijatelj i mio gost, poslao nas je s nalogom da ti prenesemo ovu poruku, a na dar ti daje ono što i sam najradije upotrebljava.« No Etiopljanin, budući da ih je prozreo da su došli uhoditi, odgovori im ovako: »Nije vas kralj Perzijanaca poslao s darovima zato što bi jako cijenio da bude moj mili gost, niti vi zborite istinu (došli ste da uhodite moju državu), niti je on ispravan čovjek: da je ispravan, ne bi poželio druge zemlje osim svoje vlastite niti bi ljude koji mu nisu nanijeli nikakvo zlo gonio u ropstvo. A sada mu dajte ovaj luk i recite mu ove riječi: Kralj Etiopljana savjetuje kralju Perzijanaca da ratuje uz pomoć brojčano nadmoćne vojske protiv dugovječnih Etiopljana tek tada kad Perzijanci budu bez muke mogli napinjati ovako goleme lukove, a dotad neka iskazuje zahvalnost bogovima što nisu etiopskim sinovima usadili naum da svojoj vlastitoj zemlji pripajaju tuđu.«

22. Pošto je to kazao i opustio luk, predao ga je izaslanicima. Uzeo je grimiznu halju i pitao što je to i kako je načinjeno. Kad su mu Ihtiofazi rekli istinu o grimizu i o bojenju, kazao je da su ti ljudi lažni i da im je i odjeća lažna.[6] Zatim je pitao za zlatan lanac za ogrlicu i za narukvicu. Kad su mu Ihtiofazi počeli

[6] »Lažnost« odjeće vjerojatno potječe od toga što je ona obojena grimizom, a nije izvorno takve boje.

objašnjavati da je to njihov nakit, kralj se nasmijao i, budući da je pomislio da su to okovi, rekao je da oni raspolažu i čvršćim okovima. Potom ih je pitao za mirisavo ulje: kad su mu kazali kako se pripravlja i kako se njime maže, izrekao je iste riječi kao i za odjeću. Kad je stigao do vina i saznao kako se ono dobiva, jako se razveselio piću i upitao je što jede kralj i koliko najduže žive Perzijanci. Oni su mu odgovorili da jede kruh i objasnili su mu prirodu pšenice, te da je za čovjeka najduža životna dob osamdeset godina. Na to im je Etiopljanin rekao da ga uopće ne čudi što žive toliko malo godina kad jedu smeće; niti toliko ne bi mogli živjeti da se ne održavaju s pomoću ovoga pića, govorio je Ihtiofazima, misleći na vino: u tome su Perzijanci bolji od njih.

23. A kad su Ihtiofazi upitali kralja o dužini njihova života i o prehrani, rekao im je da većina njegovih ljudi dosegne stotinu i dvadeset godina, a da neki žive i duže, te da im se hrana sastoji od kuhanog mesa, dok im je mlijeko piće. Kad su se uhode počele čuditi tolikoj životnoj dobi, odveo ih je do jednog vrela, i pošto su se prali vodom iz njega, koža im je postajala sjajna kao da su je mazali uljem: a mirisala je na ljubičice.[7] Voda iz tog izvora, kako su pričale uhode, bila je tako laka po svojem sastavu da na njoj nije ništa moglo plivati, niti drvo niti išta lakše od drveta već je sve tonulo u dubinu. Ako je ta voda uistinu takva kao što se priča, možda su zbog toga dugovječni jer je za sve upotrebljavaju. Pošto su se udaljili od izvora, odveo ih je u tamnicu za ljude, gdje su svi bili okovani zlatnim okovima. Kod tih Etiopljana mjed je od svega najrjeđa i najcjenjenija. Kad su pregledali tamnicu, razgledali su i trpezu koja se naziva Sunčevom.

7 Prema tumačenjima komentatora možda je riječ o izvorima nafte ili zemnog ulja.

24. Nakon toga na kraju su razgledali njihove ljesove za koje kažu da ih izrađuju od kristala[8] i to ovako: kad osuše leš ili na egipatski način ili nekako drugačije, namažu ga sadrom i čitava ga ukrašavaju slikarijom što je moguće sličnijom liku umrloga, a zatim oko njega postavljaju izduben stup načinjen od kristala (a on se tamo mnogo kopa i nije težak za obradu); leš se nalazi usred stupa i vidljiv je kroza nj, a ne širi nikakav neugodan zadah niti bilo što nepriličnо; svi mu se dijelovi jasno razabiru kao na samom mrtvacu. Godinu dana najbliži rođaci drže stup u kući i posvećuju mu prvine od svega i prinose mu žrtve; nakon toga ga iznose i postavljaju u okolici grada.

25. Pošto su sve to pregledali, uhode su se vratile natrag. Kad su ga obavijestili o svemu, Kambiza obuze bijes i počne podizati vojsku protiv Etiopljana a da nije zapovjedio da se pripremi ikakva zaliha hrane niti je poveo računa o tome da namjerava krenuti na kraj svijeta: kako je pomahnitao i izbezumio se kad je saslušao Ihtiofage, tako je krenuo u rat, te je Grcima koji su bili s njim naredio da ostanu gdje jesu, a cijelu je pješadiju vodio sa sobom. Kad je s vojskom stigao u Tebu, odvoji pedeset tisuća vojnika i izda im zapovijed da pokore Amonijce i da spale Zeusovo proročište, a sam je na čelu preostale vojske išao protiv Etiopljana. Prije nego što je vojska prošla petinu puta, ostali su bez sve hrane koju su imali, a zatim su ostali i bez tegleće marve jer su je pojeli. Da se Kambiz, kad je to vidio, počeo predomišljati i voditi natrag svoju vojsku, unatoč grešci u samom početku, pokazao bi se kao mudar čovjek: ali ne vodeći ni o čemu računa, neprestano je išao naprijed. Dok su vojnici mogli nešto uzimati iz tla, preživljavali su jedući korijenje, no kad su stigli do pijeska, neki su od njih počinili strašnu stvar: odabrali bi jednoga među sobom iz desetine i pojeli ga. Kad je Kambiz

8 Možda se radi o prozirnom porculanu ili o kristaliziranoj soli.

za to saznao, uplašio se da se svi međusobno ne pojedu, pa je odustao od pohoda na Etiopljane i počeo se vraćati, te je stigao u Tebu izgubivši velik dio vojske. Pošto se iz Tebe spustio do Memfisa, dopustio je Grcima da otplove kući.

26. Pohod na Etiopljane ovako je završio, a vojnici koji su bili poslani da se bore protiv Amonijaca krenuli su iz Tebe i putovali su uz pomoć vodiča, te su sasvim izvjesno stigli do grada Oaze koji su držali Samljani za koje se govorilo da potječu iz eshrionijskog plemena, a udaljeni su od Tebe sedam dana puta kroz pustinju; ovaj se kraj na grčkom jeziku zove Otočje blaženih, i priča se da je vojska doprla do njega, no što se dalje dogodilo s vojskom, o tome nitko ne može ništa reći osim samih Amonijaca i onih koji su to od njih čuli: naime, niti su stigli do Amonijaca niti su se vratili natrag. A Amonijci o tome pričaju ovako: kad je vojska prolazila kroz pustinju od one Oaze prema njima, negdje otprilike na polovici puta između njih i Oaze, dok su vojnici doručkovali, zapuhalo je silno i neuobičajeno jugo koje ih je, noseći pješčane nanose, zatrpalo, i tako su oni netragom nestali. To se, kažu Amonijci, dogodilo s tom vojskom.

27. Kad je Kambiz došao u Memfis, među Egipćanima se pojavio Apis kojega Grci zovu Epaf; a čim se on pojavio, Egipćani su odmah počeli nositi svoju najljepšu odjeću i bili su u veoma svečanom raspoloženju. Kad je vidio da se Egipćani tako ponašaju, Kambiz je, budući da je bio posve uvjeren kako se oni toliko raduju tome što je on pretrpio nevolje, pozvao namjesnike Memfisa; čim su se oni pojavili pred njim, upitao ih je zašto se Egipćani, kad je prošli put bio u Memfisu, nisu uopće vladali tako kao sada kad je došao pošto je izgubio velik dio vojske. Oni su mu kazali da se među njima pojavilo božanstvo koje se običava ukazivati samo u velikim vremenskim razmacima, te da svi Egipćani, kad se god ono pojavi,

radosno to proslavljaju. Pošto ih je saslušao, Kambiz je pomislio da mu lažu i kaznio ih je smrtnom kaznom.

28. Pošto ih je dao smaknuti, pozvao je pred sebe svećenike. Kad su i svećenici ponavljali isto, izjavio je da će vlastitim očima provjeriti je li Egipćanima došao neki bog koji se može rukom opipati. A kad je to rekao, tražio je od svećenika da mu privedu Apisa. Taj Apis, koji je i Epaf, sasvim je mladi bik kojega je otelila krava iz čije utrobe više nikada neće izaći nijedan drugi porod. Egipćani kažu da se neka svijetla zraka usmjerava s neba na kravu, pa da ona zbog toga rađa Apisa. Taj mladi bik, koji se zove Apis, posjeduje ovakve znakove: sav je crn, na čelu ima bijeli četverokut, na leđima lik orla, na repu dvostruku dlaku, a ispod jezika znamen u obliku kukca.

29. Kad su svećenici doveli Apisa, Kambiz je, obuzet bezumljem, izvukao mač, te je htio udariti njime Apisa u trbuh no pogodio ga je u bedro; nasmijao se i rekao svećenicima: »Vi glupani, zar su takvi bogovi, od krvi i mesa i osjetljivi na oružje od željeza? Taj je bog doista dostojan Egipćana; a vi se meni nećete nekažnjeno podsmijavati!« Pošto je to rekao, naredio je onima koji su za to bili zaduženi da išibaju svećenike, a da ubiju koga bi god drugog Egipćanina uhvatili da sudjeluje u svetkovinama. Tako je svetkovina za Egipćane bila završena, svećenici su bili kažnjeni, a Apis ranjen u bedro izdahnuo je u svetištu gdje su ga položili. Pošto je zbog rane završio svoj život, svećenici su ga pokopali potajno od Kambiza.

30. Kambiza je, kako pripovijedaju Egipćani, zbog ovog zlodjela odmah obuzelo ludilo, a ni prije toga nije bio razuman. Prvi zločin koji je izvršio bio je nad vlastitim bratom Smerdisom, rođenim od istog oca i od iste majke, kojega je iz Egipta iz zavisti poslao u Perziju jer je jedini od Perzijanaca otprilike dva prsta napeo luk što su ga Ihtiofazi donijeli od Etiopljanina:

nijedan drugi Perzijanac to nije mogao učiniti. A kad je Smerdis otišao u Perziju, Kambiz je u snu vidio ovakvo priviđenje: činilo mu se da mu je stigao iz Perzije glasnik s viješću da Smerdis sjedi na kraljevskom tronu i da je glavom dotaknuo nebo. Stoga se uplaši za sebe da ga brat ne bi ubio i vladao umjesto njega, pa pošalje u Perziju Preksaspa, koji mu je bio najvjerniji čovjek među Perzijancima, zato da smakne Smerdisa. On je otputovao u Suzu i ubio Smerdisa, prema riječima nekih pozvavši ga u lov, a prema kazivanju drugih tako ga je odveo na Crveno more i u njemu ga utopio.[9]

31. Pričaju da je Kambiz započeo tim zločinom, a drugi je izvršio nad svojom sestrom koja ga je pratila na putu u Egipat, a koju je uzeo i za ženu premda mu je bila sestra od istoga oca i od iste majke. Oženio se njome ovako: prije toga Perzijanci uopće nisu imali običaj ženiti se sestrama; Kambiz se zaljubio u jednu od svojih sestara i zatim se htio njome oženiti, no kako je imao namjeru učiniti nešto što nije bilo u skladu s običajima, sazvao je kraljevske suce i pitao ih je postoji li neki zakon koji dopušta ženidbu sa sestrom onome tko to želi. Kraljevski su suci perzijski muževi izabrani na tu dužnost sve dok ne umru ili im se ne dokaže neko krivično djelo; oni dodjeljuju Perzijancima pravdu i tumači su odredbi predaka, te su nadležni za sva pravna pitanja. Kad ih je Kambiz pitao, oni su mu odgovarali i po pravu i istovremeno oprezno, jer su tvrdili da nisu pronašli nikakav zakon koji dopušta da se brat ženi sestrom, ali da su otkrili drugi jedan zakon prema kojem je vladaru Perzijanaca dozvoljeno da čini što mu drago. Na taj se način nisu ogriješili o zakon u strahu da ih Kambiz ne uništi zato što se drže zakona, a iznašli su drugi zakon koji je podržavao njegovu

[9] Herodot vjerojatno ovdje griješi: prema jednom sačuvanom natpisu Smerdis je umro prije Kambizova pohoda na Egipat.

namjeru da se ženi sestrama. Tada se Kambiz oženio onom koju je ljubio, a nakon kratka vremena uzeo je i drugu sestru: mlađa od te dvije sestre pratila ga je na putu i Egipat, i nju je ubio.

32. O njezinoj se smrti, kao i o Smerdisovoj, pripovijedaju dvije priče. Grci pričaju da je Kambiz stavio da se međusobno bore lavić i štene, a tu je borbu promatrala i ova žena, pa kad je štene počelo gubiti, njegov se brat, drugo štene, otkinuo s lanca i pritekao mu u pomoć, te je štenad tako udvoje nadvladala lavića. Dok je Kambiz to veselo gledao, žena koja je sjedila uza nj stala je plakati. Kad je Kambiz to opazio, upitao ju je zašto plače, a ona mu je odgovorila da je zaplakala kad je vidjela kako je štene pomoglo bratu, pa se prisjetila Smerdisa i palo joj je na pamet kako njemu nitko nije pritekao u pomoć. Grci tvrde da ju je zbog tih riječi Kambiz dao ubiti, a Egipćani kažu da je, dok su sjedili za stolom, žena očerupala listove salate i upitala muža je li mu ljepša očerupana salata ili ona s lišćem, pa kad joj je on rekao da mu se više sviđa ona s lišćem, ona mu je kazala: »Opustošivši Kirovu kuću, postupio si s njom jednako kao ja sa salatom.« A on se rasrdio i udario ju je nogom u trbuh, i kako je bila u drugom stanju, pobacila je i umrla.

33. Tako je Kambiz iskazao ludilo prema svojim najbližima, bilo zbog Apisa bilo iz nekog drugog razloga koji ljudima obično zadaje brojne nevolje: Kambiz je, naime, od rođenja, kažu, bolovao od neke teške bolesti koju pojedinci zovu svetom bolešću.[10] Nije uopće neobično da mu ni duh, kad mu je tijelo bolovalo od teške bolesti, nije bio zdrav.

34. A ovako je iskazao svoje ludilo prema drugim Perzijancima: priča se da je rekao Preksaspu — njega je ponajviše cijenio i on

10 Sveta je bolest padavica ili epilepsija.

mu je osobno prenašao obavijesti, a njegov je sin bio Kambizov vinotoča, što je i samo bilo nemala čast — priča se, dakle, da mu je rekao ovo: »Preksaspe, kakvim me čovjekom smatraju Perzijanci i što o meni govore?« Ovaj mu je odgovorio: »O gospodaru, za sve te drugo silno hvale, ali kažu da pokazuješ odviše sklonosti prema piću.« On je tako rekao za Perzijance, a onaj se na to razbjesnio i ovako počeo uzvraćati: »Prema tome, sad Perzijanci tvrde da pokazujem sklonost vinu i da sam lud i da sam izgubio razum. Znači da njihove nekadašnje riječi nisu bile istinite.« Naime, jednom je prije Kambiz bio upitao svoje savjetnike Perzijance i Kreza što misle kakav je on čovjek u usporedbi sa svojim ocem Kirom; oni su mu odgovarali da je bolji od oca, jer posjeduje sve što mu je i otac imao, a k tome je stekao i Egipat i more. Tako su mu govorili Perzijanci, dok je Krez, koji je bio prisutan i kojemu se takav odgovor nije sviđao, kazao Kambizu ovako: »O Kirov sine, meni se čini da nisi jednak svojem ocu: nemaš, naime, sina kakva je on iza sebe ostavio.« Kambiz se razveselio kad je to čuo i hvalio je Krezov odgovor.

35. Budući da se toga prisjetio, Kambiz je ljutito rekao Preksaspu: »Sad ti sam pogledaj govore li Perzijanci istinu ili su zapravo oni izgubili razum kad tako govore; ako strelicom točno pogodim posred srca tvojeg sina koji stoji ondje u predvorju, to znači da Perzijanci govore gluposti, a ako promašim, očito je da Perzijanci govore istinu, a da ja nisam pri zdravoj pameti.« Pošto je to rekao i napeo luk, naciljao je dječaka, a kad je dječak pao pogođen, naredio je da ga raspore i pregledaju ranu: pošto su pronašli strelicu u samom srcu, nasmijao se i jako razveselio, te je rekao dječakovu ocu: »Preksaspe, eto, postalo ti je jasno da nisam ja lud već da su Perzijanci izgubili razum; reci mi jesi li vidio ijednog čovjeka koji tako točno gađa?« Kako je Preksasp pred sobom imao nerazumna

čovjeka i kako se bojao za svoj vlastiti život, rekao je: »Gospodaru, mislim da ni sam bog ne pogađa tako dobro strelicom.« Tada je to učinio, a drugi je put uhvatio dvanaest perzijskih prvaka bez ikakva vjerodostojna povoda i zakopao ih naglavce žive.

36. Budući da se on tako ponašao, Liđanin je Krez pomislio da je neophodno da ga upozori ovakvim riječima: »O kralju, nemoj u svemu popuštati svojoj mladosti i nagloj ćudi, nego se suzdržavaj i obuzdavaj; za tebe je dobro da gledaš unaprijed, a mudro je da budeš oprezan: hvataš i ubijaš vlastite građane bez ikakva vjerodostojna povoda, ubijaš čak i djecu. Budeš li i dalje sve to činio, pripazi da Perzijanci ne podignu bunu protiv tebe. Meni je tvoj otac Kir nerijetko stavljao na dušu i zapovijedao da te upozoravam i da ti ukazujem na ono što mislim da je ispravno.« On mu je tako savjetovao, jer mu je posve očito bio naklon, a onaj je odgovarao ovim riječima: »Ti imaš hrabrosti da meni nešto savjetuješ, ti koji si se tako dobro pobrinuo za vlastitu domovinu, a i mojem si ocu pravilno savjetovao kad si mu predlagao da sam prijeđe rijeku Araks i da krene protiv Masagećana, iako su oni imali namjeru prelaziti na našu stranu, ti koji si uništio sebe sama loše vladajući svojom domovinom, a zatim si uništio i Kira jer te je slušao; ali uzalud ti je veselje, jer sam već odavno tražio izliku da te uhvatim!« S tim je riječima krenuo da uzme luk da bi ga pogodio strelicom, no Krez potrči i počne bježati van; kad ga nije uspio ustrijeliti, zapovjedi slugama da ga uhvate i ubiju. A sluge, poznajući njegovu narav, sakriju Kreza s nakanom da ga, ako se Kambiz pokaje i poželi Kreza, izvedu iz skrovišta i dobiju nagradu što su ga doveli živa, a ako se ne pokaje niti ga ne zaželi, da ga tada smaknu. Kambiz je doista zaželio Kreza već nakon kratka vremena, i sluge su mu, kad su za to doznale, slale poruke da je on ostao na životu. Kambiz reče da se veseli što je Krez na životu, ali da oni koji su

za to zaslužni neće ostati nekažnjeni već će to platiti smrću: tako je i uradio.

37. U mnogim je slučajevima iskazao takvo ludilo i prema Perzijancima i prema svojim saveznicima, a kad se zaustavio u Memfisu, otvarao je drevne grobnice i promatrao je mrtvace; ušao je čak i u Hefestovo svetište i dokraja je ismijao kip božanstva: naime, Hefestov je kip posve sličan feničanskim Patajicima, koje Feničani nose uokolo na provama svojih trijera.[11] Onome tko ih nije vidio ja ću ih prikazati: nalik su patuljastim ljudima. Provalio je i u svetište Kabira, u koje nije dozvoljeno ulaziti nikome drugom osim svećeniku: tamo je kipove bogova spalio pošto im se prije toga narugao. I oni su bili slični Hefestovima: pričaju da su oni zapravo njegova djeca.

38. Po svemu tome sasvim mi je jasno da je Kambiz bio posve lud: inače mu ne bi palo na pamet da se podruguje svetinjama i običajima. Kad bi netko predložio svim ljudima da izaberu među svim običajima najbolje, nakon pažljiva razmatranja svatko bi odabrao svoje vlastite; svi, naime, misle da su njihovi vlastiti običaji uvelike najbolji. Zato je prirodno da samo lud čovjek ismijava običaje. Da takvo mišljenje o običajima imaju baš svi ljudi, može se prosuditi po mnogim dokazima, a među njima i po ovome: Darije je u vrijeme svoje vladavine pozvao prisutne Grke i pitao ih je za koji bi novac bili pripravni jesti svoje očeve kad oni umru; oni su mu kazali da ni za koje blago to ne bi radili. Nakon toga je Darije pozvao Indijce koji se nazivaju Kalatijcima i koji jedu svoje roditelje, pa ih je pitao, u prisutnosti Grka i uz pomoć tumača kako bi Grci razumjeli odgovor, za koji bi novac prihvatili da umrle očeve spaljuju na lomači; a oni su počeli glasno prosvjedovati i usrdno su ga

[11] Likovi patuljastih božanstava štitili su lađe i mornare od nevremena.

molili da prestane o tome govoriti. Tako je, prema tome, s običajima, te je Pindar imao pravo, mislim, kad je u pjesmi rekao da je običaj kralj svemu.[12]

39. Dok je Kambiz ratovao protiv Egipta, i Lakedemonjani su poduzeli vojnu protiv Sama i Polikrata sina Eakova, koji je zavladao Samom nakon ustanka. U početku je bio podijelio grad na tri dijela i dao po jedan na upravu svojoj braći Pantagnotu i Silosontu, a kasnije je jednoga od njih ubio, dok je mlađega, Silosonta, prognao, te je sam zavladao cijelim Samom i, vladajući tako, sklopio je prijateljstvo s egipatskim kraljem Amasisom, kojemu je slao darove, a od njega je druge primao. U kratko vrijeme namah je porasla Polikratova moć i proširila se na Joniju i na ostalu Grčku: kuda bi god krenuo s vojskom, sve mu je polazilo za rukom. Posjedovao je stotinu ratnih lađa s pedeset vesala i tisuću strijelaca. Pljačkao je i odnosio sve svima bez razlike: govorio je da će i prijatelju biti miliji ako mu vrati oduzeto nego ako mu već u početku ništa ne oduzme. Zauzeo je i mnoge otoke, te brojne gradove na kopnu. Između ostalog svladao je i zarobio Lezbljane kad su s cijelom vojskom pružali pomoć Milećanima u pomorskoj bitki, pa su oni u okovima morali iskopati jarak oko svih zidina Sama.

40. Amasisu nije ostajala skrivena golema Polikratova sreća, već mu je ona zadavala brige. Kad je njegova sreća još mnogo više rasla, napisao mu je pismo na Sam s ovakvom porukom: »Amasis šalje poruku Polikratu. Ugodna je vijest da čovjeku koji mi je drag i prijatelj dobro ide, no ipak mi se tvoja prevelika sreća ne sviđa, jer znam da su bogovi zavidni. Više bih volio da i ja sam i oni kojima sam sklon katkada budemo u sretnim okolnostima a katkada ljuto stradamo, te da tako naizmjence

[12] Pindar, fr. 169 Schröder.

provodimo svoj vijek, nego da smo neprestano sretni. Ne znam ni za koga niti sam čuo da se priča da bi itko bio u svemu sretan do kraja, a da nije bar sasvim loše završio. Zato me slušaj i učini u vezi sa svojom srećom ovako: razmisli što misliš da ti je najvrednije i zbog čega bi se, kad bi to izgubio, najviše žalostio u srcu, pa to odbaci tako da više nikad ne dođe ljudima u ruke. Ako ti se već odsad ne događaju naizmjence sreća i bol, pomozi sebi na način koji sam ti predložio.«

41. Pošto je ovo pročitao i razumio da mu Amasis predlaže dobru stvar, Polikrat je počeo razmišljati zbog koje bi se od svojih dragocjenosti, kad bi je izgubio, najviše u duši ražalostio, i u tom je razmišljanju zaključivao ovako: posjedovao je pečatnjak optočen zlatom, što ga je stalno nosio, a imao je smaragdni kamen i bio je rad Teodora sina Teleklova Samljanina. Kad je, dakle, donosio odluku da ga odbaci, namjeravao je to učiniti na ovaj način: opremio je posadom lađu s pedeset vesala i sam se u nju ukrcao, pa je zatim naredio da se isplovi na otvoreno more; kad su se našli daleko od otoka, skine pečatnjak — a gledali su ga svi suputnici — i baci ga u duboko more. Pošto je tako uradio, počeo je ploviti natrag, a kad je stigao kući, osjećao se veoma nesretnim.

42. Pet ili šest dana nakon toga dogodilo mu se upravo ovo: neki čovjek ribar koji je uhvatio veliku i lijepu ribu smatrao je da bi ona bila dar dostojan da se pokloni Polikratu; noseći ribu, pred vratima palače kazao je da želi izaći Polikratu pred lice, a kad mu je to uspjelo, rekao je dok je davao ribu: »O kralju, kad sam je uhvatio, mislio sam da ne bi bilo pravo da je nosim na prodaju, premda živim od svojih ruku, nego mi se činilo da je riba dostojna tebe i tvoje vlasti: stoga ti je donosim i poklanjam.« Polikrat se razveselio tim riječima pa je ovako odgovorio: »Vrlo si to lijepo učinio, pa ti se dvostruko zahvaljujem, i

na riječima i na daru; pozivamo i tebe na gozbu.« Ribar je na to bio silno ponosan, a sluge, kad su počele poriti ribu, nađu u utrobi Polikratov pečatnjak koji se tamo nalazio. Kad su ga vidjeli, odmah su ga uzeli i veselo su ga nosili Polikratu, a dok su mu ga predavali, pričali su mu kako su ga pronašli. Čim se dosjetio da je to božansko djelo, napiše u pismu sve što mu se dogodilo i što je on sam poduzeo, a kad je to zapisao, pošalje pismo u Egipat.

43. A kad je Amasis pročitao pismo što ga je primio od Polikrata, shvatio je da je nemoguće da jedan čovjek spasi drugoga od događaja koji se moraju zbiti u budućnosti, i da Polikrat, budući da je u svemu sretan, nikako neće dobro završiti kad pronalazi i ono što je odbacio. Poslao mu je stoga izaslanika na Sam i rekao da razvrgava prijateljstvo. To je radio zato da se ne bi, kad Polikrata zadesi strašna i golema nesreća, sam u duši ražalostio tako kao što bi se rastužio zbog nekog prijatelja.

44. Lakedemonjani su, dakle, podizali vojsku protiv toga Polikrata koji je u svemu bio sretan, a bili su ih pozvali u pomoć Samljani koji su kasnije osnovali Kidoniju na Kreti. No Polikrat potajno od Samljana pošalje izaslanika Kambizu sinu Kirovu, koji je prikupljao vojsku za napad na Egipat, i zamoli ga da on sam preko glasnika na Samu traži vojsku. Kad je Kambiz to čuo, drage volje pošalje na Sam glasnike tražeći pomorske snage koje bi zajedno s njim krenule na Egipat. Polikrat izabere među građanima one za koje je ponajviše sumnjao da teže pobuni, pa ih je odaslao na četrdeset troveslarki i poručio je Kambizu neka mu ih ne šalje natrag.

45. Neki kažu da Samljani što ih je odaslao Polikrat nisu ni stigli do Egipta već da su, kad su se u toku plovidbe našli na Karpatu, zaključili da nemaju više namjeru dalje ploviti; drugi

opet kažu da su stigli u Egipat i da su ondje bili pod paskom, no da su uspjeli pobjeći. Kad su plovili prema Samu, Polikrat im je išao ususret sa svojim lađama i zametnuo je boj; pošto su ovi povratnici u tom boju pobijedili, iskrcaju se na otok i na njemu započnu pješačku bitku u kojoj su bili nadvladani, pa su stoga plovili prema Lakedemonu. Neki čak kažu da su ti povratnici iz Egipta pobijedili Polikrata, no mislim da nemaju pravo. Naime, da su sami bili u stanju svladati Polikrata, ne bi morali pozivati u pomoć Lakedemonjane. Osim toga, sasvim je nevjerojatno da bi nekoga koji je uz sebe imao veliko mnoštvo i unajmljenih vojnika i domaćih strijelaca nadvladali malobrojni Samljani povratnici. Djecu i žene građana koji su bili pod njegovom vlašću Polikrat je skupio u brodska spremišta i tamo ih je držao, te je bio spreman da ih zajedno sa spremištima zapali ako bi ovi građani počeli prelaziti na stranu povratnika.

46. Kad su Samljani što ih je Polikrat istjerao stigli u Spartu i kad su stali pred arhonte,[13] počeli su nadugačko kazivati svoje usrdne molbe. Kod tog prvog istupa arhonti su im odgovorili da su riječi s početka govora već zaboravili a da one s kraja ne razumiju. Nakon toga, istupajući drugi put, nisu kazali ništa već su nosili sa sobom vreću i rekli su samo da vreći nedostaje brašna. Oni su im odgovorili da je i riječ »vreća« bila suvišna, ali su ipak odlučili da im pružaju pomoć.

47. Zatim su se Lakedemonjani pripremili i počeli ratovati protiv Sama vraćajući uslugu, kako kažu Samljani, za to što su im prethodno pritekli u pomoć u ratu protiv Mesenjana, dok Lakedemonjani pričaju da nisu krenuli ratovati toliko da priteknu u pomoć na molbu Samljana koliko zato jer su se htjeli

[13] Arhonti su zapravo atenski visoki činovnici, dok se u Sparti biralo pet efora koji su upravljali gradom.

osvetiti za otimanje onog vrča koji su vozili Krezu i za zaštitnu košulju koju im je na dar poslao Amasis,[14] vladar Egipta. I zaštitnu su košulju Samljani ugrabili godinu dana prije vrča, a ta je košulja bila lanena i u nju su bili utkani mnogi likovi životinja, te je bila urešena zlatom i pamukom; no ono zbog čega je ta košulja bila posebno vrijedna divljenja bila je svaka pojedina njezina nit: premda je bila sasvim tanka, sastavljena je od tristo i šezdeset končića, a svaki se od njih jasno razabirao. Postoji još jedna takva zaštitna košulja koju je Amasis dao kao zavjetni dar Ateninu svetištu u Lindu.

48. Kad je pokrenut pohod protiv Sama, rado su mu se pridružili i Korinćani: naime, i prema njima su Samljani bili drsko postupili jedno pokoljenje prije ovog pohoda, u isto vrijeme kad se zbilo ono otimanje vrča. Perijandar sin Kipselov poslao je tri stotine sinova najodličnijih Kerkirana Alijatu u Sard na škopljenje; kad su Korinćani, koji su prevozili dječake, pristali na Samu, Samljani su saznali razlog radi kojeg dječake prevoze u Sard, pa su ih najprije podučili da se domognu Artemidina svetišta, a zatim nisu dopuštali da se pribjegari odvlače iz svetišta; kad su Korinćani počeli sprečavati donošenje hrane dječacima, Samljani su ustanovili svečanost koju još i danas slave na isti način: sve vrijeme koje su dječaci bili pribjegari, kad bi pala noć, priređivali su plesove djevojaka i mladića, a priređujući te plesove, uveli su običaj da se na njih nose kolači od sezama i meda kako bi ih kerkirski dječaci mogli krasti i tako doći do hrane. To je trajalo tako dugo dok Korinćani koji su pazili na dječake nisu otišli i ostavili ih ondje; Samljani su dječake odvezli natrag na Kerkiru.

[14] Priču o otetu vrču Herodot je ispričao u I,70, dok je lanenu zaštitnu košulju spomenuo u II,182: tu košulju i končiće koji su se razabirali spominje i Plinije Stariji u svojem *Prirodoslovlju*, 19,12.

49. Da su Korinćani, kad je Perijandar umro, sklopili prijateljstvo s Kerkiranima, ne bi se iz tog razloga pridružili ovom pohodu protiv Sama. No oni su i sad, neprestano otkako su naselili otok, međusobno neprijatelji, iako su jedni drugima srodni.[15] Zbog toga su se, dakle, Korinćani stalno prisjećali Samljana i zla koje su im oni nanijeli. A Perijandar je slao u Sard na škopljenje odabrane sinove najodličnijih Kerkirana radi osvete: prije toga Kerkirani su prvi počinili jedno zlodjelo.

50. Kad je Perijandar ubio vlastitu ženu Melisu, zbila mu se, osim ove nesreće koja mu se dogodila, još jedna druga: od Melise je imao dva sina, jednoga u dobi od sedamnaest a drugoga od osamnaest godina. Njih je djed po majci, Proklo, koji je bio vlastodržac u Epidauru, pozvao k sebi i vrlo je lijepo s njima postupao, kako i dolikuje, budući da su bili sinovi njegove kćeri. Kad ih je slao natrag kući, na rastanku im je rekao: »Znate li, djeco, tko vam je ubio majku?« Stariji se sin na te riječi nije uopće obazreo, no mlađi se, po imenu Likofron, toliko ražalostio kad je to čuo da po povratku u Korint nije uopće progovorio s ocem, jer mu je ubio majku, niti se, kad bi ga on nagovarao, upuštao s njim u razgovor, niti mu je, kad bi ga on pitao, išta odgovarao. Napokon ga Perijandar, silno se rasrdivši, istjera iz kuće.

51. Pošto ga je istjerao, pitao je starijeg sina što im je djed rekao. On mu je odgovarao kako ih je lijepo primio, a one riječi koje im je Proklo, kad ih je ispraćao, rekao nije zapamtio, jer nije na njih obratio pažnju. Perijandar je tvrdio da im je on sasvim sigurno nešto napomenuo, pa ga je obasipao pitanjima. I sin se prisjetio i kazao mu i one riječi. Perijandar je sve to tada shvatio i, ne želeći ni u čemu popuštati, pošalje glasnika onim ljudima

[15] Kerkira je, dakle, bila korintska kolonija.

kod kojih je boravio sin kojega je otjerao i zabrani im da ga i dalje zadržavaju u svojoj kući. Kad bi mladić, prognan, došao u neku drugu kuću, i iz nje bi ga tjerali, jer je Perijandar prijetio onima koji bi ga primili i tražio je da ga odagnaju: neki su ga ljudi, premda u strahu, ipak primali budući da je bio Perijandrov sin.

52. Napokon je Perijandar dao proglas da svatko tko ga primi u kuću ili stupi s njim u razgovor mora platiti Apolonu svetu globu,[16] i odredi visinu svote. Zbog toga proglasa nitko više nije htio s njim niti razgovarati niti ga primati u kuću; ni on sam nije smatrao ispravnim pokušavati činiti ono što je zabranjeno, već se tvrdoglavo povlačio po javnim natkrivenim trijemovima. Kad ga je Perijandar četvrtoga dana vidio ogrezla u prljavštini i gladi, počeo ga je sažalijevati; pošto mu je bijes popustio, prišao mu je bliže i rekao: »Sine, što ćeš radije izabrati: život kakav sada provodiš ili vlast i sva dobra u kojima ja živim, a koja bi po pravu ti mogao preuzeti jer pripadaju tvojem ocu? Ti, koji si moj sin i vladar bogatog Korinta, odabrao si život beskućnika i suprotstavljaš se i ljutiš na onoga na kojeg bi se najmanje trebao ljutiti. Ako se ovdje i dogodila kakva nesreća zbog koje me sumnjičiš, ona se i meni dogodila, a ja sam u njoj više bio običan sudionik nego što sam je osobno uzrokovao. Sad si naučio koliko je bolje kad ti zavidaju nego kad te sažalijevaju, a ujedno i što je to biti ljut na roditelje i moćnije od sebe, pa se vrati kući!« Ovim ga je riječima Perijandar pokušavao nagovoriti, a on nije ništa drugo odgovorio ocu nego mu je jedino kazao da mora platiti svetu globu bogu budući da je s njim stupio u razgovor. Pošto je Perijandar shvatio da je neko teško i nesavladivo zlo ušlo u njegova sina, makne ga da mu ne bude pred očima i pošalje brodom u Kerkiru: naime, i

[16] Kazna se, prema tome, u ovom slučaju uplaćivala u blagajnu Apolonova svetišta.

njome je vladao. Kad ga je otposlao, Perijandar je počeo ratovati protiv tasta Prokla jer je vjerovao da je on najveći krivac za sve ovo što mu se upravo događalo, te je zauzeo Epidaur i uhvatio je Prokla i zarobio ga živa.

53. Kako je vrijeme prolazilo, Perijandar je postao starac i počeo je zapažati da više ne može nadgledati svoje poslove niti upravljati njima, pa je slao poruke na Kerkiru u kojima je zvao Likofrona da preuzme vlast; nije, naime, imao u vidu starijeg sina, jer mu se činilo da je on odviše lijen. No Likofron se nije udostojao ni odgovoriti glasniku koji je nosio poruku. Kako je Perijandru bilo itekako stalo do mladića, slijedeći mu je put slao sestru, dakle vlastitu kćer, jer se nadao da će je najradije slušati. Ona mu je, kad je stigla, kazala: »Brate, zar ti je milije da vlast pripadne drugima i da očeva kuća bude zatrta nego da se vratiš i da sve to sam preuzmeš? Vrati se kući i prestani se sam kažnjavati! Tvrdoglavost je svojstvo koje donosi nesreću: ne liječi zlo drugim zlom! Mnogi pretpostavljaju razboritost pravu. A mnogi su već podržavajući majčinu stranu izgubili i očevu. Samovlada je nesigurna stvar, i mnogi za njom teže, a onaj ondje je već u godinama i star: nemoj drugima prepustiti dobra koja ti pripadaju!« Ona mu je po očevu naputku govorila vrlo zamamne riječi, a on joj je odgovarajući rekao da nikako neće doći u Korint dokle god bude znao da mu je otac živ. Kad je preko nje primio takvu poruku, Perijandar je i treći put poslao izaslanika s namjerom da sam dođe na Kerkiru, a sinu je predlagao da se vrati u Korint i da ondje preuzme vlast kao nasljednik. Budući da je mladić na to pristao, Perijandar se spremao na put na Kerkiru, a njegov sin u Korint. Kad su Kerkirani saznali za sve pojedinosti njihova dogovora, ubiju mladića zato da im Perijandar ne bi došao u zemlju. Zbog toga se Perijandar želio osvećivati Kerkiranima.

54. Kad su Lakedemonjani stigli s velikim brodovljem, počeli su opsjedati Sam: navale na zidove kule koja je stajala uz more u predgrađu i prodru u nju, ali se povuku kad je sam Polikrat došao u pomoć s jakim četama. Kod gornje kule, koja se nalazi na sljemenu brda, izašli su u napad najamnici i mnogi od samih Samljana, no pošto su se kratko vrijeme opirali Lakedemonjanima, počeli su bježati natrag; a ovi su ih slijedili i ubijali.

55. Da su toga dana Lakedemonjani koji su se ondje borili bili poput Arhije i Likope, Sam bi bio zauzet. Naime, Arhija i Likopa su jedini, zajedno sa Samljanima u bijegu, upali unutar zidina i, kako im je put natrag bio odsječen, poginuli su u gradu Samljana. Potomka tog Arhije u drugom koljenu, koji se i sam zvao Arhija sin Samija sina Arhijina, lično sam sreo u Pitani (jer je potjecao iz te općine), i on je od svih stranaca najviše cijenio Samljane, a kazao mi je da su mu ocu dali ime Samije jer se njegov otac Arhija istaknuo na Samu i ondje poginuo. Kazao mi je još da poštuje Samljane jer mu je djed bio sahranjen na njihov državni trošak.

56. Kad je prošlo četrdeset dana opsade Sama bez ikakva ostvarena napretka, Lakedemonjani su se počeli vraćati na Peloponez. Odatle je krenula u svijet jedna sasvim malo vjerojatna priča kako je Polikrat iskovao mnogo domaćeg olovnog novca i kako ga je pozlatio, pa ga je dao Lakedemonjanima, a da su ga oni primili i zbog toga su se počeli vraćati. Dorski Lakedemonjani su tako prvi put poveli vojnu na Aziju.

57. Samljani koji su krenuli u borbu protiv Polikrata, kad su ih Lakedemonjani nakanili napustiti, i sami su krenuli na plovidbu na Sifno jer više nisu imali novaca, a u to su vrijeme prilike na Sifnu bile na svojem vrhuncu i Sifnjani su bili najbogatiji od svih otočana budući da su na otoku posjedovali takve rudnike zlata i srebra da su od desetine prihoda od njih

podigli u Delfima riznicu ravnu onima najbogatijima; sami su međusobno dijelili svake godine novac od tamošnjih prihoda. Kad su gradili riznicu, pitali su proročište da li će blagostanje u kojem uživaju moći trajati još dugo vremena; a Pitija im je dala ovakvo proročanstvo:

Kad se na Sifnu budu izgradili bijeli pritanej,
Trg uz to blistavo bijel, tad razborit trebat će čovjek
Da se od crvena glasnika spasiš i drvene čete.

Tada su Sifnjani imali trg i pritanej[17] izgrađene od parskoga mramora.

58. To proročanstvo nisu mogli razumjeti niti u onom trenutku niti kad su se pojavili Samljani. Čim su se Samljani približili Sifnu, poslali su u grad jednu od lađa na kojoj su bili poslanici. Od davnina sve su te lađe imale crveno obojene bokove: i to je bilo ono što je Pitija proricala Sifnjanima kad im je preporučivala da se čuvaju drvene čete i crvena glasnika. Kad su izaslanici stigli, molili su Sifnjane da im posude deset talanata; pošto su Sifnjani kazali da im to neće posuditi, Samljani su im počeli pustošiti zemlju. Kad su za to saznali, Sifnjani su odmah krenuli u pomoć, sukobili su se sa Samljanima i bili od njih pobijeđeni, te su mnogima od njih Samljani odsjekli odstupnicu u grad; nakon toga utjeraju od njih sto talanata.

59. Za taj novac otkupe od Hermionjana otok Hidreju uz Peloponez i povjere ga na čuvanje Trezenjanima; sami su osnovali Kidoniju na Kreti, ali nisu radi toga onamo plovili već zato da s otoka izbace Zakinćane. Ondje su ostali pet godina i proživjeli u takvu blagostanju da su podigli svetišta koja još i

[17] O pritaneju v. bilješku 79 uz I,146.

danas postoje u Kidoniji, a uz to i Diktinin hram. No šeste su ih godine svladali u pomorskoj bitki Eginjani i prodali su ih u roblje zajedno s Krećanima, a odrezali su i kljunove lađa u obliku veprova[18] i poklonili su ih Ateninu svetištu u Egini. Sve su to Eginjani učinili jer su osjećali mržnju prema Samljanima. Naime, Samljani su, dok je Amfikrat vladao na Samu, bili zaratili protiv Egine i nanijeli su velike gubitke Eginjanima, a i sami su ih bili pretrpjeli. To je bio taj razlog.

60. Ponešto sam produžio priču o Samljanima, jer su oni izvršili tri najveća građevinska rada među svim Grcima: ispod brda visokog stotinu i pedeset hvati iskopali su prokop s ulazima na objema stranama. Dužina je tog prokopa sedam stadija, a visina i širina svaka po osam stopa, dok je po dužini čitavim ovim prokopom iskopan drugi jarak, dubok dvadeset lakata a širok tri stope, kroz koji cijevima teče voda i dovodi se u grad iz velikog izvora. Graditelj ovog prokopa bio je Megaranin Eupalin sin Naustrofov.[19] To je jedan od triju radova, a drugi je nasip u moru oko luke, koji seže u dubinu do dvadeset hvati, a širina je tom nasipu veća od dvaju stadija.[20] Kao treće, izgradili su najveći hram od svih hramova što smo ih vidjeli, a prvi je njegov graditelj bio tamošnji stanovnik Rek sin Filov.[21] Zbog toga sam priču o Samljanima ponešto produžio.

[18] O veprovima kao ukrasima samljanskih lađa piše i Plutarh u *Periklu*, 26.

[19] Visina brda je 267 m, dužina tunela koji ispod njega prokopan 1246 m, visina i širina 2,4 m, dok su dimezije unutrašnjeg kanala 8,8 m i 0,9 m. Arheološka su iskapanja 1882. g. potvrdila postojanje takva tunela i otkrila su u njemu ostatke vodovodnih cijevi.

[20] Dubina mora je oko 36 m, a širina nasipa veća od između 360 i 400 m: ostaci tog nasipa također su otkriveni.

[21] Riječ je o Herinu hramu s dimenzijama 108 x 52 m; od njega je bio veći samo kasnije izgrađen hram u Efezu.

61. Protiv Kambiza, koji je provodio vrijeme u Egiptu i ondje posve poludio, pobune se dva brata svećenika–maga,[22] od kojih je jednoga Kambiz bio ostavio kao upravitelja dvora. Taj se pobunio protiv njega jer je shvatio da se Smerdisova smrt drži u tajnosti i da za nju znaju samo malobrojni Perzijanci, dok većina vjeruje da je on još živ. Zbog toga je, u želji da se domogne kraljevske vlasti, smislio ovo: imao je brata, za kojega sam već kazao da se zajedno s njim pobunio i koji je bio vrlo nalik Smerdisu sinu Kirovu, kojega je Kambiz, iako mu je bio brat, ubio. Bio je izgledom nalik Smerdisu i čak je imao i isto ime — Smerdis. Upravo tom čovjeku mag Patizit saopći kako će sam za nj sve obaviti, te ga dovede i postavi na kraljevsko prijestolje. Pošto je to uradio, razaslao je glasnike posvuda, pa i u Egipat, da obavijeste vojsku kako ubuduće treba slušati naredbe Smerdisa sina Kirova a ne Kambizove.

62. Drugi su glasnici nosili obavijesti o tome, pa je i glasnik koji je bio određen za Egipat (našao je Kambiza i vojsku kako borave u Ekbatani u Siriji) prenosio ono što mu je mag bio zapovjedio tako da je stao posred tabora. Kad je Kambiz to čuo od glasnika i kako je povjerovao da on govori istinu te da ga je Preksasp izdao (jer, tobože, nije, kad je bio poslan da ubije Smerdisa, to obavio), pogleda Preksaspa i reče mu: »Preksaspe, zar si tako obavio posao koji sam ti zadao?« A on odgovori: »O gospodaru, nije istina da se tvoj brat Smerdis pobunio protiv tebe, i nećeš s tim čovjekom nikada više imati ni velike ni male razmirice. Lično sam uradio ono što si mi naredio i vlastitim sam ga rukama pokopao. Ako se mrtvaci sada dižu iz groba, očekuj da će se protiv tebe pobuniti i Međanin Astijag; no ako

[22] Magi su zapravo bili pripadnici povlaštene i utjecajne svećeničke kaste u Perziji. Njihov je nauk bio tajan i sadržavao je mistične elemente, a vjerovalo se da imaju i proročansku moć. Iz njihova imena kasnije su nastale opće riječi, kao magija, magičan itd.

stvari stoje onako kako su i prije stajale, od njega ti ne prijeti više ništa neočekivano. Mislim da bismo morali uhvatiti glasnika i pitati ga u istrazi tko ga je poslao s obavijesti da se treba pokoravati kralju Smerdisu.«

63. Te su se Preksaspove riječi svidjele Kambizu, pa su odmah dostigli glasnika i doveli ga natrag; kad je stigao, Preksasp ga upita ovo: »Čovječe, tvrdiš da si došao kao vjesnik Smerdisa sina Kirova. Sada reci istinu, pa možeš mirno otići, da li si svojim očima vidio Smerdisa dok ti je davao ove naloge ili je to bio neki od njegovih pomoćnika.« On odgovori: »Ja Smerdisa sina Kirova nisam vidio otkako je kralj Kambiz krenuo na Egipat: ono mi je naredio mag kojega je Kambiz postavio za upravitelja dvora, rekavši da vam kažem kako su to nalozi Smerdisa sina Kirova.« On im je tako govorio a da nije ništa slagao, pa Kambiz reče: »Preksaspe, budući da si kao čestit čovjek obavio ono što sam ti zapovjedio, oslobođen si krivnje; ali koji se to Perzijanac pobunio protiv mene i uzeo Smerdisovo ime?« Onaj mu odgovori: »Čini mi se da razabirem što se zbilo, o kralju: protiv tebe su se pobunili magi, Patizit, kojega si ostavio kao upravitelja dvora, i njegov brat Smerdis.«

64. Čim je Kambiz čuo ime Smerdis, kao grom ga pogodi istinitost riječi i onoga sna, kad mu se u snu činilo da mu je netko dojavio kako Smerdis sjedi na kraljevskom prijestolju i dotiče glavom nebo. Shvatio je da je bezrazložno dao pogubiti brata, pa je počeo oplakivati Smerdisa, a kad ga je oplakao i dok je još bio posve izvan sebe zbog cijele te nesreće, skoči na konja s nakanom da što je brže moguće krene s vojskom na Suzu protiv maga. No dok je skakao na konja, s korica mača otpadne poklopac na vrhu,[23] i goli ga mač rani u bedro: bio je ranjen u

[23] Riječ je o gljivolikoj navlaci za vrh oštrice mača.

isto mjesto gdje je on nekad udario egipatskog boga Apisa, pa Kambiz pomisli da je udarac smrtonosan i upita kako se zove ovaj grad. Odgovorili su mu da je Ekbatana. Još ranije stiglo mu je proročanstvo iz grada Bute da će skončati svoj život u Ekbatani. On je vjerovao da će u starosti umrijeti u Ekbatani u Mediji, koja je bila središte njegove moći, no proročište je zapravo govorilo o Ekbatani u Siriji. Čim je saznao ime grada za koje je pitao, potresen nesrećom koju je prouzročio mag i zadobivenom ranom, došao je k pameti, te shvati proročanstvo i reče: »Suđeno je da Kambiz sin Kirov ovdje umre.«

65. Tada je rekao tek toliko, a otprilike dvadeset dana kasnije pozvao je najuglednije među prisutnim Perzijancima i ovako im je govorio: »Perzijanci, osjetio sam potrebu da vam ispričam svoju najskriveniju od svih tajni. Naime, kad sam bio u Egiptu, u snu sam vidio priviđenje, a kamo sreće da ga nikada nisam vidio; činilo mi se da mi je od kuće stigao glasnik s viješću da Smerdis sjedi na kraljevskom prijestolju i da glavom dotiče nebo. Pobojao sam se da me brat ne ukloni s vlasti i postupio sam više navrat–nanos nego razborito: nije, naime, dano ljudskoj prirodi da mijenja ono što se mora događati, a ja sam bezrazložno poslao Preksaspa u Suzu da ubije Smerdisa. Kad je taj i tolik zločin bio izvršen, živio sam bez straha jer nisam ni pomislio da bi se neki drugi čovjek, pošto je Smerdis bio uklonjen, mogao pobuniti protiv mene. U zabludi što se tiče svega što se moralo zbiti, postao sam bratoubojica bez ikakve potrebe, a ipak sam k tome ostao bez kraljevske vlasti. Mag Smerdis bio je onaj za kojega mi je božanstvo predskazivalo u onom priviđenju da će se urotiti protiv mene. Ja sam izvršio to djelo, i vjerujte mi da Smerdis sin Kirov nije više živ: magi vladaju vašim kraljevstvom, i to onaj kojega sam ostavio kao upravitelja dvora i njegov brat Smerdis. Sada kad su mi magi nanijeli sramotu, onaj koji bi me prvi morao osvetiti, on je skončao bezbožnom smrću koju su izazvali njegovi najbliži:

budući da njega više nema, neophodno je da vama, Perzijanci, koji mi nakon njega ostajete, namrem što bih želio da mi se dogodi kad završim život; zaklinjem vas, zazivajući bogove našeg kraljevstva, sve vas a ponajviše Ahemenide koji su sada ovdje, da ne dopustite da vrhovna vlast ponovo prijeđe na Međane, već je, ako su je se oni domogli prijevarom, i vi oduzmite prijevarom, a ako su je se dokopali kakvom silom, povratite još jačom silom. Budete li tako postupali, neka vam tlo daje plodove i neka vam žene i stada rađaju, i budite na vijeke vjekova slobodni! Ne budete li povratili vlast niti je pokušali vraćati, želim da vam se dogodi upravo suprotno, a uz to da svaki Perzijanac pojedinačno doživi ovakav svršetak kakav sam ja doživio!« Kako je to kazao, Kambiz je počeo plakati nad svom svojom sudbinom.

66. Kad su Perzijanci vidjeli kako je kralj zaplakao, svi su stali trgati odjeću što su je imali na sebi i užasno zapomagati. Pošto se nakon toga kost zagnojila i bedro se ubrzo upalilo, smrt ugrabi Kambiza sina Kirova, koji je na vlasti proveo sve u svemu sedam godina i pet mjeseci, a bio je sasvim bez djece, i muških i ženskih potomaka. U Perzijance koji su se ondje nalazili uvukla se velika sumnja u to da li su magi doista preuzeli stvari u svoje ruke, te su vjerovali da je Kambiz izrekao one riječi o smrti Smerdisa zato da bi o njemu stvorio loše mišljenje i da bi se čitavo perzijsko carstvo okrenulo protiv njega.

67. Oni su, prema tome, vjerovali da je Smerdis sin Kirov uistinu zavladao kao kralj; i Preksasp je vrlo postojano poricao da je ubio Smerdisa: za nj, naime, ne bi bilo baš neopasno priznati, pošto je Kambiz mrtav, da je vlastoručno smaknuo Kirova sina. Mag je nakon Kambizove smrti zavladao bez ikakva straha — a sigurnost mu je pružala činjenica da nosi isto ime kao i Smerdis sin Kirov — kroz sedam mjeseci, koliko je preostalo da se ispuni osam godina Kambizove vladavine; kroz

to je razdoblje učinio velika dobročinstva svim svojim podanicima, tako da su nakon njegove smrti osjećali njegov gubitak svi narodi Azije, osim samih Perzijanaca. Mag je, naime, razaslao svim narodima kojima je vladao ljude s proglasom da su u toku tri godine oslobođeni vojne službe i danka.

68. To je proglasio odmah čim je stupio na vlast, a osmog je mjeseca razotkriven, i to na ovaj način: Otan je bio sin Farnaspov,[24] a rodom i imetkom ravan najboljima među Perzijancima; taj je Otan prvi posumnjao da mag nije Kirov Smerdis nego onaj koji je uistinu bio, a to je zaključivao po tome što ovaj nije izlazio iz tvrđave niti je pozivao pred sebe lično ikoga od uglednih Perzijanaca. Čim je tako posumnjao, počeo je ovako postupati: njegova je kći bila Kambizova žena, a zvala se Fedima; i nju je mag tada uzeo za ženu i živio je s njom, kao i sa svim drugim Kambizovim ženama. Otan je slao poruke svojoj kćeri i ispitivao ju je s kojim čovjekom liježe u postelju, da li sa Smerdisom sinom Kirovim ili s nekim drugim. Ona mu je uzvraćala porukom da to ne zna, jer nikada nije vidjela Smerdisa sina Kirova niti joj je poznat čovjek s kojim živi; Otan je ponovo slao poruku koja glasi: »Ako sama ne poznaš Smerdisa sina Kirova, upitaj Atosu s kim to vas dvije, ona i ti, živite: ona svakako pozna svojeg brata.« Na to mu kći poruči: »Ne mogu se porazgovarati s Atosom ni vidjeti bilo koju drugu od žena koje su bile sa mnom: čim je ovaj čovjek, ma tko bio, preuzeo kraljevstvo, razdvojio nas je i smjestio svaku na svoju stranu.«

69. Dok je to slušao, Otanu su stvari postajale sve jasnije. Pošalje i treću poruku kćeri s ovim riječima: »Kćeri, ti si plemenita roda i moraš na sebe preuzeti opasan zadatak za koji

[24] Prema podacima s natpisa Otan je bio Sokrisov a ne Farnaspov sin.

ti otac nalaže da ga se prihvatiš: ako ono nije Kirov Smerdis nego onaj za koga sumnjam da jest, ne smijemo ga puštati da mirno s tobom spava i da vlada Perzijancima nego ga moramo kazniti. Učini stoga ovako: kad dođe k tebi u postelju i kad vidiš da je tvrdo zaspao, opipaj mu uši; ako se pokaže da ima uši, znaj da živiš sa Smerdisom sinom Kirovim, a ako ih nema, s magom si Smerdisom.« Na to mu Fedima odvrati porukom u kojoj mu je kazala da će se naći u velikoj opasnosti bude li tako postupala: ako slučajno ne bude imao uši, a zatekne je kako mu pipa uši, jasno je da će je uništiti; no ona će ipak to učiniti. Ona je, prema tome, obećala ocu da će obaviti zadatak, a onom je magu Smerdisu uši odsjekao Kir sin Kambizov dok je bio kralj, i to zbog neke ne baš male krivice. Sama Fedima, dakle, kći Otanova, u želji da izvrši sve što je obećala ocu, kad je na nju došao red da ode magu (Perzijance, naime, njihove žene pohode po određenom redu), priđe mu i legne s njim, a kad je mag tvrdo zaspao, stane mu pipati uši. Budući da je bez i najmanje poteškoće uvidjela da joj muž nema uši, čim je svanula zora, pošalje ocu poruku u kojoj mu je dojavila sve što se dogodilo.

70. Otan pozove k sebi Aspatina i Gobriju, perzijske odličnike i njemu veoma odane, i razjasni im čitavu stvar; oni su i sami sumnjali da je to upravo tako, a nakon Otanova razlaganja prihvate njegove dokaze. Odluče da svatko od njih pronađe još jednog druga među Perzijancima, i to onoga kojemu najviše vjeruje. Otan dovede sa sobom Intafrena, Gobrija Megabiza, a Aspatin Hidarna. Njih je, dakle, bilo šest, a u Suzi se nađe i Darije sin Histaspov koji je došao iz Perzije: ondje mu je otac bio namjesnik. Kad je on stigao, šestorica Perzijanaca odluče da sebi pridruže i Darija.

71. Kad se njih sedmoro okupilo, izmjenjivali su međusobno vjeru i riječi. A kad je na Darija došao red da iznosi svoje

mišljenje, govorio im je ovako: »Vjerovao sam da samo ja znam da mag vlada a da je Smerdis sin Kirov umro; baš sam radi toga žurno došao ovamo da kaznim maga smrću. Budući da se dogodilo da je to i vama a ne jedino meni poznato, mislim da je potrebno to činiti odmah, bez odgađanja: ono ne bi bilo najpametnije.« Na to mu Otan reče: »O sine Histaspov, potječeš od čestita oca, i ni u čemu, čini mi se, ne zaostaješ za njim: nemoj stoga tako nesmotreno požurivati ovaj pothvat nego ga se prihvaćaj na razboritiji način; nužno je da nas bude više pa da se onda time bavimo.« Darije je na to odgovorio: »Vi muževi koji ste ovdje prisutni, budete li primijenili način kakav je predložio Otan, budite svjesni da ćete najgore proći, jer će nas netko prokazati magu u želji da sam sebi pribavi korist. Najkorisnije bi bilo da ste sve preuzeli sami na sebe i sami uradili: no budući da ste odlučili da stvar iznosite pred veći broj ljudi, pa ste i je i meni povjerili, ili je obavimo danas ili znajte da ću vas, bude li današnji dan prošao, sam optužiti pred magom radije nego da me netko drugi pretekne i bude moj tužilac.«

72. Budući da je razabirao da je Darije jako uzbuđen, Otan mu na to reče: »Kad nas tjeraš da se žurimo i ne dopuštaš da stvar odgađamo, daj nam sam objasni kako ćemo ući u kraljevski dvor i kako ćemo ga preuzeti u svoje ruke. Znaš i sam, ako i nisi to vidio nego samo čuo, da su posvuda raspoređene straže: kako ćemo kraj njih proći?« Darije je odgovorio ovim riječima: »Otane, mnogo ima stvari koje se ne mogu objasniti riječima nego djelom; neke se druge mogu objasniti riječima, ali od njih ne nastaje nikakvo slavno djelo. Znate da nije uopće teško proći mimo postavljenih straža. S jedne strane, ljudima poput nas nitko neće zabraniti prolaz, bilo iz poštovanja prema nama ili iz straha; s druge strane, imam izvrsnu izliku da prođemo, jer ću kazati da sam netom stigao iz Perzije i da želim kralju prenijeti poruku svojega oca. Naime, gdje treba lagati, lažimo.

Težimo istom cilju i kad lažemo i kad govorimo istinu. Neki lažu onda kad žele uvjerljivim lažima ostvariti probitak, a drugi govore istinu da bi njome sebi namaknuli korist i da bi ljudi imali više povjerenja u njih. Stoga, iako ne koristimo ista sredstva, ipak nastojimo postizati isto. Kad ne bi htio ostvariti nikakav probitak, onaj tko govori istinu bio bi lažan jednako kao što bi onaj tko laže bio istinit.[25] Tko nas od stražara na vratima dobrovoljno propusti, njemu će ubuduće biti bolje, a tko nam se bude pokušao protiviti, neka je jasno da nam je on neprijatelj, pa kad takve suzbijemo, prijeđimo na posao unutar dvora.«

73. Nakon toga progovori Gobrija: »Prijatelji, kada ćemo imati ljepšu priliku da povratimo vlast ili, ako je ne budemo mogli preuzeti, da umremo? Sada, premda smo Perzijanci, nama vlada Međanin i mag, i to mag bez ušiju! Svi vi koji ste se našli uz Kambizovu bolesničku postelju svakako se sjećate kako je pred konac života bacio kletvu na Perzijance ako ne pokušaju ponovo zadobiti vlast; tada nismo njegove riječi smatrali istinitima nego smo mislili da ih je Kambiz izrekao kako bi se stvorilo loše mišljenje. Sada glasam za to da slušamo Darija i da se ne razilazimo s ovog sastanka nego da iz ovih stopa krenemo na maga.« To su bile Gobrijine riječi koje su svi počeli hvaliti.

74. Dok su oni o tome raspravljali, slučajno se istovremeno dogodilo ovo. Magi su nakon dogovora odlučili da Preksaspa pretvore u svojeg prijatelja, i zato što je pretrpio veliku nepravdu od Kambiza koji mu je strelicom ubio sina, i zato što je samo on znao za smrt Smerdisa sina Kirova, jer ga je vlastoručno usmrtio, a i zato, napokon, što je među Perzijancima uživao

[25] Budući da su Perzijanci laganje smatrali vrlo ozbiljnom manom, ove su Darijeve riječi opravdanje nečasnog postupka, a ujedno i znak pragmatičnosti njegova karaktera.

najveći ugled. Zbog toga su ga pozvali i pokušavali su ga pridobiti za prijatelja i obavezati ga čašću i zakletvama da zadrži za sebe i da ne povjeri nikome što zna o tome kako su oni prevarili Perzijance, a obećavali su mu da će mu dati bezbrojne nagrade. Kad se Preksasp složio da će postupiti onako kako su ga magi nagovorili, iznijeli su pred njega još jedan prijedlog, i to govoreći da će sami okupiti sve Perzijance ispod zidina kraljevske palače, a od njega su tražili da se popne na kulu i da održi govor o tome kako je vladar Smerdis sin Kirov i nitko drugi. Tako su mu nalagali jer su ga Perzijanci doista smatrali čovjekom od najvećeg povjerenja, jer je više puta iznio mišljenje da je Kirov Smerdis ostao živ i jer je zanijekao da ga je ubio.

75. Kad je Preksasp kazao da je pripravan i to raditi, magi su sazvali Perzijance i rekli su mu da se uspne na kulu te su mu zapovijedali da govori. No on je namjerno prešućivao ono što su od njega zahtijevali, pa je nabrojio, počevši od Ahemena, Kirovu očinsku lozu, a kad je stigao do njega, na koncu im je govorio o dobročinstvima koja je Kir bio učinio za Perzijance, te pošto je i njih naveo, počeo je otkrivati istinu govoreći da ju je prije skrivao (jer je za nj bilo nesigurno pričati o onome što se dogodilo), a da ga sada nužda primorava da je iznosi; govorio im je kako je sam, jer ga je Kambiz prisiljavao, ubio Smerdisa sina Kirova, te kako su magi na prijestolju. Mnoge je kletve bacio na Perzijance ne budu li ponovo vratili vlast i kaznili mage, pa se naglavce baci s kule dolje. Tako je život okončao Preksasp, koji je čitava života bio častan čovjek.

76. Čim je sedmoro Perzijanaca donijelo odluku da odmah i bez odgađanja nasrnu na mage, pomolili su se bogovima i krenuli a da nisu imali pojma o događanjima u vezi s Preksaspom. Kad su, žureći se, bili na pola puta, čuli su što se dogodilo s Preksaspom. Odmah su se maknuli s ceste i ponovo su se počeli dogovarati, te su se Otan i njegovi pristalice zalagali za

to da se odustane od pothvata i da se ništa ne poduzima dok traju nemiri, a Darije i oni uz njega bili su za to da se odmah ide i postupa kako su odlučili, bez ikakva odgađanja. Dok su tako raspravljali, ukazalo im se sedam parova orlova koji su progonili dva para sokolova, čerupali ih i mrcvarili.[26] Kad su to vidjeli, sva sedmorica prihvate Darijevo stajalište i zatim krenu prema kraljevskoj palači osokoljeni pticama.

77. Kad su došli do vrata palače, zbilo se upravo onako kako je bio Darije predvidio: stražari su bili u strahu pred prvima među perzijskim muževima i nisu uopće sumnjali da bi oni nešto takvo mogli poduzeti, pa su ih propuštali kao da su im sami bogovi pratnja i nitko ih ništa nije pitao. Kad su prošli do dvorišta, namjerili su se na eunuhe koji su prenosili obavijesti, te ih oni počnu ispitivati s kakvom su namjerom došli; dok su ih ispitivali, izgovarali su prijetnje čuvarima vrata zbog toga što su ih propustili, te su zadržali sedmoricu koja je htjela krenuti naprijed. No ovi jedan drugoga ohrabre, izvuku mačeve i izbodu na licu mjesta one koji su ih zadržali, te krenu prema dvorani za muškarce.

78. Oba su maga u tom trenutku upravo bila unutra i raspravljala su o onome što se dogodilo s Preksaspom. Čim su razabrali kako su se eunusi bučno uznemirili i kako viču, obojica su potrčala natrag, i kad su vidjeli što se događa, pripremili su se za obranu. Jedan od njih brže–bolje dohvati luk i strijele, a drugi uzme koplje. Zatim se stanu jedni s drugima boriti. Onome koji je pograbio luk i strijele oružje nije bilo ni od kakve koristi, jer su im neprijatelji bili odviše blizu i gotovo za vratom; drugi se branio kopljem i njime pogodi Aspatina u bedro, a zatim i Intafrena u oko: od te je rane Intafren ostao bez oka, ali ipak

[26] Orlovi, dakako, simboliziraju urotnike, a sokolovi mage.

nije umro. Jedan je mag, dakle, ovima nanosio rane, a drugi je, kako mu luk i strijele nisu bile od koristi, bježao prema sobici iz koje se ulazilo u dvoranu za muškarce, jer je htio iza sebe zatvoriti vrata. No na nj navale dvojica od sedmorice, Darije i Gobrija: kad se Gobrija pograbio s magom, Darije je zastao neodlučan što uraditi u mraku, jer se plašio da ne udari Gobriju. Gledajući ga kako stoji i koleba se, Gobrija ga upita zašto ništa ne čini; a on mu reče: »Plašim se da te ne udarim.« Gobrija mu odgovori: »Bodi mačem, pa makar i kroz obojicu!« Na njegov nagovor Darije zabode mač, i to srećom ravno u maga.

79. Pošto su ubili mage i odsjekli im glave, ostave ondje svoje ranjenike i zbog njihove slabosti i radi čuvanja tvrđave, a petorica preostalih trčala je van s glavama maga u rukama, vičući i galameći, pa su pozivali druge Perzijance, objašnjavali im što se dogodilo i pokazivali odsječene glave; istovremeno su ubijali svakog maga koji bi im se našao na putu. Kad su Perzijanci shvatili što su ova sedmorica učinili i kako su ih magi prevarili, smatrali su da i oni sami moraju jednako postupati, pa su trgli mačeve i ubijali su sve mage koje bi god pronalazili: da ih nije u tome spriječila noć koja je pala, ne bi ostavili nijednog maga. Perzijanci taj dan zajednički štuju više od svih drugih dana i na nj održavaju veliku svečanost, kojoj su dali ime »Ubojstvo maga«, pa se toga dana ne smije nijedan mag pojaviti pred javnošću, već ga magi provode u svojim kućama.

80. Kad se metež primirio i kad je prošlo pet dana, urotnici protiv maga počeli su se savjetovati o prilikama u državi, pa su ondje bili izrečeni i neki govori koji se pojedinim Grcima čine nevjerojatnima, no doista su bili izrečeni.[27] Otan je predlagao

[27] Ovo je vjerojatno aluzija na neke Herodotove suvremenike koji su pisali o perzijskoj povijesti; nevjerojatnost govora proistječe iz činjenice da je bilo koji oblik demokracije bio potpuno stran perzijskoj političkoj tradiciji i društvenom uređenju.

da se državni poslovi predaju u ruke samih Perzijanaca, a govorio je ovako: »Mislim da nikada više ne smije jedan od nas biti samovladar, jer to nije niti bezazleno niti dobro. Vidite do čega je dovela Kambizova obijest, a osjetili ste na svojoj koži i magovu obijest. A kako bi samovlada i mogla biti razuman poredak, kad je u njoj dopušteno čovjeku bez odgovornosti činiti što god hoće? Naime, ako bi i najčestitiji od svih ljudi preuzeo takvu vlast, promijenio bi svoj dotadašnji način razmišljanja. U njemu bi se rađala obijest od obilja koje ga okružuje, a zavist je i tako od iskona urođena čovjeku. A ako posjeduje to dvoje, obijest i zavist, posjeduje i svaku vrstu zloće: nasićen sad obijesti sad zavisti, čini mnoge nepromišljene stvari. Doista bi samovladar, budući da živi u samom obilju, morao biti čovjek lišen zavisti; no on se prema svojim građanima ponaša baš suprotno: zavida najboljima na tome što su uopće živi i zdravi, a dragi su mu najlošiji građani, i najspremnije sluša objede. No najviše je nesklada u ovome: ako mu se samo umjereno diviš, ljuti se jer mu ne iskazuješ dovoljno poštovanja, a ako ga prekomjerno poštuješ, ljuti se jer mu laskaš. A sada ću reći ono što je najvažnije: ukida običaje predaka, siluje žene i ubija bez sudske presude. Vladavina mnoštva prije svega ima najljepše od svih imena — jednakopravnost, a zatim, u njoj se ne događa ništa od onoga što samovladar čini: vlast se dodjeljuje kockom, a provodi se odgovorno, dok se sve odluke donose zajednički. Moj je, dakle, prijedlog da ukinemo samovladu i da moć damo mnoštvu: sve je sadržano u mnoštvu!«

81. Otan je iznosio ovakav prijedlog, a Megabiz je predlagao da odaberu vladavinu malobrojnih ovim riječima: »Ono što je Otan kazao o odustajanju od samovlade, i ja to isto podržavam, ali s prijedlogom da se moć prenese na mnoštvo nije pogodio najbolje rješenje: nema, naime, ničeg nerazumnijeg niti obijesnijeg od nesposobne gomile. Posve je nedopustivo da ljudi koji su upravo izbjegli obijest samovladara zapadnu u šake obije-

snom i razuzdanom narodu. Kad samovladar nešto radi, on bar zna što radi, a narod nema nikakva znanja: kako bi i mogao nešto znati kad nije niti naučio niti spoznao išta lijepo ili prikladno, a baca se bez promišljanja, navrat–nanos, na poslove, nalik na nabujalu rijeku? Oni koji imaju zle namjere prema Perzijancima, samo oni neka se drže naroda, a mi izaberimo odbor sastavljen od najodličnijih ljudi i njima dodijelimo vlast: njima ćemo i mi pripadati, a najboljim je ljudima primjereno donositi najbolje odluke.«

82. Megabiz je iznosio ovakav prijedlog, a treći je po redu Darije iskazivao svoje mišljenje riječima: »Mislim da je Megabiz pravo rekao ono u vezi s mnoštvom, no pogriješio je u vezi s vladavinom nekolicine. Ako imamo pred sobom tri oblika vladavine, i pod pretpostavkom da se svaka od njih pojavljuje u najboljem obliku, dakle kao najbolji narod, kao najbolja vlast nekolicine i kao najbolji samovladar, tvrdim da ovaj posljednji ima daleko najveće prednosti. Od najboljeg pojedinca nema ništa bolje: uz pomoć svojeg razuma on može najbolje upravljati mnoštvom, a ujedno se tako najuspješnije taje odluke usmjerene protiv neprijatelja. Za vladavine nekolicine, kad više njih teži za tim da iskaže svoju vrlinu na opće dobro, nerijetko osobne nesuglasice prerastaju u žestoka neprijateljstva; budući da svaki pojedinac želi biti vođa i pobijediti druge svojim stajalištima, izbijaju veliki međusobni sukobi, a iz njih se rađaju pobune, iz pobuna krvoproliće, a iz krvoprolića ponovo dolazi do samovlade, pa se i tako moglo pokazati koliko je ona bolja od svega drugoga. A opet, kad narod vlada, nemoguće je da se ne pojavi ujedno zloća; a kad se pojavi zloća prema zajednici, među zlima ne nastaju sukobi nego čvrsta prijateljstva, jer se oni koji nanose zlo zajednici drže na okupu dok to rade. To tako traje sve dok netko ne stane na čelo naroda i ne prekine njihovo djelovanje: zbog toga on izaziva divljenje naroda, i kako

ga izazove, tako postane samovladar; time i on dokazuje da je samovlada najmoćnija. Jednom riječju, da kažemo sažeto: odakle smo dobili slobodu, i tko nam ju je dao? Da li narod ili vlast nekolicine ili samovladar? Moj je prijedlog: budući da nam je slobodu dao jedan čovjek,[28] poduprimo takav isti izbor, a osim toga nemojmo raskidati s očinskim zakonima koji su se pokazali dobrima: to nikako ne bi bilo pametno.«

83. Ova su tri prijedloga bila iznijeta, a preostala se četvorica od sedmorice priklone posljednjemu od njih. Budući da su nadglasali Otanov prijedlog koji je stremio prema jednakopravnosti Perzijanaca, on je okupljenima izgovorio ove riječi: »Ljudi, drugovi, odlučeno je da jedan od nas mora postati kralj, ili izabran kockom, ili tako da perzijskom puku prepustimo da ga izabere, ili na neki drugi način: ja se s vama za to neću natjecati; ne želim, naime, ni vladati ni biti podanikom: odustajem od vlasti pod uvjetom da nikada ne budem nikome od vas podanik, niti ja sâm niti ikoji od mojih potomaka.« Pošto je to rekao, šestorica su redom davala svoj pristanak, a on se nije s njima natjecao nego je napustio skup. Još je i sad njegova kuća jedina slobodna među perzijskim domovima, i kralj nad njom ima toliko vlasti koliko mu sama dopušta, dokle god ne krši perzijske zakone.

84. Preostali su se od sedmorice dogovarali kako bi najpravednije postavili vladara. Donesu odluku da Otanu i svim njegovim potomcima, ako kraljevska vlast prijeđe na nekog drugoga od sedmorice, vladar svake godine daje odabranu međansku odjeću[29] i sve darove koje Perzijanci ponajviše cijene. Odlučili su da mu se ovo daje zbog toga jer je prvi zamislio čitav pothvat

[28] To je bio Kir, v. I,125–130.

[29] Međanska se odjeća smatrala posebno skupocjenom, pa su je perzijski kraljevi poklanjali nerijetko i stranim vladarima.

i uveo ih u nj. To su bile Otanove povlastice, a za svoje su društvo odlučili da svaki od sedmorice smije posjećivati kraljevsku palaču kad god hoće, ako baš tada kralj ne spava sa svojom ženom, te da je kralju zabranjeno da se ženi drugdje osim sa ženama iz porodica urotnika. Što se tiče kraljevske vlasti, odlučili su ovako: čiji konj u trenutku izlaska sunca prvi zarže pošto budu izjahali u predgrađe, taj će preuzeti kraljevsku vlast.

85. Darije je imao konjušara, mudra čovjeka po imenu Ebar; kad su se urotnici razišli, Darije je tom čovjeku rekao: »Ebaru, odlučili smo da u vezi s kraljevskom vlašću postupamo ovako: čiji konj, kad sunce bude izlazilo, prvi zarže pošto budemo izjahali, taj će preuzeti kraljevsku vlast. Ako znaš neko lukavstvo, smisli ga kako bismo se dokopali te časti mi a ne tko drugi.« Ebar je odgovorio ovim riječima: »Ako o tome, o gospodaru, ovisi hoćeš li dobiti kraljevsku vlast ili nećeš, nemoj se uopće bojati zbog toga i budi čvrsto uvjeren da nitko osim tebe neće biti kralj! Raspolažem takvim sredstvima.« Darije reče: »Ako doista raspolažeš takvim lukavstvom, vrijeme je da ga počneš primjenjivati, pa ga nemoj odgađati, jer će se naše natjecanje održati već sutra rano ujutro.« Pošto ga je poslušao, Ebar je postupao ovako: kad je počela padati noć, izvede u predgrađe jednu od kobila, i to onu koju je Darijev konj najviše volio, pa je zaveže i privede joj Darijeva konja, te ga je vodio posve blizu oko kobile, tjerajući ga da je dotiče, dok napokon nije pastuhu dopustio da je objaše.

86. Kad je svitao dan, šestorica su se prema dogovoru pojavila na konjima: dok su jašući prolazili prema predgrađu, kad su bili u blizini onoga mjesta gdje je prošle noći bila privezana kobila, Darijev je konj potrčao i zarzao. Istovremeno s ovim postupkom konja pojavila se munja i čuo se grom. Ti su istovremeni događaji dodatno potvrdili Darija, jer kao da su se

zbili po nekoj višnjoj odluci: ostali su skočili s konja, pa su se duboko klanjali Dariju.

87. Neki tvrde da se Ebar domislio tome, a drugi kažu (i jedno i drugo pričaju Perzijanci) da je on rukom napipao kobilinu stidnicu, pa je zatim sakrio ruku u nabore hlača: kad su s izlaskom sunca i konji morali kretati, Ebar je izvukao ruku i prinio ju je nozdrvama Darijeva konja, a ovaj je, čim je osjetio miris, postao nemiran i zarzao.

88. Tako je Darije sin Histaspov bio izabran za kralja, a u Aziji su mu bili podložni svi osim Arabljana, premda ih je već bio pokorio Kir a nakon njega ponovo i Kambiz. Arabljani nisu nikada priznali da su ih Perzijanci porobili, već su im postali prijatelji kad su dopustili Kambizu prolazak prema Egiptu: naime, bez pristanka Arabljana Perzijanci ne bi mogli upasti u Egipat. Darije se ženio s najodličnijim Perzijankama, dvjema Kirovim kćerima, Atosom i Artistonom, od kojih je Atosa već bila živjela sa svojim bratom Kambizom i nakon toga s magom, a Artistona je bila djevica. Zatim se oženio i s kćerkom Smerdisa sina Kirova koja se zvala Parmija; a imao je i Otanovu kćer, onu koja je razotkrila maga. Njegova je moć ispunjavala sve. Najprije je dao postaviti kameni kip koji je prikazivao čovjeka na konju, a ispisao je slijedeći natpis: »Darije sin Histaspov zaslugom svojega konja (i tu je bilo zapisano njegovo ime) i konjušara Ebara domogao se kraljevske vlasti nad Perzijancima.«

89. Pošto je to obavio, podijelio je Perziju na dvadeset pokrajina što ih oni nazivaju satrapijama; kad je uveo podjelu na pokrajine i kad im je postavio upravitelje, odredio je da mu plaćaju porez po narodima, a tim je narodima pridruživao i susjedne, pa je čak išao i dalje od susjednih naroda i jedna je plemena dodjeljivao jednima a druga drugima. Pokrajine i godišnji dohodak od poreza rasporedio je na ovaj način: onima koji su

plaćali u srebru odredio je da plaćaju talant babilonske mjere, a onima koji su plaćali u zlatu — talant eubejske mjere.[30] Babilonski talant vrijedi sedamdeset i osam eubejskih mina. Pod Kirovom, a kasnije i pod Kambizovom vladavinom nije bilo nikakve odluke o porezu nego su ga plaćali u obliku darova: zbog ove naredbe o porezu i drugih sličnih odredbi Perzijanci kažu da je Darije bio sitni trgovac, Kambiz pravi gospodin, a Kir otac, jer je onaj trgovao na malo svim stvarima, drugi je bio teške prirode i ravnodušan, a ovaj je bio blag i pobrinuo se da im u svemu bude dobro.

90. Od Jonjana i Magnezijaca u Aziji, te od Eoljana, Karana, Likijaca, Milijađana i Pamfilijaca (svima je njima ovaj porez bio određen zajednički) dobivao je četiri stotine talanata srebra. To je bila prva oblast koju je uspostavio; od Mižana, Liđana, Lasonijaca, Kabalijaca i Hitenjana — pet stotina talanata: to je bila druga oblast. Od Helesponćana koji stanuju s desne strane od ulaza u Helespont, te od Frigijaca, azijskih Tračana, Paflagonaca, Marijandinjana i Sirijaca na ime poreza dobivao je tri stotine i šezdeset talanata: to je bila treća oblast. Od Kiličana — tri stotine i šezdeset bijelih konja,[31] svaki dan po jednoga, i pet stotina talanata srebra. Od toga se sto i četrdeset talanata trošilo na konjicu koja je štitila kilikijsku zemlju, a tri stotine i šezdeset talanata nosilo se Dariju: to je bila četvrta oblast.

91. Od grada Posideja, koji je osnovao Amfiloh sin Amfijarejev na granici između Kiličana i Sirijaca, sve do Egipta, osim područja Arabije (ono je bilo oslobođeno poreza), dobivao je tri stotine i pedeset talanata na ime poreza: u toj su oblasti cijela

[30] Eubejski je talant kod Herodota jednak atičkome i ima 60 mina, te odgovara težini od 26,2 kg. Kako je babilonski talant veći od njega za tri desetine, njemu odgovara težina od otprilike 34 kg.

[31] Bijeli su konji bili posvećeni Mitri.

Fenikija, Sirija koja se zove Palestinom i Cipar; to je bila peta oblast. Od Egipta i Libijaca koji stanuju uz Egipat, te od Kirene i Barke (njih je naime pripojio egipatskoj oblasti) dobivao je sedam stotina talanata, a uz to i srebro koje je dolazilo s jezera Meris, a koje je potjecalo od ribolova; ne brojeći to srebro niti njemu pridodano žito, dobivao je sedam stotina talanata: naime, pridodaje se još i sto dvadeset tisuća mjerica žita[32] za Perzijance u Bijeloj tvrđavi[33] u Memfisu i za njihove plaćenike; to je bila šesta oblast. Satagiđani, Gandarijci, Dadičani i Aparićani, svrstani u istu oblast, donosili su sto i sedamdeset talanata: to je bila sedma oblast. Suza i preostala zemlja Kisijaca — tri stotine: to je bila osma oblast.

92. Od Babilona i ostale Asirije dobivao je tisuću talanata srebra i pet stotina uškopljenih dječaka: to je bila deveta oblast. Od Ekbatane i ostale Medije, te od Parikanijaca i Ortokoribanćana — četiri stotine pedeset talanata: to je bila deseta oblast. Kaspijci, Pausičani, Pantimati i Darićani, svrstani u istu oblast, plaćali su dvije stotine talanata: to je bila jedanaesta oblast. Od Baktrijaca sve do Egla na ime poreza dobivao je tri stotine šezdeset talanata: to je bila dvanaesta oblast.

93. Od Paktije i Armenije i susjednih krajeva sve do Crnog mora — četiri stotine talanata: to je bila trinaesta oblast. Od Sagartijaca, Saranga, Tamanejaca, Utijaca i Mičana, te od stanovnika otoka u Crvenom moru, na kojima je kralj naseljavao takozvane preseljenike, od svih njih porez je iznosio šest stotina talanata: to je bila četrnaesta oblast. Saki i Kaspijci plaćali su dvije stotine i pedeset talanata: to je bila petnaesta

32 Jedna mjerica (medimn) sadržavala je 52,5 litre, pa je riječ o 6300000 litara žita!

33 To je bila memfiska tvrđava s perzijskom posadom, koju spominje i Tukidid u *Peloponeskim ratovima*, I,104,2.

oblast. Parti, Horazmijci, Sogdijci i Arijani — tri stotine talanata: to je bila šesnaesta oblast.

94. Parikanijci i Etiopljani iz Azije plaćali su četiri stotine talanata: to je bila sedamnaesta oblast. Matijenjanima, Saspircima i Alarodijcima bilo je određeno dvije stotine talanata: to je bila osamnaesta oblast. Moshima, Tibarenjanima, Makroncima, Mosinečanima i Marima bilo je naloženo da daju tri stotine talanata: to je bila devetnaesta oblast. A Indijci, koji su daleko najbrojniji od svih nama poznatih naroda, plaćali su više od drugih, i to tri stotine šezdeset talanata zlatnoga praha: to je bila dvadeseta oblast.

95. Babilonsko srebro uspoređeno s eubejskim talantima daje devet tisuća osam stotina i osamdeset talanata, a zlato je trinaest puta vrednije od srebra, pa onaj zlatni prah u eubejskim talantima iznosi četiri tisuće šest stotina i osamdeset talanata. Zbroj svega zajedno, dakle, što je Darije skupljao kao godišnji porez daje četrnaest tisuća pet stotina i šezdeset eubejskih talanata: a one manje prihode ispuštam i o njima i ne govorim.[34]

96. To je porez koji je pristizao Dariju iz Azije i iz malog dijela Libije. Kako je vrijeme prolazilo, još je poreza pristizalo s otoka i od stanovnika Evrope, iz područja do Tesalije. Taj je porez kralj spremao u svoju riznicu na ovakav način: otopio ga je i ulijevao u glinene ćupove, a kad bi napunio posudu, skidao bi uokolo glinu. Kad bi god zatrebao novca, trgao bi onoliko lijevane kovine koliko bi mu u tom trenutku trebalo.

[34] Ako se zbroje svi porezi (bez indijskog zlata), oni iznose 7600 babilonskih talanata srebra, što je uistinu 9880 eubejskih talanata (tj. 258856 kg srebra). Ukupna suma odgovara 381472 kg srebra.

97. Ovo su bile pokrajine i odredbe o porezima: jedino nisam spomenuo perzijsku zemlju među onima koje plaćaju porez; naime, Perzijanci nastavaju zemlju koja je oslobođena poreza. A ovima nije bilo određeno da plaćaju ikakav porez, nego su pribavljali darove: Etiopljani koji graniče s Egiptom i koje je pokorio Kambiz u toku svojeg pohoda na one dugovječne Etiopljane, a ovi sami stanuju oko svete Nise i održavaju svečanosti u čast Dionisu. Ti Etiopljani i njihovi susjedi upotrebljavaju isto sjemenje kao i Indijci Kalanćani, a imaju podzemne kuće. Oni su i jedni i drugi pribavljali svake treće godine — a isto to čine sve do danas — dva henika netopljena zlata,[35] dvije stotine trupaca ebanovine, pet etiopskih dječaka i dvadeset velikih slonovskih kljova. Kolhiđani i njihovi susjedi sve do planine Kavkaza (do te planine doseže perzijska vlast, a sjeverno od Kavkaza nitko i ne mari za Perzijance) odredili su za sebe da daju darove, a te darove što su ih odredili još i danas pribavljaju svake pete godine, i to stotinu dječaka i stotinu djevojčica. Arabljani su pribavljali tisuću talanata tamjana svake godine. Oni su, dakle, te darove nosili kralju, mimo poreza.

98. Indijci onu veliku količinu zlata, od koje kralju nose već spomenuti zlatni prah, dobivaju na ovaj način. Na istoku Indije postoji pustinja; od ljudi u Aziji koji su nam poznati ili o kojima postoje pouzdane obavijesti Indijci stanuju najdalje prema istoku i izlasku sunca: istočno od Indije golet je zbog pustinje. Ima mnogo indijskih naroda, i oni ne govore međusobno istim jezikom, a neki su od njih nomadi, dok drugi to nisu; dio ih nastava vlažne nizine uz rijeku i hrani se sirovim ribama koje hvataju ploveći, s čamaca od trske: svaki je čamac načinjen od jednog koljena trske.[36] Ti Indijci nose odjeću od rogoza: u rijeci

[35] Henik je mjera za volumen (= 1,1 litra).

[36] Riječ je o golemim stabljikama trske, ponekad visokim i 15 metara, pa se čamac izrađuje od jednog dijela stabljike, koji se nalazi između dvaju zadebljanja.

odrežu rogoz i izmlate ga, zatim ga spletu poput košare i navlače ga kao oklop.

99. Drugi su opet Indijci, koji stanuju još istočnije od ovih, nomadi, jedu sirovo meso, a zovu se Padejci. Priča se da imaju ovakve običaje: kad netko od njihovih sugrađana, bilo žena bilo muškarac, oboli, muškarca ubijaju njegovi najbolji prijatelji, jer kažu da im izjedan bolešću kvari meso; on niječe da je bolestan, no oni mu to ne priznaju, pa ga ubiju i goste se njegovim mesom. Kad se žena razboli, jednako kao s muškarcima s njom postupaju žene koje su joj najbliže drugarice. A onoga tko doživi starost žrtvuju i goste se njegovim mesom. Ali to stanje ne uspijevaju doživjeti mnogi od njih: ubijaju već prije toga svakoga koga zahvati bolest.

100. Drugačiji običaj imaju neki drugi Indijci: oni ne ubijaju ništa živo, niti što siju, niti imaju nastambe, i jedu biljke, a imaju neku biljku veličinom nalik na proso koja se nalazi u ljusci i raste sama iz tla, pa je sakupljaju, kuhaju s ljuskom i njome se hrane. Kad se netko od njih razboli, otiđe u pustinju i ondje leži: nitko ne mari niti je li umro ili još boluje.

101. Svi ovi Indijci koje sam nabrojio spolne odnose obavljaju javno poput stoke, a i koža im je svima jednaka i vrlo slična koži Etiopljana. Njihovo muško sjeme kojim oplođuju žene nije, kao kod drugih ljudi, bijelo nego je crno kao i koža: istim takvim sjemenom oplodnju vrše i Etiopljani. Ti Indijci stanuju dalje od Perzijanaca prema jugu i nikada se nisu podvrgli kralju Dariju.

102. Drugi opet Indijci, koji žive u blizini grada Kaspatira i Paktije, stanuju dalje od ostalih Indijaca prema sjeveru i sjevernim krajevima, a način im je života posve nalik životu Baktrijaca: oni su najborbeniji među Indijcima i upravo oni šalju

zlato, jer se od njih dalje pruža golet s pijeskom. U toj goleti i pijesku ima mravi koji su veličinom manji od pasa a veći od lisica:[37] nekoliko ih je i na perzijskom dvoru, a ulovljeni su ovdje. Ti mravi grade nastambe pod zemljom i iznose pri tom pijesak baš na isti način kao i mravi u Grčkoj, a i oblikom su im vrlo slični; pijesak je što ga iznose zlatonosan. Po taj pijesak Indijce šalju u pustinju tako da svaki upregne zajedno tri deve, pa su s obiju strana mužjaci koji vuku užad, a u sredini je ženka: na njoj jaše sam Indijac, a nastoji da upregne onu koju je odvukao od što manje mladunčadi; deve im nisu brzinom slabije od konja, a uz to su mnogo snažnije od njih za nošenje tereta.

103. Za one od Grka kojima je to poznato ne opisujem kakav oblik ima deva; ali za one koji to ne znaju reći ću slijedeće. Deva na stražnjim nogama ima četiri bedra i četiri koljena,[38] a spolni joj je organ među stražnjim nogama okrenut prema repu.

104. Indijci na taj način i s takvom zapregom odlaze po zlato, a vode računa o tome da idu po taj plijen u doba najveće žege, jer se mravi skrivaju od žege pod zemlju. A sunce kod tih ljudi najjače žeže ujutro, a ne kao kod drugih u podne, pa zenit dosiže u vrijeme kad se tržnica napušta.[39] U tom razdoblju pali mnogo jače nego u Grčkoj u podne, tako da se priča da se Indijci u to doba namaču u vodi. U podne sunce pali Indijce gotovo jednako kao i druge ljude, a poslije podne sunce kod njih postaje slično našemu ujutro. Nakon toga, dok sunce odlazi,

[37] Prema mišljenju komentatora zacijelo se radi o sviscima koji imaju nastambe pod zemljom.

[38] Herodot vjerojatno devine visoko smještene pete smatra drugim parom stražnjih koljena.

[39] Tj. oko 10 sati prije podne. Herodot zamišlja da su Indijci na istočnom kraju svijeta, gdje sunce izlazi, pa im je, dok se uspinje prema zenitu, bliže nego Grcima, a kasnije se sve više udaljuje od Indije što je bliže zapadu.

postaje sve hladnije, tako da je u trenutku zalaska veoma hladno.

105. Čim Indijci s vrećama stignu do određenog mjesta, ispune te vreće pijeskom i vraćaju se što je brže moguće natrag: naime, mravi ih odmah prepoznaju, kako pričaju Perzijanci, po mirisu i gone. S njima se ništa drugo ne može uspoređivati po brzini, tako da se nitko od Indijaca ne bi mogao spasiti, ako ne bi dovoljno odmakli putem prije nego što se mravi počnu okupljati. Tada mužjake deva, budući da oni slabije trče od ženki, isprežu iz zaprege, ali ne oba istovremeno; ženke, koje misle na svoje mlade što su ih ostavile, nikako ne popuštaju u trčanju. Većinu zlata Indijci, prema pričanju Perzijanaca, pribavljaju ovako; mnogo je manje onoga koje se dobiva kopanjem iz zemlje.

106. Najudaljeniji krajevi naseljena svijeta zadobili su najveće dragocjenosti, jednako kao što je Grčka zadobila najljepši spoj godišnjih doba. Tako je Indija najudaljenija od naseljenih zemalja prema istoku, kao što sam malo prije rekao: ondje su, s jedne strane, životinje, i četveronožne i krilate, mnogo veće nego u drugim krajevima, uz izuzetak konja (oni su manji od međanskih, koji se zovu i nesejski[40]), ondje ima, s druge strane, neizmjerno mnogo zlata, i onoga koje se kopa, i onoga koje nanose rijeke, i onoga, kako sam spomenuo, koje otimaju mravima. Ondje divlje drveće rađa kao plod vunu koja ljepotom i kakvoćom nadmašuje ovčju: Indijci prave odjeću od plodova takva drveća.[41]

40 Zato što se uzgajaju u Nesejskoj dolini.

41 Radi se o pamuku.

107. Prema jugu od naseljenih je krajeva najudaljenija Arabija, i jedino ona od svih zemalja rađa tamjan, mirtu, kasijski lovor, cimet[42] i gumu. Sve to osim mirte Arabljani dobivaju uz golem trud. Tamjan skupljaju paleći stirakovo drvo[43] koje Feničani uvoze u Grčku: dobivaju ga paleći to drvo, jer to drveće koje je puno tamjana čuvaju krilate zmije, malene po veličini i šarene po izgledu, u velikom mnoštvu oko svakog stabla, a to su one zmije koje napadaju i Egipat.[44] Ničim se drugim ne mogu odagnati od stirakova stabla osim dimom.

108. Arabljani pričaju i to da bi cijela zemlja bila prekrivena ovim zmijama kad im se ne bi događalo ono isto što se događa otrovnicama. Božanska providnost, kao što se i može očekivati, u svojoj je mudrosti uredila da sve one životinje koje su po prirodi strašljive i koje služe čovjeku za jelo budu vrlo plodne da ne bismo ostali bez hrane, a da opasne i strašne imaju malo potomstva. Zato je, na primjer, zec, koji je lovina za sve zvijeri, ptice i ljude, tako silno plodan: jedino kod njega među svim životinjama prije koćenja dolazi do još jednog oplođivanja, pa je jedno mlado već dlakavo u trbuhu, drugo još golo, treće se tek oblikuje u maternici, a četvrto začinje. Kod zeca se to tako zbiva, a lavica, koja je najgrabljivija i najsrčanija, samo jednom u životu rađa jedno mlado: naime, u porodu izbacuje zajedno s mladunčetom maternicu. A uzrok je tome ovaj: kad se mladunče u maternici počne micati, budući da ima daleko najoštrije kandže među svim zvijerima, ono grebe maternicu,

[42] Drvo od kojeg se dobiva cimet i koje zapravo raste u Indiji i na Cejlonu, odakle je trgovinom došlo u Arabiju, zove se cinamon: kod Herodota ta riječ označava i biljku i začin.

[43] Stirakovo drvo (*Liquidambar orientalis* iz porodice *Hamamelidaceae*) stablo je visoko oko 20 metara, čijim se zarezivanjem dobiva mirisni balzam (koji zapravo nije tamjan: on se dobiva iz drugih biljaka koje također rastu u Južnoj Arabiji).

[44] O krilatim zmijama (koje su možda skakavci) v. II,75.

te kako raste, sve je više razdire i trga; kad je vrijeme porodu, ništa od nje ne ostaje cijelo.[45]

109. Isto tako, kad bi se otrovnice i krilate zmije iz Arabije razmnožavale onako kakva im je priroda, za ljude ne bi bilo životnog prostora: no kada se one pare u dvoje i kad je mužjak usred samog čina, dok on još izbacuje sjeme, ženka ga hvata za vrat i, pošto ga čvrsto zagrize, ne pušta ga prije nego što ga progrize. Mužjak umire na navedeni način, a ženka plaća ovakvu kaznu zbog mužjaka: mladunčad još u trbuhu osvećuje svojega oca i izjeda maternicu, pa kad joj progrize utrobu, dolazi na svijet. A druge zmije, koje nisu opasne za ljude, nesu jaja i izliježu velik broj mladih. Otrovnica ima po cijelom svijetu, a mnoštvo se krilatih zmija pojavljuje samo u Arabiji i nigdje drugdje: zato i izgleda kao da ih je mnoštvo.

110. Tako Arabljani dobivaju tamjan, a kasijski lovor ovako: pošto zavežu oko cijelog tijela i preko lica, osim preko samih očiju, goveđe i razne druge kože, kreću po kasijski lovor: on raste u plitkom jezeru, a oko jezera i nad njim borave krilate životinje, koje ponajviše sliče šišmišima i koje vrlo glasno zuje, a u borbi su srčane; dok se bere kasijski lovor, treba te životinje tjerati od očiju.[46]

111. Još je neobičniji način na koji sakupljaju cimet: ne znaju, naime, kazati gdje on raste i koji kraj njime rađa, jedino što neki tvrde — a vjerojatno imaju pravo — da on niče u istim onim područjima u kojima je Dionis bio othranjen. Kažu da velike ptice donose te suvarke koje mi, jer smo tako naučili od

[45] Zoološke, biološke i anatomske Herodotove predodžbe sasvim očito ne odgovaraju stvarnosti; realnija znanja o ovim pojavama Grci će početi stjecati stoljeće kasnije, u Aristotelovo doba.

[46] Nije jasno o kojim se životinjama radi.

Feničana, zovemo cimet, a ove ih ptice donose u gnijezda izgrađena od blata na vrletnim liticama planina, gdje ljudi nemaju uopće nikakva pristupa. Arabljani se u toj prilici dovijaju tako da rasijecaju ud po ud magarce, goveda i ostalu stoku na što veće dijelove, pa ih odnose u ona područja i stave ih blizu gnijezda, te se udalje od njih: a ptice slijeću i prenose njihove udove do gnijezda, no ona ne mogu izdržati tu težinu, pa se ruše na tlo; Arabljani tada prilaze i skupljaju ih. Tako prikupljen cimet stiže odavde i u druge zemlje.

112. Od ovoga je još neobičnije kako dobivaju gumu koju Arabljani nazivaju »ladanon«. Naime, premda nastaje na najsmrdljivijim mjestima, sama najljepše miriše: ona se pronalazi u bradi jarca, odakle curi kao smola iz stabla. Upotrebljava se u mnogim mastima, a Arabljanima ponajviše služi za kađenje.

113. Toliko neka bude rečeno o miomirisima po kojima Arabija neobično ugodno miriše. Imaju i dvije vrste ovaca dostojnih divljenja, kakvih nema nigdje drugdje: jedne od njih imaju dugačke repove, ne kraće od tri lakta, pa ako bi im netko dopustio da im se oni vuku, imale bi rane na repovima od povlačenja po tlu; no sada svaki pastir zna iznaći pomoć za to tešući drvo: prave mala kolica i vežu ih ispod repa, tako da svakoj pojedinoj ovci privezuju rep za kolica; druga vrsta ovaca ima širok rep, i to oko jednog lakta.

114. Tamo gdje se jug proteže prema strani na kojoj sunce zalazi[47] najudaljenija je od naseljenih zemalja Etiopija: ona sadržava u sebi mnogo zlata, goleme slonove, svakojako divlje drveće, pa i ebanovo drveće, te veoma velike, lijepe i dugovječne ljude.

[47] Tj. prema jugozapadu.

115. To su najudaljeniji krajevi u Aziji i u Libiji; što se tiče Evrope, ne mogu točno kazati nešto o najudaljenijim zemljama na njezinu zapadu: ne prihvaćam, naime, da postoji rijeka koju barbari nazivaju Eridan i koja utječe u more na sjeveru, odakle se priča da dolazi jantar, niti poznajem otoke po imenu Kositreni, s kojih nam dolazi kositar. S jedne strane, samo ime Eridan kazuje da je grčko a ne barbarsko i da ga je skovao neki pjesnik; s druge strane, ne mogu kazati da sam bilo od koga čuo, iako sam se oko toga trudio, da je svojim očima vidio kako na onoj strani Evrope postoji more. No svakako, kositar i jantar dolaze nam iz najudaljenijih područja.

116. Na sjeveru Evrope, kako izgleda, ima daleko najviše zlata. Kako se ono dobiva, ni to ne mogu točno kazati, no pripovijeda se da ga jednooki ljudi Arimaspi otimaju od orlolavova.[48] Ja ne vjerujem u to da postoje jednooki ljudi, a da su po ostalim svojim osobinama jednaki drugim ljudima. Čini se, stoga, da najudaljenija područja, koje okružuju ostale zemlje i obuhvaćaju ih, čuvaju ono što smatramo najljepšim i najrjeđim.

117. U Aziji se nalazi nizina okružena sa svih strana planinama, a kroz planine vodi pet usjeka:[49] ta je nizina nekada pripadala Horazmijcima, a leži na granici između Horazmijaca, Hirkanaca, Parta, Saranga i Tamanejaca, no otkada vlast drže Perzijanci, ona pripada kralju. Iz onih okolnih planina teče velika rijeka koja se zove Akej. Ona je ranije, podijeljena u pet rukavaca, natapala polja u pet navedenih zemalja, a prolazila je u svaku od njih posebnim usjekom, no otkada su potpale pod Perzijance, dogodilo im se ovo: kralj je zagradio usjeke kroz planine i postavio je na svakom usjeku branu, pa kad je tako

48 Orlolavovi ili grifoni su mitske životinje s lavljim tijelom i orlovskom glavom.
49 Teško je odrediti gdje se doista nalazi ta nizina.

bilo spriječeno otjecanje vode, nizina između planina pretvorila se u more u koje rijeka utječe a nigdje nema izlaza. Oni koji su se prije redovito snabdijevali vodom odatle, otkad se više njome ne mogu služiti, nalaze se u velikoj nevolji. Naime, zimi im bog šalje kišu kao i drugim ljudima, ali ljeti im je, kad su sijali proso i sezam, ta voda bila neophodna. Kako im voda uopće ne pritječe, oni sami, zajedno sa svojim ženama, odu u Perziju i pred kraljevim vratima viču i jauču, a kralj naređuje da se otvori brana koja vodi prema onima koji najviše oskudijevaju vodom. Kad se natopljeno tlo posve zasiti vode, ta se brana ponovo zatvara, a on naređuje da se otvori brana kod onih koji među preostalima najviše oskudijevaju. Kako znam po čuvenju, kralj otvaranjem brane osim poreza zarađuje golem novac. To je tako.

118. Jednome od sedmorice ljudi koji su se pobunili protiv maga, Intafrenu, dogodilo se da je odmah nakon pobune zbog svoje drskosti završio život; htio je ući u kraljevsku palaču i raspraviti nešto s kraljem: bili su donijeli odluku da pobunjenici protiv maga mogu doći pred kralja bez najave, ako kralj upravo nije u postelji sa ženom. Stoga je Intafren smatrao da nije potrebno da ga itko najavi, već je htio ući pozivajući se na to da je on jedan od sedmorice; stražar na vratima i kraljevski najavljivač nisu ga puštali i kazali su mu da je kralj sa ženom u postelji. Intafren je mislio da mu oni lažu, pa je postupao ovako: izvukao je zakrivljeni bodež pa im je stao sjeći uši i nosove, te ih je nanizao na konjski podvodac, zavezao im to oko vrata i potjerao ih.

119. Oni se pojave pred kraljem i obavijeste ga o razlogu zbog kojeg im se to dogodilo. Budući da se Darije pobojao da su šestorica zapravo to učinila po dogovoru, pozivao je svakoga od njih pojedinačno i zapitao ih je za mišljenje da li se slažu s onime što je Intafren uradio. Kad je razabrao da on to nije učinio uz

njihovo znanje, uhvati samog Intafrena, njegovu djecu i sve njegove ukućane, jer je bio čvrsto uvjeren da Intafren sa svojim rođacima snuje protiv njega urotu, a pošto ih je sve zajedno uhvatio, osudio ih je na smrt. No Intafrenova je žena počela dolaziti pred kraljeva vrata i neprestano je plakala i glasno jaukala; kako je stalno to isto radila, natjerala je Darija da joj se smiluje, pa joj je poslao glasnika s ovakvim riječima: »Ženo, kralj Darije poklanja ti mogućnost da oslobodiš jednog od zatočenih ukućana, i to kojega god od svih njih hoćeš.« A ona je, pošto je razmislila, odgovarala ovako: »Ako mi kralj poklanja život jednoga, od svih njih biram svojega brata.« Kad je to saznao, Darije se začudio i poslao joj je poruku s riječima: »Ženo, kralj te pita što ti je bilo na pameti kad si ostavila na cjedilu muža i djecu, a odabrala da ti brat ostane živ, iako ti je on manje blizak od djece i manje ljubljen nego muž.« Ona mu je ovako odgovarala: »O kralju, ako bi bog htio, mogla bih imati drugog muža, pa i drugu djecu, ako bih ovu izgubila; no budući da mi ni otac ni majka više nisu među živima, više ni na koji način ne mogu dobiti drugog brata. Upravo sam to imala na umu kad sam tako odabrala.« Dariju se učinilo da je žena ispravno kazala pa je pustio, jer mu se ona svidjela, onoga koga je tražila, a uz to i najstarijeg od sinova, a ostale je sve dao pogubiti. Na navedeni je način već u početku život izgubio jedan od sedmorice.

120. Otprilike u vrijeme kad je Kambiz bio bolestan, zbilo se ovo. Namjesnik Sarda bio je Oret, čovjek Perzijanac, a njega je postavio na to mjesto Kir. On je poželio izvršiti jedno bezbožno djelo: želio je uhvatiti i uništiti Polikrata Samljanina, premda od njega nije ništa loše doživio, niti je čuo ružnu riječ, pa čak ga nije nikada prije ni vidio, a sve to — kako mnogi kažu — iz ovakva razloga: pred vratima palače sjedili su Oret i jedan drugi Perzijanac, kojemu je ime bilo Mitrobat i koji je bio upravitelj

oblasti u Daskiliju, te im je razgovor prešao u svađu; dok su se prepirali oko zasluga, Mitrobat je rekao Oretu predbacujući mu: »Ti bi htio biti muškarac, a nisi osvojio za kralja otok Sam koji leži pokraj tvoje oblasti i tako ga je lako pokoriti da ga je zauzeo jedan obični domorodac s petnaest oklopnika i sada njime vlada.« Jedni kažu da Oret, pošto je to čuo i pošto ga je prijekor povrijedio, nije poželio osvetiti se onome tko mu je to rekao nego posve uništiti Polikrata zbog kojega je čuo tu pogrdu.

121. Nekolicina opet govori da je Oret poslao na Sam izaslanika s molbom za nešto (ali što je to bilo, ne kažu), te da je Polikrat baš sjedio u muškim odajama, a uz njega je bio i Anakreont Tejanin: Polikrat je ili namjerno zanemarivao Oretovu molbu ili se to dogodilo slučajno; naime, kad je Oretov izaslanik došao i pokušavao mu se obratiti, Polikrat (koji je upravo bio okrenut prema zidu) nije se ni okrenuo niti je što odgovorio.

122. Ova se dva događaja navode kao razlozi Polikratove smrti, pa svatko može slobodno vjerovati u koji od njih hoće. Oret, čije je sjedište bilo u Magneziji s one strane rijeke Meandra, poslao je Mirsa sina Gigova, Liđanina, na Sam s porukom, budući da je razabrao Polikratov naum. Polikrat je bio, naime, prvi od Grka za koga znamo da je naumio osvajati prevlast na moru, ako izuzmemo Minosa iz Knosa i ako je postojao tko drugi prije njega tko je bio zavladao morem: no među pokoljenjima običnih ljudi[50] Polikrat je bio prvi koji je čvrsto vjerovao da će zavladati Jonijom i otocima. Pošto je to razabrao i o tome razmišljao, Oret je poslao poruku ovakva sadržaja: »Oret kazuje Polikratu ovako. Čujem da se pripremaš za velike pothvate i da

[50] Dakle ne bogova ili mitskih i legendarnih heroja.

ti nedostaje novac za ostvarenje nakana. Budeš li ovako učinio, popravit ćeš svoje prilike, a i meni ćeš pomoći: meni kralj Kambiz radi o glavi, i to mi je posve jasno objavljeno. Pokupi i mene samoga i moj novac, pa jedan dio zadrži za sebe a drugi ostavi meni u posjedu: ako je riječ o novcu, zavladat ćeš cijelom Grčkom! Ako mi ne vjeruješ to u vezi s novcem, pošalji nekoga u koga imaš najviše povjerenja, pa ću mu ga ja pokazati.«

123. Kad je to čuo, Polikrat se razveselio, a prijedlog mu se sviđao: kako je silno čeznuo za novcem, najprije je poslao da pogleda blago Meandrija sina Meandrijeva, svojeg sugrađanina koji mu je bio tajnik; on je nešto kasnije od ovih događaja sav nakit iz Polikratovih muških odaja koji je bio vrijedan spomena poklonio Herinu hramu. Oret, vidjevši da je to onaj kojega očekuje radi pregleda blaga, odlučio je postupati ovako: ispunio je osam kovčega kamenjem, osim sasvim plitko uz gornje rubove, pa je na površini iznad kamenja nabacao zlato i, pošto je zatvorio kovčege, držao ih je u pripravi. Kad je Meandrije došao i sve pogledao, slao je poruku Polikratu.

124. Iako su ga i gatari i prijatelji veoma odgovarali od toga, on se osobno pripremao na put, čak i usprkos tome što mu je kći u snu vidjela ovakav prikaz: činilo joj se da joj otac visi u zraku i da ga Zeus kupa, a Helije ga maže uljem. Kad je vidjela taj prikaz, sve je poduzimala da Polikrat ne otputuje k Oretu, te mu je i u trenutku kad je kretao na lađu s pedeset vesala dovikivala zlokobne riječi. Polikrat joj se zagrozio da će dugo vremena ostati neudana djevojka ako se on živ vrati. A ona je izrekla molitvu da se ta prijetnja ispuni, jer joj je bilo milije da ostane dugo vremena djevojka nego bez oca.

125. Polikrat je prezreo sve te savjete i plovio je k Oretu, a sa sobom je vodio između mnogih drugih svojih sudrugova i

Demokeda sina Kalifontova, čovjeka iz Krotona, koji je bio liječnik i u svoje je doba najbolje primjenjivao liječničko umijeće. Kad je Polikrat stigao u Magneziju, sramotno je poginuo na način koji nije bio dostojan ni njega samoga ni njegove uznositosti, jer se ni samovladari u Sirakuzi, niti bilo koji drugi od grčkih tirana, ne mogu usporediti po raskoši s Polikratom. Pošto ga je ubio tako da to ne dolikuje da bude ispričano, Oret ga je pribio na križ; one pratioce koji su bili Samljani pusti da se vrate, ali je od njih tražio da budu svjesni kako su zahvaljujući njemu postali slobodni, a one pratioce koji su bili stranci i robovi držao je kao roblje. Polikrat je viseći na križu ispunjavao u potpunosti kćerkino priviđenje: kupao ga je Zeus kad je god kišilo, a Helije ga je mazao kad se znoj slijevao iz njegova tijela. Tako je golema sreća dovela na kraju Polikrata upravo na mjesto koje mu je prorekao egipatski vladar Amasis.

126. Nedugo zatim i Oreta je stigla kazna zbog Polikrata. Naime, nakon Kambizove smrti, i dok su magi bili na vlasti, Oret je ostao u Sardu i nije pružao Perzijancima nikakvu pomoć kad su im Međani otimali vlast: dapače, u toku onih nereda ubio je Mitrobata, namjesnika iz Daskilija koji ga je prekorio zbog njegova stava prema Polikratu, a ubio je i Mitrobatova sina Kranaspa — obojica su bili ugledni Perzijanci —, te je počinio i razna druga zlodjela i ubio jednog Darijeva glasnika–konjanika koji mu je došao, i to zato što mu se nisu svidjele poruke, a ubio ga je dok se vraćao natrag poslavši svoje ljude da mu prepriječe put i, pošto ga je ubio, uklonio ga je zajedno s konjem.

127. Čim je osvojio vlast, Darije je htio kazniti Oreta za sve zločine, a najviše za Mitrobata i njegova sina. Činilo mu se nezgodnim da otvoreno šalje vojsku na njega, jer su prilike još bile nemirne, on sam je tek nedavno osvojio vlast, a znao je da

Oret raspolaže velikom moći, da ima tisuću Perzijanaca kao tjelesnu stražu i da njegovoj oblasti pripadaju i Frigija, i Lidija, i Jonija. Zbog toga je Darije smislio ovo; sazvao je najuglednije Perzijance i govorio im je ovako: »Perzijanci, tko bi od vas preuzeo na sebe da za mene izvrši nešto s pomoću razbora a ne sile i vojske? Naime, ondje gdje je potreban razbor, nema mjesta sili. Tko bi od vas bio u stanju da mi dovede Oreta živa ili da ga ubije? On nije pružio Perzijancima nikakvu pomoć, a počinio je silna zlodjela: dvojicu je od nas uništio, Mitrobata i njegova sina, a uz to je ubio one koje sam mu ja slao da ga pozovu ovamo, i na taj je način iskazivao nepodnošljivu obijest. Stoga, prije nego što izvrši neki još veći zločin prema Perzijancima, moramo ga u tome smrću spriječiti!«

128. Darije je tako pitao, a među njima se javi trideset muževa, i svaki je pojedini to želio uraditi. Budući da su se počeli međusobno prepirati, Darije ih je prekinuo u svađi prijedlogom da biraju s pomoću ždrijeba: a ždrijeb je među svima njima odabrao Bageja sina Artontova. Odabran na taj način, Bagej postupi ovako: napisao je mnogo pisama o najrazličitijim stvarima i udario je na njih Darijev pečat, te je zatim zajedno s pismima otišao u Sard. Kad je ondje stigao i kad se pojavio pred Oretom, otvarao je jedno po jedno pismo i davao ga na čitanje kraljevskom tajniku (svi, naime, namjesnici imaju kraljevske tajnike); Bagej je ta pisma davao zato da iskuša tjelesne stražare da li bi pristali na pobunu protiv Oreta. Kako je zapažao da se oni prema pismima odnose s velikim poštovanjem a prema njihovu sadržaju sa još većim, dâ još jedno pismo u kojem su bile ove riječi: »Perzijanci, kralj vam Darije zabranjuje da čuvate Oreta.« Čim su to čuli, odlože preda nj svoja koplja. Kad je Bagej vidio da se i u tome pokoravaju pismu, odmah se ohrabrio i dâ tajniku i posljednje pismo u kojem je pisalo: »Kralj Darije zapovijeda Perzijancima u Sardu da ubiju Oreta.« Čim su to

čuli, tjelesni stražari potegnu zakrivljene bodeže i ubiju ga na licu mjesta. Tako je Oreta Perzijanca stigla kazna za Polikrata Samljanina.

129. Kad su se vratili i prenijeli Oretove stvari u Suzu, nedugo nakon toga dogodilo se da je kralj Darije u lovu na divlje zvijeri skakao s konja i uganuo nogu. Bilo je to vrlo teško uganuće, jer mu je gležanj izašao iz zgloba. Kako je i prije imao običaj da se okružuje onima koji su se smatrali najboljim egipatskim liječnicima, dao je njima da ga liječe. A oni su nogu silom istezali, pa su samo pogoršavali stanje. Sedam je dana i sedam noći Darije podnosio nesanicu zbog stalno prisutne boli, a osmoga dana, kako je Dariju neprestano bilo loše, netko tko je usput još prije u Sardu čuo za umijeće Demokeda iz Krotona dojavi to Dariju: a on je tražio da ga što prije vode k njemu. Kad su ga pronašli među Oretovim robljem, gdje je bio posve zanemaren, dovedu ga pred kralja okovana lancima i odjevena u prnje.

130. Darije ga je, kad je Demoked izašao preda nj, pitao razumije li se u liječničko umijeće; ovaj je to nijekao, jer se plašio da ne bude zauvijek odvojen od svoje Grčke ako se razotkrije tko je. No Dariju je bilo jasno da on poznaje ovu vještinu, pa je zapovijedao da stražari koji su ga doveli donesu ovamo bičeve i šiljate motke za mučenje. Na to onaj prizna rekavši da ne poznaje vještinu baš u potpunosti, ali da se družio s liječnikom, pa ima nekakvo slabo znanje. A kad mu se zatim Darije prepustio na liječenje, upotrebom grčkih ljekarija i primjenom blagih sredstava umjesto onih žestokih uspijevao je postići da Darije može spavati, a nakon kratka ga je vremena i izliječio, iako se kralj više nije ni nadao da će mu noga ikada ozdraviti. Na to mu Darije dâ na dar dva para zlatnih okova; Demoked ga je upitao da li mu to udjeljuje dvostruku nevolju zato što ga je izliječio. Dariju su se ove riječi svidjele, pa ga

pošalje k svojim ženama. Dok su ga vodili, eunusi su govorili ženama da je upravo ovaj čovjek kralju spasio život. Tada je svaka od njih počela grabiti zdjelicom iz sanduka sa zlatom i obdarivale su Demokeda tako obilnim poklonima da je sluga po imenu Skiton, koji je išao iz njega i skupljao zlatnike[51] što su padali po tlu iz zdjelica, prikupio veliku količinu zlata.

131. Taj je Demoked ovako došao iz Krotona i pridružio se Polikratu: u Krotonu je bio u svađi s ocem teške naravi; kad ga više nije mogao podnositi, napustio ga je i putovao je na Eginu. Kad se tamo smjestio, već je prve godine nadmašio ostale liječnike, premda nije imao nikakvih sprava niti je raspolagao oruđem koje je neophodno za to umijeće. Druge su mu godine Eginjani iz državne blagajne plaćali talant,[52] treće Atenjani stotinu mina, a četvrte godine Polikrat dva talanta. Tako je došao na Sam, a liječnici iz Krotona stekli su dobar glas ponajviše zahvaljujući ovom čovjeku: [to se zbilo onda kad su se liječnici iz Krotona smatrali najboljima u Grčkoj, a odmah iza njih bili su Kirenjani. U isto se vrijeme za Argivce pričalo da su najbolji od Grka u glazbi.][53]

132. Pošto je tada izliječio Darija u Suzi, Demoked je posjedovao vrlo veliku kuću i primljen je među goste za kraljevskom trpezom, pa mu je sve drugo bilo dozvoljeno osim jednoga — povratka u Grčku. Svojim molbama kod kralja spasio je egipatske liječnike koji su prije njega liječili kralja i koji su trebali biti razapeti na križ jer ih je nadmašio grčki liječnik; osim toga, spasio je i nekog proroka iz Elide koji je bio u Polikratovoj

[51] U originalu se spominje stater, perzijski zlatnik koji je upravo Darije počeo kovati, pa se nazivao i darik (v. bilj. 37 uz I,54).

[52] Tj. primili su ga u državnu službu kao liječnika. Talant sadržava 60 mina.

[53] Dio u uglatim zagradama većina izdavača smatra neautentičnim.

pratnji i koji se našao sasvim zanemaren među robljem. Demoked je stekao kod kralja veoma velik ugled.

133. Nedugo se nakon toga zbilo nešto drugo: Atosi kćeri Kirovoj a ženi Darijevoj izraste čir na dojci, koji se, pošto je pukao, širio dalje. Dok je bio malen, ona ga je skrivala i od srama nije nikome o njemu govorila, a kad se stanje počelo pogoršavati, pozvala je Demokeda i pokazala mu je čir. On joj reče da će je izliječiti ali ju je istovremeno usrdno molio da mu obeća kako će mu zauzvrat učiniti ono što bude od nje zatražio, a neće tražiti ništa što bi je moglo sramotiti.

134. Zatim ju je liječio i čim ju je izliječio, Atosa, prema Demokedovim uputama, počne Dariju u postelji govoriti ovakav govor: »O kralju, iako posjeduješ toliku moć, besposleno sjediš i ne stječeš za Perzijance niti ikakav narod niti bilo kakvu novu moć. Dolikovalo bi da se čovjek, koji je tako mlad i koji raspolaže tako golemim blagom, u nečemu očito iskaže kako bi i Perzijanci razabrali da im vlada muškarac. Takav bi ti čin nosio dvostruku korist: Perzijanci bi znali da ih vodi pravi muškarac i ne bi, zauzeti ratovanjem, imali vremena da kuju urote protiv tebe. Upravo sada, dok si u mladenačkoj dobi, morao bi izvesti neki pothvat: dok ti je tijelo u usponu, ujedno ti je u usponu i duh, a kad stariš, stari ti ujedno i duh, i sve je manje snage bilo za kakvo djelovanje.« Ona je tako govorila prema uputama, a on joj je ovako odgovarao: »Ženo, kazala si baš sve ono što sam imam na umu učiniti: naime, odlučio sam izgraditi most od ovog našeg kopna do drugog kopna i ratovati protiv Skita; to će se ostvariti u kratkom roku.« Atosa reče ovo: »Razmisli malo i odustani od toga da najprije krećeš protiv Skita: njih ćeš imati kad god to zaželiš; nego daj ti meni ratuj protiv Grčke! Htjela bih, jer sam o njima slušala, da mi sluškinje budu i Lakonke, i Argivke, i Atičanke, i Korinćanke. Imaš na raspolaganju najsposobnijeg od svih ljudi da ti pokaže sve u

Grčkoj i da te kroz nju provede, a to je onaj koji ti je izliječio nogu.« Darije odgovori: »Ženo, ako smatraš da se najprije moramo iskušavati u Grčkoj, mislim da je najbolje da ondje prije svega pošaljem uhode Perzijance, a s njima i onoga što ga ti spominješ, da pogledaju i da nam, kad budu vidjeli, šalju obavijesti o svemu što tamo postoji; zatim, kad sve dokraja saznam, krenut ću na njih.«

135. Tako je rekao i s riječi je prešao na djelo. Naime, čim je svanuo dan, sazvao je petnaest uglednih Perzijanaca, pa im je davao naloge da u Demokedovoj pratnji prokrstare obalnim područjem Grčke, no tako da im Demoked ne utekne već da ga u svakom slučaju dovedu natrag. Pošto je to njima naredio, pozvao je zatim samog Demokeda i molio ga je da bude vodič i da pokaže Perzijancima cijelu Grčku i da se nakon toga vrati natrag: predlagao mu je da uzme i nosi sa sobom kao dar za oca i braću svu svoju pokretnu imovinu, te mu je kazao da će mu sve to višestruko nadoknaditi; a rekao je da mu uz to pridodaje na poklon i jednu teretnu lađu punu najrazličitije robe koja će ploviti zajedno s njima. Mislim da mu je Darije to nudio bez ikakve zle namjere, no Demoked se uplašio da ga Darije želi dovesti u iskušenje, pa se nije polakomio i prihvaćao sve što mu se nudilo, nego je kazao da će svoju imovinu ostaviti ondje gdje se nalazi da bi mu bila na raspolaganju kad dođe natrag, a što se tiče lađe koju mu je Darije nudio za braću, nju — rekao je — prihvaća. Pošto je i njemu izdao iste naloge, Darije ih pošalje na more.

136. Oni se spuste u Fenikiju, u fenički grad Sidon, i odmah ukrcaju posade u dvije troveslarke, a ujedno i najrazličitiju robu u veliki teretni brod; pošto su sve pripremili, plovili su prema Grčkoj, a kad su joj se približili, promatrali su sve i zapisivali, sve dok nisu, nakon razgledanja njezina najvećeg i najglasovi-

tijeg dijela, stigli u Tarant u Italiji. Ondje, iz želje da Demokedu učini uslugu, Aristofilid, kralj Taranta, poskida kormila s međanskih lađa, a same Perzijance zatvori pod izlikom da su uhode: dok im se to događalo, Demoked ode u Kroton. A kad je stigao svojoj kući, Aristofilid pusti Perzijance i vrati im ono što im je uzeo s lađa.

137. Odande su plovili i gonili Demokeda te su stigli u Kroton, a kad su ga pronašli na trgu, počeli su ga hvatati. Jedan je dio Krotonjana u strahu pred perzijskom silom bio pripravan izaći im ususret, a drugi su ga otimali Perzijancima i tukli su ih toljagama, a oni su im opet upućivali ovakve riječi: »Ljudi Krotonjani, pazite što činite: otimate nam čovjeka koji je bjegunac od kralja. Kako će takvu drskost primiti kralj Darije? Kako će ono što radite, ako nam ga otmete, za vas dobro svršiti? Protiv kojeg ćemo grada zaratiti radije nego protiv vašega? Koji ćemo grad radije pokušati porobiti?« Ali ovim riječima nisu uspijevali nagovoriti Krotonjane, već su im oni oteli i Demokeda i onu tovarnu lađu koju su vozili sa sobom, pa su se Perzijanci povukli i plovili su natrag prema Aziji, jer su bili izgubili želju da posjete i promotre preostali dio Grčke sada kad su ostali bez vodiča. Demoked im je, kad su odlazili, davao u zadatak i tražio da kažu Dariju kako se Demoked oženio s Milonovom kćeri. Ime hrvača Milona bilo je na velikoj cijeni na kraljevu dvoru. Mislim da se zbog toga Demoked požurio s tim brakom i utrošio u to velik novac da bi se pred Darijem pokazao kao čovjek znamenit u svojoj domovini.

138. Pošto su se odvezli iz Krotona, Perzijanci su s lađama bili bačeni u Japigiju, gdje su morali raditi kao robovi, no odatle ih je spasio izbjeglica Gil, čovjek iz Taranta, i odveo ih je kralju Dariju. On ga je u znak zahvalnosti bio pripravan darivati bilo čime što sam izabere. A Gil odabere da se vrati u Tarant, no

prije toga je ispripovjedio svoju nevolju; da se ne bi uznemirila čitava Grčka, ako bi zbog njega velik broj brodova plovio prema Italiji, reče Dariju da je dovoljno da ga prate samo Kniđani, jer je smatrao da će mu oni, budući da su prijatelji s Taranćanima, biti od najveće pomoći na povratku. Darije to preuzme na sebe i počne ispunjavati obećano: pošalje glasnika u Knid tražeći da Kniđani vode Gila u Tarant; Kniđani su slušali Darija, ali nisu uspijevali nagovoriti Taranćane, a nisu imali dovoljno snage da bi ih silom tjerali. Tako je ovaj pothvat završio, no to su bili prvi Perzijanci koji su iz Azije stigli do Grčke, a i oni su bili samo uhode u tome pothvatu.

139. Nakon toga kralj Darije zauzme Sam kao prvi od svih grčkih i barbarskih gradova, i to iz ovakva razloga: dok je Kambiz sin Kirov ratovao protiv Egipta, mnogi su od Grka stigli u Egipat, jedni, dakako, radi trgovine, drugi da bi stupili u vojnu službu, a neki i da bi razgledali samu zemlju; među njima je bio i Silosont sin Eakov, koji je bio Polikratov brat i izbjeglica sa Sama. A taj je Silosont doživio ovakvu sreću: uzeo je žarko crveni ogrtač, prebacio ga preko ramena i šetao se u njemu trgom u Memfisu. Opazio ga je Darije, koji je tada bio tjelesni čuvar Kambizov i nije još uopće bio jako ugledan, te je zaželio ogrtač, pa je prišao Silosontu i pokušavao ga je kupiti. Silosont je vidio kako silno Darije želi ogrtač, pa kao po nekom božanskom nadahnuću reče: »Ne prodajem ga ni za kakvo blago, već ti ga darujem ako svakako mora biti tvoj.« Darije se zahvali i uzme odjeću. Silosont je bio svjestan da ju je izgubio zbog svoje dobre ćudi.

140. Kako je vrijeme prolazilo, Kambiz je umro i sedmorica su se pobunila protiv maga, a od sedmorice Darije se domogao kraljevske časti, pa Silosont sazna da je vlast prešla na onoga čovjeka kojemu je, na njegovu molbu, on sam u Egiptu darovao

odjeću. Otputovao je u Suzu, te je sjedio pred vratima kraljevskog dvora i govorio je da je on Darijev dobročinitelj.[54] Kad je to čuo stražar na vratima, dojavi kralju; on mu, veoma začuđen, reče: »Tko je taj grčki dobročinitelj kojemu dugujem zahvalnost, a tek sam odnedavna na vlasti? Dosad je od Grka k meni došao jedva ponetko ili nitko, i mogu reći da nijednom Grku nisam ništa dužan: ipak, dovedi ga unutra da vidim s kakvom namjerom tako govori!« Stražar na vratima vodio je Silosonta, a kad je on stao pred kralja, pitali su ga tumači tko je i što je uradio da može tvrditi da je kraljev dobročinitelj. Silosont je ispričao čitav događaj s ogrtačem i rekao da ga je on lično poklonio. Na to Darije odgovori: »Najplemenitiji čovječe, ti si onaj koji si mi, premda nisam imao nikakvu moć, dao dar; pa makar on bio malen, moram ti uzvratiti jednakom zahvalnošću kakvom sada uzvraćam kad od nekoga dobivam velike darove. Zauzvrat ti darujem bezbrojno zlato i srebro, da ti nikada ne bude žao što si učinio dobro djelo Dariju sinu Histaspovu.« Silosont na to reče: »Nemoj me, o kralju, darivati niti zlatom niti srebrom nego mi povrati i daj moju domovinu, Sam, koju sada, kad je umro moj brat Polikrat, drži naš rob, a dobio ju je od Oreta; nju mi daj bez ubojstava i porobljavanja!«

141. Kad je to saslušao, Darije je odlučio slati onamo vojsku, a za vojskovođu je postavio Otana, jednoga od one sedmorice, s nalogom da izvrši ono što je Silosont zamolio. Krenuvši morem, Otan je spremao vojsku.

142. Na Samu je moć bila u rukama Meandrija sina Meandrijeva kojemu je Polikrat povjerio vlast; premda je želio biti

[54] Kraljevi su se dobročinitelji, zvani *orosangi*, službeno upisivali u popis na perzijskom dvoru i zacijelo su imali neke povlastice. To Herodot spominje u VIII,85.

najpravedniji od svih ljudi, to mu nije bilo moguće. Čim su mu, naime, javili da je Polikrat mrtav, počeo je ovako postupati: najprije je podigao žrtvenik u čast Zeusa Oslobodioca i omeđio je oko njega sveti gaj koji se i danas nalazi u predgrađu; zatim je, kad je to završio, sazvao skupštinu svih građana i rekao ovo: »Kao što i sami znate, meni su povjereni i žezlo i sva Polikratova moć, pa sada imam pravo da vama vladam; ali ono što svojem bližnjem predbacujem ni sam — koliko je u mojoj moći — neću činiti: nije mi se sviđalo kako je Polikrat gospodario ljudima koji su mu bili jednaki, a ne sviđa mi se niti kad to netko drugi radi. Polikrata je sada stigla njegova sudbina, i ja stavljam vlast pred sve vas i proglašavam vam jednakopravnost. No mislim da bi bilo pravo da dobijem ove počasne darove: da dobijem šest talanata izdvojenih iz Polikratova blaga, a uz to odabirem za sebe i za sve svoje potomke službu svećenika Zeusa Oslobodioca, jer sam mu sam podigao svetište i jer vam udjeljujem slobodu.« On je to objavljivao Samljanima, a jedan se od njih ustane i reče: »Ti nisi ni dostojan da nama vladaš jer si prosta roda i propalica, nego ćeš nam radije položiti račun za novac kojim si upravljao.«

143. To je kazao jedan od uglednih građana, po imenu Telesarh. Meandrije, koji je shvatio da će, bude li se on odrekao vlasti, netko drugi umjesto njega postati samovladar, više se nije namjeravao odricati vlasti već je, čim se povukao u tvrđavu, počeo pozivati jednog po jednog građanina, tobože da im položi račun o novcu, a zapravo ih je uhvatio i bacio u okove. Oni su tako bili u okovima, a Meandrije je zatim obolio. Njegov je brat, koji se zvao Likaret, mislio da će umrijeti, pa je ubio sve zatvorenike da bi lakše zavladao prilikama na Samu. Po svemu se čini da Samljani nisu ni željeli biti slobodni.

144. Stoga, kad su Perzijanci stigli na Sam, a vodili su sa sobom Silosonta, nitko nije ni prstom maknuo protiv njih, dok su

Meandrijevi sudruzi i sam Meandrije izjavili da su pod uvjetima primirja spremni napustiti otok. Pošto je Otan pristao na to i potpisao primirje, mnogi perzijski odličnici postave naslonjače i počnu zauzimati mjesta nasuprot tvrđavi.

145. Tiranin Meandrije imao je jednog suludog brata po imenu Harilaj: on je zbog nekog prijestupa bio zatvoren u podzemnoj tamnici; kad je čuo što se događa, izvirio je iz svoje tamnice i, čim je opazio Perzijance kako mirno sjede, počeo je vikati i govoriti da hoće izaći i porazgovarati se s Meandrijem. Pošto je Meandrije za to saznao, tražio je da ga oslobode i vode k njemu. Čim su ga doveli, uz pogrde i psovke stao je nagovarati Meandrija da se suprotstavi Perzijancima uz ovakve riječi: »Nesretniče, zar si pomislio da je pravo da mene, svojeg brata i čovjeka koji nije sagriješio ništa što bi zasluživalo okove, zatočiš u podzemnu tamnicu, a da Perzijance koji te izbacuju i pretvaraju u beskućnika mirno promatraš i ne usuđuješ im se osvetiti, iako bi ih bilo tako lako svladati? Ako si ih se uplašio, daj mi svoje pomoćnike, pa ću ih ja kazniti što su uopće došli ovamo; a tebe sam pripravan poslati s otoka.«

146. To je rekao Harilaj, a Meandrije je prihvatio ovaj prijedlog, ne zato što bi, kako mi se čini, bio toliko lud da bi pomislio da su njegove snage nadmoćnije snagama kralja, već više stoga što bi zavidio Silosontu ako bi mu uspjelo bez ikakve muke preuzeti posve neoštećen grad. Htio je, dakle, podbosti Perzijance na boj da bi prilike na Samu učinio što slabijima i tek se tada početi predavati, jer mu je bilo sasvim jasno da će se Perzijanci, ako pretrpe gubitke, svakako jače ljutiti na Samljane, a znao je da mu je odlazak s otoka osiguran kad god to bude želio: izgradio je, naime, tajni prokop koji je vodio od tvrđave do mora. Sam Meandrije isplovi sa Sama, a Harilaj naoruža sve njegove pomoćnike i, širom otvorivši vrata, navali na Perzijance koji to uopće nisu očekivali nego su bili uvjereni da je sve već

dogovoreno. U napadu su pomoćnici ubijali Perzijance koji su ležali u nosiljkama i koji su uživali najveći ugled. Dok su oni to radili, ostala je perzijska vojska počela stizati u pomoć, te su pomoćnici bili potisnuti i povukli su se natrag u tvrđavu.

147. Kad je vojskovođa Otan uvidio da su Perzijanci pretrpjeli strašan gubitak, sve je naloge što mu ih je Darije davao na odlasku — da ne ubija i ne zarobljava nijednog Samljanina i da otok preda Silosontu bez ikakva oštećenja —, sve je te naloge koje je dotad pamtio sada sasvim zaboravio, pa je naredio vojnicima da ubijaju koga god uhvate, podjednako i odraslog i dijete. Nakon toga jedan dio vojnika započne opsjedati tvrđavu, a drugi su ubijali svakoga tko bi im dolazio ususret, podjednako u svetištu i izvan njega.

148. Pošto je pobjegao sa Sama, Meandrije je isplovio za Lakedemon: kad je stigao ondje i kad je dopremio sve što je ponio sa sobom, radio je ovo: kad je poslagao srebrne i zlatne kaleže, njegove sluge su ih čistili, a on se za to vrijeme razgovarao s Kleomenom sinom Anaksandridinim, koji je tada bio kralj u Sparti, pa ga je vodio u svoju kuću; kad je Kleomen vidio kaleže, bio je začuđen i zaprepašten; a onaj mu je nudio da ih odnese koliko mu god srce želi. Kad je Meandrije to rekao drugi pa i treći put, Kleomen je postupio kao najčestitiji čovjek jer nije smatrao poštenim uzeti ponuđeno, a pošto je shvatio da će Meandrije pronaći potporu bude li to davao drugim građanima, otišao je eforima[55] i rekao im da je za Spartu bolje da se stranac Samljanin protjera s Peloponeza kako ne bi ili njega ili nekog drugog Spartanca nagovorio na zlo. Oni ga poslušaju i istjeraju Meandrija javno, preko glasnika.

[55] Pet efora u Sparti, biranih na narodnoj skupštini na godinu dana, predstavljali su vrhovnu sudsku i izvršnu vlast polisa, dok su dva kralja imala prije svega religiozne i počasne funkcije.

149. Perzijanci su osvojili Sam i predali ga Silosontu posve prazna bez ljudi. Kasnije ga je vojskovođa Otan ponovo naselio zbog priviđenja u snu i zbog bolesti koja mu je zahvatila spolovilo.

150. Dok je pomorska vojska kretala na Sam, Babilonci su digli ustanak,[56] i to vrlo dobro pripremljen: u razdoblju u kojem je vladao mag i u kojem su se sedmorica pobunila, za cijelog tog razdoblja i nemira pripremali su se za to da im grad bude opsjednut. I sve su to radili potajno. Kad su se javno digli na ustanak, uradili su ovo: svatko je od njih odabrao uz svoju majku još jednu ženu, koju je god htio iz svoje kuće, a sve ostale su okupili i zadavili; onu jednu svatko je izabrao da mu pripravlja jelo. One druge su zadavili da im ne troše hranu.

151. Kad je Darije za to čuo i skupio čitavu svoju vojsku, započeo je ratovati protiv njih, napao je Babilon i stao ga opsjedati, a oni uopće nisu marili za opsadu. Babilonci su se penjali na kule na zidinama, te su ondje plesali podrugljive plesove i promatrali Darija i njegovu vojsku, a jedan je od njih izgovorio i ove riječi: »Zašto ovdje sjedite, Perzijanci, i ne odlazite? Zauzet ćete naš grad kad mazge budu imale mlade.« Tako je rekao jedan Babilonac u uvjerenju da mazge nikada nemaju mlade.

152. Kad je prošla čitava godina i sedam mjeseci, Darije je postajao nestrpljiv, a čitava vojska nije bila u stanju osvojiti Babilon, premda je Darije primijenio sva lukavstva i sva moguća sredstva; ipak, nije mogao zauzeti njihov grad, a poslužio se i drugim lukavstvima i iskušao je i ono kojim ga je Kir bio

[56] Oko 520. g. pr.n.e.

zauzeo. No Babilonci su bili neprestano na oprezu, pa ni tako nije mogao zauzeti grad.

153. Tada se dvadesetog mjeseca Zopiru sinu Megabiza, koji je bio među onom sedmoricom koja je srušila maga, dakle sinu toga Megabiza, Zopiru dogodi se ovakvo čudo: jedna od njegovih mazgi koje su nosile hranu dobila je mlado. Kad su mu to dojavili, Zopir je u nevjerici osobno pogledao ždrijebe, pa je svima koji su ga vidjeli zabranio da ikome govore o tom događaju, a zatim je dugo razmišljao. U skladu s riječima onog Babilonca, izrečenima u početku rata, da će zidine biti zauzete kad mazge budu imale mlade, u skladu s tom izjavom Zopiru se činilo da se Babilon može osvojiti: kao što je onaj kazao svoje po božjoj volji, tako je i njegova mazga dobila mlado po božjoj volji.

154. Kako mu se, dakle, činilo da je suđeno da Babilon bude zauzet, došao je Dariju i pitao ga je da li mu je izuzetno jako stalo osvojiti Babilon. Budući da je sada znao da Darije to smatra vrlo bitnim, počne razmišljati o drugome, kako će on sam osvojiti grad i kako će to biti upravo njegovo djelo: kod Perzijanaca takva su zaslužna djela na golemoj cijeni. Prosuđivao je da ne može izvršiti ovaj pothvat na drugi način osim ako se nagrdi i takav prebjegne k Babiloncima. Zatim se laka srca počeo nagrđivati neizlječivim ranama: odsjekao je sebi nos i uši, ružno je podsjekao kosu, izbatinao se i otišao k Dariju.

155. Darije je veoma teško podnio kad je vidio jednog od najuglednijih ljudi ovako nagrđena, pa je skočio s prijestolja, povikao i upitao ga tko ga je nagrdio i što je on sam učinio. A on reče: »Nema takva čovjeka osim tebe, o kralju, koji bi bio u stanju ovako me udesiti, niti je itko drugi to učinio nego ja sam sebi, jer teško podnosim da se Asirci podruguju Perzijancima.« Onaj je odgovarao: »Nesretniče, najsramotnijem djelu dao si

najljepše ime kad kažeš da si sebe ovako neizlječivo udesio radi onih pod opsadom: zar će se, luđače, sada kad si se nagrdio, neprijatelji brže predati? Zar si sasvim poludio kad si se ovako unakazio?« On reče: »Da sam ti povjeravao što namjeravam učiniti, ne bi mi to dopustio: zato sam to učinio preuzevši sam odgovornost. Stoga, ako ne bude nedostajalo tvoje pomoći, zauzimamo Babilon. Ja ću, ovakav kakav jesam, kao prebjeg otići na zidine i reći ću im da sam ovo od tebe doživio. Mislim da ću, budem li ih uvjerio da je to istina, dobiti dio njihove vojske. A ti, deseti dan od onoga kad odem na zidine, postroji kod vrata koja se zovu Semiramidina tisuću vojnika iz onog dijela svoje vojske za koju te nije briga ako je izgubiš; zatim ponovo, od tog desetog dana sedam dana kasnije, postroji mi dvije tisuće drugih kod vrata koja se zovu Ninova; od tog sedmog dana pusti da prođe dvadeset dana i zatim izvedi i postavi kod vrata koja se zovu Kaldejska četiri tisuće vojnika. Neka ni oni prije niti ovi sada nemaju ništa za obranu osim kratkih mačeva: samo njih im dopusti da nose. Odmah nakon onog dvadesetog dana naredi da cijela preostala vojska napadne sa svih strana zidine, a Perzijance postroji kod Belovih i Kisijskih vrata;[57] vjerujem da će mi Babilonci, kad im pokažem sva ova junačka djela, prepustiti uza sve drugo i ključeve vrata:[58] a tada ćemo se zajedno ja i Perzijanci pobrinuti za ono što treba učiniti.«

156. Pošto je ovo predložio, otišao je do gradskih vrata i ondje se motao kao da je uistinu prebjeg. Oni koji su bili postavljeni na kule gledali su ga, pa su trkom silazili dolje, malo su odškrinuli jedno krilo vrata i pitali su ga tko je i zašto je došao.

[57] Od babilonskih gradskih vrata Ninova su bila sjeverna, Semiramidina zapadna, Kaldejska južna, a Belova i Kisijska istočna.

[58] Zapravo je riječ o klinu kojim su se vrata zakračunala.

On im je govorio kako je on Zopir i kako im dolazi kao prebjeg. Stražari na vratima vodili su ga, kad su to čuli, pred gradsko vijeće Babilonaca: stao je pred njih i počeo plakati, govoreći da je doživio od Darija ono što je sam sebi napravio, te da mu se to dogodilo jer je dao Dariju savjet da počne povlačiti vojsku, budući da uopće nema nikakva izgleda za zauzimanje grada. »A sada vam«, reče im, »o Babilonci, dolazim na najveću korist, a Dariju, njegovoj vojsci i Perzijancima na najveću štetu: neće ostati nekažnjen kad me je ovako nagrdio; znam kamo vode sve njegove namjere.« Tako je on govorio.

157. Kako su Babilonci pred sobom imali čovjeka golema ugleda među Perzijancima, a bio je bez nosa i ušiju i okaljan udarcima i krvlju, povjerovali su mu posve da govori istinu i da im je došao kao saveznik, pa su bili pripravni povjeriti mu ono što od njih bude tražio: a tražio je dio vojske. Kad je od njih to dobio, postupao je kao što se bio dogovorio s Darijem: desetog je dana izveo babilonsku vojsku i opkolio onu tisuću vojnika za koju je Dariju predložio da je postroji, pa ih je poubijao. Pošto su Babilonci uvidjeli da izvršava djela koja odgovaraju njegovim riječima, bili su presretni i pripravni ispuniti mu svaku želju. A on, kad su protekli dogovoreni dani, odabere Babilonce i izvede ih ponovo, pa poubija dvije tisuće Darijevih vojnika. Kad su vidjeli i taj pothvat, svim su Babiloncima usta bila puna Zopira s najvećim pohvalama. A on, kad su protekli dogovoreni dani, ponovo izvede vojsku na određeno mjesto, opkoli i poubija četiri tisuće vojnika. Kad je i to izvršio, Zopir je postao Babiloncima baš sve, pa ga postave i za vrhovnog zapovjednika vojske i za zapovjednika obrane zidina.

158. Kad je Darije prema dogovoru navaljivao sa svih strana na zidine, tada je Zopir počeo iskazivati svu svoju lukavost. Naime, Babilonci su se popeli na zidine i branili su se od

Darijeve vojske koja je napadala, a Zopir je otvorio Kisijska i Belova vrata i pustio Perzijance unutar zidina. Neki su Babilonci vidjeli što je učinio, pa su bježali u svetište Zeusa Bela, a drugi nisu vidjeli, pa su ostajali svatko na svojem položaju sve dok i ti nisu shvatili da su izdani.

159. Babilon je tako drugi put bio zauzet, a Darije je, kad je zavladao Babiloncima, srušio zidine i rastavio sva gradska vrata (naime, kad je prije toga Kir bio zauzeo Babilon, nije uradio ni jedno ni drugo), te je uz to otprilike tri tisuće babilonskih prvaka nabio na kolac, a ostalim je Babiloncima dopustio da stanuju u gradu. Kako bi Babilonci imali žene da im rađaju potomke (jer su svoje žene, kako sam prije objasnio, Babilonci zadavili u brizi za hranu), i za to se Darije pobrinuo i ovako je postupio: naložio je susjednim narodima da šalju žene u Babilon, a određivao je i za svaki narod točan broj, tako da se sve u svemu sakupilo pedeset tisuća žena. Potomci tih žena današnji su Babilonci.

160. Po Darijevu mišljenju Zopirove zasluge nije nadmašio nitko od Perzijanaca, niti od onih poslije njega niti od onih prije njega, osim samog Kira: s njim se, naime, nijedan Perzijanac ne smatra dostojnim usporediti. Priča se da je Darije u više navrata iznio mišljenje da bi mu bilo milije da Zopir nije doživio nakaznost nego da je dobio uz onaj još dvadeset Babilona. Stoga mu je ukazao velike počasti: svake mu je godine davao na dar ono što Perzijanci najviše cijene, a i Babilon mu je dao na upravljanje do kraja života i bez plaćanja poreza, te je dodao i mnoge druge stvari. Ovom se Zopiru rodio Megabiz koji je bio u Egiptu zapovjednik vojske protiv Atenjana i njihovih saveznika; a tom se Megabizu rodio Zopir koji je prebjegao od Perzijanaca u Atenu.

ČETVRTA KNJIGA POVIJESTI

1. Pošto je zauzeo Babilon, sam je Darije poveo pohod na Skite. Naime, budući da je Azija bila prebogata ljudima, a i prikupilo se golemo bogatstvo, Darija je obuzela želja da se osveti Skitima za to što su prvi napali Mediju, nadvladali u bitki svoje protivnike i započeli im nanositi nepravdu. Skiti su, kako sam već prije kazao,[1] zadržali pod svojom vlašću gornji dio Azije dvadeset i osam godina. Dok su progonili Kimerane, upali su u Aziju i prekinuli su ondje vladavinu Međana: oni su vladali Azijom prije dolaska Skita. Kako su Skiti bili odsutni iz svoje zemlje dvadeset i osam godina, kad su se nakon toliko vremena počeli vraćati u nju, dočekao ih je ondje boj jednako težak kao i onaj protiv Međana: otkrili su, naime, da ih dočekuje nemala vojska; skitske su žene, budući da im muževa dugo nije bilo, živjele sa svojim robovima.

2. Skiti su sve robove oslijepili radi mlijeka koje piju, a priređuju ga ovako: uzimaju cijevi napravljene od kosti, veoma nalik frulama, te ih stavljaju u spolovilo kobila i napuhuju ih ustima, a dok jedni pušu, drugi muzu kobile. Kažu da tako postupaju iz ovakva razloga: napuhane se žile kobile pune zrakom pa sise nabreknu. Kad izmuzu mlijeko, uliju ga u izdubene drvene posude i poredaju oko posuda slijepce koji mućkaju mlijeko,

[1] V. I,106.

te ono mlijeko koje prikupe odozgo smatraju boljim a ono koje preostane ispod lošijim od drugoga. Radi toga Skiti osljepljuju svakoga koga zarobe; nisu zemljoradnici nego nomadi.[2]

3. Potomci su, dakle, tih robova i žena odrasli i, kad su saznali za svoje porijeklo, počeli su se suprotstavljati onima koji su se vraćali iz Medije. Najprije su omeđili svoju zemlju i iskopali širok jarak od Taurijskih planina sve do Meotskog jezera, ondje gdje je ono najveće; zatim su podizali logore i borili se protiv Skita koji su ih pokušavali napadati. Kako je često dolazilo do bitaka, i kako Skiti nisu mogli u boju osvojiti nikakvu prednost, jedan od njih reče: »Što mi to radimo, Skiti! Ginemo u borbama s vlastitim robovima, i sve nas je manje, a kad njih ubijamo, sve je manje i onih koji će ubuduće biti pod našom vlašću. Mislim da moramo odložiti koplja i lukove, te da svatko od nas treba uzeti bič za konja, pa im se zatim počnimo približavati. Dok su nas gledali s oružjem u ruci, smatrali su se jednakima nama i istoga roda; ali kad nas budu vidjeli kako umjesto oružja imamo bičeve, shvatit će da su naši robovi, a kad to spoznaju, neće nam se suprotstavljati.«

4. Pošto su ga saslušali, Skiti su postupali tako kako im je predložio; a robovi su se toga uplašili i više nisu mislili na borbu, pa su bježali. Tako su Skiti zavladali Azijom i, pošto su ih Međani otjerali, na ovaj su se način vratili u svoju zemlju. Zbog toga im se Darije htio osvetiti i skupljao je protiv njih vojsku.

5. Kako Skiti pričaju, njihov je narod najmlađi od svih, a nastao je ovako: prvom čovjeku koji se rodio u toj zemlji — a ona je

[2] Ostaje nejasno zašto bi robovi morali biti slijepi. Prema jednom tumačenju njihova sljepoća nema veze s priređivanjem mlijeka i služi da bi im onemogućila bijeg, a prema drugom, vjerojatnijem, Herodot je pogrešno razumio skitsku riječ za roba i povezao ju je s grčkom riječi koja označava slijepca.

tada još bila pusta — ime je bilo Targitaj; pričaju, a ja u to ne vjerujem premda tako pričaju, da su roditelji toga Targitaja bili Zeus i kći rijeke Boristena. Takav bi, dakle, bio rod toga Targitaja, a on je imao tri sina, Lipoksaisa, Arpoksaisa i najmlađega, Kolaksaisa. Dok su oni vladali, donijeti s neba pali su na skitsko tlo zlatni predmeti, plug, jaram, dvosjekla sjekira i kalež:[3] pošto ih je najstariji od njih prvi vidio, približavao im se s namjerom da ih uzme, no dok je prilazio, zlato je počelo gorjeti. Kad je on odustao, približavao se drugi, ali ponovo se dogodilo isto. Njih je dvojicu zlato u plamenu otjeralo, a kad mu je prišao treći i najmlađi, ugasilo se, pa ga je on odnio k sebi; starija su se braća tada složila da svu kraljevsku vlast prepuste najmlađemu.

6. Od Lipoksaisa potječu oni Skiti koji se nazivaju pleme Auhata, od srednjega, Arpoksaisa, oni koji se nazivaju Katijari i Traspijci, a od najmlađega od njih kraljevi, koji se nazivaju Paralati; svi se zajedno zovu Skoloti, po imenu jednoga kralja; Grci su ih prozvali Skitima.

7. Skiti tvrde da im je porijeklo takvo i kažu da je od prvog kralja Targitaja do Darijeva upada u njihovu zemlju prošlo sve u svemu tisuću godina, i ne više od toga. Ono sveto zlato čuvaju njihovi kraljevi s najvećom pomnjom i prinose mu svake godine velike žrtve da bi im bilo milostivo. A onaj tko bi uz to sveto zlato zaspao pod otvorenim nebom u vrijeme ove svečanosti, taj — prema kazivanju Skita — neće živjeti više od godine dana; stoga mu se daje onoliko zemlje koliko sam može objahati na konju u jednom danu. Budući da je zemlja bila velika, Kolaksais ju je podijelio na tri dijela i dao svojim sinovima, a

[3] Radi se zapravo o simbolima triju društvenih slojeva u Perziji — zemljoradnika, ratnika i svećenika.

odredio je da najveći bude onaj dio u kojem se čuva zlato. Za krajeve koji su iznad njihovih prema sjeveru pripovijedaju da se u njima ne može niti gledati niti prolaziti naprijed od razasutog perja: i tlo i zrak puni su perja, i ono zastire pogled.[4]

8. Tako Skiti kazuju o svojoj zemlji i o zemlji koja leži iznad njih, a ovako pričaju Grci koji nastavaju Crno more. Kad je Heraklo gonio Gerionova goveda, stigao je u onu zemlju, tada pustu, u kojoj sada žive Skiti. A Gerion je stanovao daleko od Crnog mora i živio je na otoku koji Grci zovu Eritija, u blizini Gadire, s vanjske strane Heraklovih stupova u Okeanu. Pričaju i da Okean tobože izvire na istoku i optječe cijelu zemlju, no stvarno za to nemaju dokaza.[5] Kad je odavde Heraklo došao u zemlju koja se danas naziva Skitijom, budući da su ga tu uhvatili zima i mraz, navukao je lavlju kožu na sebe i zaspao, a njegovi su konji, koji su još upregnuti u kola pasli, nestali po volji bogova.

9. Pošto se probudio, Heraklo je počeo tražiti konje, pa kad je prošao svaki kutak na zemlji, stigao je u zemlju po imenu Hileja; ondje je u spilji pronašao neku pola djevojku pola zmiju, čiji je gornji dio iznad stražnjice bio ženski a donji zmijski. Kad ju je vidio, začudio joj se i upitao je da li je opazila konje koji lutaju; ona mu je odgovorila da su konji kod nje, no da mu ih neće vratiti prije nego je obljubi: za tu ju je cijenu Heraklo obljubio. Ona je otezala s vraćanjem konja, jer je željela biti što duže s Heraklom, a on ih je htio odvesti i otići; kad mu je napokon vraćala konje, kazala je: »Spasila sam ti konje koji su stigli čak ovamo, a ti si mi uzvratio nagradom: imam tri tvoja sina; objasni mi što moram činiti kad oni odrastu: da li da ih

4 Herodot će kasnije, u IV,31, objasniti da su to snježne pahulje.

5 I na ovom mjestu Herodot polemizira s mišljenjem svojeg suvremenika Hekateja iz Mileta, v. II,21 i ondje bilj. 20.

ovdje smjestim (ovom zemljom, naime, ja sama vladam) ili da ih šaljem k tebi?« Ona ga je to pitala, a on joj je — kažu — na to odgovorio: »Kad budeš vidjela da su dječaci dosegli muževnu dob, nećeš pogriješiti učiniš li ovako: za kojega od njih razabereš da je u stanju ovako napinjati ovaj luk i ovako se opasivati ovim pojasom, njemu dozvoli da stanuje u ovoj zemlji; a tko ne bude sposoban za djela koja predlažem, tjeraj ga iz zemlje. Budeš li tako postupala, i sama ćeš doživjeti radost i učinit ćeš ono što sam ti naložio.«

10. Tada je napeo jedan od svojih lukova (dotad je, naime, Heraklo nosio dva luka) i pokazao joj pojas, pa joj je predao i luk i pojas na čijoj je kopči na gornjem rubu bila pričvršćena zlatna posudica, a kad joj je to dao, otišao je, dok je ona, kad su joj sinovi dorasli do muževne dobi, najprije im dala imena, prvome Agatirs, slijedećemu Gelon, a najmlađemu Skit, a zatim se prisjetila naloga i učinila kako joj je bilo naloženo. Dva sina, Agatirs i Gelon, nisu mogla obaviti postavljenu zadaću, pa su otišli iz zemlje jer ih je majka izbacila, no najmlađi od njih, Skit, uspio je sve izvršiti i ostao je u zemlji. Od Skita sina Heraklova potekli su redom svi skitski kraljevi, a po uzoru na onu posudicu još i danas Skiti nose posudice na pojasima: [jedino je to majka smislila za Skita.][6] Tako pripovijedaju Grci koji nastavaju Crno more.

11. A postoji i jedna druga priča koja glasi ovako, i kojoj ja sâm najviše vjerujem: Skite, nomade koji su živjeli u Aziji, potisnuli su u ratu Masagećani, pa su oni prešli rijeku Araks i krenuli prema zemlji Kimerana (govori se, naime, za zemlju u kojoj Skiti danas obitavaju da je u davnini pripadala Kimeranima), a Kimerani su, kad su ih Skiti počeli napadati, vijećali što da

[6] Dio rečenice u zagradama nema mnogo smisla, pa ga neki priređivači teksta smatraju neautentičnim.

učine budući da ih napada velika vojska, te su se njihova mišljenja podvojila i obje su ih strane vatreno zastupale, no bolje je bilo mišljenje kraljeva; prema mišljenju što ga je iznosio puk morali su se svi povući, i nije trebalo izvrgavati opasnosti živote mnogih, dok se prema mišljenju kraljeva za zemlju protiv napadača trebalo boriti do kraja. Niti je puk htio slušati kraljeve niti su kraljevi htjeli slušati puk. Puk je donio odluku da se počne povlačiti bez borbe i da zemlju preda napadačima, dok je zamisao kraljeva bila da poginu i budu pokopani u vlastitoj zemlji i da ne bježe zajedno s pukom, jer su pomislili na to kako su ondje dobro živjeli i kakvo bi ih očekivano zlo sustiglo kad bi pobjegli iz domovine. Budući da su im stajališta bila takva, stali su jedni nasuprot drugima i, kako su po broju bili jednaki, počeli su se međusobno boriti; sve poginule u međusobnu boju kimeranski je puk sahranio uzduž rijeke Tire (grobnica je još i danas jasno vidljiva) i, pošto ih je tako sahranio, počeo je odlaziti iz zemlje, pa su Skiti, kad su pristigli, zauzeli pusto područje.

12. I dan–danas u Skitiji postoje Kimerijske zidine, postoji Kimerijska Luka, postoji područje po imenu Kimerija, pa čak i tjesnac koji se zove Kimerijski. Očito je da su Kimerani pobjegli pred Skitima u Aziju i da su se naselili na poluotoku, ondje gdje se sada nalazi grčki grad Sinopa. Isto je tako očito da su ih Skiti progonili i da su upali u zemlju Međana jer su zalutali na putu. Kimerani su neprestano bježali uz more, a Skiti su ih gonili tako da im je Kavkaz bio zdesna, sve dok nisu upali u Mediju, jer su skrenuli putem prema kopnu. Ovo je druga priča koju pripovijedaju i jedni i drugi, i Grci i barbari.

13. Aristeja sin Kaistrobijev Prokonežanin, kazao je u svojem epu[7] da je nadahnut Apolonom došao Isedoncima, te da dalje

[7] To je izgubljeni ep *O Arimaspima*.

od Isedonaca stanuju Arimaspi, jednooki ljudi, a da su još dalje od njih orlolavovi,[8] čuvari zlata, dok su iza njih Hiperborejci koji sežu do mora. A svi oni, osim Hiperborejaca, počev od Arimaspa stalno vode bitke sa svojim susjedima, pa su Arimaspi istjerali iz zemlje Isedonce, Isedonci Skite, a Skiti Kimerane koji su boravili na južnom moru[9] i napustili su svoj kraj kad su bili odande potisnuti. Tako se niti on ne slaže sa Skitima što se tiče njihove zemlje.

14. Rekao sam odakle je bio Aristeja koji je spjevao taj ep; ispričat ću i priču koju sam o njemu slušao na Prokonezu i u Kiziku. Pričaju, naime, da je Aristeja, koji po rodu nije bio manje ugledan bilo od kojeg svojeg sugrađanina, ušao u neku suknaru na Prokonezu i ondje umro, pa je suknar zaključao svoju radionicu i otišao rođacima javiti o njegovoj smrti. Kad se već bio proširio glas po gradu da je Aristeja umro, stigne iz grada Artake neki Kizičanin i počne se prepirati s onima koji su to pričali i tvrditi da je sreo Aristeju na putu za Kizik i da se s njim porazgovarao. On se žučno prepirao, a uto se pred suknarom pojave pokojnikovi rođaci s onime što je bilo potrebno da ga odnesu. No kad su otvorili prostoriju, unutra nije bilo ni mrtva ni živa Aristeje. Nakon sedam godina pojavio se na Prokonezu i spjevao je onaj ep kojemu su Grci dali ime »O Arimaspima« i, pošto ga je spjevao, po drugi je put nestao.

15. Tako pripovijedaju u tim gradovima, a ja znam što dogodilo Metapončanima u Italiji dvije stotine i četrdeset godina nakon drugog Aristejina nestanka, što sam otkrio zaključujući na temelju podataka s Prokoneza i iz Metaponta. Metapončani tvrde da se Aristeja pojavio u njihovu kraju i da im je zapovjedio

[8] V. III,116 i bilj. 48.

[9] To je Crno more koje je Skitima na jugu.

da podignu žrtvenik Apolonu i da uz njega postave kip s imenom Aristeje Prokonežanina; kazao im je, naime, da je Apolon pohodio jedino njihov kraj u Italiji, a da je u njegovoj pratnji bio on koji je sada Aristeja: tada kad je pratio boga, bio je gavran. Kad je to izrekao, nestao je, a Metaponćani su, kako pričaju, poslali ljude u Delfe da pitaju boga kakvo je značenje ukazanja ovoga čovjeka. Pitija im je naložila da slušaju ukazanje, i ako ga budu slušali, bit će im bolje. Oni su to prihvatili i izvršili nalog. Još i sada stoji kip s Aristejinim imenom pokraj Apolonova kipa, a oko njega su posađeni lovori: kip je podignut na gradskom trgu. O Aristeji neka bude toliko rečeno.

16. Što je dalje od ove zemlje na kojoj se moja priča sada zadržava, nitko ne zna točno: ne mogu o tome upitati nikoga tko bi mi znao što reći na osnovi vlastita uvida; čak ni Aristeja, kojega sam malo prije spominjao, nije ustvrdio u svojem epu da je stigao dalje od Isedonaca, već je o onome iznad njih govorio po čuvenju, rekavši da su mu o tome pričali Isedonci. No koliko sam god bio u stanju točno, na osnovi onoga što sam čuo o udaljenim krajevima, saznati, sve ću ispričati.

17. Do trgovišta Boristenjana (a ono je na samoj sredini obalnog područja cijele Skitije), do njega, dakle, borave Kalipiđani, koji su Skiti Grci,[10] a iza njih je drugi narod po imenu Alizonci. Oni i Kalipiđani po svim su svojim ostalim životnim običajima jednaki Skitima, ali siju žito i hrane se njime, kao i lukom, češnjakom, lećom i prosom. Dalje od Alizonaca žive Skiti orači koji žito ne siju za hranu nego za prodaju. A iznad njih stanuju Neuri, dok je sjeverno od Neura, koliko znam, nenastanjeno područje. To su narodi uz rijeku Hipanis, zapadno od Boristena.

[10] Tj. helenizirani Skiti.

18. Ako se prijeđe Boristen, najbliža je moru Hileja, a ako se od nje krene u zaleđe, dolazi se do Skita zemljoradnika, koje Grci što stanuju uz rijeku Hipanis nazivaju Boristenjanima, dok sebe same zovu Olbiopoljanima. Ti Skiti zemljoradnici borave na području koje se proteže prema istoku kroz tri dana hoda, a sežu sve do rijeke koja je dobila ime Pantikap, dok plovidba prema sjeveru uzvodno Boristenom traje jedanaest dana; dalje od toga kraj je velikim dijelom nenaseljen. Nakon te pustare žive Androfazi,[11] koji su narod sasvim za sebe i nikako nisu Skiti. Iznad njih posve je nenaseljeno područje i nema više nijednog ljudskog plemena, bar koliko je meni poznato.

19. Ako se prijeđe rijeka Pantikap, istočno od ovih Skita zemljoradnika već žive Skiti nomadi koji niti išta siju niti obrađuju zemlju: njihov je kraj čitav bez drveća, osim područja Hileje. Ti nomadi nastavaju zemlju koja se proteže na istok četrnaest dana puta, do rijeke Gera.

20. S onu stranu Gera nalazi se područje koje se naziva kraljevskim, i ondje su najbolji i najbrojniji Skiti, koji ostale Skite smatraju svojim robovima: na jugu se oni protežu do Tauride, na istoku do jarka što su ga iskopali potomci slijepaca i do trgovišta na Meotskom jezeru po imenu Kremni; drugdje se protežu i do rijeke Tanaida. Iznad ovih kraljevskih Skita na sjeveru borave Melanhlenjani,[12] još jedan narod koji nije skitski. Sjevernije od Melanhlenjana — koliko mi je poznato — močvare su i nenaseljen kraj bez ljudi.

21. Kad se prijeđe rijeka Tanaid, tu nije više Skitija već najprije kraj Sauromata, koji stanuju na području koje započinje kod

[11] Tj. ljudožderi.
[12] To znači »Oni koji nose crnu odjeću«, v. IV,107.

krajnje točke Meotskog jezera i širi se na sjever u dužinu od petnaest dana puta, a cijelo je bez ikakva divljeg ili pitomog drveća; drugi kraj, koji se nastavlja iza ovoga, naseljavaju Budini, koji borave u zemlji gusto obrasloj svakojakim biljkama.

22. Iznad Budina na sjever najprije je pustinja u dužini od sedam dana puta, a nakon pustinje, okrenuti više prema istoku, borave Tisageti, mnogoljudan i posve zaseban narod: oni žive od lova. U istom području zajedno s njima stanuju oni kojima je ime Iirki i koji također žive od lova, i to na ovaj način: lovac postavlja zasjedu popevši se na drvo, a šume su guste u cijelom kraju; svatko ima konja, naučenog da leži na trbuhu kako bi bio niži, i psa u pripravi: kad opazi iz daljine s drveta zvijer, pogodi je strijelom, uzjaše na konja i progoni je, a pas ga slijedi. Dalje od njih okrenuti prema istoku borave drugi Skiti, koji su se odmetnuli od kraljevskih Skita i zato su otišli u ovaj predio.

23. Sve do područja ovih Skita cijelo tlo o kojem je bilo riječi ravničarsko je i plodno, a od njega nadalje kamenito je i krševito. Ako se prođe ovaj velik i krševit predio, nakon njega podnožja visokih planina nastavaju ljudi za koje se priča da su svi, podjednako i muškarci i žene, ćelavi od rođenja, te da su tuponosi i da imaju snažne brade, a govore posebnim jezikom, no oblače se na skitski način i žive od plodova s drveća. Drvo od čijih plodova žive zove se pontsko, a po veličini je nekako najsličnije smokvi: rađa plodove nalik na bob, ali s košticom.[13] Kad plod postane zreo, cijede ga kroz tkaninu, a iz njega istječe gust crn sok koji zovu »ashi«: njega ližu i piju pomiješana s mlijekom, a od gustog taloga priređuju pekmez i njime se hrane. Nemaju mnogo stoke, jer pašnjaci ondje nisu dobri. Svatko stanuje pod jednim drvetom, pa zimi obavija drvo

[13] Vjerojatno je riječ o divljoj trešnji.

bijelim pokrivačem od pusta, a ljeti je drvo bez pokrivača. Nitko ne čini zlo tim ljudima (govori se da su sveti), pa ne posjeduju ni ratničko oružje. Upravo su oni ti koji razrješavaju sporove među svojim susjedima, a uz to, ako tko kao izbjeglica pronađe kod njih utočište, nitko mu ne nanosi nikakvo zlo: njihovo je ime Agripejci.

24. Sve do ovih ćelavaca, i područja i narodi u njima dobro su poznati, jer ih posjećuju neki od Skita od kojih se bez poteškoća dobivaju obavještenja, kao i od Grka iz boristenskog trgovišta i drugih trgovišta na Crnom moru. Oni Skiti koji ih posjećuju razgovaraju s njima s pomoću sedam tumača i sedam jezika.

25. Do ćelavaca, dakle, stvari su poznate, no o onome dalje od njih nitko ne zna točno pripovijedati, jer je taj kraj odijeljen visokim i neprohodnim planinama koje nitko ne prelazi;[14] oni ćelavci kažu, no ja im ne vjerujem, da u planinama stanuju kozonogi ljudi, a kad se prođu ti ljudi, da stanuju drugi koji provode šest mjeseci u snu: to uopće ne prihvaćam. Dobro je poznato jedino da je područje istočno od ćelavaca naseljeno Isedoncima, ali ništa se ne zna o kraju sjeverno od ćelavaca i Isedonaca osim onoga što oni sami o tome pričaju.

26. Kažu da Isedonci imaju ovakve običaje: kad muškarcu umre otac, svi rođaci dovode svoju stoku, pa je zatim zakolju i nasijeku meso, ali ujedno sijeku i leš domaćinova oca, te sve meso pomiješaju i priređuju gozbu. Skinu kosu s očeve glave i očiste je, pa je pozlate, a zatim je smatraju svetinjom i prinose joj svake godine velike žrtve. Sin to čini u čast ocu, onako kao što Grci slave godišnjice smrti. Što se drugoga tiče, i za njih se

[14] Radi se o Uralu.

priča da su pravednici, a žene su im u pravima jednake muškarcima.

27. Prema tome, i oni su poznati, a o kraju koji je sjeverno od njih Isedonci kazuju da ondje žive jednooki ljudi i orlolavovi čuvari zlata, a od njih su tu priču preuzeli Skiti pa je pripovijedaju: od Skita smo je naučili i mi ostali, pa i ih prema skitskome i nazivamo Arimaspima: »arima« na skitskom znači »jedan«, a »spu« je »oko«.[15]

28. Cijelom ovom zemljom o kojoj je riječ vlada tako žestoka zima da nepodnošljiva studen traje osam mjeseci, i u tom razdoblju, izlliješ li vodu, nećeš napraviti blato, već je za pravljenje blata nužna vatra: čak se i more smrzava i cio Kimerijski tjesnac, pa Skiti koji stanuju s ove strane onoga jarka preko leda vode vojsku i tjeraju bojna kola protiv Sinda. Tako kroz osam mjeseci neprestano vlada zima, a i kroz preostala četiri ondje je hladno. Njihova se zima uvelike razlikuje bilo od koje zime na ikojem drugom mjestu po tome što ondje u uobičajenom kišnom razdoblju ne pada nikakva kiša vrijedna spomena, a ljeti kiši bez prestanka. A kad drugdje udaraju gromovi, ondje tada ne udaraju, dok ljeti obilno grmi; ako zimi zagrmi, tome se čude kao znamenju: isto se tako i potres, i ljeti i zimi, smatra u Skitiji božanskim znamenom. Konji dobro podnose takvu zimu, a mazge i magarci je uopće ne podnose: u drugim se krajevima konji od studeni smrzavaju, a magarci i mazge je podnose.

29. Mislim da je iz toga razloga i goveđi rod ondje šušat, dakle da mu ne rastu rogovi: moje mišljenje potvrđuju i Homerove riječi koje glase:

[15] Ova je Herodotova etimologija zacijelo pogrešna.

I u Libiju dođoh, gdje s rozima jagnji se jagnjad,[16]

a to je ispravno rečeno, jer u toplom podneblju brzo izrastaju rogovi; ondje gdje su hladnoće jake, rogovi stoci ili uopće ne rastu ili, ako i rastu, jedva da rastu.

30. Ondje se to događa zbog hladnoće; neobično mi je (naime, već od početka moje je pripovijedanje zahtijevalo različite umetke) to što na cijelom području Elide mazge ne mogu rađati, a taj kraj nije hladan niti postoji za to ikakav drugi očit razlog. Sami Eliđani tvrde da njihove mazge ne rađaju zbog nekog prokletstva.[17] Stoga, kad se približava vrijeme da kobile začnu, gone ih u susjedna područja i zatim im pripuštaju magarce sve dok kobile ne postanu bređe; nakon toga ih odgone kući.

31. A što se tiče onog perja za koje Skiti pričaju da ga je zrak prepun i da se od njega ne može niti gledati niti prolaziti naprijed po kopnu, o njemu imam ovakvo mišljenje: sjeverno od njihova područja neprestano sniježi, manje ljeti nego zimi, kao što je i prirodno; svatko tko je izbliza vidio kako pada gust snijeg zna o čemu govorim: snijeg je, naime, nalik perju; zbog takve zime sjeverna su područja na kopnu nenaseljena. Vjerujem, stoga, da Skiti i njihovi susjedi slikovito govore o snijegu kao o perju. Time sam ispričao ono što se govori o najudaljenijim krajevima.

32. O ljudima Hiperborejcima, naprotiv, ne pripovijedaju ništa niti Skiti niti bilo tko drugi od naroda koji ondje borave, osim Isedonaca. No ja smatram da ni oni zapravo ne pripovi-

[16] *Odiseja*, IV,85, prijevod Maretić–Ivšić.

[17] Prema Plutarhu (*Moralia*, 303 B) prokletstvo je izrekao kralj Enomaj, koji je toliko volio konje da je smatrao nedopustivim njihovo ukrštanje s drugim vrstama.

jedaju ništa o Hiperborejcima: u tom bi slučaju i Skiti nešto kazivali, kao što kazuju o jednookim ljudima. Ali o Hiperborejcima se govori kod Hesioda i kod Homera u »Epigonima«, ako je ovaj ep doista spjevao Homer.[18]

33. Daleko najviše o njima pripovijedaju stanovnici Dela, koji tvrde da su zavjetni darovi, umotani u pšeničnu slamu, što su ih Hiperborejci nosili, stizali do Skita, te da su ih, počevši od Skita, jedni za drugima preuzimali najbliži narodi i prenosili dalje na zapad sve do Jadranskog mora, a odatle da su ih slali prema jugu, gdje su ih kao prvi od Grka preuzimali Dodonjani, pa su se od njih spuštali do Malijskog zaljeva i putovali do Eubeje — a jedan ih je grad slao drugome — i do Karista, nakon čega su zaobišli Andar, jer su ih stanovnici Karista nosili na Ten, a Tenjani na Del. Pričaju da su ti zavjetni darovi na taj način stizali na Del, a da su Hiperborejci najprije poslali dvije djevojke koje su nosile darove, i koje su Deljani zvali Hiperoha i Laodika; zajedno s njima radi njihove su sigurnosti Hiperborejci poslali pratnju od pet građana muškaraca koje sada nazivaju Donosiocima i na Delu im iskazuju velike počasti. Ali budući da se ti izaslanici nisu vraćali kući, Hiperborejci, u strahu da će im se neprestano događati da više ne vide one koje budu slali, nosili su otada zavjetne darove umotane u pšeničnu slamu do svoje granice i predavali su ih susjedima s molbom da ih tako šalju od jednog naroda do drugoga. Kažu da su darovi, na ovaj način slani, stizali do Dela; sam poznajem postupak sa zavjetnim darovima veoma sličan ovome: žene Tračanke i Peonjanke, kad prinose žrtve Artemidi kraljici, nikada ih ne žrtvuju bez pšenične slame.

[18] Herodotova je sumnja opravdana: danas se smatra da ovaj izgubljeni ep iz tebanskog ciklusa nikako nije Homerovo djelo.

34. Poznato mi je da one tako postupaju, a u čast onih hiperborejskih djevica koje su umrle na Delu delske djevojke i mladići odsijecaju kosu; djevojke prije svadbene svečanosti odrežu svoju pletenicu, obaviju je oko vretena i polažu je na njihov grobni humak (a humak je s lijeve strane od ulaza u Artemidino svetište, i na njemu je zasađena maslina), a delski mladići obaviju pramen kose oko zelene mladice, pa ga i oni polažu na grobni humak. Tim djevicama stanovnici Dela iskazuju ovakvu počast.

35. Oni sami tvrde da su i Arga i Opija,[19] koje su hiperborejske djevice, putovale preko istih onih naroda i došle na Del još prije Hiperohe i Laodike. Ove su došle s darom za Ilitiju što su ga obećali za lagani porod, a za Argu i Opiju kažu da su stigle zajedno s bogovima, pa su im dodijelili drugačije počasti: njima u čast okupljaju se žene koje zazivaju njihova imena u himni što ju je za njih spjevao Likijac Olen (taj je Olen, pošto je došao iz Likije, spjevao i druge drevne himne koje se pjevaju na Delu), a od njih su otočani i Jonjani naučili pjevati himne i zazivati imenom Opiju i Argu i okupljati se, a nakon spaljivanja životinjskih butova na žrtveniku pepeo odnose na grobnicu Opije i Arge i ondje ga razasipaju. Njihova je grobnica iza Artemidina svetišta okrenuta prema istoku, tik do konačišta Kejana.[20]

36. Toliko neka bude rečeno o Hiperborejcima. Neću spominjati priču o Abarisu koji je tobože bio Hiperborejac, i prema kojoj je on po cijelom svijetu nosio strijelu a da pritom nije ništa jeo. Ako ima ljudi koji žive dalje od sjevera, zacijelo

[19] Arga i Opija, kao i Hiperoha i Laodika, bili su zapravo različiti nadimci boginje Artemide.

[20] Tj. zgrade u kojoj su izaslanici otoka Keja boravili u blizini svetišta u vrijeme svečanosti.

postoje i oni drugi, dalje od juga.[21] Kad vidim kako su mnogi nacrtali zemljovid svijeta a da nisu ništa smisleno prikazali, moram se smijati.[22] Oni crtaju Okean kako teče uokolo Zemlje koja bi bila uokrug kao da je zacrtana šestarom, te prikazuju Aziju jednako velikom kao Evropa. Stoga ću u nekoliko riječi obrazložiti veličinu svake od njih i kakav je njihov oris.

37. Perzijanci nastavaju područje koje se na jugu dotiče mora što se naziva Crvenim;[23] sjeverno od njih stanuju Međani, sjeverno od Međana Saspirci, a sjeverno od Saspiraca Kolhiđani koji se dotiču sjevernog mora u koje utječe rijeka Fasid. Ta četiri naroda nastavaju područje od jednog mora do drugoga.

38. Odavde se na zapad u more pružaju dva poluotoka koje ću opisati. Jedan poluotok, koji započinje kod Fasida, proteže se prema sjeveru u more uzduž Crnog mora i Helesponta sve do Sigija u Troadi, a prema jugu taj isti poluotok od Mirijandskog zaljeva blizu Fenikije seže u more sve do Triopijskog rta. Na tom poluotoku boravi trideset ljudskih plemena.[24]

39. Ovo je jedan od poluotoka, a onaj drugi počinje upravo kod Perzije i proteže se u Crveno more, te obuhvaća Perziju, nakon nje Asiriju, a nakon Asirije Arabiju. Njegov je kraj — ali to je kraj samo jer je tako uobičajeno promatrati — u Arabljanskom zaljevu u koji je Darije proveo kanal iz Nila. Od Perzije do Fenikije područje je široko i veliko, a od Fenikije taj

[21] Ako postoje Hiperborejci (»ljudi dalje od sjevera«), morali bi, dakle, postojati i »Hipernotijci« (»ljudi dalje od juga«): ovom rečenicom Herodot vjerojatno iskazuje svoju sumnju u stvarno postojanje Hiperborejaca.

[22] Herodot još jednom polemizira s geografom Hekatejem iz Mileta, koji je Zemlju prikazivao u obliku kružnice oko koje teče Okean.

[23] Opet se radi o Indijskom oceanu zajedno s Perzijskim zaljevom, dok je sjeverno more koje se malo dalje spominje — Crno more.

[24] Ovaj je poluotok zapravo današnja Mala Azija.

poluotok prolazi kroz ovo naše more uzduž palestinske Sirije i Egipta i ondje završava; na njemu žive samo tri naroda.[25]

40. Takav je onaj dio Azije koji leži zapadno od Perzije, a na drugu stranu od Perzijanaca, Međana, Saspiraca i Kolhiđana dio je prema istoku i izlasku sunca, i odavde se pruža Crveno more, dok su na sjeveru Kaspijsko more i rijeka Araks koja teče prema sunčevu izlasku. Do Indije je Azija naseljena; od nje dalje prema istoku je pusta, i nitko ne zna kazati kako upravo izgleda.

41. Takva je i tolika Azija, a Libija[26] se nalazi na drugom poluotoku: naime, Libija se nadovezuje baš na Egipat. Uz Egipat ovaj je poluotok uzak: od našega mora do Crvenog mora ima sto tisuća hvati, što je otprilike tisuću stadija;[27] a nakon ovog uskog dijela poluotok koji se naziva Libijom svakako je veoma širok.

42. Čudim se onima koji su razgraničili i razdijelili zemlju na Libiju, Aziju i Evropu, jer su među njima velike razlike: Evropa se proteže dužinom onoliko koliko obje druge zajedno, a širinom se ne može, čini mi se, ni usporediti s njima. Jasno je da je od njih Libija okružena morem, osim na onom mjestu gdje graniči s Azijom, a to je prvi, koliko mi je poznato, dokazao egipatski vladar Neko, koji je, kad je prekinuo iskapanje kanala koji je vodio od Nila do Arabljanskog zaljeva, poslao ljude Feničane na lađama i naložio im da natrag plove kroz Heraklove stupove sve do sjevernog mora[28] i na taj se način vrate u

[25] Riječ je u stvari o području između današnjeg Perzijskog zaljeva i azijske obale istočnog Mediterana (»naše more«) koje, dakako, nije poluotok, no Herodot nema ni najmanje jasnu predodžbu o položaju i prostoru Arapskog poluotoka.

[26] Pod Libijom se podrazumijeva cijela Afrika.

[27] Tj. oko 185 kilometara.

[28] Tj. Sredozemnog mora.

Egipat. Pošto su, dakle, Feničani krenuli iz Crvenog mora, plovili su kroz južno more; kad bi god došla kasna jesen, pristajali bi i zasijavali zemlju ondje gdje bi se za plovidbe nalazili uz Libiju, i ostajali bi do žetve: kad bi požnjeli žito, plovili bi dalje, i tako su prošle dvije godine, a treće su obišli Heraklove stupove i počeli se vraćati u Egipat. Pripovijedali su — a meni se to, za razliku od nekih drugih, čini nevjerojatnim — da im je sunce, dok su oplovljavali Libiju, bilo na desnoj strani.[29]

43. Tako je Libija postala prvi put poznata, a kasnije, kako pričaju Kartažani, kad je Satasp sin Teaspisov Ahemenid bio poslan na isti put, nije oplovio Libiju, već se uplašio dužine puta i pustoši, pa se vratio natrag i nije izvršio zadatak koji mu je zadala njegova majka. On je, naime, silovao djevojku, kćer Zopira sina Megabizova: a kad ga je zbog te krivice kralj Kserkso htio nabiti na kolac, Sataspova ga je majka, koja je bila Darijeva sestra, zamolila za milost i kazala je da će ga sama strašnije kazniti no što bi ga on kaznio, jer će morati oploviti Libiju sve dok ne stigne ploveći uokolo u Arabljanski zaljev. Pošto je to Kserkso pod ovim uvjetom prihvatio, Satasp je otišao u Egipat i ondje je unajmio lađu i mornare pa je stao ploviti prema Heraklovim stupovima; kad je proplovio kroz njih i oplovio libijski rt koji se zove Soloentski, putovao je prema jugu zašavši na duboko more u toku više mjeseci i, pošto je put beskonačno trajao, okrenuo se natrag i počeo je ploviti prema Egiptu. A kad je iz Egipta stigao pred kralja Kserksa, pripovijedajući je kazao da je u najudaljenijim krajevima plovio do patuljastih ljudi[30] koji se oblače u odjeću od palmina lišća i

[29] Kako su Feničani plovili uz zapadnu obalu Afrike na sjever većim dijelom južno od ekvatora, sunce im je doista bilo zdesna.

[30] Možda se radi o Pigmejcima.

koji su, kad bi se god lađom približavao, bježali u planine i napuštali svoje gradove; a oni im nisu, kad su se iskrcavali, činili zlo već su samo uzimali njihovu stoku. Govorio je i da je uzrok tome što nisu oplovili Libiju u cijelosti taj što im lađa nije mogla dalje ploviti nego je zapinjala.[31] No Kserkso je smatrao da ne govori istinu i, kako nije ispunio zadatak koji mu je naredio, nabio ga je na kolac kažnjavajući ga tako onom prijašnjom kaznom. Eunuh toga Sataspa pobjegao je na Sam čim je čuo da mu je gospodar skončao život, a sa sobom je nosio golem novac, koji mu je oduzeo jedan Samljanin čije ime znam, ali ću ga rado prepustiti zaboravu.

44. Veći je dio Azije otkrio Darije, koji je htio za rijeku Ind — a ona je druga od svih rijeka u kojoj žive krokodili — za tu rijeku, dakle, saznati gdje ona utječe u more, pa je poslao na brodovima među ostalima i one za koje je bio siguran da će mu kazati istinu, a upravo među njima i Skilaka, čovjeka iz Karijande. Oni su krenuli iz grada Kaspatira i iz zemlje Paktije, te su plovili nizvodno rijekom prema istoku i izlasku sunca do mora, a zatim ploveći morem prema zapadu nakon trideset mjeseci stignu do onog mjesta odakle je egipatski vladar bio slao Feničane što sam ih već prije spomenuo da plove oko Libije. Pošto su oni završili svoju kružnu plovidbu, Darije je pokorio Indijce i za to se služio upravo ovim morem. Tako je otkriveno da i Azija, osim dijela koji se pruža prema istoku, u ostalom nalikuje Libiji.[32]

45. Što se tiče Evrope, nitko još nema jasnu spoznaju o tome je li ona okružena morem s istoka i sa sjevera: poznato je da se proteže dužinom onoliko koliko obje druge zajedno. Ne mogu

[31] Zacijelo pod utjecajem struja i vjetrova.

[32] Dakle, također je razgraničena i okružena rijekama i morem.

razumjeti zašto su jednom kopnu nadjenuta tri naziva koja su izvedena iz ženskih imena, niti zašto su kao granice među njima postavljene egipatska rijeka Nil i kolhidska rijeka Fasid (a drugi kažu da su to umjesto Fasida meotski Tanaid i Kimerijska Luka), niti sam mogao saznati imena ljudi koji su odredili te granice, niti odakle su preuzeli imena. Za Libiju mnogi Grci kažu da je dobila ime po Libiji, nekoj tamošnjoj stanovnici, a Azija po imenu Prometejeve žene. No to ime prisvajaju i Liđani koji tvrde da je Azija nazvana po Aziju sinu Kotisa sina Manova a ne po Prometejevoj ženi: po njemu se zove i općina u Sardu Azijada. Što se tiče Evrope, nijedan čovjek nema jasnu spoznaju o tome je li ona okružena morem, niti odakle je dobila to ime, niti se može razabrati tko joj ga je dao, ako nećemo reći da je kopno dobilo ime po Europi iz Tira: a prije je, dakako, bila bezimena kao i druga kopna. Ali ta je Europa očito potjecala iz Azije i nije stigla do onog kopna koje danas Grci nazivaju Evropom, već najviše iz Fenikije na Kretu, a s Krete do Likije. Toliko neka bude rečeno o tome: a mi ćemo i dalje upotrebljavati njihova uobičajena imena.

46. Crno more, na koje je Darije kretao s vojskom, nastavaju najsirovija plemena na cijelom svijetu, ako izuzmemo Skite: ne možemo spomenuti nijedno pleme s ove strane Crnoga mora zbog njegove domišljatosti niti nam je poznato da se ovdje rodio ikoji učen čovjek, osim skitskog naroda i Anaharsisa.[33] Skitsko je pleme iznašlo jednu, ali od svih najveću i najdomišljatiju stvar među ljudskim dostignućima, bar koliko je meni znano, a što se tiče ostaloga, uopće ne zaslužuju naše divljenje. Ali tu su najveću stvar izmislili tako da nitko tko među njih dođe ne može pobjeći niti ih može pronaći ako oni ne žele da budu otkriveni; oni, naime, nisu podigli ni gradove ni utvrde

[33] O njemu se govori u IV,76.

nego svoje kuće nose sa sobom i svi su strijelci na konjima, pa ne žive od ratarstva već od stočarstva, a kuće su im na zaprega-ma; pa kako onda ne bi bili nepobjedivi i izbliza nedostupni?

47. To su iznašli jer im je zemlja za to prikladna, a i rijeke su im u tome saveznici: zemlja im je travnata i vodama bogata ravnica, a kroz nju teke rijeke kojih je po broju tek malo manje od kanala u Egiptu. Navest ću one rijeke koje su poznate i koje su od mora uzvodno plovne. To je Istar sa pet ušća, a zatim Tira, Hipanis, Boristen, Pantikap, Hipakiris, Ger i Tanaid: njihovi su tokovi ovakvi.

48. Istar je najveći od svih poznatih mi rijeka i teče uvijek jednako velikim tokom i ljeti i zimi, a ako promatramo sa zapada, prva je od skitskih rijeka, dok je takvu veličinu zadobio od toga što se u nj ulijevaju i druge rijeke. Od onih rijeka koje pridonose njegovoj veličini kroz skitsku zemlju teče pet, naj-prije ona koju Skiti zovu Porata a Grci Piret, a zatim i Tijarant, Arar, Naparis i Ordes. Prva navedena rijeka velika je i teče prema istoku, a svoj tok pripaja toku Istra, druga navedena, Tijarant, teče više prema zapadu i manja je, a Arar, Naparis i Ordes prolaze između ovih dviju i utječu u Istar. To su rijeke koje pripadaju upravo skitskom području i uvećavaju Istar, a iz područja Agatirsā dotječe rijeka Maris i s njime se spaja.

49. S vrhova Hema tri druge velike rijeke, Atlant, Aura i Tibisis teku prema sjeveru i utječu u Istar; kroz Trakiju i područje tračkih Krobiza teku Atris, Noa i Artan i ulijevaju se u nj; iz zemlje Peonaca i Rodopskih planina rijeka Skij teče posred Hema i utječe u nj. Iz zemlje Ilira prema sjeveru teče rijeka Angar i utječe u Tribalsku ravnicu i u rijeku Brong, a Brong utječe u Istar: tako Istar prihvaća ove dvije velike rijeke. Iz područja iznad Umbra teku rijeka Karpis i druga, Alpis, prema sjeveru, pa i one u nj utječu. Istar teče kroz cijelu Evropu, izvire

kod Kelta koji nastavaju najzapadnije krajeve u Evropi, nakon Kinešana: tako teče kroz cijelu Evropu i utječe u rubnu oblast Skitije.[34]

50. Zbog vode koju donose ove navedene i mnoge druge rijeke Istar je najveća od svih rijeka, iako ga, kad bi se uspoređivala samo voda iz jedne i druge rijeke, Nil nadmašuje količinom, jer u nj ne utječe nijedna rijeka niti ikoji izvor i ne pridonose količini njegove vode. A Istar teče uvijek jednakim tokom i ljeti i zimi, kako mi se čini, iz ovakva razloga: zimi je onoliko velik kolika mu je uobičajena veličina i postaje tek neznatno veći od prirodne veličine, jer zimi u tim krajevima pada posve malo kiše, ali neprestano sniježi. Ljeti se, opet, snijeg, koji je napadao po zimi i kojega ima u izobilju, topi i sa svih se strana prikuplja u Istar. Taj se snijeg, dakle, prikuplja u nj i uvećava ga zajedno s brojnim i jakim pljuskovima: ondje baš ljeti padaju kiše. Koliko sunce k sebi privuče vode više ljeti nego zimi, toliko je i količina vode koju Istar dobiva veća ljeti nego zimi: suprotstavljanje tih pojava rađa ravnotežu, pa se tako čini da je on uvijek jednake veličine.

51. Jedna je od skitskih rijeka Istar, a nakon njega dolazi Tira, koja se spušta sa sjevera, dok joj tok izvire iz velikog jezera koje predstavlja granicu između područja Skita i područja Neura. Na njezinu ušću naseljeni su Grci koji se nazivaju Tircima.

52. Treća rijeka, Hipanis, počinje u Skitiji, a izvire iz velikog jezera oko kojega borave bijeli divlji konji. To se jezero s pravom zove Hipanisova mati. Hipanis, dakle, izvire iz njega,

[34] V. II,33 i ondje bilj. 38: Herodotove su predodžbe o Dunavu i njegovu toku sasvim nejasne, a dijelom i fantastične: tako, na primjer, rijeke Karpis i Alpis možda predstavljaju spomen na planinske masive Karpata i Alpa, a većinu je navedenih rijeka danas posve nemoguće točnije locirati.

a zatim u duljini od pet dana plovidbe teče plitak i još uvijek sladak, dok je nakon toga, u duljinu od četiri dana plovidbe, sve do mora silno gorak. U nj utječe voda iz jednog gorkog izvora, a ona je tako gorka da, premda je izvor malen, daje svoj okus Hipanisu, koji pripada malobrojnim uistinu velikim rijekama. Ovaj je izvor na granici područja Skita orača i Alizonaca: na skitskom ime izvora i mjesta gdje on izvire glasi Egzampej, a na grčkom jeziku Sveti putovi. U području Alizonaca zavoji se rijekā Tire i Hipanisa međusobno približavaju, a nakon toga se okreće svaka na svoju stranu i ostavljaju po sredini širok prostor.

53. Četvrta je rijeka Boristen, koji je nakon Istra od ovih rijeka najveći i, po mojem mišljenju, najkorisniji ne samo među skitskim nego i među svim drugim rijekama, uz izuzetak egipatskog Nila: s njime se, naime, ne može usporediti nijedna druga rijeka; no među ostalima Boristen je najkorisniji jer omogućuje stoci najljepše i najobilnije pašnjake, te najbolje ribe, zacijelo u golemu broju, a i za piće je najpogodniji jer teče bistar, bez mulja, i usjevi su uz njegove obale najbolji, dok je ondje gdje tlo nije zasijano trava vrlo visoka. Na njegovu se ušću taloži sama od sebe sol u velikim količinama. Iz njega se izlovljava za usoljavanje i velika riba bez kostiju, zvana jesetra, i još mnoge druge stvari vrijedne divljenja. Na sjever mu je tok poznat do oblasti Gera, dokle plovidba traje četrdeset dana, a kuda teče iznad te oblasti, nitko od ljudi ne zna kazati: sami Skiti nastavaju njegove obale u duljini od otprilike deset dana plovidbe. Jedino za ovu rijeku i za Nil ne mogu navesti gdje im je izvor, a mislim da to ne može niti ijedan drugi Grk. Boristen teče blizu mora, i s njim se spaja Hipanis, pa utječu u isto močvarno ušće. Između ovih dviju rijeka nalazi se zemljište u obliku brodskoga kljuna koje se zove Hipolajev rt, a na njemu

je podignuto Majčino svetište,[35] dok su se na drugoj strani na Hipanisu naselili Boristenjani.

54. Toliko o ovim rijekama, a slijedeća je peta rijeka po imenu Pantikap: i ona teče sa sjevera iz jednog jezera, između nje i Boristena žive Skiti zemljoradnici, a ulazi u područje Hileje i, kad prođe kroza nj, spaja se s Boristenom.

55. Šesta je rijeka Hipakiris, koja izvire iz jednog jezera, teče posred područja Skita nomada i ima ušće kod grada Karkinitide, a desno od nje ostaju Hileja i mjesto zvano Ahilejevo trkalište.

56. Sedma je rijeka Ger, koja se odvaja od Boristena na onom mjestu dokle je Boristen poznat. Udaljuje se, dakle, od toga mjesta — zovu se i rijeka i područje jednako: Ger — a rijeka teče prema moru i razdvaja oblast nomada od područja kraljevskih Skita, te utječe u Hipakiris.

57. Osma je rijeka Tanaid, koji teče odozgo izvirući iz velikog jezera i utječe u još veće jezero po imenu Meotsko, a ono razgraničava kraljevske Skite od Sauromata. U Tanaid se ulijeva druga jedna rijeka, kojoj je ime Hirgis.

58. Ove znamenite rijeke rese Skitiju, pa je trava za stoku koja niče u Skitiji pogodnija za stvaranje žuči kod stoke bilo od koje nama poznate trave: da je to upravo tako, mogu se uvjeriti oni koji raspore ovu stoku.[36]

[35] Misli se na majku bogova Kibelu, koja se u grčkoj mitologiji identificirala s Demetrom.

[36] To bi značilo da je trava izuzetno gorka, tj. da je među njom čest pelin, o čemu govori i Ovidije (*Pisma s Ponta*, III,7,23).

59. Prema tome, ono što im je najvažnije za život lako im je dostupno, a ostali su običaji kod njih ovako uređeni. Jedino obožavaju ove bogove: prije svih Hestiju, a zatim Zeusa i Geju, i smatraju da je Geja Zeusova žena, te nakon njih Apolona, nebesku Afroditu, Herakla i Aresa. Ova božanstva poštuju svi Skiti, a kraljevski Skiti još prinose žrtve i Posejdonu. Na skitskom se Hestija naziva Tabiti, Zeus se, veoma prikladno po mojem mišljenju, zove Papej,[37] Geja Api, Apolon Etosir, nebeska Afrodita Argimpasa, a Posejdon Tagimasad. Nemaju običaj podizati kipove, žrtvenike niti hramove bilo kojem bogu osim Aresu: njemu ih u čast obično podižu.

60. Kod svih svečanosti prinošenje žrtava za sve je Skite isto, a obavlja se ovako: žrtvena životinja stoji zavezanih prednjih nogu, a onaj tko prinosi žrtvu stoji iza nje i povlačenjem kraja užeta je ruši, te dok životinja pada, zaziva božanstvo kojemu žrtvuje i zatim prebaci omču oko šije žrtve, ubaci u omču štap, pa ga okreće i tako davi životinju, a da nije upalio vatru niti obavio prethodno posvećivanje niti izlio žrtvu ljevanicu; pošto ju je ugušio i oderao, počinje je kuhati.

61. Budući da u skitskoj zemlji raste vrlo malo drveća, pronađen je ovakav način za kuhanje mesa. Kad oderu žrtvene životinje, skidaju meso s kostiju; zatim ga ubacuju, ako ih slučajno imaju, u kotlove posve nalik vrčevima s Lezba, samo što su ovi mnogo veći; kad ga ubace u njih, kuhaju ga potpaljujući ispod vatru kostima žrtvenih životinja; a ako nemaju kotao, ubace sve meso u želudac žrtvenih životinja, dodaju vode i potpaljuju vatru kostima. One izvrsno gore, a meso skinuto s kostiju stane bez poteškoća u želudac: tako govedo kuha sámo

[37] Herodot skitsku riječ tumači kao grčku, koja znači »tata, otac«, pa smatra da je primjereno da se tako zove Zeus, otac bogova.

sebe, a isto vrijedi i za sve druge žrtvene životinje. Kad je meso kuhano, onaj koji prinosi žrtvu daje bogovima prve dijelove mesa i utrobe bacajući ih pred sebe. Žrtvuju i drugu, sitnu stoku, a ponajviše konje.

62. Na taj način i te životinje žrtvuju ostalim bogovima, a Aresu prinose žrtve ovako: u svakoj oblasti njihovih pokrajina podignuto je ovakvo Aresovo svetište; nanesu se snopovi suhih grančica u dužinu i širinu otprilike tri stadija, a u visinu nešto manje.[38] Odozgo je postavljena četverokutna površina čije su tri strane nepristupačne a na jednu se može popeti. Svake godine pridodaju još sto i pedeset kola suharaka, jer se njihova gomila neprestano smanjuje pod utjecajem oluja. Na tu gomilu postavlja stanovništvo svakog okruga drevni zakrivljeni željezni mač, i on im je Aresov kip. Tom maču prinose svake godine žrtvenu stoku i konje, i njemu žrtvuju još više nego ostalim bogovima. A kad zarobe žive neprijatelje, od njih svakog stotog čovjeka žrtvuju, no ne onako kao stoku nego drugačije: naime, kad mu izliju vino po glavi, kolju ljude iznad neke posude, a zatim je nose gore uz gomilu suharaka i izlijevaju krv na zakrivljeni mač. To nose gore, a dolje uz svetište postupaju ovako: svim zaklanim ljudima sijeku desne ruke u ramenima, pa ih bacaju u zrak, a zatim, pošto obave ostala žrtvovanja, odlaze odavde; ruke ostaju ležati ondje gdje su pale, a leševi su od njih odvojeni.

63. Takva su im prinošenja žrtava, ali uopće nemaju običaj žrtvovati svinje niti ih ikako žele uzgajati u svojoj zemlji.

[38] Tj. 576 x 576 metara: s obzirom na spomenutu nestašicu drva u Skitiji Herodotove su mjere ovdje vjerojatno pretjerane.

64. A što se tiče rata, ovakvi su im običaji: kad Skit ubije svojeg prvog neprijatelja, napije se njegove krvi; glave svih koje usmrti u bitki odnosi kralju: samo ako mu odnese glavu, može sudjelovati u plijenu što su ga osvojili, a ako ne odnese, ne može sudjelovati u njemu. Glavu odere ovako. Pošto kožu uokrug opsiječe oko ušiju, uhvati je i skine s glave, a zatim je ostruže goveđim rebrom, pa je gnječi rukama i, kad je omekša, upotrebljava je kao maramu koju veže za uzde konja što ga sam jaše, i na to je ponosan: naime, tko ima najviše marama od ljudske kože, taj se smatra najodličnijim junakom. Mnogi od njih od oderanih koža prave odjeću koju oblače, a šiju je poput kožuha. Mnogi također, pošto oderu desne ruke mrtvih neprijatelja zajedno s noktima, prave poklopce za tobolce: ljudska je koža doista bila[39] čvrsta i sjajna, svojom bjelinom gotovo najsjajnija od svih koža. Mnogi, napokon, pošto oderu čitava čovjeka i razapnu kožu na drvenu dasku, nose je uokolo na konju.

65. Takvi su im običaji, a sa samim glavama, i to ne svima nego samo s onima koje su pripadale njihovim najžešćim neprijateljima, postupaju ovako: najprije otpile glavi sve ispod obrva i zatim je dobro očiste; onaj tko je siromašan samo je izvana presvuče neuštavljenom goveđom kožom i tako je upotrebljava, a onaj tko je bogat, presvuče je goveđom kožom, ali je iznutra pozlati i upotrebljava je kao vrč. Tako postupaju i s glavama rođaka ako se s njima sukobe i ako ih svladaju u prisutnosti kralja. Kad im dođu gosti koje cijene, iznose takve glave i pripovijedaju kako su se s rođacima zavadili i kako su ih svladali, i o tome pričaju kao o junačkom djelu.

66. Jedanput godišnje svaki upravitelj okruga u svojem okrugu priređuje vrč vina iz kojega piju oni Skiti koji su ubili neprija-

[39] Prema tumačenju komentatora, ovdje je upotrijebljeno prošlo vrijeme jer se Herodot prisjeća nečega što je sam vidio.

telja; a oni kojima to nije pošlo za rukom ne mogu kušati to vino nego obeščašćeni sjede odvojeno: to je za njih najveća sramota; oni, opet, od njih koji su ubili vrlo velik broj ljudi imaju dva vrča i piju iz njih istovremeno.

67. Kod Skita ima mnogo vračeva koji proriču iz mnogobrojnih vrbovih grana na ovaj način: kad donesu velike snopove grana, postave ih na tlo i ondje rasprostru, pa zatim slažu jednu po jednu granu i izriču proročanstvo, a kako ga izgovaraju, tako ponovo zgrću snopove i opet raspoređuju granu po granu. Tu su proročku vještinu preuzeli od svojih predaka, dok nasuprot tome Enareji,[40] napola muškarci napola žene, kažu da je njima proročku vještinu dala Afrodita: oni proriču iz lipove kore; kad rascijepe koru na troje, obmataju je oko svojih prstiju i razmataju je i tako proriču.

68. Kad se kralj Skita razboli, poziva tri najuglednija vrača, a oni proriču na način koji sam naveo; najčešće govore to kako je taj i taj, kazujući ime nekog od sugrađana o kojem govore, lažnom zakletvom uvrijedio kraljevsko ognjište. Kod Skita je običaj da se ponajviše zaklinju na kraljevsko ognjište onda kad žele izreći najjaču zakletvu. Onoga za koga vračevi kažu da se krivo zakleo odmah uhvate i dovode, a kad ga dovedu, oni mu dokazuju kako je iz njihova gatanja jasno da je lažnom zakletvom uvrijedio kraljevska ognjišta i da zato i kralj boluje; a on niječe, tvrdi da se nije krivo zakleo i plačući odbija sve optužbe. Ako on doista sve poriče, kralj poziva još dvostruko više vračeva; i ako i oni, pošto pregledaju znamenja, potvrde da se krivo zakleo, odmah mu odrubljuju glavu, a njegovu imovinu među sobom dijele oni prvi vračevi; a ako ga vračevi koji su naknadno došli oslobode optužbe, dolaze sve novi i novi vračevi: ako

[40] Enareji su, dakle, posebna vrsta skitskih vračeva, v. I,105 i ondje bilj. 67.

većina njih čovjeka oslobodi optužbe, donosi se odluka kojom se oni prvi vračevi osuđuju na smrt.

69. Smrtna se kazna nad njima obavlja ovako: kad napune kola suhim granjem i upregnu u njih volove, vračevima noge stave u okove a ruke zavežu iza leđa, pa im začepe usta i gurnu ih nasred suharaka koje potpale, te poplaše i potjeraju volove. Volovi često gore zajedno s vračevima, a nerijetko osmuđeni uspijevaju i pobjeći, ako se rudo propali. I zbog drugih krivnji spaljuju vračeve na navedeni način, i tada ih zovu lažnim prorocima. Ni sinove onih koje je pogubio kralj ne pošteđuje, već ubija sve muške, a ženama ne nanosi nikakva zla.

70. Skiti prisežu zajedno s onima kojima daju prisegu ovako: u velik glineni vrč uliju vino i miješaju ga s krvlju onih koji razmjenjuju prisegu, i to tako da dio tijela ubodu šilom ili lagano zasijeku mačem i zatim urone u vrč zakrivljeni mač, strelice, dvosjeklu sjekiru i koplje; kad to obave, dugo se mole, a nakon toga piju iz vrča i oni sami koji prisežu i najugledniji ljudi iz njihove pratnje.

71. Grobnice kraljeva nalaze se u oblasti Gera, na onom mjestu dokle je Boristen plovan. Kad im umre kralj, ondje kopaju veliku četverokutnu jamu i, kad je pripreme, podižu mrtvaca, a tijelo su već prije namazali voskom, dok su utrobu otvorili i očistili, te je napunili zgnječenim mirisnim travama, kadom, sjemenom peršina i koprom, pa su je zatim ponovo zašili, i voze mrtvaca kolima do drugog plemena. Oni koji preuzmu dovezenog mrtvaca postupaju s njim jednako kao i kraljevski Skiti: svatko sebi reže djelić uha, brije glavu, zarezuje sebi mišice na ruci, grebe se po čelu i nosu i probija dlan svoje lijeve ruke strelicom. Odande voze kraljevskog mrtvaca u kolima drugom plemenu nad kojim vladaju; prate ih oni kod kojih su bili prije toga. Kad s mrtvacem u kolima obiđu sva plemena, nađu se

kod Gera, koji stanuju najdalje od svih plemena pod njihovom vlašću, i kod grobnica. I zatim, pošto smjeste mrtvaca u grobnicu na slamnati odar, zabodu koplja s jedne i s druge njegove strane, postave na njih drvene daske, pa ih pokrivaju prekrivačem od trstike, a u preostalom prostranom dijelu grobnice sahranjuju, pošto su ih zadavili, jednu od kraljevih inoča, njegova vinotoču, kuhara, konjušara, sobara, glasnika i konje, te dodaju brojne druge počasne žrtve i zlatne posude: srebro i mjed uopće i ne upotrebljavaju. Kad to obave, svi sudjeluju u nasipavanju velikog humka i nadmeću se trudeći se da ga učine što većim.

72. A kad prođe godina dana, opet postupaju ovako: uhvate najčestitije od preostalih slugu (a oni su rođeni Skiti: naime, oni kojima sam kralj to zapovjedi postaju sluge, i kod njih ne postoje kupljeni robovi koji služe), kad, dakle, od tih ličnih slugu zadave pedesetoricu, kao i pedeset najljepših konja, i kad im izvade crijeva, nakon čišćenja ispunjavaju ih pljevom i ponovo šiju; zatim postave polovicu kotača, sa zaobljenjem prema dolje, na dvije drvene prečke, a drugu polovicu kotača na druge dvije prečke, pa ih u velikom broju tako pričvrste i nakon toga probodu konje debelim kolcima po dužini sve do šije, te podižu konje na kotače: prednji kotači pridržavaju konjima ramena, a stražnji podupiru trbuhe tik do sapi; i prednje i stražnje noge pri tome slobodno vise. Konjima stave i uzde i žvale, ali ih napnu prema naprijed i zatim ih vežu za kolce. A onu pedesetoricu zadavljenih mladića postavljaju na konje, na svakoga po jednoga, a rade to ovako: kad svakom mrtvacu uz samu kičmu zabodu ravan kolac sve do vrata, odozdo viri dio toga kolca koji se pričvrsti za drugi drveni kolac, onaj koji prolazi kroz konja. Kad postave uokolo grobnog humka takve jahače, razilaze se.

73. Tako sahranjuju kraljeve, a druge Skite, kad umru, najbliži rođaci voze na kolima uokolo prijateljima, pa svatko prima i ugošćuje mrtvačevu pratnju i njemu samom poslužuje sve ono što nudi i ostalima; ljudi iz puka tako se četrdeset dana voze uokolo, a zatim se sahranjuju. Nakon pogreba Skiti se čiste ovako: pošto operu i otru glavu, s tijelom postupaju na slijedeći način; postave tri kolca oslonjena jedan na drugi i preko njih napinju vunene pokrivače, te ih stegnu što je više moguće i ubacuju kamenje usijano na vatri u korito koje leži među kolcima i pokrivačima.

74. U njihovoj zemlji uspijeva konoplja, veoma nalik lanu osim po debljini i po veličini: u tome konoplja uvelike nadmašuje lan. Ona raste i sama od sebe i zasijana, a od nje Tračani prave odjeću posve sličnu lanenoj. Onaj tko nije uistinu poznavalac konoplje ne može razaznati je li odjeća načinjena od lana ili konoplje; a tko nikada nije vidio konoplju mislit će da je odjeća lanena.

75. Skiti uzmu sjeme upravo ove konoplje, pa se podvlače pod pokrivače i bacaju sjemenje na usijano kamenje: ono se, pošto se tako baci, puši i pušta toliku paru da se s njom ne može mjeriti nijedna grčka parna kupelj. Skiti uživaju u takvoj kupki i pocikuju od užitka; ona im služi umjesto kupanja: ne peru tijelo uopće vodom; a njihove žene taru o hrapavi kamen drvo čempresa, cedra i tamjana, te na to sipaju vodu, a zatim, kad ostaci trenja postanu gusta mješavina, premazuju njome cijelo tijelo i lice: ne samo da od toga dobivaju lijep miris nego im je i slijedećeg dana, kad skinu namaz, koža čista i sjajna.

76. I oni odlučno izbjegavaju prihvaćati tuđinske običaje bilo od kojeg drugog naroda, a ponajviše od Grka, kako su to dokazali u slučaju Anaharsisa i kasnije ponovo u slučaju Skila. Naime, Anaharsis je vidio mnogo svijeta i pokazao se veoma

mudrim, te se vraćao u zemlju Skita, pa kad je plovio kroz Helespont, uplovio je u Kizik i zatekao Kizičane kako održavaju s mnogo uzvišenosti svečanost u čast Majci bogova,[41] te je i sam Anaharsis dao zavjet Majci da će joj, bude li se živ i zdrav vratio kući, prinijeti iste onakve žrtve kakve je vidio da joj prinose Kizičani i da će joj prirediti noćnu svetkovinu. Kad je stigao u Skitiju, zašao je u područje zvano Hileja (a ona se nalazi uz Ahilejevo trkalište i čitava je upravo prepuna raznoraznog drveća), dakle, zašao je Anaharsis u to područje i počeo je slaviti cijelu svečanost u boginjinu čast, a imao je mali bubanj i objesio je oko vrata boginjine sličice. Neki ga je Skit opazio kao to čini i dojavio kralju Sauliju: kralj je odmah sam došao i, kad je vidio da Anaharsis doista to čini, ubio ga je strelicom. Pa još i sada, ako tko upita za Anaharsisa, Skiti tvrde da o njemu ništa ne znaju, jer je bio otputovao u Grčku i jer je prihvatio tuđinske običaje. A kako sam čuo od Timna, Arijapitova predstavnika,[42] Anaharsis je bio stric skitskog kralja Idantirsa, a sin Gnura sina Lika, koji je bio sin Spargapita. Ako je Anaharsis doista pripadao toj porodici, treba znati da ga je ubio brat, jer je Idantirs bio sin Saulijev, a baš je Saulije onaj koji je ubio Anaharsisa.

77. No čuo sam i drugačiju priču, koju pripovijedaju Peloponežani, tobože da je Anaharsisa poslao skitski kralj u Grčku da bi ondje nešto naučio, a kad se vratio natrag, da je rekao onome koji ga je poslao da se svi Grci neprestano bave svakojakim naukama osim Lakedemonjana, pa se zato jedino s njima može razborito izmjenjivati mišljenje. No tu su priču, uostalom, izmislili sami Grci, a onaj je čovjek bio pogubljen onako kako

41 Tj. Kibeli.

42 Timno je bio, dakle, neka vrsta zastupnika interesa skitskoga kralja, najvjerojatnije u gradu Olbiji, u Herodotovo vrijeme: on je jedan od sasvim rijetkih poimence navedenih izvora obavijesti grčkog povjesničara.

sam prethodno rekao. On je tako prošao zbog tuđinskih običaja i druženja s Grcima.

78. Mnogo i mnogo godina kasnije Skilu sinu Arijapitovu dogodila se stvar vrlo slična ovoj. Arijapit, skitski kralj, među ostalom je djecom imao i sina Skila: njega je rodila žena iz Istrije koja, dakle, nije bila uopće domaća žena, i ta ga je majka sama naučila grčki jezik i pismo. Nešto kasnije Arijapit skonča život u zavjeri koju skovao Spargapit, kralj Agatirsa, a Skil preuzme kraljevsku vlast i očevu ženu koja se zvala Opeja. A ta je Opeja bila skitska građanka i rodila je Arijapitu sina Orika. Premda je vladao Skitima, Skilu se nikako nije sviđao skitski način života već je bio daleko više sklon grčkim običajima zbog odgoja koji je bio primio, pa je postupao ovako: kad bi god poveo skitsku vojsku na grad Boristenjana (a Boristenjani pričaju da su porijeklom Milećani), kad bi god, dakle, Skil došao na njihovo područje, ostavljao bi vojsku ispred grada, a sam bi, čim je prošao zidine i zatvorio vrata, skinuo skitsku odjeću i oblačio bi grčke halje, te bi u njima odlazio na trg bez pratnje bilo tjelesnih stražara bilo ikoga drugoga (a gradska su vrata za to vrijeme bila pod stražom da ga ne bi koji Skit vidio u tim haljama) i provodio je i u svemu drugome život na grčki način, pa je i bogovima prinosio žrtve prema grčkim običajima. Kad bi tako proživio mjesec dana ili nešto više, navukao bi skitsku odjeću i vraćao bi se natrag. To je često činio, pa je i kuću podigao u Boristenu i oženio se tamošnjom ženom.

79. Budući da se to moralo loše završiti, i završilo se u ovakvoj prilici: zaželio je da bude uveden u tajne svetkovina u čast Dionisu Bakhičkom;[43] no upravo kad je trebalo da bude uve-

[43] Dionisov epitet ovdje služi za to da se naglasi orgijastički karakter misterija i inicijacije u njih.

den u tajne, dogodilo se veliko čudo. On je, kako sam malo prije spomenuo, imao u gradu Boristenjana veliku i raskošnu palaču s dvorištem, a oko nje su bile postavljene sfinge i orlolavovi od bijela kamena: u tu je palaču bog udario munjom. I ona je cijela izgorjela, ali Skil zbog toga uopće nije prekinuo svoje uvođenje u tajne svetkovina. Skiti kude Grke zbog ludovanja u čast Bakhu, jer tvrde da je čudno pronalaziti takvo božanstvo koje nagoni ljude na divljanje. Kad je Skil bio uveden u tajne svetkovina u čast Dionisu Bakhičkom, neki se Boristenjanin narugao Skitima riječima: »Vi se, Skiti, nama podsmijavate zbog ludovanja u Bakhovu čast i zato što nas obuzima bog: no sada je to božanstvo obuzelo i vašega kralja, pa i on luduje u Bakhovu čast i divlja pod utjecajem boga. Ako mi ne vjerujete, slijedite me, pa ću vam ga pokazati!« Prvaci Skita su ga slijedili, dok ih je Boristenjanin potajno proveo do kule i ondje ih smjestio. A zatim se pojavio Skil u povorci, i Skiti su ga vidjeli kako luduje, te su to shvatili kao golemu nesreću i, čim su izašli iz grada, počeli su cijeloj vojsci kazivati što su vidjeli.

80. Kad se nakon toga Skil vratio među svoje sunarodnjake, Skiti izaberu za vođu njegova brata Oktamasada, sina Terejeve kćeri, i pobune se protiv Skila. Pošto je shvatio što mu se dešava i razlog zbog kojeg se to događalo, prebjegne u Trakiju. Kad je Oktamasad čuo za to, počeo je podizati vojsku na Trakiju; stigao je do Istra, a Tračani su mu se suprotstavili, no kad je trebalo da se zametne boj, Sitalk pošalje Oktamasadu ovakvu poruku: »Zašto je potrebno da budemo u međusobnom sukobu? Sin si moje sestre, i u tvojim je rukama moj brat. Predaj mi ga, a ja ću tebi izručiti tvoga Skila: tako ni ti ni ja nećemo izvrći vojsku opasnosti.« Tu mu je poruku Sitalk poslao preko glasnika: Sitalkov je brat bio u Oktamasadovim rukama kao prebjeg; Oktamasad se složi s prijedlogom i, pošto je svojega ujaka

predao Sitalku, preuzme brata Skila. Kad je Sitalk primio brata, povukao se, a Oktamasad ondje na licu mjesta Skilu odrubi glavu. Toliko mnogo Skiti drže do svojih običaja i takvom kaznom kažnjavaju one koji se priklanjaju tuđinskim navadama.

81. Nisam mogao saznati koliko točno ima Skita, nego sam slušao različite priče o njihovu broju: i da ih ima veoma mnogo, i da je pravih Skita vrlo malo. No ovoliko sam vidio vlastitim očima: između rijeke Boristena i Hipanisa postoji kraj koji se zove Egzampej i koji sam i malo prije spominjao kad sam rekao kako se u njemu nalazi izvor gorke vode i kako je voda koja iz njega izvire uzrok tome da je Hipanis nepitak. U tom je kraju smješten mjedeni kotao, šest puta veći od vrča koji je postavljen na ulazu u Crno more i koji je poklonio Pausanija sin Kleombrotov. Onome tko nije vidio taj kotao ovako ću ga opisati: ovaj mjedeni kotao u Skitiji sadržava šest stotina amfora, a debljina stranā tog skitskog mjedenog kotla iznosi šest palaca.[44] Tamošnji stanovnici za nj pričaju da je napravljen od šiljaka strelica. Naime, kad je njihov kralj po imenu Arijanta želio saznati koliko ima Skita, naložio je da svaki Skit donese jedan šiljak strelice; ako ga tko ne bi donio, bio bi osuđen na smrt. I tako su donijeli golemu količinu šiljaka, pa je on odlučio da s pomoću njih ostavi spomen na sebe i svoje djelo: od njih je napravio taj mjedeni kotao i postavio ga je u onom Egzampeju. To sam slušao u vezi s brojem Skita.

82. U ovoj zemlji nema nekih posebnih zanimljivosti, osim rijeka koje su izuzetno velike i brojne. Kazat ću što je još dostojno divljenja osim ovih rijeka i veličine ravnice: na jednoj

[44] Amfora je mjera za volumen suhih tvari i odgovara 26,2 litre, a palac je otprilike 2 centimetra, tako da je volumen kotla bio 15720 l, a debljina njegovih strana oko 12 cm.

stijeni uz rijeku Tiru pokazuju trag Heraklove stope koji se ondje nalazi i koji nalikuje ljudskoj stopi, ali je velik dva lakta.[45] Toliko o tome, a sad ću se vratiti na početak svoje priče.

83. Dok se Darije pripremao za rat protiv Skita i dok je uokolo odašiljao glasnike s nalozima da jedni opremaju pješaštvo, drugi lađe, a treći da grade most preko tračkog Bospora, Artaban sin Histaspov, koji je bio brat Darijev, molio ga je da ni u kojem slučaju ne vodi sam vojsku protiv Skita i nabrajao mu je sve poteškoće u vezi sa Skitima. No iako mu je davao korisne savjete, nije ga mogao uvjeriti, pa je odustao od toga, a Darije je, čim je sve bilo spremno, počeo voditi vojsku iz Suze.

84. Tada jedan Perzijanac, Eobaz, zamoli Darija da mu od triju sinova koji su svi bili unovačeni jednoga ostavi. A on mu odgovori da će mu, budući da mu je prijatelj i da mu je molba skromna, ostaviti sva tri sina. Eobaz je bio presretan jer se nadao da su mu sinovi oslobođeni vojne službe, a Darije zapovjedi onima koji su za to bili zaduženi da poubijaju sve Eobazove sinove. Tako su oni doista ondje ostali, ali zaklani.

85. A zatim je Darije putovao iz Suze i stigao kod Halkedonije do Bospora, gdje je bio podignut most, te se ondje ukrcao na lađe i plovio do takozvanih Mrkih stijena za koje Grci tvrde da se su nekoć bile primicale jedna drugoj,[46] pa je sjeo na jednu uzvisinu i promatrao je Crno more, koje je doista vrijedno pogleda: naime, ono je od svih mora najčudesnije, a dugačko je jedanaest tisuća sto stadija, dok mu je širina, ondje gdje je najšire, tri tisuće tristo stadija. Ulaz u to more širok je četiri stadija, a duljina je ulaza, dakle tjesnaca koji se naziva Bospor

[45] Tj. oko 90 cm.

[46] Prema mitu mornarima neprijateljske (i stoga Mrke) stijene bile su pokretne i u vrijeme oluje udarale su jedna u drugu kad se brod nalazio među njima.

i preko kojega je bio podignut most, otprilike stotinu i dvadeset stadija: Bospor se pruža do Propontide. A Propontida, koja je široka pet stotina stadija, a dugačka tisuću i četiri stotine stadija, na kraju prelazi u Helespont, a on je sam uzak i ima sedam stadija, dok mu je dužina četiri stotine stadija.[47] Helespont se nastavlja u široko more koje se zove Egejskim.

86. To je izmjereno na ovaj način: u vrijeme kad su dani najdulji lađa prevali prosječno sedamdeset tisuća hvati danju, a šezdeset tisuća noću. Od ulaza u more do Fasida (to je, naime, najduži dio Crnog mora) plovidba traje devet dana i osam noći: to je milijun i stotinu i jedanaest tisuća hvati, a toliko hvati iznosi jedanaest tisuća sto stadija. Od područja Sinda do Temiskire na rijeci Termodontu (a ondje je Crno more najšire) plovidba traje tri dana i dvije noći: to je tristo i trideset tisuća hvati, dakle tri tisuće i tristo stadija. Crno more, Bospor i Helespont na ovaj sam način izmjerio, i oni su toliki kako sam kazao, no uz Crno more leži i jezero koje se u nj ulijeva i nije mnogo manje od njega, a naziva se Meotskim jezerom i Majkom Crnog mora.[48]

87. Kad se nagledao Crnoga mora, Darije je plovio natrag do mosta čiji je graditelj bio Mandroklo sa Sama; pošto je pregledao i Bospor, postavio je na njemu dva stupa od bijela kamena i dao je urezati natpise, na jednome na asirskome[49] a na drugome na grčkom, sa svim narodima koliko ih je god sa sobom vodio: a vodio je sve kojima je vladao; izbrojali su da ih je, ne uzimajući u obzir mornaricu, bilo sedamsto tisuća zajed-

[47] Po Herodotovim podacima Crno more dugačko je 1976 km, a široko 587 km; Bospor je širok 712 m, a dugačak 21,5 km; Propontida ima širinu 89 km, a duljinu 249 km, dok su dimenzije Helesponta 1246 m i 71 km (ako se računa s »običnim« stadijima do 178 metara).

[48] Azovsko je more (= Meotsko jezero) ipak mnogo manje od Crnoga.

[49] Riječ je najvjerojatnije o perzijskom a ne asirskom natpisu na klinastom pismu.

no s konjanicima, a u pohodu je sudjelovalo i šest stotina brodova. Bizantijci su kasnije odnijeli one stupove u grad i upotrijebili su ih kao žrtvenik Artemide Ortozije, osim jednog jedinog kamena: on je ostavljen u blizini Dionisova hrama u Bizantiju, a sav je ispunjen asirskim natpisima. A mjesto na Bosporu na kojem je kralj Darije podigao most, kako mogu zaključiti, u sredini je između Bizantija i svetišta na ulazu u tjesnac.

88. Zatim je Darije, budući da je bio zadovoljan mostom, njegovu graditelju Mandroklu sa Sama dao svakojake darove. Od njih je Mandroklo kao počasni poklon nacrtao sliku na kojoj su bili prikazani cijeli most na Bosporu, kralj Darije kako sjedi na prijestolju i njegova vojska kako prelazi most, pa kad ju je nacrtao, darovao ju je Herinu hramu i dodao joj je natpis:

Pošto Mandroklo premosti ribom bogati Bospor,
Heri dade na dâr sliku u spomen na most.
Ispuni tako naum vladara Darija silnog,
Za se pribavi čast, golemu slavu za Sam.

89. Tako je nastao spomen na onoga tko je sagradio most, a Darije je, pošto je obdario Mandrokla, počeo prelaziti u Evropu i zapovjedio je Jonjanima da plove u Crno more sve do rijeke Istra, a kad stignu do Istra, da ga ondje čekaju i da preko rijeke grade most: naime, mornaricu su vodili Jonjani, Eoljani i Helesponćani. Pomorska je vojska tako prošla kroz Mrke stijene i plovila je ravno prema Istru, a kad je uplovila u rijeku uzvodno u dužini od dva dana puta od mora, gradila je most na uskom mjestu na rijeci, ondje gdje se počinje račvati ušće Istra.[50] Kad je Darije prešao Bospor preko mosta, putovao je

[50] Prema Strabonu (*Geografija*, VII,3,15) most je bio 120 stadija udaljen od južnog ušća Istra.

kroz Trakiju, a čim je stigao do izvora rijeke Teara, utaborio se i proboravio ondje tri dana.

90. Oni koji stanuju u okolici pričaju da je Tear najbolja od svih rijeka, između ostalog i zbog toga što je ljekovit i može izliječiti šugavost i kod ljudi i kod konja. Ima trideset i osam izvora, no svi izviru iz iste stijene: jedni su od njih hladni a drugi vrući. Put je do njih jednako dugačak od grada Hereja u blizini Perinta i od Apolonije na Crnom moru i traje dva dana iz jednog i iz drugog grada. Taj Tear utječe u rijeku Kontadesd, Kontadesd se ulijeva u Agrijan, a Agrijan u Hebar, dok Hebar utječe u more kod grada Ena.

91. Pošto je, dakle, Darije stigao do te rijeke i podigao logor, rijeka mu se svidjela, pa je i ovdje postavio stup s natpisom na kojem je ispisao ove riječi: »Izvori rijeke Teara daju od svih rijeka najbolju i najodličniju vodu: do njih je stigao, vodeći vojsku na Skite, od svih ljudi najbolji i najodličniji čovjek, Darije sin Histaspov, vladar Perzijanaca i cijeloga kopna.« To je ondje bilo zapisano.

92. Kad je krenuo odavde, stigao je Darije do druge rijeke kojoj je ime Artesk i koja teče kroz područje Odrisa. Pošto je stigao do te rijeke, postupio je ovako: odabrao je mjesto i zapovjedio je vojsci da svaki čovjek u prolazu stavlja po jedan kamen na mjesto što ga je odabrao. Kad je vojska izvršila ovu zapovijed, ondje su ostale velike gomile kamenja, a Darije je vodio vojsku dalje.

93. Prije no što je stigao do Istra, pokorio je Gete, koji za sebe vjeruju da su besmrtni. Tračani koji drže Salmides i koji borave južno od Apolonije i grada Mesambrije, a nazivaju se Skirmijadima i Nipsejcima, bez borbe su se predali Dariju; premda su

Geti od svih Tračana najhrabriji i najčestitiji i premda su pružili tvrdoglav otpor, u času su bili porobljeni.

94. A vjeruju da su besmrtni na ovakav način: smatraju da ne umiru već da pokojnik odlazi k božanstvu Salmoksisu. Neki od njih to isto božanstvo nazivaju Gebeleizis. Svake pete godine odabiru ždrijebom jednoga između sebe i šalju ga kao glasnika Salmoksisu, pa mu po njemu šalju poruku što ga svatko od njih moli. Šalju ga ovako: neki su od njih određeni da drže tri koplja, a drugi zgrabe poslanika Salmoniksu za ruke i noge, zavitlaju ga u zrak i bacaju na koplja. Ako proboden umre, misle da im je bog milostiv; ako ne umre, za to krive samog glasnika i kažu da je on zao čovjek, pa kad ga tako okrive, šalju nekog drugog: a poruku mu predaju dok je još živ. Ti isti Tračani gađaju lukom nebo protiv gromova i munja i groze se bogu, jer smatraju da osim njihova ne postoji nijedan drugi bog.

95. No kako čujem od Grka koji žive na Helespontu i Crnom moru, taj je Salmoksis bio zapravo običan čovjek i rob na Samu, a bio je rob kod Pitagore sina Mnesarhova; zatim je postao slobodan i stekao je golem imetak, a kad ga je stekao, otišao je svojoj kući: budući da su Tračani bijedno živjeli i bili prilično sirovi, i budući da je Salmoksis poznavao jonski način života i običaje uglađenije nego što su bili trački, jer se družio s Grcima i s Pitagorom, koji zacijelo nije bio najslabiji među grčkim mudracima, Salmoksis je izgradio dvoranu u kojoj je primao u goste najodličnije sugrađane i obilno ih častio, a istovremeno poučavao da ni on sam ni njegovi uzvanici ni njihovi najdalji potomci neće umrijeti nego će doći na jedno mjesto gdje će vječno živjeti i uživati u svakom dobru. Za to vrijeme, dok je postupao kako sam rekao i dok im je tako pričao, gradio je prostoriju ispod zemlje. Čim je ta prostorija bila izgrađena, nestao je s pogleda Tračanima i sišao je u podzemnu prostoriju,

te je ondje proveo tri godine. Tračani su čeznuli za njim i oplakivali su ga kao da je mrtav; no četvrte se godine pojavio među Tračanima, pa su tako oni povjerovali u Salmoksisova kazivanja. Tvrde, dakle, da je on tako postupio.

96. Što se tiče toga i podzemne prostorije, ja tome ne odričem svaku uvjerljivost ali i ne vjerujem previše u to, no mislim da je taj Salmoksis živio mnogo godina prije Pitagore. Da li je neki Salmoksis bio običan čovjek ili je on domaće božanstvo Geta, pustimo to po strani! No kad su Perzijanci pokorili Gete koji su u to vjerovali, ovi su slijedili ostalu vojsku.

97. Kad je Darije zajedno s pješaštvom stigao do Istra, i kad su zatim svi prešli preko rijeke, Darije naloži Jonjanima da rastave most i da ga slijede na kopno s vojskom s lađa. Kad su Jonjani htjeli početi rastavljati most i raditi kako im je bilo zapovjeđeno, Koj sin Erksandra, vojskovođa Mitilenjana, reče ovako Dariju, pošto se prije toga raspitao bi li on htio čuti mišljenje nekoga tko bi mu ga želio izložiti: »O kralju, namjeravaš voditi vojsku protiv zemlje u kojoj nećemo vidjeti niti išta zaorano niti naseljena grada: ostavi ovaj most da stoji na svojem mjestu, a one koji su ga podigli ostavi kao stražare. Ako budemo pronašli Skite i sve obavili kao što si naumio, most će nam omogućiti povratak, a ako ih ne budemo mogli pronaći, i opet nam on osigurava povratak; naime, nisam se ja pobojao da bi nas Skiti mogli poraziti u borbi, nego više se bojim toga da ih ne uspijemo pronaći, pa da nam se nešto ne dogodi dok lutamo uokolo. Netko bi mogao kazati da ovako govorim zbog sebe, zato da ostanem ovdje: ali ja sam mislio da bi to bilo najbolje za tebe, kralju, i stoga ti iznosim svoje mišljenje, a sam ću te svakako pratiti i ne bih nikako ostao.« Dariju se to mišljenje veoma svidjelo, pa mu je odgovorio ovako: »Strančе s Lezba,

kad se budem živ i zdrav vratio svojoj kući, svakako mi se javi da ti se za koristan savjet odužim korisnim djelima.«[51]

98. Pošto je to rekao, zaveže šezdeset čvorova na remenu, te pozove na razgovor jonske tirane i izgovori ovo: »Ljudi Jonjani, moja se prijašnja odluka koja se ticala mosta povlači, i evo vam ovaj remen, pa postupajte s njim ovako: čim budete vidjeli da krećem na Skite, od toga časa započnite svakoga dana razvezivati jedan čvor; ako se u tom razdoblju ne vratim, a dani označeni čvorovima proteknu, plovite svojoj kući! Dotad, budući da sam promijenio odluku, čuvajte most i vrlo se pažljivo brinite za to da on ostane čitav i pod stražom! Ako tako uradite, uvelike ćete me zadužiti.« Darije je to rekao i krenuo je na pohod.

99. Trakija se proteže u more dalje nego Skitija. Ondje gdje se ova zemlja oblikuje u zaljev, tu se na nju nastavlja Skitija, a i Istar ovdje utječe, s ušćem okrenutim prema jugoistoku. Sad ću opisati priobalni predio prave skitske zemlje da bih prikazao njegove razmjere. Od Istra nadalje nalazi se drevna Skitija, koja leži prema jugu i južnom vjetru, sve do grada koji se zove Karkinitida. Dalje od njega kraj je koji se pruža u ovo isto more i koji je brdovit i protegnut u Crno more, a njega nastava narod Taura sve do poluotoka za koji se kaže da je krševit; a on se pruža u more prema istoku. Naime, na dvjema stranama more određuje granice Skitije, i to južnu i istočnu granicu, upravo kao što je to slučaj i s Atikom; i moglo bi se za usporedbu reći da Tauri nastavaju ovaj dio Skitije upravo tako kao da u Atici na Sunijskom rtu ne stanuju Atenjani nego neki drugi narod, a da sam rt više strši u more, od općine Torika do Anaflista. Ovo govorim kao da je moguće usporediti maleno s velikim.

[51] Koj je doista kasnije uz Darijevu pomoć postao tiraninom u Mitileni, v. V,37.

Takvo je područje Taura. A za onoga tko nije oplovio ovaj dio Atike, objasnit ću stvari na drugi način: kao da je u Japigiji neki drugi narod a ne Japigi sebi isjekao oblast od luke Brentesija do Taranta i stanovao na tom rtu. Navodeći ova dva primjera, zapravo govorim i o mnogim drugim poluotocima kojima je nalik područje Taura.

100. Dalje od taurijskog područja, Skiti borave sjeverno od Taura i uz istočne obale mora, u oblasti Kimerijskog tjesnaca na zapadu i Meotskog jezera do rijeke Tanaida, koja utječe ondje gdje je krajnja točka ovoga jezera. Od Istra prema sjeveru i prema unutrašnjosti skitska je zemlja omeđena najprije Agatirsima, zatim Neurima, pa Androfazima i napokon Melanhlenjanima.

101. Skitija, dakle, izgleda poput četverokuta čije se dvije stranice protežu do mora, a strana koja se pruža prema kopnu i ona koja ide uz more potpuno su jednako dugačke. Naime, od Istra do Boristena deset je dana puta, a od Boristena do Meotskog jezera drugih deset; od mora do unutrašnjosti i do Melanhlenjana koji stanuju iznad Skita dvadeset je dana puta. Kako ja računam, put od jednog dana iznosi dvije stotine stadija. Tako bi poprečne strane Skitije imale četiri tisuće stadija,[52] a okomite koje vode u unutrašnjost isto toliko stadija. Ova zemlja ima, dakle, takvu veličinu.

102. Budući da su Skiti shvatili da nisu u stanju sami u otvorenoj bitki odbiti Darijevu vojsku, slali su glasnike svojim susjedima: njihovi su se vladari sastali i počeli su vijećati otkako je na njih krenula tako velika vojska. A sastanku su bili prisutni

[52] Tj. 712 km.

vladari Taura, Agatirsa, Neura, Androfaga, Melanhlenjana, Gelonaca, Budina i Sauromata.

103. Tauri imaju ovakve običaje; brodolomce i sve uhvaćene Grke koje je more izbacilo na obalu žrtvuju djevici na ovakav način: najprije ih posvete a zatim ih udaraju toljagom po glavi. Jedni kažu da im tijelo bacaju dolje niz strminu (jer je svetište podignuto na strmoj stijeni), a da glavu nabijaju na kolac, a drugi se s njima slažu u vezi s glavom, ali što se tiče tijela tvrde da ga ne bacaju niz strminu već da ga pokapaju u zemlju. Sami Tauri govore da je ta boginja kojoj prinose žrtve Ifigenija kći Agamemnonova.[53] S neprijateljima koje svladaju postupaju ovako: svatko od njih odsiječe po jednu glavu i odnosi je kući, a zatim je nabode na dugačku drvenu motku i postavlja je iznad kuće, visoko iznad krova, a ponajviše iznad dimnjaka; govore da su to stražari cijele kuće koji je s visine nadgledaju. Žive od pljačke i rata.

104. Agatirsi su vrlo ženskasti i nose mnogo zlatnog nakita, a sa svim ženama imaju zajedničke odnose kako bi međusobno bili braća i da ne osjećaju, kad su svi u srodstvu, zavist niti mržnju jedni prema drugima. U ostalim su običajima veoma bliski Tračanima.

105. Neuri imaju običaje poput Skita, a jedno pokoljenje prije nego što je Darije poveo svoju vojnu zadesilo ih je da su zbog zmija morali napustiti cijelo svoje područje. U zemlji se, naime, počelo pojavljivati mnoštvo zmija, a još ih je više k njima upalo iz sjevernih pustih krajeva, sve dok se nisu, tako proganjani, naselili kod Budina napustivši vlastito tlo. Čini se da su ovi ljudi

[53] Mit je opisan u Euripidovoj tragediji *Ifigenija u Tauridi*. Grci su, inače, ovu boginju–djevicu identificirali s Artemidom.

čarobnjaci. Skiti i Grci koji žive u Skitiji pričaju da se svake godine jedanput svaki Neur pretvara na nekoliko dana u vuka, a zatim se ponovo vraća u svoj pređašnji lik.[54] Oni koji to pričaju mene ne mogu u to uvjeriti, no oni to i dalje pričaju i zaklinju se u svoje priče.

106. Androfazi imaju najsuroviji način života od svih ljudi i ne poznaju pravdu niti se drže bilo kakva zakona. Nomadi su, a nose odjeću nalik na skitsku, imaju vlastiti jezik i jedini su od ovih naroda koji jedu ljudsko meso.

107. Melanhlenjani nose crne halje i po tome su dobili ime,[55] a običaji su im skitski.

108. Budini su velik i mnogoljudan narod, a svi imaju čelično plave oči i riđu kosu. Izgradili su grad od drva, a ime je tome gradu Gelon: svaka strana njegovih zidina dugačka je trideset stadija, visoka je i cijela od drva, a i kuće su im drvene, kao i svetišta. Ondje, naime, postoje svetišta grčkih bogova koja su na grčki način opremljena kipovima, žrtvenicima i drvenim hramovima, a svake treće godine slave svetkovine u čast Dionisa i obuzima ih divlji zanos. Gelonci su po porijeklu Grci koji su se, pošto su bili istjerani iz svojih trgovišta, naselili među Budinima: upotrebljavaju jezik koji je djelomično skitski a djelomično grčki.

109. Budini nemaju isti jezik niti isti način života kao Gelonci. Budini su ondje starosjedioci, nomadi su i jedini se od tamošnjih naroda hrane češerima od smreke, dok Gelonci obrađuju zemlju, hrane se kruhom i posjeduju vrtove, te nisu uopće slični

[54] Kako su Neuri najvjerojatnije bili tračko pleme u Transilvaniji, legende o tamošnjim vukodlacima imaju doista duboke korijene.

[55] V. bilj. 12 uz IV,20.

Budinima ni izgledom ni puti. No Grci i Budine zovu Geloncima, ali je to pogrešno. Njihov je kraj sav obrastao raznoraznim šumama: ondje gdje je šuma najgušća nalazi se veliko i prostrano jezero, a oko njega su močvare i trstik. Tu love vidre i dabrove i druge životinje kojima su lica četverouglasta, a njihovim kožama podstavljaju kožuhe, dok su im muda korisna za liječenje bolesti maternice.

110. O Sauromatima postoji ovakva priča. Kad su Grci zaratili protiv Amazonki (a Skiti Amazonke nazivaju: Ojorpata, što na grčkom jeziku znači »ubojice muškaraca«, jer »ojor« ima značenje »muškarac«, a »pata« »ubijati«),[56] tada su, prema priči, Grci, pošto su pobijedili u bitki kod Termodonta, plovili natrag kući, a na trima su lađama vodili sve Amazonke koje su uspjeli žive zarobiti, ali su one na otvorenu moru navalile na muškarce i sasjekle ih. No nisu poznavale brodove i nisu znale upotrebljavati ni kormila ni jedra ni vesla; zato su ih, kad su sasjekle muškarce, nosili valovi i vjetar; stigle su tako do Meotskog jezera i područja Kremna. A Kremni su grad u zemlji slobodnih Skita. Ondje su se Amazonke iskrcale s lađa i putovale su prema naseljenim oblastima. Čim su naišle na prvo uzgajalište konja, orobile su ga i zatim su, jašući na konjima, pljačkale skitske krajeve.

111. Skiti nisu mogli razumjeti što se to događa, jer nisu poznavali niti njihov jezik niti odjeću niti njihov narod, već su se našli u čudu odakle su se uopće pojavile. Mislili su da su one muškarci u prvom cvijetu mladosti i počeli su se protiv njih boriti. Nakon bitke Skiti su se domogli njihovih mrtvih i tako su spoznali da su to zapravo žene. Pošto su vijećali, donijeli su

[56] Prema nekim tumačenjima *ojorpata* bi moralo zapravo značiti »vladarice nad muškarcima«.

odluku da ih više nikako ne ubijaju već da im pošalju svoje najmlađe ljude, otprilike u onom broju koliko je bilo i Amazonki; mladićima narede da se utabore u njihovoj blizini i da rade sve što i one rade; ako ih budu napadale, neka se ne bore nego neka bježe; a kad budu prestale s napadima, neka im priđu blizu i opet podignu logor. Skiti su tako su odlučili jer su željeli da im one rode djecu.

112. Odabrani su mladići postupali onako kako im je bilo zapovjeđeno. A kad su Amazonke shvatile da su oni došli bez ikakvih loših namjera, ostavljale su ih na miru; i svakoga se dana jedan tabor sve više približavao drugome. I mladići, kao i Amazonke, nisu imali ništa drugo osim oružja i konja pa su se održavali na životu na isti način kao i one, od lova i pljačke.

113. Oko podneva Amazonke su postupale ovako: razilazile su se pojedinačno ili u paru, udaljene jedna od druge, da bi tako raspršene obavile nuždu. Kad su Skiti to vidjeli, i oni su radili to isto. Jedan od njih, tako na osami, našao se posve blizu neke Amazonke, a ona ga nije odbijala nego mu je dopustila da je obljubi. Kako mu nije mogla ništa reći (jer nisu jedno drugo razumjeli), rukom mu je pokazivala da sutradan dođe na isto mjesto i da dovede još nekoga, objašnjavajući mu znacima da moraju biti dvojica jer će i ona dovesti prijateljicu. Kad se vratio, ispričao je to ostalima: sutradan je na ono mjesto otišao on sam, a vodio je još jednoga sa sobom, te je našao Amazonku kako ga čeka s prijateljicom. Kad su za to saznali ostali mladići, i oni su pridobili druge Amazonke.

114. Nakon toga spojili su logore i stanovali su zajedno, a svaki mladić uzeo je za ženu onu s kojom je prvom imao odnose. Muškarci nisu mogli naučiti jezik žena, no žene su prihvatile jezik muškaraca. Kad su se počeli međusobno sporazumijevati, muškarci su Amazonkama rekli ovo: »Mi imamo roditelje, a

imamo i imetak. Nemojmo, stoga, više dugo živjeti ovako nego otiđimo i živimo među ljudima; jedino ćete nam vi biti žene, i nikoje druge.« One su im na to odgovorile: »Mi ne bismo mogle stanovati s vašim ženama: nemamo jednake običaje s njima. Mi gađamo lukom i strijelama, bacamo koplja, jašemo na konjima, a nismo naučile raditi ženske poslove: vaše žene ne rade ništa od ovoga što smo nabrojile, bave se ženskim poslovima i borave u kolima, te ne idu u lov, i uopće ne idu nikamo. Ne bismo se, prema tome, mogle s njima slagati. Ako ipak želite da vam budemo žene i ako imate namjeru časno se ponašati, otiđite svojim roditeljima, preuzmite svoj dio imetka, pa se vratite da živimo sami za sebe.«

115. Mladići su ih slušali i učinili su što su im rekle. Kad su preuzeli dio imetka koji im je pripadao, vratili su se Amazonkama, a žene su im kazale ovo: »Obuzimaju nas strah i bojazan od toga što moramo stanovati na ovom mjestu, kad smo vas odvojile od otaca, a i veliku smo štetu nanijele vašoj zemlji. Ali ako smatrate da smo uistinu vrijedne da vam budemo žene, zajedno s nama postupajte ovako: hajde da se maknemo iz ove zemlje i da stanujemo s onu stranu rijeke Tanaida.«

116. I u tome su ih mladići slušali. Pošto su prešli preko Tanaida, putovali su prema istoku tri dana puta od Tanaida, i još tri dana od Meotskog jezera prema sjeveru. Kad su stigli do mjesta na kojem i danas borave, ondje su se naselili. Od tog vremena sauromatske žene provode život na starinski način i idu u lov na konjima i zajedno s muževima i bez njih, a odlaze i u rat i nose istu opremu kao i muškarci.

117. Sauromati upotrebljavaju skitski jezik, no od davnina ga govore iskrivljeno, jer ga Amazonke nisu dobro naučile. Što se tiče braka, ovakvi su im običaji: nijedna se djevojka ne udaje

prije nego što ubije neprijatelja. Neke od njih ostare i umru a da se ne udaju, jer ne mogu zadovoljiti ovu odredbu.

118. Kad su, dakle, skitski glasnici stigli okupljenim vladarima nabrojenih naroda, govorili su im i obavještavali ih da je Perzijanac, pošto je pokorio sve na drugom kopnu, izgradio most preko tjesnaca Bospora i prešao na ovo kopno[57] i, kad je prešao ovamo, pokorio je Tračane i premostio rijeku Istar, u namjeri da i ovdje sve potčini sebi. »Vi, prema tome, nikako ne možete ostati po strani i mirno gledati kako su nas uništili, već se suprotstavimo napadaču uz zajednički napor! Nećete tako postupiti? Mi ćemo u tom slučaju biti primorani napustiti zemlju ili ćemo ostati u njoj i sklopiti mir s Perzijancima. Što bismo inače mogli učiniti ako nam vi ne budete htjeli pomoći? Nakon toga ni vama neće biti ništa bolje: Perzijanac kreće protiv nas jednako kao i protiv vas i neće se uopće zadovoljiti time da nas pokori a vas da štedi. Svoje ćemo vam riječi potvrditi ovim dokazom: da Perzijanac vodi rat jedino protiv nas kako bi nam se osvetio za to što smo ga nekoć porobili, išao bi, suzdržavajući se od napada na sve ostale, ravno na našu zemlju, i svima bi bilo jasno da kreće na Skite i ni na koga drugoga. Nasuprot tome, čim je prešao na naše kopno, počeo je bez prestanka pokoravati sve koji su mu se našli na putu. Između ostalih Tračana pod svojom vlašću drži i Gete koji su naši najbliži susjedi.«

119. Budući da su im Skiti slali ovakve poruke, vladari koji su došli iz svojih zemalja vijećali su, a njihova su se mišljenja razišla. Gelonac, Budin i Sauromat su se složili i obećali da će pružiti pomoć Skitima, dok su Agatirs, Neur, Androfag i vladari Melanhlenjana i Taura ovako odgovorili Skitima: »Da

[57] Tj. pošto su pokorili narode u Aziji, prešli su u Evropu.

niste vi bili ti koji ste Perzijancima nanijeli nepravdu i započeli rat, mi bismo mislili da su molbe što ih sada izgovarate opravdane, pa bismo vas poslušali i pridružili bismo vam se. No vi ste napali njihovu zemlju bez nas i vladali ste Perzijancima onoliko koliko vam je bog dopustio, a sada vam oni, jer ih na to potiče taj isti bog, uzvraćaju na jednak način. Mi nismo tada nanijeli nikakvu nepravdu tim ljudima, a ni sada nećemo prvi krenuti da im nanosimo nepravdu. Ako ipak oni navale i započnu činiti nepravdu u našoj zemlji, i mi ćemo njih pravo napasti. Dotad pripazimo, i ostat ćemo na svojem: mislimo da Perzijanci neće doći k nama nego samo k vama koji ste uzročnici nepravde koja im je bila nanijeta.«

120. Čim su Skiti saznali za ove odgovore, odlučili su da uopće ne zameću izravan boj na otvorenu polju, kad im ovi ne žele biti saveznici, nego da se povlače i u tom povlačenju zatrpavaju bunare i izvore mimo kojih će prolaziti i dokraja čupaju travu iz tla, te da se podijele nadvoje. Jednom od tih dijelova, onome kojim je zapovijedao Skopasis, pridružit će se Sauromati: oni će se, bude li na njih krenuo Perzijanac, povlačiti prema rijeci Tanaidu uzmičući uz Meotsko jezero, a ako se Perzijanac bude povlačio, slijedit će ga napadajući. To je, dakle, bio jedan dio kraljevstva, i njemu je bio određen put ovako kako sam kazao. Druga dva dijela kraljevstva, veliki dio, kojim je upravljao Idantirs, i treći, na čijem je čelu bio Taksakis, trebalo je da se objedine i da im se pridruže Gelonci i Budini, te da se i oni povlače tako da budu dan puta ispred Perzijanaca uzmičući i izvršavajući ono što je bilo dogovoreno. Prije svega morali su se povlačiti ravno prema područjima onih koji su odbili da im budu saveznici kako bi i ti bili uvučeni u rat: ako već nisu svojevoljno htjeli ući u rat protiv Perzijanaca, neka budu uvučeni u nj protiv svoje volje; a zatim je trebalo da se povlače na svoje tlo i da napadaju ako tako nakon razmatranja stanja odluče.

121. Pošto su donijeli ovakve odluke, Skiti su se tako počeli suprotstavljati Darijevoj vojsci, a kao izvidnike poslali su najbolje konjanike. A kola u kojima su im živjeli djeca i sve žene i svu stoku, osim one koja im je bila potrebna za hranu, dakle svu preostalu stoku zajedno s kolima pošalju naprijed s nalogom da idu neprestano prema sjeveru.

122. Ovi su bili poslani naprijed, a kad su skitski izvidnici otkrili da su Perzijanci otprilike tri dana puta udaljeni od Istra, oni bi, kad bi ih otkrili, podizali logor na razmaku od jednog dana puta i pustošili sve što raste iz zemlje. Kad su Perzijanci vidjeli da se pojavila skitska konjica, počeli su je u stopu proganjati, a ona se stalno povlačila. Zatim su ih Perzijanci (a namjerili su se na prvi dio skitske vojske) proganjali prema istoku do Tanaida. Kad su oni prešli rijeku Tanaid, prešli su je i Perzijanci i gonili su ih sve dok nisu prošli kroz područje Sauromata i stigli do zemlje Budina.

123. Dokle su god Perzijanci prolazili kroz skitsku i sauromatsku zemlju, nisu mogli ništa uništavati jer je zemlja bila neplodna; kad su počeli upadati u zemlju Budina, ondje su zatekli drvenu utvrdu i, pošto su je Budini bili napustili i pošto su zidine bile posve prazne, zapale je. Kad su to obavili, slijedili su ih i dalje neprestano u stopu sve dok nisu prošli i to područje i stigli u pustinju. U toj pustinji ne stanuje baš nitko, a ona leži iznad zemlje Budina i prostire se kroz sedam dana puta. Dalje od te pustinje nastanjeni su Tisageti, i iz njihova područja teku četiri velike rijeke kroz predio Meoćana i utječu u jezero koje se zove Meotsko jezero, a imena su tim rijekama Lik, Oar, Tanaid i Sirgis.[58]

[58] To je ona ista rijeka koja je u IV,57 bila nazvana Hirgis.

124. Kad je Darije došao u pustinju, prekine potjeru i podigne za vojsku logor na rijeci Oaru. Pošto je to obavio, počeo je graditi osam velikih utvrda, na jednakoj udaljenosti jednu od druge, i to otprilike od šezdeset stadija, a od njih su još i u moje doba bile sačuvane ruševine.[59] Dok se on time bavio, Skiti koje je slijedio obiđu to područje odozgo i stanu se vraćati u Skitiju. Kako su oni posve nestali s njegova pogleda i kako se više uopće nisu pojavljivali, Darije ostavi one utvrde u pola gradnje i sam krene prema zapadu jer je vjerovao da su to bili svi Skiti i da su pobjegli na zapad.

125. Kad je tjerajući vojsku ubrzanim hodom stigao u Skitiju, namjerio se na oba dijela skitskih četa, a kad je na njih naišao, slijedio ih je dok su oni uzmicali dan puta ispred njega. Darije nije odustajao od potjere, a Skiti su se, kao što su bili odlučili, povlačili prema krajevima onih koji su bili odbili da im budu saveznici, i to najprije u zemlju Melanhlenjana. Oni su se silno uznemirili, budući da su im upali i Skiti i Perzijanci, no Skiti su išli dalje u krajeve Androfaga, pa kad su i njih uznemirili, povlačili su se u zemlju Neura, te su i oni bili uznemireni, dok su Skiti uzmičući kretali prema Agatirsima. Budući da su Agatirsi vidjeli kako im susjedi bježe pred Skitima u potpunom neredu, prije nego što su Skiti upali k njima, pošalju glasnika da zabrane Skitima prelazak njihovih granica i s porukom da će morati, budu li pokušali ovamo upasti, najprije s njima zametnuti boj. Kad su to poručili, Agatirsi su počeli utvrđivati svoje granice s namjerom da suzbiju napadače; kad su im Perzijanci upali zajedno sa Skitima, Melanhlenjani, Androfazi i Neuri nisu ni pomišljali na obranu i zaboravili su na svoje prijetnje, pa su bježali u neredu neprestance prema sjeveru u

[59] Prema mišljenju komentatora ni u kojem slučaju nije riječ o ostacima Darijevih utvrda nego o prethistorijskim tumulima kojih u tom području ima mnogo.

pustinju. Skiti nisu ni prilazili području Agatirsa, kad su im oni to zabranili, te su namamljivali Perzijance iz zemlje Neura u svoju vlastitu zemlju.

126. Kad je to trajalo i nikako nije prestajalo, Darije pošalje nekog konjanika kralju Skita Idantirsu s ovakvom porukom: »Čudni čovječe, zašto neprestano bježiš, kad ti jedino preostaje da postupiš na jedan od dvaju načina? Ako smatraš da si sposoban da se suprotstaviš mojoj moći, stani, prekini ova tumaranja i bori se; ako shvaćaš da si slabiji, i tada prekini s jurnjavom, donesi svojem gospodaru na dar zemlju i vodu[60] i dođi k meni na razgovor!«

127. Na to je kralj Skita Idantirs ovako odgovarao: »Što se mene tiče, stvari, Perzijanče, stoje ovako: ni prije nisam pobjegao zato što sam se uplašio ijednoga čovjeka, niti sada bježim pred tobom; nisam ni sada učinio nešto neuobičajeno što nisam navikao činiti u miru. A zašto odmah ne zamećem boj s tobom, i to ću ti objasniti: mi nemamo ni gradova ni obrađene zemlje, pa da budemo u strahu da ćeš nam ih zauzeti ili opustošiti i da se zato na brzinu upuštamo s vama u bitku; ako baš treba da ubrzo dođe do toga, postoje negdje grobovi naših predaka.[61] Hajde, pronađite ih i pokušajte ih skrnaviti, pa ćete tada vidjeti hoćemo li se ili nećemo boriti za te grobove! Prije toga, ako nas ne bude volja, nećemo se s tobom sukobljavati. To neka bude dovoljno riječi što se tiče borbe, a svojim gospodarima ja smatram samo svojeg pretka Zeusa i skitsku kraljicu Hestiju. Umjesto da ti šaljem na dar zemlju i vodu, poslat ću ti ono što ti dolikuje da primiš, a umjesto toga što si kazao da si moj gospodar, tvrdim da ćeš suze liti!« [Tako se Skiti izražavaju.][62]

[60] Darovanje zemlje i vode bio je znak potpune predaje.
[61] Kraljevske su grobnice bile u oblasti Gera, v. IV,71.
[62] U uglatim je zagradama kasniji dodatak originalnom Herodotovu tekstu.

128. Glasnik je otišao s ovom porukom Dariju, a vladare Skita, kad su čuli samo riječ: ropstvo, obuze bijes. Onaj dio svojih četa s kojima su bili Sauromati i kojima je zapovijedao Skopasis pošalju i nalože im da stupe u pregovore s onim Jonjanima koji su držali stražu ondje gdje je Istar bio premošćen; a odlučeno je da preostali dio više ne zavarava Perzijance već da ih napada svaki put kad budu prikupljali hranu. Vrebali su stoga na Darijeve vojnike koji su prikupljali hranu i postupali su kao što su bili odlučili. Skitska je konjica stalno tjerala u bijeg perzijsku, a kad bi perzijski konjanici bježali, uvijek bi se utjecali svojem pješaštvu, i pješaštvo je pritjecalo u pomoć: pošto bi Skiti napali konjicu, povlačili su se u strahu pred pješaštvom. I noću su Skiti izvodili slične napade.

129. Ispričat ću nešto o jednoj veoma čudnovatoj stvari koja je bila na pomoć Perzijancima a odmagala je Skitima koji su napadali Darijev logor, a to je bilo revanje magaraca i izgled mazgi. Naime, u skitskoj zemlji nema ni magaraca ni mazgi, kako sam već prije objasnio: u cijelom skitskom području nema uopće nijednog magarca ni mazge zbog hladnoće. Svojim su divljim glasanjem magarci zbunjivali skitsku konjicu. Često su se, u toku samog napada na Perzijance, konji, čim bi začuli revanje magaraca, zbunjeni okretali i ostajali zaprepašteni ćuleći uši, jer nikada prije nisu čuli takvo glasanje niti vidjeli takav izgled. To je nešto malo pridonosilo prednosti Perzijanaca u bitkama.

130. Kad bi god Skiti opazili da su Perzijanci uznemireni, postupali su ovako, zato da bi oni što duže vremena boravili u Skitiji i da bi, dok ondje borave, zapadali u sve veću nevolju u nedostatku svega što im je potrebno: ostavili bi im nešto svoje stoke zajedno s pastirima, a sami bi se povlačili na drugo mjesto; Perzijanci bi došli i uzimali bi stoku, a kad bi je uzeli, malo bi se osokolili tim uspješnim pothvatom.

131. Pošto se to češće ponavljalo, na kraju se Darije nalazio u pravim poteškoćama, pa su skitski vladari, kad su za to saznali, poslali Dariju glasnika koji mu je na dar nosio pticu, miša, žabu i pet strelica. Perzijanci su pitali čovjeka koji je nosio darove kakav je smisao onoga što im daje; on je rekao da je dobio naredbu jedino da im ovo preda i da se što je brže moguće vrati: predlagao je Perzijancima da sami, ako imaju razuma, razmisle što je značenje darova. Kad su to čuli, Perzijanci su počeli vijećanje.

132. Darijevo je mišljenje bilo da mu to Skiti predaju i sebe i zemlju i vodu, a zaključivao je na ovaj način: miš živi u tlu i hrani se istim plodovima kao i čovjek, žaba živi u vodi, a ptica je najsličnija konju, dok mu strelice predaju kao vlastitu obranu. Takvo je mišljenje iskazao Darije, no tom se mišljenju suprotstavio Gobrija, jedan od one sedmorice muževa koji su uklonili maga, i on je na osnovi darova zaključivao i govorio ovako: »Ako ne poletite, Perzijanci, u nebo kao ptice, ili se kao miševi ne zavučete pod zemlju, ili kao žabe ne zaronite pod vodu, nećete se vratiti kući, pogođeni ovim strelicama.«

133. Perzijanci su tako tumačili darove, a kad su one skitske čete, koje su najprije bile određene da stražare kod Meotskog jezera, a zatim da odu Jonjanima na Istar na pregovore, stigle do mosta, govorile su ovako: »Ljudi Jonjani, došli smo vam donoseći slobodu ako nas želite slušati. Znamo da vam je Darije naredio da samo šezdeset dana čuvate most, a ako se on za to vrijeme ne pojavi, da se vratite kući. Budete li sada tako postupili, on vas neće moći kriviti, a niti mi; pričekajte još da prođu dani koje vam je odredio, a zatim odlazite kući!« Pošto su Jonjani obećali da će tako učiniti, Skiti su se vraćali natrag što je brže moguće.

134. Kad su Dariju stigli darovi, ostali se Skiti postroje nasuprot perzijske pješadije i konjice kao da će s njima zametnuti boj. Pošto su se Skiti postrojili, između njih protrči zec: kako bi ga netko od njih ugledao, počeo bi ga goniti. Kad je tako nastao nemir među Skitima, a i dizala se vika, Darije je pitao kakav je uzrok meteža kod neprijatelja; pošto je saznao da oni gone zeca, kazao je onima s kojima se i inače razgovarao o drugim stvarima: »Ovi nas ljudi uistinu preziru, i sad mi je jasno da je Gobrija ispravno rekao ono o darovima Skita. Kad je, dakle, i meni očito da stvari ovako stoje, moramo donijeti pravu odluku kako bismo se sigurno vratili natrag kući.« Na to reče Gobrija: »O kralju, ja sam već samo i iz pričanja naslućivao poteškoće u vezi s ovim ljudima, no pošto sam stigao ovamo, u to sam se posve uvjerio, kad vidim kako se s nama poigravaju. Sad ti savjetujem da, čim padne noć, zapalimo vatre, kao što smo običavali činiti i drugih večeri, te da vojnike najmanje sposobne za napore pod nekom izlikom ostavimo ovdje i da povežemo zajedno sve magarce, pa da se povlačimo odavde prije no što Skiti prodru do Istra i rastave most ili prije no što Jonjani odluče nešto što bi nam moglo naškoditi.«

135. Gobrija mu je tako savjetovao i, kad se spustila noć, Darije je počeo postupati prema njegovu savjetu: bolesne ljude, one čiji je gubitak bio najmanje značajan i sve magarce, pošto ih je svezao, ostavi na licu mjesta u logoru; ostavio je magarce i iznemogle vojnike iz slijedećeg razloga: magarce zato što su stvarali buku, a ljude je ostavljao zbog njihove iscrpljenosti, no pod izlikom da tobože sam sa zdravom vojskom namjerava napasti Skite, a da ovi za to vrijeme brane logor. Pošto je to naredio onima koji su ostajali i pošto je zapalio vatre, Darije se što je brže moguće povlačio prema Istru. Magarci, ostavši sami i bez vreve koja ih je okruživala, još su mnogo više revali, pa su

Skiti, kad su čuli magarce, vjerovali da su Perzijanci svakako na istom položaju.

136. Kad je svanuo dan i kad su ostavljeni vojnici shvatili da ih je Darije izdao, pružali su ruke prema Skitima i pripovijedali im što se dogodilo; a kad su oni to čuli, brzo su se sastala oba dijela skitske vojske s onima koji su bili zajedno sa Sauromatima i s Budinima i Geloncima, te su proganjali Perzijance u pravcu Istra. Budući da je perzijska vojska najvećim dijelom bila pješačka i nije poznavala put, jer putevi nisu ni bili prokrčeni, i budući da je skitska vojska bila konjanička i poznavala prečice, vojske su se međusobno mimoišle, pa su Skiti uvelike prestigli Perzijance i ranije su od njih stigli do mosta. Kad su razabrali da Perzijanci još nisu došli, rekli su Jonjanima koji su bili na brodovima: »Ljudi Jonjani, prošao vam je određeni broj dana,[63] i ne činite pravo ako i dalje ostajete ovdje. No budući da ste ranije ostajali iz straha, sada rastavite što brže možete ovaj prijelaz preko mora i putujte odavde u veselju i slobodi, zahvalni skitskim bogovima za to. A vašeg prijašnjeg gospodara mi ćemo tako pritisnuti da više nikada ne nasrne ni na koji narod.«

137. Jonjani su vijećali o tome prijedlogu. Miltijad Atenjanin, koji je bio vojskovođa i samovladar Hersonežana na Helespontu, bio je mišljenja da treba slušati Skite i krenuti u oslobađanje Jonije, a Histijej Milećanin iznosio je mišljenje suprotno ovome i govorio da sada svatko od njih vlada svojim gradom zahvaljujući Dariju, a ako Darijeva moć bude skršena, tada ni on sam neće moći vladati Miletom niti bilo tko drugi ikojim gradom: svaki će od gradova, naime, radije htjeti da njime upravlja narod nego tiranin. Još dok je Histijej razlagao svoje

[63] Tj. onih šezdeset dana koje je bio odredio Darije.

stajalište, odmah su se svi priklonili takvu stajalištu, premda su prije bili prihvaćali Miltijadovo.

138. A ovo su oni koji su ondje izricali svoj sud i koje je kralj cijenio: tirani Helesponćana Dafnid iz Abida, Hipoklo iz Lampsaka, Herofant iz Parija, Metrodor s Prokoneza, Aristagora iz Kizika i Ariston iz Bizantija; ti su bili s Helesponta, a iz Jonije ovi: Stratid s Hija, Eak sa Sama, Laodamant iz Fokeje i Histijej iz Mileta, onaj koji je iznio mišljenje suprotno Miltijadovu. Od znamenitih Eoljana jedino je bio prisutan Aristagora iz Kime.

139. Kad su se oni priklonili Histijejevu mišljenju, odluče uz to pridružiti djela riječima tako da počnu rastavljati onaj dio mosta koji je ležao prema Skitima, i to rastavljati tek toliko koliko seže strijela, da bi se činilo da nešto rade, premda ne rade ništa, i da Skiti ne bi pokušavali i htjeli silom prijeći Istar preko mosta, i tako da kažu da rastavljaju most na skitskoj strani obale kao da čine sve što je Skitima na volju. Pošto su prihvatili ovo mišljenje, u ime svih odgovorio je Histijej ovim riječima: »Ljudi Skiti, došli ste s čestitom ponudom i stigli ste u pravi čas: i ono što nam vi pokazujete ispravno je i mi ćemo vam ispuniti želju na primjeren način. Kao što vidite, i rastavljamo most i imamo snažnu želju i volju da budemo slobodni. Dok mi rastavljamo most, vama je to prilika da počnete tražiti protivnike, a kad ih nađete, da im se osvetite kako dolikuje i u svoje i u naše ime.«

140. Skiti su po drugi put povjerovali da Jonjani govore istinu i krenuli su u potragu za Perzijancima, no sasvim su promašili pravac njihova prolaska. Za to su bili krivi sami Skiti jer su opustošili sve pašnjake za konje i zatrpali svu vodu. Da nisu to učinili, bili bi u stanju, ako bi to željeli, lako pronaći Perzijance: ali prevarili su se u onome za što su smatrali da je najbolja odluka. Skiti su naime prolazili onim krajevima svoje zemlje u kojima je bilo trave za konje i vode i tamo su tražili neprijatelje,

jer su mislili da i oni bježe kroz ta područja; Perzijanci su, međutim, išli onuda kuda su ih vodili njihovi ranije ostavljeni tragovi i njih su se držali, a i tako su jedva pronašli put. Kako su stigli noću i otkrili da je most rastavljen, obuzeo ih je golem strah da su ih Jonjani ostavili na cjedilu.

141. U Darijevoj je pratnji bio neki čovjek iz Egipta koji je imao najsnažniji glas među svim ljudima; tom je čovjeku Darije zapovjedio da stane na obalu Istra i da zove Histijeja Milećanina. On je tako radio, a Histijej se odazvao na prvi poziv i dao je sve lađe da bi vojska mogla prijeći, te je sastavio most.

142. Na taj su način Perzijanci bježali, a Skiti su ih tražili i drugi su put promašili Perzijance, pa otad s jedne strane smatraju da su Jonjani, ako su slobodni, najgori i najnečovječniji od svih ljudi, a s druge strane, ako se promatraju kao robovi, onda kažu da je Jonjanin najpuzaviji i najvjerniji rob. Toliko Skiti pokazuju prezir prema Jonjanima.

143. Darije je putovao kroz Trakiju i stigao je do Sesta na Hersonezu; odavde je sam prešao lađama u Aziju, a u Evropi je kao zapovjednika ostavio Perzijanca Megabaza, kojemu je Darije jednom dodijelio čast kad je pred Perzijancima dao ovakvu izjavu: naime, kad je Darije želio jesti narove, čim je otvorio prvi od njih, upitao ga je brat Artaban što bi volio imati u tolikoj količini koliko je koštica u naru. Darije je odgovorio da bi više volio imati toliko Megabaza nego pokoriti Grčku. Tako ga je pred Perzijancima častio svojim riječima, a sad ga je ostavio da bude zapovjednik njegove vojske od osamdeset tisuća ljudi.

144. Taj je Megabaz ostavio besmrtan spomen na sebe među Helesponćanima kad je dao ovakvu izjavu; bio je, naime, u Bizantiju i saznao je da su Halkedonjani osnovali svoje mjesto

sedamnaest godina prije Bizantijaca, a kad je to saznao, rekao je da su Halkedonjani u tom času zacijelo bili slijepi: ne bi, da nisu bili slijepi, odabrali ružnije mjesto za osnivanje naseobine umjesto ljepšega koje im je stajalo na raspolaganju. Taj je, dakle, Megabaz tada ostao kao zapovjednik u području Helespončana i pokoravao je sve koji još nisu bili pod perzijskom vlašću.

145. On se time bavio, a u isto to vrijeme dogodio se jedan drugi veliki vojni pohod, pohod na Libiju s povodom o kojem ću kasnije govoriti,[64] ali prije ću razložiti slijedeće. Pošto su djecu djece mornara s »Arga« protjerali Pelazgi koji su oteli žene Atenjana iz Braurona, ta su djeca, kad su ih ovi protjerali s Lemna,[65] morem putovala prema Lakedemonu i, smjestivši se na Tajgetu, počela su paliti vatru. Kad su Lakedemonjani to vidjeli, slali su glasnika u želji da saznaju tko su ovi ljudi i odakle su; na glasnikovo pitanje oni su odgovarali da su Minijci i da su potomci junaka koji su plovili na »Argu« i koji su, kad su zastali na Lemnu, zasnovali njihov rod. Kad su Lakedemonjani čuli da se radi o rodu Minijaca, poslali su ponovo glasnika s pitanjem s kakvom su namjerom došli u njihov kraj i zašto su palili vatru. A oni su kazali da su došli u očinsku zemlju pošto su ih Pelazgi izbacili; to se dogodilo sasvim opravdano, pa ih mole da stanuju zajedno s njima, da im dodijele udio u građanskim pravima i udio u zemlji. Lakedemonjani pristanu da prime Minijce pod uvjetima koje su sami odabrali. Ponajviše ih je poticala na to da tako postupaju činjenica da su u plovidbi »Argom« sudjelovali i Tindaridi.[66] Pošto su prihvatili Minijce,

[64] O tom se pohodu pripovijeda u IV,200–205.

[65] Razlozi zbog kojih su Pelazgi otjerali potomke Argonauta spomenuti su u VI,137 i d.

[66] Potomci Tindara, spartanskog kralja, bili su Kastor i Poluks, pa stoga došljaci smatraju da se, dolazeći u Spartu, vraćaju u očinsku zemlju.

dadu im zemlju i podijele ih među svoja plemena.[67] Oni su odmah sklopili brakove, a one žene koje su vodili sa sobom s Lemna podijele drugima.

146. Nije, međutim, prošlo mnogo vremena, i Minijci se naskoro uzobijeste pa su zahtijevali da sudjeluju u kraljevskoj vlasti, a činili su i druge bezbožne stvari. Lakedemonjani stoga odluče da ih poubijaju, te ih uhvate i bace ih u zatvor. A Lakedemonjani ubijaju noću one koje ubijaju, i nikada to ne rade danju. Kad su ih namjeravali pogubiti, zatraže žene Minijaca — a one su bile građanke i kćeri najodličnijih Spartanaca — da im dopuste da uđu u zatvor i da se svaka porazgovara sa svojim mužem. To su im dopustili, jer nisu mislili da bi ih one mogle prevariti. A one, pošto su ušle, postupe ovako: svu odjeću koju su imale na sebi dadu svojim muževima, a same se obuku u mušku odjeću. Pošto su Minijci navukli ženske haljine, izlazili su van kao da su žene, a kad su na taj način pobjegli, opet su se počeli smještati na Tajget.

147. U to isto vrijeme Tera sin Autesiona sina Tisamena sina Tersandra sina Polinika spremao se odseliti iz Lakedemona. Taj je Tera bio iz Kadmova roda i brat majke Aristodemovih sinova, Euristena i Prokla: dok su oni bili još nejaka djeca, Tera je kao skrbnik držao kraljevsku vlast u Sparti. No kad su mu nećaci odrasli i preuzeli vlast, Tera, kojemu se činilo nepodnošljivim da se pokorava drugima jer je već okusio vlast, reče da ne ostaje u Lakedemonu već da će otploviti svojim rođacima. Na otoku koji se sada zove Tera, a prije se taj isti otok nazivao Kalista, živjeli su potomci Memblijara sina Pekila Feničanina. Naime, kad je Kadmo sin Agenorov tražio Europu, zaustavio se na otoku koji se danas zove Tera; ili mu se, kad se ondje

[67] Tj. među tri spartanske file koje su predstavljale i osnovu teritorijalne podjele gradskog područja na općine.

zaustavio, kraj svidio, ili je ionako to htio uraditi, no u svakom je slučaju na tom otoku ostavio među ostalim Feničanima i jednoga od svojih rođaka, Memblijara. Ovi su stanovali na otoku zvanom Kalista punih osam ljudskih pokoljenja prije no što je Tera došao onamo iz Lakedemona.

148. K njima se, dakle, Tera spremao odseliti s ljudstvom iz triju plemena[68] s namjerom da živi zajedno s njima i ne želeći ih nikako otjerati već ih upravo pridobivati za sebe. Budući da su se tada i Minijci, pošto su pobjegli iz zatvora, smjestili na Tajget, i budući da su ih Lakedemonjani htjeli pogubiti, Tera je molio da ne naprave pokolj, te je preuzeo na sebe da ih izvede iz zemlje. Kad su Lakedemonjani prihvatili njegov prijedlog, na trima je troveslarkama otplovio prema Memblijarovim potomcima, no nije vodio sa sobom sve nego samo manji broj Minijaca. Većina se njih, naime, okrenula protiv Paroreaćana i Kaukonaca i, pošto su ih istjerali iz njihove zemlje, podijelili su se na šest skupina, pa su zatim osnovali na njihovu području ove gradove: Leprej, Makist, Friksu, Pirg, Epij i Nudij; većinu ovih gradova u moje su vrijeme Eliđani razrušili. A otok je dobio ime Tera po osnivaču naselja.

149. Ali njegov je sin kazao da neće otploviti zajedno s njim, pa mu je na to on rekao da će ostati kao ovca među vukovima: na temelju tih riječi mladić je dobio ime Eolik,[69] i nekako mu je to ime i ostalo. Od Eolika se rodio Egej, po kome se zovu Egidi, veliko pleme u Sparti. Kako muškarcima u tom plemenu djeca nisu mogla ostati na životu, po preporuci proročišta podigli su svetište Lajevim i Edipovim Erinijama.[70] Nakon toga

[68] To su bili, dakle, spartanski građani koji su pripadali jednoj od triju fila.

[69] Eolik je složeno ime koje doslovno znači »Ovcovuk«.

[70] Tera i njegov sin bili su potomci Laja i Edipa iz poznate mitske priče i morali su tako umiriti boginje Erinije koje su se potomcima ove dvojice neprestano osvećivale zbog grijeha njihovih predaka.

djeca su im ostajala na životu, jednako kao i potomcima ovih muškaraca na Teri.

150. Do ovog se mjesta priče što ih pripovijedaju Lakedemonjani i Terani međusobno slažu, a od njega nadalje jedino Terani pričaju da se ovako dogodilo. Grin sin Esanije, koji je bio potomak onoga Tere i u to je vrijeme vladao otokom Terom, došao je u Delfe donoseći sa sobom iz grada hekatombu;[71] u njegovoj su pratnji bili i drugi građani, a među njima i Bat sin Polimnesta, koji je rodom bio Minijac i potomak Eufemov. I dok ju je Grin, vladar Terana, pitao za neke druge stvari, Pitija mu je proricala da treba osnovati grad u Libiji. On joj je na to odgovorio riječima: »Ja sam, o gospode,[72] već star i teško se krećem: zapovjedi da to radi netko od ovih ovdje mlađih.« Dok je to govorio, pokazivao je na Bata. Tada se ništa više nije dogodilo, a kasnije kad su se vratili, nisu više mislili na proročanstvo, jer nisu ni znali gdje je zemlja Libija niti su se usuđivali kretati u osnivanje naselja u nepoznato.

151. Nakon toga sedam godina na Teri nije padala kiša, i za to im se vrijeme sve drveće na otoku, osim jednoga, posušilo. Kad su Terani pitali za razlog proročište, Pitija ih je ponovo podsjećala na osnivanje naselja u Libiji. Kako nisu imali nikakve pomoći protiv ovoga zla, pošalju glasnike na Kretu da pitaju je li netko od Krećana ili od tamošnjih naseljenika ikada stigao do Libije. Dok su obilazili otok, stigli su i do grada Itana, a u njemu susretnu nekog lovca na grimizne puževe[73] kojemu je ime bilo Korobije i koji im je rekao da je jednom nošen vjetrom stigao do Libije, i to do libijskog otoka Plateje. Pošto su ga pridobili plaćom, odveli su ga na Teru, a s Tere su zatim plovili

[71] Tj. veliku, svečanu žrtvu koja se, u principu, sastojala od stotinu bikova.
[72] Kroz Pitijina usta zapravo je proricao Apolon.
[73] Tj. puževe od kojih se dobivala grimizna boja.

najprije malobrojni ljudi izvidnici; pod Korobijevim vodstvom dođu do tog otoka Plateje i ondje ostave Korobija, snabdjevši ga hranom za nekoliko mjeseci, a oni su sami što je brže moguće plovili natrag kako bi Teranima prenijeli obavijesti o otoku.

152. Pošto su oni bili odsutni duže nego što su se bili dogovorili, Korobije je ostao bez ičega. No malo zatim neku lađu sa Sama, čiji je zapovjednik bio Kolej, na putu prema Egiptu vjetar nanese na ovu Plateju; kad su Samljani saznali čitavu priču od Korobija, ostavili su mu hrane za godinu dana. Oni su sami odjedrili s otoka i plovili su u želji da stignu do Egipta, no nosio ih je istočni vjetar. Kako vjetar nije slabio, prošli su kroz Heraklove stupove i stigli su, uz božju pomoć, do Tartesa. U to je vrijeme to još bilo nedovoljno iskorišteno trgovište, tako da su Samljani, kad su se odande vratili natrag, zaradili na robi najviše, koliko mi je baš poznato, od svih Grka, izuzev Sostrata sina Laodamantova s Egine: s njim se, naime, nitko drugi ne može nadmetati. Samljani uzmu šest talanata[74] kao desetinu od dobiti i dadu napraviti mjedenu posudu nalik na argolski vrč: uokolo su se uzdizale glave orlolavova; tu su posudu darovali Herinu svetištu, a kao stalak su joj postavili tri velika mjedena kipa, u klečećem položaju, visoka sedam lakata.[75] Nakon tog čina Kirenjani i Terani su prvi put sklopili čvrsto prijateljstvo sa Samljanima.

153. Kad su Terani, pošto su ostavili Korobija na otoku, stigli na Teru, javljali su da su zauzeli otok u blizini Libije za naseljavanje. Terani donesu odluku da onamo pošalju, odabravši žrijebom, jednog od braće, gdje god ima braće, i to ljude iz svih sedam okruga, a da im vođa i kralj bude Bat. Tako pošalju dvije lađe s pedeset vesala na Plateju.

[74] Dakle 157,2 kg srebra.
[75] Tj. oko 3,1 m.

154. Tako pripovijedaju Terani, a u ostalom se dijelu priče Terani slažu s Kirenjanima. Ali Kirenjani se nikako ne slažu s Teranima što se tiče Bata. Naime, oni pričaju ovako: Na Kreti postoji grad Oaks, a u njemu je vladao Etearh koji je svojoj kćeri, koja se zvala Fronima, kad je ostala bez majke, doveo drugu ženu kao svoju suprugu. A ona je, čim je ušla u kuću, smatrala da i svojim djelima mora biti maćeha Fronimi, pa je s njome loše postupala i svašta je izmišljala protiv nje, dok je napokon nije optužila za razbludnost i uvjerila muža da je to istina. Pošto ga je žena uvjerila, on je počeo smišljati bezbožnu kaznu protiv svoje kćeri. U Oaksu je, naime, boravio trgovac s Tere, Temison; Etearh ga primi u kuću kao gosta i obveže ga zakletvom da će mu učiniti bilo koju uslugu za koju ga bude zamolio. A kad se ovaj zakleo, dovede mu svoju kćer, preda mu je i zamoli ga da je utopi u moru kad bude otplovljavao. Temison je, silno ljutit zbog zakletve izmamljene na prijevaru, raskinuo prijateljstvo i postupao ovako: uzeo je sa sobom djevojku i krenuo je na plovidbu, a kad je bio na pučini, da bi ispunio zakletvu koju je dao Etearhu, zavezao je djevojku užetima i bacio ju je u more, pa ju je zatim izvukao van i stigao na Teru.

155. Ondje je Fronimu preuzeo Polimnest, ugledan čovjek među Teranima, i živio je s njom kao s ljubavnicom. Kako je vrijeme prolazilo, rodio mu se sin, mucav i tepav, kojemu su dali ime — kako pripovijedaju i Terani i Kirenjani — Bat, no ja mislim da je ono bilo nekako drugačije, a da je bio nazvan Bat[76] kad je stigao u Libiju, te da je to ime dobio po proročanstvu iz Delfa i po časti koju je ondje primio: naime, Libijci za

[76] Herodot je u pravu: Bat je samo počasni naziv vladara, a pravo je ime ovom Batu, kako se vidi iz Pindarove *Pete pitijske ode* (87), bilo Aristotel; cijela se priča o Batovoj mucavosti zasniva zacijelo na sličnosti imena s grčkom riječi *battarízein* »mucati, tepati«.

kralja kažu »bat«, pa mislim da je zato Pitija, kad je izricala proročanstvo, njega imenovala na libijskom jeziku budući da je znala da će biti kralj u Libiji. Kad je odrastao, došao je u Delfe radi svojeg govora; pošto je pitao, Pitija mu je dala ovakav odgovor:

Bate, zbog govora dođe, no Feb te Apolon gospodar
Šalje da osnuješ grad u Libiji punoj ovaca.

A to je kao da mu je na grčkom kazala proričući: »Kralju, zbog govora dođe...«. On je odgovorio ovim riječima: »O gospode, došao sam da ti postavim pitanje u vezi s mojim govorom, a ti mi proričeš druge nemoguće stvari i zapovijedaš mi da naseljavam Libiju: s kakvom silom, s kojim ljudima?« Pošto je to rekao, nije je uspio nagovoriti da mu drugačije odgovara: kako mu je proricala jednako kao i prije, Bat je napusti usred njezina odgovora i krene na Teru.

156. Kasnije su se njemu samome i ostalim Teranima ponovo počele događati nevolje. Budući da nisu mogli razumjeti uzroke tim nesrećama, Terani su slali ljude u Delfe da pitaju u vezi s nevoljama koje su ih zadesile. Pitija im je odgovorila da bi bolje učinili da zajedno s Batom osnuju naseobinu Kirenu u Libiji. Nakon toga su Terani odlučili poslati Bata s dvjema lađama s pedeset vesala. Oni su otplovili prema Libiji, no kako nisu mogli činiti ništa drugo, morali su se vratiti natrag na Teru; ali Terani su ih, kad su se vraćali, kamenovali i nisu im dozvoljavali da pristanu uz kopno već su tražili od njih da plove natrag. Oni su tako pod prisilom plovili natrag i naselili su otok koji leži pred libijskom obalom i koji se zove, kako je već bilo rečeno, Plateja. Priča se da je otok veličinom jednak sadašnjem gradu Kirenjana.

157. Ondje su stanovali dvije godine i, budući da im se nije događalo ništa dobro, ostavili su jednoga od svojih, a svi su

ostali opet plovili prema Delfima, pa kad su stigli, postavljali su pitanja proročištu i kazali su da su se naselili u Libiji a da im nije, premda su se naselili ondje, ništa bolje. Pitija im je na to izrekla ovakvo proročanstvo:

Znaš li, ne stupivši u nju, Libiju punu ovaca
Od mene bolje što bio sam ondje,[77] *tad stvarno si mudar.*

Pošto su saslušali ove riječi, Bat i njegova pratnja opet su plovili natrag, jer ih bog neće osloboditi osnivanja naseobine prije no što dođu u samu Libiju. Kad su stigli na otok i kad su pokupili onoga kojega su bili ondje ostavili, naselili su mjesto u samoj Libiji nasuprot otoku, a ime je tome mjestu bilo Aziris, i s dvije su ga strane okruživale prelijepe šumovite doline, dok je s treće protjecala rijeka.

158. Na tome su mjestu stanovali šest godina; sedme godine Libijci su ih nagovorili da će ih odvesti u još bolji predio i privoljeli su ih da napuste ovo mjesto. Pošto su ih pokrenuli, Libijci su ih vodili prema zapadu, ali da Grci ne bi u prolazu vidjeli najljepše od svih područja, izračunali su trajanje dana tako da su ih kroza nj vodili noću. To se područje naziva Irasa. A kad su ih doveli do izvora za koji se priča da je Apolonov, kazali su: »Ljudi Grci, ovdje vam je pravo mjesto za naseljavanje, jer tu je nebo poput rešeta.«[78]

159. Za života osnivača Bata, koji je vladao četrdeset godina, i za života njegova sina Arkesilaja, koji je vladao šesnaest godina, Kirenjani su živjeli u onom broju koliko ih je u početku bilo poslano da osnuju naseobinu; za vrijeme trećega vladara, Bata zvanoga Sretni, Pitija jednim svojim proročanstvom potakne

77 Prema mitu Apolon je bio u Libiji kad je ondje odveo nimfu Kirenu u koju je bio zaljubljen i koju je želio postaviti za tamošnju kraljicu.

78 Izraz znači da je riječ o području u kojem padaju obilne i plodonosne kiše.

sve Grke da plove u Libiju i da se nastane zajedno s Kirenjanima; zapravo su ih zvali Kirenjani da bi razdijelili zemlju. Proročanstvo je glasilo ovako:

Tko u Libiju ljupku nakon diobe zemlje
Posljednji dođe, taj će se, tvrdim, kajati jednom.

Pošto se okupilo veliko mnoštvo ljudi u Kireni, Libijci iz okolice i njihov kralj, koji se zvao Adikran, budući da im je bilo oduzeto mnogo zemlje i budući da su izgubili veliko područje, te da su ih Kirenjani silno povrijedili, pošalju poslanike u Egipat i predaju se u vlast egipatskom vladaru Apriji. On prikupi golemu vojsku Egipćana i pošalje je protiv Kirene. Kirenjani izvedu svoju vojsku u područje Irase i kod izvora Teste sukobe se s Egipćanima, te ih u bitki nadvladaju. Kako Egipćani nisu imali otprije iskustva s Grcima i kako su ih podcjenjivali, bili su tako poraženi da su se tek malobrojni vratili u Egipat. Iz tog razloga i zbog toga ljutiti na Apriju, Egipćani su se pobunili protiv njega.[79]

160. Tom se Batu rodio sin Arkesilaj, a on se, pošto je preuzeo vlast, najprije zavadio sa svojom braćom, dok ga oni nisu napustili i otišli u drugo područje Libije, te ondje sami za sebe osnovali grad, koji se i tada zvao, a i danas se zove Barka; dok su ga osnivali, ujedno su poticali Libijce na pobunu protiv Kirenjana. Zatim je Arkesilaj ratovao protiv onih Libijaca koji su ih bili prihvatili kao i onih koji su se sami bili odmetnuli od njega; Libijci su ga se uplašili i u bijegu su išli prema istočnim dijelovima Libije. Arkesilaj ih je slijedio dok su bježali i goneći ih stigao je u libijski Leukon, gdje su Libijci odlučili da mu se suprotstave. U sukobu su svladali Kirenjane tako da je ondje poginulo sedam tisuća kirenjanskih teško naoružanih vojnika.

[79] O pobuni protiv Aprije Herodot govori u II,161 i dalje.

Nakon tog poraza, Arkesilaja, koji se razbolio i popio neki otrov, ugušio je brat Learh, a Learha je na prijevaru ubila Arkesilajeva žena koja se zvala Erikso.

161. Vlast je preuzeo Arkesilajev sin Bat, koji je bio šepav i obogaljenih nogu. Kirenjani su, u susretu s nesrećom koja ih je zadesila, slali izaslanike u Delfe da pitaju na koji bi način uredili vlast da im bude bolje. Pitija im je predlagala da iz Mantineje u Arkadiji dovedu zakonodavca.[80] Kirenjani su stoga to tražili, a Mantinejci su im poslali veoma uglednog građanina po imenu Demonakt. Kad je taj čovjek stigao u Kirenu i saznao sve što se dogodilo, podijelio ih je na tri file,[81] i to raspodijelivši ih ovako: jedan je dio sastavio od Terana i od njihovih susjeda, drugi od Peloponežana i Krećana, a treći od svih otočana; uz to je kralju Batu odredio vladarsko zemljište i svećeničke ovlasti, a sve ostalo čime su se prije odlikovali kraljevi dao je na raspolaganje narodu.

162. Za vrijeme ovoga Bata stvari su ostajale nepromijenjene, no pod njegovim sinom Arkesilajem nastanu veliki nemiri u vezi s častima. Naime, Arkesilaj, sin šepavoga Bata i Feretime, kazao je da neće prihvatiti uredbe Mantinejca Demonakta već je zahtijevao počasti koje su imali njegovi preci. Stoga je započeo pobunu, bio svladan i pobjegao na Sam, a njegova je majka pobjegla u Salaminu na Cipru; u to je vrijeme Salaminom vladao Eueltont koji je darovao Delfima divljenja vrijednu kadionicu, a ona se nalazi u riznici Korinćana. Kad je došla k njemu, Feretima ga je molila za vojsku koja bi nju i sina vratila u Kirenu. A Eueltont joj je davao sve radije nego vojsku; ona je, opet, primala njegove darove, ali je govorila da je sve to

80 Mantineja je, naime, bila znamenita po tome što je njezino državno uređenje bilo dobro i efikasno.

81 Fila je i plemenska i teritorijalna zajednica.

lijepo, no da bi bilo još ljepše da joj dâ vojsku za koju ga je molila. To je govorila primajući svaki dar, pa joj Eueltont napokon pošalje kao dar zlatno vreteno i preslicu, a uz to je tu bilo i vune; kad je Feretima ponovo izgovorila iste riječi, Eueltont joj je odgovorio da su ovo darovi za ženu a ne vojska.

163. Arkesilaj je za to vrijeme bio na Samu i okupljao je sve i svakoga obećavajući diobu zemlje. Kad je prikupio veliku vojsku, uputio se Arkesilaj u Delfe da pita proročište za proročanstvo u vezi sa svojim povratkom. Pitija mu je prorekla ovako: »Za četiri Bata i za četiri Arkesilaja, ukupno za osam pokoljenja ljudi, Loksija[82] vam daje dopuštenje da vladate Kirenom; više od toga ne preporuča vam niti da pokušavate vladati. A ti, kad se vratiš u svoju zemlju, budi miran. Ako pronađeš peć punu vrčeva, nemoj ispeći vrčeve nego ih odašilji s povoljnim vjetrom; a ako ih ipak budeš ispekao u peći, nemoj ulaziti u kraj koji oplakuju vode; ne postupiš li tako, umrijet ćete i ti i tvoj najljepši bik!«

164. Tako je Pitija prorekla Arkesilaju. On je uzeo sa sobom ljude sa Sama, vratio se u Kirenu i, pošto je stekao vlast nad prilikama ondje, nije više pomislio na proročanstvo već se želio osvetiti pobunjenicima zbog toga što je morao pobjeći. Neki su od njih odlazili iz zemlje zauvijek, a druge, kojih se uspio domoći, poslao je na Cipar da ondje budu pogubljeni. Njih su, budući da ih je vjetar nanio u njihovu zemlju, spasili Knidani i otposlali na Teru; a neke druge od Kirenjana koji su se sklonili u veliku kulu u ličnom vlasništvu Algomahovu Arkesilaj je, nagomilavši oko nje drva, zapalio. No, kad je sve već bilo gotovo, prekasno je shvatio da se upravo na to odnosilo proročanstvo kojim mu Pitija nije dozvoljavala da ispeče vrčeve u

[82] Loksija je jedan od Apolonovih nadimaka.

peći kad ih bude našao, pa se zato svojevoljno držao daleko od grada Kirenjana, jer se bojao smrti koja mu je bila prorečena, a mislio je da je Kirena kraj koji oplakuju vode. Bio je oženjen za jednu svoju rođaku, kćer kralja Barke koji se zvao Alazir; došao je k njemu, ali su ga, pošto su ga prepoznali na trgu, Barčani i neki izbjeglice Kirenjani ubili, a zajedno s njim i njegova punca Alazira. Tako je, budući da je, bilo namjerno bilo nenamjerno, pogriješio u tumačenju proročanstva, ispunio svoju sudbinu.

165. Dok je Arkesilaj boravio u Barki pošto je bio uzrok vlastite nesreće, njegova je majka Feretima u Kireni sama obnosila sinovljeve časti, te je upravljala i svime ostalim i sudjelovala je u radu gradskog vijeća. Kad je saznala da joj je sin poginuo u Barki, bježeći je otišla u Egipat. Naime, Arkesilaj je učinio neke usluge Kambizu sinu Kirovu: upravo je Arkesilaj bio taj koji je priznao Kambizovu vlast nad Kirenom i odredio joj danak.[83] Kad je Feretima stigla u Egipat, dođe kao pribjegarka k Arijandu s molbom da joj pomogne, a kao povod za to navodila je da joj je sin poginuo zbog svoje naklonosti prema Međanima.

166. Taj je Arijand bio upravitelj Egipta kojega je postavio Kambiz i koji se nešto kasnije, jer se želio izjednačiti s Darijem, doveo do propasti. Naime, kad je saznao i vidio da Darije želi ostaviti na sebe spomen kakav nije načinio nijedan drugi kralj, htio ga je oponašati, ali je to itekako platio. Darije je topljenjem dobio najčistije moguće zlato i skovao je od njega novac,[84] a Arijand je kao upravitelj Egipta to isto radio od srebra: još i danas je Arijandov srebrnjak najčistiji. Kad je Darije doznao da

83 V. III,13.

84 Riječ je o daricima, glasovitim perzijskim zlatnicima što ih je Darije dao iskovati.

on to radi, dao ga je ubiti pod drugom izlikom, kao da je Arijand protiv njega dizao pobunu.

167. Tada se, dakle, ovaj Arijand sažalio na Feretimu i dao joj je svu vojsku iz Egipta, i pješačke i pomorske snage; za zapovjednika pješaštva postavio je Amasisa, čovjeka Marafijanina, a za zapovjednika pomorskih snaga Badra koji je rodom bio Pasargađanin. Prije nego što je poslao vojsku, Arijand je uputio u Barku glasnika da pita tko je ubio Arkesilaja. Svi su Barčani listom preuzimali krivicu na sebe, jer su trpjeli od njega mnogo zla. Kad je to čuo, Arijand je odaslao vojsku zajedno s Feretimom. No taj je povod bio samo izgovor, a stvarno je, kako mi se čini, slao vojsku zato da bi pokorio Libijce. Libijskih naroda ima mnogo i različiti su, a samo su malobrojni bili podložni kralju, dok većina nije uopće marila za Darija.

168. Libijci stanuju u ovakvu redoslijedu. Počevši od Egipta prvi od Libijaca žive Adirmahiđani, koji ponajviše prihvaćaju egipatske običaje, no nose odjeću poput drugih Libijaca. Njihove žene nose mjedene grivne na objema nogama oko listova; kosa im je dugačka, a kad uhvate uš, svaka je pregrize i zatim baci. Oni jedini od Libijaca tako postupaju i jedini predstavljaju kralju djevojke koje se namjeravaju udati: kralj oduzima djevičanstvo onoj koja mu se od njih svidi. Ti se Adirmahiđani protežu od Egipta do luke kojoj je ime Plin.

169. S njima graniče Giligamljani, koji nastavaju područje prema zapadu sve do otoka Afrodisijade. Po sredini toga poteza leži otok Plateja koji su naselili Kirenjani, a na kopnu je Menelajeva luka[85] i Aziris, gdje su stanovali Kirenjani; odavde

[85] Jer se Menelaj na povratku iz Egipta (v. II,119) ondje bio iskrcao.

počinje i područje biljke silfija.[86] Silfij raste od otoka Plateje do ušća Sirte. Njihovi su običaji veoma slični običajima drugih tamošnjih stanovnika.

170. S Giligamljanima na zapadu graniče Azbisti: oni stanuju dalje od Kirene. Azbisti ne dopiru do mora, jer uz more žive Kirenjani. Oni od svih Libijaca daleko najbolje upravljaju četveroprezima, a u većini običaja trude se oponašati Kirenjane.

171. Aushižani su susjedi Azbistima na zapad: oni stanuju iznad Barke, a do mora dopiru u blizini Euhesperida. Po sredini područja Aushižana žive Bakalci, malobrojan narod koji na more izlazi u blizini grada Tauhire u barčanskom kraju; običaji su im jednaki običajima stanovnika iznad Kirene.

172. Tim Aushižanima na zapad susjedi su Nasamonjani, mnogoljudan narod, koji ljeti ostavlja svoja stada uz morsku obalu i odlazi u unutrašnjost u područje Augile na berbu datulja s palmi: a njih ondje ima mnogo i rastu velike i sve su plodonosne. A kad ulove skakavce, osuše ih na suncu pa ih tucaju kamenjem, a zatim ih preliju mlijekom i to piju. Kod njih je uobičajeno da svatko ima više žena, i s njima održavaju zajednički spolne odnose na način vrlo sličan onome kako to čine Masagećani:[87] gdje netko zabode svoj štap, vodi ljubav sa ženom koja je ondje. Kad se muškarac Nasamonjanin prvi put ženi, običaj je da nevjesta prođe kroz sve svatove i ima s njima odnose; a svatko od njih tko s njom vodi ljubav daje joj dar koji je donio od kuće. U zakletvama i proročkoj vještini postupaju ovako: zaklinju se na ljude za koje smatraju da su bili najpra-

[86] Silfij je bio neka vrsta štitarke, danas — čini se — izumrle, koja je u antici bila veoma cijenjena, jer se njezina stabljika jela, a od soka su se pravili lijekovi i začini. Područje Kirene imalo je monopol na uzgoj i izvoz silfija.
[87] V. I,216.

vedniji i najizvrsniji, i to tako da dodiruju njihove grobove, a proriču tako da odlaze na humke svojih predaka i ondje nakon molitve liježu spavati; i što netko vidi u snu, smatra da je to tako. A zaloge vjernosti daju na ovakav način: čovjek daje drugome da pije iz njegovih ruku i sam pije iz ruku drugoga; a ako nemaju pri sebi nikakve tekućine, podižu prašinu sa zemlje i ližu je.

173. Nasamonjanima su susjedi Psiljani. Oni su posve nestali ovako: južni im je vjetar svojim puhanjem isušio bunare s vodom, pa je njihov kraj, koji se čitav nalazi unutar Sirte, postao bezvodan; oni su nakon vijećanja prema zajedničkoj odluci krenuli ratovati protiv južnog vjetra (pričam samo ono što pripovijedaju Libijci), a kad su se našli u pustinji, jugo je zapuhalo i zatrpalo ih je pijeskom. Pošto su oni tako nestali, njihovo područje drže Nasamonjani.

174. Dalje od njih prema jugu u kraju bogatom divljim zvijerima stanuju Garamanćani, koji izbjegavaju sve ljude i bilo kakvo druženje, a nemaju nikakvo oružje za borbu niti se znaju braniti.

175. Oni, dakle, stanuju dalje od Nasamonjana, a područje uz more na zapad drže Maki, koji briju glavu na krijestu, jer puštaju da im kosa raste samo po sredini, dok je s obje strane briju do gola; u ratu nose kao zaštitu odranu kožu nojeva. Kroz njihov kraj protječe rijeka Kinip s brežuljka koji se naziva Brežuljkom Harita i utječe u more. Taj Brežuljak Harita gusto je obrastao šumama, dok je cijela Libija koju sam dosad opisao gola; od mora do tog brežuljka ima dvije stotine stadija.[88]

[88] Tj. oko 38 km.

176. Tik do tih Maka nalaze se Gindanci čije žene sve nose mnogo kožnih kolutova oko gležanja, i to, kako se priča, iz ovakva razloga: kad god vodi ljubav s nekim muškarcem, veže oko gležnja jedan kolut; ona koja ih ima najviše smatra se najboljom jer ju je ljubilo najviše muškaraca.

177. Rt koji strši u more ispred područja ovih Gindanaca nastavaju Lotofazi,[89] koji žive hraneći se jedino plodom lotosa. Lotosov plod veličinom je sličan plodu tršlje,[90] a slatkoćom je posve nalik plodu datulje. Lotofazi od toga ploda prave i vino.

178. Do Lotofaga uz more nalaze se Mahlijci, a i oni se hrane lotosom, no u manjoj mjeri nego oni koje smo prije spomenuli. Dopiru sve do velike rijeke koja se zove Triton: ona utječe u veliko jezero Tritonidu; na njemu leži otok imenom Fla. Kažu da su se prema proročanstvu Lakedemonjani morali naseliti na ovom otoku.

179. A pripovijeda se i ovakva priča: da je Jason, pošto mu je ispod brda Pelija bila sagrađena lađa »Argo«, u nju ukrcao osim hekatombe i mjedeni tronožac, pa je plovio oko Peloponeza s namjerom da dođe do Delfa, te da ga je, kad se za plovidbe našao u visini Malejskog rta, zahvatio sjeverni vjetar i da ga je nosio prema Libiji; ali prije no što je opazio kopno, našao se u plićaku jezera Tritonide. Priča kaže da se Jasonu, u nedoumici kako da odsuče lađu, ukazao Triton i da je tražio od Jasona da mu preda tronožac, uz obećanje da će im pokazati put i da će ih provesti bez ikakva oštećenja. Jason mu je vjerovao, pa mu je tako Triton pokazivao kako da isplovi iz plićaka, a tronožac je postavio u svojem svetištu i prorekao je i objavio sjedeći na

89 Ime Lotofazi doslovno znači »Oni koji se hrane lotosom«.

90 Tršlja je grm (*Pistacia lentiscus L.*) od koje se dobiva smola — mastiks.

tome tronošcu Jasonu i njegovoj pratnji cijelu budućnost, to jest, ako netko od potomaka onih koji su plovili na »Argu« odnese tronožac, tada će biti nužno da se oko jezera Tritonide osnuje stotinu grčkih gradova. Kad su to čuli Libijci koji su ondje stanovali, sakrili su tronožac.

180. S ovim Mahlijcima graniče Ausejci. Oni i Mahlijci žive oko jezera Tritonide, a po sredini ih razgraničava Triton. Mahlijci puštaju kosu da im raste na stražnjoj strani glave, a Ausejci s prednje strane. Za godišnje svetkovine u čast Ateninu njihove se djevojke razdijele u dvije skupine i tuku se jedne protiv drugih kamenjem i drvenim batinama, a govore da tako ispunjavaju djedovske običaje u čast jedne domaće boginje, koju mi zovemo Atenom. Djevojke koje umiru od rana nazivaju lažnim djevicama. Prije nego što im dopuste da se bore, postupaju ovako: na zajednički trošak onu djevojku koja je te godine bila najljepša ukrase korintskom kacigom i potpunom grčkom opremom, pa je popnu na kola i vode je uokrug oko jezera. Čime su ukrašavali djevojke prije no što su se u njihovoj blizini naselili Grci, ne bih znao reći, no mislim da su ih ukrašavali egipatskim oružjem: naime tvrdim da su Grci preuzeli iz Egipta i štit i šljem. Kažu da je Atena kći Posejdona i jezera Tritonide, te da se naljutila nešto na oca pa se predala Zeusu, a Zeus ju je posvojio kao vlastitu kćer. Tako kažu, a sa ženama zajednički opće, ali ne žive zajedno s njima nego imaju odnose poput marve. Kad ženi dijete odraste, treći se mjesec nakon toga na istom mjestu okupljaju svi muškarci, i smatra se da dijete pripada onom muškarcu kojemu je slično.

181. Dosad su bili navedeni libijski nomadi koji žive uz more, a iznad njih prema unutrašnjosti nalazi se Libija bogata zvijerima, dok iznad područja bogatog zvijerima leži pješčana pustinja koja se proteže od egipatske Tebe do Heraklovih stupova. U toj pustinji, otprilike na svakih deset dana puta, postoje

nakupine jako zrnate soli u obliku brežuljaka, a na vrhu svakog brežuljka iz same soli izvire hladna i slatka voda, pa oko nje žive ljudi duboko u pustinji i južno od kraja bogatog zvijerima; najbliži su Tebi, na deset dana puta od nje, Amonijci koji imaju svetište koje potječe od tebanskog Zeusa: i u Tebi, naime, kako sam prije kazao, nalazi se Zeusov kip s glavom ovna. Oni raspolažu još jednom, izvorskom vodom, koja je ujutro mlaka, a u vrijeme kad je trg pun hladnija: kad nastane podne, veoma je hladna. Tada zalijevaju svoje vrtove: kako dan nestaje, i njezina se hladnoća smanjuje, sve dok sunce ne zađe i voda ne postane mlaka; kako se primiče ponoć, sve je toplija i toplija, pa u to vrijeme kipi i ključa; kad ponoć prođe, sve do zore se hladi.[91] Taj izvor ima nadimak Sunčev izvor.

182. Poslije Amonijaca, nakon drugih deset dana puta kroz pješčanu pustinju, nalazi se brežuljak soli, nalik onome kod Amonijaca, s vodom, i oko njega stanuju ljudi: taj se kraj naziva Augila. U taj kraj dolaze Nasamonjani na berbu datulja.

183. Još deset dana puta od Augile drugi je brežuljak soli s vodom i mnogobrojnim plodonosnim palmama, jednako kao na drugim mjestima; i ovdje stanuju ljudi koji se zovu Garamanćani, doista mnogoljudan narod, koji nanose zemlju na sol i tada je zasijavaju. To je najkraći put do Lotofaga, do kojih ima trideset dana putovanja i kod kojih goveda pasu unatraške. A pasu unatraške iz slijedećeg razloga: rogovi su im zavinuti prema naprijed. Zato se kreću unatrag i tako pasu, jer ne mogu ići prema naprijed budući da bi im rogovi zapinjali o tlo. Jedino se po tome razlikuju od ostalih goveda, a i po debljini i žilavosti kože. Ovi Garamanćani idu u četveroprezima u lov na Etio-

[91] Izvor, koji spominju i drugi antički autori (Lukrecije, VI,848 i d., Pomponije Mela, I,8), postoji i danas: vulkanskog je porijekla i sumporan, a njegova se toplina, što se više zrak zagrijava u toku dana, čini manjom.

pljane koji žive u spiljama; Etiopljani koji žive u spiljama najbrži su trkači od svih ljudi o kojima smo čuli da se pripovijeda. Ti se spiljski ljudi hrane zmijama, gušterima i sličnim gmizavcima; govore jezikom koji nije sličan nijednom drugome, jer ciče poput slijepih miševa.

184. Još novih deset dana puta od Garamanćana drugi je brežuljak soli s vodom, i oko njega žive ljudi koji se zovu Atarancani i koji jedini od svih nama poznatih ljudi nemaju imena: svima zajedno ime im je Atarancani, no svaki pojedini od njih nema nikakva imena. Oni proklinju sunce kad postane prekomjerno vruće i uz to ga grde svakojakim psovkama, jer ih ono žeže i uništava, i same ljude i njihovu zemlju. Nakon još deset dana puta drugi je brežuljak soli s vodom, i oko njega žive ljudi. U blizini ove soli nalazi se planina koja se zove Atlas. Ona je uska i sva je okrugla, a tako je visoka da se, kažu, njezini vrhunci ne mogu vidjeti, jer su uvijek, i zimi i ljeti, prekriveni oblacima. Tamošnji stanovnici pričaju da je ta planina jedan od nebeskih stupova. Po toj su planini i ti ljudi dobili ime: zovu se, naime, Atlanti. Priča se da oni ne jedu nijedno živo biće i da uopće ne sanjaju.

185. Do tih Atlanta mogu nabrojiti imena naroda koji nastavaju pustinju, ali od njih dalje ne mogu to učiniti. Pustinja se proteže do Heraklovih stupova i dalje od njih. Na svakih deset dana puta u njoj se nalazi rudnik soli i ljudi koji ondje borave. Svi oni grade kuće od komada soli. U ovim dijelovima Libije, naime, ne pada kiša, jer ne bi, kad bi kišilo, mogli opstajati zidovi od soli. Ondje se iskapa sol koja izgleda ili bijela ili crvena. Dalje od te pustinje na jug i u unutrašnjost Libije zemlja je posve pusta, bez vode, bez životinja, bez kiše, bez drveća, te u njoj uopće nema vlage.

186. Prema tome, od Egipta do jezera Tritonide žive libijski nomadi koji jedu meso i piju mlijeko, ali se ne hrane kravljim mesom iz istog razloga kao i Egipćani, a ne uzgajaju niti svinje. I žene Kirenjanke ne smatraju dopuštenim kušati kravlje meso iz obzira prema egipatskoj Izidi, pa njoj u čast poste i održavaju svetkovine; žene iz Barke osim goveda ne hrane se čak ni svinjama.

187. Tako je to ondje, a Libijci zapadno od jezera Tritonide više nisu nomadi, niti su im običaji jednaki, niti se prema djeci ponašaju onako kao što je to uobičajeno kod nomada. Naime, libijski nomadi — ne mogu sa sigurnošću reći odnosi li se to na sve, ali svakako vrijedi za mnoge od njih — postupaju ovako: svojoj djeci, kad navrše četiri godine, pale žile na tjemenu, a poneki od njih i one na sljepoočicama, s pomoću neoprane ovčje vune, i to zato da im nikada kasnije ne bi škodio gnoj[92] koji istječe iz glave. Kažu da su zbog toga izuzetno zdravi. I uistinu, Libijci su najzdraviji od svih ljudi koje znam: da li je to upravo zbog toga, ne bih znao reći, ali doista su najzdraviji. Ako za vrijeme tog paljenja djecu uhvati grč, i za to su iznašli lijek: pospu ih mokraćom jarca i tako ih liječe. Pripovijedam samo ono što pričaju sami Libijci.

188. Žrtve nomadi prinose ovako: na početku odsijeku komadić uha žrtvene životinje i bacaju ga preko svoje kuće, a kad to učine, zavrnu životinji vrat. Prinose žrtve jedino suncu i mjesecu. Njima žrtve prinose svi Libijci, a oni koji stanuju uokolo jezera Tritonide ponajviše žrtvuju Ateni, a zatim i Tritonu i Posejdonu.

[92] Gnoj je, uz krv, vodu i žuč, jedan od četiriju sokova koji — prema hipokratovskim antičkim medicinskim teorijama — postoje u ljudskom tijelu; ti sokovi moraju biti u ravnoteži, pa se paljenjem žila uništava prevelika količina gnoja koji, kako se vjerovalo, potječe iz mozga.

189. Grci su po uzoru na Libijke preuzeli haljinu i egidu[93] na Ateninim kipovima: ako zanemarimo to da je haljina Libijki od kože te da im rese na egidi nisu zmije nego da su od kožnoga remenja, u svemu su drugome jednako odjevene. Pa i samo ime dokazuje da je oprema Paladinih kipova došla iz Libije: Libijke preko haljine prebacuju glatke kozje kože s resicama i crveno obojene, a prema tim kozjim kožama Grci su nazvali egide. Mislim da je i pocikivanje pri svetkovinama najprije odavde poteklo, jer Libijke uvelike pocikuju i to krasno rade. Grci su također naučili od Libijaca uprezati četiri konja u kola.

190. Nomadi pokapaju pokojnike jednako kao i Grci, osim Nasamonjana: oni ih pokapaju u sjedećem položaju i paze na to da ih, kad ispuštaju dušu, posjednu tako da ne umiru ležećki. Njihove su nastambe složene od stabljika zlatoglava[94] opletenih konopcima i uz to su prenosive. Takvi su njihovi običaji.

191. Zapadno od rijeke Tritona tik do Ausejaca borave već Libijci zemljoradnici, koji običavaju graditi prave kuće, a ime im je Maksijci, i oni na desnoj strani glave puštaju kosu, a na lijevoj je šišaju, dok tijelo mažu crvenilom. Tvrde da potječu od trojanskih junaka.[95] To je područje, kao i ostala Libija prema zapadu, mnogo bogatije zvijerima i šumovitije od područja nomada. Naime, istočni predio Libije, gdje borave nomadi, nizak je i pjeskovit sve do rijeke Tritona, a od nje prema zapadu zemljoradnički je predio veoma brdovit, obrastao drvećem i bogat zvijerima: ovdje ima i golemih zmija, i lavova, i slonova, i medvjeda, i otrovnica, i rogatih magaraca, i psoglavaca, i

[93] Egida je Zeusov štit koji od njega dobivaju i Apolon i Atena. Prema jednoj od etimologija riječ je izvedena od *aíx, aigós* »koza« i označava štit od kozje kože.

[94] Zlatoglav ili asfodel biljka je slična ljiljanu.

[95] Nakon propasti Troje junak Antenor se, prema legendi, s nekoliko Trojanaca sklonio u Libiji.

bezglavih ljudi s očima na prsima, kako pričaju Libijci, i divljih muškaraca, i divljih žena, i mnoštvo drugih zvijeri koje nisu izmišljene.[96]

192. Kod nomada ne postoji ništa od ovoga, ali ima drugih životinja, kao što su[97] bjeloguze, gazele, antilope, magarci, ne oni rogati nego drugi nepilci (jer ne piju), i srne od čijih se rogova prave račve feničkih lira (te su životinje velike poput goveda), i pustinjske lisice, i hijene, i ježevi, i divlji ovnovi, i diktiji, i šakali, i pantere, i boriji, i suhozemni krokodili dugački tri lakta[98] koji su posve slični gušterima, i nojevi, i malene zmije od kojih svaka ima jedan rog. Ondje ima i životinja koje i drugdje žive, osim jelena i veprova: jelena i vepra uopće nema u Libiji. Tri su tamošnje vrste miševa: jedne zovu dvonožnima, druge zegerijama (tako se zovu na libijskom jeziku, a na grčkome to znači »brežuljci«), a treće bodljikavcima. U području silfija[99] žive i lasice sasvim slične onima iz Tartesa. To su životinje kojih ima u nomadskom dijelu Libije, koliko smo uspjeli najdalje stići u svojim istraživanjima.

193. S Libijcima Maksijcima graniče Zauečani, čije žene upravljaju bornim kolima u ratu.

[96] U ovom popisu libijske faune samo su psoglavci i »bezglavci« zacijelo plod imaginacije Herodotovih informatora: u njegovo su vrijeme doista ondje još živjeli i slonovi i medvjedi, dok su rogati magarci vjerojatno antilope, a divlji muškarci i žene mogli bi, prema mišljenju komentatora, biti gorile.

[97] U ovom popisu životinja na istoku Libije bjeloguze i velike srne zacijelo su vrste antilopa, magarci koji ne piju — gnuovi, divlji ovnovi — mufloni, suhozemni su krokodili vjerojatno veliki gušteri, dok su diktiji (budući da *diktys* znači »mreža«) možda žirafe, zbog svoje »mrežaste« kože; za borije se ne zna koja je to zvijer, no moglo bi se raditi o pustinjskim vukovima.

[98] Tj. oko 120 cm.

[99] V. IV,169 i bilj. 86.

194. S njima opet graniče Gizanćani, kod kojih pčele proizvode mnogo meda, a — kako se pripovijeda — još ga mnogo više prave ljudi vještaci.[100] Svi se oni mažu crvenilom i jedu majmune; a njih ima doista u obilju na brdima.

195. Pred njihovim područjem, kako kažu Kartažani, leži otok po imenu Kirauija, dugačak dvije stotine stadija,[101] ali uzak što se tiče širine i pristupačan s kopna, te bogat maslinama i lozom. Na njemu je močvara iz čijeg mulja tamošnje djevojke s pomoću ptičjeg perja premazana smolom izvlače zlatni prah. Ne znam da li je to istina, no zapisujem ono što se priča. No moglo bi biti istinito, jer sam i sâm vidio na Zakintu kako se vadi smola iz močvare. Ondje postoje brojne močvare, a najveća od njih mjeri sedamdeset stopa u svim smjerovima i duboka je dva hvata:[102] u nju zabijaju motku kojoj na vrhu zavežu mirtinu grančicu, pa zatim izvlače na mirti smolu koja miriše na zemljanu smolu, a što se tiče ostaloga bolja je od smole iz Pijerije; ulijevaju je u jamu koju su prethodno iskopali blizu močvare: kad je sakupe mnogo, prelijevaju je iz jame u vrčeve. Inače, što god upadne u močvaru, prolazi pod zemljom i pojavljuje se u moru, koje je udaljeno četiri stadija[103] od močvare. Stoga je možda i ono što se priča o otoku koji leži uz obale Libije istinito.

196. Kartažani pričaju i to da dalje od Heraklovih stupova postoji predio Libije naseljen ljudima, te da, kad god dođu onamo, iznesu svoju robu, poredaju je niz žal, pa se vrate na svoje brodove i raspiruju dim; a domoroci, kad vide dim, silaze

[100] O umjetnoj proizvodnji meda od cvjetova tamariska i brašna govori se u VII,31.
[101] Tj. oko 38 km.
[102] Dimenzije močvare su 21 m dužine i širine i oko 3,5 m dubine.
[103] Tj. oko 750–800 metara.

do mora i zatim ostavljaju zlato u zamjenu za robu, pa se udaljuju od nje. Kartažani se iskrcaju, sve razgledaju i, ako im se čini da je količina zlata primjerena robi, uzmu ga i opet se udalje, a ako je nedovoljna, ukrcaju se na brodove i čekaju, a domoroci donesu još zlata uz ono koje su već ostavili dok Kartažani ne budu zadovoljni. Ni jedni se ni drugi međusobno ne varaju, jer ni Kartažani ne diraju zlato prije nego što njegova vrijednost bude jednaka vrijednosti robe, niti domoroci diraju robu prije nego što Kartažani uzmu zlato.

197. Ovo su, dakle, Libijci čija su mi imena poznata; mnogi od njih i sada uopće ne mare za međanskog kralja niti su tada išta marili za nj. Toliko još mogu reći o toj zemlji da je naseljavaju, koliko znam, četiri naroda, i ne više od toga, a dva su od njih starosjedilačka, dok dva nisu starosjedilačka: Libijci i Etiopljani su starosjedioci, i prvi borave na sjeveru a drugi na jugu Libije, dok su Feničani i Grci doseljenici.

198. Čini mi se da Libija nije tako plodna da bi se po tome smjela usporediti s Azijom ili Evropom, osim područja samog Kinipa: taj predio ima isto ime kao i rijeka. On, naime, rađa Demetrinim plodom[104] podjednako kao i najbolje zemlje i ni u čemu ne nalikuje ostalim dijelovima Libije. Predio je bogat zemljom crnicom i obiluje izvorskom vodom, a ne pogađa ga ni suša niti propada zato jer bi ga odviše natapala kiša: u tom dijelu Libije pada kiša; po količini prinosa ljetine stoji uz bok Babilonu. Dobar je i onaj kraj u kojem stanuju Euhesperiđani: kad su ondje najbolje godine, prinos je stostruk, a u Kinipu čak i tristostruk.

[104] Tj. žitom.

199. I područje Kirene, koje je najviše u onom dijelu Libije što ga nastavaju nomadi, ima tri razdoblja žetve u godini, što je doista čudo. Najprije su u krajevima uz more plodovi zreli za žetvu i berbu; a kad se oni prikupe, žetva se obavlja u krajevima iznad priobalja, koji se nazivaju brežuljcima; a kad se prikupe plodovi iz ovog središnjeg područja, dozrijevaju za žetvu plodovi u najvišim predjelima, tako da se prvi plodovi popiju i pojedu upravo onda kad se pojavljuju posljednji plodovi. Tako se Kirenjani osam mjeseci bave žetvom. Toliko neka o tome bude rečeno.

200. Kad su Perzijanci, Feretimini osvetnici koje je Arijand poslao iz Egipta, stigli do Barke, počeli su opsjedati grad i zahtijevali su da im predaju krivce za Arkesilajevu smrt; no kako je čitav puk bio odgovoran za to, Barčani nisu prihvaćali taj zahtjev. Nakon toga Barka je bila pod opsadom devet mjeseci, a Perzijanci su kopali podzemne kanale koji su vodili do zidina te su žestoko napadali. Ove je kanale otkrio neki kovač uz pomoć mjedena štita, došavši na ovakvu zamisao: nosio je štit uokolo unutar zidina i dodirivao je njime tlo u gradu. Na svim drugim mjestima koja je dodirivao nije se čuo nikakav zvuk, no ondje gdje su se nalazili kanali odzvanjala je mjed štita. Barčani su na tim mjestima kopali svoje kanale prema ovim kanalima i ubijali su tu Perzijance koji su prokopavali zemlju. To je, dakle, tako bilo otkriveno, a Barčani su uspijevali suzbijati napade.

201. Pošto su se ovdje zadržavali već mnogo vremena i pošto su na objema stranama mnogi pogibali, a osobito Perzijanci, Amasis, zapovjednik pješaštva, izmisli ovo; budući da je shvatio da se Barka ne može osvojiti silom nego samo lukavstvom, postupio je ovako: noću je dao iskopati širok jarak i preko njega je prebacio tanke daske, a na njihovu je površinu nanio nasutu zemlju i izravnao ju je s okolnom zemljom. Kad je svanuo dan,

zvao je Barčane na dogovor. Oni su se sa zadovoljstvom odazvali, jer su i sami željeli sporazum. I sklapali su sporazum tako da su se zaklinjali nad skrivenim jarkom, a zaklinjali su se da će zakletva ostati nepromijenjena sve dok bude zemlja u ovakvu stanju, te su Barčani obećali da će plaćati primjeren danak kralju, a Perzijanci da neće ništa novo poduzimati protiv Barčana. Pošto su tako dali zakletve, Barčani su povjerovali Perzijancima i sami su počeli izlaziti iz grada i puštati unutar zidina svakoga od neprijatelja tko je želio ući, a otvorili su i sva gradska vrata. Perzijanci su razrušili skriveni most i krenuli su jurišati na grad. Razrušili su sagrađeni most zato da ne bi kršili zakletvu, budući da su se Barčanima zakleli da će zakletva vrijediti dokle god zemlja ostane u nepromijenjenu stanju; pošto su razrušili most, ni zakletva više nije vrijedila.

202. Kako su joj Perzijanci predali najodgovornije među Barčanima, Feretima ih je nabijala na kolac uokolo zidina, a njihovim je ženama odsjekla dojke, pa je i njih pribila na zidine; preostali su Barčani, prema njezinoj zapovijedi, predani kao ratni plijen Perzijancima, osim onih koji su bili Batovi potomci i onih koji nisu sudjelovali u ubojstvu: njima je Feretima prepustila grad.

203. Perzijanci su se, pošto su pretvorili preostale Barčane u roblje, počeli vraćati natrag; a kad su došli do grada Kirenjana, Kirenjani su ih, strogo se držeći riječi nekog proročanstva, propustili da prođu kroz grad. A dok je vojska prolazila, Badro, zapovjednik mornarice, predlagao je da zauzmu grad, ali Amasis, zapovjednik pješaštva, nije to dopuštao, budući da su oni bili poslani jedino protiv Barke od grčkih gradova; no čim su prošli kroz grad i počeli dizati logor na uzvisini Zeusa Likejskog, zažalili su što nisu zauzeli Kirenu i pokušavali su drugi put ući u nju, ali im Kirenjani to nisu dopuštali. Premda se nitko nije upuštao u boj, Perzijance obuzme nekakav strah, pa

se povuku otprilike šezdeset stadija[105] i ondje počnu podizati tabor. A kad su podigli tu logor, stigne od Arijanda glasnik s nalogom da se smjesta vrate. Perzijanci su tada zamolili Kirenjane da ih opskrbe zalihama za put, pa su se, kad su ih dobili, povlačili prema Egiptu. Ali na putu su ih dočekali Libijci i ubijali su radi odjeće i opreme one koji su zaostajali i koji su se vukli otpozadi, i to sve dok nisu stigli u Egipat.

204. Ova perzijska vojska nije u Libiji stigla dalje od Euhesperida. A one Barčane koje su pretvorili u roblje odvukli su iz Egipta pred kralja: kralj Darije dopustio im je da nasele neko selo u Baktriji. Oni su to selo nazvali Barka, i ono je još u moje vrijeme bilo naseljeno u baktrijskoj zemlji.

205. Ali ni Feretima nije lijepo završila svoj život. Naime, čim se vratila iz Libije u Egipat, pošto se osvetila Barčanima, umrla je na grozan način: još živu su je izjeli crvi, jer su odviše žestoke ljudske osvete mrske bogovima. Tolika je i takva upravo bila osveta Feretime žene Batove prema Barčanima.

105 Oko 11,5 km.

PETA KNJIGA POVIJESTI

1. Perzijanci koje je Darije bio ostavio u Evropi i kojima je zapovijedao Megabaz od svih su Helespončana najprije pokorili Perinćane koji nisu željeli biti Darijevi podanici i s kojima su već prije toga i Peonci okrutno postupili. Peonci iz područja Strimona, pošto im je bog prorekao da dižu vojsku protiv Perinćana i da ih napadaju ako ih Perinćani, kad budu postavljali logor nasuprot, zazovu glasno po imenu, a ako im ne poviču ništa, da ih ne napadaju, Peonci su, dakle, postupali upravo tako. Dok su Perinćani postavljali svoj logor neposredno ispred grada, nakon međusobna izazivanja dođe do tri pojedinačna dvoboja: čovjek se sukobio s čovjekom, konj s konjem i pas sa psom. Kako su Perinćani pobjeđivali u dva takva dvoboja, obradovali su se i počeli pjevati pean, a Peonci su povjerovali da se baš na to odnosilo proročanstvo[1] i ovako su nekako jedan drugome kazali: »Sada bi se moralo ispuniti proročanstvo, sada je vrijeme da djelujemo.« I Peonci navale na Perinćane koji su zapjevali pean i posve ih svladaju, tako da su samo malobrojni ostali na životu.

[1] Pean je pobjednička pjesma u Apolonovu čast; dobila je ime po refrenu u kojem se spominje Apolonov nadimak Peon ili Pean: »Oj, Peone!«, tako da su Peonci to mogli shvatiti kao zazivanje vlastita imena.

2. Što se, dakle, tiče onog što su Peonci učinili, tako se dogodilo, a sada su Perzijanci i Megabaz zahvaljujući brojčanoj nadmoći svladali Perinćane, muževe koji su se čestito borili za svoju slobodu. Pošto je Perint bio zauzet, Megabaz je vodio vojsku kroz Trakiju i pokoravao je sve gradove i sve tamošnje narode da budu podložni kralju: tako mu je naložio Darije, da Trakiju podvrgava njegovoj vlasti.

3. Narod Tračana najbrojniji je od svih naroda, odmah nakon Indijaca. Da su imali jednog vođu ili da su se među sobom slagali, bili bi, po mojem mišljenju, nepobjedivi i daleko najmoćniji od svih naroda. No to je za njih neostvarivo i nemoguće je da se ikada ostvari, pa su zbog toga oni slabi. Zovu se različito prema svojim područjima, ali svi imaju vrlo slične običaje u svemu, osim Geta i Traužana, te onih koji stanuju sjeverno od Krestonjana.

4. O običajima Geta koji se smatraju besmrtnima već sam sve ispričao;[2] a Traužani se u svemu ostalome ponašaju jednako kao i drugi Tračani, no što se tiče rođenja i smrti postupaju ovako: oko novorođenčeta sjede rođaci i jadikuju koliko će ono morati nesreća pretrpjeti nakon rođenja, pa nabrajaju sve ljudske jade, a pokojnika sahranjuju u zemlju uz ples i veselje, te uz to kazuju koliko se nevolja oslobodio i kako se sada nalazi u potpunom blaženstvu.

5. Oni koji stanuju sjeverno od Krestonjana postupaju ovako: svatko ima veći broj žena; kad netko od njih umre, žene se stanu žestoko svađati, a prijatelji se živo trude ne bi li odredili koju je od njih suprug najviše volio: ona za koju presude da je bila najbolja i koja tako bude počašćena, nju najprije hvalama uzvise

[2] V. IV,93–94.

i muškarci i žene, a zatim je njezin najbliži rođak kolje na samom grobu, a kad je zakolje, pokapaju je zajedno s mužem; ostale su veoma nesretne zbog toga, jer je to za njih najveća sramota.

6. Drugi Tračani, opet, imaju ovakav običaj: prodaju svoju djecu za izvoz u inozemstvo. Ne brinu se za djevojke već im dopuštaju da vode ljubav s kojim god muškarcem žele. No za žene se itekako brinu i kupuju ih od njihovih roditelja za goleme novce. Tetoviranje se smatra znakom plemstva, a netetoviranost znak je prostog puka.[3] Nerad je najljepša stvar, a obrađivanje zemlje najnečasnija. Najbolje je živjeti od ratovanja i pljačke. To su njihovi najznačajniji običaji.

7. Od bogova poštuju jedino ove: Aresa, Dionisa i Artemidu; ali njihovi kraljevi, za razliku od drugih građana, ponajviše od bogova štuju Herma, samo se u nj zaklinju i tvrde da oni sami potječu od Herma.

8. Njihovi se bogataši sahranjuju ovako: tri dana izlažu tijelo pokojnika i, pošto su mu prinijeli najrazličitije žrtvene životinje i pošto su ga prije toga oplakali, priređuju gozbu; zatim ga sahranjuju ili tako da ga spale ili da ga pokopaju u zemlju, pa kad naspu grobni humak, priređuju razna natjecanja, među kojima su s pravom najveće nagrade određene za pojedinačne dvoboje. Takve su sahrane kod Tračana.

9. Što se tiče sjevernog dijela ove zemlje, nitko ne može točno kazati koji ga narodi nastavaju, no očito je da je s onu stranu Istra zemlja pusta i beskonačna; jedini za koje sam uspio saznati

[3] Za razliku od Tračana, kod kojih se tetoviraju pripadnici plemstva, kod Grka se taj postupak smatrao primjerenim robovima.

da stanuju s onu stranu Istra ljudi su koji se nazivaju Siginjani,[4] a oblače se poput Međana. Njihovi su konji rutavi po čitavu tijelu, a dlaka im je dugačka otprilike pet palaca,[5] dok su oni sami maleni i tuponosi i nisu u stanju nositi ljude, no vrlo su brzi ako se upregnu u kola: stoga se tamošnji stanovnici voze na kolima. Njihove granice sežu do Veneta koji žive na Jadranskom moru. Tvrde za sebe da su međanski naseljenici: ne mogu razabrati kako bi oni doista bili međanski naseljenici, ali se sve to moglo dogoditi u dugom vremenskom razmaku. Ligijci koji borave sjeverno od Masalije nazivaju trgovce »siginjani«, a Ciprani tako zovu koplja.

10. Kako pričaju Tračani, s onu stranu Istra stanuju pčele,[6] i zbog njih je nemoguće proći dalje. Meni se čini da oni, kad tako pričaju, ne govore istinu: sasvim je očito da te životinje ne odolijevaju hladnoći; mislim da su krajevi ispod Velikog medvjeda[7] nenaseljeni upravo zbog studeni. To se pripovijeda o ovoj zemlji, a njezine je priobalne dijelove potčinjavao Megabaz Perzijancima.

11. Čim je Darije prešao Helespont i stigao u Sard, prisjetio se dobročinstva koje mu je učinio Histijej Milećanin i savjeta koji dobio od Koja Mitilenjanina,[8] pa ih je pozvao u Sard i davao im je priliku da izaberu što god hoće. Kako je Histijej bio samovladar u Miletu, nije molio ni za kakvu vlast, već je tražio Mirkin u području Edonaca, jer je ondje želio osnovati grad.

[4] Taj narod spominju i Apolonije Rođanin (*Doživljaji Argonauta*, IV,320) i Strabon (*Geografija*, XI,11,8), no smještaju ih u različita druga područja.
[5] Tj. oko 10 cm.
[6] Možda Herodot ovdje zapravo, kako kažu komentatori, misli na komarce ili obade, ili je kraj bio naseljen nekim plemenom čiji je naziv bio sličan grčkoj riječi za pčelu, pa je autor *Povijesti* zabunom pomiješao ljude i životinje.
[7] Tj. na sjeveru.
[8] O Histijeju v. IV,137, a o Koju IV,97.

To je bio njegov izbor, a Koj je, koji nije bio samovladar nego čovjek iz puka, tražio da zavlada Mitilenom. Kad su im obojici želje bile ispunjene, svaki je od njih krenuo prema mjestu koje je odabrao.

12. Nešto se dogodilo Dariju što ga je, kad je to vidio, nagnalo da poželi zapovjediti Megabazu da uhvati Peonce i da ih protjera iz Evrope u Aziju; Pigret i Mastija bili su dva Peonca koji su, pošto je Darije prešao u Aziju, željeli vladati Peoncima pa su došli u Sard, a sa sobom su vodili stasitu sestru ljepoticu. Pričekali su trenutak kad je Darije javno sjedio u predgrađu liđanskoga grada i postupili su na ovaj način: uresili su sestru najljepše što su mogli i poslali su je po vodu s vrčem na glavi, a vodila je rukom konja i prela je lan. Dok je žena prolazila pred njim, privukla je Darijevu pažnju, jer se ponašala onako kao što se ne ponašaju ni perzijske ni lidijske žene, niti uopće žene iz Azije. A kad mu je privukla pažnju, pošalje nekoliko svojih kopljanika s nalogom da pripaze što će žena učiniti s konjem. Oni su je odostrag slijedili, a ona, kad je stigla do rijeke, napoji konja, pa pošto ga je napojila, napuni vrč vodom, te je zatim prolazila istim putem noseći vodu na glavi, vodeći konja rukom i okrećući vreteno.

13. Darije se čudio i onome što je čuo od svojih uhoda i onome što je sam vidio, pa je naredio da je dovedu pred njegovo lice. Kad su je doveli, bila su ondje prisutna i njezina braća koja su sve to promatrala iz nevelike udaljenosti. Kad ju je Darije pitao odakle dolazi, mladići rekoše da su Peonci, a da je ona njihova sestra. Na to Darije odgovori pitanjem koji su to ljudi Peonci i gdje na svijetu oni borave, te s kakvom su namjerom došli u Sard. Oni su kazali da su došli kako bi mu se predali, a da je Peonija naseljen kraj na rijeci Strimonu, dok je Strimon nedaleko Helesponta, te da su naseljenici Teukrana iz Troje. Oni su tako to u pojedinosti pričali, a on ih je pitao jesu li sve

tamošnje žene radine. Oni mu spremno odgovore da jesu; baš su zato i sve to činili.

14. Zatim Darije napiše pismo Megabazu kojega je ostavio kao zapovjednika u Trakiji i zapovijedao mu je da protjera Peonce s njihovih ognjišta i da mu dovede i njih same i njihovu djecu i žene. Smjesta je jedan konjanik jurio s tom viješću prema Helespontu, a kad ga je prešao, dâ pismo Megabazu. A on, čim ga je pročitao, odabere vodiče iz Trakije i počne dizati vojsku na Peoniju.

15. Kad su Peonci saznali da Perzijanci idu na njih, okupili su se i krenuli s vojskom prema moru, jer su vjerovali da će ih Perzijanci ondje pokušati napadati. Peonci su bili spremni da odbijaju napade Megabazove vojske, a Perzijanci, pošto su saznali da su se Peonci skupili i da očekuju navalu u primorskim krajevima, uz pomoć vodiča krenu gornjim putem i kriomice od Peonaca upadnu u njihove gradove u kojima nije bilo ljudi; budući da su upali u njih dok su bili prazni, bez poteškoća su ih zauzimali. Kad su Peonci saznali da su im gradovi zauzeti, odmah su raspustili vojsku, i svatko je odlazio svojoj kući gdje se predavao Perzijancima. Tako su od Peonaca Siriopeonci, Peopljani i oni koji stanuju sve do jezera Prasijade, protjerani sa svojih ognjišta, bili odvođeni u Aziju.

16. A stanovnike u okolici brda Pangeja i oko samog jezera Prasijade Megabaz nikako nije sebi podložio. Pokušavao je pokoriti i one koji stanuju na jezeru na ovaj način: nasred jezera postavljene su na visokom kolju daske, na koje se s kopna prilazi jednim jedinim uskim mostom. Kolje na koje su položene daske u davnini su zajednički postavili svi građani, a nakon toga ga postavljaju u skladu s ovakvim običajem: tko se god ženi nekom ženom donosi s brda po imenu Orbel tri kolca i stavlja ih ispod dasaka; a svatko se od njih ženi mnogo puta. Stanuju,

dakle, tako da svatko posjeduje kolibu na daskama, u kojoj živi, i otvor probijen kroz daske, koji vodi dolje u jezero. Nejaku dječicu vežu užetom za nogu u strahu da se ne otkotrljaju u vodu. Konjima i teglećoj marvi za hranu daju ribu, a nje ima u tolikom izobilju da se, kad se probijeni otvor otvori i spusti kroza nj na konopcu prazna vrša, nakon kratka vremena ona izvlači prepuna ribe. A postoje dvije vrste riba, od kojih jedne zovu »paprak« a druge »tilon«.[9]

17. Pokorene su Peonce, dakle, odvodili u Aziju, a Megabaz, pošto je pokorio Peonce, pošalje sedam Perzijanaca, koji su odmah nakon njega bili najugledniji u logoru, kao glasnike u Makedoniju. Njih je slao Aminti da zatraže za kralja Darija zemlju i vodu.[10] Od jezera Prasijade vodi posve kratak put do Makedonije. Naime, najprije se uz jezero nalazi rudnik iz kojega je kasnije Aleksandar dobivao svakodnevno talant srebra,[11] a nakon rudnika, kad se prijeđe brdo po imenu Disor, već je Makedonija.

18. Kad su oni Perzijanci koji su bili poslani Aminti stigli onamo, došavši pred Amintu tražili su zemlju i vodu za kralja Darija. On im je to davao i pozvao ih je na gošćenje, pa je priredio veličanstvenu gozbu i tako je gostoljubivo primao Perzijance. Pošto je gozba završila, Perzijanci su za vrijeme pijanke kazali ovo: »Prijatelju Makedonče, kod nas je Perzijanaca običaj da, kad priređujemo veliku gozbu, za stol dovodimo i ljubavnice i zakonite žene; budući da si nas gostoljubivo primio i da nas veličanstveno ugošćuješ, te da daješ kralju Dariju zemlju i vodu, poštuj sada i ovaj naš običaj!« Aminta im na to reče: »O Perzijanci, mi nemamo takav običaj, već su

9 Radi se o nepoznatim vrstama slatkovodnih riba.

10 Tj. priznavanje Darijeve vrhovne vlasti.

11 Dakle, više od 26 kg srebra.

muškarci razdvojeni od žena; no kako vi koji ste naši gospodari to zahtijevate, mi ćemo vam i to ispuniti.« Pošto je tako kazao, Aminta je dao pozvati žene. A kad su one na njegov poziv došle, posjedale su redom nasuprot Perzijancima. Zatim, kad su Perzijanci vidjeli da su žene ljepotice, počeli su govoriti i kazali su Aminti da ono što je učinio nije baš bilo mudro: bolje bi bilo da uopće nisu došle nego da su, kad su već došle a ne sjede uz njih, sjele ovako nasuprot i svojim ih izgledom muče. Pod takvim je pritiskom Aminta zapovjedio ženama da sjednu uz njih; pošto su ga žene poslušale, Perzijanci su im smjesta počeli dirati grudi jer su bili sasvim pijani, a poneki su ih pokušavali i ljubiti.

19. Dok ih je gledao, Aminta je bio miran, premda se žalostio, no odviše se bojao Perzijanaca; ali Aleksandar sin Amintin, koji je također bio prisutan i koji je sve to promatrao, kako je bio mlad i nije još iskusio ikoje zlo, nije se više mogao nikako suzdržavati jer je toliko teško to podnosio, pa je kazao Aminti: »Oče, s obzirom na svoju starost povuci se na počinak i nemoj više piti: ja ću ostati ovdje i nudit ću goste svime što im je potrebno.« Budući da je shvaćao da Aleksandar namjerava učiniti nešto strašno, na to mu Aminta reče: »Sine, uvelike razumijem tvoje riječi što ih govoriš u bijesu i to da me želiš udaljiti i raditi nešto strašno; molim te da se nikako ne buniš protiv ovih ljudi da nas oni ne upropaste, već se suzdržavaj i gledaj što se događa; a što se tiče mojeg odlaska, poslušat ću te.«

20. Čim je Aminta izrekao ovu molbu i povukao se, Aleksandar je rekao Perzijancima: »O dragi gosti, s ovim ženama slobodno radite što hoćete, pa i ako sa svima ili s nekima od njih želite voditi ljubav. Sami ćete nam za to dati znak; a sada, budući da vam se već približava vrijeme za odlazak u postelju, a vidim da vas je i poprilično uhvatilo piće, pustite, ako vam se sviđa, da se te žene okupaju. Kad se okupaju, ponovo ih očekujte.«

Nakon ovih riječi, budući da su se Perzijanci sa svime slagali, Aleksandar je izveo žene i poslao ih u ženske odaje, a sam je obukao u žensku odjeću točno onoliko golobradih muškaraca koliko je bilo žena, dao im je bodeže, pa ih je stao uvoditi unutra; dok ih je uvodio, govorio je Perzijancima ovako: »O Perzijanci, čini mi se da ste bili u potpunosti ugošćeni: sve što imamo i sve što smo bili u stanju pronaći da vam ponudimo, sve vam to stoji na raspolaganju, pa vam čak pridodajemo i ono što je od svega najznačajnije, svoje vlastite majke i sestre, da biste u cijelosti razabrali da vas častimo kako zaslužujete, te da biste uz to javili i kralju koji vas je poslao kako vas je jedan Grk, vladar Makedonaca, lijepo primio za stolom i posteljom.« Pošto je to kazao, Aleksandar posjedne uz svakog Perzijanca Makedonca koji je tobože bio žensko; a oni su Perzijance, kad su ih ovi htjeli dirati, ubijali.

21. Takvom su smrću oni poginuli, a zajedno s njima i njihova posluga, jer su ih pratila i kola, i sluge, i svakojaka mnogobrojna oprema; sve je to zajedno sa svima njima iščezlo. Nešto su kasnije Perzijanci proveli veliku potragu za ovim ljudima, no Aleksandar ih je svojom lukavošću u tome zaustavio, i to tako da je dao mnogo novaca i svoju vlastitu sestru po imenu Gigeja; a zaustavio ih je, jer je to dao Bubaru, Perzijancu koji je bio na čelu onih koji su tražili nestale. I tako je smrt ovih Perzijanaca bila zataškana i prešućena.

22. Da su Perdikini potomci stvarno Grci, kao što oni sami pričaju, i ja doista znam i u kasnijem ću izlaganju dokazati da jesu Grci,[12] a uz to su i oni koji upravljaju natjecanjem Grka u Olimpiji priznali da je to tako. Naime, kad je Aleksandar odlučio da se natječe i kad je zbog toga došao onamo, Grci,

[12] Priča o Perdiki i njegovu porijeklu nalazi se u VIII,137.

suparnici u utrci, namjeravali su ga isključiti iz igara uz obrazloženje da u natjecanju ne mogu sudjelovati barbari nego jedino Grci. Kad im je Aleksandar dokazao da je Argivac, donijeta je odluka da je Grk, te je u natjecanju na stadionu došao na cilj zajedno s pobjednikom. To se upravo tako dogodilo.

23. Megabaz je, dok je vodio Peonce, stigao na Helespont, a kad ga je zatim prešao, došao je u Sard. Budući da je Histijej Milećanin već obzidavao područje koje je dobio na svoj zahtjev od Darija kao nagradu za čuvanje mosta, a to je područje bilo blizu rijeke Strimona i zove se Mirkin, kad je Megabaz vidio što to Histijej radi, čim je stigao u Sard vodeći Peonce, rekao je Dariju: »O kralju, što si to učinio kad si Grku, čovjeku vještu i mudru, dozvolio da osnuje grad u Trakiji, ondje gdje je golema šuma pogodna za gradnju brodova, mnogo drva za izradu vesala i rudnici srebra, a uokolo stanuje mnoštvo Grka i barbara koji će, ako pronađu vođu, danju i noću raditi ono što im on bude zapovijedao? Stoga zaustavi tog čovjeka u njegovu poslu da ne budeš prisiljen voditi rat na vlastitu tlu. Pozovi ga k sebi i na blag ga način zaustavi; a kad ti se jednom nađe u rukama, postupaj tako da se on nikada više ne vrati među Grke!«

24. Tim je riječima Megabaz bez poteškoća uspijevao uvjeriti Darija, jer je jasno predviđao što će se događati u budućnosti. Nakon toga Darije je poslao glasnika u Mirkin s ovakvom porukom: »Histijeju, ovo su riječi kralja Darija: Razmišljajući dolazim do zaključka da nema nijednog čovjeka koji bi bio meni i mojoj vlasti odaniji od tebe, i to sam shvatio jer sam upoznao tvoja djela a ne samo tvoje riječi. Sada, budući da imam na umu izvršiti velike pothvate, odmah dođi k meni da ti povjerim svoje nakane.« Histijej je povjerovao u te riječi i, kako je istovremeno bio vrlo ponosan na to da je postao kraljev

savjetnik, došao je u Sard. Kad je stigao, Darije mu je kazao: »Histijeju, pozvao sam te iz slijedećeg razloga: čim sam se vratio iz Skitije a tebe mi nije bilo pred očima, nisam poželio, ukratko, ništa drugo toliko koliko da tebe vidim i da dođeš kako bismo se porazgovarali, jer sam spoznao da je od svega blaga najvredniji pametan i odan prijatelj, a svjestan sam i mogu svjedočiti da ti posjeduješ oba svojstva kad je riječ o mojoj vlasti. Prema tome, dobro si učinio što si došao, a ja ti predlažem ovo: pusti Milet i novoosnovani grad u Trakiji, pa me slijedi u Suzu i ondje ćeš imati sve što i ja imam i bit ćeš mi drug za stolom i savjetnik!«

25. Pošto je to rekao i pošto je odredio svojeg rođenog brata Artafrena za upravitelja Sarda, krenuo je za Suzu vodeći sa sobom Histijeja, a za zapovjednika četa u primorju postavio je Otana, čijeg je oca Sisamna, koji je bio kraljevski sudac, kralj Kambiz dao ubiti jer je za novac donio nepravednu presudu, te mu je oderao svu kožu i, pošto je tako oderao njegovu kožu, isjekao je iz nje trake, pa je njima prepleo naslonjač na kojem je sjedio dok je izricao presude; kad je tako presvukao naslonjač, postavio je za suca umjesto Sisamna, kojega je ubio i oderao, njegova sina i naredio mu da stalno ima na pameti u kakvu naslonjaču sjedi dok donosi presude.

26. Taj je, dakle, Otan, koji je sjedio u takvu naslonjaču, tada postao Megabazov nasljednik na zapovjednom položaju, pa je zauzeo Bizantij i grad Halkedonjana, zatim je zauzeo i Antandar u zemlji Troadi, te je osvojio i Lamponij, a kad je dobio od Lezbljana brodovlje, zauzeo je i Lemno i Imbar, na kojima su, i jednom i drugom, tada još stanovali Pelazgi.[13]

[13] O Pelazgima v. I,57.

27. Lemnjani su se hrabro borili, i njihov je otpor tek nakon nekog vremena bio slomljen, a onima koji su preživjeli Perzijanci postave za upravitelja Likareta, brata Meandrija koji je bio zavladao Samom. Taj je Likaret, dok je vladao na Lemnu, skončao život. [...][14] Ovo je bio uzrok tome; Otan je sve porobljavao i pokoravao, jedne pod optužbom da nisu sudjelovali u vojni protiv Skita, a druge da su kao razbojnici napadali Darijevu vojsku kad se vraćala iz pohoda na Skite.

28. On je, dakle, takva djela izvršio kao vojskovođa, a zatim je za Jonjane nastupio kratkotrajan prekid nevolja, no ponovo su s Naksa i iz Mileta počela stizati zla. Naime, Naks se isticao blagostanjem među svim otocima, a Milet je baš tada, u isto vrijeme, bio na svojem vrhuncu i na diku cjelokupne Jonije: on je prije toga, kroz dva ljudska pokoljenja, veoma mnogo pretrpio zbog građanskih nemira, sve dok Parani nisu ondje uveli red; upravo su njih među svim Grcima Milećani odabrali za one koji će im uvesti red.

29. Parani su ih pomirili na ovaj način: kad su njihovi najbolji ljudi stigli u Milet, i kako su opažali da im propadaju sva dobra, rekli su da žele proputovati njihovom zemljom. Dok su to radili i prolazili kroz cijelo miletsko područje, kako bi vidjeli među zapuštenim njivama neku dobro obrađenu oranicu, zapisivali bi ime vlasnika te oranice. Kad su prošli cijelim područjem i pronašli tek malobrojne takve oranice, čim su se vratili u grad, sazvali su skupštinu i postavili su za upravljače države one za čije su oranice pronašli da su dobro obrađene; kazali su da smatraju da će se oni brinuti i za zajedničke stvari onako kao za vlastite; odredili su da ih slušaju oni ostali Milećani koji su prije podizali pobune.

[14] Točkice označavaju lakunu u tekstu: nedostaje objašnjenje Likaretove smrti.

30. Parani su tako uveli red u Miletu; ipak, tada se počelo iz ovih dvaju gradova širiti zlo po Joniji. S Naksa je puk otjerao neke bogataše, a oni su u bijegu stigli u Milet. Miletom je baš tada upravljao Aristagora sin Molpagorin, zet i nećak Histijeja sina Lisagorina kojega je Darije zadržavao u Suzi. Histijej je bio samovladar u Miletu i upravo je u to vrijeme bio u Suzi kad su došli Nakšani, a oni su otprije bili njegovi prijatelji. Kad su Nakšani stigli u Milet, molili su Aristagoru da im da kakvu vojnu pomoć da bi se vratili u domovinu. A on im je, u sebi pomislivši da bi mogao vladati Naksom ako se uz njegovu pomoć vrate u svoj grad, pod izlikom da to čini zbog njihova prijateljstva s Histijejom, ovako govorio: »Sam nisam u stanju da vam pružim takvu pomoć u vojsci da se možete vratiti ako se Nakšani koji drže grad tome protive: naime, čujem da Nakšani imaju osam tisuća vojnika pod oružjem i mnogo bojnih lađa; učinit ću ipak sve što je u mojoj moći. A mislim na ovo. Slučajno mi je Artafren prijatelj: a taj vam je Artafren sin Histaspov i brat kralja Darija, te zapovijeda svim vojnicima u priobalju Azije i ima golemu vojsku i mnogobrojne brodove. Vjerujem da će taj čovjek učiniti ono što ga budemo zamolili.« Kad su Nakšani to čuli, prepuste Aristagori da djeluje kako najbolje zna i molili su ga neka obeća darove i plaćanje troškova za vojsku, a taj će dug oni sami namiriti: uvelike su se nadali da će, kad se pojave na Naksu, Nakšani uraditi sve što od njih budu tražili, jednako kao i drugi otočani; nijedan otok među Kikladima tada još nije bio podložan Dariju.

31. Kad je Aristagora stigao u Sard, kazao je Artafrenu da je Naks veličinom malen otok ali inače i lijep i bogat i u blizini Jonije, te da na njemu ima mnogo blaga i robova: »Ti stoga počni pripremati vojsku protiv te zemlje i vodi sa sobom one koji su iz nje pobjegli. Ako to učiniš, imam u pripravi velik novac uz onaj za troškove za vojsku (pravo je, naime, da to

plaćamo mi koji sve to pokrećemo), a s druge ćeš strane kralju pribaviti otoke, i sam Naks i one koji o njemu ovise, Par, Andar i druge što se nazivaju Kikladima. Budeš li odande kretao, lako ćeš napasti Eubeju, velik i bogat otok, ne manji od Cipra i takav da ga nije teško osvojiti. Da ih sve pokoriš, dovoljno ti je sto lađa.« Artafren mu je odgovarao ovim riječima: »Ti na taj način potičeš stvari korisne za kraljevsku kuću i u svemu me dobro savjetuješ osim u broju lađa. Umjesto stotinu lađa, u proljeće će ti biti pripravno dvije stotine. No potrebno je da se s time složi i sam kralj.«

32. Kad je Aristagora to saslušao, vrlo je veseo putovao natrag u Milet, a Artafren, čim je poslao poruku u Suzu i izložio Aristagorin prijedlog te dobio pristanak samog Darija, pripremio je dvije stotine troveslarki i doista veliko mnoštvo Perzijanaca i ostalih saveznika, a za njihova je zapovjednika postavio Megabata, Perzijanca iz roda Ahemenida, koji je bio njegov i Darijev nećak i s čijom se kćeri, ako je priča istinita, kasnije zaručio Pausanija sin Kleombrotov, Lakedemonjanin, kad ga je obuzela želja da postane samovladar Grčke.[15] Kad je imenovao Megabata zapovjednikom, Artafren je poslao vojsku Aristagori.

33. Pošto je dočekao Aristagoru iz Mileta, jonsku vojsku i Nakšane, Megabat je plovio tobože prema Helespontu, ali kad se našao na Hiju, zaustavio je lađe kod Kaukase da bi odavde uz pomoć sjevernog vjetra prešao na Naks. No nije bilo suđeno da Nakšani u tom pohodu dožive propast, pa se dogodila slijedeća stvar: dok je Megabat obilazio straže na brodovima, na lađi iz Minda nekim slučajem nitko nije bio na straži; on se

[15] I Tukidid u svojoj *Povijesti* (I,128) navodi Pausanijino pismo kojim prosi kćer perzijskog kralja.

silno razbjesnio i naredio je svojim kopljonošama da pronađu zapovjednika te lađe, koji se zvao Skilak, te da ga zavežu i proture kroz rupu za vesla na lađi, i to tako da mu glava izviruje van, a da mu tijelo bude unutra. Kad je Skilak bio svezan, netko dojavi Aristagori da Megabat mrcvari njegova prijatelja Minđanina prethodno ga zavezavši. Aristagora ode i stane moliti Perzijanca za milost, ali kako nije postigao ništa svojim molbama, sam ode i odveže Skilaka. Kad je to čuo, Megabat se silno razbjesnio i napadne Aristagoru. A on reče: »Kakve veze ti imaš s time? Zar te nije Artafren poslao da me slušaš i da ploviš onamo kamo ti ja zapovijedam? Što se praviš važan?« Tako mu je rekao Aristagora. A on je, uvrijeđen tim riječima, čim je pala noć, poslao lađom na Naks ljude da obavijeste Nakšane o svemu što im se treba dogoditi.

34. Nakšani nisu uopće ni naslućivali da je taj pohod usmjeren protiv njih. Kad su bili obaviješteni, odmah su unijeli unutar zidina sve što je bilo u poljima i pripremili su hrane i pića kao da će biti pod opsadom, a i utvrdili su zidine. Ovi su se tako pripremali kao da im prijeti rat, a oni drugi, pošto su preplovili s Hija brodovima na Naks, počeli su napadati čvrsto utvrđene protivnike i opsjedali su ih četiri mjeseca. Kad su Perzijanci potrošili sav novac što su ga imali pri dolasku i kad je i sam Aristagora izgubio mnogo svojeg novca, a opsada je tražila sve više i više, tada su podigli utvrđenje za izbjeglice s Naksa, a sami su se počeli vraćati na kopno budući da su tako loše prošli.

35. Aristagora tako nije bio u stanju ispuniti obećanje što ga je dao Artafrenu; ujedno ga je mučio trošak koji je zahtijevala vojska, a plašili su ga i neuspjeh pohoda i zavada s Megabatom, pa je pomišljao da će mu oduzeti i vlast u Miletu. Kako ga je sve to plašilo, počeo je razmišljati o tome da se pobuni; naime, u isto se vrijeme dogodilo i to da je iz Suze od Histijeja stigao glasnik s porukom istetoviranom na glavi, koji je javljao Ari-

stagori neka se odmetne od kralja. Naime, kako je Histijej želio javiti Aristagori da se odmetne, nije to mogao sigurno javiti ni na koji drugi način, budući da su putovi bili pod stražom, pa je obrijao glavu najvjernijem svojem robu, istetovirao je na njoj poruku i pričekao je da mu kosa naraste, te čim je narasla, poslao ga je u Milet s jednom jedinom naredbom da, kad bude stigao u Milet, moli Aristagoru da mu ošiša kosu i pregleda glavu; a upisani su znakovi poručivali, kako sam već kazao, da se pobuni. Histijej je tako postupao jer je bio veoma nesretan što su ga zadržavali u Suzi: kad bi došlo do pobune, silno se nadao da bi ga poslali na more, a ne bude li se ništa novo događalo u Miletu, vjerovao je da ga više nikada neće vidjeti.

36. Histijej je tako razmišljao kad je slao glasnika, a Aristagori se sve to događalo upravo u isto vrijeme. Savjetovao se sa svojim drugovima u uroti i izložio im je svoje mišljenje kao i ono što je došlo od Histijeja. Svi su ostali iznosili jednako mišljenje i predlagali su da se pobune, no povjesnik Hekatej najprije je uopće odbijao da se kreće u rat s perzijskim kraljem i nabrajao je sve narode kojima je Darije vladao i svu njegovu moć; zatim, kad ih nije mogao uvjeriti, savjetovao im je da postupaju tako da postanu gospodari na moru. Kazao im je da ne vidi nikakva drugog načina kako bi se to postiglo, jer zna da su snage Milećana male, no ako bi se domogli blaga iz svetišta u Branhidi koje je darovao Liđanin Krez, imali bi mnogo izgleda da postanu gospodari na moru i mogli bi se tada i sami služiti tim blagom, a neprijatelji ga ne bi zaplijenili. To je blago bilo golemo, kao što sam objasnio u prvoj knjizi.[16] No to mišljenje nije prevladavalo, pa je odlučeno da se diže buna, te da jedan od njih otplovi u Mijunt, gdje se nalazio logor nakon povratka s Naksa, i da kuša zarobiti zapovjednike koji su se ondje nalazili na lađama.

[16] U I,92.

37. Pošto je Ijatragora bio poslan da obavi upravo taj posao i pošto je on lukavstvom zarobio Olijata sina Ibanolisova iz Milase, Histijeja sina Timnova iz Termere, Koja sina Erksandrova, kojemu je Darije darovao Mitilenu, Aristagoru sina Heraklidova iz Kime i mnoge druge, postalo je sasvim jasno da je Aristagora podigao bunu i da sve to smišlja protiv Darija. Najprije je, naizgled dokinuvši samovlašće, počeo uvoditi u Miletu jednakost zakona za sve da bi Milećani drage volje pristupali njegovoj pobuni, a zatim je jednako tako postupao i u drugim dijelovima Jonije, te je neke samovladare protjerivao, a one koje je bio uhvatio na lađama što su s njim plovile prema Naksu, njih je predavao gradovima, i to svakoga prepuštajući gradu iz kojeg je potjecao, sve u želji da mu ti gradovi budu nakloni.

38. Čim je Koj pao u ruke Mitilenjanima, oni su ga izveli izvan grada i kamenovali, a stanovnici Kime svojega su tiranina pustili: tako je postupala i većina drugih gradova. Na taj je način došlo do svrgavanja tirana po gradovima, a Aristagora Milećanin, pošto je svrgnuo tirane, naredio je da se u svakom gradu postavi poseban zapovjednik, te je zatim sam na troveslarki otišao kao poslanik u Lakedemon, jer mu je bilo neophodno da pronađe nekog moćnog saveznika.

39. U Sparti nije bio na vlasti Anaksandrida sin Leontov, jer više nije bio među živima već je umro, nego je Kleomen sin Anaksandridin držao vlast, no nije je zadobio na osnovi svojih vrlina već po rođenju. Naime, Anaksandrida, koji je bio oženjen kćeri svoje sestre, premda mu je ona bila jako prirasla srcu, ipak nije s njom imao djece. Budući da je to bilo tako, efori[17] su ga pozvali pred sebe i rekli su mu: »Ako se ti sam za sebe ne

[17] Pet efora predstavljalo je spartansku upravu koja je imala široke sudske i druge ovlasti i koja je — kao što se vidi — mogla i same kraljeve pozivati na red.

brineš, mi ne možemo zanemariti brigu za to što će izumrijeti Euristenov rod. Oženjen si ovom ženom, ali kako ti ona ne rađa djece, otjeraj je i oženi se drugom: budeš li tako postupao, učinit ćeš Spartancima po volji.« No on im je odgovarao da neće uraditi ni jedno ni drugo, te da mu oni loše savjetuju kad traže od njega da otjera ženu koju ima i koja mu nije uopće ništa kriva, te da se oženi drugom; stoga ih neće poslušati.

40. Nakon toga su efori i geronti,[18] pošto su se posavjetovali, iznosili pred Anaksandridu ovakav prijedlog: »Budući da vidimo da si jako vezan uz ženu koju imaš, a ti postupaj ovako i nemoj se suprotstavljati našim prijedlozima da ne bi Spartanci donijeli neku drugu odluku o tebi! Ne zahtijevamo više od tebe da otjeraš ženu koju imaš, već joj pružaj sve što si joj i dosad pružao, ali uz nju dovedi u kuću i drugu ženu koja će biti plodna.« Na takav je njihov prijedlog Anaksandrida pristao, te je kasnije imao dvije žene i živio je u dva kućanstva, što nikako nije bio spartanski običaj.[19]

41. Nedugo vremena zatim žena koja je došla kasnije rodi onog Kleomena. Dok je ona davala Spartancima prestolonasljednika, istovremeno je i ona prva žena, koja je ranije bila neplodna, tada nekim sretnim slučajem zatrudnjela. Premda je uistinu bila trudna, rođaci novopridošle žene, kad su za to saznali, počeli su je napadati i tvrdili su da se ona isprazno hvali jer želi zapravo podmetnuti tuđe dijete. Kako su joj oni nanosili nepravdu i kako je vrijeme prolazilo, ni efori joj nisu vjerovali, pa su, dok je rađala, sjedili oko nje i pazili što će se dogoditi. A ona, čim je rodila Dorijeja, uskoro je začela Leonidu, a ubrzo je zatim začela i Kleombrota; neki kažu da su Kleombrot i

[18] Geronti, doslovno: »starci«, članovi su spartanskog savjetodavnog vijeća sastavljenog od 28 uglednih starijih Spartanaca.

[19] »Službena« bigamija bila je uopće zabranjena u cijeloj Grčkoj, a ne samo u Sparti.

Leonida bili blizanci. Žena koja je rodila Kleomena i koja je kasnije pridošla — a bila je ona kći Prinetada sina Demarmenova — više nije ponovo rađala.

42. Kleomen, kako se priča, nije bio pri zdravoj pameti nego lud, a Dorijej je bio prvi među svim svojim vršnjacima, te je jasno razumijevao da bi po svojim vrlinama sam morao dobiti vlast. Budući da je tako razmišljao, kad je Anaksandrida umro i kad su Lakedemonjani po svojim običajima postavili za kralja starijeg Kleomena, Dorijej je bio silno uvrijeđen i smatrao je nedostojnim da mu Kleomen bude kralj, pa je zatražio od Spartanaca ljudstvo i odveo ga je da osnuju naseobinu, a da nije niti upitao proročište u Delfima u koju bi je zemlju išao osnivati niti je uradio išta od onoga što je bilo uobičajeno. Ogorčen, kakav je bio, plovio je prema Libiji, a vodili su ga ljudi s Tere. Kad je stigao do Kinipa, naselio se na rijeci na najljepšem mjestu u Libiji. Ali treće su ga godine odande istjerali libijski Maki i Kartažani, pa se vratio na Peloponez.

43. Tada mu je Antihar, čovjek iz Eleona, savjetovao na temelju Lajevih proročanstava[20] da bude osnivač Herakleje na Siciliji i ustvrdio je da cijela zemlja na Eriku pripada Heraklidima, jer ju je sam Heraklo osvojio. Pošto je to čuo, otišao je u Delfe da upita proročište da li će zauzeti zemlju u koju ide; Pitija mu prorekne da će je zauzeti. Dorijej uzme iste pratioce koje je vodio i u Libiju, pa je krenuo na put prema Italiji.

44. U to su vrijeme, kako pripovijedaju Sibarićani, oni sami i njihov kralj Telis namjeravali voditi rat protiv Krotona, dok su Krotonjani u veliku strahu zamolili Dorijeja da im pruži pomoć i uspjeli su ga nagovoriti: Dorijej je zajedno s njima vodio rat

[20] Izgubljena zbirka proročanstava koju je, prema legendi, prikupio Edipov otac Laj.

protiv Sibarisa, i zajedno su i osvojili Sibaris. Sibarićani kažu da su to uradili Dorijej i njegovi drugovi, a Krotonjani tvrde da im u ratu protiv Sibarićana nije pomogao nijedan stranac osim jedinog Kalije, proroka iz Elide, iz roda Jamida, i to na slijedeći način: on je stigao k njima pošto je pobjegao od Telisa, samovladara Sibarićana, jer mu žrtve nisu bile povoljne kad ih je prinosio pred rat s Krotonom.

45. Tako pripovijedaju Krotonjani. I jedni i drugi kao dokaze za svoje tvrdnje navode ovo: Sibarićani sveti gaj i hram koji se nalaze blizu isušena korita Kratisa, za koje kažu da ih je podigao Dorijej, pošto je zauzeo grad, u čast Atene s nadimkom Kratijska, a uz to najvećim dokazom smatraju smrt samog Dorijeja, jer je on poginuo zato što je radio mimo dopuštenja proročanstva: da nije prekršio ni u čemu proročanstvo već da je činio ono što mu je bilo naloženo, osvojio bi područje Erika i, osvojivši ga, zadržao bi ga, te ne bi ni sam ni njegova vojska bili uništeni. S druge strane, Krotonjani pokazuju mnoga birana zemljišta u krotonskom području koja su bila darovana Kaliji Eliđaninu, a na njima su još i u moje vrijeme živjeli Kalijini potomci, dok Dorijeju i njegovim potomcima nije bilo darovano ništa. Da je Dorijej sudjelovao u ratu sa Sibarisom, bio bi obdaren, doista, mnogostruko više nego Kalija. Takve dokaze iznose jedni i drugi; svatko se može prikloniti onima kojima više vjeruje.

46. S Dorijejom su zajedno plovili i drugi Spartanci osnivači naseobine, Tesal, Parebat, Kelej i Eurileont, koji su, kad su s cijelom skupinom stigli na Siciliju, poginuli u bitki, jer su ih pobijedili Feničani[21] i stanovnici Egeste; jedini je od osnivača naseobine Eurileont preživio taj nesretan događaj. On je preu-

[21] To su Kartažani koji su bili na Siciliji; Kartaga je, naime, bila fenička kolonija.

zeo preostale vojnike koji su preživjeli i zauzeo Minoju, naseobinu Selinunćana, te je pomagao Selinunćanima da se oslobode samovladara Pitagore. Zatim se, kad ga je uklonio, i sam pokušao domoći vlasti nad Selinuntom, kojim je nakratko i zavladao: naime, Selinunćani su se pobunili i ubili su ga premda je pribjegao žrtveniku Zeusa zaštitnika skupština.[22]

47. Dorijeja je pratio i zajedno je s njim poginuo Filip sin Butakidov, čovjek iz Krotona, koji se zaručio s kćerkom Telisa Sibarićanina pa je pobjegao iz Krotona, no kako je izgubio nadu u vjenčanje, plovio je u Kirenu, a kad je kretao iz nje, dalje je pratio Dorijeja na vlastitoj troveslarki i izdržavajući posadu na svoj trošak; bio je olimpijski pobjednik i najljepši Grk svojega vremena. Zbog njegove su ga ljepote stanovnici Egeste počastili kao nikoga drugoga: na njegovu su grobu podigli mali hram za junaka i časte ga žrtvama.

48. Dorijej je, dakle, završio život na ovaj način; da je mogao podnositi da bude Kleomenov podanik i da je ostao u Sparti, postao bi lakedemonski kralj, jer Kleomen nije dugo bio na vlasti već je umro bez sinova i ostavio je samo jednu kćer kojoj je ime bilo Gorgo.[23]

49. Prema tome, Aristagora, samovladar Mileta, stigne u Spartu u vrijeme kad je u njoj vlast držao Kleomen; išao je k njemu na razgovor, kako pripovijedaju Lakedemonjani, noseći sa sobom mjedenu ploču u koju je bio urezan zemljovid cijeloga kopna, cijeloga mora i svih rijeka.[24] Dolazeći na razgovor, Aristagora

22 Pribjegar kod žrtvenika nije se smio ubiti.

23 Njome se oženio, kako se vidi iz VII,239, Leonida i tako preuzeo kraljevsko prijestolje.

24 Prve su zemljopisne karte u maloazijskom Miletu izradili krajem 6. st. pr.n.e. Anaksimandar i Hekatej i zacijelo su izgledale tako kao što ih Herodot opisuje. U evropskoj Grčkoj, pa i u Sparti, početkom 5. st. pr.n.e. one su svakako predstavljale zanimljivu novinu.

mu je ovako govorio: »Kleomene, nemoj se začuditi tome što sam se toliko žurio da dođem ovamo; naime, sadašnje su prilike ovakve: činjenica da su sinovi Jonjana robovi umjesto da budu slobodni najveću sramotu i bol ne nanosi samo nama nego i, među ostalima, vama utoliko ukoliko ste predvodnici Grčke. Zato sada, tako vam grčkih bogova, izbavite iz ropstva Jonjane, koji su iste krvi kao i vi. To vam lako može poći za rukom: barbari nisu srčani, a vi ste, što se tiče rata, dosegli najviši stupanj hrabrosti. U bitkama se ponašaju tako da nose lukove i kratka koplja; u boj idu u širokim hlačama i s turbanima na glavama. Prema tome, lako ih je svladati. Uz to, stanovnici onoga kopna imaju više blaga nego svi ostali zajedno, i to počevši od zlata, preko srebra, mjedi, šarenih tkanina i stoke, sve do roblja: što vam srce bude željelo, moći ćete ondje naći. Žive jedni drugima u blizini, kako ću ti pokazati: do Jonjana Lidani, koji nastavaju bogato područje i imaju mnogo plemenitih kovina.« Dok je to govorio, pokazivao je sve na karti svijeta koju je nosio sa sobom urezanu u ploču. »Do Liđana«, kazivao je Aristagora, »prema istoku žive ovi ovdje Frigijci, veoma bogati stokom i od svih naroda koji su mi poznati najbogatiji plodovima zemlje. Frigijcima su susjedi Kapadokijci, koje mi nazivamo Sirijcima; s njima graniče Kiličani, koji dopiru do ovog mora u kojem leži ovaj ovdje otok Cipar: oni svake godine plaćaju kralju danak u visini od pet stotina talanata.[25] Do tih Kiličana žive ovi Armenci, a i oni su veoma bogati stokom, a do Armenaca tu je područje Matijenjana. Njima u susjedstvu ovo je zemlja Kisija, u kojoj, uz ovu ovdje rijeku Hoasp, tu leži grad Suza, gdje boravi veliki kralj i gdje su riznice s blagom: ako zauzmete taj grad, možete se odvažiti da se sa Zeusom nadmećete u bogatstvu! Treba li, stoga, da zbog zemlje koje nema mnogo, niti je tako dobra, niti su joj

[25] Oko 13100 kg srebra.

granice široke, zamećete bitke s Mesenjanima, koji su vam u boju ravni, i s Arkađanima i Argivcima,[26] koji ne posjeduju ništa ni zlata ni srebra, dakle onoga što bi nekoga poticalo da spremno pogiba u ratu? Ako već imate mogućnost da vladate cijelom Azijom, zar ćete odabrati nešto drugo umjesto toga?« Tako je kazao Aristagora, a Kleomen mu je odgovarao ovim riječima: »Strančе iz Mileta, odgađam svoj odgovor za tri dana.«

50. Tada su u razgovoru došli dovde; no kad je osvanuo dan određen za odgovor i kad su došli na dogovoreno mjesto, Kleomen je upitao Aristagoru koliko je dana puta kralj udaljen od Jonskoga mora. Aristagora, koji je u svemu ostalome bio mudar i koji je dobro znao svojeg sugovornika zavaravati, ovdje načini grešku: nije, naime, trebalo da kaže istinu ako je želio Spartance odvesti u Aziju, no on je kazao da put od mora onamo traje tri mjeseca. Na to Kleomen oduzme riječ Aristagori koji je još namjeravao govoriti o putu i reče: »Strančе iz Mileta, odlazi iz Sparte prije no što sunce zađe; tvoje riječi nisu uopće povoljne za Spartance, ako ih namjeravaš odvući od mora na udaljenost od tri mjeseca puta!«

51. Pošto je to izgovorio, Kleomen je otišao svojoj kući, a Aristagora uzme pribjegarsku grančicu[27] i također ode Kleomenovoj kući, a kad je ušao u nju kao pribjegar, molio je Kleomena da ga sasluša, ali neka prije toga udalji dijete: ondje je bila, naime, Kleomenova kćerka po imenu Gorgo; ona mu je bila jedino dijete i imala je osam ili devet godina. Kleomen ga je poticao da kaže što želi i da se ne suzdržava zbog djeteta. Nakon toga mu je Aristagora za početak obećao deset talanata bude li mu izvršio ono za što ga je molio. No kako Kleomen

[26] Tj. sa stanovnicima grčkih pokrajina koje okružuju Spartu.

[27] Grančicu masline ili lovora, obično omotanu vunenim trakama, nosili su oni koji su željeli dobiti zaštitu ili uputiti nekome kakvu veliku molbu.

nije na to pristajao, Aristagora mu je i dalje nudio sve više i više novaca, sve dok mu nije obećao pedeset talanata,[28] a tada je dijete povikalo: »Oče, stranac će te potkupiti, ne odeš li odmah odavde.« Kleomenu se svidjela djetetova opomena, te se povuče u drugu prostoriju, a Aristagora je morao sasvim napustiti Spartu i nije više imao prilike da pruži obavijesti o putu od mora do kralja.

52. Što se tiče toga puta, stvari stoje ovako: posvuda se na njemu nalaze kraljevske postaje[29] i vrlo lijepa svratišta, a čitav put vodi kroz naseljene i sigurne krajeve. Kroz Lidiju i Frigiju ima redom dvadeset postaja, odnosno devedeset i četiri i po parasange.[30] Nakon Lidije stiže se na rijeku Halis, na kojoj su vrata kroz koja se mora proći da bi se prešlo rijeku,[31] a ondje je i velika stražarnica. Kad se prijeđe u Kapadokiju i njome putuje do granica Kilikije, ondje je dvadeset osam postaja, odnosno sto i četiri parasange; na tim granicama proći ćeš kroz dvoja vrata i mimoići ćeš dvije stražarnice. A kad se one prođu i dok put vodi dalje kroz Kilikiju, ondje ima tri postaje, odnosno petnaest i po parasanga. Granicu između Kilikije i Armenije predstavlja rijeka koja se prelazi lađama, a ime joj je Eufrat, dok se u Armeniji nalazi petnaest postaja sa svratištima, odnosno pedeset i šest i po parasanga, te jedna stražarnica. Kroz nju teku četiri rijeke koje se prelaze lađama i preko kojih se svakako mora prevesti, a prva je od njih Tigris, druga i treća se nazivaju Zabat, ali one nisu ista rijeka niti izviru na istom mjestu: ona koju sam

[28] Aristagorine su se ponude, dakle, kretale od 260 do 1300 kg srebra ili zlata.

[29] Kraljevske postaje i svratišta bile su mjesta za odmor putnika i izmjenu zaprega: one su u Perzijskom Carstvu bile pod državnom upravom. Razmak između dvije postaje odgovarao je jednom danu puta pješice.

[30] Parasanga je perzijska mjera koja je obuhvaćala put koji se može prijeći otprilike za sat brzog hoda. Obično se računalo da je jedna parasanga jednaka razdaljini 30 stadija, odnosno oko 5,5 km.

[31] Tj. vrata s mostom.

prvu naveo teče iz Armenije, a druga iz područja Matijenjana. Četvrta se od ovih rijeka zove Gind, i nju je Kir onomadne razdijelio na tri stotine i šezdeset rukavaca.[32] Kad se iz te Armenije ulazi u zemlju Matijenu, ondje ima trideset i četiri postaje, odnosno stotinu trideset i sedam parasanga. Iz nje se prelazi u Kisiju, gdje je jedanaest postaja, odnosno četrdeset i dvije i po parasange do rijeke Hoaspa, koji se i sam prelazi lađom i na kojem je podignut grad Suza. Sveukupno ovih postaja ima stotinu i jedanaest. Isto toliko koliko i postaja ima i svratišta za onoga tko putuje iz Sarda u Suzu.

53. Ako je kraljevski put točno izmjeren u parasangama, i ako parasangi odgovara trideset stadija, kao što je doista i slučaj, od Sarda do kraljevske palače koja se zove Memnonova[33] ima trinaest tisuća i petsto stadija, budući da je ukupno četiri stotine i pedeset parasanga.[34] Ako se svaki dan prijeđe stotinu i pedeset stadija, potrebno je za put upravo devedeset dana. Tako je Aristagora Milećanin, kad je Lakedemonjaninu Kleomenu kazao da put od mora do kralja traje tri mjeseca, sasvim ispravno to rekao.

54. Ako bi tko još točnije to izračunavao, i to ću iskazati: naime, ovome putu treba pribrojiti onaj od Efeza do Sarda. Tvrdim da od Grčkoga mora[35] do Suze (ona se, naime, naziva Memnonovim gradom) sveukupno ima četrnaest tisuća i četrdeset

[32] V. I,189.

[33] Premda je Memnon, junak u trojanskom ratu, bio etiopski kralj, antički su ga autori nerijetko povezivali sa Suzom, pa Memnonova palača označava, kako se vidi iz slijedećeg poglavlja, središte Suze.

[34] Tj. oko 2450 km. Herodotov račun u vezi s trajanjem puta vrijedi za vojne jedinice. Put od Sarda do Suze brzi su kuriri perzijskog kralja prelazili na konjima za sedam dana.

[35] Tj. Egejskog mora.

stadija, jer od Efeza do Sarda put iznosi pet stotina i četrdeset stadija, pa se put od tri mjeseca produžuje još za tri dana.

55. Kad je odlazio iz Sparte, Aristagora je išao u Atenu, koja se tada ovako oslobodila od tirana. Kad su Pisistratova sina i brata tiranina Hipije, Hiparha, pošto je on u snu vidio posve jasno prikazu [na svoju nesreću],[36] ubili Aristogiton i Harmodije, koji su rodom od davnine bili Gefirani, nakon toga su Atenjani još četiri godine trpjeli samovladu, i to ne manje nego prije već još i više.[37]

56. Prikaza u Hiparhovu snu bila je ovakva. U noći koja je prethodila panatenejskim svečanostima[38] sanjao je Hiparh da je kraj njega stao velik i lijep čovjek i da mu je zagonetno kazivao ovakve riječi:

Netrpljive boli, lave, u srcu strpljivo trpi:
Čovjek što nepravdu čini neće izbjeći kaznu.

Čim je svanuo dan, on je to, dakako, ispripovjedio tumačima snova; a zatim je, zanemarivši prikazu, sudjelovao u svečanosti, gdje je i završio život.

57. Gefirani, kojima su pripadali Hiparhovi ubojice, kako sami kažu, bili su od davnine porijeklom iz Eretrije, no kako sam ja otkrio nakon ispitivanja, bili su Feničani, od onih Feničana koji su stigli s Kadmom u kraj što se danas naziva Beotijom, te su živjeli u tom kraju u području Tanagre koji su dobili žrijebom. Kad su Kadmejce prvi put protjerali odavde Argivci, pa pošto su Gefirane drugi put protjerali Beoćani, oni su krenuli prema Ateni. Atenjani su pristali da im oni postanu sugrađani pod

[36] Dio u uglatim zagradama vjerojatno je kasniji dodatak tekstu.
[37] Hiparh je ubijen 514. g. pr.n.e., a Hipija je vladao sve do 510. g. pr.n.e.
[38] Velika atenska svečanost.

određenim uvjetima, te su odredili da oni budu isključeni iz mnogih stvari, ali ipak jedva vrijednih spomena.[39]

58. Oni Feničani koji su stigli s Kadmom i kojima su pripadali i Gefirani, kad su se naselili u ovoj zemlji, uz mnoga druga znanja donijeli su Grcima pismo,[40] koje Grci, kako smatram, prije nisu poznavali, i to najprije pismo koje su upotrebljavali svi Feničani, a kasnije, kako je vrijeme prolazilo, zajedno s jezikom izmijenili su i oblik slova. U to su vrijeme većinu krajeva u njihovoj okolici nastavali Grci Jonjani: oni su preuzeli, učeći od Feničana, pismo i upotrebljavali su ga s malim izmjenama, a upotrebljavajući ga, rekli su, kao što je i bilo pravo budući da su ga Feničani donijeli u Grčku, da ga treba nazvati feničkim pismom. Isto tako, Jonjani od drevnih vremena knjige zovu »kože«, jer su u oskudici papirosa upotrebljavali jareće i ovčje kože; još i danas mnogi barbari pišu na takvim kožama.

59. I sam sam vidio kadmejska slova urezana na trima tronošcima u svetištu Apolona Ismenijskog u beotskoj Tebi, i ona su uvelike bila nalik jonskima. Jedan od tronožaca nosi natpis:

Bogu me dade Amfitrion svladav Teleboejce.

Po svojoj starosti mogao bi biti iz vremena Laja sina Labdakova, unuka Polidorova i praunuka Kadmova.

60. Na drugom je tronošcu natpis u heksametru i glasi:

[39] Atenjani vjerojatno nisu dopustili Gefiranima da sudjeluju u nekim vjerskim obredima.

[40] Herodot je u pravu, jer su Grci (najprije u Maloj Aziji i na istoku) svoj alfabet preuzeli doista od Feničana, ali su neke od njihovih znakova upotrijebili za bilježenje samoglasnika i tako su feničko slogovno pismo, kojim su se pisali samo suglasnici, pretvorili u prvi alfabet u kojem svakom glasu odgovara jedno slovo.

Apolonu dalekometnom Skej me je šakač
Nakon pobjede dao da budem prekrasan ures.

Skej sin Hipokoontov — ako je to doista on darovao, a ne netko drugi istoga imena kao i Hipokoontov sin — mogao bi potjecati iz doba Edipa sina Lajeva.

61. Na trećem tronošcu natpis, i on u heksametru, glasi:

Apolonu strijelcu Laodamant me sam je,
Kralj kad je bio, dao da budem prekrasan ures.

Upravo u vrijeme kad je Laodamant sin Eteoklov bio kralj, Argivci su istjerali Kadmejce, pa su oni kretali prema Enhelejcima, dok su Gefirani bili zaostali, te su kasnije pred Beoćanima uzmicali prema Ateni; u Ateni su podigli svetišta koja nisu imala veze s ostalim Atenjanima već su bila odvojena od drugih svetišta, a posebno to vrijedi za svetište Demetre Ahejske i za njezine tajne svečanosti.

62. Ispripovjedio sam, dakle, o prikazi iz Hiparhova sna, i odakle potječu Gefirani koji su bili Hiparhovi ubojice; uz to je potrebno još da se vratim na početak priče o tome kako su se Atenjani oslobodili tirana. Dok je Hipija držao vlast i bio ogorčen na Atenjane zbog Hiparhove smrti, Alkmeonidi, koji su bili rodom Atenjani i izbjeglice pred Pisistratovim sinovima, budući da im nije polazio za rukom pokušaj da se zajedno s drugim atenskim prognanicima silom vrate natrag, već su u tom pokušaju da se vrate i oslobode Atenu trpjeli teške gubitke, pošto su utvrdili Lipsidrij u kraju sjeverno od Peonije, ti su Alkmeonidi, dakle, nakon toga poduzimali sve protiv Pisistratovih sinova, a Amfiktionci su ih najmili da izgrade hram u Delfima koji danas postoji no onda ga nije bilo. Kako su imali dosta novaca i bili od davnine ugledni, podigli su hram ljepši od predloška, između ostalog i zato što je bilo ugovoreno da

hram grade od kamena vapnenca, a oni su mu pročelje izgradili od parskog mramora.[41]

63. Kako pričaju Atenjani, dok su boravili u Delfima, ovi su ljudi počeli uz pomoć novca nagovarati Pitiju da Spartance, kad god dođu, bilo radi pojedinačnog bilo radi državnog posla, pitati proročište, poziva na oslobađanje Atene. Lakedemonjani, budući da su neprestano dobivali isti odgovor, pošalju s vojskom Anhimolija sina Asterova, tada ugledna građanina, da istjera Pisistratove sinove iz Atene, premda su s njima bili povezani prijateljstvom; no oni su smatrali bitnijima božanske odredbe od ljudskih. Pošalju ih lađama preko mora. Kad je Anhimolije pristao u Faleru, iskrcao je ondje vojsku, no Pisistratovi sinovi su o tome bili unaprijed obaviješteni, pa su tražili pomoć iz Tesalije, jer su s Tesalcima bili sklopili savez. Tesalci, na njihovu molbu i zajedničkom odlukom, pošalju tisuću konjanika i svojega kralja Kineju, čovjeka iz Kondeje; kad su njih zadobili za saveznike, Pisistratovi su sinovi počeli smišljati ovakav naum: posijeku sva stabla u falerskoj ravnici i tako prilagode to mjesto konjici, te pošalju konjicu na neprijateljski tabor; kad je izvršila napad, poubijala je mnoge Lakedemonjane, a među njima i Anhimolija, dok je preostale potisnula na brodovlje. Tako je završio prvi lakedemonski pohod, a Anhimolijeva se grobnica nalazi u atičkoj Alopeci, u blizini Heraklova svetišta u Kinosargu.

64. Nakon toga su Lakedemonjani poslali jače jedinice protiv Atene, a za zapovjednika su vojske postavili kralja Kleomena sina Anaksandridina, ali je više nisu uputili morem nego kopnom; kad su upali u Atiku, najprije se s njima sukobila tesalska

[41] Hram je građen na mjestu starijeg, u požaru nestalog hrama. Gradnja, koju su nadgledali Amfiktionci, članovi religioznog saveza koji je rukovodio delfskim svetištem, započeta je oko 513. g. pr.n.e., a završena je oko 480. g. pr.n.e.

konjica koja se nedugo zatim dala u bijeg, a više je od četrdeset njezinih ljudi palo u boju: preostali su se povlačili bez oklijevanja ravno prema Tesaliji. Kad je Kleomen stigao u grad zajedno s onim Atenjanima koji su žudjeli za slobodom, opsjedao je tirane koji su se povukli unutar pelazgičkih zidina.[42]

65. Uopće ni na koji način Lakedemonjani ne bi mogli ukloniti Pisistratove sinove jer nisu namjeravali provoditi opsadu, a Pisistratovi su sinovi bili dobro opskrbljeni hranom i pićem; nakon nekoliko dana opsjedanja počeli su se povlačiti u Spartu; no tada se dogodilo nešto što je jednima bilo na nesreću, a drugima je značilo sreću: sinove Pisistratovih sinova prebacivali su na sigurno izvan zemlje, no bili su pri tom zarobljeni. Kad se to desilo, čitav se položaj Pisistratovih sinova stubokom promijenio, i u zamjenu za djecu oni pristanu na zahtjeve Atenjana i tako se u roku od pet dana isele iz Atike. Kasnije su otišli u Sigij na Skamandru, pošto su držali vlast u Ateni trideset i šest godina, a i oni sami su bili od davnine porijeklom iz Pila i potomci Nelejevi, istoga roda kao i porodice Kodra i Melanta, koji su, premda pridošlice, bili atenski kraljevi. Zbog toga i u spomen na to i Hipokrat je svojem djetetu dao ime Pisistrat, preuzimajući ime od Nestorova sina Pisistrata. Tako su se Atenjani riješili tirana; a sada ću najprije kazati što su dostojno pripovijedanja uradili ili pretrpjeli pošto su se domogli slobode, a prije no što se Jonija pobunila protiv Darija i prije no što je Aristagora Milećanin stigao u Atenu da izmoli njezinu pomoć.

66. Atena je već otprije bila velik grad, a kad se oslobodila tirana, postala je još veća. U njoj su dva čovjeka imala moć, Klisten, iz roda Alkmeonida, za kojega se priča da je nagovorio Pitiju, i Isagora sin Tisandrov, iz ugledne porodice, no čije

[42] Riječ je o utvrdi, vjerojatno na sjeverozapadnoj strani atenske akropole.

porijeklo ne umijem kazati; njegovi rođaci prinose žrtve Zeusu Karijskom.[43] Njih su se dvojica nadmetala oko vlasti, te se Klisten, jer je počeo gubiti, povezao s pukom. Nakon toga je Atenjane, koji su dotad bili razdijeljeni na četiri file, podijelio na deset fila,[44] uklonivši dotadašnje njihove nazive, izvedene iz imena Jonovih sinova, Geleonta, Egikoreja, Argada i Hopleta, i iznašavši nove nazive po imenima domaćih junaka, uz izuzetak Ajanta: njegovo je ime pridodao, jer je on, premda stranac, ipak bio prvi susjed gradu i njegov saveznik.

67. Čini mi se da se u tome Klisten ugledao na svojeg djeda po majci, Klistena, tiranina Sikiona. Naime, taj je Klisten, pošto se zaratio s Argivcima, zabranio natjecanja rapsoda u Sikionu zbog Homerovih epova,[45] jer se u njima neprestano pjesmom uzdižu Argivci i Arg; uz to je Klisten, budući da se na samom trgu u Sikionu nalazio i još uvijek se nalazi hram junaka Adrasta sina Talajeva, poželio protjerati ga iz zemlje jer je i taj junak bio Argivac. Došao je u Delfe i pitao je proročište da li da protjera Adrasta; Pitija mu je u proročanstvu rekla da je Adrast bio kralj Sikionjana, dok je on sam tek njihov krvnik. Kako mu, dakle, božanstvo to nije dopuštalo, on se vratio kući i smišljao je na koji bi se način Adrast sam udaljio. Kad mu se činilo da ga je iznašao, poslao je poruku u beotsku Tebu u kojoj je kazao da želi prenijeti u Sikion ostatke Melanipa sina Astakova; Tebanci to dopuste. Kad je prenio Melanipove ostatke,

[43] Budući da su Karani bili barbari, eventualno karijsko porijeklo Isagorino nije u očima Atenjana moglo predstavljati njegovu prednost.

[44] Radi se, dakako, o znamenitim Klistenovim reformama kojima je zamijenjena dotadašnja rodovska podjela Atenjana teritorijalnom: od deset novih općina, fila, svaka se sastojala od triju dema, po jednog iz priobalnog, iz seoskog i iz gradskog područja.

[45] Rapsodi su bili putujući pjevači epskih pjesama, a njihova su se natjecanja održavala u mnogim grčkim gradovima. Argivci su se osobito slavili u izgubljenim epovima *Tebaida* i *Epigoni*, za koje se danas smatra da nisu bili Homerovi.

Klisten mu odredi posvećeno zemljište uz samu gradsku kuću i podigne mu kip na najutvrđenijem mjestu. Klisten je Melanipa prenio (i to treba razjasniti) zato što je on bio najljući Adrastov neprijatelj, koji mu je ubio i brata Mekisteja i zeta Tideja. Kad mu je odredio posvećeno zemljište, oduzeo je Adrastu žrtve i svečanosti i podario ih je Melanipu. No Sikionjani su imali običaj doista silno štovati Adrasta, jer je njihova zemlja bila Polibov kraj, a Adrast je bio sin Polibove kćeri, pa kako je Polib umro bez sinova, dade vlast Adrastu. Sikionjani su štovali Adrasta i na mnoge druge načine, a osobito su njega, Adrasta a ne Dionisa, častili tragičkim korskim pjesmama zbog njegovih patnji. Klisten je vratio Dionisu tragičke korske pjesme, a ostatak je svetkovine namijenio Melanipu.

68. Tako je bio postupio prema Adrastu, a dorskim je filama, da ne bi bile jednake kod Sikionjana i kod Argivaca, promijenio imena drugim imenima. Time se najgrublje našalio sa Sikionjanima: kad je davao imena, uzeo je nazive za svinju i magarca i dodao im je nove završetke, osim u slučaju svoje file: njoj je dao ime po svojoj vlasti. Tako su se jedni zvali Arhelaji, drugi Hijati, treći Oneati, a četvrti Hereati.[46] Ta su imena fila Sikionjani upotrebljavali i za Klistenove vladavine i još otprilike šezdeset godina nakon njegove smrti; a zatim, pošto su donijeli takav zaključak, promijenili su imena u Hilejci, Pamfilci i Dimanaćani, a njima su dodali i četvrto ime, prema Adrastovu sinu Egijaleju, pa su stvorili ime Egijalejci.

69. To je bio uradio Sikionjanin Klisten, a Atenjanin Klisten, koji je bio sin kćeri Klistena iz Sikiona i nosio je njegovo ime, također je, kako mi se čini, prezirao Jonjane, pa da njegove file ne budu jednake jonskima, odlučio se ugledati na svojega

[46] Naime, ova su imena izvedena od riječi *arkhélaos* »vladar naroda«, *hŷs* »svinja«, *ónos* »magarac« i *khoîros* »prase«.

imenjaka Klistena. Čim je za sebe pridobio atenski puk, koji je u to vrijeme bio u svemu potisnut, izmijenio je imena filama i povećao je njihov broj. Uveo je deset poglavara fila umjesto prijašnjih četiriju, a i po deset je dema[47] raspodijelio među filama. Kako je puk bio uza nj, on je stajao mnogo bolje od svojih protivnika.

70. Kako je sa svoje strane Isagora stajao slabije, kao odgovor na to izmisli ovo: pozove Lakedemonjanina Kleomena koji mu je bio prijatelj još iz doba opsade Pisistratovih sinova. A Kleomena su optuživali i da je posjećivao Isagorinu ženu. Kleomen je najprije slao glasnika u Atenu s porukom neka protjeraju Klistena, a zajedno s njim i mnoge druge Atenjane koje je nazivao prokletnicima. Takvu je poruku slao, jer ga je tome podučio Isagora: naime, Alkmeonidi i njihovi sudrugovi bili su krivci za jedno ubojstvo, a u tome nije sudjelovao niti on sam niti njegovi prijatelji.

71. Neki su Atenjani bili nazvani prokletnicima iz slijedećeg razloga: bio je neki čovjek iz Atene, Kilon, pobjednik na olimpijskim igrama. On je poželio da postane samovladar, pa je okupio skupinu svojih vršnjaka i pokušao je zauzeti akropolu, no kako mu nije uspjelo da je osvoji, sjedio je kao pribjegar uz boginjin kip. Pritani naukrari,[48] koji su tada upravljali Atenom, nagovore ih sve da se udalje uz jamstvo da neće biti pogubljeni; krivci za njihovu smrt su Alkmeonidi. Ali to se dogodilo prije Pisistratova doba.[49]

72. Pošto je Kleomen poslao poruku da se protjeraju Klisten i prokletnici, Klisten je sam potajno otišao iz grada; no za kratko

[47] V. bilj. V,44.

[48] Pritani su članovi atenskog gradskog vijeća, a naukrari poglavari naukrarija, dijelova atičkih fila prije Klistenovih reformi.

[49] Tj. oko 630. g. pr.n.e.

vrijeme pojavi se u Ateni Kleomen s nevelikom četom, a kad je stigao, počeo je progoniti sedam stotina atenskih obitelji koje mu je naznačio Isagora. Zatim, kad je to obavio, pokušavao je raspustiti skupštinu i dati vlast u ruke tri stotine Isagorinih pristalica. Skupština se tome usprotivila i nije ga htjela slušati, pa su Kleomen, Isagora i njegovi pristalice stali zauzimati akropolu. No ostali Atenjani su se složili i opsjedali su ih ondje dva dana; trećega dana, pošto su sklopili primirje, napuste zemlju svi Lakedemonjani, koliko ih je god bilo. Tako se ispunjavala objava što ju je dobio Kleomen: kad se uspeo na akropolu s namjerom da je osvoji, ušao je u unutrašnje svetište boginjina hrama da bi je pozdravio; ali je svećenica ustala iz prijestolja i rekla mu je prije nego što je prošao kroz vrata: »Stranče Lakedemonjanine, vraćaj se natrag i ne ulazi u svetište, jer Doranima ulaz ovamo nije dozvoljen!« A on reče: »O ženo, ja nisam Doranin već Ahejac.« Uopće se ne obazirući na njezine opomene, nasrnuo je i stoga je sada morao biti izbačen sa svojim Lakedemonjanima; a ostale su Atenjani bacili u okove da bi ih pogubili; među njima je bio i Timesitej iz Delfa, o čijim bih junačkim djelima i smjelosti mogao mnogo ispričati.

73. Oni su, dakle, okovani završili svoje živote, a Atenjani su nakon toga pozvali natrag Klistena i sedam stotina obitelji što ih je Kleomen prognao, te su poslali vjesnike u Sard, jer su htjeli sklopiti savez s Perzijancima, budući da su znali da im predstoji rat protiv Lakedemonjana i Kleomena. Kad su poslanici stigli u Sard i saopćili ono što im je bilo zapovjeđeno, Artafren sin Histaspov, upravitelj Sarda, pitao je tko su i u kojoj zemlji borave ti ljudi koji mole da budu saveznici s Perzijancima, a kad je to saznao od poslanika, kratko im odgovori ovako: budu li Atenjani dali kralju Dariju zemlju i vodu,[50] on će s njima sklopiti savez, a ako to ne budu dali, neka se — kako je

[50] V. bilj. V,10.

zapovijedao — udalje. Poslanici, preuzevši odgovornost na sebe, potvrde da daju zemlju i vodu, jer su htjeli sklopiti savez. Kad su se vratili u domovinu, protiv njih su zbog toga dizali teške optužbe.

74. Kako je Kleomen znao da mu se Atenjani izruguju i riječima i djelima, počeo je prikupljati vojsku s cijelog Peloponeza, ali nije govorio zašto je prikuplja, jer se želio osvetiti atenskom narodu, a htio je ujedno postaviti Isagoru za tiranina, budući da je i on zajedno s njim otišao s akropole. Kleomen je upao u Eleusinu s brojnim jedinicama, dok su Beoćani prema dogovoru zauzimali Enoju i Hisiju, granične atičke općine, a Halkiđani su napadali i pustošili atičko područje s druge strane. Atenjani su, premda su trpjeli napade s dviju strana, odlučili da se kasnije bave Beoćanima i Halkiđanima, te su počeli ukrštati oružje s Peloponežanima koji su se nalazili u Eleusini.

75. Dok su se tabori pripremali da zametnu bitku, Korinćani su prvi zaključili da ne postupaju pravedno, pa su počeli mijenjati mišljenje i povlačiti se, a nakon njih je to učinio i Demarat sin Aristonov, koji je i sam bio spartanski kralj i koji je poveo vojsku iz Lakedemona i prije toga se slagao s Kleomenom. Nakon toga razdora, u Sparti je donijet zakon prema kojem nije dopušteno da oba kralja budu s vojskom kad ona odlazi u ratni pohod: dotad su obojica bila s njom; kako je jedan sada bio oslobođen ove dužnosti, ostajao je u gradu i jedan od Tindarida;[51] dotad su, naime, i njih dvojica, zazvani u pomoć, bili s vojskom. Kad su u tom času preostali saveznici u Eleusini vidjeli kako se kraljevi Lakedemonjana međusobno ne slažu i kako su Korinćani napustili bojni red te počeli odlaziti, i sami su se povlačili.

[51] Tindaridi, Kastor i Polideuko, bili su zaštitnici spartanskih kraljeva: svaki je od dvaju kraljeva nosio sa sobom kip svojeg zaštitnika.

76. To je bio četvrti put da su se Dorani pojavili u Atici — dvaput su upali radi rata, a dvaput na dobro atenskog naroda: prvi je put to bilo kad su osnovali Megaru (jer se taj pohod u vrijeme kad je Atenjanima vladao Kodro s pravom može ovamo ubrojiti), drugi i treći put onda kad su stigli krenuvši iz Sparte zato da istjeraju Pisistratove sinove, a četvrti put tada kad je Kleomen na čelu Peloponežana napao Eleusinu; tako su tada Dorani četvrti put napali Atenu.

77. Pošto je ova vojska bila tako neslavno raspuštena, Atenjani su se željeli osvetiti i najprije su vodili vojnu protiv Halkiđana. Beoćani dođu u pomoć Halkiđanima na Euripu. Kad su ih Atenjani vidjeli kako dolaze u pomoć, odluče napadati Beoćane prije Halkiđana. Atenjani navale na Beoćane i odnesu veliku pobjedu, te ih veoma mnogo pobiju, a sedam ih stotina zarobe žive. Istoga dana Atenjani prijeđu na Eubeju i navale na Halkiđane, pa i njih pobijede, te ostave na zemljištu vitezova četiri tisuće naseljenika; vitezovima su se nazivali bogati halkiđanski zemljoposjednici. I Halkiđane koje su žive zarobili zajedno sa zarobljenim Beoćanima držali su okovane pod stražom; s vremenom su ih oslobodili po cijeni od dvije mine[52] po čovjeku. Njihove su okove kojima su bili vezani objesili na akropoli, i oni su tamo još bili i u moje vrijeme obješeni na zidovima koje su spalili ognjem Međani, nasuprot hrama okrenutog prema zapadu. Od desetine otkupnine napravili su i postavili mjedeni četveropreg: on je postavljen s lijeve strane čim se uđe u Propileje na akropoli;[53] na njemu je ovakav natpis:

52 Otkupnina je iznosila nešto manje od 1 kg srebra po čovjeku.

53 Znameniti prilaz atenskoj akropoli, Propileji, u obliku u kojem ih danas poznajemo podignuti su između 436. i 431. g. pr.n.e., pa se Herodotov opis odnosi na stariju građevinu na tom mjestu, koja je stradala u požaru 480. g. pr.n.e. u vrijeme perzijskih ratova.

Pošto su atenski sinovi svladali ratničkom snagom
Beotski narod i s njim još i Halkiđane sve,
Stišali obijest su njihovu željeznim okovom strašnim;
Dio je deseti to: Paladi konji na dâr.

78. Atenjani su, dakle, zadobili na snazi; sasvim je očito, ne samo iz ovog jednog primjera nego i uopće, koliko je vrijedna tekovina građanska sloboda, ako i Atenjani, dok su bili pod tiranima, nisu bili nadmoćni u ratu nijednom od svojih susjeda, a čim su protjerali tirane, postali su daleko najbolji. Očito je, stoga, i to da su, dok su bili podložni, bili kukavice, jer su se borili u korist gospodara, a kad su stekli slobodu, svatko se od njih revno trudio oko posla što ga je obavljao sam za sebe.

79. Oni su, dakle, bili u takvu položaju, ali nakon tih događaja Tebanci su slali upit božanstvu u želji da se osvete Atenjanima. Pitija im je kazala da oni sami ne mogu provesti osvetu, te im je savjetovala da svoju želju razglase na skupštini i da se obraćaju za pomoć onima koji su im najbliži. Kad su se izaslanici vratili iz proročišta, sazvana je narodna skupština i na njoj su iznosili proročanstvo: kako su iz njihovih riječi razabirali da se treba obraćati za pomoć najbližima, Tebanci, pošto su to čuli, rekoše: »Zar ne žive najbliže nama Tanagrani, Koronejci i Tespijci?[54] Oni su se uvijek svim srcem borili uz nas i pomagali nam u ratu. Zašto je potrebno njima se obraćati za pomoć? Možda nije to smisao proročanstva?«

80. Dok su oni tako razmišljali, jedan među njima, koji je shvatio stvar, reče: »Mislim da razumijem što nam proročište želi kazati. Pripovijeda se da je Asop imao dvije kćeri, Tebu i

[54] Tanagra, Koroneja i Tespija bile su članice Beotskog saveza na čijem je čelu bila Teba.

Eginu; ako su njih dvije sestre, mislim da nam je bog prorekao da se obraćamo za pomoć Eginjanima da nam budu pomoćnici u osveti.« Čini se da nije bilo iznijeto nijedno mišljenje bolje od ovoga, pa su odmah poslali molbu za pomoć Eginjanima, pozivajući ih da im pružaju pomoć u skladu s proročanstvom budući da su im najbliži, a ovi su im odgovorili da im, kad traže, šalju u pomoć Eakide.[55]

81. Pošto su se Tebanci pokušali boriti uz pomoć Eakida i pošto su ih Atenjani teško porazili, vratili su Eakide njihovoj kući i molili su za žive ljude. Eginjani, ponosni na svoje veliko blagostanje i sjetivši se drevnog neprijateljstva što su ga gajili prema Atenjanima, u tom času, na molbu Tebanaca, počnu bez prethodne najave ratovati protiv Atenjana. Dok su Atenjani napadali Beoćane, Eginjani su doplovili bojnim lađama u Atiku i pustošili su Faler, pa i mnoge općine na drugim mjestima uz obalu, i tim su svojim činom nanosili Atenjanima veliku štetu.

82. A ono odavno potaknuto neprijateljstvo Eginjana prema Atenjanima imalo je ovakav uzrok. Epidauranima njihova zemlja nije davala nikakva ploda. Zbog takve nesreće Epidaurani su tražili pomoć proročišta u Delfima, a Pitija im je nalagala da podignu kipove Damije i Auksesije, jer će im, kad ih podignu, stvari krenuti na bolje. Zatim su Epidaurani pitali da li da kipove rade od mjedi ili od kamena; a Pitija im je kazala da nijedno od toga nije dobro, već da ih treba izraditi od drva pitome masline. Epidaurani su molili Atenjane da im dopuste da posijeku maslinu, jer su vjerovali da su tamošnje masline najsvetije; priča se i to da u to vrijeme nigdje drugdje nije ni bilo maslina osim u Ateni. Atenjani su im rekli da će im to

[55] Zacijelo je riječ o kipovima Eaka, prvog mitskog kralja otoka, i njegovih potomaka koji su bili zaštitnici Egine. V. i VIII,64 i 83.

dopustiti ako budu svake godine prinosili žrtve Ateni Polijadi i Erehteju; kad su Epidaurani na to pristali, dobili su ono što su molili, izrade kipove od tih maslina i podignu ih: zemlja im je otada nosila plodove, a i držali su se obećanja što su ga dali Atenjanima.

83. U to su vrijeme, a i prije toga, Eginjani bili pod vlašću Epidaurana, te su, između ostalog, Eginjani odlazili u Epidaur da bi ondje pred sudom pokretali među sobom parnice i dobivali presude. No kasnije su izgradili lađe i bez ikakva su se obzira pobunili protiv Epidaurana. Kako su im postali protivnici, počeli su im praviti štete jer su im bili nadmoćni na moru, pa im čak preotmu i one kipove Damije i Auksesije, odnesu ih i postave usred vlastite zemlje, na mjestu koje se zove Eja i koje je udaljeno otprilike dvadeset stadija od grada. A kad su ih postavili na tom mjestu, počeli su im ugađati prinošenjem žrtava i podrugljivim ženskim zborovima,[56] no za svaku je od boginja za vođe zborova bilo postavljeno deset muškaraca; zborovi su se rugali samo ženama iz onog kraja, a nikada muškarcima. Iste su takve obrede imali i Epidaurani, ali oni imaju i tajne obrede.

84. Nakon krađe tih kipova, Epidaurani se više nisu držali obećanja što su ga dali Atenjanima. Atenjani su se ljutili na Epidaurane i poslali su im poruku; no oni su u odgovoru objašnjavali da ne snose nikakvu krivicu: dokle su god kipovi bili kod njih u njihovoj zemlji, držali su se obećanja, a kad su ostali bez njih, više nisu dužni namirivati dug, te su predlagali da to sada čine Eginjani kod kojih su kipovi. Na to su Atenjani poslali izaslanike na Eginu da traže kipove, a Eginjani su im kazali da oni s Atenjanima nemaju nikakve veze.

[56] Takvi su obredi inače bili karakteristični za kultove Demetre i Dionisa.

85. Atenjani pripovijedaju da su nakon tog zahtjeva poslali jednu troveslarku s posadom sastavljenom od građana — a poslali su ih u ime države —, te kad su stigli na Eginu, oni su pokušavali, uz opravdanje da je drvo njihovo, skinuti kipove s postolja da bi ih odnijeli sa sobom. Kako ih nisu mogli pomaknuti, prebacili su užad oko kipova pa su ih vukli, no dok su ih vukli, začula se grmljavina, a grmljavinu je pratio potres; posada troveslarke koja je vukla kipove od toga je izgubila razum, a kad ih je to zadesilo, počeli su se međusobno ubijati kao neprijatelji, sve dok nije jedan jedini od svih ostao živ i vratio se u Faler.

86. Atenjani pripovijedaju da se upravo tako dogodilo, a Eginjani tvrde da Atenjani nisu došli na jednoj lađi (naime, od jedne, pa i od malo više od jedne lađe lako bi se obranili, čak i kad ne bi sami imali brodovlje) nego su plovili protiv njihove zemlje na mnoštvu lađa, pa su se Eginjani povukli i nisu ušli u pomorsku bitku. Ne mogu ipak točno obrazložiti da li su se povukli jer su shvaćali da su preslabi za pomorsku bitku ili zato što su namjeravali učiniti ono što su doista učinili. Kako im se nitko nije suprotstavljao u boju, Atenjani su se iskrcali iz lađa i krenuli prema kipovima, no nisu bili u stanju skinuti ih s postolja, pa su ih vukli pošto su prebacili oko njih užad, sve dotle dok oba kipa što su ih vukli nisu uradila istu stvar — čini mi se da je ta priča nevjerojatna, ali netko drugi može imati i drugačije mišljenje —, naime, oba su kipa pala na koljena i otad su ostala u tom položaju. Atenjani su, prema pričanju Eginjana, tako postupali, a sami Eginjani, kad su čuli da Atenjani namjeravaju s njima voditi rat, pribavili su sebi pomoć Argivaca. Atenjani su se iskrcali na Eginu, dok su u isto vrijeme Argivci počeli stizati u pomoć, te su potajno prešli iz Epidaura na otok, napali nenadano Atenjane i presijekli su im put do lađa, a u taj se čas začuo grom i zbio se potres.

87. Argivci i Eginjani pričaju, a s njima se slažu i Atenjani, da se jedan jedini od njih spasio i pojavio u Atici; no ipak, Argivci tvrde da je taj jedan preživio pošto su oni uništili čitavu atensku vojsku, a Atenjani kažu da je to učinilo božanstvo; ali ni taj jedan nije preživio već je poginuo na ovaj način: kad se vratio u Atenu, izvještavao je o groznoj nesreći; žene boraca kod Egine, pošto su ga saslušale, razbjesnjele su se zbog toga što se on jedini od svih spasio, pa su opkolile tog čovjeka i izbole su ga iglama svojih kopča s haljina, a svaka mu je od njih postavljala pitanje gdje je njezin muž. I tako su ga ubile, a Atenjani su to što su žene uradile smatrali još groznijim od onog poraza. Budući da nisu znali kako bi kaznili žene, naredili su im da promijene odjeću u jonsku: naime, dotad su atenske žene nosile dorsku odjeću, posve nalik korintskoj; promijenile su je za lanenu haljinu, za koju im nisu potrebne kopče.[57]

88. Ako bismo pravo kazali, ta odjeća nije porijeklom jonska nego karijska, jer je sva drevna grčka ženska odjeća bila onakva kakva je ona što je danas zovemo dorskom. Argivci i Eginjani su u vezi s tim odlučili da urade još i ovo: i jedni i drugi su uveli običaj da se kopče izrađuju jedan i po puta veće od onih dotadašnjih i da žene ponajviše poklanjaju svetištu onih dviju boginja takve kopče, a da u nj ne unose ništa atičko, pa čak ni glineno posuđe, već da bude pravilo da ubuduće piju samo iz domaćih vrčeva. Argivske i eginske žene nosile su otad sve do moga vremena iz neprijateljstva prema Atenjankama kopče veće nego prije.

89. Početak neprijateljstva Atenjana prema Eginjanima bio je takav kako sam ispričao. Stoga su tada, pošto su ih Tebanci

[57] Dorska se ženska odjeća sastojala od nešto kraće haljine složene od jednog komada platna i pričvršćene kopčom na ramenu, dok je jonska, dugačka do poda, bila šivana iz dvaju komada platna i imala naramenice, pa nije trebala kopču.

zvali u pomoć, Eginjani, sjećajući se događanja u vezi s kipovima, rado poduprli Beoćane. Eginjani su pustošili obalna područja Atike, dok je Atenjanima koji su se pripremali za borbu s Eginjanima došlo proročanstvo iz Delfa prema kojem bi morali pričekati od trenutka kad su im Eginjani nanijeli nepravdu trideset godina, a trideset i prve godine posvetiti gaj Eaku i početi rat protiv Eginjana, pa će im tada polaziti za rukom sve što žele; budu li odmah ratovali, u međuvremenu će trpjeti mnoge nesreće, a mnoge će im stvari i uspijevati, te će napokon pokoriti neprijatelja. Kad su Atenjani čuli ovu poruku, posvetili su Eaku gaj, onaj koji se danas uzdiže na tržnici, ali nisu čekali trideset godina koliko bi se morali strpjeti pošto su već pretrpjeli teške nepravde od Eginjana.

90. Dok su se pripremali na osvetu, pitanje što su ga postavili Lakedemonjani spriječi ih u tome. Kad su Lakedemonjani, naime, saznali što su Alkmeonidi smislili kod Pitije i što je Pitija smislila protiv njih i Pisistratovih sinova,[58] smatrali su to dvostrukom nesrećom, i zato što su ljude koji su im bili prijatelji istjerali iz njihove domovine, i zato što im Atenjani, kad su to već uradili, nisu iskazivali nikakvu zahvalnost. K tome, još su im poticaj davala i proročanstva koja su kazivala da će doživjeti teške nepravde od strane Atenjana, proročanstva koja su im prije bila nepoznata, a upoznali su ih kad se Kleomen vratio u Spartu. Kleomen je došao do tih proročanstava u atenskoj akropoli, dok su ih prije imali Pisistratovi sinovi koji su ih ostavili u svetištu kad su odlazili u progonstvo; ondje su bila ostavljena, a Kleomen ih je uzeo.[59]

[58] V. V,63.

[59] Riječ je o proročanstvima orfičkih pjesnika Museja i Onomakrita, iz 7. i 6. st. pr.n.e., koja su se čuvala u Erehtejonu na akropoli.

91. Kad su se Spartanci domogli tih proročanstava, tada su počeli uviđati da raste moć Atenjana koji nisu više uopće pripravni da im se pokoravaju, pa su shvatili da bi atički narod mogao biti, ako bi bio slobodan, njima ravan, a bude li ostajao pod vlašću tirana, da će biti slab i spreman na pokornost; kad su to sve razumjeli, zvali su Hipiju sina Pisistratova koji je bio u Sigiju na Helespontu, [kamo su se Pisistratovi sinovi sklonili.][60] Čim je Hipija na njihov poziv došao, dozvali su Spartanci poslanike i drugih saveznika i ovako su im govorili: »Ljudi saveznici, svjesni smo toga da mi sami nismo ispravno postupili: potaknuti prijevarnim proročanstvima, iz domovine smo protjerali ljude koji su nam bili najbolji prijatelji i koji su obećavali da će Atenu držati u šaci, a zatim, kad smo to uradili, predali smo grad u ruke nezahvalnu puku koji se, stekavši s našom pomoći slobodu, uzoholio i u svojoj silnoj obijesti izbacio je i nas i našega kralja, pa sada, uobražen, postaje sve moćniji, kao što su to na svojoj koži osjetili njegovi susjedi Beoćani i Halkiđani, a uskoro će osjetiti i svatko tko bude činio istu grešku. Budući da smo mi onomad u svojim postupcima pogriješili, pokušat ćemo to zajedno s vama ispraviti: upravo smo radi toga pozvali i ovoga ovdje Hipiju i vas iz pojedinih gradova, da bismo na osnovi zajedničkih zaključaka i u zajedničkom pohodu njega ponovo uveli u Atenu i tako povratili ono što smo mu prije oduzeli.«

92. Oni su tako govorili, no većina saveznika nije se slagala s tim riječima. Drugi su šutjeli, a Korinćanin Sosiklo reče ovo: »Doista će nebo biti ispod zemlje, a zemlja će se naći u zraku iznad neba, ljudi će živjeti u moru, a ribe ondje gdje su nekad bili ljudi, kad vi, Lakedemonjani, uništavate jednakopravnost i spremate se povratiti samovlade u gradove, a od toga nema za ljude ništa nepravednije niti bezbožnije. Ako vam se čini

[60] Dio u uglatim zagradama smatra se kasnijim dodatkom tekstu.

ispravnim to da gradovima vladaju tirani, najprije sami sebi postavite tiranina, a tek nakon toga težite za tim da ih postavljate i drugima; ovako, dok vi sami nemate iskustva s tiranima i pazite s najvećom pomnjom da se oni ne pojave u Sparti, nemojte drugačije postupati ni prema svojim saveznicima; da i sami imate iskustva kakva su naša, mogli biste o tome zaključivati s mnogo više prava nego sada. Korinćani su imali ovakvo uređenje grada: postojala je vlast malobrojnih, te su gradom vladali oni koji su se nazivali Bakhijadi, i oni su se ženili i udavali među sobom. Jednome od ovih ljudi, Amfionu, rodila se šepava kći: ona se zvala Labda. Nju nije htio oženiti nijedan Bakhijad, pa ju je uzeo za ženu Eetion sin Ehekratov iz sela Petre, a on je porijeklom bio Lapit i Kenejev potomak. On nije imao djece niti s tom ženom niti bilo s kojom drugom: zbog toga je otišao u Delfe da pita proročište u vezi s potomstvom. Čim je ušao, Pitija mu je progovorila ovakvim riječima:

Nitko te ne štuje, Eetione, premda si častan.
Labda je trudna, rodit će hrid što past će na ljude
Samovladare i tako će Korintu izreći kaznu.

Ovo proročanstvo što ga je dobio Eetion bilo je nekako dojavljeno Bakhijadima, koji su već i prije primili u Korintu nerazumljivu riječ proročišta, no koja se podudarala s Eetionovom i koja je glasila ovako:

Orao nosi mlado na hridima,[61] *rodit će lava,*
Strašnog, krvoločnog, koji će slomiti koljena mnogim.
O tome mislite sada, Korinćani, što u Pireni
Lijepoj živite i u Korintu ovom na brijegu.

Te riječi Bakhijadi ranije nisu znali protumačiti, no sada, kada su čuli što se Eetionu bilo dogodilo, odmah su razumjeli i

[61] U originalnom tekstu proročanstva nalazi se neprevediva igra riječi, jer *aetós* »orao« zvuči slično kao i Eetionovo ime, a *pétra* »hrid« jednako kao i ime sela u kojem Eetion živi.

prethodno proročanstvo, jer se ono slagalo s Eetionovim. Kad su ga razumjeli, o tome su šutjeli i namjeravali su ubiti dijete što ga je Eetion trebao dobiti. Čim je, dakle, žena rodila, pošalju desetoricu svojih u selo u kojem je živio Eetion da ubiju djetešce. Kad su oni stigli u Petru i kad su zašli u Eetionovo dvorište, tražili su djetešce; Labda nije imala pojma zašto su oni došli i, kako je mislila da ga oni traže iz prijateljske ljubaznosti prema ocu, donese dijete i preda ga u ruke jednome od njih. Oni su putem bili odlučili da prvi od njih koji ga primi tresne djetešce svom snagom o tlo. No kad ga je Labda donijela i predala, djetešce se po božanskoj volji onome od ljudi koji ga je primio nasmijalo, i on je to opazio, pa ga iz nekakva sažaljenja nije mogao ubiti, te ga je, kako se sažalio, predao drugome, a ovaj trećemu, i tako su ga sva desetorica redom primala, no nijedan nije htio izvršiti zlodjelo. Pošto su vratili djetešce majci, izašli su van i stojeći u skupini na vratima optuživali su jedan drugoga, a ponajviše onoga koji bio prvi primio dijete što nije uradio ono što su se dogovorili, dok napokon, kako je vrijeme prolazilo, nisu odlučili da ponovo uđu i svi sudjeluju u ubojstvu. Ali bilo je suđeno da Korint doživi nevolje od Eetionova potomstva. Naime, Labda je sve to slušala jer je stala blizu samih vrata; pošto se uplašila da oni ne promijene mišljenje i da joj drugi put ne uzmu djetešce pa ga ubiju, odnijela ga je i sakrila na mjestu koje joj se činilo najtajnijim, u škrinju, jer je dobro znala da će oni, budu li se vratili i krenuli u potragu, htjeti sve pretražiti; tako se upravo i dogodilo. Oni su ponovo ušli, svuda su ga tražili i nisu ga pronalazili, pa su odlučili da se vrate kući i kažu svojim naredbodavcima da su obavili sve što su im naložili. Oni su, dakle, otišli i tako su kazali; nakon toga Eetionovo je dijete raslo i, kako je izbjeglo ovu pogibelj, prema škrinji dobilo je ime Kipsel.[62] Kad je Kipsel odrastao i kad je pitao proročište u Delfima, dobio je dvoznačan odgovor u

62 Naime, *kypsélē* znači »škrinja«.

kojega se pouzdao, pa je zato poželio i osvojio Korint. Proročanstvo je bilo ovakvo:

Blažen je ovaj čovjek što uđe u nastambu moju,
Kipsel Eetionov, slavnoga Korinta vladar,
On i njegova djeca, no ne i djece te djeca.

Takvo je bilo to proročanstvo, a Kipsel, pošto je postao tiranin, pokazao se ovakvim čovjekom: mnoge je Korinćane prognao, mnogima je oduzeo imetak, a najvećem je broju oduzeo život. Pošto je vladao trideset godina i pošto je lijepo završio svoj život, kao tiranin ga naslijedi njegov sin Perijandar. Perijandar je u početku bio blaži od oca, a zatim je preko poslanika došao u dodir s Trasibulom, tiraninom u Miletu,[63] pa je postao još mnogo krvaviji od Kipsela. Naime, poslao je Trasibulu glasnika da ga pita na koji bi način uz punu sigurnost uspostavio najbolje uređenje grada i tako njime vladao. Trasibul je čovjeka koji mu je došao od Perijandra izveo izvan grada i zašao je s njim na zasijano polje, te je zajedno s glasnikom prolazio kroz usjeve i neprestano ga ponovo ispitivao o razlozima njegova dolaska iz Korinta, a u isto je vrijeme stalno odsijecao klasje za koje bi opazio da strši nad drugim klasjem i odsječene je klasove bacao, sve dok tako nije uništio najbolji i najviši dio usjeva. Kad su prošli kroz ovo polje, ne dodavši ni jednu jedinu riječ, otposlao je glasnika. Kad se glasnik vratio u Korint, Perijandar je s nestrpljenjem očekivao da čuje Trasibulov savjet. No glasnik reče da mu Trasibul nije ništa savjetovao, te da se čudi kakvu ga je to čovjeku poslao koji je luđak i nanosi štetu vlastitu imanju, a zatim mu je pričao što je kod Trasibula vidio. Perijandar shvati bit stvari i, budući da je razumio kako mu je Trasibul dao savjet da poubija najodličnije građane, nakon toga iskaže na građanima svu svoju zlu ćud. Što je preostalo nakon

63 V. I,20 i d.

Kipselovih ubojstava i progonstava, to je Perijandar sada dovršavao, a jednog je dana svukao do gola sve Korinćanke zbog svoje žene Melise.[64] Naime, kad je poslao izaslanike k Tesproćanima na rijeci Aherontu u proročište mrtvaca[65] s pitanjem o pologu što ga je ostavio neki gost, Melisa se pojavila i kazala je da mu neće naznačiti niti reći gdje je skriven taj polog, jer joj je hladno, a još je i gola: haljine u kojima su je sahranili ništa joj ne koriste jer nisu spaljene; dokaz da je istina ovo što govori jest to što je Perijandar stavio kruh u ledenu pećnicu. Kad su to dojavili natrag Perijandru (a znamenje je za nj bilo posve vjerodostojno, jer je vodio ljubav s Melisom kad je ona već bila mrtva), odmah je preko glasnika objavio zapovijed da sve korintske žene dođu u Herin hram. A one su išle u svojim najljepšim odorama kao na svečanost, dok je Perijandar potajno doveo svoje kopljanike i sve žene svukao, bez ikakve razlike, i slobodne i sluškinje, pa je sakupio njihovu odjeću u jednu jamu, gdje ih je, uz molitve upućene Melisi, palio. Pošto je to uradio i ponovo poslao upit, Melisina je prikaza rekla na kojem je mjestu skriven polog onoga gosta. Evo, Lakedemonjani, takva vam je tiranija i od takvih se postupaka sastoji! Mi Korinćani odmah smo se čudili kad smo vidjeli da ste zvali ovamo Hipiju, a sada se još i više čudimo kad ovako govorite, te vas zaklinjemo, tako vam grčkih bogova, da ne uspostavljate samovlade u gradovima! No vi nećete odustati i pokušat ćete mimo pravde vraćati Hipiju: znajte da su Korinćani protiv toga!«

93. Sosiklo, predstavnik Korinta, rekao je ovo, a Hipija mu je odgovorao, zazvavši iste bogove kao i on, da će upravo Korin-

[64] O tome kako je Perijandar ubio Melisu v. III,50–53.

[65] Tj. proročište u kojemu se zazivaju mrtvi s molbom da odgovore na postavljeno pitanje.

ćani prvi poželjeti Pisistratove potomke kad im nastupe sudbonosni dani u kojima će im Atenjani nanositi bol. Hipija mu je tim riječima odgovorio jer je od svih ljudi najbolje poznavao proročanstva; dotad su ostali saveznici šutjeli, ali kad su čuli kako Sosiklo slobodno govori, svatko je od njih uzeo riječ i pristajao uz mišljenje Korinćana, te su svi zaklinjali Lakedemonjane da ne uvode nikakve novine ni u jedan grčki grad.

94. Tako se to završilo, a Hipiji, kad je odavde odlazio, Makedonac Aminta htio je dati Antemunt, dok su mu Tesalci davali Jolk. On nije želio prihvatiti ni jedan ni drugi grad, već se vraćao u Sigij što ga je Pisistrat zauzeo u ratu s Mitilenjanima, a kad je njime zavladao, postavio je za tiranina svojeg vlastitog nezakonitog sina Hegesistrata, kojega mu je rodila žena iz Arga i koji nije mogao bez borbe držati ono što je dobio od Pisistrata. Dugo su vremena vodili rat, krećući iz Ahilejeva grada i iz Sigija, Mitilenjani i Atenjani, i dok su prvi zahtijevali povratak područja, Atenjani to nisu priznavali i dokazivali su da Eoljani nemaju ništa više prava na trojansko područje od njih ili bilo kojih drugih Grka koji su pomogli Menelaju u slučaju Helenine otmice.

95. Dok su oni ratovali, mnogo se toga dogodilo u bitkama, pa je između ostalog pjesnik Alkej, u jednom sukobu u kojem su Atenjani pobjeđivali, sam uspio pobjeći, a njegovo su oružje zadržali Atenjani i objesili su u Ateninu hramu u Sigiju. Alkej je spjevao o tome pjesmu[66] i poslao ju je u Mitilenu kad je prijatelju Melanipu javljao o svojem jadu. Mitilenjane i Atenjane izmirio je Perijandar sin Kipselov, jer su se njemu obratili kao posredniku; a izmirio ih je tako da i jedni i drugi drže ono što su otprije imali. I tako se Sigij našao pod Atenjanima.

[66] Od pjesme je ostalo sačuvano nekoliko stihova (fragment 428).

96. Kad je Hipija stigao iz Lakedemona u Aziju, služio se svim sredstvima, te je ocrnjivao Atenjane kod Artafrena i radio je sve ne bi li Atenom zavladali on i Darije. Hipija je to poduzimao, a Atenjani, kad su to saznali, pošalju izaslanike u Sard kako ne bi dopustili da Perzijance nagovaraju atenski izbjeglice. Artafren im je nalagao neka prime Hipiju natrag ako žele biti mirni. No Atenjani nisu prihvaćali iznijete prijedloge; kako ih nisu prihvaćali, odlučili su da javno postanu neprijatelji Perzijancima.

97. Upravo u času dok su oni to razmatrali i kad je naraslo neraspoloženje prema Perzijancima, Aristagora Milećanin, kojega je Lakedemonjanin Kleomen izbacio iz Sparte, stigao je u Atenu; naime, ona je svojom moći daleko nadmašivala ostale gradove. Kad je izašao pred narod, Aristagora je govorio isto ono što i u Sparti, dakle o bogatstvu stanovnika Azije i o ratu protiv Perzijanaca, te kako oni ne običavaju upotrebljavati ni štit ni koplje, pa se lako mogu svladati. To je govorio, a uz to je još dodavao da su Milećani atenski naseljenici, pa bi bilo pravo da ih oni, kad su tako moćni, brane. I nije bilo ničega što im nije obećavao, i usrdno ih je tako molio dok ih nije nagovorio. Čini se, naime, da je lakše zavaravati mnoštvo nego pojedinca, ako nije mogao zavaravati Lakedemonjanina Kleomena kao pojedinca, a s trideset tisuća Atenjana to mu je uspjelo. Atenjani, nagovoreni, izglasaju da se pošalje dvadeset lađa u pomoć Jonjanima, a za njihova zapovjednika izaberu Melantija, građanina koji je uživao ugled u svakom pogledu. Te su lađe označile početak zala i za Grke i za barbare.

98. Aristagora je otplovio prije drugih i stigao u Milet, te je donio odluku od koje Jonjani neće imati nikakve koristi (a nije je radi toga ni donio već da bi zadao neprilike kralju Dariju) i poslao je čovjeka u Frigiju k Peoncima s rijeke Strimona koje je Megabaz bio zarobio i koji su nastavali jedno područje u

Frigiji i jedno zasebno selo, a kad je taj čovjek stigao k Peoncima, ovako im je govorio: »Ljudi Peonci, poslao me Aristagora, vladar Mileta, da vam ponudim spas, budete li me htjeli slušati. Sada se cijela Jonija pobunila protiv kralja, pa se i vama pruža mogućnost da se spasite i vratite svojim kućama; kako ćete doći do mora, vaša je briga, a nakon toga ćemo se mi pobrinuti.« Kad su to saslušali, Peonci su se veoma obradovali, uzeli su sa sobom djecu i žene i počeli su bježati prema moru; neki su od njih ipak, uplašivši se, ostali ondje. Pošto su stigli do mora, Peonci su odande prešli na Hij. Kad su već bili na Hiju, ubrzo se pojavi velika perzijska konjanička četa koja je gonila Peonce; kako ih nisu uspjeli uhvatiti, slali su poruke na Hij Peoncima neka se vrate natrag. Peonci nisu prihvaćali taj nalog, nego su ih Hijani s Hija odvezli na Lezb, a Lezbljani su ih prevezli u Dorisk; odatle su idući pješice stigli u Peoniju.

99. Kad su došli Atenjani s dvadeset lađa, a vodili su još i pet troveslarki Eretrijaca, koji nisu sudjelovali u ratu za volju Atenjana nego zbog samih Milećana, kojima su vraćali dug zahvalnosti (Milećani su, naime, ranije pomogli Eretrijcima da dovrše rat protiv Halkiđana onda kad su Halkiđanima protiv Eretrijaca i Milećana pomoć pružali Samljani), kad su dakle oni došli, a prikupili su se i ostali saveznici, Aristagora je započeo voditi pohod na Sard. On sam nije sudjelovao u pohodu već je ostajao u Miletu, a za zapovjednike je postavio druge Milećane, svojega brata Haropina i od ostalih građana Hermofanta.

100. Kad su Jonjani u toj vojni stigli u Efez, ostavili su lađe u Koresu u efeškom kraju i sami su krenuli s velikim snagama u unutrašnjost, a za vodiče na putu birali su Efežane. Put su prevaljivali uz rijeku Kaistrij, a zatim su prešli Tmol i došli do Sarda, te ga zauzeli bez ikakva otpora; zauzeli su sve ostalo osim gradske tvrđave: gradsku je tvrđavu branio sam Artafren s nemalim jedinicama.

101. Kad su zauzeli grad, nisu ga opljačkali jer ih je u tome spriječio ovaj događaj. Većina je kuća u Sardu bila sagrađena od trske, a i one koje su bile od cigala imale su krovove od trske. Jednu je takvu kuću neki vojnik zapalio, i vatra je istoga časa, šireći se od kuće do kuće, počela zahvaćati cijeli grad. Dok je grad gorio, Liđani i ono Perzijanaca što ih je još bilo u gradu, opkoljeni odasvud jer je oganj proždirao već i najudaljenije gradske četvrti, budući da nisu mogli izaći iz grada, okupljali su se na trgu i uz rijeku Paktol, koja im donosi zlatni prah s Tmola i teče posred trga, te zatim utječe u rijeku Herm, a ona opet u more; sakupljeni uz taj Paktol i na trgu, Liđani i Perzijanci iz nužde su se branili. Kad su Jonjani vidjeli da se jedan dio neprijatelja brani, dok drugi u velikoj gomili čak i napadaju, povuku se u strahu prema brdu koje se zvalo Tmol, a odavde su se u toku noći vraćali na svoje brodove.

102. Sard je tako izgorio, a u njemu je izgorjelo i svetište domaće boginje Kibebe, i to je bio povod Perzijancima da kasnije pale svetišta u Grčkoj. Tada su se Perzijanci koji su bili u pokrajinama s ove strane rijeke Halisa, kako su dobivali vijesti o ovim događajima, okupljali i kretali su u pomoć Liđanima. Budući da u Sardu više nisu zatekli Jonjane, išli su njihovim tragom i uhvatili su ih kod Efeza. Jonjani su im se suprotstavili, no kad su navalili, doživjeli su težak poraz. Mnoge od njih Perzijanci ubiju, među ostalim znamenitim ljudima i Eualkida, koji je zapovijedao Eretrijcima i koji osvojio brojne vijence na natjecanjima, pa ga je uvelike pohvalio i Simonid s Keja. Oni koji su pobjegli iz bitke raspršili su se po gradovima.

103. Tada se borba tako završila; no kasnije su Atenjani posve napustili Jonjane i rekli da im neće više pružati pomoć, premda ih je Aristagora mnogo puta pozivao preko izaslanika. Jonjani se, lišeni atenskog savezništva, nisu ništa manje revno pripremali za rat protiv kralja: toliko im je, naime, značilo ono što su

već bili učinili protiv Darija. Otplovili su prema Helespontu i ondje su pokorili Bizantij i sve ostale tamošnje gradove, a kad su isplovili iz Helesponta, velik su dio Karije pridobili za svoje saveznike: i grad Kaun, koji prije nije htio sklopiti savez, tada mu je, kad su zapalili Sard, pristupio.

104. Svi su Ciprani svojevoljno pristupili savezu, osim stanovnika Amatunta; a Ciprani su se pobunili protiv Međana na ovaj način. Onesil je bio mlađi brat Gorga, kralja Salamine, a sin Hersisa sina Siromova i unuka Eueltontova. Taj je čovjek i prije nerijetko predlagao Gorgu da se odmetne od kralja, a tada, kad je saznao da su se Jonjani odmetnuli, osobito ga je žestoko tjerao na to. Kad nije uspio u nagovaranju Gorga, tad je, u trenutku kad je ovaj izašao iz grada Salaminjana, Onesil sa svojim sudrugovima zakračunao gradske dveri. Gorg je, kako je ostao bez svojega grada, bježao k Međanima, a Onesil je počeo vladati Salaminom i nagovarao je sve Ciprane da se pridruže pobunjenicima. Sve je ostale nagovorio, a stanovnici Amatunta nisu željeli popustiti njegovu nagovaranju, pa je ustrajno opsjedao njihov grad.

105. Onesil je, dakle, opsjedao Amatunt, a kad je kralj Darije primio obavijest da je Sard zauzet i da su ga Atenjani i Jonjani zapalili, te da je vođa ovog okupljanja vojske i zajedničkog pothvata bio Milećanin Aristagora, priča se da najprije, kad je to saznao, nije uopće vodio računa o Jonjanima jer je dobro znao da oni neće ostati nekažnjeni zbog pobune, te je upitao tko su ti Atenjani, a zatim, kad su mu objasnili, zatražio je luk, uzeo ga u ruke, napeo i odapeo strelicu prema nebu, pa je, dok je ona parala zrak, rekao: »O Zeuse, samo da mi uspije osvetiti se Atenjanima!«; kad je to izgovorio, naredio je jednome slugi da mu svaki put kad poslužuje ručak triput kaže: »Gospodaru, sjeti se Atenjana!«

106. Pošto je to naredio, pozvao je pred sebe Histijeja Milećanina, kojega je Darije već dugo zadržavao, i rekao: »Čujem, Histijeju, da je tvoj namjesnik, u čije si ruke predao Milet, protiv mene podigao pobunu; doveo mi je ljude s drugog kopna[67] a s njima i Jonjane — a oni će mi već platiti za to što su učinili — i nagovorio ih je da svi zajedno krenu, pa mi je oduzeo Sard. Čini li ti se da je to u redu? Kako bi se bez tvojih savjeta tako nešto moglo dogoditi? Pripazi da ne bi kasnije sam odgovarao za tu krivicu!« Na to je Histijej odgovori: »O kralju, kakvom si se to oglasio riječju da sam ja dao savjet za nešto što bi tebi moglo zadati bilo veliku bilo malu bol? Čemu bih težio kad bih tako postupao, i što mi je uopće potrebno? Meni, koji imam sve što i ti, a smatraš me i dostojnim da slušam sve tvoje naume? No ako moj namjesnik radi nešto od onoga što si kazao, znaj da je on to učinio na svoju ruku. Ja nipošto ne vjerujem da Milećani i moj namjesnik dižu pobunu protiv tvoje države: ako doista tako postupaju i ako je ono što si čuo istinito, o kralju, shvati što si učinio kad si me odveo daleko od morske obale. Naime, Jonjani, čini se, otkad mi nisu pred očima, rade ono što su već odavno željeli; dok sam ja bio u Joniji, nijedan grad nije ni riječ rekao. Stoga mi sada što prije dopusti da otputujem u Joniju da ondje uvedem potpuni red i da tog svojeg namjesnika u Miletu koji smišlja takve stvari predam u tvoje ruke. A kad to učinim po tvojoj volji, neću — kunem se kraljevskim bogovima — skinuti odjeću u kojoj ću otići u Joniju prije no što najveći otok, Sardiniju, ne prisilim da ti plaća danak.«

107. Histijej ga je ovim riječima varao, a Darije mu je vjerovao i pustio ga je da ode uz nalog da mu se, kad obavi to što mu je obećao, ponovo vrati u Suzu.

[67] Tj. Atenjane iz Evrope.

108. U međuvremenu dok je kralju stizala vijest o Sardu i kad je Darije izveo ono s lukom, kad je imao razgovor s Histijejom i dok je Histijej po Darijevu dopuštenju putovao prema moru, u tom se međuvremenu dogodilo ovo: Salaminjanin Onesil koji je opsjedao Amatunt dobije obavijest da na Cipru očekuju Perzijanca Artibija koji vodi na lađama veliku perzijsku vojsku. Kad je to saznao, Onesil je počeo slati glasnike po Joniji s pozivima u pomoć. Jonjani su nakon kratka savjetovanja stigli s velikim četama. Jonjani su se pojavili na Cipru, dok su Perzijanci, pošto su se lađama prevezli iz Kilikije, krenuli u Salaminu pješice; Feničani su opet svojim brodovljem plovili oko rta koji se naziva Ključevi Cipra.

109. Dok se to događalo, tirani Cipra sazovu jonske vojne zapovjednike i kažu im: »Ljudi Jonjani, mi Ciprani dajemo vam da birate s kim biste htjeli ratovati. Ako se želite na kopnu u bojnom redu nadmetati s Perzijancima, tada bi bio čas da se iskrcate s brodova i da se počnete razvrstavati za pješačku bitku, a da se mi ukrcamo na vaše brodove kako bismo se suprotstavljali Feničanima; a ako se više volite nadmetati s Feničanima, dobro, no u svakom slučaju vaša je dužnost, što god od toga odaberete, da djelujete tako da Jonija i Cipar, koliko je u vašoj moći, budu slobodni.« Na to su Jonjani odgovorili: »Zajednica Jonjana[68] poslala nas je da branimo more a ne zato da bismo Cipranima predali lađe i sami se sukobljavali s Perzijancima na kopnu; mi ćemo ovdje, gdje nam je određeno, pokušati valjano obaviti posao; no i vi morate, prisjetivši se svega što ste pretrpjeli u međanskom ropstvu, biti pravi junaci.«

110. Jonjani su tako odgovorili; zatim su Perzijanci stigli u salaminsku ravnicu, a kraljevi Ciprana počeli su postrojavati

[68] Riječ je o Panjoniju, spomenutom u I,141 i d.

ostale Ciprane nasuprot drugim vojnicima, dok su odabrane Salaminjane i stanovnike Sola postrojavali nasuprot Perzijancima. Nasuprot zapovjedniku Perzijanaca Artibiju stao je po vlastitu izboru Onesil.

111. Artibije je jahao na konju koji je bio naučen da se propinje ravno na teško naoružanog vojnika. Kad je Onesil to saznao — imao je, naime, štitonošu koji je rodom bio Karanin i koji je bio doista izvrstan u ratnim vještinama, a i inače veoma odlučan —, rekao je tom štitonoši: »Čujem da se Artibijev konj propinje uvis i da nogama i zubima ubija svakoga na koga navali. Ti, stoga, razmisli i odmah mi reci na koga hoćeš pripaziti i udariti, na konja ili na samog Artibija.« Njegov mu sluga na to odgovori: »O kralju, ja sam pripravan raditi i oboje, i jedno od toga, i uopće sve što mi ti zapovijedaš; ali reći ću ti što mi se čini da je u ovim okolnostima za tebe korisnije. Rekao bih da kralj i zapovjednik mora navaljivati na kralja i zapovjednika; ako svladaš nekog zapovjednika, velika je to slava za tebe, a ako on svlada tebe — ne dogodilo se! —, smrt od dostojna protivnika samo je polovična nesreća; nama slugama dolikuje da navaljujemo na druge sluge i na konja: njegove se vještine nemoj bojati, jer ti obećajem da se on neće više propinjati ni na kojeg čovjeka.«

112. To je rekao, a odmah nakon toga dva su se tabora počela boriti na kopnu i na moru. Na moru su Jonjani, držeći se junački, toga dana nadvladali Feničane, a među Jonjanima su se posebno istakli Samljani; na kopnu, kad je došlo do sukoba dviju vojski, razvila se borba izbliza. A s dvama se zapovjednicima dogodilo ovo: kad je Artibije na konju počeo navaljivati na Onesila, Onesil udari, prema dogovoru sa štitonošom, Artibija koji je na nj navaljivao; kad je konj krenuo nogama na Onesilov štit, u tom ga je času Karanin udario srpom i posjekao

konju noge. Artibije, zapovjednik Perzijanaca, pade na licu mjesta zajedno s konjem.

113. Dok su se drugi borili, Stesenor, samovladar Kurija, prijeđe na neprijateljsku stranu s prilično velikom četom. Za te se Kurijce priča da su argivski naseljenici. Čim su Kurijci prešli neprijatelju, odmah su jednako tako stali postupati i Salaminjani na bornim kolima. A kad se to dogodilo, Perzijanci su zadobili premoć nad Cipranima. Vojska se okrenula u bijeg, te su mnogi poginuli, a među njima i Onesil sin Hersisov, koji je pobunio Ciprane, i kralj Sola Aristokipar sin Filokiprov: to je onaj Filokipar kojega je Solon Atenjanin, kad je došao na Cipar, od svih tirana najviše uzvisio u svojim pjesmama.

114. Amatunćani su Onesilu, jer ih je opsjedao, odsjekli glavu i odnijeli je u Amatunt, te su je objesili iznad gradskih dveri, a dok je glava ondje visjela, pošto je već ostala šuplja, u njoj se naseli roj pčela i ispuni je saćem. Kad se to upravo tako dogodilo, Amatunćanima je bilo prorečeno (oni su, naime, pitali proročište u vezi s tom glavom) da skinu glavu i da je pokopaju, te da cijele godine prinose žrtve Onesilu kao heroju, pa će im se, budu li tako postupali, prilike poboljšati.

115. Amatunćani su na taj način postupali još i u moje vrijeme; no kad su Jonjani, koji su kod Cipra završili pomorsku bitku, saznali da je Onesil uništen i da su pod opsadom svi ciparski gradovi osim Salamine, a da su nju Salaminjani predali svojem bivšem kralju Gorgu, čim su to, dakle, Jonjani saznali, otplovili su prema Joniji. Od ciparskih gradova pod opsadom najdulje su se odupirali Soli, koje su Perzijanci zauzeli tek nakon pet mjeseci pošto su naokolo potkopali njihove zidine.

116. Ciprani su tako, nakon godinu dana slobode, ponovo porobljeni; a Dauris, koji je bio oženjen Darijevom kćerkom,

te Himej i Otan, još dva perzijska vojskovođe koji su također bili oženjeni Darijevim kćerima, pošli su u potjeru za Jonjanima koji su sudjelovali u pohodu na Sard, stjerali su ih na njihove brodove, pošto su ih svladali u bitki, i zatim su među sobom raspodijelili gradove, pa su ih razarali.

117. Dauris je krenuo na gradove na Helespontu i zauzeo je Dardan, a zauzeo je i Abid, Perkotu, Lampsak i Pes; svaki je od ovih gradova zauzimao u jednom danu, no dok je išao iz Pesa prema gradu Pariju, stigla je vijest da su Karani pristali uz Jonjane i pobunili se protiv Perzijanaca. On je napustio Helespont, pa je vodio vojsku na Kariju.

118. Na neki je način došla do Karana vijest o tome prije nego što je stigao Dauris. Kad su za to saznali, Karani su se počeli okupljati kod takozvanih Bijelih stupova i rijeke Marsije, koja teče iz područja Idrijade i utječe u Meandar. Pošto su se Karani okupili, javljali su se mnogi prijedlozi, a među njima je najbolji, čini mi se, bio onaj Piksodara sina Mausolova, čovjeka iz Kindije, koji je bio oženjen kćeri Sijenesisa, kralja Kiličana. Prema njegovu mišljenju trebalo je da Karani prijeđu Meandar i da se bore tako da im rijeka bude za leđima, zato da Karani ne bi mogli bježati i da, primorani ostati na mjestu, budu još srčaniji nego što su to po prirodi. No to mišljenje nije prevladalo, već ono prema kojem je bolje da Meandar bude za leđima Perzijancima nego njima samima, sasvim očito zato da se Perzijanci, ako krenu bježati i budu poraženi u sukobu, ne mogu povući nego da se utapaju u rijeci.

119. Kad su se Perzijanci pojavili i pošto su prešli preko Meandra, Karani su se sukobili s Perzijancima na rijeci Marsiji i s njima vodili dugotrajan i žestok boj, no na koncu su bili poraženi, jer je Perzijanaca bilo mnogo više. Poginulo je oko dvije tisuće Perzijanaca i oko deset tisuća Karana. Zatim su se

oni koji su se razbježali zatvorili u Labraundi, u svetištu Zeusa Vojnika, u veliku i posvećenu javorovu gaju. Jedino Karani, koliko nam je poznato, prinose žrtve Zeusu Vojniku. Pošto su se ondje zatvorili, vijećali su kako da se spase, da li će bolje učiniti ako se predaju Perzijancima ili ako sasvim napuste Aziju.

120. Dok su oni o tome vijećali, počeli su se pojavljivati, donoseći im pomoć, Milećani i njihovi saveznici. Tada Karani odustanu od onoga o čemu su prethodno vijećali i započnu se ponovo pripremati za ratovanje od početka. Dok su Perzijanci nadolazili, sukobe se s njima i u boju pretrpe još teži poraz nego prije; svi su imali velike gubitke, a najveće su pretrpjeli Milećani.

121. No kasnije su se Karani oporavili od tog poraza i obnovili su rat. Naime, saznali su da Perzijanci kreću s vojskom na njihov grad, pa su postavili zasjedu na putu kod Pedasa, a Perzijanci su noću upali u nju i bili su poubijani i oni sami i njihovi zapovjednici, Dauris, Amorg i Sisimak; zajedno s njima poginuo je i Mirs sin Gigov. Vođa te zasjede bio je Heraklid sin Ibanolisov, čovjek iz Milase.

122. Ti su Perzijanci ovako bili poubijani, a Himej, koji je i sam bio među onima što su pošli u potjeru za Jonjanima koji su sudjelovali u pohodu na Sard, krene na Propontidu i zauzme Kij u Miziji. Pošto ga je zauzeo, čim je saznao da je Dauris napustio Helespont i da ratuje u Kariji, i sam je ostavio Propontidu, te je vodio vojsku na Helespont, gdje je pokorio sve Eoljane u području Ilija, a pokorio je i Gergićane, koji su preostaci drevnih Teukrana. Sam je Himej, dok je pokoravao ove narode, umro od bolesti u Troadi.

123. On je tako završio svoj život, a Artafren, upravitelj Sarda, i Otan, treći od vojskovođa, dobiju zapovijed da vode vojnu na

Joniju i susjedne dijelove Eolije. U Joniji zauzmu Klazomenu, a u Eoliji Kimu.

124. Dok su osvajali te gradove, izašlo je na vidjelo da Aristagora Milećanin nije baš bio osobit junak, jer je on, koji je unio nemir u Joniju i zamislio ove velike događaje, kad je sve to gledao, razmišljao o bijegu; uz to, postalo mu je jasno da ne može nadvladati kralja Darija; zbog toga je sazvao svoje sudrugove u pobuni i s njima je vijećao, te im je govorio da bi im bilo bolje osigurati neko utočište budu li protjerani iz Mileta: ili bi ih odavde vodio na Sardiniju da osnuju naseobinu, ili u Mirkin u području Edonaca, koji je kao utvrdu podizao Histijej kad ga je od Darija dobio na dar. To ih je pitao Aristagora.

125. Hekatej sin Hegesandrov, povjesnik, bio je mišljenja da ne ide ni na jedno od tih dvaju mjesta već da podigne zidine na otoku Leru i da ondje miruje, bude li istjeran iz Mileta; kasnije će moći odavde krenuti i vratiti se u Milet.

126. Takav je bio Hekatejev savjet, no sam je Aristagora ponajviše bio sklon mišljenju da se ide u Mirkin. Milet je predao na upravljanje Pitagori, uglednu građaninu, a sam je uzeo sa sobom svakoga tko je htio poći, pa je plovio u Trakiju i ondje je zauzeo područje u koje je krenuo. Ipak, kad je odande izašao, njega samog i njegovu vojsku unište Tračani dok je opsjedao neki grad iz kojega su Tračani u toku primirja htjeli izaći.

ŠESTA KNJIGA POVIJESTI

1. Tako je skončao svoj život Aristagora, koji je pobunio Joniju, a Histijej, samovladar Mileta, kad ga je Darije pustio, našao se u Sardu. Kad je stigao iz Suze, Artafren, upravitelj Sarda, pitao ga je što misli zašto su se Jonjani pobunili; on je odgovorio da to ne zna i čudio se tim događajima kao da ne razumije baš ništa od tadašnjih okolnosti. No Artafren je vidio da se on pretvara, a točno je znao i uzroke pobune, pa reče: »Što se tiče tih događaja, Histijeju, stvari ovako stoje: tu si cipelu ti skrojio, a Aristagora ju je obuo.«

2. Artafren je to rekao o pobuni, a Histijej, koji se pobojao da je Artafrenu sve jasno, već je slijedeće noći bježao prema moru i tako je posve prevario kralja Darija: on, koji mu je obećao da će za nj pokoriti najveći otok, Sardiniju,[1] prihvatio je da bude vođa Jonjana u ratu protiv Darija. Ali kad je prešao na Hij, Hijani ga zarobe i okrive ga da protiv njih priprema prevrat na Darijev nagovor. Hijani su ga, ipak, pošto su saslušali cijelu priču, dakle i to da je on kraljev neprijatelj, pustili.

3. Zatim, kad su Jonjani pitali Histijeja zašto je s takvom revnošću preporučivao Aristagori da se odmeće od kralja, pa je tako zadao tolike jade Jonjanima, on im nikako nije iznosio

[1] V. V,106.

istinski razlog, nego im je govorio kako je kralj Darije bio odlučio da otjera Feničane i da ih naseli u Joniji, a Jonjane u Fenikiji, te da je zato slao one poruke. Kako kralj nije baš ništa od toga odlučio, Histijej je time samo plašio Jonjane.

4. Nakon toga Histijej je po glasniku Hermipu, čovjeku iz Atarneja, slao pisma nekim Perzijancima koji su bili u Sardu i koji su se s njim već prije dogovorili za ustanak. No Hermip pisma nije dao onima kojima su bila namijenjena, nego ih je nosio i uručio Artafrenu. A on, čim je shvatio sve što se događa, zapovjedi Hermipu da Histijejeve pošiljke preda onima kojima ih je i nosio, ali da njemu samom preda odgovore što će ih Perzijanci slati Histijeju. Kad je tako sve izašlo na vidjelo, Artafren je nakon toga poubijao mnoge Perzijance.

5. U Sardu je tako došlo do nemira, a kako su se Histijeju izjalovila ta očekivanja, na njegovu su ga vlastitu molbu Hijani prebacili u Milet. No Milećani su se rado riješili Aristagore i nisu nikako bili spremni primiti u zemlju drugog tiranina, jer su okusili slobodu. Kad je pala noć, Histijej se pokušavao silom vratiti u Milet, ali ga je neki Milećanin ranio u bedro. Kad je tako bio prognan iz vlastite domovine, vrati se natrag na Hij; odavde je, budući da nije uspijevao nagovoriti Hijane da mu daju brodovlje, prešao u Mitilenu i nagovorio je Lezbljane da mu daju lađe. Oni su ukrcali posadu na osam troveslarki i plovili su zajedno s Histijejom prema Bizantiju, pa ondje postave zasjedu iz koje su plijenili sve lađe osim onih koje su izjavile da su pripravne pokoravati se Histijeju.

6. Tako su postupali Histijej i Mitilenjani; a u samom Miletu očekivali su veliku pomorsku i kopnenu vojsku: naime, perzijski su vojskovođe objedinili čete i spojili ih u jedan tabor, pa su kretali na Milet, zanemarivši u tom trenutku ostale gradove. U pomorskim snagama Feničani su bili najpripravniji za bitke,

ali zajedno su s njima u pohodu sudjelovali i Ciprani, odnedavna pokoreni, te Kiličani i Egipćani.

7. Oni su, dakle, kretali u rat protiv Mileta i ostale Jonije, a Jonjani, budući da su to znali, slali su svoje predstavnike u Panjonij. Kad su stigli na to mjesto, nakon vijećanja donijeli su odluku da uopće ne prikupljaju kopnenu vojsku koja bi se suprotstavila Perzijancima, već da se sami Milećani brane zidinama, te da ukrcavaju posade na sve brodove, ne izostavivši ni jednu jedinu lađu, a kad ih ukrcaju, da se što prije počnu okupljati kod Lade kako bi Milet branili s mora; Lada je malen otok koji leži ispred grada Mileta.

8. Zatim su se Jonjani, pošto su popunili lađe posadama, pojavili, a s njima su bili Eoljani koji stanuju na Lezbu; bili su poredani ovako: istočno su krilo držali sami Milećani, koji su dali osamdeset lađa; do njih su bili Prijenjani s dvanaest lađa i Mijunćani s trima lađama, a do Mijunćana su bili Tejani sa sedamnaest lađa, dok su do Tejana bili Hijani sa stotinu lađa; zatim su redom slijedili Eritrejani i Fokejci, od kojih su Eritrejani davali osam lađa, a Fokejci tri; do Fokejaca su bili Lezbljani sa sedamdeset lađa; posljednji po redu su bili, držeći zapadno krilo, Samljani sa šezdeset lađa. Ukupan broj svih brodova iznosio je tri stotine pedeset i tri.

9. To su bili brodovi Jonjana, dok je zbroj barbarskih lađa bio šest stotina. Kad su one stigle blizu područja Mileta i kad se pojavila i cjelokupna kopnena vojska, vojskovođe Perzijanaca saznali su koliko je mnoštvo jonskih brodova, pa su se uplašili da ih neće biti u stanju svladati i da stoga neće moći zauzeti niti Milet ako ne budu imali premoć na moru, te da će se napokon izvrgnuti opasnosti da ih Darije nekako kazni. Budući da su tako razmišljali, sazvali su jonske tirane koje je Aristagora Milećanin svrgnuo s vlasti pa su stoga bili izbjeglice kod

Međana, a tada su sudjelovali u pohodu na Milet, — tê su ljude koji su bili ondje sazvali i govorili su im: »Ljudi Jonjani, neka se sada svatko od vas iskaže svojim dobročinstvima prema kraljevskoj kući; svaki pojedinac neka pokuša odcijepiti svoje građane od ostatka savezničke vojske. Razlažite im i obećajte da im se neće dogoditi nikakva neugodnost zbog pobune, te da im neće biti spaljena ni svetišta ni njihove kuće, niti će biti izvrgnuti strožem postupku nego dosad; ne budu li tako postupili i budu li po svaku cijenu krenuli u bitke, recite im kroz prijetnje što će ih zadesiti: poraženi u boju, bit će pretvoreni u roblje, njihove ćemo sinove uškopiti, njihove ćemo kćeri protjerati u Baktru,[2] a njihovu ćemo zemlju predati drugima.«

10. Oni su tako govorili, a tirani Jonjana noću su razašiljali poruke, i svaki se od njih obraćao svojim građanima. No Jonjani do kojih su te poruke uopće prispjele pokazivali su tvrdoglav prkos i nisu pristajali na izdaju, a svaki je grad smatrao da su Perzijanci takvu poruku slali jedino njemu. To se zbilo upravo nakon dolaska Perzijanaca pred Milet.

11. Pošto su se Jonjani okupili kod Lade, počeli su sazivati skupštine, i na njima su zborili mnogi, a među njima i zapovjednik Fokejaca Dionizije, koje je govorio ovako: »Nalazimo se, ljudi Jonjani, na oštrici mača: ili ćemo biti slobodni ili robovi, i to robovi bjegunci; ako ste pripravni podnositi teškoće, ovog vam trenutka predstoje napori, ali ćete moći, svladavši protivnike, biti slobodni; a ako budete iskazivali mlitavost i nedostatak stege, nema za vas, mislim, nikakve nade da ćete izbjeći kaznu zbog toga što ste se odmetnuli od kralja. No slušajte me i imajte u mene povjerenja: ja vam, ako bogovi budu

[2] Kako je Baktra bila na krajnjem istoku Perzijskog Carstva, ovaj izraz zapravo znači: »na kraj svijeta«.

pravični, obećavam da neprijatelji neće ni zametnuti bitku s nama ili da će, budu li je zametnuli, biti posve poraženi!«

12. Kad su to saslušali, Jonjani su se predali u ruke Dioniziju. A on je svaki put izvodio lađe u povorci, pa ih je redao jednu uz drugu, te je, da bi izvježbao veslače, propuštao jedne lađe da plove kroz redove drugih[3] i mornare je zadržao pod punom ratnom spremom, dok je ostatak dana lađe držao usidrene i tako je čitav dan Jonjanima zadavao napore. Jonjani su ga slušali sedam dana i izvršavali su njegove zapovjedi, a nakon toga, budući da nisu bili navikli na tolike napore i da su ih teškoće i žega umorili, započnu jedni drugima govoriti: »Koje smo to božanstvo uvrijedili da doživljavamo ovakvu sudbinu? Mora da smo poludjeli i sišli s uma kad smo se predali u ruke ovom vjetrogonji Fokejcu koji raspolaže sa samo tri lađe; otkad nas je preuzeo, muči nas nepodnošljivim mukama, i mnogi su se od nas već i razboljeli, a mnoge to isto očekuje; bolje nam je umjesto ovih nevolja pretrpjeti bilo što drugo, pa i dočekati ropstvo koje nam se sprema, ma kakvo bilo, radije nego da podnosimo sadašnje muke. Ma hajde, nemojmo ga ubuduće slušati!« Tako su kazali, i od tog ga trenutka više nitko nije htio slušati, već su, kao da su kopnena vojska, podigli šatore na otoku i uživali u hladu, te se nisu željeli ukrcavati na brodove niti vježbati na moru.

13. Kad su zapovjednici Samljana saznali što se događa kod Jonjana — a kako im je već prije Eak sin Silosontov slao po nalogu Perzijanaca one poruke s molbama da napuste savez s Jonjanima — i kad su Samljani s jedne strane vidjeli kako među

[3] Dionizije je s flotom uvježbavao dva osnovna borbena manevra: izlazak u bitku, pri kojem su lađe plovile u povorci jedna za drugom, a zatim bi se svrstale u jedan red dodirujući se bokovima, te probijanje neprijateljskih redova tako da se proplovi kroz njih.

Jonjanima vlada velik nedostatak bilo kakve stege, a s druge su strane jasno razabirali da im je nemoguće svladati kraljevu moć, počeli su prihvaćati Eakove preporuke, jer su dobro znali da ih, čak i kad bi sada brodovlje pobijedilo Darija, čeka drugo, pet puta veće. Čim su opazili, dakle, da Jonjani odbijaju obavljati svoje dužnosti, uzmu to kao izgovor, jer su mislili da je korisnije sačuvati vlastita svetišta i domove. A Eak, čije su preporuke prihvaćali, bio je sin Silosonta sina Eakova i tiranin na Samu kojemu je Milećanin Aristagora oduzeo vlast kao i drugim tiranima u Joniji.

14. Kad su im tada Feničani počeli ploviti ususret, i Jonjani su izvodili svoje lađe u borbenom poretku. A kad su bili blizu jedni drugima i počeli se sukobljavati, ne mogu točno napisati koji su se od Jonjana tada pokazali kukavicama ili junacima u toj bitki na moru: oni se, naime, među sobom optužuju. Priča se da su Samljani, kako su se dogovorili s Eakom, podigli jedra i otplovili iz bojnoga reda za Sam, izuzev jedanaest lađa. Njihovi su zapovjednici ostali i borili su se, ne pokoravajući se nalogu vojskovođa: zajednica Samljana donijela je odluku da zbog toga čina njihova imena zajedno s imenima njihovih očeva budu urezana na počasni stup na glavnom trgu. Kad su Lezbljani vidjeli da uzmiču oni čije su lađe bile do njihovih, postupali su jednako kao i Samljani; i većina je Jonjana postupala na jednak način.

15. Među onima koji su ostali u bitki na moru najteže su gubitke imali Hijani, jer su izvodili sjajna djela i nisu htjeli biti kukavice; oni su, kako sam već prije kazao, davali sto lađa, a na svakoj od njih bila je posada od četrdeset mornara, sastavljena od odabranih građana; kad su vidjeli da ih mnogi saveznici izdaju, smatrali su da ne bi bilo pravo da budu jednaki tim kukavicama, pa su ostali s malobrojnim saveznicima i borili su

se tako da su probijali neprijateljske redove sve dok nisu, pošto su zarobili mnoge protivničke lađe, izgubili većinu vlastitih.

16. Hijani su se na preostalim brodovima povlačili na svoje područje, a one hijske lađe koje su bile onesposobljene zbog oštećenja, budući da su ih neprijatelji slijedili, izbjegnu prema Mikali. Ondje su lađe izvukli na suho i ostavili ih na licu mjesta, a sami su se pješice kretali po kopnu. Kad su Hijani ušli, tako napredujući, u područje Efeza — a stigli su ondje noću i dok su žene slavile tesmoforije[4] —, Efežani, koji nisu bili čuli što se dogodilo s Hijanima, pošto su vidjeli vojsku kako upada u njihov kraj, pomislili su da su to zacijelo razbojnici koji dolaze po njihove žene, pa je sav narod krenuo u pomoć i počeo ubijati Hijane.

17. Oni su, dakle, ginuli u tim nesretnim događajima; kad je Dionizije Fokejac saznao da je jonska sila propala, zarobio je tri protivničke lađe, ali nije plovio prema Fokeji, jer mu je bilo sasvim jasno da bi i on bio porobljen zajedno s cijelom Jonijom: stoga je istoga trena odlučio ploviti prema Fenikiji i ondje je potopio nekoliko trgovačkih brodova, dočepao se velikog blaga, pa je plovio prema Siciliji, te je odande kao gusar napadao Kartažane i Tirsence, a nikada nikoga od Grka.

18. Pošto su Perzijanci u pomorskoj bitki pobijedili Jonjane, opsjedali su Milet s kopna i s mora, potkopavali su njegove zidine i dovodili najrazličitije sprave, te su ga zauzeli u cijelosti u šestoj godini od izbijanja Aristagorina ustanka;[5] porobili su grad tako da se njegov nesretan usud posve podudarao s proročanstvom izrečenim u vezi s Miletom.

[4] V. II,171 i ondje bilj. 118.

[5] Tj. 494. g. pr.n.e.

19. Naime, kad su Argivci pitali proročište u Delfima o spasu vlastita grada, dobili su kao odgovor zajedničko proročanstvo, koje se djelomično ticalo samih Argivaca, a u dodatku se odnosilo na Milećane. Dio koji se tiče Argivaca spomenut ću onda kad u svojem pripovijedanju dođem na to,[6] a ono što je bilo prorečeno Milećanima, premda nisu bili ondje prisutni, glasilo je ovako:

Jednom ćeš, Milete, i ti što smišljaš nesretna djela
Mnogima postati gozba i bit ćeš im uzdarje sjajno,
Tvoje će žene prati dugokosim ljudima noge,
Hram u Didimi naš će tad drugima biti na brizi.

Upravo se to tada dešavalo Milećanima, jer su većinu muškaraca ubijali Perzijanci koji nose duge kose, a žene i djeca postajali su roblje, dok je svetište u Didimi, s hramom i proročištem, bilo opljačkano i zapaljeno. Blago koje se nalazilo u tom svetištu nerijetko sam spomenuo na drugim mjestima u svojem pripovijedanju.[7]

20. Odande su Milećane koje su žive pohvatali vodili u Suzu. Kralj Darije nije im nanio nikakvo drugo zlo nego ih je naselio na obalama mora koje se zove Crveno, u gradu Ampi, pokraj kojega teče rijeka Tigris i utječe u more. Od miletskog su područja sami Perzijanci držali okolicu grada i dolinu, a gorske su predjele predali kao imovinu Karanima iz Pedasa.

21. Pošto su Milećanima Perzijanci nanijeli takvu nevolju, nisu im mogli uzvratiti jednakom mjerom Sibarićani, koji su, lišeni vlastita grada, nastavali Laj i Skidar. Naime, kad su Krotonjani zauzeli Sibaris, svi su odrasli Milećani obrijali glave i iskazivali

[6] V. VI,77.
[7] V. I,92 i V,36.

su veliku bol, jer su ta dva grada bila međusobno povezana najjačim savezom prijateljstva koji nam je poznat. Sasvim je drugačije bilo kod Atenjana: oni su posve jasno pokazali kako silno žale zbog zauzeća Mileta, i to na mnoge načine, između ostalog i time što je Frinih sastavio dramu »Zauzeće Mileta«, a kad ju je izveo, gledalištu su navrle suze, pa je Frinih bio kažnjen s tisuću drahmi zato što je podsjetio na domaće nevolje, i bilo je određeno da se ta drama više nikada ne izvodi.[8]

22. Tako su Milet napustili Milećani; a onim Samljanima koji su nešto posjedovali nikako se nije sviđao postupak njihovih zapovjednika prema Međanima, pa su odmah nakon bitke na moru vijećali i odlučili da plove, prije nego što im se u zemlju vrati samovladar Eak, u neku naseobinu i da ne ostaju i budu robovi Međanima i Eaku. U isto su to vrijeme stanovnici Zankle na Siciliji slali glasnike u Joniju i pozivali Jonjane u Kalaktu, jer su htjeli ondje osnovati jonski grad; to mjesto koje se zove Kalakta nalazi se na Siciliji, i to na onom dijelu Sicilije koji gleda prema Tirseniji. Na njihov su se poziv od Jonjana odazvali jedino Samljani, a s njima i izbjeglice iz Mileta.

23. Na tome im se putovanju dogodilo nešto ovakvo: Samljani koji su plovili prema Siciliji našli su se u Epizefirskim Lokrima, a stanovnici Zankle i njihov kralj, koji se zvao Skit, opsjedali su neki sicilski grad koji su htjeli zauzeti. Kad je za to saznao samovladar Regija Anaksilaj, koji je tada bio u sukobu sa stanovnicima Zankle, dođe na razgovor sa Samljanima i počne ih nagovarati da svakako kažu zbogom Kalakti, prema kojoj su plovili, i da osvoje Zanklu, budući da je grad bio pust. Samljani su to prihvatili i osvojili su Zanklu, pa njezini stanovnici, kad

[8] 492. g. pr.n.e.: još i tada su Atenjani, dakle, pad Mileta smatrali svojom vlastitom, »domaćom« nesrećom. Frinih je kažnjen kaznom koja je vrijedila 4,37 kg srebra.

su spoznali da je njihov grad osvojen, krenu mu u pomoć, a slali su poziv i Hipokratu, tiraninu Gele, jer im je on bio saveznik. No kad im je Hipokrat s vojskom došao u pomoć, baci u okove Skita, samovladara Zankle, zato što je izgubio svoj grad, i njegova brata Pitogena, te ih pošalje u grad Inik, a ostale stanovnike Zankle izda pošto se tako dogovorio sa Samljanima i razmijenio s njima zakletve. U naknadu za to Samljani su mu kazali da će oni sami uzeti polovicu od sve pokretne imovine i robova, i to onu koja je u gradu, a da će sve na poljima dobiti Hipokrat. Većinu je stanovnika Zankle on sam držao u okovima kao robove, a tri stotine njihovih prvaka dao je Samljanima da ih ubiju. No Samljani nisu to uradili.

24. Skit, samovladar Zankle, pobjegne iz Inika u Himeru, a iz nje prijeđe u Aziju i dođe kralju Dariju. Darije ga je smatrao najčasnijim od svih ljudi koji su k njemu došli iz Grčke; naime, on je, pošto je izmolio to od kralja, otišao na Siciliju i ponovo se sa Sicilije vratio kralju, pa je umro u Perziji u dubokoj starosti kao bogat čovjek. A Samljani su se, oslobodivši se Međana, bez ikakve muke domogli prekrasnog grada Zankle.

25. Nakon pomorske bitke za Milet Feničani su, jer su im to zapovjedili Perzijanci, vodili na Sam Eaka sina Silosontova, budući da ih je mnogo zadužio i učinio im je velike usluge; i jedino Samljanima od svih onih koji su se odmetnuli od Darija, zbog toga što su njihove lađe napustile bitku, ni grad ni svetišta nisu bili spaljeni. Pošto je Milet pao, ubrzo su Perzijanci zauzeli i Kariju, i neke su gradove pridobili milom, a druge su pokorili silom.

26. To se upravo tako događalo, a Histijej Milećanin, koji je bio ispred Bizantija i ondje je zarobljavao jonske tovarne lađe koje su isplovljavale iz Crnog mora, dobije vijest o tome što se zbilo s Miletom. Svoje poslove na Helespontu prepusti Bisaltu

sinu Apolofanovu iz Abida, a sam je s Lezbljanima plovio prema Hiju i sukobio se sa stražom Hijana koja ga nije propuštala kod mjesta zvanog Kela u području Hija. Mnoge je od njih poubijao, a preostale je Hijane, jer su oni već i tako bili oslabljeni nakon one pomorske bitke, Histijej s Lezbljanima svladao iz uporišta Polihne na Hiju.

27. Uobičajeno je da se nekako najavi ako se nekom gradu ili narodu mora dogoditi velika nesreća: i Hijani su prije ovih zbivanja dobili velika znamenja. S jedne strane, kad su poslali u Delfe kor od stotinu mladića, samo su se dvojica od njih vratila kući, a devedeset osmoricu odnijela je kuga kojom su se zarazili; s druge strane, u to isto vrijeme, neposredno prije pomorske bitke, u gradu je na djecu koja su bila u školi pao krov, pa je od stotinu i dvadesetero djece preživjelo tek jedno jedino dijete. Takva im je znamenja bog pokazao unaprijed, i nakon toga snašla ih je bitka na moru i bacila grad na koljena, a poslije te bitke pojavio se i Histijej s Lezbljanima: kako su Hijani bili već oslabljeni, lako ih je pokorio.

28. Odavde je Histijej vodio vojsku na Tas, a imao je sa sobom mnogo Jonjana i Eoljana. No dok je opsjedao Tas, stigne mu vijest da Feničani iz Mileta kreću brodovljem protiv ostale Jonije. Kad je to čuo, ostavi Tas neosvojen, a sam se počeo vraćati na Lezb s cijelom vojskom. Kako je vojska gladovala, s Lezba prijeđe prijeko na kopno s namjerom da požanje žito iz Atarneja, što ga je ondje bilo, i ono iz doline Kaika, koje je pripadalo Mižanima. U tim područjima nekim se slučajem upravo tada nalazio Harpag, čovjek Perzijanac, zapovjednik velike vojske, i on je na njih navalio kad su se iskrcali, pa je samog Histijeja zarobio živa, a većinu je njegove vojske uništio.

29. Histijej je živ pao u zarobljeništvo ovako: dok su se Grci borili s Perzijancima kod Malene u području Atarneja, dugo su

vremena odolijevali, no na koncu je krenula konjica i napala Grke; ta je konjica, dakle, bila zaslužna za pobjedu, a kad su se Grci dali u bijeg, Histijej je polagao nadu u to da ga kralj neće ubiti zbog ove sadašnje njegove krivice, pa je poduzeo, da bi spasio život, ovo: kad ga je u bijegu sustizao neki Perzijanac, te ga je uhvaćena htio probosti, počne govoriti perzijski i predstavljati se kao Histijej Milećanin.

30. Da je tada, kad je bio zarobljen, bio odveden kralju Dariju, ne bi, vjerujem, doživio nikakvu nesreću i kralj bi mu oprostio krivicu; no upravo zbog toga i zato da ne bi, ako bi se izvukao, stekao ponovo ugled kod kralja, Artafren, upravitelj Sarda, i Harpag, koji ga je uhvatio, čim je Histijej stigao kao zarobljenik u Sard, nabiju njegovo tijelo na kolac, a glavu mu balzamiraju i odnesu kralju Dariju u Suzu. Kad je Darije to saznao, predbacio im je što su tako postupili i što mu ga nisu živa doveli pred oči, te im je naredio da Histijejevu glavu operu i lijepo urede, pa da je sahrane kao glavu čovjeka koji je učinio velike usluge i njemu samome i Perzijancima.

31. Tako su se završila zbivanja u vezi s Histijejom; a pomorska je perzijska vojska provela zimu u okolici Mileta, te je slijedeće godine ponovo isplovila i lako je zauzimala otoke koji leže pred kopnom, Hij, Lezb i Tened. Kako bi zauzeli neki od otoka, barbari bi redom u njima, dok su ih osvajali, hvatali njihove stanovnike kao da to čine mrežom. A to hvatanje izgleda ovako: ljudi se međusobno uhvate za ruke i hodaju skroz, počevši od mora na sjeveru do onoga na jugu, a zatim prolaze i cijelim otokom i love ljude. Na isti su način osvajali i jonske gradove na kopnu, samo što nisu ljude hvatali »mrežom«, jer ondje to nije bilo moguće.

32. Tada su perzijski zapovjednici ostvarili prijetnje kojima su bili zaprijetili Jonjanima koji su im se suprotstavljali na bojnom

polju. Čim su zavladali gradovima, odabirali su najnaočitije momke, škopili su ih i pretvarali ih od pravih muškaraca u uškopljenike, a najljepše su djevojke odvlačili kralju; tako su postupali i palili su gradove zajedno sa svetištima. Na taj su način Jonjani treći put pali u ropstvo: prvi put u liđansko, a zatim dvaput za redom u perzijsko.

33. Kad je odlazila iz Jonije, pomorska je vojska zauzimala sve što se nalazi s lijeve strane onome tko uplovljava u Helespont; naime, područje na desnoj strani Perzijanci su već bili pokorili s kopna.[9] U Evropi su to ova mjesta na Helespontu: Hersonez, na kojem se nalaze brojni gradovi, Perint, utvrđena mjesta u Trakiji, te Selimbrija i Bizantij. Bizantijci i Halkedonjani, koji stanuju njima nasuprot, nisu ni dočekali da Feničani doplove, nego su napustili vlastita područja i odlazili su prema unutrašnjim predjelima Crnoga mora, te su ondje osnovali grad Mesambriju; Feničani su navedene krajeve spalili, te su krenuli prema Prokonezu i Artaci, pa kad su predali ognju i njih, ponovo su plovili na Hersonez da bi osvojili i preostale gradove, koje u prethodnom pohodu nisu opustošili. Na Kizik nisu uopće ni navalili s lađama, jer su sami Kizičani već prije pohoda Feničana priznali kraljevu vlast, pošto su sklopili sporazum s Ebarom sinom Megabazovim, upraviteljem u Daskiliju. Feničani su pokorili sve ostale gradove osim Kardije.

34. Dotad je tim gradovima vladao Miltijad sin Kimona sina Stesagorina, a prije se te vlasti domogao Miltijad sin Kipselov na ovaj način: taj su dio Hersoneza držali trački Dolonci. A te su Dolonce u ratu potisnuli Apsinćani, pa su oni poslali svoje vladare u Delfe da postave pitanje u vezi s ratom. Pitija im je odgovorila neka vode u svoju zemlju kao osnivača naseobine

[9] V. V,117.

onoga tko ih, kad budu izlazili iz svetišta, prvi pozove u goste. I Dolonci su išli svetim putem[10] i prolazili kroz krajeve Fokiđana i Beoćana: kako ih nitko nije pozivao, krenu prema Ateni.

35. U Ateni je u to vrijeme svu vlast imao Pisistrat, ali vrlo je ugledan bio i Miltijad sin Kipselov koji je potjecao iz kuće koja je držala četveropreg, a od davnine je bio Eakov potomak i porijeklom s Egine, dok je Atenjaninom postao kasnije, tek kad je Filej sin Ajantov prvi iz te kuće dobio atensko građansko pravo. Taj je Miltijad sjedio pred vratima svojeg doma i gledao kako prolaze Dolonci odjeveni u tuđinsku odjeću i s kopljima u rukama, pa ih je glasno zazvao i, kad su mu se približili, počeo je ih pozivati da svrate k njemu i da se pogoste. Oni su to prihvatili i, pošto ih je ugostio, objašnjavali su mu cijelo ono proročanstvo, a kad su mu ga objasnili, molili su ga da i on sluša boga. Te su riječi, kad ih je saslušao, odmah uvjerile Miltijada, jer je bio sit Pisistratove vlasti i želio je otići odande. Smjesta je otputovao u Delfe da upita proročište smije li činiti ono za što su ga Dolonci molili.

36. Budući da mu je i Pitija to isto preporučivala, Miltijad sin Kipselov, koji je prije toga bio pobjednik u trkama četveroprega u Olimpiji, uzme sa sobom sve Atenjane koji su htjeli sudjelovati u pohodu, krene na plovidbu zajedno s Doloncima i zauzme onu zemlju; a oni koji su ga ondje doveli izaberu ga za tiranina. On je prije svega zidom ogradio Hersoneški tjesnac od grada Kardije do Paktije zato da im Apsinćani ne bi mogli nanositi štetu ako budu upadali u njihovo područje. Na tom mjestu tjesnac mjeri trideset i šest stadija, a od tjesnaca dalje prema unutrašnjosti dužina je čitava Hersoneza četiri stotine i dvadeset stadija.[11]

[10] Tj. putem koji je vodio od Delfa do Eleusine.

[11] Širina iznosi nešto manje od 7 km, a dužina oko 80 km.

37. Pošto je Miltijad ogradio zidom Hersoneški tjesnac i na taj način zapriječio Apsinćane, od ostalih je naroda najprije zaratio s Lampsačanima; Lampsačani mu postave zasjedu i živa ga zarobe. No Miltijad je uživao ugled kod Lidanina Kreza, pa kad je Krez saznao za njegovo zarobljavanje, preko poslanika je slao poruke Lampsačanima da oslobode Miltijada: ne budu li to učinili, prijetio im je da će ih iskorijeniti kao omorike. Lampsačani su se dvoumili razmišljajući što zapravo znače riječi kojima im je Krez zaprijetio, dakle, da će ih iskorijeniti kao omorike, dok napokon netko od starijih ljudi nije shvatio bit i rekao po istini da jedino omorika od svih stabala, jednom posječena, više ne pušta izdanke nego propada posve uništena.[12] Budući da su se Lampsačani pobojali Kreza, oslobodili su i pustili Miltijada.

38. Tako on izbjegne nevolju uz Krezovu pomoć, ali je kasnije umro bez djece, a vlast i svoje bogatstvo predao je Stesagori sinu Kimona, svojega brata po majci. Njemu samom mrtvome Hersonežani prinose žrtve, kao što je običaj za osnivača grada, i održavaju konjičko i hrvačko natjecanje, na kojem nijednom Lampsačaninu nije dopušteno sudjelovati. Za vrijeme rata protiv Lampsačana i Stesagoru je zadesila smrt a da nije imao djece: ubio ga je udarcem sjekire u glavu u gradskoj vijećnici neki čovjek, koji je tobože bio prebjeg a zapravo mu je bio veoma ogorčen neprijatelj.

39. A kad je i Stesagora ovako završio život, tada su Pisistratovi potomci uputili na troveslarki Miltijada sina Kimonova i brata poginulog Stesagore da preuzme u svoje ruke vlast na Hersonezu, jer su već i prije u Ateni s njim dobro postupali, kao da

[12] Prema tumačenjima komentatora Krezova se prijetnja zasniva na igri riječi, jer je drevno ime Lampsaka bilo *Pityóessa* »Omorikin Grad«.

ne znaju jasno kako mu je umro otac, no o tom ću događaju pripovijedati na drugom mjestu.[13] Kad je Miltijad stigao na Hersonez, zadržavao se u kući, pod izlikom da odaje počast bratu Stesagori. Kako su Hersonežani to znali, sakupili su se odasvud iz svih gradova najugledniji ljudi i svi su u zajedničkoj povorci došli da mu izraze sućut, a on ih je bacio u okove. Miltijad je tako vladao Hersonezom i uzdržavao je pet stotina najamnika, a oženio se Hegesipilom kćerkom Olora, kralja Tračana.

40. Tek što je taj Miltijad sin Kimonov došao na Hersonez, po dolasku su mu se počele događati nove nevolje, teže od onih koje su mu se ranije dešavale. Naime, dvije je godine prije toga bježao pred Skitima, jer su se Skiti nomadi, koje je na to potaknuo kralj Darije, udružili i prodrli sve do Hersoneza. Miltijad nije sačekao njihov napad već je bio izbjeglica s Hersoneza, sve dok se Skiti nisu povukli, a Dolonci ga doveli natrag. To se, dakle, zbilo dvije godine prije ovih događaja.

41. A tada, kad je saznao da su Feničani na Tenedu, ukrcao je sve svoje blago na pet troveslarki i plovio je prema Ateni. Krenuo je iz grada Kardije i plovio je kroz Crni zaljev; prolazio je mimo Hersoneza kad su ga Feničani opkolili i napali. Sam se Miltijad s četirma lađama skloni na Imbar, a petu su mu lađu zarobili Feničani koji su ga proganjali. Slučajno je zapovjednik te lađe bio najstariji od Miltijadovih sinova, Metioh, kojemu majka nije bila kći Olora Tračanina nego neka druga žena. Baš njega su zarobili Feničani zajedno s lađom, pa kad su saznali da je on Miltijadov sin, odveli su ga pred kralja, vjerujući da će im on iskazati veliku zahvalnost, jer je upravo Miltijad iznio pred Jonjanima svoje mišljenje i predlagao im neka slušaju Skite

[13] V. VI,103.

onda kad su ih Skiti molili da rastave most i da plove natrag u svoju domovinu. Ali Darije, kad su mu Feničani doveli Metioha sina Miltijadova, nije ni na koji način naškodio Metiohu već ga je obdario mnogim dobrima: dao mu je, naime, i kuću, i imanje, i ženu Perzijanku, koja mu je rodila djecu što su se smatrala Perzijancima. A Miltijad je s Imbra stigao u Atenu.

42. I te godine[14] Perzijanci više nisu uradili ništa što bi pridonosilo razmiricama s Jonjanima, već se toga ljeta zbilo nešto vrlo korisno za Jonjane: Artafren, upravitelj Sarda, sazvao je predstavnike gradova i natjerao je Jonjane da međusobno sklope ugovore kako bi svoje nesuglasice rješavali na zakonit način i kako se ne bi međusobno plijenili i porobljavali. Natjerao ih je da tako postupaju i izmjerio je njihova područja u parasangama — kako Perzijanci nazivaju trideset stadija —,[15] pa kad ih je izmjerio, svakome je od njih razrezao porez koji, na osnovi veličine područja, plaćaju od onoga vremena sve do danas upravo tako kako im je odredio Artafren; a bio im je razrezao poreze gotovo u istoj količini kakvu su i prije plaćali.[16]

43. To im je donijelo mir; no početkom proljeća, pošto je kralj otpustio ostale vojskovođe, Mardonije sin Gobrijin počeo je silaziti prema moru na čelu veoma velike kopnene vojske i s velikom pomorskom vojskom, a bio je još u mladićkoj dobi i odnedavna oženjen Artozostrom, kćerkom kralja Darija. Kad se zajedno s vojskom Mardonije zatekao u Kilikiji, sam se ukrcao na brod i plovio je s ostalim brodovima, a kopnenu su vojsku drugi zapovjednici vodili prema Helespontu. Ploveći uz obale Azije, Mardonije je stigao u Joniju, i tu ću ispričati nešto

14 Tj. 493. g. pr.n.e.
15 Tj. oko 5,5 km.
16 Kako im je bio odredio Darije, v. III,89.

što će veoma začuditi one Grke koji ne vjeruju da je Otan obrazlagao onoj sedmorici Perzijanaca kako je neophodno uspostaviti vlast naroda u Perziji:[17] naime, Mardonije je svrgnuo sve tirane Jonjana i postavljao je narodne vlasti po gradovima. Pošto je to uradio, žurio se prema Helespontu. Kad je okupio veliko mnoštvo lađa, prikupio je i veliku kopnenu vojsku, pa su brodovima prešli Helespont i prolazili su kroz Evropu, a kretali su prema Eretriji i Ateni.

44. Ti su im gradovi služili samo kao izgovor za pohod, ali zapravo su imali na umu da pokore što je moguće više grčkih gradova, pa su uz pomoć brodovlja pokorili stanovnike Tasa koji im se nisu ni mrve suprotstavljali, a istovremeno su kopnenom vojskom pretvorili u roblje sve Makedonce i pridodali ih onima kojima su već otprije vladali; svi narodi do Makedonaca već su im bili podložni. S Tasa su prešli na drugu stranu, pa su plovili uz kopno sve do Akanta, a iz Akanta kao polazišta počeli su oplovljavati Atos. Dok su ga oplovljivali, sruči se na njih sa sjevera snažna bura koja im nije dozvoljavala plovidbu i poigra se užasno njima, jer je mnoge brodove odbacivala prema Atosu. Priča se da je bilo uništeno oko tri stotine lađa i više od dvadeset tisuća ljudi; kako je more oko Atosa prepuno morskih zvijeri, te su zvijeri neke proždirale, drugi su se razbijali o stijene, a oni koji nisu znali plivati, pogibali su zbog toga, dok su ostali umirali od hladnoće.

45. To je doživljavala pomorska vojska, a na Mardonija i kopnenu vojsku koja je logorovala u Makedoniji noću navale trački Brižani; Brižani mnoge ubiju, a samog Mardonija rane. Ipak, ni tako nisu uspjeli izbjeći perzijsko ropstvo, jer se Mardonije nije povukao iz njihovih krajeva prije no što je

[17] V. III,70 i d.

zavladao nad njima. Kad je i njih pokorio, vodio je vojsku natrag, jer je u sukobu s Brižanima njezin kopneni dio imao teške gubitke, a pomorski još veće oko Atosa. I tako se ova vojna, nakon sramotnog neuspjeha u borbi, povukla natrag u Aziju.

46. Slijedeće je godine Darije najprije Tašanima, koje su njihovi prvi susjedi lažno optužili da snuju ustanak, poslao glasnika s naredbom da ruše zidine i šalju svoje lađe u Abderu. Tašani su, kad su bili pod opsadom Histijeja Milećanina, budući da su imali goleme prihode, od toga novca gradili ratne brodove i podizali vrlo moćne zidine. Prihode su dobivali s kopna i iz rudnika. Iz rudnika zlata kod Skapte Hile pristizalo im je ukupno osamdeset talanata, a iz onih na samom Tasu nešto manje od toga, ali ipak toliko mnogo da su Tašani, koji su bili oslobođeni poreza na poljoprivredne prinose, obično imali prihode s kopna i iz rudnika u visini od dvije stotine talanata godišnje, a kad su bili najviši, i tri stotine.[18]

47. Svojim sam očima vidio te rudnike, a daleko su najčudesniji od njih oni što su ih pronašli Feničani koji su pod vodstvom Tasa naselili ovaj otok, koji sada nosi ime po tome Feničaninu Tasu. Ti fenički rudnici nalaze se na Tasu između područja po imenu Eniri i Keniri, nasuprot Samotraki, gdje je jedno veliko brdo bilo cijelo isprevrtano za vrijeme istraživanja za rudnik. To je upravo tako, a Tašani su po kraljevu nalogu srušili svoje zidine i poslali su sve lađe u Abderu.

48. Nakon toga Darije je stavljao na kušnju Grke zato da vidi što oni imaju na umu, da li namjeravaju ratovati s njime ili mu

[18] U običnim godinama to je iznosilo oko 5200 kg, a u najboljima 7800 kg, od čega su rudnici u Skapti Hili (»Iskopanoj Šumi«) donosili preko 2000 kg zlata.

se predavati. Stoga je razašiljao glasnike, rasporedivši jedne na jednu a druge na drugu stranu po cijeloj Grčkoj, s naredbom da zahtijevaju zemlju i vodu za kralja.[19] Te je glasnike slao u Grčku, a druge je razašiljao po gradovima uz obalu koji su mu plaćali danak s nalogom da grade ratne lađe i skele za prijevoz konja.

49. Oni su to pripremali, dok je glasnicima koji su došli u Grčku većina stanovnika kopna dala ono što je od njih tražio Perzijanac, a isto tako i svi stanovnici otoka kojima su stigli s takvim zahtjevom. Među ostalim otočanima koji su davali zemlju i vodu Dariju bili su i Eginjani. Tek što su oni to uradili, napadnu ih Atenjani, jer su smatrali da su Eginjani donijeli odluku protiv njih kako bi zajedno s Perzijancima ratovali s njima, te su taj povod rado prihvatili da bi, odlazeći u Spartu, optuživali Eginjane kako su svojim činom izdali Grčku.

50. Potaknut tom optužbom, Kleomen sin Anaksandridin, spartanski kralj, prijeđe na Eginu u želji da pohvata najveće krivce među Eginjanima. Kad ih je pokušavao uhvatiti, drugi su mu se Eginjani suprotstavljali, a među njima osobito Krij sin Polikritov, koji mu je kazao da neće odvesti nekažnjeno nijednog Eginjanina, jer ovo ne radi na osnovi zajedničke odluke Spartanaca već nagovoren novcem Atenjana; inače bi došao s drugim spartanskim kraljem da hvata krivce. Tako je govorio na osnovi pisma što ga je dobio od Demarata.[20] Kad je Kleomen odlazio s Egine, pitao je Krija kako se zove, a on mu je rekao svoje ime; na to mu je Kleomen kazao: »Već sada, ovne,[21] obloži mjeđu svoje rogove, jer ćeš se sukobiti s velikom nevoljom!«

[19] V. V,17 i ondje bilj. 10.

[20] Tj. od drugog spartanskog kralja.

[21] Naime *kriós* na grčkom znači »ovan«.

51. Demarat sin Aristonov, koji je kroz to vrijeme ostao boraviti u Sparti, klevetao je Kleomena, a i sam je bio spartanski kralj, ali neznatnijeg roda, no neznatnijeg jedino po tome (budući da su im preci bili isti) što se Euristenov rod smatrao nekako boljim zbog prvorodstva.

52. Lakedemonjani, nasuprot svim pjesnicima,[22] kazuju da ih je sam Aristodem sin Aristomaha, unuk Kleodeja i praunuk Hilov, u vrijeme svoje vladavine doveo u ovu zemlju u kojoj danas borave, a da to nisu učinili Aristodemovi sinovi. Nedugo zatim, kažu, Aristodemu se porodila žena po imenu Argija: za nju tvrde da je kći Autesiona sina Tisamenova, unuka Tersandrova i praunuka Polinikova; ona je rodila blizance, a Aristodem je, pošto je ih je uspio vidjeti, umro od neke bolesti. Lakedemonjani koji su tada živjeli donesu odluku da prema svojem običaju postave za kralja starije dijete; no nikako nisu znali koje da odaberu, jer su djeca bila jednaka kao jaje jajetu; kad ih nisu mogli razaznati, a možda već i na samom početku, pitali su majku koje da izaberu. A ona im je rekla da ih ni sama ne razlikuje; premda je itekako dobro znala, to im je kazala zato što je željela da obojica budu kraljevi. Lakedemonjani su bili u nedoumici, pa su u toj nedoumici slali upit u Delfe što da čine u ovim okolnostima. Pitija im je preporučila da oba djeteta smatraju kraljevima, a da više cijene starijega. To im je odgovorila Pitija, a Lakedemonjani su ostali u istoj nedoumici kako da otkriju koji je stariji, no dobili su savjet od nekog Mesenjanina koji se zvao Panit; taj im je Panit savjetovao da pripaze koje od djece majka kupa i hrani prvo: i ako se pokaže da uvijek postupa na isti način, bit će im jasno sve što traže i što hoće otkriti, a ako je i ona nesigurna i radi to bez nekakva reda, bit će očito da niti ona sama ne zna ništa više, pa će morati iznaći

[22] Nije jasno na koje pjesnike Herodot misli.

neki drugi put da to saznaju. Nakon toga Spartanci, po Mesenjaninovu savjetu, počnu paziti na majku Aristodemove djece i zapaze da uvijek na isti način iskazuje svoju brigu za vrijeme hranjenja i kupanja, jer nije znala zašto je promatraju. A oni uzmu djetešce kojemu je majka iskazivala brigu kao prvorođenome i počnu ga odgajati na državni trošak; ono je dobilo ime Euristen, a mlađe Proklo. Kad su obojica odrasla, premda su bili braća, cijeli su život, kako pričaju, bili međusobno u svađi, a isto su to nastavljali i njihovi potomci.

53. Lakedemonjani jedini od Grka tako pripovijedaju, a sada zapisujem i ono što kazuju drugi Grci, jer su po njima ovi kraljevi Dorana — sve do Perseja sina Danajina, izuzevši samog boga,[23] kako ih ispravno Grci nabrajaju — neosporno Grci: naime, već su u to vrijeme oni pripadali Grcima. Rekao sam: sve do Perseja, a nisam išao još dalje, zato što Persej nema nikakva oca smrtnika, kao što Heraklo, na primjer, ima Amfitriona;[24] prema tome, ispravno sam kazao kad sam rekao: sve do Perseja; a ako bi tko nabrajao sve očinske pretke Danaje kćeri Akrisijeve, postajalo bi mu očito da su vođe Dorana bile izravni potomci Egipćana.[25]

54. Takvo je ovo rodoslovlje prema onome što kazuju Grci, no kod Perzijanaca postoji priča da je sam Persej, rodom Asirac, postao Grk, ali ne i njegovi preci; a Akrisijevi preci, koji nisu ni u kakvu srodstvu s Persejem, bili su, kao što i Grci tvrde, Egipćani.

[23] Tj. Zeusa, koji je u obliku kiše začeo Perseja s Danajom.
[24] I Heraklo je bio Zeusov sin, no njegova je majka, Alkmena imala muža, Amfitriona, kojega su smatrali Heraklovim ocem.
[25] V. II,91.

55. Neka toliko bude o tome rečeno; neću govoriti o tome zašto su oni koji su bili Egipćani preuzeli vladavinu nad Doranima i što su sve tada poduzimali, jer su o tome već pripovijedali drugi;[26] no ono čega se drugi nisu dotakli, to ću ja spomenuti.

56. Spartanci su svojim kraljevima dodijelili ove časne dužnosti: dvije svećeničke službe, onu za Zeusa Lakedemonjanina i za Zeusa Nebesnika; zatim da vode rat protiv svake zemlje po vlastitoj volji, a da ih nijedan Spartanac u tome ne smije sprečavati jer će mu se u suprotnom slučaju to upisivati u teške grijehe; da kraljevi prvi idu u bitku, a posljednji iz nje izlaze; da ih za vojnog pohoda čuva sto odabranih muževa; da pri polasku u boj mogu upotrijebiti onoliko žrtvenih životinja koliko hoće, a od svih žrtvovanih životinja smiju uzimati kože i plećke.

57. To su prava kraljeva u ratu, a u miru su im dana ova prava: ako se prinosi kakva javna žrtva, za gozbeni stol prvi sjedaju kraljevi i njih prve poslužuju, dajući im dvostruko više od svega nego drugim sudionicima gozbe; oni imaju pravo na prvo prinošenje žrtve ljevanice i na kože posluženih životinja. Prvog i sedmog dana u mjesecu dobiva svaki od njih na državni trošak odraslu životinju za žrtvovanje u Apolonovu svetištu i uz to medimnu ječmenog brašna i lakonsku četvrtinu vina,[27] a na svim natjecanjima pripadaju im počasna mjesta. Oni imaju pravo birati koga god žele među građanima za proksena,[28] a svaki od njih i odabirati dva pitijca: pitijci su ljudi koji postavljaju pitanja u Delfima, a blaguju s kraljevima na državni trošak.

[26] Vjerojatno se to odnosi na starije logografe, koji su bilježili mitološke priče i povijesne događaje, i na epske pjesnike.

[27] Spartanska je medimna iznosila oko 75 litara, a lakonska četvrtina oko 18,5 litara.

[28] Prokseni su spartanski građani koji su ugošćavali strance iz pojedinih gradova, te su bili neka vrsta njihovih konzula.

Ako kraljevi ne dođu na objed, šalju im u kuću svakome dva henika ječmenog brašna i kotilu vina,[29] a ako su nazočni objedu, daje im se od svega dvostruko; na isti ih način časte i kad su pozvani na objed u kuću nekog pojedinca. Oni čuvaju sva proročanstva koja dobiju, a s njima su upoznati još jedino pitijci. Samo kraljevi donose presude u ovim slučajevima: u vezi s djevojkom nasljednicom očeva imanja, za koga se mora udati ako je otac nije prije nekome obećao, te u vezi s javnim putovima. Ako netko želi posvojiti dijete, čini to u prisutnosti kraljeva. Oni sudjeluju u vijećanjima staraca kojih ima dvadeset i osam;[30] a ako ne dođu na vijećanje, kraljevske ovlasti imaju njihovi najbliži rođaci među starcima, koji tada raspolažu sa dva glasa više, a treći je njihov vlastiti.

58. To dobivaju kraljevi od spartanske zajednice za svojeg života, a kad umru, počasti su im ovakve: konjanici objavljuju taj događaj po cijeloj Lakoniji, a gradom obilaze žene koje udaraju o mjedene lonce. Pošto se to tako obavi, dvije se slobodne osobe iz svake kuće, jedan muškarac i jedna žena, obavezno odijevaju u crninu: onima koji tako ne postupaju prijete teške kazne. Lakedemonski običaj u vezi sa smrću kraljeva jednak je barbarskim običajima u Aziji: naime, i većina barbara ima iste običaje u vezi sa smrću vladara. Kad umre lakedemonjanski kralj, osim Spartanaca iz cijelog Lakedemona pogrebnoj svečanosti mora biti prisutan i određen broj perijeka; pošto se njih, helota[31] i samih Spartanaca okupi na jednom

[29] Henik je četrdesetosmi dio medimne, a kotila je u Atici odgovarala zapremnini od 0,27 litara, dok je spartanska zacijelo bila veća.

[30] Riječ je o gerusiji, spartanskom vijeću staraca, koje je imalo važnu savjetodavnu ulogu u državi.

[31] Perijeci su pokoreni starosjedioci Lakedemona bez političkih prava, a heloti neslobodni robovi vezani uz zemlju.

mjestu više tisuća, zajedno sa ženama svi se snažno udaraju u čela i predaju se beskonačnom jaukanju, tvrdeći uvijek kako je posljednji kralj bio i najbolji. A kad jedan od kraljeva pogine u ratu, naprave njegov kip i nose ga na lijepo ukrašenoj nosiljci do groba. Kad se obavi sahrana, deset se dana ne sastaje skupština niti se održavaju izbori činovnika, već u te dane vlada opća žalost.

59. S Perzijancima se mogu uspoređivati i po ovome: kad nakon smrti jednoga kralja na vlast dolazi drugi, taj koji nastupa na prijestolje oslobađa dugova sve Spartance koji su bili dužni bilo kralju bilo državnoj blagajni. Kod Perzijanaca opet novoizabrani kralj opršta svim gradovima porez što ga oni još duguju.

60. A po ovome se Lakedemonjani mogu uspoređivati s Egipćanima: njihovi glasnici, svirači i kuhari preuzimaju vještinu od svojih očeva, pa je svirač sviračev sin, kuhar kuharov, a glasnik glasnikov: i ne mogu se drugi, zato što imaju jasan glas, baviti time i istiskivati dotadašnje glasnike, već oni nastavljaju očev posao. To je upravo tako.

61. Dok je Kleomen bio na Egini i vodio brigu o zajedničkom dobru Grčke, Demarat ga je oklevetao, ne toliko jer mu je bilo stalo do Eginjana već potaknut mržnjom i zavišću. Kad se Kleomen vratio s Egine, smišljao je kako bi Demarata maknuo s kraljevskog položaja, a za napad na nj služio mu je ovaj povod: Ariston, kralj u Sparti, koji je bio dvaput oženjen, nije imao djece. Kako nije priznavao da je on za to krivac, oženi se i treći put; a oženio se ovako. Bio je neki Spartanac prijatelj Aristonov, s kojim je on među svim građanima bio najprisniji. Taj je čovjek slučajno imao daleko najljepšu ženu u cijeloj Sparti, a ona se u pravu ljepoticu pretvorila iz najružnijeg bića. Izgledala

je nekoć grozno, pa je njezina dojilja — a djevojčica je bila kći bogatih roditelja ali ipak ružna —, dok je gledala kako njezin izgled nanosi bol roditeljima i pošto je o svemu potanko razmislila, došla na ovakvu zamisao: nosila ju je svaki dan u Helenino svetište, a ono je na mjestu koje se naziva Terapna, poviše Febova svetišta; kad bi je dojilja donijela, stavila bi je pred boginjin kip i upućivala bi molitve boginji da ukloni ovu ružnoću s djetešceta. I jednom kad je odlazila iz svetišta, pred dojiljom se — kako pripovijedaju — pojavila neka žena i, kad se pojavila, upitala ju je što to nosi u naručju, a ona joj je rekla da nosi djetešce; kad je žena zatražila da joj ga pokaže, odbila je, jer su joj roditelji djeteta zabranili da ga ikome pokazuje; no žena je neprestano tražila da joj ga pokaže. Kad je razabrala da je ženi jako stalo da ga vidi, dojilja joj je pokazala dijete, a ona ga je pogladila po glavici i rekla da će biti najljepša žena u Sparti. Od toga se dana počeo mijenjati izgled djevojčice; a kad je dorasla za udaju, oženi se njome Aget sin Alkidin, baš onaj Aristonov prijatelj.

62. Aristona je obuzela ljubav prema toj ženi, pa je smišljao lukavstvo: sam obeća prijatelju čija je to bila žena da će mu dati na dar od svega svojeg imetka jednu stvar, koju god bude odabrao, pa je zatim molio prijatelja da mu i on na jednak način uzvrati. Prijatelj, bez ikakve bojazni za ženu jer je znao da je i Ariston oženjen, pristane na to; nakon toga obavežu se zakletvama. Zatim je sam Ariston darovao ono što je Aget odabrao od Aristonovih dragocjenosti, pa je onda tražio da i sam dobije od njega nadoknadu i pokušavao je odvesti prijateljevu ženu. Prijatelj reče da pristaje bilo na što drugo osim na ženu, no natjeran zakletvom i prijevarnim lukavstvom, morao je dopustiti da mu Ariston odvede ženu.

63. Tako se Ariston, pošto je otpustio drugu ženu, treći put oženio. U nešto kraćem roku i nakon nepunih deset mjeseci[32] ta žena rodi onoga Demarata. Netko od slugu dojavi Aristonu, koji je bio na sjednici s eforima,[33] da mu se rodio sin. Kako se on sjećao trenutka kad je doveo ženu kući, izračuna na prste mjesece i uz kletvu reče: »Ne može biti moj.« Efori su to čuli, no u tom času nisu na to obraćali pažnju; dječak je rastao, a Ariston se kajao zbog svojih riječi: naime, bio je sasvim siguran da je Demarat njegov sin. A ime Demarat dobio je po ovome: prije toga su Spartanci priredili javne molitve za Aristona, kao za onoga koji je uživao poseban ugled među svim spartanskim kraljevima, da mu se rodi sin; zato mu je dao ime Demarat.[34]

64. Kako je vrijeme prolazilo, Ariston umre, a kraljevska vlast prijeđe na Demarata. No čini se da je sudbina htjela da Demarat bude svrgnut s prijestolja kad onaj događaj postane svima poznat; zbog toga je Kleomen uvelike zamrzio Demarata, i onda kad je ovaj povukao vojsku iz Eleusine,[35] i sada kad je Kleomen poveo pohod protiv onih Eginjana koji su se priklonili Međanima.

65. Kad je krenuo u osvetu, Kleomen ugovori s Leotihidom sinom Menarejovim i unukom Agisovim, koji je bio iz iste porodice kao i Demarat, da ga, ako bude izabran za kralja umjesto Demarata, prati u pohodu na Eginjane. Leotihida je postao neprijatelj Demaratu ponajviše zbog ovoga: Leotihida je bio zaručen s Perkalom kćeri Hilonovom i unukom Demarmenovom, a Demarat je lukavstvom spriječio Leotihidin brak, jer je prije njega oteo Perkalu i oženio se njome.[36] Iz tog se

[32] Radi se o lunarnim mjesecima.

[33] Efori su najviši državni činovnici u Sparti: bilo ih je pet.

[34] Demarat otprilike znači »rezultat narodnih molitva«.

[35] V. V,75.

[36] Fingirana otmica bila je dio spartanskih svadbenih običaja.

razloga rodilo Leotihidino neprijateljstvo prema Demaratu, a tada je, po Kleomenovoj želji, Leotihida tužio Demarata tvrdeći da nije pravo da on vlada Spartancima, jer nije Aristonov sin. Nakon te optužbe počeo ga je sudski proganjati i pozivao se pri tome na one riječi koje je Ariston izgovorio onda kad mu je sluga javio da mu se rodio sin, a on je izračunao mjesece i uz kletvu rekao da taj sin ne može biti njegov. Leotihida je na osnovi te izjave dokazivao kako Demarat nije Aristonovo dijete i kako nije pravo da vlada Spartom, a kao svjedoke je pozivao one efore koji su upravo tada sjedili za istim stolom i čuli Aristonove riječi.

66. Kad je napokon došlo do rasprave o tome, Spartanci su odlučili upitati proročište u Delfima je li Ariston Demaratov sin. Kako je postavljanje pitanja Pitiji zapravo proizašlo iz Kleomenove nakane, Kleomen je tada za svoju stvar pridobio i Kobona sina Aristofantova, koji je imao silan ugled u Delfima, te je Kobon nagovarao svećenicu Perijalu da kaže ono što je Kleomen želio da bude rečeno. Tako je Pitija, kad su je izaslanici pitali, presudila da Ariston nije Demaratov sin. Kasnije je sve to postalo općenito poznato, pa je Kobon morao pobjeći iz Delfa, a svećenica Perijala smijenjena je sa svoje dužnosti.

67. Pošto se tako zbilo Demaratovo smjenjivanje s kraljevske vlasti, Demarat je otišao kao izbjeglica iz Sparte k Međanima, a uzrok je tome bila ovakva uvreda: pošto je bio zbačen s prijestolja, Demarat je izabran za obavljanje neke državne službe. Održavale su se gimnopedije[37] i, dok ih je Demarat promatrao, Leotihida, koji je već bio postavljen na njegovo

[37] Gimnopedije su spartanske svečanosti koje su se održavale sredinom ljeta, a na njoj su goli dječaci plesali i natjecali se u Apolonovu čast.

mjesto za kralja, pošalje jednog slugu i preko njega, da bi ga ismijao i narugao mu se, upita Demarata kako mu je obavljati ovu službu nakon kraljevske. A on, rasrđen pitanjem, odgovori kazavši da je sam iskušao i jedno i drugo, a Leotihida samo jedno, te da će to pitanje za Lakedemonjane biti začetak ili beskonačnih nevolja ili beskonačnog blagostanja. Pošto je to rekao, ogrnuo se ogrtačem, izašao iz gledališta i otišao svojoj kući, odmah nakon priprema počeo prinositi govedo kao žrtvu Zeusu i, čim je završio žrtvovanje, pozvao je svoju majku.

68. Kad je majka stigla, on joj je stavio dio utrobe od žrtve u ruke,[38] pa ju je zaklinjao ovim riječima: »O majko, zazivam i usrdno molim među ostalim bogovima Zeusa, zaštitnika našeg ognjišta, da mi kažeš po istini tko je doista moj otac. Leotihida je, naime, kazao u toku rasprave da si ti zatrudnjela s prvim mužem i da si već trudna došla Aristonu, a neki pričaju još veće besmislice i kažu da si se spetljala sa slugom, goničem magaraca, i da sam ja njegovo dijete. Obraćam ti se, tako ti bogova, reci mi istinu; ako si i uradila nešto od onoga što se pripovijeda, nisi jedino ti to uradila već i mnoge druge; a u Sparti se uvelike priča da je Aristonovo sjeme bilo neplodno, jer bi inače rodile i njegove prijašnje žene.«

69. On je tako govorio, a ona mu je ovako odgovarala: »Sine, kad mi se obraćaš molbom da ti kažem istinu, reći ću ti baš cijelu cjelcatu istinu. Kad me je Ariston odveo k sebi, treće noći nakon toga ukazala mi se prikaza nalik na Aristona, koja je najprije legla sa mnom u postelju a zatim me je ovjenčala vijencima koje je imala sa sobom. Nakon toga je otišla, a zatim se pojavio Ariston. Kad je vidio da nosim vijence, pitao me je tko mi ih je dao; rekla sam mu da je to bio on lično; on to nije

[38] Lagati pod tim uvjetima bilo bi teško krivokletstvo.

prihvaćao; ja sam mu se zaklela i rekla da nije lijepo što ovako niječe: pa malo prije je ušao, legao sa mnom i dao mi vijence. Kad je vidio da se zaklinjem, Ariston je shvatio da je to zacijelo bilo božansko djelo. Pokazalo se da vijenci potječu sa žrtvenika heroju koji je podignut uz naša dvorišna vrata, i taj se heroj zove Astrabak, a uz to su svećenici tumačili da je ona prikaza bila sam heroj. To ti je, sine, sve što želiš saznati. Ili si porod tog heroja i otac ti je heroj Astrabak, ili ti je otac Ariston; naime, te sam te noći začela. A to zbog čega te tvoji protivnici najviše napadaju kad kažu da je sam Ariston, pošto su mu javili da si se rodio, rekao pred brojnim svjedocima da ne možeš biti njegov, jer još nije prošao rok od deset mjeseci, to je on izgovorio takve riječi jer nije znao neke stvari. Naime, žene rađaju i nakon devet, pa i nakon sedam mjeseci, i ne moraju sve dočekati deset mjeseci; ja sam te, sine, rodila sa sedam mjeseci. Nedugo zatim i sam je Ariston spoznao kakva mu je riječ pobjegla iz nepromišljenosti. Nemoj više slušati druge priče o svojem rođenju, jer jedina je prava istina ono što si sada čuo. A što se tiče goniča magaraca, neka s njima rađaju djecu Leotihidina supruga i žene onih koji to spominju!«

70. Ona je tako govorila, a on, pošto je saznao što je htio, uzme ono što je neophodno za put i krene u Elidu, a kao izliku za to navede da putuje u Delfe kako bi pitao proročište.[39] No Lakedemonjani su posumnjali da Demarat pokušava pobjeći, pa su ga slijedili. Demarat im nekako utekne i prijeđe iz Elide na Zakint; ali i Lakedemonjani prijeđu onamo, uhvate ga i oduzmu mu sluge. Zatim, budući da ga Zakinćani nisu nikako izručivali, prijeđe odande u Aziju kralju Dariju. On ga primi sa svim počastima i podari mu zemlju i gradove. Tako je Demarat stigao u Aziju, i takva je bila njegova sudbina, a

[39] Naime, nijedan Heraklid nije smio trajno napustiti Spartu.

proslavio se među Spartancima mnogim svojim djelima i savjetima, te je između ostalog donio slavu gradu osvojivši na olimpijskim igrama pobjedu u utrkama četveroprega, i bio je jedini od svih spartanskih kraljeva koji je to uradio.

71. Pošto je Demarat bio svrgnut s prijestolja, kraljevsku je vlast preuzeo Leotihida sin Menarejov i on je imao sina Zeuksidema, kojega su neki Spartanci zvali Kinisk. No taj Zeuksidem nije preuzeo kraljevsku vlast u Sparti jer je umro prije Leotihide, ali je iza sebe ostavio sina Arhidama. Kad je Leotihida ostao bez Zeuksidema, oženio se drugi put Euridamom, koja je bila Menijeva sestra a kći Dijaktoridina, no s njom nije imao muške djece nego samo kćer Lampito, kojom se oženio Arhidam sin Zeuksidemov uz dopuštenje samog Leotihide.

72. Ni Leotihida nije svoju starost provodio u Sparti, već je platio kaznu zbog Demarata na ovakav način: poveo je Lakedemonjane u rat protiv Tesalije i, kad je imao mogućnost da pokori čitav taj kraj, dao se podmititi za golem novac. Uhvaćen na samom djelu, na licu mjesta u logoru, kako sjedi na torbi punoj novca, pošto je bio pozvan pred sud, pobjegne iz Sparte, a njegove mu kuće sravne sa zemljom; pobjegao je u Tegeju i ondje je skončao život.

73. Ali to se dogodilo kasnije; tada kad je Kleomenu uspjela zavjera protiv Demarata, on je uzeo sa sobom Leotihidu i odmah krenuo na Eginjane, jer je osjećao prema njima neku silnu srdžbu zbog poniženja koje je doživio.[40] Ovaj put, budući da su oba kralja krenula na njih, ni Eginjani nisu smatrali primjerenim da im pružaju otpor, pa su njihovi protivnici odabrali i odveli deset Eginjana, najuglednijih i zbog svojeg

[40] V. VI,50.

bogatstva i po rodu, a među njima i Krija sina Polikritova i Kasamba sina Aristokratova, koji su imali najveću moć; kad su ih odveli na područje Atike, dali su ih kao taoce Atenjanima, najvećim neprijateljima Eginjana.

74. Kasnije, kad je postalo poznato kakvim se spletkama poslužio protiv Demarata, Kleomena obuze strah od Spartanaca, i on izbjegne u Tesaliju. Pošto je odande otišao u Arkadiju, opet je težio prevratu i bunio je Arkađane protiv Sparte, te ih je prisiljavao da se zakunu kako će ga slijediti kamo ih god bude vodio, a osobito se trudio da dovede arkadske prvake u grad Nonakriju kako bi se ondje zaklinjali na vodu Stiga. Arkađani kažu da u tome gradu postoji voda Stiga i da ona nekako ovako izgleda: sasvim malo vode izbija iz stijene i kaplje u udubinu, a ta je udubina uokrug ograđena ogradom. A Nonakrija, u kojoj se baš nalazi taj izvor, arkadski je grad u blizini Feneja.

75. Kad su Lakedemonjani saznali da Kleomen to priprema, pobojali su se i zvali su ga da se vrati u Spartu pod istim uvjetima pod kojima je i prije vladao. No čim se vratio, odmah ga obuzme ludilo, a već je i ranije bio pomalo lud: naime, kad bi god sreo nekog Spartanca, udarao bi ga štapom u lice. Budući da je tako postupao i kako je izgubio razum, rođaci su ga zavezali za kolac. Dok je bio tako svezan, zapazio je da ga čuva jedan jedini stražar, pa je tražio od njega bodež; kako mu ga stražar najprije nije htio dati, prijetio mu je onime što će mu uraditi kad bude opet slobodan sve dok se stražar (a radilo se o nekom helotu[41]) nije uplašio prijetnji i dao mu bodež. Kleomen uhvati oružje i počne se ranjavati od nožnih listova nadalje: naime, razrezivao je meso po duljini i od listova je nastavljao prema bedrima, a od bedara prema kukovima i bokovima, dok

[41] Tj. o robu.

nije stigao do trbuha, a kad je njega porio, od toga je umro, po kazivanju mnogih Grka zato što je nagovorio Pitiju da kaže ono za Demarata, a po pričanju Atenjana naprotiv zato što je, kad je upao u Eleusinu, zatirao gaj boginja,[42] dok Argivci pripovijedaju da je to bilo zato što je ondje kod njih iz Argova svetišta odveo argivske bjegunce iz bitke i ubijao ih, a sam je sveti gaj, ne mareći za svetinje, zapalio.

76. Naime, kad se Kleomen obraćao proročištu u Delfima, dobio je odgovor da će zauzeti Arg. I kad je na čelu Spartanaca došao na rijeku Erasin, za koju se priča da izvire iz Stimfalskog jezera (doista, to jezero nestaje u tamnu ponoru i opet se pojavljuje na površini kod Arga, pa od toga mjesta dalje Argivci njegovu vodu nazivaju Erasin), dakle, kad je Kleomen došao na tu rijeku, klao je njoj u čast žrtvenu životinju. No žrtva nikako nije bila povoljna za njegov prelazak preko rijeke, pa on reče da se divi Erasinu koji ne želi izdati svoje građane, ali da Argivcima to ipak neće biti na veselje. Nakon toga je povukao svoju vojsku i odveo ju je u Tireju, te pošto je moru žrtvovao bika, prevezao je lađama vojsku u područje Tirintije i u Naupliju.

77. Kad su Argivci saznali za to, pripremali su obranu na moru. Kad su se našli blizu Tirinta, na onom mjestu koje se zove Sepija, ostave sasvim mali prostor između dviju vojski i počnu se smještati nasuprot Lakedemonjanima. Tada se Argivci nisu plašili bitke na otvorenom već toga da ne budu zatečeni nekim lukavstvom. Naime, na to se odnosilo proročanstvo što ga je Pitija izrekla za njih i Milećane, a koje je glasilo ovako:

Ali kad ženska muškoga svlada u izravnom boju,
Pa ga otjera, stekavši među Argivcima slavu,

[42] Boginje su Demetra i Persefona.

Mnogim Argivkama tada će biti izgrebena lica.
Možda će jednom netko reći od budućih ljudi:
Triput svijena zmija poginu ranjena kopljem.[43]

Budući da se sve to zbilo u isto vrijeme, Argivce je počeo obuzimati strah, pa su zato odlučili da paze na neprijateljskog glasnika, i tu su odluku provodili ovako: kad bi god spartanski glasnik objavio neku zapovijed Lakedemonjanima, i Argivci su postupali na isti način.

78. Kad je Kleomen opazio da Argivci postupaju upravo onako kako njihov glasnik objavljuje zapovijedi, dao je nalog da, kad glasnik objavi da je vrijeme za doručak, uzmu oružje i počnu navaljivati na Argivce. Tu su zapovijed Lakedemonjani izvršili: dok su Argivci doručkovali slijedeći glasnikov poziv, krenuli su u napad i mnoge su od njih ubili, a još su mnogo više onih koji su se sklonili u Argov sveti gaj ondje stali opkoljavati.

79. A tada je Kleomen postupao ovako: kako su kod njega bili neki prebjezi i kako je od njih prikupljao obavijesti, poslao je glasnika, pa je prozivao poimence Argivce zarobljene u svetištu, a prozivao ih je tvrdeći da je za njih primio otkupninu: za Peloponežane otkupnina iznosi prema dogovoru dvije mine[44] koje se isplaćuju po zarobljeniku. Tako je Kleomen poubijao oko pedeset Argivaca koje je na ovaj način prozivao jednog po jednog. Ta su zbivanja bila skrivena onima koji su ostali u svetom gaju, jer je šuma bila gusta, pa oni unutra nisu mogli vidjeti što se događa vani, sve dok se jedan od njih nije uspeo na drvo i razabrao što se dešava. Otad više nisu izlazili kad bi ih prozivao.

[43] Prvi se dio proročanstva nalazi u VI,19. Ovaj je drugi dio nejasan i podložan raznim interpretacijama, od kojih nijedna ne može sasvim protumačiti Pitijine riječi.
[44] Oko 900 grama srebra.

80. Onda je Kleomen nalagao da svi heloti gomilaju drva oko gaja, a kad su oni to izvršili, zapali taj gaj. A kad je gaj već gorio, pitao je nekog prebjega kojem je bogu posvećen ovaj gaj; on mu je odgovorio da je gaj Argov. Kad je to čuo, glasno zajaukne i reče: »O Apolone proroče, doista si me posve zavarao kad si mi kazao da ću zauzeti Arg; koliko razumijem, proročanstvo mi se već ispunilo.«

81. Nakon toga Kleomen je poslao većinu vojske da se vrati u Spartu, a sam je s tisuću najboljih vojnika išao u Herino svetište da prinese žrtve. No kad je htio žrtvovati kod žrtvenika, svećenik mu to nije dopuštao i rekao je kako je svetogrđe da stranci ondje prinose žrtve. Kleomen zapovjedi helotima da odvuku svećenika od oltara i da ga išibaju, a sam prinese žrtvu; pošto je to obavio, vratio se u Spartu.

82. No pošto se vratio, njegovi su ga protivnici tužili vijeću efora tvrdeći da je bio podmićen i da zato nije zauzeo Arg, premda ga je lako mogao zauzeti. On im je kazao — ne mogu sa sigurnošću reći je li im lagao ili govorio istinu —, dakle on im je u svojoj izjavi kazao da je mislio, kad je zauzeo Argovo svetište, kako mu se ispunilo božansko proročanstvo; stoga je smatrao da nije pravo da navaljuje na grad prije no što prinese žrtve i spozna da li mu to bog dozvoljava ili se tome suprotstavio; no dok je prinosio žrtvu u Herinu hramu, iz grudi kipa izbio je plamen, pa je tako spoznao pravu istinu kako Arg ne treba zauzimati: naime, da je plamen izbio iz glave kipa, zauzeo bi grad u cijelosti, a budući da je plamen izbio iz grudi, to znači da se već dogodilo sve što je bog htio da se dogodi. Dok je to govorio, Spartancima se činilo da govori uvjerljivo i kako dolikuje, pa je s velikom većinom glasova bio oslobođen optužbe.

83. Arg je ostao bez muškog stanovništva u tolikoj mjeri da su robovi preuzeli svu vlast, pa su i vladali i upravljali sve dok nisu sinovi onih koji su bili poubijani odrasli. Kad su oni tako počeli obnavljati svoje snage, preuzeli su vlast u Argu; a istjerani su robovi osvojili u boju Tirint. Jedno su vrijeme živjeli u međusobnoj slozi, a onda je robovima došao neki vrač Kleandar, rodom iz Figalije u Arkadiji; on je nagovorio robove da napadnu svoje gospodare. Nakon toga dugo su vremena ratovali jedni protiv drugih, sve dok napokon Argivci nisu odnijeli pobjedu.

84. Argivci tvrde da je Kleomen zbog toga poludio i ružno završio život, a sami Spartanci kažu da Kleomen nije poludio ni zbog kakva božanstva, već da se sprijateljio sa Skitima i postao teška pijanica,[45] pa da je od toga poludio. Naime, Skiti nomadi, pošto je Darije upao u njihovu zemlju, ustrajno su željeli da mu se osvete, pa su poslali u Spartu izaslanike da bi sklopili savez i ugovor, prema kojem je trebalo da sami Skiti pokušavaju prodirati u Mediju uz rijeku Fasid, a da Spartance potaknu da krenu iz Efeza prema unutrašnjosti i zatim udruže vojske. Kad su Skiti stigli s takvom namjerom, Kleomen se, kako pričaju, često s njima družio, i u tom je druženju, češćem nego što bi bio red, naučio od Skita piti čisto vino bez vode; Spartanci misle da je od toga poludio. Otada, kako sami pripovijedaju, kad žele piti nemiješano vino, kažu: »Natoči po skitski!«. Tako Spartanci pričaju o događajima u vezi s Kleomenom, a ja sam uvjeren da je Kleomen ovu kaznu platio zbog Demarata.

85. Pošto su Eginjani saznali za Kleomenovu smrt, poslali su izaslanike u Spartu da bi se potužili na Leotihidu u vezi s

[45] Herodot zapravo kaže »pio je nemiješano vino«, što je u Grčkoj, gdje su vina bila jaka, bilo posve neuobičajeno i vodilo je, kako se smatralo, u pijanstvo.

taocima koji su bili u Ateni. Lakedemonjani su sazvali sud i utvrdili da je Eginjanima Leotihida nanio veliku nepravdu, pa presude da ga predaju na Eginu umjesto onih ljudi koje su zadržavali u Ateni. A kad su Eginjani htjeli voditi Leotihidu, reče im Teasid sin Leoprepov, ugledan čovjek u Sparti: »Što namjeravate raditi, ljudi Eginjani? Zar ćete odvesti spartanskog kralja kojega su vam predali građani? Ako i jesu sada, obuzeti srdžbom, Spartanci tako odlučili, samo da kasnije, ako budete tako postupili, ne navale na vašu zemlju posvemašnju propast i zlo!« Kad su to čuli, Eginjani odustanu od toga da ga odvedu i donesu složno odluku da Leotihidu otprate u Atenu kako bi on povratio njihove ljude na Eginu.

86. No kad je Leotihida stigao u Atenu, tražio je natrag taoce, a Atenjani ih nisu htjeli vratiti i opravdavali su to riječima da su im njih na čuvanje predala dva kralja, te da ne bi bilo pravo da ih vraćaju samo jednome a ne i drugome; kad su mu Atenjani kazali da neće vratiti taoce, Leotihida im je rekao: »O Atenjani, postupajte kako vas volja: ali ako budete vratili, postupit ćete bogobojazno, a ako ih ne budete vratili, upravo suprotno; želim vam ispričati što se dogodilo u Sparti u vezi s ostavljenim pologom. Kod nas se u Sparti priča da je tri pokoljenja prije mene u Lakedemonu živio Glauk sin Epikidov. Priča kaže da se taj čovjek u svemu isticao, a osobito je po svojoj pravednosti bio na najboljem glasu među svim tadašnjim stanovnicima Lakedemona. I u određeno vrijeme, o kojem govori ova naša priča, dogodilo se da je u Spartu došao neki Milećanin i da je želio s njim porazgovarati, te da mu je ovako razlagao: »Ja sam iz Mileta, a došao sam, Glauče, jer bih htio iskoristiti tvoju pravednost. U cijeloj se Grčkoj, pa onda i u Joniji, mnogo pripovijeda o tvojoj pravednosti, a ja sam sebi ponavljao kako je Jonija uvijek izložena opasnostima, dok je na Peloponezu stanje sigurno, i da uz to nije dobro vidjeti da se sav imetak nalazi kod jednog čovjeka. Budući da sam tako u sebi nabrajao

i razmišljao, odlučio sam pretvoriti u gotov novac polovicu cijelog svojeg imetka i ostaviti ga kod tebe, jer sam posve uvjeren da će ono što je ostavljeno kod tebe biti na sigurnom. Primi, dakle, sada novac i uzmi i čuvaj kod sebe ovu priznanicu; tko god s takvom istom priznanicom to zatraži od tebe, njemu predaj novac!«[46] Tako je rekao stranac koji je došao iz Mileta, a Glauk je primio polog pod navedenim uvjetima. Dugo vremena kasnije u Spartu su stigli sinovi onoga koji je položio novac, te su došli na razgovor Glauku, pokazivali su mu priznanicu i zahtijevali su svoj novac. No on ih je odbijao uz ovakav odgovor: »Ne sjećam se te stvari niti pamtim da mi je poznato bilo što od onoga o čemu vi pričate, no ako se prisjetim, pripravan sam činiti sve po pravdi, jer ako sam uzeo, red je i da vratim, a ako uopće nisam ništa uzeo, prema vama ću postupiti po grčkim zakonima.[47] Stoga odgađam raspravu s vama za četiri mjeseca od danas.« Milećani su se vraćali kući žalosni jer su vjerovali da su ostali bez novaca, a Glauk je išao u Delfe da pita za savjet proročište. Kad je pitao proročište da li da prigrabi novac uz zakletvu, Pitija ga prekori ovim riječima:

Glauče, Epikidov sine, svakako trenutnu korist
Imat ćeš, ako ih zakletvom svladaš i prigrabiš novac.
Kuni se samo: smrt i od riječi čovjeka čeka.
Ipak, sin je Zakletve bezimen, nema ni ruku
Niti nogu, no stalno i silnom žestinom te slijedi,
Dok te ne zgrabi, rod ti upropasti, čitavu kuću.
Bolju budućnost pribavlja rodu svom čovjek od riječi.

A kad je to čuo, Glauk je molio boga za oproštenje zbog pitanja koje mu je uputio. Pitija mu je na to kazala da istu težinu ima

[46] Priznanica se pisala u dva primjerka na jednom komadu kože koji se prepolovio, pa se zalog vraćao samo u slučaju da se obje polovice priznanice međusobno podudaraju.

[47] Tj. optužit ću vas za iznuđivanje i zaklet ću se javno da je novac moj.

iskušavanje božanstva kao i sam zao čin. Glauk pozove strance Milećane i vrati im novac. A zašto sam vam, Atenjani, počeo pričati ovu priču, sad ću vam reći: danas ne postoji nijedan Glaukov potomak niti se ijedno kućno ognjište smatra Glaukovim, te je on u potpunosti iskorijenjen iz Sparte. Prema tome, što se tiče pologa, nije dobro niti pomišljati ni na što drugo osim na to da se on vrati onima koji ga traže natrag.«

87. Leotihida je tako kazao i krenuo je kući, budući da ga Atenjani nikako nisu slušali; a Eginjani, prije no što su platili kaznu za nepravdu koju su, za volju Tebanaca, nanijeli Atenjanima,[48] postupe ovako: kako su bili bijesni na Atenjane i optuživali su ih za nepravde, počeli su se pripremati na osvetu Atenjanima. Atenjani su, naime, kod Sunija slavili četverogodišnju proslavu,[49] a Eginjani su iz zasjede uhvatili svečanu lađu punu najuglednijih Atenjana i, kad su je uhvatili, bacili su ljude u okove.

88. Kad su pretrpjeli takav napad Eginjana, Atenjani nisu ni trenutka oklijevali da ne smisle sve moguće protiv njih. U Egini je bio neki ugledan čovjek po imenu Nikodrom sin Knetov, a on se naljutio na Eginjane jer su ga jednom prije bili protjerali s otoka, i pošto je tada saznao da Atenjani pripremaju udar na Eginjane, počeo se s Atenjanima dogovarati kako bi izdao Eginu, pa im je rekao da, onoga dana kad on sam bude navalio, i oni moraju doći u pomoć. Nakon toga, prema dogovoru s Atenjanima, Nikodrom zauzme takozvani Stari grad, ali mu se Atenjani ne pridruže u dogovoreno vrijeme.

48 V. V,81.

49 Svake se četvrte godine kod Sunija slavila svečanost u Posejdonovu čast, a ugledni su Atenjani na nju pristizali posebno ukrašenim brodom.

89. Atenjani, naime, nisu u tom trenutku raspolagali lađama kojima bi napali Eginjane. Dok su molili Korinćane da im posude lađe, za to je vrijeme čitav pothvat propao. Korinćani, koji su u to doba bili najveći prijatelji Atenjana, dadu na njihovu molbu dvadeset lađa, a u naknadu dobiju pet drahmi po lađi, jer ih prema svojem zakonu nisu smjeli dati zabadava.[50] Kad su ih Atenjani dobili, na njih i na svoje brodove, sve u svemu na sedamdeset lađa, ukrcaju posadu, te su plovili prema Egini, ali su stigli dan kasnije od dogovorenoga.

90. No Nikodrom se, kako se Atenjani nisu pojavili u pravi čas, ukrcao na lađu i krenuo u bijeg s Egine; slijedili su ga i neki drugi Eginjani, a njima su Atenjani dozvolili da se nasele na Suniju. Odatle su polazili u pljačku i otimačinu protiv Eginjana na otoku.

91. No to se događalo kasnije, a sada su eginski bogataši odnijeli pobjedu nad pukom koji se zajedno s Nikodromom protiv njih pobunio, i pošto su ih svladali, odveli su ih u smrt izvan grada. Zbog toga i na njih pade prokletstvo koje nisu mogli okajati žrtvama, ma koliko se domišljali, i bili su prije otjerani s otoka[51] nego što im je boginja postala naklona. Naime, pošto su zarobili sedam stotina pučana, odveli su ih u smrt izvan grada, a samo je jedan od njih izmakao iz okova i pobjegao do predvorja hrama Demetre Tesmofore, te se prihvatio za zvekire na vratima i ondje se čvrsto držao. Kad ga odande nisu mogli otrgnuti ma koliko ga vukli, odsjekli su mu ruke i tako su ga vukli, dok su njegove ruke ostale pričvršćene za zvekire.

[50] Pet drahmi predstavlja posve simboličnu najamninu.

[51] Otjerali su ih Atenjani 431. g. pr.n.e. na samom početku peloponeskog rata: to je jedan od posljednjih podataka koji Herodot spominje.

92. Tako su Eginjani djelovali sami protiv sebe, a kad su Atenjani stigli sa svojih sedamdeset brodova, sukobili su se s njima na moru, i nakon poraza u pomorskoj bitki, pozivali su u pomoć one iste koje su i prije zvali — Argivce. No oni im više nisu dolazili u pomoć, jer su se naljutili zato što su se eginske lađe, pošto ih je na to silom natjerao Kleomen, približile Argolidi i njihove su se posade iskrcale ondje zajedno s Lakedemonjanima; u tom istom napadu iskrcali su se i ljudi s lađa Sikionjana. Argivci su im nametnuli da za kaznu isplate tisuću talanata,[52] svaki po pet stotina. Sikionjani su priznali da su nepravedno postupili i prihvatili su da isplate sto talanata, a da im ostatak bude oprošten, dok Eginjani nisu htjeli ništa priznati i ustrajavali su u svojoj tvrdoglavosti. Zbog toga im, usprkos njihovim molbama, nitko od Argivaca nije više htio pomagati u ime države, ali dobrovoljaca je bilo oko tisuću: vodio ih je kao zapovjednik čovjek po imenu Euribat, vještak u petoboju.[53] Veći se njihov dio nije vratio kući već su ih na Egini pobili Atenjani; sam je zapovjednik Euribat, vješt i u dvobojima, u njima ubio tri čovjeka, ali je poginuo od četvrtoga, Sofana iz Dekeleje.

93. Ali Eginjani navale na atensko brodovlje koje nije bilo poredano za bitku, pobijede ga i zarobe četiri njihove lađe s posadom.

94. Atenjani su tako zametali boj s Eginjanima, a Perzijanac je ostvarivao vlastite namjere, to više što ga je neprestano sluga podsjećao da ne zaboravi na Atenjane, a i Pisistratovi su sinovi sjedili uz njega i rovarili protiv Atenjana; ujedno je i sam Darije rado prihvaćao sve to kao povod da krene u pokoravanje onih

[52] Tj. više od 26000 kg srebra.

[53] Antički je petoboj obuhvaćao natjecanje u skoku, bacanju diska, hrvanju, trčanju i bacanju koplja.

Grka koji mu nisu dali zemlju i vodu.[54] Smijeni sa zapovjedništva Mardonija koji je loše vodio prethodni pohod i postavi druge zapovjednike koje je slao protiv Eretrije i Atene, Datisa, rodom Međanina, i Artafrena sina Artafrenova, svojega nećaka; slao ih je s naređenjem da porobe Atenu i Eretriju i da roblje dovedu pred njegovo lice.

95. Kad su ti postavljeni zapovjednici krenuli od kralja i stigli u Alejsku dolinu u Kilikiji zajedno s golemom i dobro opremljenom kopnenom vojskom, dok su ondje postavljali logor, pridošla je i cijela pomorska vojska, u onom sastavu u kojem je svakom pojedinom narodu bilo to određeno, a pojavile su se i lađe za prijevoz konja, za koje je prošle godine Darije naložio onima koji su mu plaćali porez da ih pripremaju. Kad su utovarili konje u te lađe, a pješaštvo ukrcali u brodove, plovili su sa šest stotina troveslarki prema Joniji. Odande nisu usmjeravali brodove uzduž kopna ravno prema Helespontu i Trakiji, nego su, krenuvši sa Sama, plovili pokraj Ikara i mimo otoka, ponajviše u strahu, kako mi se čini, od oplovljivanja Atosa, jer su prethodne godine ploveći onuda ljuto stradali; uz to ih je na to prisiljavao i otok Naks koji još nije bio zauzet.

96. Kad su se u plovidbi iz Ikarskog mora približili Naksu (naime, Perzijanci su imali namjeru najprije voditi rat protiv tog otoka), Nakšani su, pamteći prošle događaje, u bijegu odlazili u planine i nisu ih čekali. Perzijanci su porobili one koje su uhvatili i zapalili su svetišta i sam grad. A pošto su to obavili, krenuli su na druge otoke.

97. Dok su se oni time bavili, Deljani su i sami napustili Del i u bijegu su odlazili na Ten. Dok se vojska približavala otoku,

[54] V. V,17 i bilj. 10.

Datis isplovi naprijed, te nije dozvoljavao lađama da se sidre uz obalu nego s druge strane, kod Reneje; sam, kad je saznao gdje se nalaze Deljani, slao im je glasnika i poručivao im je ovo: »Sveti ljudi, zašto odlazite u bijegu i sumnjičite me za nečasne postupke? I sam imam dovoljno razuma, a i kralj mi je izdao takvu zapovijed, da ne nanosim nikakve štete zemlji u kojoj su se rodila dva boga,[55] ni samoj zemlji niti njezinim stanovnicima. Stoga se vraćajte svojim kućama i stanujte na svojem otoku!« To je preko glasnika javio Deljanima, pa je zatim dao nagomilati tristo talanata[56] tamjana na žrtvenik i zapalio ih.

98. Pošto je to uradio, Datis je zajedno s vojskom plovio najprije na Eretriju, a vodio je i Jonjane i Eoljane; no kad je otplovio s Dela, ondje se zatresla zemlja, kako pričaju Deljani, i to je sve do danas bio prvi i posljednji tamošnji potres. Taj je znak svih nesreća koje će ih u budućnosti zadesiti ljudima zacijelo objavio bog. Naime, u vrijeme Darija sina Histaspova, Kserksa sina Darijeva i Artakserksa sina Kserksova, dakle u vrijeme tih triju uzastopnih pokoljenja, više se nesreća dogodilo Grcima nego za dvadeset drugih pokoljenja koja su živjela prije Darija, i dijelom su nesreće prouzročili Perzijanci, a dijelom najglavniji grčki vođe koji su vodili borbe za vlast. Nije stoga uopće bilo neobično da se Del tresao, a da ga prije toga nije zadesio potres. I u proročanstvu je za nj bilo zapisano ovo:

Potrest ću Del što nikad se dosad tresao nije.

A na grčkom jeziku imena perzijskih kraljeva znače ovo: Darije »Sapinjač«, Kserkso »Bojovnik«, a Artakserkso »Veliki Bojovnik«.[57] Te bi kraljeve ovako Grci ispravno zvali na svojem jeziku.

[55] Tj. Apolon i Artemida.

[56] Tj. 7860 kg.

[57] Herodotovi su prijevodi netočni, a za prijevod Darijeva imena postoji više mogućih interpretacija.

99. Kad su otišli s Dela, barbari su se usmjeravali prema otocima i ondje su novačili vojsku, a sinove otočana uzimali su kao taoce. Kad su tako ploveći oko otoka pristali i u Karistu (naime, stanovnici Karista nisu im predavali taoce i odbili su da sudjeluju s njima u ratu protiv susjednih gradova, a mislili su pri tome na Eretriju i Atenu), počeli su opsjedati njihov grad i pustošili su im zemlju sve dok se i stanovnici Karista nisu pokorili volji Perzijanaca.

100. Pošto su do Eretrijaca stizale vijesti da perzijska vojska plovi protiv njih, zamolili su Atenjane da im pruže pomoć. Atenjani im nisu odbili pomoć, već im za podršku dadu četiri tisuće naseljenika sa zemljišta halkidskih vitezova.[58] No Eretrijci nisu donijeli nikakvu razumnu odluku, jer su, premda su zvali u pomoć Atenjane, promišljali dvije različite nakane. Jedni su od njih predlagali da napuste grad i da se povuku na uzvisine Eubeje, dok su drugi, koji su očekivali da će imati osobnu korist od Perzijanaca, spremali izdaju. Kad je Eshin sin Notonov, koji je bio jedan od eretrijskih prvaka, shvatio kakva su mišljenja na objema stranama, ispričao je Atenjanima koji su pristigli kakvo je stanje kod njih, pa ih je molio da se vrate kući kako ne bi i oni stradali. Atenjani prihvate ovaj Eshinov savjet.

101. I tako su oni prešli u Orop i spasili se; a Perzijanci su nastavljali plovidbu, te su zaustavili lađe na eretrijskom tlu kod Tamine, Hereje i Egilija, a čim su ih zaustavili kod tih mjesta, odmah su počeli iskrcavati konje i pripremati se za napad na neprijatelja. Eretrijci nisu donosili odluku da izađu na bojno polje i da se bore, jer su htjeli obraniti jedino zidove bude li to moguće, budući da je prevladavalo mišljenje da se grad ne napušta. Došlo je do žestokog napada na zidine, te su u toku

[58] V. V,77.

šest dana mnogi pogibali s obiju strana; sedmog su dana Euforb sin Alkimahov i Filagro sin Kinejin, obojica ugledni građani, predali grad Perzijancima. Kad su ovi ušli u grad, najprije su opljačkali pa zapalili svetišta osvećujući se za spaljena svetišta u Sardu, a zatim, prema Darijevu nalogu, porobili ljude.

102. Pošto su pokorili Eretriju i ondje se zadržali tek nekoliko dana, plovili su prema atičkoj zemlji, a time su grdno pritisnuli Atenjane, s kojima su namjeravali postupiti na isti način kao i s Eretrijcima. Maraton je bio mjesto najprikladnije za borbu konjice i najbliže Eretriji, pa ih je onamo vodio Hipija sin Pisistratov.

103. Čim su Atenjani za to čuli, i sami se upute prema Maratonu. Vodilo ih je deset zapovjednika, a deseti je bio Miltijad, čijeg je oca, Kimona sina Stesagorina, zadesilo da ga je iz Atene prognao Pisistrat sin Hipokratov. Dok je bio u izgnanstvu, dogodilo mu se da je na olimpijskim igrama odnio pobjedu u trkama četveroprega, i kad je odnio tu pobjedu, posvetio ju je svojem polubratu po majci Miltijadu. Zatim je na slijedećim olimpijskim igrama pobijedio s istim kobilama i prepustio je Pisistratu da bude proglašen za pobjednika, te se zato što mu ju je prepustio, prema dogovoru smio sigurno vratiti kući. A pošto je s istim kobilama još jedanput pobijedio na olimpijskim igrama,[59] desilo se da su ga ubili Pisistratovi sinovi, kad Pisistrat više nije bio među živima; a ubili su ga noću blizu pritaneja[60] postavivši ljude u zasjedu. Kimon je pokopan izvan grada, preko puta ceste koja se zove Kroz Kelu; nasuprot njemu pokopane su i one kobile koje su triput pobijedile na olimpijskim igrama. Takav su isti pothvat izvršile jedino još

[59] Kimon je pobijedio 532, 528. i 524. g. pr.n.e.

[60] Tj. gradske vijećnice.

kobile Lakonca Euagore, i nijedne više osim njih. Starijeg Kimonova sina, Stesagoru, u to je vrijeme odgajao stric Miltijad na Hersonezu, a mlađega sam Kimon u Ateni: tom mlađemu ime je bilo, jednako kao i Miltijadu koji se naselio na Hersonezu, Miltijad.

104. Taj Miltijad, koji je došao s Hersoneza i koji je dvaput izbjegao smrti, bio je zapovjednik Atenjana. Naime, i Feničani su ga progonili sve do Imbra i bilo im je izuzetno stalo da ga uhvate i odvedu kralju, a kad je uspio njima pobjeći i kad se vratio kući uvjeren da je sada na sigurnom, ovdje su ga dočekali protivnici i odvukli su ga na sud pod optužbom da je bio tiranin na Hersonezu. Pošto je bio oslobođen i njihove optužbe, postavljen je za zapovjednika Atenjana, a izabrao ga je narod.

105. Dok su još bili u gradu, zapovjednici su najprije poslali kao glasnika u Spartu Fidipida, čovjeka Atenjanina, a uz to i skoroteču po zanimanju[61] i u tome izvježbanog; na nj se, kako je sam Fidipid pripovijedao i kako je izvještavao Atenjane, u blizini brda Partenija iznad Tegeje namjerio Pan. Pan je zazvao Fidipida po imenu i naredio mu da javi Atenjanima kako se za nj uopće ne brinu, a on im je sklon i u mnogim im je slučajevima već bio na korist i bit će im to i ubuduće. Atenjani su povjerovali da je to istina, pa su, kad su im se prilike poboljšale, podigli ispod akropole Panovo svetište i nakon te obavijesti težili su tome da ga umilostive godišnjim žrtvama i povorkama bakljonoša.

106. Taj je Fidipid tada, kad su ga poslali zapovjednici i kad mu se prema vlastitoj priči ukazao Pan, drugi dan došao iz Atene u Spartu, a kad je stigao, rekao je pred upravljačima

[61] Takvi su skoroteče trčeći s porukama prelazili velike udaljenosti.

grada: »O Lakedemonjani, Atenjani vas mole da im priteknete u pomoć i da ne dopustite da najstariji grčki grad padne u ropstvo ljudi barbara; sada je već i Eretrija porobljena, pa je Grčka ostala siromašnijom za jedan znamenit grad.« On im je javljao ono što mu je bilo zapovjeđeno, a oni donesu odluku da pruže pomoć Atenjanima, no bilo im je nemoguće to učiniti odmah ako nisu htjeli kršiti zakone: bio je, naime, deveti dan mjesečeva toka, pa su mu kazali da tog devetog dana ne smiju izvesti vojsku i tako sve dok ne bude pun mjesec.

107. Oni su čekali razdoblje punog mjeseca, a Hipija sin Pisistratov vodio je barbare prema Maratonu, pošto je noć prije toga u snu vidio ovakav prizor: činilo se Hipiji da je legao u postelju zajedno sa svojom majkom. Iz sna je zaključio da će, pošto se vrati u Atenu i opet uspostavi svoju vlast, umrijeti star u svojoj domovini. To je zaključio iz prizora u snu, a tada je kao vodič najprije iskrcao roblje iz Eretrije na otok Stirana koji se zvao Egilija, a zatim je doveo lađe do Maratona i sam ih sidrio, pa je raspoređivao barbare koji su se iskrcali na kopno. Dok je to obavljao, uhvate ga kihanje i kašalj jači no obično; i kako je bio postariji čovjek, većina zubi počela mu se klimati. Od snažnog kašlja jedan mu je od tih zubi izletio, a kad je ispao u pijesak, on ga je s mnogo truda pokušavao pronaći. Kad zuba nigdje nije bilo, glasno uzdahne i reče onima oko sebe: »Ova zemlja nije naša niti ćemo je uspjeti pokoriti; a dio koji mi je pripadao zauzima moj zub.«

108. Hipija je protumačio da se prikaz iz sna tako ostvario; a Atenjanima koji su bili poredani za boj u Heraklovu svetom gaju došli su u pomoć Platejci sa svojim cjelokupnim snagama; naime, Platejci su se sami predali Atenjanima, i već su ranije Atenjani za njih bili preuzeli mnoge teške zadaće; a predali su se ovako. Kad su Tebanci na njih vršili pritisak, Platejci su se najprije namjeravali predati Kleomenu sinu Anaksandridinu i

Lakedemonjanima koji su se tada nalazili u blizini. No oni ih nisu prihvaćali i govorili su im ovako: »Mi živimo predaleko od vas i naša bi vam pomoć stoga bila bezuspješna, jer biste u mnogim prilikama mogli biti prije porobljeni nego što bi bilo tko od nas za to čuo. Savjetujemo vam da se predate Atenjanima koji su vam susjedi i koji uopće nisu slabi ako je riječ o potpori.« Takav su savjet davali Lakedemonjani ne toliko iz sklonosti prema Platejcima koliko zato što su htjeli da Atenjani imaju teškoća kad se zavade s Beoćanima. Lakedemonjani su Platejcima tako savjetovali, a oni nisu odbili savjet, te su obavljali svoju predaju sjedeći kao pribjegari uz žrtvenik dok su Atenjani održavali svečanost u čast dvanaestero bogova.[62] Kad su Tebanci za to saznali, krenuli su u rat protiv Platejaca; no Atenjani su im pružali pomoć. Kad su htjeli međusobno zametnuti boj, Korinćani to nisu dopustili, a našli su se upravo ondje kao posrednici, te su uz pristanak obiju strana odredili granice područja, uz uvjet da Tebanci puste na miru one Beoćane koji ne žele pripadati beotskom savezu. Korinćani tako presude pa odu, a Beoćani navale na Atenjane koji su također bili na odlasku, no nakon napada budu svladani u bitki. Atenjani zatim prijeđu granice što su ih Platejcima dodijelili Korinćani, a kad su ih prešli, odrede da sam Asop bude granica Tebancima prema Plateji i Hisiji. Platejci su se na navedeni način predali Atenjanima, a sada su im došli u pomoć kod Maratona.

109. Mišljenja atenskih zapovjednika bila su podijeljena, jer jedni nisu bili za sukob (tvrdeći da ih je premalo za sukobljavanje s vojskom Međana), dok su drugi zajedno s Miltijadom predlagali da se bori. Kako su mišljenja bila podijeljena i kako je prevladavalo lošije stajalište, tada — postojao je, naime, kao

[62] To su: Zeus, Hera, Posejdon, Demetra, Apolon, Artemida, Hefest, Atena, Ares, Afrodita, Hermo i Hestija, a njihov je žrtvenik bio nasred agore, središnjeg atenskog trga.

jedanaesti s pravom glasa čovjek kojega su Atenjani ždrijebom odabrali da bude polemarh[63] (od davnine je polemarh, prema odluci Atenjana, imao jednako pravo glasa kao i zapovjednici), a u to je vrijeme polemarh bio Kalimah iz Afidne — Miltijad priđe tom polemarhu i reče mu: »Na tebi je sada, Kalimaše, odluka da li će Atena biti porobljena ili ćeš je učiniti slobodnom i ostaviti za sav ljudski vijek spomen na sebe kakav nisu ostavili ni Harmodije i Aristogiton. Otkad postoje, Atenjani su sada upali u najveću opasnost i, ako se pokore Međanima, već je donijeta odluka o tome što će pretrpjeti kad budu predani u Hipijine ruke, a ako naprotiv ovaj grad preživi, mogao bi postati prvi među grčkim gradovima. A sad ću ti kazati na koji se način to može dogoditi i zašto se desilo da upravo ti imaš odlučujući glas u ovim prilikama. Nas zapovjednika ima deset, a mišljenja su nam podijeljena, jer jedni predlažu da uđemo u sukob, a drugi da to ne činimo. Ako ne uđemo u sukob, očekujem da će strašan razdor zahvatiti i protresti duhove Atenjana tako da će pokloniti svoju naklonost Međanima; a ako uđemo u sukob prije no što pojedinim Atenjanima padne na pamet neka nezdrava misao, pod uvjetom da bogovi budu nepristrani možemo pobijediti u boju. To je sve, dakle, u tvojim rukama i ovisi o tebi: ako pristaneš uz moje mišljenje, tvoja je domovina slobodna, a grad prvi među grčkim gradovima; ako odabereš mišljenje onih koji nas odvraćaju od bitke, dogodit će ti se upravo suprotno od svih lijepih stvari koje sam nabrojio.«

110. Takvim je riječima Miltijad pridobio Kalimaha; kad se pridružilo polemarhovo mišljenje, donijet je zaključak da se uđe u bitku. Nakon toga, kako je koji od zapovjednika čije je mišljenje bilo da se treba boriti dobivao dnevno zapovjedniš-

[63] Polemarh je bio jedan od atenskih arhonata zadužen za vojne poslove. Birao se između više kandidata ždrijebom, izvlačenjem bijelih i crnih bobova.

tvo,[64] predavao ga je Miltijadu; a on, premda ga je prihvaćao, nije ulazio u sukob prije nego što je na njega bio red da preuzme zapovjedništvo.

111. Kad je na nj došao red, Atenjani su se počeli ovako svrstavati za bitku: desno je krilo vodio polemarh Kalimah; tada je vladao takav običaj kod Atenjana da polemarh drži desno krilo. On je bio na jednom kraju, a zatim su slijedile jedna za drugom file prema svojem redoslijedu;[65] na drugom su kraju bili svrstani, držeći lijevo krilo, Platejci. Nakon ove bitke, kad Atenjani prinose žrtve za narodnih svetkovina koje se održavaju svake četvrte godine,[66] atenski glasnik upućuje molitvu bogovima govoreći da zajedno s Atenjanima dobra sudbina zadesi i Platejce. A tada, dok su se Atenjani svrstavali kod Maratona, događalo se ovo: bojni im je red bio jednako dugačak kao i međanski bojni red, ali u njegovoj je sredini bilo malo četa, i to je bilo najslabije mjesto u njemu, dok su oba krila bila ojačana mnoštvom vojnika.

112. Kad su se tako razvrstali i kako su žrtve bile povoljne, čim su dobili dopuštenje, Atenjani su trkom navaljivali na barbare. Prostor među njima nije bio manji od osam stadija.[67] Dok su ih Perzijanci gledali kako navaljuju u trku, počeli su se pripremati da ih dočekaju, a uz to su Atenjanima predbacivali da su ludi i da se posve žele upropastiti, kad su vidjeli da su tako malobrojni i da jurišaju trkom bez podrške konjice ili strijelaca. Tako su mislili barbari, a kad su Atenjani navalili u gustom

[64] Naime, stratezi su se u pravilu mijenjali svakog dana na mjestu vrhovnog zapovjednika.

[65] Redoslijed fila (za glasanje, obavljanje pojedinih dužnosti itd.) mijenjao se svake godine.

[66] Vjerojatno je riječ o panatenejskim svečanostima.

[67] Oko 1500 metara.

poretku na barbare, borili su se dostojno spomena. Naime, prvi su od svih Grka, koliko nam je poznato, upotrijebili napad u trku na neprijatelja, a i prvi su uspijevali izdržati pogled na međansku odjeću i na ljude koji su je nosili: dotad je Grcima zadavalo strah i kad bi samo začuli ime Međanin.

113. Bitka na Maratonu trajala je dugo. U sredini bojnoga reda pobjeđivali su barbari, a ondje su bili raspoređeni sami Perzijanci i Saki; na tom su mjestu barbari, dakle, pobjeđivali i, pošto su učinili prodor, gonili su protivnike prema unutrašnjosti, ali na oba su krila pobjedu odnosili Atenjani i Platejci. Pobjeđujući tako, puštali su da bježe barbare koji su se okrenuli u bijeg, te su spojili oba krila i borili se protiv onih koji su izvršili prodor u središnjem dijelu, pa su i tu Atenjani odnosili pobjedu. Slijedili su i sasijecali Perzijance, koji su bježali, sve dok nisu stigli do mora, a tu su tražili vatru i pokušavali zauzeti brodovlje.

114. U tom boju pogine polemarh Kalimah, hrabar čovjek, a od zapovjednika život izgubi Stesilaj sin Trasilajev; isto tako pade i Kinegir sin Euforionov,[68] kojemu je bila sjekirom odsječena ruka dok se hvatao za kip na krmi lađe,[69] a i mnogi drugi znameniti Atenjani.

115. Atenjani su na taj način osvojili sedam lađa, a na ostalima su se barbari otisnuli na more, pokupili roblje iz Eretrije s otoka na kojem su ga ostavili, pa su plovili oko Sunija jer su htjeli prije Atenjana stići do grada. Atenjani su optužili Alkmeonide da su barbari to smislili uz njihovu pomoć, te da su oni prema

[68] Radi se o bratu Eshila, tragičkog pjesnika.

[69] Antičke su lađe na krmi imali kipove slične onima koje danas brodovi ponekad imaju na pramcu.

prethodnom dogovoru štitom dali znak Perzijancima kad su već bili na brodovima.

116. Oni su, prema tome, plovili oko Sunija, a Atenjani su, što su brže mogli, hitali u pomoć svojem gradu i stigli su prije no što su barbari došli, te kad su stigli iz Heraklova svetišta na Maratonu do drugog Heraklova svetišta u Kinosargu, pripremili su se za bitku. Kad su se barbari s lađama pojavili u visini Falera (to je u to vrijeme bila atenska luka), ondje su zaustavili lađe i krenuli natrag na plovidbu prema Aziji.

117. U toj bitki kod Maratona poginulo je šest tisuća i četiri stotine barbara i stotinu i devedeset i dva Atenjanina. Toliko ih je palo na objema stranama; a dogodilo se ondje i ovakvo čudo: neki Atenjanin, Epizel sin Kufagorin, dok se borio licem u lice s protivnicima i iskazivao se kao hrabar čovjek, ostao je bez vida a da nije zadobio nikakav udarac po tijelu niti je bio pogođen kopljem, te je od toga časa ostatak života morao provoditi kao slijepac. Čuo sam da je on o svojoj nesreći pričao otprilike ovakvu priču: da mu se činilo kako mu se suprotstavio golem oklopnik, čija je brada bila zasjenila čitav štit; ta je prikaza prošla pokraj njega i ubila borca koji je stajao uza nj. To sam čuo da je Epizel pričao.

118. Datis je sa svojom vojskom plovio prema Aziji, a kad je došao na Mikon, imao je priviđenje u snu. Kakvo je to bilo priviđenje, ne kaže se, no on je, čim je svanuo dan, počeo obavljati pretragu lađa, pa je na jednom feničkom brodu našao pozlaćen Apolonov kip i ispitivao je odakle je kip ukraden, a kad je saznao iz kojeg je svetišta uzet, krenuo je vlastitom lađom na Del; tada su se već i Deljani vratili natrag na otok, pa je on postavio kip u tamošnje svetište i naredio Deljanima da ga odnesu u tebanski Delij: on se nalazi na moru nasuprot Halkide. Pošto je izdao takvu zapovijed, Datis je plovio natrag, a

Deljani nisu odnijeli taj kip, već su ga dvadeset godina kasnije sami Tebanci, potaknuti proročanstvom, prenijeli u Delij.

119. Kad su nakon plovidbe pristali u Aziji, Datis i Artafren odvedu porobljene Eretrijce u Suzu. Kralj Darije, prije nego što su Eretrijci bili zarobljeni, silno se na njih ljutio, jer su oni prvi započeli s nepravdama; no kad je vidio da su dovedeni preda nj i da su mu podložni, nije im nanio više nikakvo zlo nego ih je naselio u oblasti Kisije, na jednom svojem imanju koje se zove Arderika, a udaljeno je od Suze dvije stotine i deset stadija te četrdeset stadija od bunara koji daje tri različite tvari; naime, iz njega vade zemljanu smolu, sol i ulje, i to na ovakav način: crpu ga s pomoću đerma, na čijem je kraju umjesto vjedra polovica mješine; nju spuste dolje i njome grabe, a zatim to ulijevaju u posudu: iz nje prelijevaju u drugu posudu, pa se sadržaj razlaže na tri tvari. Zemljana smola i sol odmah se skrućuju, a ulje [...].[70] Njega Perzijanci nazivaju radinaka: crno je i ima težak miris. Ondje je kralj Darije naselio Eretrijce, a oni su sve do mojeg vremena boravili u tom području i čuvali su svoj drevni jezik.

120. Tako je bilo s Eretrijcima; a dvije tisuće se Lakedemonjana pojavilo u Ateni nakon razdoblja punog mjeseca, i oni su se uvelike žurili da stignu na vrijeme, tako da su iz Sparte došli u Atiku za tri dana. Premda su stigli prekasno za bitku, željeli su ipak pogledati Međane, pa su otišli do Maratona i bacili na njih pogled. Zatim su, izričući pohvale Atenjanima i njihovu pothvatu, krenuli na povratak kući.

[70] Završetak rečenice nedostaje u originalu. Imanje je inače udaljeno 40 km od Suze, a oko 7,5 km od bunara.

121. Čudna mi je i neprihvatljiva priča prema kojoj bi Alkmeonidi u dogovoru s Perzijancima dali znak štitom jer su tobože htjeli da Atenjani budu podložni barbarima i Hipiji; oni su, naime, pokazivali da tiraniju mrze više ili bar jednako kao i Kalija sin Fenipov, a otac Hiponikov. Kalija se jedini od svih Atenjana usudio, kad bi god Pisistrat bio prognan iz Atene, kupovati njegova imanja oglašena na javnoj dražbi, a smišljao je protiv njega i druge, vrlo neprijateljske postupke.

122. [Taj je Kalija iz mnogih razloga vrijedan da ga svatko zadrži u pamćenju. S jedne strane, kao što sam već kazao, bio je čovjek ponajviše odan slobodi domovine, a s druge strane stoji ono što je uradio u Olimpiji: bio je pobjednik u konjskoj utrci, a u natjecanju četveroprega drugi, dok je na pitijskim igrama već prije odnio pobjedu, te se među svim Grcima proslavio svojim veličanstvenim gozbama. A kakvim se tek čovjekom pokazao prema vlastitim kćerima, a imao ih je tri! Naime, kad su sazrijevale za brak, dao im je najsjajniji miraz i dopustio im je da svaka od njih izabere između svih Atenjana muškarca kojeg želi, pa ju je za nj udao.][71]

123. Alkmeonidi su mrzili tiraniju jednako kao i on ili još i više. Bilo bi mi stoga čudno i ne prihvaćam tu objedu da su oni dali znak štitom, i to upravo oni koji su sve vrijeme bježali pred tiranima, i zbog čijeg su djelovanja Pisistratovi sinovi napustili svoju samovladu. U tom su smislu mnogo više oni zaslužni za oslobođenje Atene nego Harmodije i Aristogiton, bar kako ja sudim. Ovi su, naime, ubojstvom Hiparhovim samo pojačali bijes preostalih Pisistratovih potomaka i nisu na taj način prekinuli njihovu tiraniju, dok su Alkmeonidi posve očito

[71] Iz stilskih i sadržajnih razloga smatra se da cijelo poglavlje nije napisao Herodot, već da je ono kasnije umetnuto u tekst.

donijeli slobodu, ako su uistinu baš oni nagovorili Pitiju da objavi Lakedemonjanima kako je na njima da oslobađaju Atenu, što sam već ranije objasnio.

124. No možda su oni izdali domovinu jer su se nešto naljutili na atenski puk. Nije, dakle, bilo među Atenjanima drugih ljudi s većim ugledom i koje bi toliko častili kao njih. Zbog toga nema mnogo smisla u toj priči o tome kako su oni dali znak štitom. Ali štitom je bio dan znak, i to je činjenica, jer se to dogodilo; no tko je bio taj koji je dao znak, o tome ne mogu kazati ništa više od onoga što je već rečeno.

125. Alkmeonidi su od davnine bili slavni u Ateni, a nakon Alkmeona i ponovo nakon Megakla postali su još slavniji. Najprije je Alkmeon sin Megaklov bio na pomoć Liđanima koje je Krez poslao iz Sarda u proročište u Delfima, te im je rado bio na usluzi, a kad je Krez čuo od Liđana koji su išli u proročište kako im je on pomagao, pozvao ga je u Sard i, pošto je stigao onamo, darivao ga je sa toliko zlata koliko najedanput može ponijeti sa sobom.[72] Alkmeon, našavši se pred takvim darom, još ga je povećao, jer se domislio ovome: obukao je prostranu halju i ostavio je na njoj dubok nabor, a pronašao je najveće moguće čizme, pa ih je obuo i takav je išao u riznicu u koju su ga vodili. A kad je nabasao na zlatni pjesak, najprije je natrpao uz potkoljenice toliko zlata koliko ga je stalo u čizme, zatim je dokraja napunio zlatom nabor na halji, pa je još stavio pijeska po čitavoj kosi, a nešto i u usta, i takav je izlazio iz riznice, jedva vukući čizme i uopće svemu drugome više nalik nego čovjeku: usta su mu bila pretrpana i izgledao je sav natečen. Kad ga je Krez vidio, uhvati ga smijeh, pa mu pokloni

[72] Događaj je sasvim anegdotskog karaktera, to više što je Alkmeon bio za cijelu generaciju stariji od Kreza, pa je njihov susret bio praktički nemoguć.

sve ovo i još ga obdari drugim darovima ne manjima od ovih. Tako se ta porodica veoma obogatila, a sam Alkmeon je opremio četveropreg i njime odnio pobjedu na olimpijskim igrama.

126. A zatim, jedno pokoljenje kasnije, tu je porodicu proslavio Klisten, samovladar u Sikionu, tako da je ona postala među Grcima još glasovitija nego što je bila prije. Klisten sin Aristonimov, unuk Mironov i praunuk Andrejin, imao je kćer po imenu Agarista. Nju je želio udati za onoga od Grka za kojega otkrije da je najodličniji. Dok su trajale olimpijske igre, na kojima je Klisten pobijedio u trkama četveroprega, objavio je da svaki Grk koji smatra sebe dostojnim da postane Klistenov zet dođe za šezdeset dana, a može i ranije, u Sikion da bi Klisten uglavio svadbu u roku od godine dana, započev od onog roka od šezdeset dana. Nakon toga tko je god od Grka bio ponosan sam na sebe i na svoj rod dolazio je u prosce; Klisten je za njih priredio trkalište i hrvalište upravo u tu svrhu.

127. Iz Italije je došao Smindirid sin Hipokratov, Sibarićanin, a stigao je kao čovjek preko svake mjere odan raskoši (u to je vrijeme Sibaris bio na vrhuncu svoje moći); došao je i Sirijanin Damas sin Amirisa zvanoga Mudri. Oni su došli iz Italije, a iz Jonskoga zaljeva stigao je Amfimnest sin Epistrofov iz Epidamna; on je, dakle, bio iz Jonskoga zaljeva. Od Etoljana je pristigao Malet, brat onoga Titorma koji je tjelesnom snagom nadvisio sve Grke i koji je pobjegao od ljudi u najzabitije krajeve Etolije. S Peloponeza su došli: Leoked, sin argivskog tiranina Fidona, onoga Fidona koji je Peloponežanima uveo novi mjerni sustav i koji ih je ponajviše od svih Grka uvrijedio jer je potjerao elidske suce na sportskim igrama i sam je vodio olimpijske igre, dakle njegov sin, i Amijant sin Likurgov, Arkađanin iz Trapezunta, i Azanjanin iz grada Peja, Lafan sin Euforiona koji je — kako se pripovijeda u Arkadiji — primio

u svojem domu Dioskure, a nakon toga je ugošćivao sve strance, i Eliđanin Onomast sin Agejev. Oni su, dakle, došli sa samog Peloponeza, a iz Atene su stigli Megaklo sin Alkmeona, onoga koji je bio u posjetu kod Kreza, i uz njega Hipoklid sin Tisandrov, koji se među Atenjanima isticao bogatstvom i izgledom. Iz Eretrije, koja je u to vrijeme bila procvala, stigao je Lisanija; jedino je on bio s Eubeje. Iz Tesalije je došao Dijaktorida Kranonac, iz porodice Skopada, a od Mološana Alkon.

128. To su bili prosci; a kad su oni stigli u dogovoreni dan, Klisten je najprije ispitao svakoga koji je njegov očinski grad i kakva mu je porodica, a zatim ih je držao kod sebe godinu dana i iskušavao je njihovu hrabrost, ćud, odgoj i vladanje, te se sastajao sa svakim pojedinačno i sa svima skupa; one koji su bili mlađi vodio je u vježbalište, a najviše ih je iskušavao na gozbama; naime, koliko ih je god dugo držao kod sebe, cijelo je to vrijeme činio sve to i ujedno ih je izuzetno velikodušno gostio. Nekako su mu se od prosaca najviše sviđali pridošlice iz Atene, a od njih dvojice osobito Hipoklid sin Tisandrov, i zato što ga je prosuđivao na osnovi njegove hrabrosti i stoga što je od davnine potjecao iz porodice Kipselida u Korintu.

129. Kad je došao dan određen za svadbeno slavlje i za Klistenovo proglašenje koga je među svima odabrao, pošto je žrtvovao stotinu goveda, Klisten je zvao na gozbu i prosce i sve Sikionjane. Kad je objed završio, prosci su se nadmetali u glazbi i u zabavljanju društva razgovorom. Kako su nastavili piti, privlačeći uvelike pažnju ostalih, Hipoklid zatraži da mu svirač odsvira na fruli neki ples, pa kad ga je svirač poslušao, zapleše. Plesao je baš nekako po svojem ukusu, a Klisten je, dok je gledao sve to što se događa, postajao sumnjičav. Nakon kratka odmora Hipoklid zatraži da mu donesu stol, a kad je stol bio unijet, najprije je na njemu plesao lakonske plesne likove, zatim

atičke, i napokon, dubeći na glavi na stolu započne mahati nogama u ritmu. Klistenu se već za vrijeme prvog i drugog plesa nije više sviđala pomisao da bi mu Hipoklid postao zet, i zbog samoga plesa i zbog njegove besramnosti, ali se suzdržavao jer ga nije htio glasno izgrditi; no kad ga je vidio kako maše nogama, nije se više mogao suzdržavati, pa reče: »O sine Tisandrov, otplesao si svoju svadbu!«. Hipoklid mu u odgovor reče: »Baš briga Hipoklida!«

130. Odatle potječe ta uzrečica; a Klisten zamoli za tišinu pa progovori proscima ovako: »Prosci moje kćeri, svima vam izričem pohvalu i svima bih vam, kad bi to bilo moguće, rado ugodio, i ne bih u svojem izboru izdvajao samo jednoga od vas niti bih ostale odbijao; no nije moguće, budući da imam samo jednu kćer, da vam svima, premda bih to želio, činim po volji, pa dajem svakome od vas koji će se morati odreći ovoga braka talant[73] srebra na dar jer ste me počastili time što ste htjeli uzeti ženu iz moje porodice i što ste bili odsutni od svojih domova, a svoju kćer Agaristu dajem za ženu Megaklu sinu Alkmeonovu, i to prema atenskim običajima.« Pošto je i Megaklo izjavio da je prima za ženu, Klisten je odredio dan vjenčanja.

131. Takvi su bili događaji u vezi s izborom prosaca, a Alkmeonidi su tako postali glasoviti u Grčkoj. A kad se ono dvoje vjenčalo, iz njihova se braka rodi onaj Klisten koji je uspostavio file i vlast naroda[74] za Atenjane, a koji je dobio ime po svojem djedu po majci, Sikionjaninu; Megaklo je imao još i sina Hipokrata, a Hipokratova su djeca bila drugi Megaklo i druga Agarista, nazvana po Agaristi kćeri Klistenovoj, i ona se udala za Ksantipa sina Arifronova te je, dok je bila trudna, imala

[73] Tj. 26,2 kg.
[74] V. V,69.

prikazu u snu: činilo joj se da je rodila lava; nakon samo nekoliko dana Ksantipu je rodila Perikla.

132. Nakon poraza Perzijanaca kod Maratona Miltijad, koji je već i prije uživao ugled kod Atenjana, tada je postao još ugledniji. Zatražio je od Atenjana sedamdeset lađa, vojsku i novac, ali im nije kazao na koju zemlju namjerava povesti vojnu, već im je rekao da će se obogatiti budu li ga slijedili: naime, odvest će ih u jednu takvu zemlju odakle će bez poteškoća donijeti kući neizmjerno zlato; takvim je riječima tražio lađe, a Atenjani, kojima su se riječi svidjele, dadu mu što je tražio.

133. Pošto je preuzeo vojsku, Miltijad je plovio prema Paru, a izlika mu je za to bila to da su Parani prvi počeli s neprijateljstvima kad su se borili kod Maratona zajedno s Perzijancima s jednom troveslarkom. No to je bio samo izgovor, a zapravo je on gajio neku srdžbu prema Paranima zbog Lisagore sina Tisijina, koji je rodom bio Paranin, a ocrnio ga je kod Perzijanca Hidarna. Kad je Miltijad stigao tamo kamo je plovio, opsjedao je s vojskom Parane zatvorene unutar zidina, te je preko glasnika od njih zahtijevao stotinu talanata,[75] tvrdeći da neće, ne budu li mu ih dali, maknuti vojsku prije nego što zauzme njihov grad. No Paranima nije padalo na pamet da Miltijadu dadu novac već su razmatrali kako bi obranili grad, a između ostalog razmišljali su i onome mjestu na zidinama koje je u svakoj bitki bilo najlakše osvojiti, pa su ga pod okriljem noći podigli u visinu dvaput veću nego što je bilo ranije.

134. Do ovog se mjesta u priči svi Grci slažu, a odavde nadalje sami Parani kazuju da se ovako dogodilo: dok je Miltijad bio u neprilici, dođe mu na razgovor žena zarobljenica, Paranka

[75] Dakle, oko 2600 kg srebra.

rodom, a ime joj je bilo Timo, i bila je sluškinja u hramu podzemnih boginja.[76] Kad je ona došla pred oči Miltijadu, savjetovala mu je da, ako mu je silno stalo da zauzme Par, postupa onako kako mu ona bude predložila. Na njezin prijedlog on ode do brežuljka koji se uzdizao ispred grada kako bi preskočio ogradu svetišta Demetre Tesmofore, pa je, pošto ju je preskočio budući da nije mogao otvoriti vrata, išao prema hramu da nešto uradi unutra, ili da pomakne neku svetinju koja se nije smjela micati ili da učini nešto drugo; našao se pred vratima, no iznenada ga je obuzela jeza i krenuo je istim putem natrag, pa kad je preskakao plot, iščašio je kuk. Drugi kažu da je ozlijedio koljeno.

135. Budući da je Miltijad tako bio onesposobljen, plovio je natrag kući, a da nije nosio Atenjanima novac niti je za njih uspio osvojiti Par, nego je jedino dvadeset i šest dana opsjedao otok i opustošio ga. Kad su Parani saznali da je sluškinja boginjā Timo dala upute Miltijadu, htjeli su je zbog toga kazniti, pa pošalju, čim je nakon opsade grada nastao mir, ljude u Delfe da o tome pitaju proročište; slali su ih da pitaju da li da pogube sluškinju boginjā koja je htjela poslužiti neprijateljima domovine kao vodič pri zauzimanju grada i koja je Miltijadu otkrila svetinje o kojima se muškom rodu ne smije pričati. No Pitija im to nije dopuštala, jer — kazala je — Timo nije kriva za to, već se ona, budući da je suđeno da Miltijad loše svrši, njemu ukazala kao vodič u propast.

136. To je Paranima odgovorila Pitija; a Atenjani su mnogo pričali o Miltijadu kad se vratio s Para, i svi ostali i posebno Ksantip sin Arifronov, koji je sudski progonio Miltijada zbog

[76] Tj. Demetre i Persefone.

toga što je prevario Atenjane i optužio ga pred narodom za zločin koji se kažnjava smrću. Miltijad, iako je bio ondje, nije se sam branio (nije za to bio sposoban, jer mu se bedro upalilo) i ležao je u krevetu, pa su njegovu obranu iznosili prijatelji, podsjećajući često na bitku kod Maratona i na osvajanje Lemna, te kako je zauzeo Lemno i osvetio se tako Pelazgima a otok predao Atenjanima. Narod je stao na njegovu stranu utoliko što je bio oslobođen smrtne kazne, ali ga je kaznio na osnovi njegove krivice sa pedeset talanata,[77] no kako mu je bedro zahvatilo gnjiljenje i truljenje, on je umro, a pedeset je talanata kazne isplatio njegov sin Kimon.

137. A Lemno je Miltijad sin Kimonov osvojio ovako: pošto su Atenjani izbacili Pelazge iz Atike — s pravom ili nepravom, o tome ne mogu kazati ništa osim onoga što drugi govore, to jest da je Hekatej sin Hegesandrov u svojim spisima rekao da je to bilo s nepravom —, dakle, pošto su Atenjani vidjeli da je područje u podnožju Himeta, koje su sami dali Pelazgima da ga nasele kao nagradu za to što su nekoć podigli zidine oko akropole,[78] lijepo obrađeno a ranije je bilo ružno i neugledno, obuzela ih je zavist i želja za zemljom, pa su Atenjani počeli tjerati Pelazge a da nisu imali nikakva drugog pravog povoda. No kako sami Atenjani kazuju, istjerali su ih s pravom. Naime, Pelazgi, koji su stanovali ispod Himeta, počeli su im odavde nanositi nepravde na slijedeći način: atenske su kćeri sa svojom djecom išle uvijek po vodu na izvor Eneakrun,[79] jer u to vrijeme ni oni ni drugi Grci nisu još imali kućne sluge; kad bi god one

[77] »Globa« je bila golema, preko 1300 kg u srebru.

[78] Prema tradiciji najstarije zidine oko atenske akropole pripisivale su se Pelazgima, koji su se ovdje naselili pošto su šezdesetak godina nakon trojanskog rata bili istjerani iz Beotije.

[79] Taj je izvor na Himetu bio uredio Pisistrat u obliku sistema sa devet fontana (samo njegovo ime znači »Devetocijevni«).

došle, Pelazgi bi ih iz obijesti i bezobzirnosti napastovali. I nije im bilo dovoljno što to rade, nego su ih na koncu zatekli kako se sasvim očito pripremaju na pobunu. Atenjani su pokazali da su utoliko bolji ljudi od njih što su ih mogli slobodno ubiti kad su ih uhvatili kako spremaju pobunu, ali nisu to htjeli učiniti nego su im naredili da odu iz zemlje. Oni su se tako iselili i zauzeli su druga područja, među njima i Lemno. Ono prvo bile su Hekatejeve riječi, a ovo su kazali Atenjani.

138. Ti su Pelazgi tada živjeli na Lemnu i htjeli su se osvetiti Atenjanima, pa kako su dobro poznavali atenske svetkovine, pribavili su lađe s pedeset vesala i postavili su zasjedu atenskim ženama koje su slavile svečanost u čast Artemide u Brauronu, te su mnoge od njih oteli, a zatim su plovili kući, odveli ih na Lemno i držali ih kao inoče. Pošto su te žene izrodile mnoštvo djece, učile su ovu djecu atičkom jeziku i običajima Atenjana. Ona se nisu htjela družiti s djecom pelazgičkih žena, a ako je nekoga od njih tuklo koje pelazgičko dijete, svi su mu dolazili u pomoć i jedni su se u ime drugih osvećivali; sinovi su atičkih žena čak smatrali da imaju pravo zapovijedati drugoj djeci, a i bili su mnogo jači. Kad su to opazili, Pelazgi su među sobom vijećali; u tom se vijećanju postavljalo užasno pitanje što će ti dječaci činiti kad budu dorasli do muževne dobi ako su već sada spremni jedan drugome pomagati protiv sinova zakonitih žena i pokušavaju im zapovijedati. Stoga odluče poubijati sinove atičkih žena. Tako i učine, a s njima pogube i njihove majke. Nakon toga zlodjela i onog prethodnoga, koje su izvršile žene kad su ubile Toanta i zajedno s njim svoje muževe,[80] uobičajilo se u Grčkoj sva zločinačka djela nazivati »lemnijskim djelima«.

80 Lemnjanke su, prema legendi, poubijale sve muškarce na otoku zajedno s kraljem Toantom, pošto im je razum pomutila Afrodita, jer su zanemarivale njezin kult.

139. Otkad su Pelazgi poubijali vlastitu djecu i žene, nije im više zemlja nosila plodove niti su žene i stoka rađali jednako kao prije. Pritisnuti glađu i neplodnošću svojih žena, slali su poslanike u Delfe da iznađu neki izlaz iz nevolja koje su ih okruživale. Pitija im je nalagala da plate onu kaznu Atenjanima koju sami Atenjani odrede. Pelazgi su došli u Atenu i izjavljivali su da su pripravni plaćati kaznu za svaku krivicu. A Atenjani u vijećnici prostru postelju najljepše što su mogli i posluže stol prepun svakojakih poslastica, pa su tražili od Pelazga da im predaju svoju zemlju upravo u takvu stanju. Pelazgi ih prekinu riječima: »Kad uz pomoć bure u jednom danu lađa iz vaše zemlje dospije u našu, tada ćemo vam predati zemlju«, a znali su da se to ne može nikako dogoditi: Atika, naime, leži mnogo južnije od Lemna.

140. Tada je tako i bilo; no mnogo godina kasnije od ovih događaja, kad je Hersonez na Helespontu pao u ruke Atenjanima, Miltijad sin Kimonov u razdoblju godišnjih vjetrova lađom iz Eleunta na Hersonezu pristigne na Lemno,[81] pa je tada nalagao Pelazgima da napuste otok podsjećajući ih na proročanstvo za koje su Pelazgi vjerovali da se nikada neće ispuniti. Hefestijci su ga slušali, a Mirinjane je, koji nisu priznavali da je Hersonez dio Atike, opsjedao sve dok i njih nije prisilio na predaju. Tako su Atenjani i Miltijad osvojili Lemno.

[81] Kako je Hersonez, koji su Atenjani, pošto su ga zauzeli, proglasili svojim teritorijem, sjeverno od Lemna, Miltijadu nije bilo teško u jednom danu u ljetnom razdoblju, kad u Egejskom moru pušu sjeverni vjetrovi, stići odande do otoka.

SEDMA KNJIGA POVIJESTI

1. Kad je vijest o bitki koja se odigrala kod Maratona stigla kralju Dariju sinu Histaspovu, on, koji je već i prije bio jako ljutit na Atenjane zbog napada na Sard,[1] tada je još mnogo više bjesnio i još se s više mara počeo pripremati za vojnu protiv Grčke. I odmah je slao glasnike po gradovima s nalogom da opremaju vojsku, a svakom je pojedinom gradu zapovijedao da opremi mnogo više četa nego što su mu ih prije davali, a isto tako i brodova, konja, hrane i teretnih lađa. Pošto je ta vijest obilazila posvuda okolo, Azija je tri godine bila u stalnom pokretu, dok su se odabirali i opremali najbolji vojnici za ratovanje protiv Grčke. Četvrte godine[2] Egipćani, koje je Kambiz bio porobio, podignu ustanak protiv Perzijanaca. Nakon toga s još se većim marom počeo pripremati za vođenje rata protiv jednih i drugih.

2. Dok se Darije pripremao krenuti na Egipat i Atenu, među njegovim sinovima nastane velika razmirica oko toga tko će od njih biti namjesnik, jer prema perzijskim običajima kralj mora odrediti namjesnika i tek zatim ići u rat. Dariju je, još prije nego što je zavladao, bivša žena, kći Gobrijina, rodila tri sina, a pošto je stupio na prijestolje, Atosa kći Kirova rodi mu još četvoricu.

1 V. V,105.
2 486. g. pr.n.e.

Od one trojice najstariji je bio Artobazan, a od onih kasnije rođenih Kserkso. Kako nisu bili od iste majke, svađali su se, Artobazan pozivajući se na to da je od svih sinova najstariji, te da je kod svih naroda običaj da najstariji preuzima vlast, dok se Kserkso pozivao na to da je on sin Atose kćeri Kirove, a da je Kir donio slobodu Perzijancima.

3. I dok Darije još nije obznanjivao svoje mišljenje o tome, u isto je to vrijeme u Suzu došao Demarat sin Aristonov, kojega su u Sparti bili lišili kraljevske časti, pa je on sam odabrao da iz Sparte ode u progonstvo.[3] Kad je taj čovjek saznao za nesuglasice među Darijevim sinovima, otišao je, kako se pripovijeda, Kserksu i savjetovao mu je da, osim onoga što je već iznosio u svoju korist, kaže i to da je rođen u trenutku kad je Darije već bio kralj i kad je vladao Perzijancima, dok se Artobazan rodio u vrijeme kad je Darije bio običan građanin: ne bi stoga bilo niti uobičajeno niti pravo da bilo tko drugi osim njega obnaša tu čast, jer i u Sparti — kako je govorio Demarat, iznoseći svoje prijedloge — vlada običaj da, ako i postoje sinovi rođeni prije nego što im je otac postao kralj, a i kasnije se, za vrijeme kraljevanja, rodi sin, kraljevska vlast prelazi na toga koji je kasnije rođen. Pošto je Kserkso iskoristio ovaj Demaratov savjet, Darije je priznao da pravo govori i postavio ga za kralja. Meni se čini da bi Kserkso stupio na prijestolje i bez tog savjeta, jer je Atosa u svojim rukama imala svu moć.

4. Pošto je Kserksa postavio za kralja Perzijancima, Darije se spremao krenuti u rat. Ali godinu dana nakon toga i nakon ustanka u Egiptu, dok se još pripremao, dogodilo se da je sam Darije, pošto je vladao sve u svemu trideset i šest godina, umro,

[3] V. VI,65 i d.

i tako nije uspio kazniti niti pobunjene Egipćane niti Atenjane. Kad je Darije umro, na prijestolje je stupio njegov sin Kserkso.

5. Kserkso u početku uopće nije bio sklon tome da ratuje protiv Grčke, već je počeo objedinjavati vojsku protiv Egipta. Kako je uz njega bio i imao od svih Perzijanaca najveći utjecaj na nj Mardonije sin Gobrijin, koji je bio Kserksov bratić i sin Darijeve sestre,[4] on je držao ovakav govor: »Gospodaru, nije pravedno da Atenjani, koji su mnogo zla nanijeli Perzijancima, za to što su učinili ne budu kažnjeni. Ti ipak možeš činiti ono što ti je na umu: pošto pokoriš Egipat koji se pobunio, vodi vojsku na Atenu zato da stekneš dobar glas među ljudima i da svatko kasnije pazi da ne ratuje protiv tvoje države.« Bio je to govor koji je poticao na osvetu, a tom je govoru dodavao još i ovo: Evropa je predivna zemlja u kojoj rastu svakojake voćke i najbolja je po svojim osobinama, pa je dostojna da je jedini od svih smrtnika posjeduje perzijski kralj.

6. To je govorio zato što je žudio za novim pothvatima i želio je sam postati namjesnikom Grčke. S vremenom je uspio u svojem naumu i nagovorio je Kserksa da postupa tako, jer su se zbile i druge stvari koje su mu pomogle u nagovaranju Kserksa. S jedne strane, stigli su glasnici Aleuada iz Tesalije koji su pozivali kralja i nudili mu svaku svoju pomoć protiv Grčke (a ti su Aleuadi bili vladari u Tesaliji), a s druge strane Pisistratovi potomci koji su došli u Suzu služili su se istim riječima kao i Aleuadi, te su uz to još i jače navaljivali svojim molbama. Oni su došli u Suzu zajedno s Onomakritom, Atenjaninom tumačem proročanstava i urednikom Musejevih proročanstava,[5] s kojim su prethodno prekinuli neprijateljstvo; naime, Onoma-

[4] Mardonije je ujedno bio i brat prve Darijeve žene, dakle Kserksov ujak!
[5] O Musejevim proročanstvima v. V,90 i bilj. 59. Onomakrit, koji je i sam bio pjesnik, vjerojatno je redigirao Musejeve tekstove.

krita je iz Atene protjerao Hiparh sin Pisistratov, jer ga je Las iz Hermione bio uhvatio na djelu kako umeće među Musejeva proročanstva jedno prema kojem su otoci blizu Lemna trebali nestati u moru. Zbog toga ga je Hiparh protjerao, a prije toga je s njim bio u najvećem prijateljstvu. A sad kad je doputovao i pojavio se pred kraljem zajedno s Pisistratovim potomcima, kako su oni o njemu pričali sve najbolje, odabirao je za kralja riječi proročanstava: ako bi u njima bilo što nezgodno za barbarina, o tome ne bi govorio, već ih je kazivao birajući samo ona najpovoljnija, na primjer da je suđeno da neki čovjek Perzijanac premosti Helespont, pa ga je tako poticao na pohod. On je, dakle, tome pridonosio svojim proricanjem, a Pisistratovi potomci i Aleuadi mišljenjima koja su iznosili.

7. Kad su Kserksa nagovorili da ratuje protiv Grčke, tada je, dvije godine nakon Darijeve smrti, najprije vodio vojsku protiv pobunjenika. Pošto ih je svladao i čitav Egipat bacio u gore ropstvo nego što je bilo Darijevo, prepustio ga je Ahemenu, svojem bratu a Darijevu sinu. No Ahemena je nešto kasnije, u vrijeme dok je upravljao Egiptom, ubio Libijac Inar sin Psametihov.

8. Pošto je zauzeo Egipat, Kserkso, budući da je htio u svoje ruke preuzeti i vodstvo pohoda na Atenu, sazvao je odabrano vijeće najodličnijih Perzijanaca da bi čuo njihovo mišljenje i da bi svima objavio što želi. Kad su se okupili, Kserkso je ovako govorio: »Ljudi Perzijanci, nemam namjeru uvoditi nov običaj tako da vam ga namećem već ću se poslužiti običajem koji sam i sâm prihvatio od predaka. Kako mi je poznato od starijih, mi nikada nismo mirovali otkad smo preuzeli ovu vlast od Međana, kad je Kir oborio Astijaga. Bog nas tako vodi i, premda mnogo toga poduzimamo, naši pothvati sve bolje završavaju. Nije potrebno da vam govorim, jer i sami to dobro znate, što su sve uradili Kir, Kambiz i moj otac Darije i koje su nam sve

narode pribavili. Kad sam ja stupio na ovo prijestolje, razmišljao sam kako ne bih slavom zaostao za svojim prethodnicima i kako bih Perzijancima pribavio još veću moć; u tom razmišljanju pronalazim kako da istovremeno steknemo i čast i zemlju koja nije ni manja ni slabija od one koju sada posjedujemo, već je od nje u svemu plodnija, i da u isto vrijeme to bude i naša kazna i osveta. Radi toga sam vas i okupio da vam izložim što imam na umu činiti. Namjeravam podići most preko Helesponta i voditi vojsku kroz Evropu do Grčke da kaznim Atenjane za ono što su uradili Perzijancima i mojem ocu. Znate da je i Darije želio ratovati protiv tih ljudi. No Darije je umro, te mu nije uspjelo da ih kazni; ja, u njegovo ime i u ime drugih Perzijanaca, neću odustati prije no što zauzmem i spalim Atenu, čiji su stanovnici prvi počeli nanositi nepravdu meni i mojem ocu. Najprije, kad su došli u Sard zajedno s Aristagorom Milećaninom, našim robom, zapalili su svete gajeve i svetišta;[6] zatim, svima vam je poznato što su nam učinili kad smo otišli u njihovu zemlju i kad su nam zapovjednici bili Datis i Artafren. Zbog svega toga spremam se voditi vojsku protiv njih, a u tome, kad promišljam, vidim ove prednosti: ako pokorimo njih i njihove susjede, koji nastavaju zemlju Frigijca Pelopa,[7] stvorit ćemo takvu perzijsku državu da graniči samo sa Zeusovim nebom. Sunce neće vidjeti nijednu zemlju koja bi graničila s našom, jer ću ih sve učiniti, zajedno s vama, jednom državom pošto prođem kroz cijelu Evropu. Čujem, naime, da stvari tako stoje da više ne preostaje nijedan ljudski grad niti ikoji ljudski narod koji bi bio sposoban da s nama zametne bitku, ako osvojimo ove što sam ih naveo. Tako će pod ropski jaram doći i oni koji su nam krivi i oni koji to nisu. Vi mi možete ugađati budete li ovako postupali: kad vas obavijestim u koji je čas

6 Prije svega Kibelin hram, v. V,102.
7 Tj. Peloponez.

potrebno da dođete, svatko će se od vas spremno morati pojaviti ovdje; a tko bude došao s najbolje opremljenom vojskom, tome ću dati darove koji se kod nas smatraju najčasnijima. To je, dakle, ono što treba učiniti; da ne mislite kako sve radim na svoju ruku, svoj vam naum ovdje iznosim i molim vas da tko god to želi iskaže i svoje mišljenje.« Tim je riječima završio svoj govor.

9. Nakon njega govorio je Mardonije: »O gospodaru, ti nisi najbolji samo među Perzijancima koji su živjeli nego i među onima koji će u budućnosti živjeti, ti, koji si u svojem govoru sve najbolje i najtočnije izrekao, pa i to da nećeš dopustiti da nam se Jonjani koji žive u Evropi izruguju, jer nisu dostojni da to čine. Uistinu bi bilo strašno kad bismo, svladavši Sake, Indijce, Etiopljane, Asirce i druge brojne i velike narode koji nisu Perzijancima nanijeli nikakva zla, držali ih kao robove samo zato jer želimo sebi pribaviti moć, a kad Grke, koji su nam prvi započeli nanositi nepravdu, ne bismo za to kaznili. Čega se moramo bojati? Zar nekakve goleme sile? Ili moći njihova bogatstva? Poznajemo njihovu ratničku vještinu, a znamo i da je njihova moć malena; njihovu smo djecu već pokorili, one koji stanuju u našoj zemlji i nazivaju se Jonjanima, Eoljanima i Doranima. Stekao sam i sâm iskustvo kad sam napadao te ljude po zapovijedi tvojega oca, i premda sam u napadu stigao sve do Makedonije, a sasvim mi je malo nedostajalo da doprem do same Atene, nitko mi se nije suprotstavio u boju. Uostalom, kako čujem, Grci običavaju posve nepromišljeno zametati rat iz nerazboritosti i bezumnosti. Kad jedni drugima najave rat, pronađu najljepše i najravnije mjesto, pa silaze na nj i ondje se bore, i to tako da ga i pobjednici napuštaju uz velike gubitke: o pobijeđenima uopće i ne govorim, jer njih posve uništavaju. Budući da svi govore istim jezikom, trebalo bi da svoje razmirice rješavaju s pomoću predstavnika i posla-

nika, i svim drugim sredstvima radije nego borbom; a ako je baš neophodno da ratuju međusobno, trebalo bi da traže mjesto na kojem je i jedne i druge najteže pobijediti i da ondje iskušavaju svoje snage. Upravo iz tog razloga što Grci poznaju samo ovakav slab način borbe, kad sam prodro do Makedonije, nisu donijeli odluku da se bore. Tko bi ti se, o kralju, usudio suprotstaviti i zametati rat s tobom koji vodiš golemu silu iz Azije i sve brodovlje? Mislim da toliko drskosti nema nitko od Grka; a ako se ja varam u svojem mišljenju i ako bi se oni, potaknuti ludošću, došli boriti s nama, naučili bi kako smo mi najbolji na svijetu u ratnim vještinama. No ipak, sve treba iskušati: ništa se ne događa samo od sebe, već se ljudima sve obično zbiva na osnovi njihovih pokušaja.«

10. Pošto je Mardonije tako dao podršku Kserksovu stajalištu, završio je svoj govor; budući da su ostali Perzijanci šutjeli i nisu se usuđivali izlagati mišljenje suprotno onome koje je već bilo iznijeto, Artaban sin Histaspov, koji je bio Kserksov stric a ujedno mu je bio i pouzdan prijatelj, govorio je ovako: »O kralju, ako nisu izrečena mišljenja koja se međusobno suprotstavljaju, nemoguće je odabrati i uzeti ono koje je bolje, nego se treba držati onoga što je kazano, a ako su takva mišljenja izrečena, onda je to moguće, jednako kao što ne prepoznajemo čisto zlato samo za sebe, a kad ga protaremo s drugim zlatom,[8] prepoznajemo koje je bolje. Ja sam i tvojem ocu, a mojem bratu, Dariju, govorio da ne zameće rat sa Skitima, ljudima koji nemaju nijedan grad nigdje na svijetu; no on se nadao da će pokoriti Skite nomade i nije me slušao, pa je poveo rat i vratio se pošto je izgubio mnoge i hrabre vojnike. A ti, o kralju, namjeravaš voditi rat protiv ljudi koji su još mnogo bolji od Skita i za koje se govori da su najbolji i na moru i na kopnu.

8 O kamen za kušanje čistoće zlata.

Pravo je da ti kažem čega se kod njih moramo bojati. Tvrdiš da ćeš premostiti Helespont i prodrijeti vojskom kroz Evropu do Grčke. No može se dogoditi da naši ljudi budu svladani na kopnu ili na moru, pa čak i na obojemu: pripovijeda se da su ono odvažni ljudi, što se može zaključiti i po tome što su onoliku vojsku koja je s Datisom i Artafrenom došla u Atiku uništili Atenjani sami. Možda im neće uspjeti i jedno i drugo, no ako navale lađama i pobijede nas na moru, pa počnu ploviti prema Helespontu i zatim rastave most, to je, o kralju, strašna stvar. Ja se tome ne domišljam zato jer sam osobno posebno mudar, nego zato što je već jednom malo nedostajalo da nas zadesi pogibelj onda kad je tvoj otac sagradio most na tračkom Bosporu, pa je, premostivši rijeku Istar, prešao u zemlju Skita. Tada su Skiti sve pokušali ne bi li izmolili od Jonjana, kojima je bilo povjereno čuvanje mosta na Istru, da rastave prijelaz. I da je tada Histijej, samovladar Mileta, slijedio mišljenje drugih tirana i da se nije suprotstavio, moć bi Perzijanaca bila uništena.[9] Doista, strašno je i čuti kad se kaže da je cjelokupna moć kralja ovisila o jednom jedinom čovjeku. Nemoj se, dakle, dovesti u takvu opasnost, kad za to nema nikakve potrebe, nego me slušaj: sada raspusti ovaj naš sastanak, pa ponovo, kad budeš donio odluku pošto sam za sebe razmisliš, kaži nam što ti se čini da je najbolje. Mislim da je najveća korist od dobrog razmišljanja: naime, ako se nešto i isprijeći, odluka nije zbog toga postala lošija, već ju je nadvladala sudbina; a ako netko pogrešno razmisli, a sreća mu se ipak osmjehne, on je tek naišao na nenadan dobitak, no njegova odluka nije zbog toga postala bolja. Vidiš kako bog udara munjom u životinje koje se ističu visinom i ne dozvoljava im da se oholo pokazuju, a male ga uopće ničime ne izazivaju; vidiš kako uvijek odapinje strijele u

[9] V. IV,136.

najveće kuće i najveća stabla. Tako i golemu vojsku uništava malena: kad bog u svojoj zavisti unese u nju strah ili preneraženost, tada ona propada na način koji je nje same nedostojan. Bog ne dopušta da se itko osim njega samoga oholi. Žurba u svemu dovodi do grešaka, iz kojih nerijetko nastaju velike štete: oklijevanje ima velikih prednosti, pa i onda ako ih ne vidimo odmah nego se otkriju nakon nekog vremena. To je, o kralju, moj savjet; a ti, Gobrijin sine, prestani govoriti zaludne riječi o Grcima koji ne zaslužuju da se o njima tako loše priča. Ocrnjujući Grke, naime, potičeš samog kralja da bude na čelu vojske: mislim da upravo tom cilju i teži sva tvoja revnost. Ali to ne smije biti tako. Kleveta je najgroznija pojava u kojoj dvojica nanose nepravdu, a jedan je trpi. Naime, onaj tko kleveće nanosi nepravdu time što optužuje nekoga tko nije prisutan, a drugi je nepravedan zato što mu vjeruje a da nije dokraja spoznao stvari; onome koji nije prisutan razgovoru obojica nanose nepravdu, jer ga jedan kleveće, a drugi ga, pod utjecajem prvoga, smatra zlim. No ako je baš u svakom slučaju nužno ratovati protiv tih ljudi, hajde neka sam kralj ostane u svojem perzijskom zavičaju, a nas dvojica dajmo u zalog svoju djecu, pa ti sam zapovijedaj vojsci, odaberi ljude koje god želiš i povedi vojsku kako god veliku hoćeš. I ako se događaji za kralja budu razvijali kao što ti kažeš, neka moja djeca budu pogubljena, a i ja s njima; a ako bude onako kako ja predskazujem, neka to isto zadesi tvoje, a s njima i tebe, budeš li se vratio kući. Ako se i ne želiš podvrgavati takvu dogovoru, svakako ćeš voditi neku vojsku u Grčku, i tvrdim da će netko od onih koji ostanu ovdje čuti kako se govori da su Mardonija, koji je nanio golemo zlo Perzijancima, psi i ptice raznijeli negdje u zemlji Atenjana ili Lakedemonjana, ako ne još i prije na putu, pošto budeš spoznao protiv kakvih ljudi nagovaraš kralja da ratuje.«

11. To je rekao Artaban, a Kserkso mu ljutito odgovori ovim riječima: »Artabane, brat si mojega oca: to će te spasiti da ne dobiješ zasluženu plaću za ove bezumne riječi. Ipak, izričem ti, budući da si kukavica i plašljivac, ovakvu kaznu: nećeš sudjelovati sa mnom u vojni protiv Grčke i ostat ćeš ovdje zajedno sa ženama;[10] a ja ću i bez tebe obaviti ono što sam kazao. Ne bio, naime, ja sin Darija, sina Histaspa, sina Arsama, sina Arijaramna, sina Teispa, sina Kira, sina Kambiza, sina Teispa, sina Ahemena, ako se ne osvetim Atenjanima, jer mi je posve jasno da oni, ako mi i budemo za mir, neće biti za to već će itekako povesti rat protiv naše države, kao što se može zaključiti na osnovi onoga što su dosad započeli oni koji su zapalili Sard i krenuli u napad na Aziju. Prema tome, ni jedni ni drugi više ne možemo odustajati, nego nam predstoji izbor između djelovanja ili trpljenja, tako da ili sve ovo postane grčko ili sve ono perzijsko: nema srednjeg puta u vrijeme neprijateljstava. Red je da se mi, koji smo dosad trpjeli, sada osvećujemo, kako bih i ja upoznao sve strahote koje ću tobože pretrpjeti, kad napadnem te ljude koje je i Frigijac Pelop — a on je bio rob mojih predaka — pokorio tako da se sve do danas i oni ljudi i njihova zemlja zovu po imenu svojeg osvajača.«

12. Do tog se trenutka o tome govorilo, a zatim je pala noć i Kserksu nikako nije davalo mira Artabanovo mišljenje; pošto je cijele noći razmišljao, dolazio je do zaključka da ne treba po svaku cijenu ratovati protiv Grčke. Kad je tako donio novu odluku o tome, duboko je zaspao i te je noći, kako pripovijedaju Perzijanci, vidio ovakvo priviđenje: činilo se Kserksu da mu je pristupio velik i lijep čovjek i rekao: »Mijenjaš svoje mišljenje, Perzijanče, i nećeš voditi vojsku na Grčku, a zapovjedio si

[10] Artaban je, kako se vidi iz VII,52, ostao u Perziji ne zbog kazne nego kao Kserksov namjesnik.

Perzijancima da prikupljaju vojnike? No ne postupaš pravo kad mijenjaš svoje mišljenje, niti će ti itko za to odati priznanje; postupaj onako kako si preko dana odlučio i nastavi tim putem!«

13. Kserksu se činilo da je on, pošto je izgovorio te riječi, odletio, pa kad je svanuo dan, više se uopće nije obazirao na ovaj san nego je okupio iste one koje je pozvao i dan prije, te im je ovako govorio: »Ljudi Perzijanci, oprostite mi što sam ovako brzo promijenio svoje mišljenje; još nisam dostigao vrhunac svoje razboritosti,[11] a i oni koji me nagovaraju da onako postupam ne ostavljaju me ni trenutka na miru. Kad sam saslušao Artabanovo mišljenje, odmah mi je uskipjela mladenačka krv, tako da sam starijem čovjeku dobacio riječi nepristojnije nego što je to bilo nužno; no sada, pošto sam razmislio, priklonit ću se njegovu mišljenju. Budući da sam promijenio svoju odluku da ratujemo protiv Grčke, nemojte ništa činiti!« Čim su Perzijanci to čuli, veoma su se razveselili i počeli su se bacati ničice preda nj.

14. No kad je pala noć, ponovo je ista prikaza iz sna stala uz Kserksa dok je spavao i govorila mu: »Darijev sine, očito si opozvao zapovijed Perzijancima da se podigne vojska, a moje riječi posve zanemaruješ, kao da si ih čuo od sasvim bezvrijedna čovjeka. Ali dobro znaj da će ti se, ne budeš li odmah podigao vojsku, dogoditi ovo: kao što si u kratko vrijeme postao velik i moćan, tako ćeš ubrzo ponovo biti neznatan.«

15. Kserksa uhvati golem strah pred ovom prikazom, pa skoči iz kreveta i pošalje glasnika s pozivom za Artabana. A čim je on stigao, Kserkso mu je ovako počeo govoriti: »Artabane, onog

[11] Ipak, Kserkso je u to vrijeme imao najmanje 35 godina.

trenutka kad sam ti izrekao lude riječi zbog tvojeg čestita savjeta, nisam postupao razborito; ali nedugo zatim promijenio sam mišljenje i spoznao sam da treba postupati onako kako si ti predlagao. No, premda bih to želio, ne mogu tako postupati: naime, pošto sam se predomislio i promijenio odluku, češće mi se ukazuje prikaza u snu koja nikako ne odobrava da tako postupam; i sada je otišla nakon oštrih prijetnji. Ako tu prikazu šalje bog i ako je njegova posvemašnja volja da dođe do napada na Grčku, i tebi će doletjeti ista takva prikaza, s istim naređenjima koja i meni daje. Mislim da bi se to moglo dogoditi ako preuzmeš svu moju opremu, ako, kad je navučeš, budeš sjedio na mojem prijestolju i, napokon, budeš li zaspao u mojoj postelji.«

16. Kserkso mu je tako govorio, a Artaban se nije želio odmah pokoriti njegovoj zapovijedi, jer je smatrao kako nije dostojan toga da sjedi na kraljevskom prijestolju, ali je napokon bio primoran i izvršavao je ono što mu je naređeno, pošto je kazao: »Po mojem mišljenju, o kralju, jednako je vrijedno biti razuman i htjeti slušati čestite savjete; kod tebe se susreću obje te osobine, ali te upropaštava druženje s lošim ljudima, upravo onako kao što i ono more, koje je inače od svih najpovoljnije ljudima, kad na njemu zapušu vjetrovi, ne može, kako kažu, pokazati svoju pravu prirodu. Nije me toliko obuzela žalost kad sam čuo kako me psuješ, koliko sam se ražalostio zbog toga što su Perzijancima bila izložena dva mišljenja, od kojih je jedno poticalo tvoju obijest, a drugo ju je smirivalo i govorilo kako bi bilo loše privikavati duh na to da neprestano teži posjedovanju nečega što je veće od onoga što ima, te si ti odabrao od tih izloženih mišljenja ono koje bi nanijelo veću štetu i tebi i Perzijancima. A sada, kad si se okrenuo prema boljem prijedlogu, tvrdiš da se tebi, jer odustaješ od pohoda na Grke, ukazuje u snu priviđenje što ga je poslao neki bog i da ti ne dozvoljava

da raspuštaš vojsku. Ali, sinko, to ne potječe od boga; objasnit ću ti, budući da sam po godinama mnogo stariji od tebe, kakva je priroda snova koji se ukazuju ljudima: najčešće se u snovima ukazuju priviđenja onih pojava o kojima čovjek razmišlja preko dana; a mi smo se posljednjih dana itekako bavili vojnim pohodom. A ako to nije tako kako ti objašnjavam, nego ima u sebi nešto božansko, ti si sam već ukratko sve rekao: neka se ukaže s nalozima i meni kao i tebi. No neće mi se radije ukazati budem li nosio tvoju odjeću a ne svoju, niti ako budem spavao u tvojem a ne u svojem krevetu, ako se uopće namjerava pojaviti. Nije, naime, toliko glup taj koji ti se pojavio u snu, ma tko bio, da bi pomislio samo na osnovi tvoje odjeće, kad me vidi, da si to ti. Da li će me posve zanemariti i smatrati nedostojnim da mi se ukaže, bez obzira na to nosim li svoju ili tvoju odjeću, i da li će tebi i dalje dolaziti, to ćemo tek saznati; ako bi on češće dolazio, i sam bih morao priznati da je riječ o božanskoj pojavi. Stoga, ako si donio takvu odluku i ne mogu te od nje odgovoriti, pa moram zaspati u tvojoj postelji, hajde, neka se ukaže i meni, pošto izvršim sve što si mi naložio. Dotad ostajem pri svojem stajalištu.«

17. Pošto je to rekao, Artaban je, u nadi da će dokazati Kserksu kako ono što je govorio ne znači ništa, postupao onako kako mu je bilo zapovjeđeno: obukao je Kserksovu odjeću i sjedio je na kraljevskom prijestolju, a kad je nakon toga otišao u postelju, došla mu je, dok je spavao, ista prikaza u snu kakva je posjećivala Kserksa, stala je uz njegovo uzglavlje i rekla mu je ovo: »Ti si, dakle, onaj koji odvraćaš Kserksa od ratnog pohoda na Grčku i misliš da se na taj način brineš za nj? No niti u budućnosti a ni ovoga časa nećeš ostati nekažnjen zbog toga što pokušavaš spriječiti ono što se mora dogoditi, a što će se Kserksu svakako dogoditi ne bude li me poslušao, njemu sam samom objasnio.«

18. Artabanu se činilo da mu prikaza u snu prijeti i da mu namjerava vrućim željezom paliti oči. I on je uz glasan krik skočio i sjeo uz Kserksa, pa mu je, dok mu je potanko pričao što mu je kazalo priviđenje iz sna, rekao i ovo: »O kralju, budući da sam čovjek koji je već vidio kako slabije moći mogu uništiti mnoge i velike sile, nisam htio dopustiti da se u svemu povodiš za svojom mladenačkom dobi, jer znam kako može biti loše žudjeti za mnogim stvarima i sjećam se Kirova pohoda protiv Masagećana i njegova ishoda, a i Kambizova pohoda protiv Etiopljana, dok sam lično sudjelovao u Darijevoj vojni protiv Skita. Budući da sam sve to znao, mislio sam da ćeš biti najsretniji od svih ljudi ako budeš mirovao. No kako se ovdje radi o nekom božanskom poticaju, a i bogovi su, kao što se čini, dosudili da propast zatekne Grke, i sam mijenjam mišljenje i predomislio sam se, a ti objavi Perzijancima što ti je bog poslao i izdaj zapovijed da slušaju tvoje prve naloge za pripreme, te postupaj tako da ništa ne propustiš, uz božju pomoć!« Nakon ovog razgovora, potaknuti onim priviđenjem, čim je svanuo dan, Kserkso je sve to izlagao Perzijancima, a Artaban, koji je prije bio jedini koji se javno suprotstavljao pohodu, sad ga je otvoreno podržavao.

19. Dok se Kserkso spremao da vodi vojsku, treći mu se put u snu ukazalo priviđenje, koje su magi,[12] kad su ga čuli, protumačili kako se odnosi na čitav svijet i kako će mu robovati svi narodi. A priviđenje je bilo ovakvo: činilo se Kserksu da je bio ovjenčan granom masline, a mladice masline obuhvatile su cijelu zemlju, pa je zatim vijenac, koji mu je bio postavljen oko glave, nestao. Pošto su magi to onako protumačili, svaki se pojedini od okupljenih Perzijanaca odmah vratio u svoju pokrajinu i silno je težio da ispuni zapovijedi, jer je svatko želio

[12] O magima v. III,61 i bilj. 22.

da se domogne obećanih darova, pa je na taj način Kserkso prikupljao svoju vojsku, tražeći ljude na svakom mjestu na kopnu.

20. Od pokoravanja Egipta četiri je pune godine opremao vojsku i priređivao sve što je za nju potrebno, a u toku pete godine krenuo je u pohod s golemom vojnom silom. Naime, ovaj je pohod od svih koji su nam poznati bio daleko najveći, tako da se u usporedbi s njim ne čini nikakvim niti Darijev pohod na Skite, niti skitski, kad su Skiti progoneći Kimerane upali u međansku zemlju te pokorili i zaposjedali gotovo sva područja u gornjoj Aziji, zbog čega im se kasnije Darije osvećivao,[13] niti onaj legendarni pohod Atrejevića na Ilij, niti pohod Mižana i Teukrana koji je prethodio trojanskom ratu i za kojeg su prešli u Evropu preko Bospora i pokorili sve Tračane, te se spustili na Jonsko more i prodrli na jug sve do rijeke Peneja.

21. Svi ti pohodi, pa i drugi koji su se osim nabrojenih vodili, ne vrijede ništa u usporedbi s ovim. Koji narod iz Azije nije Kserkso poveo sa sobom na Grčku? Ako se izuzmu velike rijeke, koji riječni tok nije presahnuo, jer ga je vojska pila? Jedni su narodi davali brodovlje, drugi su bili raspoređeni u pješaštvu, treći su dobili nalog da opreme konjicu, četvrti, koji su sudjelovali u vojni, morali su pripremiti lađe za prijevoz konja, peti davati ratne brodove za sastavljanje mostova, dok su neki opet snabdijevali vojsku hranom i lađama.

22. Osim toga, budući da su oni koji su ranije oplovljavali oko Atosa ljuto stradali, otprilike tri godine prije pohoda počele su pripreme i radovi na Atosu; naime, u Eleuntu na Hersonezu

[13] O Darijevu pohodu na Skite v. IV,83 i d., a za rat Skita protiv Kimerana v. I,103 i d. i IV,11 i d.

ležale su na sidrištu troveslarke, pa su odavde, natjerani udarcima biča, kretali u prokopavanje raznorazni pripadnici vojske, koji su se smjenjivali jedni za drugima; kopali su i stanovnici iz okolice Atosa. Bubar sin Megabazov i Artahej sin Arteja, obojica Perzijanci, upravljali su radovima. Atos je golema i glasovita planina koja leži uz more i koja je nastanjena ljudima. Ondje gdje se planina jednim svojim krajem dodiruje kopna, Atos ima oblik poluotoka s prevlakom širokom otprilike dvanaest stadija;[14] ta je prevlaka ravničarska s malenim brežuljcima i pruža se od mora ispred Akanta do mora nasuprot Torone. Na toj prevlaci kojom završava Atos nalazi se naseljeni grčki grad Sana, a dalje od Sane ali na Atosu leže gradovi koje je Perzijanac tada počeo pretvarati iz kopnenih u otočne, a to su Dij, Olofiks, Akrotoj, Tis i Kleona.

23. To su gradovi koji se nalaze na Atosu, a barbari su kopali razdijelivši područje po narodima i povukavši kod grada Sane ravan pravac, te kad je prokop postajao dubok, od onih koji su bili na dnu neki su iskopavali, dok su neki dodavali sve novu i novu iskopanu zemlju drugima koji su stajali na ljestvama, a oni su je primali i predavali slijedećima, i tako sve dok ne bi stigli do onih na vrhu: oni su je iznosili i izbacivali. Strme strane iskopine svima su, osim Feničanima, zadavale urušavanjem dvostruki posao; kako je gornji otvor prokopa bio jednake širine kao i njegovo dno, moralo im se to događati. A Feničani su, kao i u ostalim poslovima, i u ovome dokazivali svoju domišljatost: kad su dobili dionicu koja im je pripadala, kopali su gornji otvor prokopa dvostruko šire nego što je taj prokop doista morao biti, a kako je posao napredovao, neprestano su sužavali širinu; na dnu je postao jednake širine kao što je bio i ondje gdje su radili drugi. Tu se nalazi i livada gdje im je bio

[14] Tj. oko 2300 metara.

trg i tržnica, a golema količina samljevena žita dolazila je iz Azije.

24. Koliko ja mogu zaključiti i razumjeti, Kserkso je nalagao da se kopa taj prokop iz sujete, jer je htio pokazivati svoju moć i ostaviti spomen na sebe; naime, mogli su bez ikakvih radova prevući lađe preko prevlake, a on je nalagao da se kopa prokop kojim će proteći more i čija je širina bila tolika da su dvije troveslarke upravljane veslima mogle njime ploviti istovremeno. Isti oni koji su ovdje kopali dobili su zapovijed da prebace most preko rijeke Strimona.

25. To je, dakle, tako radio, a priređivao je i užad za mostove od papirusa i od bijelog lana,[15] naredivši Feničanima i Egipćanima da se za to pobrinu, i prikupljao je za vojsku zalihe hrane kako ne bi ni vojska ni tegleća marva gladovale za pohoda na Grčku. Pošto se raspitao o pojedinim mjestima, zapovijedao je da se hrana prikuplja ondje gdje je to najprikladnije, te ju je svatko dovozio na određeno mjesto tovarnim lađama i skelama odasvud iz Azije. Većinom su je dovozili na takozvanu Bijelu obalu u Trakiji, a dijelom i u Tirodizu u području Perinta, dijelom u Dorisk, dijelom u Ejon na Strimonu, te dijelom u Makedoniju, u skladu s primljenim naredbama.

26. Dok su se oni bavili radovima koji su im bili povjereni, cijelo je prikupljeno pješaštvo zajedno s Kserksom putovalo, krenuvši iz Kritale u Kapadokiji, prema Sardu; bilo je, naime, dogovoreno da se ondje okuplja sva vojska koja će sa samim Kserksom na čelu putovati kopnom. Tko je od zapovjednika doveo najbolje opremljenu vojsku i primio darove koje je kralj obećao, ne mogu kazati jer ne znam da li su uopće o tome

[15] Bijeli je lan biljka koja je izvorno potjecala iz Španjolske i čije su vlati bile čvrste i elastične.

donosili ikakvu odluku. Kad su se oni, pošto su prešli rijeku Halis, našli u Frigiji, putovali su kroz nju i stigli do Kelene, gdje izviru izvori rijeke Meandra i jedne druge rijeke, koja nije manja od Meandra, a čije je ime upravo Katarakt: njezin je izvor na samom trgu u Keleni, a utječe u Meandar; na trgu visi i koža Silena Marsije, za koju se među Frigijcima priča da ju je odro i objesio sam Apolon.

27. U ovom se gradu nastanio Pitij sin Atisov, Liđanin, te je ugostio čitavu kraljevu vojsku i samoga Kserksa najvećim mogućim darovima i izjavljivao je da je pripravan davati novac za ratovanje. Dok je Pitij obećavao novac, Kserkso je upitao prisutne Perzijance tko je taj Pitij i koliko ima novaca da im ih može tako obećavati. Oni su mu odgovorili: »O kralju, to je onaj koji je tvojem ocu Dariju darovao zlatnu platanu i vinovu lozu.[16] On je i danas najbogatiji od svih ljudi koje znamo, osim tebe.«

28. Kserksa su začudile ove riječi na koncu, pa je drugi put upitao Pitija koliko to novaca ima. On mu reče: »O kralju, neću ti tajiti niti ću se pretvarati da ne znam kakav mi je imetak nego ću ti to točno kazati, budući da mi je dobro poznato. Čim sam saznao da ploviš Grčkim morem, kako sam htio da ti dam novac za rat, ispitao sam i otkrio nakon računanja da imam dvije tisuće talanata srebra, a zlatnih darika samo sedam tisuća manje od četiri milijuna.[17] To ti dajem na dar, jer mi je samom za život dovoljno ono što dobijem od robova i svojih posjeda.«

[16] To su bili radovi znamenitog zlatarskog umjetnika Teodora sa Sama, koji je radio i za Kreza (v. I,51) i za Polikrata (v. III,41).

[17] Tj. 52400 kg srebra, odnosno oko 33500 kg zlata: za darik ili perzijski stater v. bilj. 37 uz I,54.

29. On je tako odgovarao, a Kserkso se obradovao tim riječima i kazao: »Moj gostoprimče Liđaninu, otkad sam otišao iz perzijske zemlje, osim tebe nisam još sreo nijednog čovjeka koji bi htio ponuditi gostinske darove mojoj vojsci i koji bi stao pred mene i htio, sam mi to nudeći, priložiti mi novac za ratovanje. Ti si veličanstveno ugostio moju vojsku i obećavaš mi golem novac. Ja ti stoga uzvraćam ovakvim darovima: proglašavam te svojim prijateljem i dopunit ću ti četiri milijuna statera tako da ti od svojega dam sedam tisuća, zato da ti ne bi nedostajalo sedam tisuća do četiri milijuna i da ti uz moju pomoć svota bude okrugla. Ono što si sam stekao zadrži za sebe i ostani uvijek ovakav! Dok se tako ponašaš, niti sada niti ubuduće nećeš se pokajati.«

30. Pošto je to rekao i pošto je izvršio što je obećao, putovao je stalno naprijed. Prošao je pokraj grada Frigijaca koji se zove Anaua i pokraj jezera iz kojeg se dobiva sol, te je stigao u veliki frigijski grad Kolosu; u njoj ponire rijeka Lik koja nestaje u ponoru u zemlji; ponovo se nakon najviše pet stadija pojavljuje na površini i također utječe u Meandar. Iz Kolose je vojska kretala prema frigijskim i liđanskim brdima i stigla u grad Kidraru, gdje je u zemlju zabijen stup koji je postavio Krez i na čijem su natpisu označene granice.

31. Kad je iz Frigije ušao u Lidiju — a ondje se put račva i lijevo vodi prema Kariji a desno prema Sardu, te onaj tko putuje nadesno u svakom slučaju mora prijeći rijeku Meandar i prolaziti pokraj grada Kalateba, u kojem ljudi koji su za to stručnjaci prave med od tamariskovine i brašna —, Kserkso je išao tim putem i naišao je na platanu, koju je zbog njezine ljepote obdario zlatnim nakitom i kojoj je za čuvara odredio jednog od Besmrtnika,[18] pa je slijedeći dan stigao u glavni grad Liđana.

[18] Besmrtnici je naziv za pripadnike elitne perzijske jedinice sastavljene od 10000 posebno odabranih pješaka kojima su još za njihova života bili određeni zamjenici.

32. A kad je stigao u Sard, najprije je slao poslanike u Grčku da zatraže zemlju i vodu[19] i da prenesu zapovijed da se za kralja priređuju gozbe; jedino u Atenu i Spartu nije slao zahtjev za zemljom i vodom, a u sve ga je ostale gradove slao. A slao ih je drugi put sa zahtjevom za zemlju i vodu iz ovoga razloga: smatrao je da će i oni koji nisu to dali ranije, kad je Darije zatražio, sada svakako dati iz straha; budući da je upravo to želio točno saznati, slao je glasnike.

33. Zatim se pripremao da krene prema Abidu. Oni koji su za to bili zaduženi postave most preko Helesponta od Azije do Evrope. Na Hersonezu na Helespontu, između gradova Sesta i Madita, postoji stjenovit rt koji se pruža u more nasuprot Abidu, i ondje su nedugo zatim Atenjani pod zapovjedništvom Ksantipa sina Arifronova uhvatili Perzijanca Artaikta, upravitelja Sesta, i pribili živa na križ, jer je, dok je vodio žene u Protesilajevo svetište u Eleuntu, radio besramne stvari.

34. Do toga su, dakle, rta, a počevši iz Abida, oni koji su za to bili zaduženi gradili mostove, i to Feničani jedan od bijeloga lana, a Egipćani drugi od biljke papirusa. Udaljenost od Abida do suprotne obale iznosi sedam stadija.[20] I upravo kad je prijelaz bio premošćen, digne se silna oluja i razvali i uništi sve što je bilo sagrađeno.

35. Kad je to saznao, Kserkso se strašno ljutio, pa je zapovjedio da se Helespont kazni sa tri stotine udaraca bičem i da se na otvorenu moru baci par lanaca. Čuo sam da je istovremeno poslao i po svoje udarače žigova da žigošu Helespont.[21] A zapovijedao je da šibajući more izgovaraju barbarske i goropad-

[19] V. bilj. 60 uz IV,126.
[20] Oko 1350 metara.
[21] Tj. da mu udare sramotni robovski znak.

ne riječi: »O gorka vodo, naš te gospodar ovako kažnjava, jer si mu nanijela nepravdu, premda ti on nije učinio nikakvo zlo. Kralj Kserkso prijeći će preko tebe, htjela ti to ili ne htjela; s pravom ti nitko od ljudi ne prinosi nikakvu žrtvu, kad si blatna i preslana rijeka.«[22] Oni su, prema tome, dobili zapovijed da na taj način kažnjavaju more, a onima koji su nadgledali postavljanje mostova preko Helesponta odsjekli su glave.

36. Oni kojima je pripala ta nezahvalna dužnost postupali su kako im je bilo naređeno, a nove su mostove postavljali drugi graditelji; postavljali su ih ovako: sastavili su zajedno lađe s pedeset vesala i troveslarke, na strani Crnoga mora njih tri stotine i šezdeset, a na drugoj strani tri stotine i četrnaest, i to okomito u odnosu prema Crnom moru a usporedo sa strujom u Helespontu, kako bi užad bila napeta; a kad su bile tako postavljene, lađe su bacile veoma dugačka sidra, i to one u prvom mostu u pravcu Crnoga mora zbog vjetrova koji pušu iz njega, a one u drugom mostu u pravcu zapada i Egejskog mora zbog jugozapadnog vjetra i juga. Na tri su mjesta ostavili uske prolaze za proplovljavanje između lađa s pedeset vesala i troveslarki zato da bi tko to bude htio mogao ploviti malim lađama u Crno more i iz njega van. Kad su to napravili, počeli su napinjati s kopna užeta, namatajući ih na drvene vitlove, no nisu više slagali svaku vrstu posebno, nego su raspodijelili na svaki most dva užeta od bijelog lana i četiri od biljke papirusa. Debljina i izuzetna kakvoća užeta bila je ista, no ako ih uspoređujemo, laneni su bili teži, jer je jedan lakat takva užeta težio talant.[23] Kad je prijelaz bio premošćen, izrežu drvene klade i načine ih da budu jednake širine kao i most, pa ih uredno

[22] Morska struja koja teče Helespontom mogla se uspoređivati s riječnim tokom: za razliku od slatkovodnih rijeka koje omogućuju život, Kserkso želi more uvrijediti nazivajući ga »blatnim i preslanim«, dakle takvim da u njemu nema života.
[23] Dakle, 44 cm dugačak komad takva užeta bio je težak 26,2 kg!

poslažu odozgo preko napetih konopa, a kad su ih sve redom poslagali, i njih su međusobno vezali. Pošto su i to uradili, donesu granje, a kad su i granje uredno rasporedili, nanesu zemlju, pa kad su nabili odozgo i zemlju, postave s obje strane ogradu da se stoka i konji ne bi bojali ako s visine pogledaju u more.

37. Kad su radovi na mostovima bili završeni, kao i oni na Atosu, a to znači da su na ulazima u prokop bili podignuti nasipi, sagrađeni zbog udaranja valova zato da se ne bi zatrpali ulazi u iskopani prolaz, i kad je stigla vijest da je prokopavanje posve gotovo, pošto je prošla zima, u rano proljeće dobro opremljena vojska kretala je iz Sarda u pravcu Abida. Dok je kretala, Sunce je napustilo svoje sjedište na nebeskom svodu i nestalo je, iako nebo nije bilo ni najmanje oblačno, pa je umjesto dana nastala noć. Kad je Kserkso vidio i uočio tu pojavu, zabrinuo se i upitao je mage što ona želi nagovijestiti.[24] A oni su mu kazivali da bog predskazuje Grcima sumrak njihovih gradova, jer Sunce — govorili su — daje znamenja Grcima, a Perzijancima Mjesec. Pošto je to čuo, Kserkso se veoma razveselio i krenuo je dalje na pohod.

38. Dok je kretao s vojskom, Liđanin Pitij, koji se uplašio znamenja s neba, a pouzdao se u to što je primio darove,[25] dođe Kserksu i reče mu ovo: »O gospodaru, poželio sam nešto što bih volio dobiti od tebe, a tebi je to lako ispuniti, dok za mene mnogo znači.« Kserkso, koji je za sve mogao pomisliti da bi Pitij želio osim onoga za što ga je uistinu molio, reče mu da će mu ispuniti želju i naredi mu da kaže što treba. Kad je on to čuo, osokolivši se ovako je govorio: »O gospodaru, imam baš

[24] Riječ je o pomrčini Sunca 481. g. pr.n.e. ; ona je za Perzijance, koji su obožavali Sunce, zapravo morala biti loš znak, pa su je magi interpretirali tako da ugode kralju.
[25] V. VII,29.

pet sinova, i svu ih je petoricu zadesilo da zajedno s tobom kreću na pohod protiv Grčke. Smiluj se, o kralju, meni koji sam dosegao ovoliku starost i oslobodi vojske jednog od mojih sinova, onog najstarijeg, da čuva mene samog i naš imetak. Ostalu četvoricu vodi sa sobom i, kad obaviš ono što imaš na umu, sretno se vrati natrag!«

39. Kserkso se veoma razbjesnio i odgovarao je ovim riječima: »Zli čovječe, zar si se usudio, u času kad sam krećem protiv Grčke i vodim sa sobom svoje sinove i braću, rođake i prijatelje, podsjetiti me na svojega sina, a moj si rob koji bi me morao pratiti s cijelom porodicom, pa i s vlastitom suprugom? Dobro zapamti da čovjekov duh boravi u ušima i, kad on čuje čestite riječi, ispunja se i tijelo radošću, a kad čuje nešto što je upravo suprotno tome, plane gnjevom. Zato što si učinio čestite stvari i najavljivao i druge slične postupke, ne možeš se ipak pohvaliti da si svojim dobročinstvima nadmašio kralja; a sad kad si se počeo okretati doista besramnom ponašanju, nećeš dobiti kaznu kakvu zaslužuješ nego manju od toga. Tebe i četvoricu tvojih sinova štiti pravo prijateljstva; bit ćeš, stoga, kažnjen životom jednoga, onoga do kojeg ti je najviše stalo.« Čim je tako odgovorio, odmah je izdao zapovijed onima koji su bili zaduženi za takve poslove da pronađu najstarijeg od Pitijevih sinova i da ga rasijeku na dvoje, pa kad ga rasijeku, neka dvije polovice stave jednu na desnu stranu ceste a drugi na lijevu, te neka među njima prolazi vojska.

40. A kad su oni to izvršili, nakon toga prolazila je vojska. Najprije su išli nosači opreme i tegleća marva, a zatim vojska sastavljena od različitih, međusobno izmiješanih naroda, a ne odvojenih jednih od drugih; kad je prošlo više od polovice vojske, nakon nje bio je ostavljen razmak, tako da ova prethodnica nije bila u dodiru s kraljem. Ispred njega išlo je tisuću konjanika odabranih među svim Perzijancima, pa tisuću ko-

pljanika, i oni odabrani među svima, koji su okrenuli koplja prema tlu; zatim, deset svetih konja, zvanih nesejski konji, urešenih što je ljepše moguće. A ti se konji nazivaju nesejskima iz ovog razloga: postoji u međanskoj zemlji velika ravnica koja se zove Nesej. Ta ravnica othranjuje goleme konje. Iza ovih deset konja došla su po redu sveta Zeusova kola, koja je vuklo osam bijelih konja, a nakon ovih konja slijedio je vozač kola s uzdama koji je išao pješice, jer se na ono sjedište nije smio uspeti nijedan čovjek. Iza njega bio je sam Kserkso na kolima s nesejskim konjima; pokraj njega hodao je vozač kola po imenu Patiramfo sin Perzijanca Otana.

41. Tako je Kserkso izašao iz Sarda, no prelazio je, kad bi ga bilo volja, iz svečanih kola u putnu kočiju. Iza njega je išlo tisuću najboljih i najplemenitijih Perzijanaca kopljanika, koji su na uobičajen način držali vrhove koplja, a nakon njih drugih tisuću konjanika odabranih među Perzijancima, pa iza konjanika deset tisuća odabranih između ostalih Perzijanaca. Oni su pripadali pješaštvu; od njih tisuća je na kopljima umjesto šiljka na donjem kraju drške imala zlatni nar, i oni su bili poredani oko ostalih, dok su ovi, njih devet tisuća u sredini, imali srebrne narove. Zlatne su narove imali i oni čija su koplja bila okrenuta prema tlu, a zlatne jabuke oni koji su bili neposredno uz Kserksa. Nakon ovih deset tisuća bila je poredana bezbrojna perzijska konjica. Iza konjice bio je ostavljen razmak od dva stadija,[26] a zatim je išla izmiješana preostala gomila.

42. Iz Lidije je vojska putovala prema rijeci Kaiku i prema zemlji Miziji, a od rijeke Kaika, dok joj je brdo Kana bilo s lijeve strane, kroz područje Atarneja do grada Karene. Od njega je putovala kroz Tebansku dolinu i prolazila je mimo grada

[26] Oko 380 metara.

Atramitija i pelazgičkog Antandra. Ostavivši Idu s lijeve strane, vojska je ušla u područje Ilija. Odmah zatim, dok je u podnožju Ide provodila noć, udare na nju gromovi i munje i pobiju na licu mjesta veliko mnoštvo vojnika.

43. Kad je vojska stigla do Skamandra — a bila je to prva rijeka, otkako su krenuvši iz Sarda poduzeli put, kojoj je tok presušio i nije bilo dovoljno vode za piće niti za vojsku niti za stoku —, dakle kad je Kserkso stigao na tu rijeku, uspeo se na Prijamov Pergam, jer ga je obuzela želja da ga vidi. Pošto ga je pregledao i pošto je saslušao sve pojedinosti o njemu, ilijskoj je Ateni žrtvovao tisuću goveda, a magi su izlili žrtve ljevanice za tamošnje junake. Kad su to obavili, noću strah zahvati tabor. Kad je svanulo, putovali su odatle i slijeva su ostavljali gradove Retij, Ofrinij i Dardan, koji je u susjedstvu Abida, a zdesna Teukrane Gergićane.

44. Kad su se zatekli u Abidu, Kserkso je htio pogledati cijelu vojsku. Već su prije upravo za njega ondje na jednom brežuljku napravili svečano sjedište od bijela kamena (a načinili su ga Abiđani prema prethodnoj kraljevoj zapovijedi), i kad je ondje sjeo, promatrao je žal i gledao i kopnenu i pomorsku vojsku, pa je, dok ju je gledao, zaželio da vidi i kako se održava nadmetanje brodova. Kad se ono održalo, a pobjedu su odnosili Feničani iz Sidona, obradovao se i nadmetanju i vojsci.

45. Dok je tako gledao kako je Helespont prekriven brodovljem i kako su sve obale i dolina Abida prepune ljudi, Kserkso je sam sebe nazvao blaženim, a nakon toga je zaplakao.

46. Kad ga je ugledao stric Artaban, upravo onaj čovjek koji je ranije onako slobodno iznio svoje mišljenje i savjetovao Kserksu da ne vodi rat protiv Grčke, i kad je opazio kako je Kserkso zaplakao, upitao ga je ovo: »O kralju, kako se uvelike razlikuje

ono što si sada učinio od onoga što si činio malo prije; naime, plačeš pošto si sam sebe nazvao blaženim.« A on reče: »Obuzeo me osjećaj tuge kad sam pomislio kako je kratak ljudski život kad nitko od ovih tako brojnih ljudi za sto godina više neće živjeti.« Artaban mu odgovori: »U toku života pretrpjeli smo druge stvari, tužnije od ovoga. U tako kratku životu, naime, nijedan čovjek, niti od ovih niti od drugih ljudi, nije bio toliko sretan da mu nije palo na um, ne samo jedanput nego često, da bi radije umro nego živio. I nevolje nas snalaze i bolesti nas uznemiruju, te pridonose tome da nam se život, ma kako kratak bio, čini dugačkim. I smrt je na taj način, budući da nam je život kukavan, postala najpoželjnije utočište za čovjeka, a za boga, budući da nam je dopustio da iskušamo životne slasti, otkrivamo da je zavidnik.«

47. Kserkso mu je odgovarao ovim riječima: »Artabane, prekinimo sada razgovor o ljudskom životu, budući da je on takav kako ga ti opisuješ, i nemojmo spominjati nevolje, kad su nam okolnosti tako povoljne; reci mi ovo: da ti se prikaza u snu nije tako jasno ukazala, da li bi i dalje ustrajao u svojem nekadašnjem mišljenju da ne treba da vodim pohod protiv Grčke ili bi ga promijenio? Hajde, reci mi to po istini!« A on je odgovarao: »O kralju, prikaza koja nam se ukazala u snu neka nas dovede do cilja kojem obojica težimo; ja sam još i sada, ipak, prepun bojazni i zapravo sam izvan sebe od straha kad razmišljam i kad vidim, između ostalog, da su dvije stvari najvažnije od svega tvoji najveći neprijatelji.«

48. Kserkso mu je odgovarao ovakvim riječima: »Čudače, o kojoj to dvojici govoriš da su mi najveći neprijatelji? Zar ti se kopnena vojska čini vrijednom prezira po svojoj veličini i zar ti grčke čete izgledaju mnogostruko jače od naših, ili će možda naše brodovlje biti slabije od njihova, ili vjeruješ u oboje? Ako

ti se čini da je naš položaj slabiji, mogao bi netko što prije početi prikupljati još jednu vojsku.«

49. A on mu je odgovarajući kazao: »O kralju, ne bi nitko pri zdravoj pameti mogao išta prigovarati niti ovoj kopnenoj vojsci niti mnoštvu lađa; no da si ih prikupio i u dvostruko većem broju, ovo bi ti dvoje, o kojima govorim, bilo još većim neprijateljem. To dvoje su zemlja i more. Naime, ne postoji nigdje na moru tolika luka, kako prosuđujem, koja bi, kad nastane zima, primila tvoje brodovlje i koja bi bila dovoljno pouzdana da u njoj lađe budu na sigurnom. I nije dovoljno da postoji jedna takva luka, nego bi one morale biti na svim obalama uz koje ploviš. Budući da nema tako prostranih luka, zapamti da slučaj vlada ljudima, a ne ljudi slučajem. Pošto sam ti govorio o jednome od onoga dvoga, sad ću ti nešto reći i o drugome. Zemlja ti je neprijatelj na slijedeći način: ukoliko ti se nitko ne bude suprotstavljao, utoliko će ti ona postajati većim neprijateljem što više budeš napredovao i što dalje budeš i neopazice išao; ljudi se nikada ne zasite uspjeha. I kažem ti da će ti zemlja, ne bude li ti itko drugi pružao otpor, kako je u toku vremena bude sve više i više, stvoriti glad. Čovjek može postati najbolji tako da, kad donosi odluke, bude oprezan i da pomišlja kako mu se može dogoditi svako zlo, a kad prijeđe na djela, da bude neustrašiv.«

50. Kserkso mu je ovako odgovarao: »U svemu što mi razlažeš, Artabane, imaš pravo, ali nemoj se svega bojati niti o svemu razmišljati na isti način. Naime, ako bi htio u svemu na isti način razmišljati o svakoj stvari koja ti se pojavljuje, nikada ne bi ništa uradio; bolje je biti smion u svakom pothvatu pa trpjeti polovicu strahota nego se unaprijed bojati svega i nikada ništa ne pretrpjeti. Ako se ne slažeš ni s čim što je rečeno u raspravi, a sam ne iznosiš nikakvu sigurnu tvrdnju, možeš se varati u svojem mišljenju jednako kao i onaj tko je izrekao stajalište

suprotno tvojemu. Sve ti je to u tom slučaju isto! Kako bi netko tko je samo čovjek mogao znati išta pouzdano? Nikako, vjerujem. Oni koji žele djelovati uglavnom ostvaruju neku korist, a oni koji o svemu razmišljaju i koji oklijevaju većinom je ne ostvaruju. Vidiš koji je stupanj moći dosegla perzijska država. Da su i oni koji su prije mene bili kraljevi imali stav jednak tvojemu, ili da nisu sami imali takav stav nego neke druge savjetnike poput tebe, ne bi nikada vidio da je dotle stigla naša država; no oni su je, upravo srljajući u opasnosti, dovde doveli. Velike se stvari obično postižu uz velike opasnosti. Mi sada, slijedeći njihov primjer, putujemo u najpogodnije godišnje doba i, kad budemo pokorili cijelu Evropu, vratit ćemo se kući i nigdje nećemo naići na glad niti će nam se dogoditi išta neugodno. Naime, i sami krećemo na put s velikim zalihama hrane, a uz to ćemo dobiti hranu od svih onih u čiju zemlju i među čije narode budemo zašli; ratujemo protiv ljudi zemljoradnika a ne protiv nomada.«

51. Na to je Artaban rekao: »O kralju, budući da ne dopuštaš da se čovjek bilo čega boji, primi bar od mene savjet: kad se radi o mnogim stvarima, nužno je i razgovor o njima produžiti. Kir sin Kambizov pokorio je, uz izuzetak Atene, cijelu Joniju i prisilio ju je da plaća porez Perzijancima. Savjetujem ti, stoga, da ni u kojem slučaju ne vodiš te ljude protiv njihovih predaka;[27] i bez njih smo u stanju da nadvladamo protivnike. Ako bi oni išli s nama, morali bi postupati ili silno nepravedno jer bi porobljavali svoj matični zavičaj ili nadasve pravedno jer bi sudjelovali u njegovu oslobađanju. Da postupaju silno nepravedno, mi ne bismo od toga imali nikakve velike koristi, a da postupaju nadasve pravedno, mogli bi nanijeti veliku štetu

[27] Atena se smatrala zavičajem maloazijskih Jonjana.

tvojoj vojsci. Prisjeti se i one drevne poslovice koja tako lijepo kaže: Ne razabire se uvijek na početku konac posla.«

52. Kserkso na to odgovori: »Artabane, od mišljenja koja si iznio najviše se varaš u tome što se bojiš da bi nas Jonjani mogli iznevjeriti, a upravo smo od njih dobili najjači dokaz vjernosti, što i ti i drugi koji su bili zajedno s Darijem na pohodu protiv Skita možete posvjedočiti, jer su o njima ovisili propast ili spas cijele perzijske vojske; a oni su pokazali svoj osjećaj pravednosti i svoju vjernost i nisu nam prouzročili nikakvu neugodnost. Osim toga, u našoj su državi ostavili svoju djecu i žene, pa i imetak, te ne treba ni pomišljati da će pokušati ikakav prevrat. Stoga se ni toga ne smiješ bojati nego budi hrabar u srcu i čuvaj moju kuću i vlast: tebi jedinome od svih povjeravam svoje žezlo.«

53. Pošto je to kazao i poslao Artabana u Suzu, Kserkso je ponovo pozvao najuglednije Perzijance k sebi; a kad su se pojavili, govorio im je ovako: »Perzijanci, okupio sam vas jer želim da budete srčani i da ne sramotite nekadašnje podvige Perzijanaca, koji su bili i veličanstveni i veoma vrijedni, nego da svaki pojedinac i svi zajedno pokažemo svoju revnost, jer se svi bavimo zajedničkim dobrom. Zbog toga vam zapovijedam da se svom silom zalažete u ratu, jer — kako čujem — krećemo u pohod protiv hrabrih ljudi, no ako njih svladamo, nijedna nam se druga vojska neće više suprotstaviti. A sada se pomolimo bogovima koji vladaju perzijskom zemljom, a zatim prijeđimo na drugu stranu.«[28]

54. Toga su se dana pripremali za prijelaz, a sutradan su čekali jer su željeli vidjeti kako se sunce rađa, te su njemu u čast palili

[28] Tj. u Evropu.

svakojake mirise na mostovima i posipali su put mirtinim grančicama. Kad se sunce počelo dizati, Kserkso je lijevao žrtvu iz zlatne zdjelice u more i molio se Suncu da mu se ne dogodi ništa što bi ga spriječilo u tome da pokori Evropu prije nego što stigne do njezinih krajnjih granica. Kad se pomolio, bacio je i zdjelicu u more, kao i zlatni vrč i perzijski mač, koji oni nazivaju akinak.[29] Ne mogu sa sigurnošću prosuditi da li je te predmete bacio u more posvećujući ih Suncu ili se pokajao zato što je išibao Helespont, pa ih je, da bi za to dao nekakvu naknadu, darivao moru.

55. Pošto je to obavio, pješaštvo i cjelokupna konjica počeli su prelaziti preko jednog od dvaju mostova, onoga prema Crnom moru, a preko onoga prema Egejskom moru prelazila je tegleća marva i vojnička posluga. Na samom čelu išli su pripadnici onih deset tisuća Perzijanaca, svi ovjenčani vijencima, a za njima vojska izmiješana od svih naroda. Toga su dana oni prelazili, a sutradan najprije konjanici i oni kojima su koplja bila okrenuta prema dolje: i oni su bili ovjenčani vijencima. Zatim su išli sveti konji i sveta kola, a nakon njih sam Kserkso, kopljanici i tisuću konjanika, te napokon preostala vojska. I brodovi su istovremeno isplovljavali prema kopnu na drugoj strani. Čuo sam i to da je od svih posljednji prešao kralj.

56. Kad je Kserkso prešao u Evropu, promatrao je vojsku kako i ona prelazi onamo gonjena udarcima bičeva. Njegova je vojska prelazila sedam dana i sedam noći, bez trenutka počinka. Priča se da je u času kad je Kserkso već prešao Helespont jedan Helespončanin kazao: »O Zeuse, zašto u liku čovjeka Perzijanca i pod imenom Kserksa a ne Zeusa želiš upropastiti Grčku i

[29] To je kratki vojnički mač.

sa sobom vodiš sve ove ljude? Ti bi to mogao uraditi, naime, i bez njih.«

57. Pošto su svi prešli i kad su kretali dalje na put, ukazalo im se veliko znamenje, o kojem Kserkso uopće nije vodio računa premda se lako moglo protumačiti: jedna je kobila oždrijebila zeca. To se lako moglo protumačiti kao da je Kserkso htio voditi vojsku protiv Grčke uz najveći i najveličajniji sjaj, a da će se vratiti natrag na isto mjesto spašavajući vlastiti život trkom. A pojavio mu se još jedan znamen dok je bio u Sardu: jedna je mazga dobila mlado s dvama spolnim organima, muškim i ženskim, a muški je stajao iznad ženskoga.

58. Ni o jednom ni o drugom nije uopće poveo računa već je dalje putovao, a s njim i kopnena vojska. Brodovlje je izašlo iz Helesponta i plovilo je uz kopno, u pravcu suprotnom od kopnene vojske. Ono je, naime, plovilo prema zapadu, a kao cilj je imalo Sarpedonski rt, gdje mu je bilo zapovjeđeno da čeka kad bude onamo stiglo; kopnena je vojska putovala prema istoku i prema izlasku sunca kroz Hersonez, dok joj je s desne strane bio grob Hele kćeri Atamantove, a s lijeve grad Kardija, te je prolazila kroz grad čije je ime upravo bilo Agora. Odavde je najprije zaobilazila zaljev koji se naziva Crni i Crnu rijeku, čiji tok, jer je presušio, nije bio tada dovoljan vojsci za piće, pa kad je prešla tu rijeku po kojoj se zove i ovaj zaljev, išla je prema zapadu i mimo eolskog grada Ena i Stentoridskog jezera dok nije stigla u Dorisk.

59. Dorisk je velika dolina na tračkoj obali, a kroz nju teče golema rijeka Hebar; u dolini je podignuta kraljevska utvrda koja je nazvana Dorisk, a u njoj je Darije postavio posadu još u ono vrijeme kad je vodio pohod protiv Skita. Kserksu se činilo da je mjesto prikladno za postrojavanje i prebrojavanje vojske, pa je to i radio. Sve su brodove koji su stigli u Dorisk zapovjed-

nici, prema Kserksovoj naredbi, dovezli do žala u blizini Doriska, na kojem su smješteni samotrački grad Sala i Zona, a njegova je krajnja točka znameniti Serijski rt.[30] To je mjesto u davnini pripadalo Kikoncima. Pošto su pristali uz taj žal lađama i pošto su ih izvukli na suho, ostavljali su ih na suhom. I Kserkso je za to vrijeme brojao vojsku.

60. Kolikim je mnoštvom svaki pojedini narod pridonosio ukupnom broju, ne mogu točno kazati (naime, to ne spominje nitko od ljudi), a pokazalo se da je cjelokupna količina kopnene vojske bila milijun i sedam stotina tisuća ljudi. A izbrojeni su na ovaj način: na jednom je mjestu skupljeno deset tisuća ljudi, pa su ih nagurali što je više moguće i oko njih su opisali krug; kad su ga opisali i kad su otpustili ovih deset tisuća, podigli su na tom krugu ogradu koja je dosezala muškarcu do pupka, pa kad su i to napravili, druge su vojnike tjerali u ograđen prostor dok nisu sve izbrojili na taj način. Pošto su ih izbrojili, raspoređivali su ih po narodima.

61. Ovo su bili sudionici u ratnom pohodu: najprije Perzijanci koji su bili ovako opremljeni. Na glavama su nosili takozvane tijare,[31] dakle mekane lanene šešire, oko tijela šarene halje s rukavima i sa željeznim pločicama nalik na riblje ljuske, oko nogu duge široke hlače, a umjesto okruglih štitova od kože četvrtaste štitove od pletenog šiblja; ispod njih su visjeli tobolci; nosili su kratka koplja i velike lukove, te strelice od trske, a uz to i bodeže obješene o pojas uz desno bedro. Vojskovođa im je bio Otan, otac Amestrije, Kserksove supruge. Grci su ih nekoć zvali Kefenjanima, a oni sami, kao i njihovi susjedi, nazivali su se Artejci. No kad je Persej, sin Danaje i Zeusa, stigao Kefeju

[30] Rt je znamenit po tome što su ondje kikonske žene ubile mitskog pjevača Orfeja.
[31] Za tijaru v. I,132 i bilj. 74.

sinu Belovu i pošto se oženio njegovom kćeri Andromedom, rodio mu se sin kojega je nazvao Pers i kojega je ondje ostavio: naime, Kefej slučajno nije imao muškog potomka. Upravo su po njemu dobili ime Perzijanci.

62. Međani su sudjelovali u pohodu opremljeni na isti način, jer je ona oprema zapravo međanska a ne perzijska. Vojskovođa Međana bio je Tigran iz roda Ahemenida, a nekoć su ih svi zvali Arijcima, no kad je Kolhiđanka Medeja došla iz Atene tim Arijcima, i oni su promijenili ime. Tako sami Međani pripovijedaju o sebi. Kisijci koji su sudjelovali u vojni imali su svu ostalu opremu jednaku kao Perzijanci, ali su umjesto šešira nosili mitre.[32] Kisijce je vodio Anaf sin Otanov. Hirkanci su bili opremljeni poput Perzijanaca, a vođa im je bio Megapan koji je kasnije postao upravitelj Babilona.

63. Asirci koji su sudjelovali u pohodu nosili su na glavama mjedene šljemove, opletene na neki barbarski način koji nije lako opisati, dok su im štitovi, koplja i bodeži bili posve slični egipatskima, a uz to su nosili i drvene toljage okovane željeznim klincima, te lanene zaštitne košulje. Njih Grci nazivaju Sirijcima, dok su ih barbari nazvali Asirci. Njih je vodio Otasp sin Artahejev.

64. Baktrijci su na glavama nosili pokrivala posve slična Međanima i tako su sudjelovali u ratu, a imali su domaće lukove od trske i kratka koplja. Skitski Saki na glavama su imali uspravne i čvrste zašiljene turbane, bili su obučeni u široke hlače, a nosili su domaće lukove i bodeže, te uz to i dvosjeklu sjekiru. Oni su uistinu bili Skiti Amirgijci, no zvali su se Sakima; naime, Perzijanci sve Skite nazivaju Sakima. Baktrijcima i Sakima na čelu bio je Histasp, sin Darija i Atose kćeri Kirove.

[32] Tj. povezače, marame zavezane i oko obraza.

65. Indijci su bili obučeni u odjeću od pamuka i imali su lukove i strelice od trske, no vrh im je bio od željeza. Tako su Indijci bili opremljeni, a u pohodu su bili pod zapovjedništvom Farnazatre sina Artabatova.

66. Arijci su bili oboružani međanskim lukovima, a ostalo su nosili kao Baktrijci. Arijcima je zapovijedao Sisamno sin Hidarnov. Parti, Horazmijci, Sogdijci, Gandarijci i Dadičani sudjelovali su u pohodu s istom opremom kao i Baktrijci. A njima su zapovjednici bili ovi: Partima i Horazmijcima Artabaz sin Farnakov, Sogdijcima Azan sin Artejev, a Gandarijcima i Dadičanima Artifije sin Artabanov.

67. Kaspijci su bili obučeni u kožuhe i imali su domaće lukove od trske, a u pohodu su nosili i perzijske mačeve. Bili su tako opremljeni, a vođa im je bio Ariomard, brat Artifijev, dok su se Sarangi isticali obojenom odjećom i nosili su čizme navučene do koljena, a lukovi i koplja su im bili međanski. Sarangima je zapovijedao Ferendat sin Megabazov. Paktijci su također nosili kožuhe, a imali su domaće lukove i bodeže. Paktijcima je zapovjednik bio Artaint sin Itamitrin.

68. Utijci, Mičani i Parikanijci su bili opremljeni kao i Paktijci. Njihovi su zapovjednici bili ovi: Utijcima i Mičanima Arsamen sin Darijev, a Parikanijcima Siromitra sin Eobazov.

69. Arabljani su nosili dugačke potpasane halje, a imali su s desne strane dugačke lukove koji se napinju unatrag.[33] Etiopljani, obučeni u leopardove i lavlje kože, imali su lukove napravljene od palminih grana, dugačke ne manje od četiri

[33] Takvi su lukovi, za razliku od onih uobičajenih među Grcima, bili nalik današnjim streljačkim lukovima, tj. imali su i u nenapetoj poziciji oblik luka, a njihova se struna napinjala u smjeru suprotnom od zavoja samog luka.

lakta,[34] a uz to i male strelice od trske, na čijem je vrhu stajao umjesto željeznoga kameni šiljak, kojim urezuju i pečatne znakove; k tome su nosili koplja, na čijem je vrhu stajao šiljak načinjen od roga gazele nalik na željezne šiljke; imali su i toljage okovane klincima. Kad su odlazili u bitku, polovicu su tijela premazivali sadrom a drugu polovicu crvenilom.[35] Arabljane i Etiopljane koji stanuju u područjima južno od Egipta vodio je Arsam, sin Darija i Artistone kćeri Kirove, koju je Darije najviše zavolio od svojih žena, pa je dao napraviti njezin kip od lijevanog zlata. Prema tome, Etiopljane južno od Egipta i Arabljane vodio je Arsam.

70. Etiopljani koji žive prema istoku (naime, u pohodu su sudjelovala dva etiopska plemena) bili su svrstani zajedno s Indijcima, a po svojem se izgledu ni u čemu nisu razlikovali od onih drugih, osim po jeziku i po kosi: istočni Etiopljani imaju ravnu kosu, a oni iz Libije najkovrčaviju na svijetu. Ovi Etiopljani iz Azije većinom su imali opremu kakvu su nosili i Indijci, no na glavama su nosili kožu s konjskih glava, oderanu zajedno s ušima i grivom; griva je bila upotrijebljena umjesto perjanice, a konjske su uši bile neprestano uzdignute i čvrsto su stajale; umjesto štitova za zaštitu su se služili odranom kožom ždralova.

71. Libijci su imali odjeću od kože, a upotrebljavali su koplja s vrhovima opaljenima vatrom. Njihov je zapovjednik bio Masag sin Oarizov.

72. Paflagonci su sudjelovali u pohodu s opletenim šljemovima na glavi, s malim štitovima i nevelikim kopljima, a uz to su

[34] Oko 170 cm.
[35] Riječ je o crvenoj boji koja se pravi od minija.

imali i koplja za bacanje i bodeže, dok su na nogama nosili domaće nazuvke koji su dosizali do polovice listova. Ligijci, Matijenjani, Marijandinjani i Sirijci kretali su u rat s istom opremom kakvu su imali i Paflagonci. Ove Sirijce Perzijanci nazivaju Kapadokijcima. Paflagonce i Matijenjane vodio je Dot sin Megasidrov, a Marijandinjane, Ligijce i Sirijce Gobrija, sin Darija i Artistone.

73. Frigijci su imali opremu posve sličnu paflagonskoj i samo su se malo od njih razlikovali. Frigijci su se, kako pripovijedaju Makedonci, zvali Brigijci u vrijeme dok su bili Evropljani i dok su živjeli zajedno s Makedoncima, a kad su prešli u Aziju, zajedno sa zemljom promijenili su i ime u: Frigijci. Armenci, koji su frigijski naseljenici, imali su jednaku opremu kao i Frigijci. I jednima i drugima je zapovijedao Artohmo, koji se oženio Darijevom kćeri.

74. Lidani su imali oružje sasvim slično grčkome. Lidani su se nekoć zvali Meonjani, a prema Lidu sinu Atisovu dobili su nov naziv i promijenili ime. Mižani su na glavama nosili domaće šljemove i male štitove, a služili su se opaljenim kopljima za bacanje. Oni su lidanski naseljenici, a po planini Olimp zovu se Olimpijenjani. Lidanima i Mižanima zapovijedao je Artafren sin Artafrenov koji je zajedno s Datisom vodio napad kod Maratona.

75. Tračani su sudjelovali u pohodu noseći na glavama lisičje kože, na tijelu kratke halje, iznad njih prebačene šarene dugačke ogrtače, a na nogama i listovima čizme od jelenje kože, te su uz to imali koplja za bacanje i kratke bodeže. Oni su, pošto su prešli u Aziju, dobili ime Bitinjani, a prije su se zvali, kako sami kazuju, Strimonjani, jer su boravili uz Strimon; kažu da su ih iz njihova zavičaja istjerali Teukrani i Mižani. Tračane iz Azije vodio je Basak sin Artabanov.

76. [...][36] imali su male štitove od neuštavljene goveđe kože, a svaki je od njih nosio dva koplja likijske izrade, te mjedeni šljem na glavi; šljemovima su bili dodani mjedene volovske uši i rogovi, a uz njih i perjanice; oko listova su bili omotani crveni obojci. U njihovoj se zemlji nalazi Aresovo proročište.

77. Kabalijci iz Meonije, koji se zovu Lasonijci, imali su istu opremu kao i Kiličani, a nju ću opisati kad budem stigao do kiličanskih četa.[37] Milijađani su nosili kratka koplja i odjeću s kopčama; neki su od njih imali likijske lukove, a na glavama su im bile kape od uštavljene kože. Svima je njima zapovijedao Badro sin Histanov.

78. Moshi su na glavama imali drvene šljemove, štitove i kratka koplja s velikim vrškovima. Tibarenjani, Makronci i Mosinečani kretali su na pohod s opremom kakvu su imali Moshi. Njih su vodili ovi zapovjednici: Moshe i Tibarenjane Ariomard, sin Darija i Parmije kćeri Smerdisa sina Kirova, a Makronce i Mosinečane Artaikt sin Herasmisa, koji je bio upravitelj Sesta na Helespontu.

79. Mari su na glavama nosili domaće prepletene šljemove, te male štitove od kože i koplja za bacanje. Kolhiđani su nosili na glavama drvene kacige, te male štitove od neuštavljene kože i kratka koplja, a uz to i mačeve. Mare i Kolhiđane je vodio Farandat sin Teaspisa. Alarodijci i Saspirci su sudjelovali u pohodu oboružani kao i Kolhiđani. Njima je zapovijedao Masistije sin Siromitrin.

36 Početak rečenice nedostaje u originalu: možda je riječ o Pisiđanima.
37 V. VII,91.

80. Otočki narodi iz Crvenog mora, s otoka na kojima je kralj naselio takozvane preseljenike,[38] imali su odjeću i oružje posve nalik međanskima. Te je otočane vodio Mardont sin Bagejev, koji je poginuo godinu dana nakon toga kao zapovjednik u bitki kod Mikale.

81. To su bili narodi koji su sudjelovali u pohodu na kopnu i koji su bili razvrstani u pješaštvo. Tom su vojskom zapovijedali oni koje sam naveo, a oni su i rasporedili i prebrojili vojnike, te su postavili tisućnike i desettisućnike, dok su desettisućnici postavili stotnike i desetnike.[39] Pojedine jedinice i narodi imali su i druge zapovjednike.

82. Ovi koje sam naveo bili su zapovjednici, ali njima su zapovijedali, kao i cjelokupnim pješaštvom, Mardonije sin Gobrijin, Tritantehmo sin Artabana, onoga koji je iznio mišljenje da ne treba voditi vojnu na Grčku, i Smerdomen sin Otanov (prva dvojica su bili sinovi Darijeve braće, dakle bratići Kserksovi), te Masist, sin Darija i Atose, Gergis sin Arijazov i Megabiz sin Zopirov.

83. To su bili zapovjednici cjelokupnog pješaštva osim onih »deset tisuća odabranih«. Tih deset tisuća odabranih Perzijanaca imali su za zapovjednika Hidarna sina Hidarnova, a Besmrtnicima su se ti Perzijanci zvali iz ovog razloga: ako bi tko od njih izostao iz stroja, ili zbog smrti ili zbog bolesti, na njegovo mjesto bio bi izabran drugi čovjek, pa ih nikada nema niti više niti manje od deset tisuća. Oni su među svim Perzijancima nosili najviše uresa i bili su najodličniji. Imali su onakvu opremu kakva je već navedena, a uz to su se isticali i time što

[38] V. III,93.
[39] To su zapovjednici jedinica od 1000, 10000, 100 i 10 vojnika.

su nosili neizmjerno mnogo zlatnog nakita. Vodili su sa sobom i teretna kola, u kojima su bile njihove ljubavnice i brojna i dobro opremljena posluga. Za njih su hranu, odvojeno od hrane za druge vojnike, nosile deve i tegleća marva.

84. Svi ti narodi znaju jahati; ipak, nisu svi davali konjicu već samo ovi: Perzijanci, koji su bili jednako opremljeni kao i njihovo pješaštvo, jedino su neki od njih na glavama nosili i šljemove izrađene od mjedi i od kovana željeza.

85. Tu su i neki ljudi nomadi, koji se zovu Sagartijci i koji su po svojem jeziku perzijsko pleme, a oprema im je bila sastavljena nekako između perzijske i paktijske; oni su davali osam tisuća ljudi za konjicu, a obično ne nose ni mjedeno ni željezno oružje, osim bodeža, te upotrebljavaju užeta ispletena od kožnih traka. Pouzdaju se u njih kad odlaze u rat; ti se ljudi bore na ovakav način: kad se približe neprijateljima, bacaju ta užeta koja na svojem kraju imaju omče; kad nekoga njome obuhvate, bilo konja bilo čovjeka, vuku ga prema sebi: one koji se uhvate u takvu zamku ubijaju. Takav je njihov način borbe, a bili su raspoređeni među Perzijance.

86. Međani su imali opremu poput svojeg pješaštva, a isto tako i Kisijci. I Indijci su bili opremljeni jednako kao i pješaštvo, a gonili su sa sobom jahaće konje i kola; u kola su bili upregnuti konji i divlji magarci. Baktrijci su također imali opremu kao i njihovo pješaštvo, a jednako tako i Kaspijci. I Libijci su bili isti kao i pješaštvo; svi su oni vodili sa sobom kola. Oprema Kaspijaca[40] i Parikanijaca bila je ista kao i oprema pješaštva. I

[40] Po mišljenju nekih komentatora Kaspijci se spominju dvaput Herodotovom greškom ili zato što je rukopis na tom mjestu iskvaren, dok drugi smatraju da se radi o dvama različitim plemenima Kaspijaca.

Arabljani se opremom nisu razlikovali od pješaštva, no svi su jahali na devama koje brzinom nisu zaostajale za konjima.

87. Samo su ovi narodi davali konjicu, a ta je konjica brojila osam tisuća, osim deva i bornih kola. Ostali su konjanici bili razvrstani po odjelima, a Arabljani su bili raspoređeni na kraju. Bili su raspoređeni na kraju zato da se konjica ne bi poplašila, jer konji ne podnose deve.

88. Zapovjednici su konjice bili Harmamitra i Titej, sinovi Datisovi. Treći koji je s njima dijelio zapovjedništvo konjice, Farnuh, ostao je u Sardu zbog bolesti. Naime, kad su kretali iz Sarda, dogodila mu se neželjena nezgoda. Dok je jahao, pod noge konja dotrčao je pas, a konj ga nije odmah vidio, pa se uplašio i propeo, te je zbacio Farnuha, koji je, kad je pao, počeo bacati krv, pa se zatim bolest pretvorila u sušicu. A s konjem su na licu mjesta postupili po njegovoj zapovjedi: sluge su ga odveli na mjesto gdje je zbacio gospodara, te su mu odsjekli noge u visini koljena. Tako je Farnuh bio razriješen zapovjedništva.

89. Broj troveslarki iznosio je tisuću dvije stotine i sedam, a davali su ih slijedeći narodi. Feničani zajedno sa Sirijcima iz Palestine davali su tri stotine, a bili su ovako opremljeni: na glavama su nosili šljemove načinjene posve slično grčkima, imali su navučene lanene zaštitne košulje, te štitove bez oboda i koplja za bacanje. Ovi su Feničani nekoć živjeli, kako sami kažu, na obalama Crvenog mora, a odavde su otišli i sada žive u Siriji uz more. To područje Sirije i cijeli kraj sve do Egipta naziva se Palestina. Egipćani su davali dvije stotine lađa. Oni su na glavama imali pletene šljemove, izbočene štitove sa širokim obodima, koplja za borbu na moru i velike bojne sjekire. Većina ih je nosila oklope, a imali su i velike sablje.

90. Oni su imali takvu opremu, a Ciprani su davali stotinu i pedeset brodova i bili su opremljeni na slijedeći način. Njihovi su kraljevi obmatali glave turbanima, a ostali su nosili dugačke halje, dok im je druga oprema bila poput one što su je imali Grci. A njihovi su rodovi potjecali jedni sa Salamine i iz Atene, drugi iz Arkadije, treći s Kitna, četvrti iz Fenikije, a peti iz Etiopije, kako pričaju sami Ciprani.

91. Kiličani su davali sto lađa. Oni su na glavama nosili domaće kacige, a imali su umjesto teških lake štitove napravljene od neuštavljene kože, dok su bili obučeni u vunene duge halje; svaki je pojedinac nosio dva koplja za bacanje i mač, koji je bio napravljen veoma slično egipatskim sabljama. Oni su se nekoć zvali Hipahejci, a sadašnje su ime dobili po Feničaninu Kiliku sinu Agenorovu. Pamfilijci su davali trideset brodova i bili su oboružani grčkim oružjem. Ti Pamfilijci pripadaju rodom onima koji su se raspršili na povratku iz Troje zajedno s Amfilohom i Kalhantom.

92. Likijci su davali pedeset lađa, nosili su oklope i nazuvke na potkoljenicama, a imali su lukove od drenovine, strelice od trske bez pera i koplja za bacanje, dok su preko ramena prebacivali kozje kože, a na glavama su imali kape koje su bile uokolo ukrašene perima; nosili su bodeže i zakrivljene mačeve. Likijci su se zvali Termili i potjecali su rodom s Krete, dok su sadašnje ime dobili po Liku sinu Pandiona, čovjeka Atenjanina.

93. Dorani iz Azije davali su trideset brodova, a imali su grčko oružje i porijeklom su bili s Peloponeza. Karani su davali sedamdeset brodova, a bili su u svemu jednako opremljeni kao Grci, no nosili su zakrivljene mačeve i obične mačeve. Kako su se oni prije zvali, već je bilo rečeno u prethodnim knjigama.[41]

[41] V. I,171.

94. Jonjani su davali sto lađa, a oprema im je bila jednaka grčkoj. U razdoblju u kojem su živjeli na Peloponezu i u pokrajini koja se danas zove Ahejom, prije dolaska Danaja i Ksuta na Peloponez, Jonjani su se, kako kažu Grci, zvali Pelazgi Egijalejci, a po Jonu sinu Ksutovu dobili su ime Jonjani.

95. Otočani[42] su davali sedamnaest lađa, a bili su oboružani kao i Grci, te su i oni pelazgički narod koji se kasnije prozvao jonskim iz istog razloga kao i dvanaest jonskih gradova koji potječu iz Atene.[43] Eoljani su davali šezdeset lađa, bili su opremljeni poput Grka, a nekoć su se nazivali Pelazgi, kako se priča među Grcima. Helesponćani, uz izuzetak Abiđana (Abiđanima je kralj naredio da ostanu na svojem položaju i da čuvaju mostove), i ostali, dakle, s Crnoga mora koji su sudjelovali u pohodu davali su sto brodova, a oprema im je bila jednaka grčkoj. Oni su naseljenici Jonjana i Dorana.

96. Vojnu su posadu na svim lađama predstavljali Perzijanci, Međani i Saki. Najbolje brodove za plovidbu davali su Feničani, a među njima opet Sidonjani. Svima njima, kao i onima koji su od njih bili raspoređeni u pješaštvo, na čelu su bili domaći vođe, koje ja, jer mi to nije neophodno za pripovijedanje povijesti, ne spominjem. Nisu baš ni bili vrijedni spomena vođe svakog naroda, a u svakom je tom narodu bilo toliko vođa koliko je bilo gradova. Uz to, oni i nisu zapravo bili zapovjednici nego robovi, kao i svi ostali sudionici pohoda, jer su zapovjednici koji su imali svu moć i pravi vođe svakog pojedinog naroda bili oni Perzijanci koje sam nabrojio.

[42] To su stanovnici otoka koje su Perzijanci pokorili u toku jonskog ustanka, v. VI,31.

[43] V. I,142.

97. Brodovljem su zapovijedali ovi: Arijabigno sin Darijev, Preksasp sin Aspatinov, Megabaz sin Megabatov i Ahemen sin Darijev; jonskom i karijskom vojskom zapovijedao je Arijabigno, sin Darija i Gobrijine kćeri. Egipćanima je na čelu bio Ahemen, koji je bio Kserksov brat i po majci i po ocu, a druga su dvojica zapovijedala preostalom vojskom. Lađa sa trideset i sa pedeset vesala, laganih brodica i malih plovila za prijevoz konja skupilo se, kako se pokazalo, tri tisuće njih na broju.

98. Među onima koji su bili na brodovima nakon zapovjednika najznamenitiji su bili ovi ljudi: Sidonjanin Tetramnest sin Anisov, Maten sin Siromov iz Tira, Merbal sin Agbalov iz Arada, Kiličanin Sijenesis sin Oromedontov, Likijac Kibernisko sin Sikin, Gorg sin Hersisov i Timonakt sin Timagorin, obojica s Cipra, te Karani Histijej sin Timnov, Pigret sin Hiseldomov i Damasitim sin Kandaulov.

99. Budući da nije nužno, ne spominjem druge zapovjednike odjeljenja, no spomenut ću ipak Artemisiju, ženu koja je na moje najveće čuđenje bila sudionik pohoda na Grčku i koja je, pošto joj je muž umro, preuzela svu vlast i, premda je imala još malena sina, vojevala prepuna odvažnosti i srčanosti, iako je nikakva nevolja nije na to gonila. Ona se, dakle, zvala Artemisija, a bila je Ligdamisova kći, po očevu rodu iz Halikarnasa, a po majčinoj strani s Krete. Bila je na čelu Halikarnašana, Košana, Nisirana i Kalidnjana i davala je pet lađa. A davala je najbolje lađe među svim brodovljem, odmah nakon Sidonjana, te je dala kralju od svih savjetnika najupotrebljivije prijedloge. Svi gradovi koje sam nabrojio i čiju je vojsku vodila bili su, kako napominjem, dorskog porijekla, Halikarnašani iz Trezena, a ostali iz Epidaura.

100. Toliko neka bude rečeno o pomorskim snagama; kad je vojska bila prebrojena i razvrstana, Kserksa je obuzela želja da

se sam proveze kroz nju i obavi smotru. A to je radio tako da je na kolima prolazio kroz vojsku i kod svakog je pojedinog naroda postavljao pitanja, a pisari su sve zapisivali, dok nije prošao od jednoga do drugog kraja i konjice i pješaštva. A kad je to obavio, kako su se brodovi još nalazili na moru, Kserkso je prešao iz kola na sidonsku lađu i ondje je sjedio pod zlatnim šatorom, pa je plovio ispred pramaca brodova, raspitujući se kod svake i zapisujući jednako kao i kod pješaštva. Zapovjednici su lađe sidrili na udaljenosti od otprilike četiri pletra[44] od obale, i svima su u jedinstvenom redu pramci bili okrenuti prema kopnu, dok su posade bile oboružane kao za bitku. A Kserkso je plovio između pramaca i obale i obavljao je smotru.

101. Kad je proplovio između brodova i iskrcao sa svoje lađe, pozvao je Demarata sina Aristonova, koji ga je pratio na pohodu protiv Grčke, i pošto ga je pozvao, upitao ga je: »Demarate, želio bih te upitati nešto što bih htio znati. Ti si Grk i, koliko znam iz razgovora s tobom i s drugim Grcima koji su me posjećivali, dolaziš iz grada koji nije ni najmanji ni najslabiji. Stoga mi sada reci da li će me Grci dočekati i pružiti mi otpor. Naime, čini mi se da, čak i kad bi se okupili svi Grci i svi ostali ljudi koji žive na zapadu, oni ne bi bili u stanju da dočekaju moj napad jer nisu složni. Želim i od tebe saznati što mi možeš o njima kazati.« On je to pitao, a Demarat mu je u odgovoru rekao: »O kralju, da li da ti kažem istinu ili ono što će ti se svidjeti?« On mu je nalagao da govori istinu i rekao mu je da mu neće zbog toga biti ništa manje drag nego prije.

102. Pošto je to čuo, Demarat mu je ovako govorio: »O kralju, budući da tražiš da ti kažem cijelu istinu tako da me ne možeš kasnije u mojim riječima uhvatiti u laži, znaj da u Grčkoj

[44] Oko 120 m.

oduvijek vlada siromaštvo, dok je vrlina stečena tokom vremena s pomoću razboritosti i strogih zakona; njome se Grčka brani od siromaštva i tuđega gospodstva. Moja pohvala obuhvaća sve Grke koji borave uokolo dorskih krajeva, no neću govoriti o svima njima nego samo o Lakedemonjanima, i to prije svega o tome kako je posve nemoguće da oni prihvate tvoje prijedloge koji Grčkoj donose ropstvo, a zatim i o tome kako će ti se oni suprotstaviti u boju čak i onda ako svi ostali Grci budu na tvojoj strani. A što se tiče broja, nemoj uopće sebi postaviti pitanje koliko je takvih koji su u stanju ovako postupati: bude li slučajno tisuću onih koji bi išli u bitku, ta će se tisuća boriti s tobom, jednako kao što će se boriti bude li ih manje ili više od tisuću.«

103. Kad je to saslušao, Kserkso se nasmijao i rekao: »Demarate, kakvu si to prozborio riječ da će se tisuću ljudi boriti protiv ovolike vojske? Hajde, reci mi, ti koji tvrdiš da si sam bio kralj tim ljudima. Zar bi se ti htio, na primjer, boriti protiv desetorice ljudi? A ako je vaše državno uređenje posve onakvo kakvim ga prikazuješ, ti bi se, kao njihov kralj, morao, u skladu s vašim zakonima, suprotstavljati i dvostruko većem broju ljudi.[45] Ako se svaki od njih bori s desetoricom mojih vojnika, ti se, vjerujem, moraš boriti s dvadesetoricom: samo bi u tom slučaju tvoja priča bila istinita. No kad se takvi i tako veliki ljudi, kao što ste ti i Grci koji mi dolaze na razgovor, toliko pravite važni, trebalo bi da paziš da se ta tvoja priča ne pokaže kao isprazno hvalisanje. Naime, hajde da vidimo kako stvari najvjerojatnije stoje: kako bi se moglo tisuću njih, ili deset tisuća, ili pedeset tisuća, ako su svi podjednako slobodni i ako im ne upravlja jedan čovjek, suprotstavljati ovolikoj vojsci? Pa nas ima više nego tisuću na

[45] Budući da po spartanskim zakonima kralju pripada dvostruka količina svih darova (v. VI,57), Kserkso izriče ovu ironičnu primjedbu.

svakoga od njih, pod pretpostavkom da njih ima pet tisuća. Kad bi im, po našem običaju, zapovijedao jedan čovjek, oni bi, u strahu pred njim postajali, i protiv svoje prirode, srčaniji i možda bi se, pod prisilom bičeva, htjeli sukobljavati s brojnijima od sebe, premda su slabiji; no kako su prepušteni slobodi, ne mogu ništa od toga činiti. Uvjeren sam da bi se Grci, čak i kad bi im bili jednaki po broju, teško mogli boriti protiv samih Perzijanaca. Ali i kod nas postoji to o čemu ti pričaš, doduše ne u velikom broju nego rijetko: među mojim Perzijancima kopljonošama ima i takvih koji bi se htjeli istovremeno boriti protiv tri Grka; no budući da o njima ništa ne znaš, brbljaš same gluposti.«

104. Na to je Demarat kazao: »O kralju, od početka mi je bilo jasno da ti neće biti drago budem li ti govorio istinu. Budući da si me prisilio da govorim najčistiju istinu, kazivao sam kako stoje stvari kod Spartanaca, premda i sam najbolje znaš koliko ih sada ljubim, njih koji su mi oduzeli čast i očinsko dostojanstvo i koji su me pretvorili u čovjeka bez domovine i izbjeglicu, a tvoj me je otac prihvatio i pružio mi sredstva za život i dom. Razboritu čovjeku ne priliči da odbacuje jasno iskazanu blagonaklonost već da je u najvećoj mjeri cijeni. Ne tvrdim da sam u stanju boriti se protiv desetoro ljudi, pa niti protiv dvojice, a kad bih mogao birati, ne bih se borio ni protiv jednoga. No kad bi to bilo nužno ili kad bi me neki snažan razlog na to poticao, najradije bih se od svega borio s jednim od onih muževa za koje tvrdiš da svaki od njih vrijedi tri Grka. Tako isto i Lakedemonjani, kada se bore pojedinačno, nisu ništa lošiji od drugih, no svi zajedno najbolji su od svih ljudi. I premda su slobodni, ipak nisu posve slobodni: njihov je gospodar zakon, i njega se plaše još mnogo više nego što se tvoji tebe boje. Postupaju stoga onako kako im on zapovijeda; a zapovijeda im uvijek isto i ne dopušta im da bježe iz bitke ni pred kakvim

mnoštvom ljudi već da ostanu u bojnom redu i da pobijede ili poginu. Ako misliš da brbljam gluposti kad tako govorim, ubuduće ću šutjeti: pa i sada sam govorio jer si me ti na to primorao. Uostalom, neka sve bude po tvojoj volji, o kralju.«

105. On je tako odgovorio, a Kserksa je obuzeo smijeh i nije se uopće naljutio nego ga je milostivo otpustio. Pošto se s njim porazgovarao i pošto je postavio za upravitelja u Dorisku Maskama sina Megadostova, a smijenio je onoga kojega je bio postavio Darije, Kserkso je krenuo s vojskom kroz Trakiju na Grčku.

106. Ostavio je ondje Maskama, koji se pokazao takvim čovjekom da je jedino njemu Kserkso slao stalno darove kao najizvrsnijem od svih upravitelja koje su postavili ili on sam ili Darije, a te je darove slao svake godine; jednako je tako postupao prema Maskamovim potomcima Artakserkso sin Kserksov. Već prije ovog pohoda bili su postavljeni upravitelji u Trakiji i posvuda na Helespontu. Sve su njih, i u Trakiji i na Helespontu, kasnije, nakon ove vojne,[46] protjerali Grci, osim upravitelja u Dorisku; Maskama u Dorisku nitko nije mogao istjerati, premda su to mnogi pokušali. Zbog toga je on neprestano dobivao darove od onoga tko je u tom času bio vladar Perzijanaca.

107. Od onih što su ih Grci protjerali ni za koga nije kralj Kserkso smatrao da je vrijedan čovjek, osim za jedinog Boga iz Ejona. Njega je neprestano hvalio i izuzetnu je čast iskazivao njegovim sinovima koji su preživjeli i bili u Perziji, jer je Bog doista i zavređivao velike pohvale: kad su ga opsjedali Atenjani i Kimon sin Miltijadov i kad mu se pružila prilika da pod

[46] Tj. nakon 478. g. pr.n.e.

zaštitom primirja izađe iz grada i vrati se u Aziju, on to nije htio da ne bi kralj pomislio kako je ostao živ iz kukavičluka, pa je pružao otpor sve do kraja. Kad u utvrđenju više nije imao hrane, zapali veliku lomaču, zakolje djecu, žene, inoče i sluge, pa ih baci u vatru, a zatim sve zlato i srebro iz grada razaspe odozgo sa zidina u Strimon, te pošto je to obavio, baci se i sam u oganj. Zato ga s pravom još i danas Perzijanci uzvisuju hvalama.

108. Kserkso je iz Doriska putovao prema Grčkoj i primoravao je sve koji su mu se našli na putu da se pridruže pohodu. Kao što sam već prije objasnio, cijelo područje do Tesalije bilo je porobljeno i plaćalo je danak kralju, budući da su ga pokorili Megabaz i nakon njega Mardonije.[47] Dok je putovao iz Doriska, najprije je prolazio mimo samotračkih utvrda, od kojih je posljednji naseljeni grad prema zapadu onaj koji se zove Mesambrija. Do njega je grad Tašana Strima, a između njih po sredini teče rijeka Lis, koja tada nije imala dovoljno vode za Kserksovu vojsku već je bila presušila. To se područje nekoć zvalo Galajsko, a sada se zove Brijantsko, no prema najpouzdanijim kazivanjima i ono pripada Kikoncima.

109. Pošto je prešao isušeno korito rijeke Lisa, prolazio je pokraj ovih grčkih gradova: Maronije, Dikeje i Abdere. Prošao je pokraj njih, a uz njih i mimo ovih glasovitih jezera: Ismarskog, koje leži između Maronije i Strime, i Bistonskog, blizu Dikeje, u koje svoju vodu donose dvije rijeke, Trauo i Kompsat. U blizini Abdere Kserkso nije prošao ni kraj jednog glasovitog jezera nego pokraj rijeke Nesta koja teče prema moru. Nakon tih mjesta putem je prolazio mimo gradova Tašana na kopnu, od kojih je uz jedan upravo bilo jezero čiji je opseg bio otprilike trideset stadija,[48] a ono je samo bogato ribom i veoma slano:

[47] V. V,10 i VI,43–46.

[48] Tj. oko 5760 metara.

jedino se tegleća marva ondje napajala i posve ga je isušila. Taj se grad zove Pistir. Prolazio je pokraj ovih priobalnih i grčkih gradova i ostavljao ih je sa svoje lijeve strane.

110. Tračka plemena kroz čija je područja putovao bila su ova: Peti, Kikonci, Bistonci, Sapejci, Dersejci, Edonci i Satri. Oni od njih koji su stanovali uz obalu slijedili su ga lađama, a oni koji su živjeli u unutrašnjosti i koje sam nabrojio bili su svi, osim Satra, prinuđeni da ga slijede u sastavu kopnene vojske.

111. Satri nisu nikad bili podložni nikome od ljudi, bar koliko znamo, već su sve do mojeg vremena bili jedini među Tračanima uvijek slobodni; naime, oni borave na visokim planinama, pokrivenima svakojakim šumama i snijegom, i izvrsni su ratnici. Upravo su oni osnovali Dionisovo proročište; to je proročište smješteno na najvišim planinama, a među Satrima Bešani su tumači proročanstava u svetištu, dok svećenica izriče proročanstva poput one u Delfima, a ni njezina proročanstva nisu ništa zamršenija.

112. Pošto je prošao navedeno područje, Kserkso je nakon toga prolazio i mimo utvrda Pijerana, od kojih se jedna zove Fagret a druga Pergam. Ondje je putovao uz same zidine i s desne je strane ostavljao brdo Pangej, koje je veliko i visoko i na kojem se nalaze rudnici zlata i srebra, a njima upravljaju Pijerani i Odomanti, te ponajviše Satri.

113. Pošto se kretao putem uz Peonce, Doberane i Peopljane,[49] išao je prema zapadu dok nije stigao na rijeku Strimon i do

[49] Budući da je Kserksu, kako se vidi iz prethodnog poglavlja, Pangej bio zdesna, a Doberani i Peopljani žive sjeverno od te planine, Herodot ovdje zapravo opisuje dvije različite grupacije perzijske vojske čiji su putovi bili djelomično različiti. V. i VII,121.

grada Ejona, kojim je, tada još živ, upravljao Bog, o kojem sam malo prije pripovijedao. Zemlja oko brda Pangeja naziva se Filida, a proteže se prema zapadu do rijeke Angita koja utječe u Strimon, dok na jug seže sve do samog Strimona: njemu su magi prinosili kao žrtve zaklane bijele konje.

114. Kad su time i uz to mnogim drugim sredstvima ublažili rijeku, na mjestu zvanom Devet putova, koje je pripadalo Edoncima, prelazili su preko mostova što su ih pronašli već podignute na Strimonu. A kad su čuli da se to mjesto zove Devet putova, ondje su zakopali toliko živih sinova i kćeri domaćih ljudi. Perzijski je običaj zakopavati žive ljude, pa sam saznao da je Amestrija, supruga Kserksova, u starosti iz zahvalnosti za ono što je za nju samu učinio bog za kojeg se smatra da boravi pod zemljom zakopala dvaput po sedam perzijskih dječaka, sinova uglednih ljudi.

115. Kad je vojska ostavljala za sobom Strimon, prolazila je zatim prema zalasku sunca žalom na kojem se nalazi nastanjen grčki grad Argil; taj se kraj i unutrašnjost iznad njega nazivaju Bisaltija. Odavde je, ostavljajući na lijevoj strani Posidejski zaljev, išao kroz dolinu koja se zove Silejeva, pa je prolazio mimo grčkog grada Stagire, te je stigao do Akanta, a sa sobom je vodio sve ove narode i one koji žive oko brda Pangeja, kao i one što sam ih prije nabrojio, i to tako da je stanovnike priobalja uzimao kao vojnike na brodove, a stanovnici krajeva udaljenih od mora slijedili su ga kao pješaci. Tu cestu kojom je kralj Kserkso proveo svoju vojsku Tračani ne raskopavaju niti je zasijavaju nego je još i danas silno poštuju.

116. Kad je stigao u Akant, Kserkso je objavio prijateljstvo s Akanćanima i obdario ih je međanskom odjećom, te ih je hvalio

kad je vidio kako se spremno odazivaju u rat i kad je čuo za kanal koji su kopali.[50]

117. Dok je Kserkso boravio u Akantu, dogodilo se da je od bolesti umro nadzornik iskopavanja, Artahej, kojega je Kserkso cijenio i koji je rodom bio Ahemenid, a rastom je bio najviši među Perzijancima (samo su mu četiri palca, naime, nedostajala do visine od pet kraljevskih lakata[51]) i imao je najjači glas od svih ljudi, pa ga je Kserkso, obuzet silnom žalošću, veoma lijepo ispratio i pokopao, a cijela mu je vojska podizala grobni humak. Prema uputi proročanstva Akanćani tome Artaheju prinose žrtve kao junaku i zazivaju njegovo ime. Kralj je Kserkso, dakle, bio silno ožalošćen kad je Artahej umro.

118. Grci koji su primali vojsku i ugošćivali Kserksa upali su u veliku nevolju tako da su morali napuštati svoje domove, pa je, na primjer, Tašanima, koji su zbog svojih gradova na kopnu primili Kserksovu vojsku i ugostili je, Antipatar sin Orgejev, jedan od najuglednijih građana, pošto je bio za to određen, pokazao da su utrošili za gozbu četiri stotine talanata srebra.[52]

119. Vrlo su slične račune pokazali i oni koji su u drugim gradovima bili za to određeni. Ta je gozba, budući da su je naručili mnogo vremena unaprijed i budući da je bila od velike važnosti, izgledala otprilike ovako. Čim su glasnici koji su išli uokolo donijeli takvu zapovijed, građani su razdijelili žito po gradovima i svi su u toku više mjeseci priređivali pšenično i ječmeno brašno; istovremeno su tovili stoku, odabirući najbolja grla za najveću cijenu, i uzgajali su kopnene i vodene ptice

50 Riječ je o kanalu kojim se izbjegavala opasna plovidba oko Atosa; v. VII,22 i d.

51 Kraljevski (babilonski) lakat iznosio je 52,5 cm, a palac 1,95 cm, tako da Artahej bio visok oko 255 cm!

52 Tj. oko 10500 kilograma srebra.

u kavezima i jamama da bi ugostili vojsku; uz to su izrađivali zlatne i srebrne vrčeve i posude, pa i sve drugo što se postavlja na stol. To su izrađivali za samog kralja i za one koji s njim objeduju, a za ostalu su vojsku pripremali samo ono što je bilo određeno za hranu. Kad bi vojska došla, podizao se brzo šator u kojem je boravio sam Kserkso, dok je ostala vojska ostajala pod vedrim nebom. A kad bi došlo vrijeme gozbe, oni koji su je priređivali imali su pune ruke posla, a vojnici bi siti proveli ondje noć, pa bi sutradan skinuli šator, uzeli sve svoje stvari i odlazili, i nisu ništa ostavljali nego su sve nosili sa sobom.

120. U toj je prilici dobro kazao Megakreont iz Abdere koji je savjetovao Abderanima da svi redom zajedno sa ženama odu u svoja svetišta i da se ondje smjeste kao pribjegari, te da mole bogove da ih i ubuduće čuvaju bar od polovice nevolja koje nailaze, a da im, što se tiče prošlosti, budu silno zahvalni za to što kralj Kserkso nema običaj dvaput dnevno jesti; da im je Kserkso naredio da mu priređuju doručak sličan ručku, Abderanima, naime, ne bi ništa preostajalo nego da ili uopće ne čekaju Kserksov dolazak ili da ga sačekaju i prođu najgore od svih ljudi.

121. Premda su bili pritisnuti nevoljama, oni su ipak izvršavali zapovijedi, a Kserkso je odaslao brodovlje na plovidbu iz Akanta, pošto je naredio zapovjednicima da ga pomorska vojska čeka u Termi, u naseljenu gradu u Termijskom zaljevu, koji je po tom gradu i dobio ime; bilo mu je poznato da je odande put najkraći. Od Doriska do Akanta vojska je putovala ovako razvrstana: Kserkso je podijelio cijelu kopnenu vojsku na tri dijela, te je jednome od njih naložio da se kreće uz more, usporedo s brodovljem; tom su dijelu zapovijedali Mardonije i Masist; druga je svrstana trećina vojske išla kroz unutrašnjost, a njome su zapovijedali Tritantehmo i Gergis. Treći je dio —

a s njim je putovao i sam Kserkso — išao između onih dvaju, dok su mu zapovjednici bili Smerdomen i Megabiz.

122. Kad je pomorska vojska otišla po Kserksovoj zapovijedi i kad je proplovila kroz kanal iskopan kod Atosa, koji je vodio do zaljeva u kojem se nalaze gradovi Asa, Pilor, Sing i Sarta, odavde je, pošto je i iz ovih gradova pokupila vojnike, plovila u smjeru Termijskog zaljeva, pa je, zaobilazeći Ampelski rt kod Torone, prolazila mimo slijedećih grčkih gradova, iz kojih je preuzimala i lađe i vojsku: mimo Torone, Galepsa, Sermile, Mekiberne i Olinta. Taj se kraj naziva Sitonija.

123. Kserksova je pomorska vojska plovila najkraćim putem do Ampelskog rta prema Kanastrejskom rtu, koji je najistaknutija točka cijele Palene, a ondje je preuzimala i lađe i vojsku iz Potideje, Afitije, Neapola, Ege, Teramba, Skione, Mende i Sane; to su, naime, gradovi koji se nalaze u kraju koji se danas naziva Palena, a nekad se zvao Flegra. Prolazio je mimo tog područja i plovio prema utvrđenom cilju, a pri tome je prikupljao vojsku i iz gradova u susjedstvu Palene koji leže na rubovima Termijskog zaljeva i koji imaju ova imena: Lipaks, Kombrija, Lisa, Gigon, Kampsa, Smila, Enija. Područje u kojem oni leže još se i dan danas naziva Kroseja. Iz Enije, kojom sam završio nabrajanje gradova, brodovlje je plovilo u sam Termijski zaljev i prema zemlji Migdoniji, i u toj je plovidbi stiglo do već spomenute Terme, te do grada Sinda i Halestre na rijeci Aksiju, koja razgraničava zemlju Migdoniju od Botijeje ondje gdje se na uskom priobalnom području nalaze gradovi Ihna i Pela.

124. Pomorska se vojska ovdje u blizini rijeke Aksija, grada Terme i gradova koji leže između sidrila i čekala kralja, a Kserkso je s kopnenom vojskom putovao iz Akanta najkraćim putem kroz unutrašnjost s namjerom da stigne u Termu.

Putovao je kroz Peoniju i Krestoniju uz rijeku Ehidor, koja izvire u području Krestonjana, teče kroz zemlju Migdoniju, a ušće joj je blizu močvarne nizine rijeke Aksija.

125. Dok je ovuda putovao, lavovi napadnu deve koje su nosile hranu; lavovi su silazili noću, napuštajući svoja skrovišta, i nisu dirali ništa drugo, ni stoku ni ljude, nego su jedino razdirali deve. Ne razumijem razlog koji je nagnao lavove da se suzdržavaju od ubijanja drugog i da napadaju samo deve, životinje koje nisu prije niti vidjeli niti ikada okusili.

126. U tim krajevima ima mnogo lavova i divljih goveda, čiji su rogovi izuzetne veličine, a uvoze se i u Grčku. Granica područja lavova rijeke su Nest, koja teče kroz Abderu, i Aheloj, koji teče kroz Akarnaniju; istočno od Nesta ne može se nigdje u cijeloj prednjoj Evropi vidjeti nijedan lav, kao ni zapadno od Aheloja na preostalom evropskom kopnu, već lavovi žive između ove dvije rijeke.

127. Kad je Kserkso stigao u Termu, podigao je tabor za vojsku. Vojska je svojim logorom zauzimala cijelo područje uz more, od grada Terme i Migdonije do rijeke Lidija i Halijakmona, koje predstavljaju granicu između zemlje Botijeje i Makedonije i koje objedinjuju svoje vode u isti tok. U tim su krajevima barbari logorovali, a od ovih rijeka koje sam nabrojio samo Ehidor, koji teče iz zemlje Krestonjana, nije imao dovoljno vode za piće vojsci jer je bio presušio.

128. Dok je Kserkso iz Terme promatrao tesalske planine, Olimp i Osu, goleme po svojoj visini, i budući da je znao da se među njima nalazi uzak klanac kroz koji teče Penej i da je slušao kako ondje vodi put prema Tesaliji, zaželio je da otplovi onamo i da pogleda ušće Peneja, jer je vojsku namjeravao voditi kroz predio Makedonaca koji žive sjevernije prema području Pereba

uz grad Gon; znao je da je onuda put najsigurniji. Kako je to zaželio, tako je i radio: ukrcao se na sidonsku lađu, na koju se ukrcavao kad bi god htio nešto slično uraditi, dao je znak i drugim brodovima da dižu sidra, a kopnenu je vojsku ostavio na istom mjestu. Kad je došao i pregledao ušće Peneja, Kserkso se našao u velikom čudu, te je pozvao vodiče puta i upitao ih može li se skrenuti tok rijeke tako da drugdje utječe u more.

129. Priča kaže da je Tesalija nekoć bila jezero, i to takvo da je bilo sa svih strana zatvoreno vrlo visokim brdima. Naime, istočnu su stranu zatvarale planine Pelij i Osa, a njihovi se obronci isprepleću, sjevernu stranu Olimp, zapadnu Pind, a stranu prema jugu i južnom vjetru Otris; u sredini ovih navedenih planina udolina je Tesalije. U nju ulaze mnoge rijeke, a među njima je ovih pet najznačajnijih, Penej, Apidan, Onohon, Enipej i Pamis, koje se sve, svaka pod svojim imenom, spuštaju s brda koja zatvaraju Tesaliju, a zatim se u toj dolini spajaju i utječu u more kroz jedan klanac, i to uzak, i svima im se vode miješaju u jedno. Čim se spoje, od tog mjesta nadalje ime Peneja počinje prevladavati, a druge rijeke ostaju bez imena. Priča se da u davnini, kad nije postojao klanac niti protok vode kroza nj, ove rijeke, a uz njih i Bebeidsko jezero, nisu imale imena, premda im tokovi nisu bili ništa manji od današnjih, pa su svojim vodama cijelu Tesaliju pretvarale u more. Sami Tesalci kažu da je Posejdon načinio klanac kroz koji teče Penej, i doista pravo to kažu. Naime, tko smatra da Posejdon trese zemlju i da su rasjedi koji nastaju od potresa djelo ovoga boga, taj mora kazati, kad vidi onaj klanac, da ga je Posejdon napravio, jer je taj rasjed među planinama, kako mi se čini, posljedica potresa.

130. Na Kserksovo pitanje postoji li neki drugi izlaz Peneja u more, vodiči puta, koji su točno poznavali stanje, odgovore: »O kralju, ova rijeka nema drugi put kojim bi se izlila u more osim

ovoga ovdje; cijela je Tesalija okružena planinama.« Priča se da je Kserkso na to kazao: »Tesalci su mudri ljudi. Stoga su se već odavno čuvali, znajući, između ostalog, da im je zemlja takva da se lako i brzo može osvojiti: jedino bi bilo potrebno usmjeriti rijeku prema njihovu kraju tako da joj se nasipom zatvori put kroz klanac i okrene njezin sadašnji tok, pa da se čitava Tesalija, osim planina, nađe pod vodom.« To što je govorio odnosilo se na Aleuade, jer su se oni, koji su bili Tesalci, prvi od Grka predali kralju, a Kserkso je mislio da su oni obećavali prijateljstvo u ime cijelog naroda. Kad je to rekao, pošto je sve pregledao, plovio je natrag u Termu.

131. U okolici Pijerije proveo je mnogo dana; naime, trećina je vojske krčila makedonska brda da bi tuda mogla prolaziti cijela vojska prema Perebima; a poslanici koji su bili odaslani u Grčku da traže zemlju i vodu vratili su se, neki praznih ruku, a drugi donoseći zemlju i vodu.[53]

132. Među onima koji su dali zemlju i vodu bili su ovi: Tesalci, Dolopljani, Enijenci, Perebi, Lokrani, Magnezijci, Malijci, Ahejci Ftijani i Tebanci s ostalim Beoćanima,[54] osim Tespijaca i Platejaca. Protiv njih su dali zakletvu Grci koji su podigli oružje protiv barbara. Zakletva se sastojala u tome da oni Grci koji su se predali Perzijancima, a da na to nisu bili primorani silom, kad se okolnosti promijene na bolje, moraju dati desetinu svojih dobara bogu u Delfima.

133. Takva je bila zakletva Grka; u Atenu i Spartu Kserkso nije ni poslao poslanike da traže zemlju iz slijedećeg razloga: kad ih je ranije Darije bio poslao s istim zahtjevom,[55] jedni su one koji

[53] V. VII,32 i bilj. 60 uz IV,126.
[54] Tesalci, Tebanci i Lokrani zapravo su se pridružili Kserksu kasnije.
[55] V. VI,48.

su to tražili bacili u grotlo,[56] a drugi u bunar, i pozivali su ih da odande nose kralju zemlju i vodu. Zbog toga nije Kserkso onamo poslao nikoga s takvim zahtjevom. Što se neželjeno dogodilo Atenjanima pošto su tako postupili s poslanicima, ne mogu kazati, ako to nije ono da su im zemlja i grad bili opustošeni. No mislim da se to nije zbilo iz tog razloga.

134. Ali na Lakedemonjane se obrušila srdžba Taltibija, Agamemnonova poslanika. U Sparti, naime, postoji Taltibijevo svetište, a postoje i Taltibijevi potomci koji se zovu Taltibijadi i kojima se povjeravaju kao počasna dužnost sva spartanska poslanstva. Nakon onog događaja Spartanci kod prinošenja žrtava nisu uspijevali dobiti povoljno znamenje. To je trajalo dugo vremena. Budući da su Spartanci bili zabrinuti i da su trpjeli nesreću, često su sazivali skupštinu i na njoj su objavljivali pitanje želi li tko od Lakedemonjana mrijeti za Spartu, pa su Spertija sin Aneristov i Bulis sin Nikolajev, obojica Spartanci plemenita porijekla i među najistaknutijima po svojem bogatstvu, dobrovoljno preuzeli na sebe da plate Kserksu kaznu za Darijeve glasnike koji su pogubljeni u Sparti. Tako su ih Spartanci poslali k Međanima da bi ondje izgubili svoje živote.

135. Ta je odvažnost ovih muževa vrijedna divljenja, kao i njihove riječi. Kad su putovali u Suzu, dođu Hidarnu. Hidarno je bio rodom Perzijanac i zapovjednik naroda priobalnih područja u Aziji; on ih je gostoljubivo primio i za vrijeme gozbe ih je upitao: »Ljudi Lakedemonjani, zašto oklijevate da postanete prijatelji kralju? Kad gledate mene i moje prilike, vidite kako kralj zna častiti čestite ljude. Tako bi i od vas, ako biste se predali kralju (jer ste zacijelo zavrijedili da u njegovim očima

[56] Riječ je o ponoru na obroncima atenske akropole u koji su se bacali zločinci osuđeni na smrt.

budete čestiti ljudi), svatko upravljao dijelom Grčke koji bi vam udijelio kralj.« Na to su mu odgovorili ovo: »Hidarno, tvoj savjet nema za nas toliku vrijednost. Daješ nam savjet iz vlastita iskustva, ali nisi iskusio drugačije prilike: znaš, naime, kako je biti rob, no slobodu nisi iskušao, niti da li je slatka ili nije. Da si je iskusio, ne bi savjetovao da se za nju bori kopljima nego i sjekirama.«

136. Tako su odgovorili Hidarnu; zatim su, kad su doputovali u Suzu i došli pred kraljevo lice, najprije, dok su im kopljonoše zapovijedali i tjerali da padnu ničice pred kraljem i da se bace na tlo, rekli da to nikada neće učiniti, niti kad bi ih silom postavili na glavu: nije im običaj da padaju ničice pred ljudima niti su radi toga došli; kad su to odbili, nakon toga su rekli nešto ovakva sadržaja: »O kralju Međana, poslali su nas Lakedemonjani umjesto poslanika koji su pogubljeni u Sparti, da za njih platimo kaznu.« Na te je njihove riječi Kserkso velikodušno kazao da on neće biti jednak Lakedemonjanima: oni su prekršili običaje koji vrijede za sve narode kad su ubili poslanike, a on sam neće uraditi ono što njima zamjera niti će osloboditi Lakedemonjane njihove krivice tako da njih dvojicu ubije.

137. Čim su Spartanci tako postupili, istog je časa prestala Taltibijeva srdžba, iako su se Spertija i Bulis vratili su Spartu. Dugo vremena nakon toga, kako kažu Lakedemonjani, u razdoblju rata između Peloponežana i Atenjana, srdžba se ponovo razbuktala. Izgleda mi da je uzrok tome bio posve božanski. Naime, to što se Taltibijeva srdžba obrušila na poslanike i nije prestala prije no što je ostvarila svoj cilj, to je stvar pravednosti, no to što je ona zahvatila i sinove onih muževa koji su otišli kralju radi same te srdžbe, dakle Nikolaja sina Bulisova i Anerista sina Spertijina, onoga koji je osvojio Halijeje, koji su porijeklom iz Tirinta, isplovivši na lađi punoj ljudi, to se dogodilo, posve mi je očito, po božanskoj volji: njih su dvojicu

Lakedemonjani poslali kao glasnike u Aziju, a izdali su ih Sitalk sin Tereja, kralja Tračana, i Nimfodor sin Piteje, čovjeka iz Abdere, te su bili uhvaćeni kod Bisante na Helespontu i odvedeni u Atiku, gdje su ih Atenjani ubili, a zajedno s njima i Aristeju sina Adimantova iz Korinta.

138. No to se dogodilo mnogo godina kasnije od kraljeva pohoda, pa se sada vraćam svojem prethodnom pripovijedanju. Izlika je za ovaj kraljev vojni pohod bila da se tobože kreće protiv Atene, a zapravo se vodio protiv čitave Grčke. Premda su Grci za to znali već mnogo ranije, nisu svi postupali na isti način. Jedni su od njih dali zemlju i vodu Perzijancu, pa su se uzdali u to da od barbara neće doživjeti nikakve neugodnosti; drugi, koji nisu dali zemlju i vodu, našli su se u velikoj brizi, jer u Grčkoj nije bilo lađa spremnih za borbu u dovoljnom broju da se odupiru napadaču, a mnogi se ljudi nisu ni željeli baviti ratom već su radije bili za Perzijance.

139. Na ovom je mjestu neophodno da izložim svoje mišljenje koje se većini ljudi neće svidjeti, ali mi se ipak čini istinitim, pa se neću suzdržavati da ga iznesem. Da su se Atenjani uplašili opasnosti koja je prijetila i da su napustili svoju zemlju, ili da je nisu napustili nego da su ostali i predali se Kserksu, nitko ne bi ni pokušavao suprotstavljati se kralju na moru. A da se nitko nije suprotstavljao Kserksu na moru, na kopnu bi se događalo ovo: čak da su preko Istma Peloponežani podigli mnoge obrambene zidove, ipak bi Lakedemonjani ostali osamljeni, jer bi ih saveznici izdali, ne svojom voljom nego prinuđeni time što bi barbarska pomorska vojska osvajala grad po grad, a kad bi ostali osamljeni, izvršili bi junačke podvige i slavno bi izginuli. Ili bi im se to dogodilo, ili bi, pošto bi vidjeli da i drugi Grci prelaze na stranu Perzijanaca, sklopili sporazum s Kserksom. I u jednom i u drugom slučaju Grčka bi se našla pod Perzijancima. Ne mogu razaznati kakva bi bila korist od zidova podignu-

tih preko Istma ako bi kralj imao prednost na moru. Stoga, onaj tko bi rekao da su Atenjani bili spasioci Grčke, ne bi kazao neistinu, jer je morala pretegnuti ona strana na koju su se oni okrenuli; kako su odabrali da Grčka ostane slobodna, time su upravo oni na to potaknuli i sav ostali grčki svijet koji nije već bio uz Perzijance i uz pomoć bogova odbili su kralja. Čak ih ni užasna proročanstva, koja su izazvala strah a došla su iz Delfa, nisu uvjerila da napuste Grčku već su ostali i preuzeli su na sebe da dočekaju napadača na svoju zemlju.

140. Naime, Atenjani su poslali u Delfe izaslanike da pitaju proročište i bili su pripravni na to da čuju proročanstvo; pošto su u svetištu obavili uobičajene obrede i kad su ušli u svečanu dvoranu i sjeli, Pitija, kojoj je ime bilo Aristonika, izricala je ovakvo proročanstvo:

Nesretnici, što sjedite? Bježite nakraj sad svijeta,
Kuće napustite, visoku stijenu okrugla grada.[57]
Neće mu, naime, ostati cijela ni glava, ni tijelo,
Niti noge, ni ruke, ni drugi ikoji dio:
Sve je to bezvrijedno posve, jer na nj se obara oganj,
s njime i okrutni Ares, što tjera sirijska kola.
Zajedno s vašom rušit će druge utvrde mnoge,
Mnoge će hramove božje proždrljivoj predati vatri.
Besmrtni bogovi sada tu stoje obliti znojem,
Dršću od straha, dok s vrhova krovova svetih
Crna se slijeva krv što naviješta zlosretnu nužnost.
Idite smjesta iz hrama, za zla pripremite srca!

141. Kad su ovo čuli, atenski su izaslanici bili silno nesretni. No kad su se već smatrali izgubljenima zbog zla koje im je

[57] To je aluzija na atensku akropolu čije su drevne zidine imale otprilike kružan oblik.

prorečeno, Timon sin Androbulov, čovjek koji je bio među najuglednijim Delfljanima, savjetovao im je da uzmu maslinove grančice, te da ponovo dođu i kao pribjegari pitaju proročište za odgovor. Atenjani su ga poslušali i kazali: »O gospodaru,[58] daj nam neko bolje proročanstvo u vezi s našom domovinom, imaj obzira prema ovim pribjegarskim grančicama s kojima smo došli; inače, nećemo otići iz ove dvorane nego ćemo ovdje ostati do smrti.« Na te im je riječi svećenica po drugi put izricala ovakvo proročanstvo:

Zeusa Olimpijskog umilostiviti niti Atena
Ne može, premda ga silno moli riječima mudrim.
Ponovo kažem ti riječ čvrstoćom nalik na čelik:
Kada sve drugo što Kekrop svojim obuhvaća brdom,
Kao i Kiteron presvet i skrovit, zauzme dušman,
Zeus dalekovidni dat će kćeri Tritona ziđe
Drveno, neosvojivo, tebi i djeci na korist.
Ne čekaj stoga konjički niti pješački napad
Goleme vojske mirno na kopnu, već se povuci
Leđa okrenuv, jer jednom ćeš sresti je licem u lice.
O Salamino božanska, ništit ćeš majkama djecu
Ili kad Demetra sije ili kad plodove bere.[59]

142. Taj je odgovor — a tako im je i izgledalo — bio povoljniji za njih od prethodnoga, pa su ga zapisali i krenuli su na put natrag u Atenu. Kad su se poslanici vratili, dok su objavljivali narodu kakvo je proročanstvo, javljala su se mnoga mišljenja onih koji su tumačili njegov smisao, a ova su se dva najviše međusobno razlikovala: neki su od starijih građana govorili

[58] Tj. Apolone.

[59] U ovom proročanstvu Kekropova brda obuhvaćaju cijelu Atiku, koja će biti zauzeta osim dijela što će ga Atena (Tritonova kći) ograditi drvenim zidom. Krvavi događaji na Salamini zbit će se ili u vrijeme sjetve ili žetve (bitka kod Salamine doista se odigrala oko 20. rujna, u razdoblju prve sjetve).

kako misle da im je bog prorekao da će akropola ostati neosvojena, jer je u davnini atenska akropola bila ograđena drvenim kolcima. Oni su pretpostavljali da ta ograda predstavlja drvene zidine, dok su drugi opet govorili da bog time označava lađe i predlagali su da se pripremaju brodovi a da se sve ostalo ostavi po strani. No oni koji su govorili da su drvene zidine zapravo lađe bili su u nedoumici u pogledu posljednja dva stiha što ih je Pitija izrekla:

O Salamino božanska, ništit ćeš majkama djecu
Ili kad Demetra sije ili kad plodove bere.

Što se tiče tih stihova, mišljenja su se onih koji su tvrdili da su lađe drvene zidine razilazila. A tumači proročanstava tako su to objašnjavali kao da će kod Salamine morati doživjeti poraz u pomorskoj bitki ako se za nju budu pripremali.

143. Među Atenjanima bio je i čovjek koji se tek odnedavna pojavljivao među prvacima, a ime mu je bilo Temistoklo i nazivao se sinom Neoklovim. Taj je čovjek kazao da tumači proročanstava nisu u svemu ispravno zaključivali i govorio je da mu se čini, ako se one riječi uistinu odnose na Atenjane, kako proročanstvo baš nije tako povoljno izrečeno već da je vjerojatnije glasilo »O Salamino prokleta« umjesto »O Salamino božanska«, ako je istina da stanovnici grada moraju negdje u njezinoj blizini ginuti. No bog je proročanstvo izrekao, za onoga tko ga pravilno razumije, protiv neprijatelja a ne protiv Atenjana. Stoga im je savjetovao da se pripremaju za pomorsku bitku, jer su brodovi drvene zidine. Dok je Temistoklo iznosio takvo objašnjenje, Atenjani su shvatili da im je ono prihvatljivije od objašnjenja tumača proročanstava, koji nisu dopuštali pripreme za pomorsku bitku, što ukratko znači da nisu dopuštali nikakav otpor nego su preporučivali napuštanje zemlje Atike i naseljavanje nekog drugog područja.

144. Još prije ovoga jedno je drugo Temistoklovo mišljenje odnijelo prevagu u pravi čas, kad su Atenjani u državnoj blagajni prikupili velik novac koji im je pristigao iz rudnika u Lauriju, pa su htjeli da svatko redom dobije od toga deset drahmi;[60] tada je Temistoklo uvjerio Atenjane da odustanu od takve diobe i da sagrade za taj novac dvije stotine lađa za rat, kako je kazao, protiv Eginjana. Prekid toga rata spasio je sada Grčku jer je natjerao Atenjane da postanu pomorci. Te lađe nisu bile upotrijebljene za ono što su izgrađene, ali su bile tu sada kad je to trebalo Grčkoj. Ove lađe koje su Atenjani prije izgradili bile su im pri ruci, no trebalo je uz njih graditi i druge. Odlučili su, nakon vijećanja o proročanstvu, da barbarina koji napada Grčku čekaju, uzdajući se u boga, sa svim svojim pomorskim snagama, zajedno s onim Grcima koji to budu htjeli.

145. Takva su, dakle, proročanstva dobili Atenjani; kad su se Grci koji su željeli dobro Grčkoj okupili na jednom mjestu i kad su jedni drugima dali riječ i vjeru, nakon vijećanja donesu odluku da prije svega drugoga prekidaju s međusobnim neprijateljstvima i ratovima: među svima koji su se tada vodili najveći je bio onaj između Atenjana i Eginjana. Zatim, kako su znali da je Kserkso s vojskom u Sardu, odluče da šalju uhode u Aziju da izvide kraljevu moć, a poslanike u Arg da sklope ratni savez protiv Perzijanca, te da šalju druge poslanike na Siciliju Gelonu sinu Dinomenovu i na Kerkiru da ih zamole da pomažu Grčkoj, i još jedne na Kretu, s namjerom ne bi li se nekako svi Grci objedinili i ne bi li svi rame uz rame djelovali u trenutku kad se svim Grcima podjednako približavaju strahote. Za

60 U Lauriju su bili atenski rudnici srebra: deset drahmi odgovara otprilike 44 grama srebra; ako je u to vrijeme bilo oko 30000 punopravnih Atenjana, radilo se o 1320 kg srebra.

Gelonovu se moć pričalo da je golema, mnogo veća od moći bilo koje grčke države.

146. Pošto su to odlučili i pošto su prekinuli neprijateljstva, najprije pošalju tri čovjeka u Aziju kao uhode. Kad su stigli u Sard i kad su prikupili obavijesti o kraljevoj vojsci, bili su uhvaćeni, pa su ih zapovjednici kopnene vojske na mukama ispitali i vodili su ih da ih pogube. Oni su bili osuđeni na smrt, no Kserkso je, kad je za to saznao, bio nezadovoljan odlukom zapovjednika, pa pošalje nekoliko svojih kopljonoša s nalogom da uhode, ako ih zateknu još žive, dovedu k njemu. Kad su ih oni zatekli na životu i odveli pred kraljevo lice, on je, pošto se raspitao zašto su došli, zapovjedio kopljonošama da ih vode okolo i pokazuju sve u pješaštvu i konjici, a kad im bude dosta takva razgledavanja, da ih neozlijeđene pošalju u koju god zemlju žele.

147. Za takvu je zapovijed navodio ovo objašnjenje: da su uhode bili pogubljeni, Grci ne bi saznali unaprijed kakva je njegova snaga, jer je ona bila veća nego što se pričalo, niti bi neprijatelji pretrpjeli neku golemu štetu zbog gubitka tri čovjeka; naprotiv, kad se oni vrate u Grčku i kad Grci čuju za njegove snage, pomišljao je, kako je kazao, da će se oni sami odreći svoje slobode i prije no što vojska krene, pa tako neće biti uopće potrebno zamarati se pripremama za pohod. To je njegovo stajalište bilo slično onome koje je iskazao jednom drugom prilikom: kad je boravio u Abidu, Kserkso je vidio kako lađe s hranom plove kroz Helespont i kako se kreću prema Egini i Peloponezu. Čim su njegovi savjetnici razabrali da su to neprijateljske lađe, pripremili su se da ih počnu zarobljavati i bacali su poglede prema kralju čekajući njegovu zapovijed. No Kserkso ih je upitao kamo one plove, a oni su mu rekli: »Tvojim neprijateljima, o kralju, i prevoze im žito.« A on im odgovori riječima: »Zar i mi ne plovimo onamo kamo i one, između

ostalog opskrbljeni žitom? Prema tome, kakvu nam štetu nanose ako nam dovoze hranu?«

148. Kad su uhode tako sve pregledali i kad su ih pustili, vratili su se u Evropu, dok su Grci koji su sklopili savez protiv Perzijanaca, pošto su odaslali uhode, slali poslanike u Arg. Sami Argivci pričaju da su prilike kod njih bile ovakve: oni su odmah od početka shvatili da se barbarska sila diže protiv Grčke, a kad su to shvatili i kad su saznali da će ih Grci pokušavati pridobiti protiv Perzijanaca, poslali su glasnike u Delfe da pitaju boga što će za njih biti najbolje da učine; nedavno su im, naime, Lakedemonjani i Kleomen sin Anaksandridin pobili šest tisuća ljudi,[61] pa su zato pitali proročište. A Pitija im je na njihov upit odgovorila ovako:

Mrze te susjedi, ali si besmrtnim bozima mio,
Ostani kod kuće, čuvaj se, sjedi i koplje naperi,
Pazi na glavu, jer glava će tebi spasiti tijelo.[62]

To im je Pitija prije bila prorekla, a tek nakon toga su poslanici saveznika, čim su stigli u Arg, izašli pred vijeće i kazivali ono što im je bilo zapovjeđeno. Argivci su na te riječi odgovorili da su pripravni tako djelovati ako sklope svečano tridesetgodišnji mir s Lakedemonjanima i ako budu zapovjednici polovice savezničke vojske: premda bi bilo pravo da imaju cijelo zapovjedništvo u rukama, ipak bi se zadovoljili i samo polovicom.[63]

149. Pripovijedaju da je tako odgovorilo vijeće, iako im je proročište zabranjivalo da sklapaju savez s Grcima. Premda su se bojali proročanstva, trudili su se da sklope tridesetgodišnji

[61] V. VI,76 i d.
[62] »Glava« je vjerojatno označavala akropolu Arga.
[63] Argivci su bili vođe Grka u trojanskom ratu, pa su se, tražeći zapovjedništvo nad grčkom vojskom, zacijelo pozivali na svoju slavnu prošlost.

mir zato da bi im kroz to razdoblje odrasli sinovi;[64] ako ne bi bilo mira — kako su objašnjavali —, bojali su se da ubuduće ne postanu podložni Spartancima, budu li ih, uz zlo koje ih je već zadesilo, porazili i Perzijanci. Poslanici koji su došli iz Sparte odgovore na te riječi vijeća da će, što se tiče sklapanja mira, to iznijeti pred svoju skupštinu, a što se tiče zapovjedništva, da su i sami ovlašteni za odgovor, pa su kazali da oni imaju dva kralja, a Argivci samo jednoga: stoga nije moguće da bilo koji od dvaju spartanskih kraljeva odustane od zapovjedništva, ali da nema nikakve zapreke da glas argivskog kralja ne vrijedi jednako kao i glasovi njih dvojice. Argivci tvrde da više nisu mogli podnijeti spartansku nadutost, već im je bilo milije da im zapovijedaju barbari nego da i dalje popuštaju Lakedemonjanima, pa su naredili poslanicima da se udalje iz argivske zemlje prije zalaska sunca, jer će se inače prema njima odnositi kao prema neprijateljima.

150. Ovo o tome pričaju sami Argivci; druga se priča pripovijeda po Grčkoj: da je Kserkso poslao glasnika u Arg prije nego što je krenuo na pohod protiv Grčke. Kažu da je on, pošto je došao, rekao: »Ljudi Argivci, kralj vam Kserkso poručuje ovo: Mi smatramo da je Pers,[65] od kojega potječemo, bio sin Perseja sina Danajina, a da ga je rodila Kefejeva kći Andromeda. Na taj bismo način bili vaši potomci. Ne dolikuje, stoga, niti da mi vodimo rat protiv svojih predaka, niti da nam vi budete protivnici zato što nekome drugome pomažete, nego je primjerenije da u miru ostanete kod kuće. Ako mi se ispuni ono što snujem, nikoga neću počastiti više od vas.« Priča kaže da su Argivci, kad su te riječi čuli, do njih veoma mnogo držali, ali

64 Arg je nakon poraza protiv Spartanaca praktički ostao bez odraslih muškaraca (v. VI,83).
65 V. VII,61.

da tog trena nisu, premda im se nudilo, ništa tražili, a kad su ih Grci pozivali na savezništvo, da su tada, znajući da Lakedemonjani neće prepustiti zapovjedništvo, postavljali zahtjeve upravo zato da bi ih, pod tom izlikom, ostavili na miru.

151. Neki Grci kažu da se s tom pričom slaže i ono što se dogodilo mnogo godina kasnije: u Memnonovu gradu Suzi našli su se nekim drugim poslom atenski izaslanici, Kalija sin Hiponikov i oni koji su stigli zajedno s njim,[66] a u isto su to vrijeme i Argivci i sami poslali izaslanike u Suzu da pitaju Artakserksa sina Kserksova da li još uvijek vrijedi savez prijateljstva koji su sklopili sa Kserksom ili ih smatra svojim neprijateljima; a kralj Artakserkso im je rekao da prijateljstvo itekako vrijedi i da nijedan grad ne smatra većim prijateljem od Arga.

152. Da li je Kserkso doista poslao glasnika s onakvom porukom u Arg i da li su poslanici Argivaca doista otišli u Suzu kako bi pitali Artakserksa za savez prijateljstva, ne mogu točno kazati niti bih htio iskazivati o tome ikakvo mišljenje, osim onoga što sami Argivci pričaju. Ipak znam toliko da bi ljudi, kad bi svi iznijeli svoje nevolje na vidjelo sa željom da ih zamijene sa susjedima, nadnijevši se nad nevolje najbližih, sa zadovoljstvom nosili natrag svojoj kući ono što su donijeli. Stoga, ni Argivci nisu baš najsramotnije postupili. Moja je dužnost da ispričam ono što se pripovijeda, ali mi nikako nije dužnost da svemu vjerujem, i ova tvrdnja neka vrijedi za cijelo moje djelo; jer priča se i to da su Argivci pozvali Perzijance protiv Grčke, kad im je rat s Lakedemonjanima loše završio, pa su bili spremni na to da im se bilo što dogodi umjesto kukavna stanja u kojem su se tada nalazili.

[66] Ti su izaslanici 448. g. pr.n.e. sklopili tzv. Kalijin mir, kojim je *de facto* završio grčko–perzijski rat.

153. Toliko neka bude rečeno o Argivcima; na Siciliju je stigao među drugim poslanicima, koje su poslali saveznici da bi stupili u dodir s Gelonom, Lakedemonjanin Sijagar. Predak toga Gelona bio je stanovnik Gele, a potjecao je s otoka Tela koji leži blizu Triopija; on nije izostao kad su Linđani s Roda i Antifem osnivali Gelu. S vremenom su njegovi potomci, koji su postali prvosvećenici podzemnih boginja,[67] ostali ondje živjeti, jer se jedan od tih potomaka, Telin, domogao te dužnosti na slijedeći način: neki su stanovnici Gele, pošto su bili nadvladani nakon pobune, pobjegli u Maktorij, naseljen grad sjeverno od Gele. Njih je Telin vratio u Gelu, a da pri tome nije imao nikakvu vojnu silu nego samo svetinje tih boginja. Odakle ih je imao ili da li ih se sam domogao, ne mogu kazati. Pouzdajući se u njih, vratio je građane pod uvjetom da njegovi potomci budu prvosvećenici onih boginja. Kad sam slušao o tome, bilo mi je čudno i to da je Telin izvršio takvo djelo, jer takve stvari, kako sam se uvjerio, ne može učiniti bilo koji čovjek već samo onaj koji ima čestitu dušu i junačku snagu; a za njega stanovnici Sicilije naprotiv pričaju da je bio ženskast i mekoputan muškarac.

154. Tako se, dakle, domogao te časne dužnosti; a kad je završio svoj život Kleandar sin Pantarov, koji je sedam godina bio tiranin u Geli i kojega je usmrtio Sabil, stanovnik Gele, vlast je preuzeo Hipokrat, Kleandrov brat. Dok je Hipokrat bio tiranin, Gelon, koji je bio potomak prvosvećenika Telina, s mnogim drugima, a među njima i s Enesidemom sinom Patekovim, bio je Hipokratov tjelesni čuvar. Nakon kratka vremena zbog svojih je vrlina bio izabran za zapovjednika cijele konjice: naime, kad je Hipokrat opsjedao stanovnike Kalipola, Naksa,

[67] Podzemne su boginje Demetra i Kora (ili Persefona), čiji su prvosvećenici u vrijeme svečanosti nosili njihove kipove ili slike kao svetinje.

Zankle i Leontina, te osim njih i stanovnike Sirakuze i mnoge barbare, u tim se ratovima Gelon iskazivao kao čovjek izuzetne vrijednosti. Od svih tih gradova koje sam naveo nijedan osim Sirakuze nije izbjegao Hipokratovu porobljavanju. A kad su Sirakužani bili nadvladani u bitki na rijeci Eloru, pritekli su im u pomoć Korinćani i Kerkirani; a pritekli su im u pomoć tako da su bili posrednici pri dogovoru kojim su Sirakužani predali Hipokratu Kamarinu: Kamarina je, naime, od davnina pripadala Sirakužanima.

155. Kad je i Hipokrata, pošto je bio tiranin jednak broj godina kao i njegov brat Kleandar, zadesila smrt pred gradom Hiblom u vrijeme rata protiv Sikulaca, Gelon je, tobože zato da bi podupirao Hipokratove sinove Euklida i Kleandra, jer im građani više nisu htjeli biti podložni, a zapravo zato da bi mogao stanovnike Gele svladati u bitki, sam vladao pošto je Hipokratove sinove lišio vlasti. Nakon tog sretnog pothvata Gelon je doveo natrag iz grada Kasmene u Sirakuzu takozvanu sirakušku vlastelu,[68] što su je prognali pučani i njihovi robovi zvani Kiliri, te je zauzeo i Sirakuzu, jer se sirakuški puk predavao zajedno s gradom kad ga je Gelon počeo napadati.

156. A otkad je preuzeo Sirakuzu, manje mu je bilo stalo do vlasti u Geli, pa ju je prepustio svojem bratu Hijeronu, a sam je počeo utvrđivati Sirakuzu, i Sirakuza mu je bila najvažnija od svega. Grad se brzo razvijao i cvao: naime, s jedne je strane doveo sve Kamarinjane u Sirakuzu i dao im pravo građanstva, a samu je utvrdu Kamarine razrušio, dok je, s druge strane, i sa više od polovice stanovnika Gele postupio na isti način kao i s Kamarinjanima; a što se tiče Megarana sa Sicilije, pošto su oni

[68] U originalu se spominju *gegōmóroi*, veleposjednici, potomci korintskih naseljenika, koji su autohtono stanovništvo (Kilire) porobili i pretvorili u radnu snagu na svojim posjedima.

nakon opsade sklopili s njim ugovor, njihove je bogataše, koji su pokrenuli rat protiv njega i pretpostavljali su da će zbog toga biti pogubljeni, odveo u Sirakuzu i dao im ondje pravo građanstva, dok je megarski puk, koji nije bio odgovoran za taj rat i nije očekivao da će ga zadesiti ikakvo zlo, također odveo u Sirakuzu, no zatim ga je prodao kao roblje za izvoz sa Sicilije. Isto je tako postupio i s Eubejcima sa Sicilije, razdijelivši i njih na dvije skupine. Ovako je postupao prema jednima i drugima iz uvjerenja da je suživot s pukom vrlo nezahvalna stvar. Eto, tako je Gelon postao silan tiranin.

157. Tada kada su grčki poslanici stigli u Sirakuzu i kad su mu došli na razgovor, govorili su ovako: »Poslali su nas Lakedemonjani i njihovi saveznici da te pridobijemo protiv barbarina: svakako znaš da on kreće u napad protiv Grka i da Perzijanac, pošto je premostio Helespont, zajedno sa svom vojskom s istoka namjerava voditi pohod iz Azije na Grčku, te pod izgovorom da napada Atenu zapravo ima na umu pokoriti cijelu Grčku. A ti, koji si se domogao goleme moći i kojemu pripada kao vladaru Sicilije ne baš malen dio Grčke, pomogni oslobodiocima Grčke i sudjeluj s njima u njezinu oslobađanju! Ako se čitava Grčka objedini, velika će se vojna sila okupiti, i bit ćemo u stanju da se borimo protiv napadača; a ako neki od nas budu izdajice, drugi ne budu htjeli pomagati, a zdrava jezgra Grčke bude neznatna, tada se treba bojati da ne padne cijela Grčka. Nemoj se nadati da Perzijanac, bude li nas pokorio pobijedivši nas u boju, neće i k tebi doći, nego se, prije no što se to dogodi, čuvaj: ako budeš nama pružao pomoć, i sam ćeš sebi pomagati; dobro zamišljen pothvat u pravilu ima i sretan završetak.«

158. Oni su tako govorili, a Gelon ih je silno grdio ovim riječima: »Ljudi Grci, usudili ste se doći ovamo da me zovete

tako drskim riječima na savezništvo protiv barbarina. Kad sam vas prije molio da zajedno udarimo na barbarsku vojsku, onda kada sam započinjao neprijateljstva s Kartažanima, i kad sam vas zaklinjao da se osvetite Egešćanima za ubojstvo Dorijeja sina Anaksandridina,[69] i kad sam vam predlagao da zajedno oslobađamo luke od kojih ste imali velike koristi i dobitke, niste htjeli doći u pomoć niti radi mene niti radi osvete za Dorijejevo ubojstvo, i da o vama to ovisi, sve bi ovo bilo pod barbarima. Ipak, nama je krenulo dobro i nabolje. I sada, kada je rat počeo kružiti uokolo i stigao do vas, sada vam je Gelon pao na pamet. Premda ste mi nanijeli uvredu, neću postupiti jednako kao i vi već vam sam pripravan pomagati i dati vam dvije stotine troveslarki, dvadeset tisuća teško naoružanih vojnika, dvije tisuće konjanika, dvije tisuće strijelaca, dvije tisuće praćkara[70] i dvije tisuće lakih konjanika; obećavam da ću opskrbljivati hranom cijelu grčku vojsku dokle god rat bude trajao. Dajem vam ta obećanja pod uvjetom da budem zapovjednik i vojskovođa Grka protiv barbara; pod drugim uvjetima niti bih sam htio sudjelovati niti bih vam ikoga poslao.«

159. Kad je to čuo, Sijagar se nije mogao suzdržati nego je rekao: »Doista bi gorko zaplakao Pelopov potomak Agamemnon da čuje kako su Gelon i Sirakužani oduzeli vrhovno zapovjedništvo Spartancima. Takve prijedloge da ti mi prepustimo vrhovno zapovjedništvo nemoj više ni spomenuti. Ako hoćeš pomagati Grčkoj, znaj da će ti zapovijedi davati Lakedemonjani; a ako ti nije pravo da od njih primaš zapovijedi, nemoj nam ni pomagati!«

[69] Za priču o Dorijeju v. V,42–46, no ondje se ne spominje Gelon.

[70] Praćkari su vojnici oboružani praćkom, oružjem koje se sastojalo od trake, napravljene od vune, životinjske kože, žila i sl., u koju se stavljao kamen, pa se trakom vitlalo iznad glave dok kamen ne bi izletio kad bi se jedan kraj trake ispustio iz ruke.

160. Budući da je Gelon vidio da su Sijagrove riječi pune prezira, na koncu im je izrekao ovakav govor: »Prijatelju Spartanče, kad mu se upute uvrede, čovjeku se nerijetko razgnjevi srce; ti si iskazao drskost u svojem govoru, ali me nećeš natjerati da zauzvrat i ja postanem nepristojan. Ako je vama toliko stalo do zapovjedništva, nije neočekivano da je meni još i više stalo do njega nego vama, jer sam vojskovođa mnogostruko veće vojske i mnogo više brodovlja. No budući da su vam moje riječi toliko mučne, odstupit ćemo malo od onoga što smo prije kazali. Ako želite zapovijedati kopnenom vojskom, ja ću biti zapovjednik mornarice; a ako vam se sviđa zapovijedati vojskom na moru, ja preuzimam onu na kopnu. Morate ili to prihvatiti ili odavde otići bez ovako moćna saveznika.«

161. To je predlagao Gelon, a atenski se izaslanik požurio i prije Lakedemonjanina odgovorio ovim riječima: »O kralju Sirakužana, nisu nas Grci poslali k tebi zato što bi im bio potreban vođa nego vojska. Očito je da ti nećeš poslati vojsku ako ne budeš ujedno i vođa Grčke, i težiš tome da budeš njezin vojni zapovjednik. Kada si zahtijevao da zapovijedaš cjelokupnom grčkom vojskom, mi Atenjani mogli smo se zadovoljiti time da šutimo jer smo znali da će ovaj Lakonac biti u stanju da ti odgovara i u svoje i u naše ime. A sada kad odustaješ od zapovjedništva nad svom vojskom i zahtijevaš da vodiš brodovlje, evo kako stvari stoje: niti kad bi ti Lakonac dopuštao da ga vodiš, mi ti to ne bismo dozvolili. Brodovlje je, naime, naše ako ga Lakedemonjani ne žele. Ne protivimo se njihovu zapovjedništvu, ako ga žele, no nikome drugome nećemo prepustiti da vodi mornaricu. Uzalud bismo posjedovali najveću pomorsku vojsku među Grcima ako bismo Sirakužanima predali zapovjedništvo mi Atenjani, koji predstavljamo najstariji narod i koji jedini od Grka nismo nikada mijenjali zavičaj; za jednoga od nas i pjesnik je Homer ustvrdio da je došao kao najodličniji

junak pod Ilij da rasporedi i uredi vojsku.[71] Stoga nam se ne može ništa prigovoriti kad ovako govorimo.«

162. Gelon je odgovarao ovim riječima: »Prijatelju Atenjanine, čini se da vi imate zapovjednike a da nemate ljudi kojima će oni zapovijedati. No budući da hoćete imati sve a ne želite ni u čemu popuštati, nemojte oklijevati i što je brže moguće vratite se kući, te javite cijeloj Grčkoj da ove godine za nju neće biti proljeća.« [Smisao je ovih riječi i njihovo značenje ovo: jasno je da je u toku godine proljeće najcjenjenije godišnje doba, a tako je i njegova vojska najcjenjeniji dio grčke vojske. Prema tome, Grčka lišena njegova savezništva uspoređuje se s okolnostima u kojima bi godina ostala bez proljeća.][72]

163. Pošto su to sve raspravili s Gelonom, grčki su izaslanici plovili natrag kući; a Gelon se ipak uplašio da Grci neće moći svladati barbare, no istovremeno je smatrao kako bi bilo strašno i nepodnošljivo da dođe na Peloponez i stavi se pod zapovjedništvo Lakedemonjana jer je bio samovladar Sicilije, te je taj način zanemario, ali se držao drugoga puta: čim je saznao da je Perzijanac prešao Helespont, pošalje na trima lađama s pedeset vesala Kadma sina Skitova, čovjeka s Kosa, u Delfe s mnogo novaca i s prijateljskim porukama, te s nalogom da pripazi na to kako će završiti bitka, pa ako barbarin pobijedi, da mu dâ novac i zemlju i vodu[73] u ime onih kojima je Gelon vladao, a budu li Grci pobjednici, da se sa svime vrati natrag.

[71] Atenjani, dakle, smatraju da su jedini autohtoni stanovnici Grčke; Menestej je heroj kojega je Homer spomenuo (*Ilijada*, II,552–554).

[72] U zagradama se nalazi najvjerojatnije kasniji dodatak originalnom tekstu, budući da za Herodota nisu karakteristična ovakva objašnjenja.

[73] Tj. da se preda.

164. Taj je Kadmo već prije preuzeo od oca dobro utemeljenu vlast nad Košanima, te je svojevoljno, a da ga nitko nije ustrašio već iz osjećaja za pravdu, predao državu Košanima, dok je sam krenuo na Siciliju, gdje se udružio sa Samljanima i s njima osnovao grad Zanklu, koji se kasnije nazvao Mesena. Gelon je, dakle, toga Kadma, koji mu je na ovaj način došao, slao u Grčku zbog njegove pravednosti koju je sam spoznao i u ovom i u mnogim drugim slučajevima; a Kadmo je među ostalim svojim pravednim djelima ostavio i ovo, i to ne kao najmanje među njima: pošto je imao u rukama golem novac koji mu je Gelon povjerio, premda je imao priliku da ga zadrži za sebe, nije to htio učiniti, nego se, kad su Grci pobijedili u pomorskoj bitki i kad se Kserkso počeo vraćati i povlačiti, i on sam vratio na Siciliju sa svim novcem.

165. Stanovnici Sicilije pričaju i to da bi Gelon ipak prihvatio zapovjedništvo Lakedemonjana i pomogao Grcima da nije u to isto vrijeme Teril sin Krinipov, tiranin Himere, kojega je iz Himere protjerao Teron sin Enesidemov, samovladar u Akragantu, poveo tri stotine tisuća Feničana,[74] Libijaca, Iberaca, Ligijaca, Elisika, Sardonaca i Kirnjana zajedno s njihovim zapovjednikom Hamilkarom sinom Hanona, kraljem Kartažana,[75] kojega je Teril nagovorio na to s pomoću zavjeta prijateljstva, a ponajviše zahvaljujući revnosti Anaksilaja sina Kretinina, koji je bio tiranin u Regiju i koji je dao vlastitu djecu kao taoce Hamilkaru, te ga je vodio na Siciliju da pruži pomoć njegovu tastu, jer je Anaksilaj bio oženjen Terilovom kćeri koja se zvala Kidipa. I tako se desilo da Gelon nije mogao pomagati Grcima već je slao novac u Delfe.

[74] Ovdje se pod Feničanima podrazumijevaju Kartažani, fenički naseljenici.
[75] Kartažani su zapravo birali svake godine dva sufeta čije su funkcije bile slične onima spartanskih kraljeva.

166. A uz to pripovijedaju i to da se dogodilo da su istoga dana na Siciliji Gelon i Teron odnosili pobjedu nad Kartažaninom Hamilkarom dok su Grci pobjeđivali Perzijance kod Salamine.[76] Čujem da je Hamilkar, koji je bio Kartažanin po ocu, a po majci Sirakužanin, i koji je zavladao Kartažanima zbog svoje srčanosti, kad je došlo do sukoba i kad je doživio poraz u bitki, posve nestao: nije se ni živ ni mrtav pojavio nigdje na svijetu, premda ga je Gelon posvuda tražio.

167. No sami Kartažani pripovijedaju ovakvu priču, koja zvuči vrlo vjerojatno, da su se barbari borili s Grcima na Siciliji od zore do sumraka (toliko se, naime, prema pričanju, razvukla borba), a Hamilkar je kroz to vrijeme ostao u logoru, te je prinosio žrtve i tražio povoljno znamenje, pa je na velikoj lomači spaljivao čitava tijela životinja, no kad je vidio kako njegovi doživljavaju poraz, a upravo je posvećivao žrtve, bacio se u oganj: tako je nestao, pošto ga je proždro plamen. Bez obzira na to da li je Hamilkar nestao na taj način kako kazuju Feničani ili na neki drugi, u svakom mu slučaju i prinose žrtve i podigli su mu spomenike u svim naseljeničkim gradovima, a najveći u samoj Kartagi. Toliko o događajima na Siciliji.

168. A Kerkirani, pošto su dali odgovor poslanicima, postupili su ovako: i njih su pokušavali pridobiti oni isti koji su otišli na Siciliju, pa su im govorili iste riječi kao i Gelonu. Kerkirani su odmah obećali da će poslati pomoć i sudjelovati u obrani, te su tumačili da ne mogu mirno promatrati kako Grčka propada: ako ona padne, ni njima neće preostati ništa drugo nego da već sutradan budu porobljeni; stoga, oni moraju pomoći koliko je god to moguće. Tako su im odgovorili prividno lijepim riječi-

[76] Prema Diodoru (*Knjižnica*, XI,24) bitka kod Himere na Siciliji bila je istovremena s bitkom kod Termopila.

ma; no kad je trebalo da pružaju pomoć, imajući na umu nešto sasvim drugo, ukrcali su posadu na šezdeset lađa i, tek što su isplovili, približili su se obali Peloponeza i sidrili su svoje brodove u okolici Pila i Tenara u području Lakedemonjana, pa su i sami brižljivo promatrali kako će završiti rat, a pri tome nisu računali da bi Grci mogli pobijediti već su smatrali da će Perzijanci imati veliku prevlast i zavladati cijelom Grčkom. Hotimice su tako postupali kako bi poslije perzijskom kralju mogli kazati ovo: »O kralju, iako su nas Grci pokušavali nagovoriti na ovaj rat, jer su naše snage prilično velike, a raspolažemo uz to najvećim brojem brodova, odmah nakon Atenjana, mi ti se ipak nismo htjeli suprotstavljati niti učiniti išta što tebi ne bi bilo drago.« Nadali su se da će uz pomoć takvih riječi zadobiti neku prednost pred ostalima; i čini mi se da se to upravo tako zbilo. A za Grke su pronašli izgovor koji su doista i upotrijebili; kad su ih Grci optuživali što im nisu pružali pomoć, ustvrdili su da su opremili šezdeset troveslarki, ali da nisu mogli oploviti oko Malejskog rta zbog godišnjih vjetrova; stoga nisu stigli do Salamine, a nisu ni iz kakve pokvarenosti izostali iz pomorske bitke; tako su oni ispraznim riječima obmanuli Grke.

169. A Krećani, kad su ih za sebe pokušavali pridobiti Grci koji su dobili takvo naređenje, postupili su ovako: na osnovi zajedničke odluke poslali su izaslanike u Delfe da pitaju boga da li će im biti bolje ako budu podupirali Grčku. Pitija im je odgovorila: »Budale, prisjetite se koliko vam je suza zadao Minos ljutit zbog pomoći koju ste pružili Menelaju, jer mu Grci nisu pomogli da osveti svoju smrt u Kamiku, a vi ste njima pomogli u vezi sa ženom koju je onaj barbarin oteo iz Sparte.« Kad su Krećani saslušali poruku koju su im poslanici prenijeli, suzdržali su se od pružanja pomoći.

170. Pripovijeda se, naime, da je Minos u potrazi za Dedalom stigao na Sikaniju, koja se danas zove Sicilija, i da je ondje umro nasilnom smrću. Nakon nekog vremena svi su Krećani, osim Polihnijaca i Presijaca, na poticaj boga došli na Sikaniju i opsjedali su pet godina grad Kamik, kojim su u moje vrijeme upravljali Akragančani. Na koncu, kad nisu mogli niti zauzeti grad niti dulje ostati, pritisnuti glađu napuste opsadu i odu. Kad su se za vrijeme plovidbe našli u blizini Japigije, zahvati ih velika oluja i izbaci ih na kopno; kako su im lađe bile razbijene (i bilo je očito da im više nikad nema povratka na Kretu), osnuju grad Hiriju, ostanu ondje i promijene ime, pa umjesto Krećana postanu Japigi Mesapljani, a umjesto otočana stanovnici kopna. Iz grada Hirije osnuju i druge gradove koje su mnogo kasnije Tarančani htjeli opustošiti, ali su doživjeli tako silne gubitke da je to bio, koliko znamo, najveći pokolj Grka uopće, i to samih Tarančana i Regijaca, koje je Mikit sin Herov prisilio da dođu u pomoć Tarančanima i čijih je građana ondje poginulo tri tisuće; za same Tarančane broj poginulih nije utvrđen. A Mikit, koji je bio u Anaksilajevoj službi, bio je ostavljen kao upravitelj Regija; to je onaj koji se, pošto su ga istjerali iz Regija, naselio u Tegeji u Arkadiji i poklonio je u Olimpiji kao zavjetne darove brojne kipove.[77]

171. Ovo što se odnosi na Regijce i Tarančane bio je umetak u mojem pripovijedanju. Na Kreti, koja je ostala bez stanovništva, kako pričaju Presijci, počeli su se naseljavati drugi ljudi, a ponajviše Grci, no za trećeg pokoljenja nakon Minosove smrti zbili su se događaji u vezi s Trojom u kojima su se Krećani pokazali kao ne baš najbezvredniji pomagači Menelaju. Zauzvrat, kad su se vratili iz Troje, glad i kuga zahvatile su i njih

[77] Prema Pausaniji (*Vodič po Grčkoj*, V,26) Mikit je darovao 15 kipova koji su se mogli vidjeti još u 2. st.

same i njihovu stoku, dok Kreta nije po drugi put ostala bez stanovništva, pa je sada, zajedno s preostalim stanovnicima, naseljavaju već treći Krećani. Pitija ih je na to podsjetila i spriječila ih je kad su htjeli pomagati Grcima.

172. Tesalci su u početku iz nužde bili na strani Međana, dok se nije pokazalo da im se ne sviđa ono što su Aleuadi smišljali. Naime, čim su čuli da Perzijanac namjerava prelaziti u Evropu, pošalju poslanike na Istam. Na Istmu su se okupili predstavnici Grka što su ih izabrali gradovi koji su Grčkoj željeli najbolje. Kad su k njima stigli tesalski poslanici, govorili su ovako: »Ljudi Grci, nužno je braniti prolaz kod Olimpa da bi Tesalija i cijela Grčka bile zaštićene od rata. Mi smo ga spremni braniti zajedno s vama, pa je potrebno da i vi pošaljete veliku vojsku, jer, ako je ne pošaljete, mi ćemo, znajte, sklopiti dogovor s Perzijancem; ne bi, naime, bilo pošteno da mi sami poginemo za vas jedino zato što smo toliko istureni ispred ostatka Grčke. Ako ne želite pomagati, ne možete ni nas nikako na to prisiljavati, jer prisila nikad nije bila jača od nemoći. Mi ćemo sami pokušati iznaći bilo kakav spas za sebe.« Tako su govorili Tesalci.

173. Na to su Grci odlučili da u Tesaliju morem šalju pješaštvo da brani prolaz. Kad se okupila, vojska je plovila kroz Eurip. A kad je stigla do Ala u Aheji, iskrcala se i putovala prema Tesaliji, dok je brodovlje ostavila na onom mjestu, pa je došla do Tempe, do prolaza koji vodi iz donje Makedonije do Tesalije uz rijeku Penej, između planina Olimpa i Ose. Ondje je otprilike deset tisuća grčkih teško naoružanih vojnika, koliko ih se skupilo, podizalo logor, a pridružila im se i tesalska konjica. Lakedemonjanima je zapovijedao Euenet sin Karenov, izabran među zapovjednicima odjeljenja[78] premda nije bio

[78] Spartanska je vojska bila podijeljena na šest odjeljenja, svako sa svojim zapovjednikom.

kraljevskoga roda, a Atenjanima je bio na čelu Temistoklo sin Neoklov. Ondje su ostali samo nekoliko dana, jer su stigli poslanici Makedonca Aleksandra sina Amintina i savjetovali su im da se udalje i da ne čekaju da ih ovdje u prolazu pregazi napadačeva vojska, a ujedno su im dojavljivali koliko je ta vojska brojna i koliko ima lađa. Kad su im to savjetovali (a činilo im se da je savjet bio ispravan i da su im Makedonci bili skloni), Grci su im vjerovali. Ja mislim da ih je zapravo uvjerio strah, jer su saznali da postoji još jedan drugi prolaz u Tesaliju iz gornje Makedonije, kroz područje Pereba i blizu grada Gona, kojim je Kserksova vojska doista i ušla. Grci su se stoga ukrcali opet na lađe i plovili su natrag prema Istmu.

174. Ta se vojna na Tesaliju zbila u času kad se kralj spremao da prijeđe iz Azije u Evropu i kad je već bio u Abidu. A Tesalci, pošto su ih saveznici tako napustili, okrenuli su se na međansku stranu s mnogo žara i sada bez ikakve dvojbe, tako da su u pojedinim stvarima posve očito uvelike koristili kralju.

175. Kad su Grci stigli na Istam, vijećali su, u vezi s onim što im je Aleksandar poručio, gdje će i na kojim mjestima zametnuti rat. Prevladalo je mišljenje da treba braniti Termopilski klanac; bilo je jasno da je on uži od prolaza u Tesaliju, a bio je jedini blizu njihova područja. A za gorsku stazu, kojom su kasnije Grci u Termopilama bili opkoljeni, nisu ni znali prije no što su stigli u Termopile i za nju čuli od Trahinjana. Odlučili su, dakle, da brane taj klanac kako barbarin ne bi ušao u Grčku, a da pomorska vojska plovi prema Artemisiju u zemlji Histijeotidi. Ta su dva mjesta, naime, blizu jedno drugome tako da su mogli primati obavijesti o tome što se događa i kod jednih i kod drugih.

176. A ta su mjesta ovako smještena; najprije Artemisij: u Tračkom moru, u početku širokom, dolazi do suženja koje se

oblikuje u uzak prolaz između otoka Skijata i kopna kod Magnezije; nakon tog suženja već se na Eubeji prostire obala Artemisija na kojoj leži Artemidino svetište. Prilaz Grčkoj, opet, kroz Trahinu na najužem mjestu širok je pola pletra.[79] Ipak, nije to najuži dio cijeloga područja, već se on nalazi ispred i iza Termopila, i to iza njih kod mjesta Alpena, gdje je prolaz dovoljan tek za jedna kola, a ispred njih uz rijeku Fenik blizu grada Antele, gdje je drugi prolaz za jedna kola. Zapadno od Termopila proteže se sve do Ete brdo, neprohodno, vrletno i visoko; istočno od puta prostiru se more i močvare. Na samom tom prilazu nalaze se topla vrela koja tamošnji stanovnici nazivaju Lonci, a uz njih se uzdiže i Heraklov žrtvenik. Na prolazu je bio podignut i zid, i nekoć su ondje stajala vrata. Zid su izgradili Fokiđani iz straha onda kad su Tesalci došli iz zemlje Tesproćana da nasele Eoliju, koja je i danas u njihovu posjedu. Budući da su ih Tesalci pokušavali pokoriti, Fokiđani su to učinili za svoju sigurnost, a tada su doveli i vruću vodu u prolaz da bi zemlja bila razrovana, i uopće sve su smišljali kako Tesalci ne bi upali u njihovo područje. Taj je drevni zid davno izgrađen i veći je njegov dio bio srušen u toku vremena; no oni su odlučili da ga ponovo podignu i da tu odbiju barbarina od Grčke. Selo najbliže putu zove se Alpeni: Grci su računali da će se iz njega opskrbljivati hranom.

177. Ta su mjesta Grcima izgledala prikladnima: pošto su o svemu razmislili unaprijed i pošto su zaključili da barbari neće moći iskoristiti prednost niti mnoštva ljudi niti konjice, odlučili su da ovdje čekaju napadača na Grčku. A kad su saznali da je Perzijanac u Pijeriji, razišli su se s Istma i jedni su od njih krenuli u borbu pješice prema Termopilama, a drugi morem prema Artemisiju.

[79] Tj. oko 13 metara.

178. Dok su se Grci žurili u ratnom poretku prema bojnom polju, u to su isto vrijeme Delfljani postavljali pitanje bogu, ustrašeni i zbog sebe i zbog Grčke, i dobili su proročanstvo neka se mole vjetrovima, jer će oni biti moćni saveznici Grčke. Kad su u Delfima primili tu riječ proročanstva, najprije su je objavili onim Grcima koji su težili slobodi i tom su objavom zaslužili njihovu vječnu zahvalnost, jer su se Grci silno plašili barbarina; zatim su stanovnici Delfa podigli žrtvenik vjetrovima u Tiji, ondje gdje je sveti gaj Tije kćeri Kefisove, po kojoj je to mjesto i nazvano, i prinosili su im žrtve. Delfljani u skladu s tim proročanstvom još i danas žrtvama vjetrove mole za milost.

179. A Kserksova pomorska vojska, koja je kretala iz grada Terme, uputila se s deset brodova koji su najbrže plovili ravno prema Skijatu gdje su se na straži nalazile tri grčke lađe, po jedna iz Trezena, Egine i Atike. Kad su na tim lađama opazili barbarske brodove, okrenuli su se u bijeg.

180. Trezensku su lađu, kojom je zapovijedao Praksin, gonili i odmah zarobili barbari; zatim su odveli na pramac najljepšega od njezinih mornara i ondje su ga zaklali, jer su smatrali velikom srećom što je prvi zarobljeni Grk ujedno bio i veoma lijep. Tome koga su zaklali ime je bilo Leont,[80] pa je možda i njegovo ime nešto pridonijelo smrti.

181. Eginska lađa, čiji je zapovjednik bio Asonid, zadala im je posla zbog mornara Piteje sina Ishenojeva, koji se toga dana pokazao kao najveći junak: kad su zarobljavali lađu, on se odupirao u boju sve dok čitav nije bio prekriven ranama. Kako nije, ni kad je pao, umro nego je još bio na životu, Perzijanci koji su se prekrcavali na njegovu lađu potrudili su se da ga svim

80 Tj. Lav.

silama spase zbog njegovih vrlina, te su mu vidali rane mirtinim uljem i obmatali ih zavojima od tanka lanena platna; a kad su se vratili natrag u svoj logor, pokazivali su ga s udivljenjem cijeloj vojsci i postupali su s njim časno; s ostalima koje su zarobili na toj lađi postupali su kao s robovima.

182. Prema tome, dvije su lađe bile na taj način zarobljene; treća, čiji je zapovjednik bio Form, čovjek Atenjanin, u bijegu se nasukala kod ušća Peneja, pa su barbari zarobili brod ali ne i ljude. Naime, čim im se lađa nasukala, Atenjani su iskočili na tlo, pa su se, hodajući kroz Tesaliju, vratili u Atenu.

183. Za ta zbivanja saznaju Grci koji su bili smješteni kod Artemisija preko znakova danih vatrom sa Skijata i, čim su to doznali, uplaše se, pa se premjeste u Halkidu da bi obranili Eurip, ali ostave preko dana izvidnike na uzvisinama Eubeje. Od onih deset barbarskih lađa tri nalete između Skijata i Magnezije na školj koji se zvao Mirmek.[81] Barbari zatim, pošto donesu i postave na školj kameni stup, krenu sami iz Terme, budući da im je prepreka postala vidljiva,[82] pa su plovili sa svim lađama jedanaest dana nakon kraljeva odlaska iz Terme. Kroz grebene koji su im bili na putu proveo ih je u prvom redu Pamon sa Skira. Ploveći cijeli dan, barbari dospiju do Sepijade u području Magnezije i do spruda koji se nalazi između grada Kastaneje i Sepijadskog rta.

184. Sve do tog mjesta i do Termopila perzijska vojska nije pretrpjela nikakve gubitke, pa je još uvijek ukupan broj vojnika, do kojega dolazim računanjem, bio ovakav: na brodovima iz Azije, kojih je bilo tisuću dvije stotine i sedam, nalazilo se

81 Tj. Mrav.

82 Taj je stup, dakle, bio postavljen kao oznaka pličine.

izvorno iz svih pojedinih naroda dvjesto četrdeset i jedna tisuća četiri stotine vojnika, ako računamo da je na svakoj lađi prosječno bilo dvije stotine ljudi. Na te su se lađe, osim domaćih mornara iz pojedinih naroda, ukrcavali i Perzijanci, Međani i Saki, na svaku po trideset momaka. To iznosi ukupno još trideset i šest tisuća dvjesto i deset ljudi. Ovom i prethodnom zbroju dodat ću još i posade lađa s pedeset vesala, uz pretpostavku da je, više ili manje, na svakoj bilo osamdeset momaka. Takvih je brodica, kao što sam već prije kazao, bilo tri tisuće. Na njima bi dakle bilo dvjesto četrdeset tisuća ljudi. To je, dakle, bila pomorska vojska iz Azije, koja bi sveukupno brojala petsto sedamnaest tisuća šest stotina i deset vojnika. U pješaštvu je bilo milijun i sedam stotina vojnika, a u konjici osamdeset tisuća. Njima ću još dodati Arabljane koji su jahali deve i Libijce koji su gonili kola i računat ću da ih je ukupno bilo dvadeset tisuća. Ako se zbroji pomorska i kopnena vojska, dobiva se sveukupno dva milijuna tristo sedamnaest tisuća šest stotina i deset ljudi. Tu je izračunata samo vojska koja je dovedena iz Azije, bez posluge koja ju je pratila, brodova koji su vozili hranu i svih onih koji su na njima plovili.

185. Svemu ovome što smo izračunali treba pridodati vojsku dovedenu iz Evrope; no o tome mogu iznijeti samo nagađanja. Grci iz Trakije i s otoka koji leže uz obale Trakije davali su sto i dvadeset lađa. Na tim je lađama, dakle, bilo dvadeset i četiri tisuće momaka. Tračani, Peonci, Eordi, Botijejci, stanovništvo Halkidike, Brižani, Pijerani, Makedonci, Perebi, Enijenci, Dolopljani, Magnezijci, Ahejci i svi oni koji nastavaju priobalna područja Trakije davali su ljude u pješaštvo, i vjerujem da ih je iz tih naroda bilo tristo tisuća. Kad se sve to pribroji zbrojevima vojnika iz Azije, dobiva se da je sveukupno boraca bilo dva milijuna šeststo četrdeset i jedna tisuća šest stotina i deset.

186. Ako je broj boraca bio tolik, mislim da posluge koja ih je pratila i ljudi na plovilima za prijevoz hrane i, osobito, na drugim brodicama koje su pratile vojsku nije bilo manje nego jedino više nego boraca: ako uzmemo da ih je bilo isto toliko i da je i njihovo mnoštvo bilo jednako mnoštvu boraca, tada je Kserkso sin Darijev do Sepijade i do Termopila vodio pet milijuna dvjesto osamdeset tri tisuće dvije stotine i dvadeset ljudi.

187. To je, dakle, ukupan broj ljudi u Kserksovoj vojsci, a nitko ne bi mogao kazati kolik je broj bio žena kuharica i priležnica, te eunuha, a niti bi itko mogao izreći broj tegleće marve i druge stoke s teretom, niti indijskih pasa koji su ih pratili, jer ih je bilo toliko mnoštvo. Zato se uopće ne čudim da su neki tokovi rijeka ostali bez vode, već mi je čudnije to kako je dostajalo hrane za tolike desetine tisuća ljudi. Računajući dolazim do zaključka da se sve u svemu, ako je svatko dobio henik brašna svakog dana i ništa više, trošilo sto deset tisuća tri stotine i četrdeset medimna svakoga dana.[83] Pri tome ne brojim žene, eunuhe, stoku i pse. Iako je bilo toliko bezbrojno mnogo ljudi, ljepotom i veličanstvenošću nitko nije bio dostojniji od samoga Kserksa da upravlja tolikom silom.

188. Nakon pokreta pomorska je vojska plovila dok se nije usidrila u području Magnezije uz sprud između grada Kastaneje i Sepijadskog rta, te su prve lađe pristajale uz obalu, a slijedeće su se sidrile uz njih; budući da sprud nije bio velik, sidrilo se čak do osam lađa poredanih jedna uz drugu prema pučini. Te je noći bilo tako, no pred zoru, nakon vedra neba i tišine more

[83] Henik je mjera za volumen koja odgovara 1,1 litri, a medimna sadržava 48 henika. Herodotov račun ovdje nije precizan, a čini se da i on sam iskazuje sumnju prema veličini vojske kako ju je izračunao: suvremeni se komentatori slažu u tome da su Herodotove brojke uvelike pretjerane.

najednom uzavre i spusti se na njih strašna oluja sa snažnim vjetrom istočnjakom, koji tamošnji stanovnici nazivaju helespontijem.[84] Oni koji su razabrali da vjetar jača i kojima su brodovi bili na pogodnu sidrištu, uspjeli su prije oluje izvući lađe na kopno, te su se spasili i oni sami i njihovi brodovi; no od onih lađa koje su se zatekle na otvorenu moru jedne je oluja izbacila prema takozvanim Pećima na Peliju, a druge na sprud; neke su se razbijale o sam Sepijadski rt, neke su bile bačene na obalu kod grada Melibeje, a neke kod Kastaneje. Snaga oluje bila je neizdrživa.

189. A kazuje se i priča kako su Atenjani, potaknuti proročanstvom, zazvali Boreja,[85] a prije toga stiglo im je i drugo proročanstvo da pozovu za pomoćnika svojega zeta. Prema pričanju Grka Borej je imao ženu Atičanku, Oritiju kćer Erehtejevu. Na osnovi te ženidbene veze Atenjani su — tako ide legenda — zaključivali da je Borej njihov zet, pa su, dok su bili usidreni kod Halkide na Eubeji, čim su zapazili kako oluja jača, a možda i prije toga, počeli žrtvovati i zazivati Boreja i Oritiju da im dođu u pomoć i da unište barbarske lađe, kao što su to učinili kod Atosa. Da li se zbog toga Borej obrušio na usidrene barbare, ne mogu kazati; Atenjani pričaju da im je Borej već i prije pomogao, te da je i tada ovo uradio, pa su, kad su se vratili iz rata, podigli svetište Boreju uz rijeku Ilis.

190. U toj nesreći, kako kažu oni čije su procjene najmanje, stradalo je ne manje od četiri stotine brodova, bezbroj ljudi i golemo mnoštvo vrijednih stvari, tako da je za Aminokla sina Kretinina, čovjeka iz Magnezije, koji je posjedovao zemlju u okolici Sepijade ovaj brodolom bio od velike koristi: on je

84 Dakle, vjetrom s Helesponta.
85 Borej je i bura i bog sjevernog vjetra.

kasnije prikupio velik broj zlatnih posuda što ih je more izbacilo na obalu, a isto tako i mnogo srebrnog posuđa, te je pronašao i ratne blagajne Perzijanaca i domogao se drugog neizreciva blaga. Premda je ovim nalazima postao veoma bogat čovjek, u ostalim stvarima nije imao sreće, jer je imao neku nemilu i tužnu nesreću u vezi sa smrću svojeg sina.[86]

191. Broj uništenih tovarnih lađa s hranom i drugih brodica nemoguće je iskazati, tako da su zapovjednici, u strahu da ih ne bi ovako oslabljene napali Tesalci, okružili pomorsku vojsku visokom ogradom od ostataka lađa. Tri je dana vladala oluja: napokon su magi prinosili žrtve i pjevali su molitvene napjeve vjetru, a uz to su žrtvovali i Tetidi i Nereidama, pa su četvrtog dana uspjeli prekinuti oluju, ili se ona smirila sama na neki drugi način. Tetidi su žrtvovali jer su čuli od Jonjana priču kako ju je upravo na tom mjestu ugrabio Pelej, pa je cijeli Sepijadski rt pripadao njoj i ostalim Nereidama.

192. Oluja je prestala četvrtog dana: drugoga dana nakon početka oluje izvidnici su strčali s eubejskih uzvisina i javljali Grcima sve što se dogodilo u vezi s propašću lađa. A oni su se, kad su to čuli, pomolili Posejdonu Spasiocu i prosuli su mu žrtve ljevanice, pa su se što je brže moguće vraćali natrag prema Artemisiju, jer su se ponadali da će im se suprotstaviti tek malobrojne lađe.

193. A kad su drugi put stigli u okolicu Artemisija i ondje su se sidrili, Posejdonu su dali ime Spasilac, što je ostalo odonda sve do danas; a barbari su, kad je vjetar prestao a valovi smirili, spustili lađe u more i plovili su uz kopno, te su obišli rt kod

[86] Prema mišljenju komentatora Aminoklo je nesretnim slučajem sam skrivio smrt svojeg djeteta.

Magnezije i plovili su pravo u zaljev koji se pruža uz Pagasu. U tom zaljevu Magnezije postoji jedno mjesto za koje se priča da su ondje Jason i njegovi drugovi s »Arga« ostavili Herakla i poslali ga po vodu onda kada su putovali po runo prema Eji u Kolhidi; odavde su se, naime, namjeravali, pošto se opskrbe vodom, otisnuti na pučinu, pa je po tome to mjesto dobilo ime Afeta.[87] Tu su se, dakle, sidrili Kserksovi ljudi.

194. Petnaest od ovih lađa nekim su slučajem isplovile s velikim zakašnjenjem nakon drugih i opazile su grčke brodove kod Artemisija. Barbari su pomislili da je riječ o njihovim vlastitim lađama, pa su ploveći upali među neprijatelja; zapovijedao im je upravitelj Kime u Eoliji, Sandok sin Tamasijev, kojega je ranije, dok je obavljao dužnost kraljevskog suca, kralj Darije uhvatio i razapeo na križ zbog ovakve krivice: Sandok je za novac izrekao nepravednu presudu. Pošto ga je razapeo, Darije je počeo razmišljati, pa je spoznao da je on za kraljevsku kuću napravio više dobrih djela nego pogrešaka; kad je to spoznao i uvidio da je sam postupio na brzu ruku i bez promišljanja, Darije ga je oslobodio. Iako je tako izbjegao da ga kralj Darije pogubi i ostao na životu, sada, kad je uplovio među Grke, nije se više mogao nadati da će i drugi put izmaknuti: čim su ih Grci, naime, opazili kako plove prema njima, shvatili su da se radi o grešci, pa su krenuli prema njima i bez poteškoća ih zarobili.

195. Na jednoj od tih lađa plovio je i bio je zarobljen Aridolis, tiranin Alabande u Kariji, a na drugoj zapovjednik iz Pafa, Pentil sin Demonojev, koji je vodio dvanaest lađa iz Pafa, od kojih je jedanaest bio izgubio kad se digla oluja kod Sepijade, pa je plovio na onoj jedinoj koja mu je preostala i na njoj je bio

[87] Afeta etimološki znači »Odlasci«.

zarobljen. Njih su Grci, pošto su ih ispitali o onome što su željeli doznati o Kserksovoj vojsci, poslali u okovima na Korintsku prevlaku.

196. Barbarska je pomorska vojska, osim onih petnaest brodova za koje sam kazao da im je zapovijedao Sandok, stigla u Afetu. Kserkso je s kopnenom vojskom putovao kroz Tesaliju i Aheju, a tri je dana prije toga bio provalio i u područje Malijaca, dok je u Tesaliji priredio natjecanje vlastitih konja za koje je htio da se ogledaju s tesalskim konjima, jer je čuo da su oni najbolji u Grčkoj: u tom su natjecanju grčki konji uvelike zaostajali za Kserksovim. Od rijeka u Tesaliji jedino Onohon nije imao u svojem toku dovoljno vode za piće vojsci; no od rijeka koje protječu Ahejom i najveća od njih, Apidan, dakle i ta najveća jedva je dala dovoljno vode.

197. Kad je Kserkso stigao u Al u Aheji, vodiči puta su mu u želji da mu o svemu daju objašnjenja pričali i jednu domaću priču, onu o svetištu Zeusa Lafistija,[88] dakle o tome kako je Atamant sin Eolov, u dogovoru s Inom, smislio smrtni usud za Friksa, i kako su zatim na poticaj proročanstva Ahejci odredili njegovim potomcima ovakve jade: onome tko je najstariji u njegovu rodu naložili su da se drži daleko od narodnog dvora (a Ahejci narodnim dvorom nazivaju gradsku kuću) i sami su postavili ondje straže; ako bi on ipak ušao, nije mogao izaći drugačije osim da bude žrtvovan; pričali su uz to kako su mnogi od onih kojima je prijetilo da budu žrtvovani odlazili u strahu kao izbjeglice u neku drugu zemlju, a kad bi se, nakon nekog vremena, vratili natrag, ako bi ih uhvatili, odvodili bi ih u

[88] Zeusov epitet znači »Žderač žrtava«, a priču o njegovu hramu spominje i Pausanija (*Vodič po Grčkoj*, IX,34,5). Sama priča o ocu Atamantu koji želi žrtvovati sina Friksa, pa zatim i sam treba biti žrtvovan, no spašava ga unuk Kitisor, sadržava u sebi reminiscencije na drevna vremena u kojima su Grci prinosili ljudske žrtve.

gradsku kuću, te su objašnjavali kako se svatko od njih čvrsto obmotan vrpcama izvodio na žrtvovanje u svečanoj povorci. To su morali podnositi potomci Friksova sina Kitisora zato što je, dok su Ahejci po nalogu proročišta provodili žrtveno pročišćenje zemlje i spremali se prinijeti kao žrtvu Atamanta sina Eolova, taj Kitisor došao iz Eje u Kolhidi i spasio Atamanta, pa je tim činom zazvao srdžbu bogova na svoje vlastite potomke. Kad je Kserkso sve to čuo, pa kad se našao pred svetim gajem, i sam se držao daleko od njega i cijeloj je vojsci zapovijedao da isto tako postupa, jer je jednako štovao i kuću Atamantovih potomaka i posvećeni gaj.

198. To su bila zbivanja u Tesaliji i u Aheji; nakon ovih područja ušao je u Malidu uzduž morskog zaljeva u kojem oseka i plima nastaju tokom cijeloga dana. Uokolo tog zaljeva nalazi se ravničarsko područje, na jednoj strani široko a na drugoj veoma usko: oko tog područja visoka i neprohodna brda zatvaraju cijelu malidsku zemlju, a nazivaju se Trahinijskim stijenama. Ako se prilazi iz Aheje, prvi je grad u zaljevu Antikira, uz koju teče rijeka Sperhij iz kraja Enijenaca i utječe u more. Otprilike dvadeset stadija[89] od nje druga je rijeka, čije je ime Dira, za koju se pripovijeda da se pojavila kako bi pomagala Heraklu kad je on gorio. Još dvadeset stadija dalje treća je rijeka koja se zove Melan.

199. Grad Trahina udaljen je od ove rijeke Melana pet stadija.[90] Ondje se nalazi najširi dio cijelog tog kraja koji se proteže od brda do mora, i uz njega je podignuta Trahina; ravnica se širi na dvadeset dvije tisuće pletara.[91] Na brdu koje okružuje ovu

[89] Oko 3,8 km.

[90] 960 metara.

[91] Nešto više od 2000 hektara.

zemlju južno od Trahine nalazi se rasjed, i kroz taj rasjed teče uz obronke brda rijeka Asop.

200. Postoji još jedna nevelika rijeka, Fenik, južno od Asopa, koja teče s ovih brda i ulijeva se u Asop. Uz rijeku Fenik područje je najuže: izgrađen je put kojim mogu proći samo jedna kola. Od rijeke Fenika petnaest je stadija[92] do Termopila. Između rijeke Fenika i Termopila nalazi se selo po imenu Antela, a mimo njega teče Asop i ulijeva se u more, dok je predio oko sela širok, pa su u njemu podignuti svetište Demetre Amfiktionske, sjedišta Amfiktionaca i svetište samog Amfiktiona.[93]

201. Kralj Kserkso logorovao je kod Malide u Trahiniji, a Grci u klancu; većina Grka to mjesto naziva Termopile, a tamošnji stanovnici nazivaju ga Pile.[94] Prema tome, i jedni i drugi logorovali su na navedenim mjestima, i Kserkso je nadzirao cijelo područje na sjever do Trahine, a Grci onaj dio kopna koji se proteže prema južnom vjetru i jugu.

202. Ovo su Grci koji su na tom mjestu čekali Perzijanca: tri stotine teško naoružanih vojnika Spartanaca, tisuću Tegejaca i Mantinejaca, od svakih po pet stotina, stotinu i dvadeset iz Orhomena u Arkadiji, te još tisuću iz ostatka Arkadije; toliko je bilo Arkađana, a iz Korinta ih je bilo četiri stotine, iz Flijunta dvije stotine, te osamdeset iz Mikene. Toliko ih je došlo s Peloponeza, a od Beoćana bilo je sedam stotina Tespijaca i četiri stotine Tebanaca.

92 2880 metara.

93 Članovi Amfiktionskog saveza, sastavljenog od 12 država, sastajali su se ujesen u Anteli, gdje se svetište sastojalo od Demetrina hrama i manje kapele Amfiktiona po kojemu je Savez dobio ime.

94 *Pylai* znači »Vrata«.

203. Osim ovih bili su pozvani Lokrani iz Opunta s cijelom svojom vojskom i tisuću Fokiđana. Njih su pozvali sami Grci, poručujući im preko glasnika neka dođu kao prethodnica ostalima, a da se drugi saveznici očekuju svakog dana, dok će more biti pod nadzorom i stražom Atenjana i Eginjana, te onih koji su raspoređeni u pomorsku vojsku, pa se stoga ne moraju ničega bojati: Grčku, naime, ne napada bog nego čovjek, i nema niti će biti ikojeg smrtnika kojemu se već od rođenja ne događaju nesreće, a najvećim ljudima i nesreće su najveće; stoga, kako je napadač samo smrtnik, i on se mora prevariti u svojim očekivanjima. Kad su to saslušali, krenuli su u pomoć prema Trahini.

204. Među svim ostalim zapovjednicima što ih je imao svaki pojedini grad najviše je divljenja izazivao i vodio je čitavu vojsku Lakedemonjanin Leonida sin Anaksandride, sina Leonta, sina Eurikratide, sina Anaksandra, sina Eurikrata, sina Polidora, sina Alkamena, sina Telekla, sina Arhelaja, sina Hegesilaja, sina Dorisa, sina Leobota, sina Ehestrata, sina Egisa, sina Euristena, sina Aristodema, sina Aristomaha, sina Kleodeja, sina Hila, sina Heraklova; Leonida se neočekivano domogao kraljevske vlasti u Sparti.

205. Budući da je imao dva starija brata, Kleomena i Dorijeja, kraljevska mu vlast nije bila ni na kraj pameti. Pošto je Kleomen umro a da nije imao muškog potomka i pošto ni Dorijej više nije bio na životu jer je i on skončao na Siciliji, kraljevska je vlast prešla na Leonidu, i zato što je on bio stariji od Kleombrota (a to je bio najmlađi Anaksandridin sin), a i zato što je bio oženjen Kleomenovom kćeri. On je sada došao u Termopile pošto je prema zakonu odabrao tri stotine ljudi koji su već imali sinove;[95] a stigao je, pošto je uzeo sa sobom i Tebance, koje sam

[95] Tri stotine muškaraca koji su imali sinove (da im se ne bi, ako poginu u boju, ugasio rod) predstavljali su elitnu spartansku jedinicu.

naveo u svojem nabrajanju i kojima je zapovijedao Leontijad sin Eurimahov. Pobrinuo se da jedino njih uzme od Grka zato što su ih teško optuživali da se priklanjaju Perzijancima; stoga ih je pozivao sa sobom u rat, jer je htio vidjeti da li će krenuti s njim ili će otvoreno odbijati grčko savezništvo. Iako su mislili drugačije, oni su ga ipak pratili.

206. Spartanci su Leonidu i njegove drugove poslali među prvima zato da bi i ostali saveznici, kad ih vide, počeli ratovati i da se ne bi priklanjali Međanima budu li znali kako su oni ispred svih; kasnije su, jer su ih u tom trenutku sprečavale karnejske svečanosti,[96] namjeravali nakon završetka svetkovine ostaviti samo straže u Sparti i brzo krenuti u boj s cijelom vojskom. No i drugi su saveznici zamislili postupati na sličan način, jer su se i olimpijske svečanosti održavale istovremeno s ovim zbivanjima: kako nisu vjerovali da će do bitke kod Termopila doći tako brzo, slali su samo prethodnice.

207. Oni su zamislili tako postupati, a Grci su se u Termopilama, kad su se Perzijanci pojavili blizu klanca, počeli bojati, pa su vijećali u vezi s povlačenjem. Drugi su Peloponežani smatrali da treba otići na Peloponez i braniti Istam; Leonida je, premda su se Fokiđani i Lokrani silno bunili protiv takva stajališta, odlučio da ostane ondje gdje se nalazi i da šalje glasnike po gradovima s molbom da im dođu u pomoć, jer ih je bilo premalo da odbiju međansku vojsku.

208. Dok su oni tako vijećali, Kserkso pošalje uhodu na konju da pogleda koliko ih ima i što rade. Još dok je bio u Tesaliji, čuo je kako se okupila ondje malena vojska, koju vode Lakedemonjani i Leonida, rodom Heraklid. Kad se konjanik približio

[96] Svetkovina koju su Spartanci slavili u čast Apolona Karnejskog i koja je trajala devet dana, za kojih su prestajali ratovati.

logoru, promatrao je ali nije mogao vidjeti čitav logor; naime, nije mogao vidjeti one koji su bili raspoređeni iza zida što su ga ponovo podigli i držali pod stražom; no gledao je zato one koji su bili izvana i kojima je oružje ležalo ispred zida. U tom su času slučajno Lakedemonjani bili raspoređeni s ove strane zida. Gledao je kako jedan dio ljudi izvodi vježbe, dok se drugi češljaju. Dok je to promatrao, čudio se i počeo ih je brojati. Kad je sve točno proučio, vraćao se mirno natrag, jer ga nitko nije progonio niti je ikako obraćao na nj pažnju; vrativši se, pričao je Kserksu sve što je vidio.

209. Dok je to slušao, Kserkso nije mogao razumjeti o čemu se radi i da se oni pripremaju na to i da budu uništeni i da svim silama uništavaju protivnika; naprotiv, činilo mu se da smiješno postupaju, pa je pozvao Demarata sina Aristonova, koji se nalazio u logoru. Kad je on stigao, Kserkso ga je ispitivao o svim pojedinostima, jer je htio shvatiti što to Lakedemonjani čine. A on mu reče: »Čuo si me i prije, kad smo kretali na Grčku, kako ti pripovijedam o tim ljudima; kad si me čuo, smijao si mi se jer sam ti govorio kako vidim da će se stvari odvijati. Za mene je najveća muka, o kralju, truditi se da govorim istinu pred tobom. No poslušaj me i sada. Ovi su ljudi došli da se s nama bore za klanac i za to se pripremaju. Njihov je običaj ovakav: kad im prijeti životna opasnost, tada uređuju kosu. Znaj i ovo: ako nadvladaš i njih i one koji su ostali u Sparti, nema više nijednog naroda na svijetu, o kralju, koji bi preostao da ti se suprotstavlja; sada, naime, napadaš najsjajnije kraljevstvo u Grčkoj i najsrčanije ljude.« Kserksu su te riječi izgledale posve nevjerojatne, pa je ponovo pitao na koji će se način oni, tako malobrojni, boriti s njegovom vojskom. A on reče: »O kralju, smatraj me lašcem ako se ne dogodi ono o čemu ti govorim.« Ni tim riječima nije uvjerio Kserksa.

210. Pustio je da prođu četiri dana u neprestanoj nadi da će se oni povući; petoga dana, kako se nisu povlačili već su ostajali — činilo mu se — ustrajni u svojoj drskosti i bezumnosti, razljuti se i pošalje na njih Međane i Kisijce uz naredbu da ih zarobe žive i dovedu pred njegovo lice. Kad su Međani u naletu navalili na Grke, mnogi su od njih pogibali, no drugi su nadolazili i nisu se povlačili iako su trpjeli teške gubitke. Bilo je jasno svakome, a ponajviše samom kralju, da ima mnogo ljudi ali malo pravih muževa. Sukob je trajao cijeli dan.

211. Budući da su Međani tako loše prolazili, oni su se povlačili, a u napad su kretali odabrani Perzijanci koje je kralj zvao Besmrtnicima, kojima je zapovijedao Hidarno, i pretpostavljalo se da će oni lako dovršiti posao. Kad su se oni sukobili s Grcima, nisu imali više uspjeha od međanske vojske nego su prolazili kao i ona, jer su se borili na suženom prostoru i upotrebljavali su kraća koplja nego Grci, a nisu se mogli poslužiti ni svojom brojčanom premoći. Lakedemonjani su se borili na način doista vrijedan spomena, te su između ostalog pokazivali neznalicama kako se znalački bori i svaki su put, kad bi okrenuli leđa, tobože svi zajedno bježali, a barbari, kad bi ih vidjeli kako bježe, navaljivali su uz viku i urnebes, no oni bi se zaustavljali i iznenada okretali prema barbarima, te bi, tako okrenuti, obarali na zemlju bezbrojno mnoštvo Perzijanaca; pogibali su ondje i malobrojni Spartanci. Budući da Perzijanci, usprkos svojim pokušajima, nisu mogli osvojiti nijedan dio klanca, bez obzira na to da li su napadali u četama ili nekako drugačije, počeli su se povlačiti natrag.

212. Priča se da je kralj, koji je promatrao ove ratne navale, triput skočio iz svojeg naslonjača jer se uplašio za vojsku. Toga su se dana tako sukobili, a sutradan se barbari nisu borili ništa bolje; ponadali su se da će Grci, budući da ih je malo, zadobiti mnoge rane pa da više neće biti u stanju pružati otpor, i tako

su ih napadali. No Grci su bili svrstani po četama i po narodima, te su se naizmjence borili svi osim Fokiđana: oni su bili raspoređeni na brdu i ondje su pazili na stazu. Kad su Perzijanci uvidjeli da se ništa nije promijenilo u odnosu prema prethodnom danu, ponovo su se počeli povlačiti.

213. Dok je kralj bio u nedoumici kako da postupi u tim okolnostima, Efijalt sin Euridemov, čovjek iz Malide, dođe mu na razgovor i, uvjeren da će od kralja dobiti neku veliku nagradu, reče mu za stazu koja vodi preko brda do Termopila i na taj način upropasti Grke koji su ondje ostali. Kasnije je, u strahu pred Lakedemonjanima, pobjegao u Tesaliju i, dok je bio u bijegu, za njegovu su glavu raspisali nagradu pilagori,[97] Amfiktionci koji su se okupljali u Pileji. Poslije nekog vremena spustio se u Antikiru i poginuo je od ruke Atenade, čovjeka iz Trahine. Taj je Atenada ubio Efijalta iz nekog drugog razloga, o kojem ću govoriti u kasnijim knjigama,[98] ali ga zbog toga Lakedemonjani nisu ništa manje počastili.

214. Tako je nakon tih zbivanja Efijalt umro; no priča se i druga priča, prema kojoj su Onet sin Fanagorin, čovjek iz Karista, i Koridal iz Antikire zapravo rekli kralju one riječi i proveli Perzijance oko brda, no ja u tu priču uopće ne vjerujem. Naime, s jedne strane treba zapaziti da grčki pilagori nisu objavili nagradu za Oneta i Koridala nego za Efijalta iz Trahine, a oni su sigurno bili najtočnije obaviješteni; s druge strane, znamo da je Efijalt bježao zbog te krivice. I Onet je mogao poznavati tu stazu, premda nije bio iz Malide, ako je često zalazio na to mjesto; no Efijalt je onaj koji ih je proveo stazom oko brda, i ja potpisujem da je on krivac.

97 Pilagori su među Amfiktioncima obavljali dužnost sudaca.
98 Taj događaj Herodot kasnije više ne spominje.

215. Budući da se Kserksu svidjelo ono što mu je Efijalt obećavao da će napraviti, odmah se veoma obradovao, pa je smjesta poslao na taj zadatak Hidarna i one kojima je Hidarno zapovijedao; oni su kretali u prvi sumrak iz logora. Tu su stazu bili pronašli domaći Malijci, a kad su je pronašli, pokazali su je Tesalcima protiv Fokiđana, onda kada su Fokiđani prepriječili zidom klanac da bi se štitili od ratnog napada; no pokazalo se da od toga vremena Malijci nisu imali nikakve koristi od ove staze.

216. Ova staza izgleda ovako: počinje kod rijeke Asopa, ondje gdje ona teče kroz rasjed, a i brdo i sama staza jednako se zovu, Anopeja; ta Anopeja vodi uz sljeme brda i završava blizu grada Alpena, koji je prvi grad Lokrana na rubu prema području Malijaca, i blizu stijene koja se naziva Melampigovom i blizu Kerkopskih sjedišta, gdje je najuži dio prolaza.

217. Tom stazom, koja upravo tako izgleda, Perzijanci su, pošto su prešli rijeku Asop, išli cijelu noć, dok im je na desnoj strani bila planina Eta, a na lijevoj planine Trahinjana. Kad je svitala zora, oni su se našli na vrhu brda. Ispod toga mjesta na brdu na straži je bilo, kao što sam već prije objasnio, tisuću fokiđanskih teško naoružanih vojnika, koji su ondje branili i vlastitu zemlju i pazili na stazu. Dolje su sam klanac čuvali oni koje sam naveo; stazu preko brda čuvali su Fokiđani dobrovoljci koji su to obećali Leonidi.

218. A Fokiđani su ovako saznali da su se Perzijanci uspeli stazom: dok su se penjali, Perzijanci su uspijevali to činiti potajno, jer je cijelo brdo bilo obraslo gustom šumom. No kako uopće nije bilo vjetra, čulo se jako šuštanje, kao što se moglo i očekivati od lišća koje je popadalo pod noge, pa su Fokiđani skočili i počeli su navlačiti oružje, a u taj su se čas pojavili i barbari. Kad su opazili ljude koji su navlačili oružje, našli su se

u čudu, jer su očekivali da im se nitko neće suprotstaviti, a namjerili su se na vojnike. Tada Hidarno, uplašivši se da Fokiđani možda nisu Lakedemonjani, upita Efijalta čija je to vojska, a kad je to točno saznao, počeo je raspoređivati Perzijance u bojni red. Kad su Fokiđani bili gusto zasuti mnogobrojnim strelicama, u bijegu su se povlačili prema vrhu brda jer su zamišljali da su Perzijanci krenuli baš protiv njih, pa su bili pripravni ondje izginuti. Oni su tako razmišljali, a Perzijanci koje su vodili Efijalt i Hidarno uopće se nisu ni obazirali na Fokiđane, već su se žurno spuštali niz brdo.

219. Grcima u Termopilama prvi je prorok Megistija, kad je pregledao žrtve, prorekao da će ih u zoru zadesiti smrt, a zatim su i prebjezi dojavili kako Perzijanci obilaze goru. Oni su to javili još u toku noći, a treći su, kad je već svanuo dan, dotrčali dnevni izvidnici s planinskih uzvisina. Zatim su Grci vijećali, no njihova su mišljenja bila podijeljena: jedni nisu htjeli napustiti bojni red, a drugi su imali sasvim suprotna stajališta. Nakon toga, pošto su se ovako podijelili, jedni su odlazili i krenuli su u raznim smjerovima, svatko prema svojem gradu, dok su se drugi, zajedno s Leonidom, pripremali da ondje ostanu.

220. Priča se da ih je raspustio sam Leonida u brizi da ne izginu; njemu samom i Spartancima koji su bili ondje nikako nije dolikovalo da napuste bojište na koje su došli upravo zato da ga sačuvaju. Ja se mnogo više priklanjam mišljenju da je Leonida, kad je uvidio da saveznici nemaju volje ni želje da se zajedno s njim izvrgavaju tolikoj pogibelji, zapovjedio da se oni povlače, dok za njega samog ne bi bilo časno da ode: time što je ondje ostao stekao je zauvijek golemu slavu, a sreća Sparte nije bila ubuduće uništena. Naime, Pitija je prorekla Spartancima, kad su joj postavljali pitanja o ovome ratu, još na njegovu samom početku, da će ili Lakedemon biti opustošen ili će jedan

njihov kralj poginuti. To im je proricala u heksametarskim stihovima[99] koji su glasili ovako:

Vama, stanovnicima Sparte prostranih polja
Sinovi Perseja srušit će čudesnu, veliku tvrđu,
Ili se neće to zbiti, nego će lakonska zemlja
Smrt oplakivati svojega kralja što Heraklu rod je.
Neće to spriječiti bojem žestina ni bika ni lava,
On je žestinom nalik na Zeusa, i neće ga prije
Spriječiti ništa, dok ne razori jedno od dvoga.[100]

Mislim da je vjerojatnije da se Leonida prisjećao ovih stihova i da je htio steći slavu jedino za Spartance, pa je zato otposlao saveznike, nego da su oni zbog razlika u mišljenjima onako neslavno napuštali bojište.

221. Ne baš najmanji dokaz da se to upravo tako dogodilo za mene predstavlja i to da je i proroka koji je pratio vojsku, Megistiju iz Akarnanije, za kojeg se pričalo da je porijeklom iz Melampodova roda, dakle onoga koji je prorekao iz žrtava kakva će ih sudbina zadesiti, Leonida pred svima slao kući da ne bi zajedno s njima poginuo. No on ih sam, iako ga je Leonida pustio, ipak nije ostavio, već je kući poslao svojega sina jedinca koji je ondje bio u vojsci.

222. Saveznici, koji su bili poslani kući, odlazili su, dakle, i udaljavali su se, te su tako slušali Leonidu, a jedino su Tespijci i Tebanci ostali s Lakedemonjanima. Od njih su Tebanci ostajali protiv svoje volje i želje (njih je, naime, Leonida zadržavao smatrajući ih taocima), a Tespijci su ostajali u potpunosti po vlastitoj volji i kazali su da se neće udaljiti i napustiti Leonidu

[99] Tj. stihovima sa šest daktilskih ili trohejskih stopa.
[100] Tj. žestinu Perzijanaca (»sinova Perseja«, v. VII,61) može obuzdati jedino ili razorenje Sparte ili smrt jednoga od njezinih kraljeva.

i njegove drugove, već su ostali na bojnom polju i zajedno s njima poginuli. Njihov je zapovjednik bio Demofil sin Dijadromov.

223. Pošto je Kserkso u vrijeme sunčeva izlaska prinio žrtve ljevanice, pričekao je do sata kad je na tržnici najveća gužva,[101] pa je počeo napadati: tako mu je predložio Efijalt; naime, silazak s brda kraći je i mnogo manje traje nego obilazak ili uspinjanje. Kserksovi su barbari navaljivali, a Leonida i njegovi Grci, budući da su i tako išli u sigurnu smrt, iziđu mnogo više nego u prvim borbama prema širem dijelu klanca. Prošlih ih je dana štitilo utvrđenje zida, a oni su se borili malo–pomalo izlazeći u uski dio klanca. Sada su se sukobljavali izvan uskog dijela, pa su mnogi barbari padali u gomilama; naime, odostrag su zapovjednici odjeljenja s bičevima u rukama udarali svakog pojedinog vojnika i tako su ih neprestano gonili prema naprijed. Mnogi su od njih padali u more i ondje pogibali, a još mnogo su više njih žive pregazili drugi; nitko se nije obazirao na one koji su umirali. Budući da su znali da ih uskoro čeka smrt od onih koji su obilazili brdo, Grci su pokazivali koliko su god mogli snage u borbi s barbarima, puni prezira prema smrti i slijepi od bijesa.

224. Većini su tada već koplja bila slomljena, pa su mačevima uništavali Perzijance. U tom boju padne i Leonida, koji se iskazao kao najizvrsniji junak, a s njim i drugi znameniti Spartanci, za čija sam imena saznao kao za imena ljudi dostojnih spomena, a saznao sam i imena svih tri stotine Spartanaca. A među mnogim drugim glasovitim Perzijancima ovdje su pala i dva Darijeva sina, Abrokoma i Hiperant, koje je Dariju rodila Frataguna, Artanova kći. Artan je bio brat kralja Darija, a sin

[101] Između 10 i 12 sati prije podne.

Histaspa sina Arsamova; kad je udavao kćer za Darija, za miraz joj je dao sve što je imao, jer mu je bila jedino dijete.

225. Dva su Kserksova brata ovdje pala u borbi, a za Leonidino mrtvo tijelo trajala je silna bitka sve dok ga Grci nisu izvukli i četiri puta natjerali svoje protivnike u bijeg. To je bilo tako dok se nisu pojavili oni kojima je put pokazivao Efijalt. Kad su Grci opazili njihov dolazak, tada se boj stubokom počeo mijenjati: povlačili su se unatrag prema uskom dijelu puta, prešli su zid, došli do brežuljka i ondje zauzimali položaje, a okupili se svi ostali osim Tebanaca. Taj je brežuljak na ulazu u klanac, tamo gdje sada stoji kameni lav Leonidi u čast. Na tom su se mjestu branili mačevima, bar oni kojima su još bili preostali, pa i rukama i zubima, a barbari su ih zasuli strelicama, jedni napadajući ih odnaprijed, pošto su srušili zid, a drugi odasvud, pošto su ih opkolili sa svih strana.

226. Iako su se Lakedemonjani i Tespijci pokazali takvim junacima, priča se da je najsrčaniji među njima bio Spartanac Dijenek; za njega tvrde da je, prije no što su se sukobili s Međanima, kad mu je neki Trahinjanin saopćio da će mnoštvo odapetih strijela, kad barbari otpuste svoje lukove, zamračiti sunce, jer ih ima toliko mnogo, kazao, ni najmanje time uznemiren i ne mareći uopće za broj Međana, onu izreku kako mu prijatelj Trahinjanin donosi dobre vijesti jer će se, ako Međani zamrače sunce, protiv njih boriti u sjeni a ne na suncu. Kažu da je tom i drugim sličnim izrekama Lakedemonjanin Dijenek ostavio uspomenu na sebe.

227. Osim njega kažu da su se isticala i dva brata Lakedemonjanina, Alfej i Maron, sinovi Orsifantovi. Od Tespijaca najveću je pohvalu zasluživao čovjek po imenu Ditiramb sin Harmatidov.

228. U njihovu čast — a oni su pokopani na onome mjestu gdje su i poginuli — i u čast onih koji su pali prije nego što su otišli saveznici koje je Leonida otpustio postavljen je natpis koji glasi ovako:

Jednom su vodili bitku nasuprot tri milijuna
S Peloponeza tu četiri tisuće njih.

To je bilo napisano u čast svih, a posebno je za Spartance pisalo:

Putniče namjerniče, Lakoncima javi da ovdje
Ležimo štujući mi njihovih zakona riječ.

To je bilo za Lakedemonjane, a ovo za onog proroka:

Ovo je spomen na dičnog Megistiju kojeg su nekoć,
Prešavši Sperhija tok, Međani ubili tu,
Proroka koji ne htje napustiti spartanske vođe,
Premda je spoznao on da se približava smrt.

Natpisima i nadgrobnim spomenicima, osim natpisa za proroka, počastili su ih Amfiktionci, a natpis proroka Megistije iz prijateljstva je sastavio Simonid sin Leoprepov.[102]

229. Priča se da su dvojica od te tri stotine, Eurit i Aristodem, da su uspjeli postići međusobni dogovor, imali priliku ili da zajedno pronađu spas u Sparti, jer ih je Leonida poslao iz logora i ležali su u Alpenima teško bolesnih očiju, ili da zajedno poginu s ostalima, ako se nisu htjeli vratiti; imali su, dakle, priliku postupati na jedan ili na drugi način, ali se nisu mogli složiti, već su se razišli u mišljenjima, pa je Eurit, kad je čuo da su Perzijanci krenuli obilaznom stazom, zatražio oružje i, pošto ga je navukao, zapovjedio helotu[103] da ga vodi k borcima, pa kad

[102] Obično se smatra da je i druga dva nadgrobna epigrama sastavio Simonid, glasoviti pjesnik s Keja, a da je za Megistijin grob on sam snosio i troškove.
[103] Tj. slugi, kakve su imali spartanski vojnici.

ga je odveo ondje, njegov je vodič bježeći otišao, a on je sam jurnuo u gomilu i poginuo, dok je Aristodem klonuo duhom i ostao na životu. Da se ili sam Aristodem, budući da je bio bolestan, vratio u Spartu, ili da su obojica zajedno otišla kući, mislim da se Spartanci ne bi uopće na njih rasrdili; ali kako je jedan od njih poginuo, dok drugi, premda je imao isti razlog, nije imao volje mrijeti, morali su se silno rasrditi na Aristodema.

230. Neki pričaju da je tako Aristodem pronašao spas u Sparti i to iz navedena razloga, a drugi tvrde da je bio poslan kao glasnik iz logora, te da nije htio, premda je mogao, sudjelovati u bitki kad je do nje došlo, nego je ostao duže na putu i tako preživio, a da se glasnik koji je bio zajedno s njim poslan vratio u bitku i poginuo.

231. No kad se vratio u Lakedemon, Aristodem je bio izvrgnut pogrdama i sramoti; sramota se sastojala od ovoga: nijedan mu Spartanac nije davao vatre za potpalu niti mu je upućivao ijednu riječ,[104] a pogrde su bile to što su ga zvali Aristodem Bjegunac. No u bitki kod Plateje skinuo je sa sebe svu krivicu koju je dotad morao nositi.

232. Priča se da je i neki drugi glasnik koji je bio poslan u Tesaliju preživio od ove tri stotine, a njemu je ime bilo Pantit; kad se vratio u Spartu i pošto je bio osramoćen, objesio se.

233. Tebanci kojima je zapovijedao Leontijad, dok su bili s Grcima, pod prisilom su se borili protiv kraljeve vojske; kad su vidjeli da Perzijanci zadobivaju prednost, tad su se, dok su se Leonida i njegovi Grci povlačili na brežuljak, odvojili od njih, pružali su ruke i približavali su se barbarima uz posve istinite

[104] Ova su dva postupka označavale simboličko isključenje građanina iz zajednice.

riječi: kako su oni na strani Međana i kako su među prvima kralju dali zemlju i vodu,[105] te kako su pod prisilom došli u Termopile, pa ne snose nikakvu krivicu za gubitke koji su zadesili kralja. Zahvaljujući tim riječima ostali su na životu: i Tesalci su, naime, svjedočili o njihovoj istinitosti. Ipak, nisu baš u svemu imali sreće: kad su ih nakon njihova prelaska uhvatili, neke su ubili još dok su prilazili, a većinu su po Kserksovoj zapovijedi žigosali kraljevskim žigom, i to prvoga od svih njihova zapovjednika Leontijada. Njegova su sina Eurimaha kasnije ubili Platejci kad je kao zapovjednik četiri stotine Tebanaca zauzeo grad Plateju.

234. Prema tome, Grci su tako bili bitku kod Termopila, a Kserkso je pozvao k sebi Demarata i upitao ga je za početak ovo: »Demarate, čestit si čovjek. Sudim to po onome što se uistinu zbiva. Naime, što si god rekao, sve se upravo tako dogodilo. Sad mi kaži koliko je još preostalo Lakedemonjana i koliko ih je tako izvrsnih u ratu, ili su svi takvi.« A on reče: »O kralju, veliko je mnoštvo Lakedemonjana i mnogo je njihovih gradova; a ono što želiš čuti, saznat ćeš. U Lakedemonu se nalazi grad Sparta s otprilike osam tisuća ljudi. Svi su oni jednaki ovima koji su se tu borili, a ostali Lakedemonjani nisu im jednaki, ali jesu izvrsni.« Kserkso na to reče: »Demarate, na koji ćemo način uz najmanje muke svladati te ljude? Hajde, objasni mi. Ti, naime, budući da si im bio kralj, razaznaješ u kojim pravcima idu njihove namjere.«

235. A on je odgovarao: »O kralju, kad me tako ozbiljno pitaš za savjet, moram ti doista reći ono što bi bilo najbolje. Trebalo bi slati tri stotine lađa od tvojeg brodovlja prema lakonskim obalama. Uz njih leži otok po imenu Kitera, za koji je Hilon,

[105] Tj. prihvatili njegovu vrhovnu vlast.

najmudriji čovjek koji se kod nas rodio, kazao kako bi za Spartance bilo korisnije da ga je more potopilo nego da strši iznad njegove površine, jer je Hilon neprestano predviđao da će otok poslužiti za nešto slično ovome što ću ti ja razložiti; nije, dakako, predvidio tvoj pohod nego se podjednako plašio bilo kojeg vojnog pohoda. Neka tvoje brodovlje s tog otoka kao polazišta drži Lakedemonjane u strahu! Bude li im rat u blizini njihovih domova, neće biti u stanju da pružaju pomoć ostaloj Grčkoj dok je tvoja kopnena vojska bude zauzimala. A kad pokoriš ostatak Grčke, preostaju ti još jedino oslabljeni Lakonci. Ako ne budeš tako postupao, možeš očekivati da će ti se dogoditi ovo: uska prevlaka vodi na Peloponez; ako se svi Peloponežani udruže protiv tebe, očekuj da ćeš na tom mjestu voditi bitku težu od svih koje si dosad imao. A ako postupiš onako, i bez borbe će ti pripasti i ta prevlaka i gradovi.«

236. Nakon njega govorio je Ahemen, Kserksov brat i zapovjednik pomorske vojske, koji je prisustvovao razgovoru i koji se uplašio da Kserkso ne pristane na takvo djelovanje: »O kralju, vidim da prihvaćaš riječi ovog čovjeka, a on ti zavidi na tvojim uspjesima ili čak izdaje tvoju stvar. Naime, Grci se raduju kad se mogu služiti takvim sredstvima: zavide onome tko ima uspjeha i mrze jačega od sebe. Ako u sadašnjim okolnostima, kad je u brodolomu stradalo četiri stotine lađa, pošalješ još tristo lađa iz tabora da plove oko Peloponeza, tvoji će protivnici moći s nama ući u sukob; ali ako brodovlje ostane zajedno, teško će se odlučiti da ga napadnu i uopće se neće moći s njim sukobiti, a uz to će cijela pomorska vojska podržavati kopnenu i, obratno, kopnena pomorsku, ako se kreću zajedno; a ako ih odvojiš, niti ćeš ti moći njima biti na korist, niti oni tebi. Razmišljaj kako da dobro rasporediš svoje sile, i tada se nemoj brinuti za postupke neprijatelja, niti gdje će oni zametnuti bitku, niti što će uraditi, niti koliko ih ima. Naime, sposobni

su oni sami da o tome razmišljaju, a mi ćemo o svojim postupcima. Ako Lakedemonjani krenu u bitku protiv Perzijanaca, time uopće neće zaliječiti svoje sadašnje rane.«

237. Na to Kserkso odgovori: »Ahemene, mislim da pravo govoriš i tako ću postupiti. I Demarat govori ono za što vjeruje da je za mene najbolje, ali tvoj je prijedlog još bolji od njegova. No ne prihvaćam tvoju tvrdnju da on nije naklon mojim pothvatima, i to zaključujem na osnovi onoga što mi je prije govorio i na osnovi stvarnog stanja; jer doista građanin zavidi građaninu koji ima uspjeha i pokazuje mu šutnjom svoju zlobu, pa kad ga sugrađanin pita za savjet, nikad mu ne bi predložio ono što smatra najboljim, ako baš nije uvelike uznapredovao u vrlini, no takvi su rijetki; ali stranac je svojem gostoprimcu skloniji bilo od koga drugoga i, upitan za savjet, savjetuje najbolje. Stoga, što se tiče ružnih riječi o Demaratu, koji je moj gost, zabranjujem da ih itko ubuduće upotrebljava!«

238. Pošto je to kazao, Kserkso je prolazio između leševa i dao je zapovijed da se s Leonidina mrtva tijela, budući da je čuo da je on bio kralj i zapovjednik Spartanaca, odsiječe glava i nabije na kolac. Jasno mi je i po mnogim drugim dokazima, od kojih ovaj nije najslabiji, da se kralj Kserkso od svih ljudi najjače razbjesnio na Leonidu još za njegova života: ne bi inače nikada tako oskvrnuo leš, jer Perzijanci najviše od svih meni poznatih naroda običavaju iskazivati počast ljudima koji su se istakli u ratu. No oni koji su dobili takvu zapovijed po njoj su i postupali.

239. Sada se vraćam na svoju osnovnu priču ondje gdje sam je prije prekinuo. Lakedemonjani su prvi saznali da kralj kreće na Grčku, te su stoga poslali pitanje u proročište u Delfima, a ono im je izreklo proročanstvo koje sam malo prije naveo; no saznali su za pokret na neobičan način. Naime, Demarat sin Aristonov

pobjegao je k Međanima i nije — kako smatram, a i vjerojatnost ide tome u prilog — bio sklon Lakedemonjanima, pa se može samo nagađati da li je to učinio iz neke naklonosti ili iz zluradosti zbog njihove nesreće; u svakom slučaju, kad je Kserkso donio odluku da vodi vojsku protiv Grčke, Demarat je bio u Suzi, saznao je za to i htio je tu vijest prenijeti Lakedemonjanima. Kako drugačije nije mogao to dojaviti, jer se izvrgavao opasnosti da bude uhvaćen, izmisli ovakav način: uzme dvostruku pločicu za pisanje, sastruže s nje vosak i zatim na drvetu pločice zapiše kraljeve nakane, a kad je to učinio, ponovo prevuče voskom slova tako da prazna pločica, kad je budu nosili, ne privlači nikakvu pažnju stražara na putu. No kad je poruka stigla u Lakedemon, Lakedemonjani nisu mogli razumjeti o čemu se radi, sve dok ih nije uputila, kako čujem, Kleomenova kći a Leonidina žena, Gorgo, pošto se sama tome domislila, i predložila im da ostružu vosak pa će pronaći pismo urezano u drvo. Oni je poslušaju i pronađu i pročitaju pismo, pa ga zatim pošalju i drugim Grcima. Priča kaže da se to upravo tako dogodilo.[106]

[106] Prema nekim komentatorima cijelo ovo poglavlje kasniji je umetak u Herodotov tekst.

OSMA KNJIGA POVIJESTI

1. Ovi su Grci bili raspoređeni u pomorsku vojsku: Atenjani, koji su davali sto dvadeset i sedam lađa; posade njihovih brodova popunjavali su zbog svoje srčanosti i predanosti i Platejci, iako nisu bili vješti plovidbi. Korinćani su davali četrdeset lađa, a Megarani dvadeset. Halkiđani su posadom popunjavali dvadeset lađa koje su im davali Atenjani, Eginjani osamnaest, Sikionjani dvanaest, Lakedemonjani devet, Epidaurani osam, Eretrijci sedam, Trezenjani pet, Stirani dvije, a Kejani dva broda i dvije lađe s pedeset vesala. Lokrani iz Opunta pomagali su sa svojih sedam lađa s pedeset vesala.

2. Ti su, dakle, kretali u bitku prema Artemisiju, a upravo sam kazao koliko je brodova davao svaki pojedini grad. Ukupan broj lađa koje su se okupile kod Artemisija, ako se izuzmu lađe s pedeset vesala, bio je dvije stotine sedamdeset i jedna. Zapovjednika koji je držao vrhovno zapovjedništvo davali su Spartanci, i to je bio Euribijad sin Euriklidov: naime, saveznici su kazali da neće, ako im svima na čelu ne bude Lakonac, slijediti Atenjane i njihovo zapovjedništvo, već da će raspustiti brodovlje koje se tek trebalo okupiti.

3. Govorilo se već od početka, i prije nego što su slali poslanike na Siciliju da traže saveznike,[1] da bi pomorsku vojsku trebalo

[1] V. VII,153 i d.

prepustiti Atenjanima. No budući da su se saveznici tome protivili, Atenjani su neko vrijeme popuštali, jer im je bilo izuzetno mnogo stalo do toga da se Grčka održi, a znali su da će ona propasti ako se budu posvađali oko vrhovnog zapovjedništva; i ispravno su razmišljali, jer je građanski rat toliko gori od rata o kojem je donijeta jednodušna odluka koliko je rat uopće gori od mira. Kako su toga bili svjesni, nisu ustrajno tražili svoje pravo nego su popuštali sve dok su im, kako se pokazalo, saveznici bili nužno potrebni: a kad su odbili Perzijance i vodili bitke za njihovo tlo, oduzeli su, navodeći kao izgovor Pausanijinu drskost, Lakedemonjanima vrhovno zapovjedništvo.

4. Ali to se dogodilo kasnije;[2] sada su ovi Grci stigli do Artemisija i, kad su vidjeli kako su mnogobrojne lađe usidrene kod Afete i kako je sve puno vojske, budući da se barbarska sila ukazivala sasvim drugačijom nego što su to oni očekivali, uplašili su se i počeli su vijećati o bijegu iz Artemisija u unutrašnjost Grčke. Pošto su Eubejci saznali da oni o tome vijećaju, molili su Euribijada da bar kratko vrijeme pričeka dok oni ne sklone na sigurno svoju djecu i ukućane. Kako ga nisu uspijevali nagovoriti, obrate se zapovjedniku Atenjana i nagovore Temistokla, potkupivši ga s trideset talanata,[3] da ostanu i da zametnu bitku ispred Eubeje.

5. A Temistoklo je ovako postupao da bi zadržao Grke: od onog novca prepusti Euribijadu pet talanata kao da ih daje od svojeg imetka. Kad je na taj način privolio Euribijada, još se jedini od preostalih zapovjednika odupirao Korinćanin Adimant sin

2 Tj. 477. g. pr.n.e. O tim događajima pripovijeda Tukidid u svojem *Zapisu o ratu Peloponežana i Atenjana*, I,95.

3 Tj. 786 kg srebra. Ako se radi o tzv. eubejskom talantu od 36 kg, Temistokla su potkupili s pomoću čak 1080 kg srebra!

Okitov koji je rekao da će otploviti iz Artemisija i da neće ondje ostati, pa mu je Temistoklo uz zakletvu kazao: »Nećeš nas ostaviti, jer ću ti dati veće darove nego što bi ti ih poslao kralj Međana da napustiš saveznike.« S tim riječima pošalje na Adimantovu lađu tri talanta srebra.[4] Tako ih je, podmitivši ih darovima, nagovorio, a Eubejcima je učinio uslugu, dok je i sam Temistoklo imao od toga koristi jer je ostatak tajio pred drugima, a oni koji su primili novac vjerovali su da je on poslan iz Atene upravo u tu svrhu.

6. Tako su ostali kod Eubeje i vodili su bitku na moru. A ona se odigrala ovako: kad su barbari rano poslije podne stigli u Afetu, a već su otprije znali da je malobrojno grčko brodovlje na sidrima kod Artemisija, te su ih sada i sami vidjeli, željeli su pokušati ne bi li ga nekako zarobili. No nisu smatrali da bi bilo zgodno ploviti ravno na njih zbog toga da ih Grci ne bi opazili kako plove prema njima i krenuli u bijeg, pa da ih, dok bježe, zatekne noć; po njihovu su mišljenju zacijelo morali bježati, a zapravo se nije smjelo dogoditi ni da vatronoša izbjegne smrt.[5]

7. Zato su oni smišljali ovakve putove: izdvojili su dvije stotine brodova i poslali su ih s vanjske strane Skijata da oplove Eubeju uz Kaferej i oko Geresta do Euripa, a da ih protivnici ne opaze, pa kad stignu ondje, da ih okruže i presijeku im put natrag, dok će ih ostali napadati odnaprijed. Kad su to odlučili, poslali su one brodove koji su za to bili određeni, a sami nisu imali namjeru toga dana navaliti na Grke, bar ne prije nego što im se ukaže znak kojim im oni što su plovili oko otoka javljaju da

4 Prema tome, Euribijada je podmitio sa 131 kg, a Adimanta sa 78,6 kg srebra.

5 Budući da im je okolica bila poznata, Grcima bi dolazak noći pružio prednost, dok su Perzijanci htjeli uništiti cijelu flotu zajedno s vatronošom, nosiocem svete vatre koja je potjecala iz Zeusova hrama.

su stigli. Njih su, dakle, poslali oko otoka, a preostale su se lađe prebrojavale u Afeti.

8. U to vrijeme dok su oni prebrojavali lađe (u logoru je bio Skilija iz Skione, koji je tada bio najbolji ronilac na svijetu i koji je, kad se dogodio brodolom kod Pelija,[6] spasio Perzijancima mnogo blaga, a mnogo ga je i za sebe prisvojio), taj je Skilija već i prije imao na umu prebjeći Grcima, ali do tog trena nije imao prilike za to. Na koji je način odavde stigao k Grcima, ne mogu sa sigurnošću reći, a čudio bih se kad bi ono što se pripovijeda bilo istinito: naime, priča se da je zaronio u more kod Afete i da nije izronio prije no što je stigao do Artemisija, a pri tom bi prošao kroz more otprilike osamdeset stadija.[7] A pripovijedaju se o tom čovjeku i druge priče koje nalikuju lažima, ali neke su od njih i istinite: što se tiče ovog događaja, neka bude iskazano i moje mišljenje prema kojem je on u Artemisij stigao na nekoj brodici. Kad je stigao, odmah je objasnio zapovjednicima kako se dogodio brodolom i kako su one lađe poslane oko Eubeje.

9. Pošto su to čuli, Grci su održavali savjetovanje. Nakon mnogih govora pobijedilo je stajalište da toga dana ostanu gdje jesu i da tu provedu dio noći, a zatim, kad prođe ponoć, da krenu i idu u susret lađama koje su plovile oko otoka. Nakon toga, kako nitko nije plovio prema njima, pričekali su kasno poslije podne, pa su sami krenuli na plovidbu prema barbarima, jer su htjeli napraviti pokus za bitku i vježbati proplovljavanje.[8]

10. Dok su ih ostali Kserksovi vojnici gledali kako plove s malim brojem lađa, pomislili su da su posve izgubili pamet, pa

[6] V. VII,188 i d.
[7] Oko 15360 metara!
[8] Za ovaj manevar v. VI,12 i bilj. 3.

su i sami počeli pokretati brodove jer su se ponadali da će ih lako zarobiti, a ta im je nada bila uvelike opravdana dok su gledali malobrojne grčke lađe u usporedbi sa svojima, kojih je bilo mnogostruko više i koje su se bolje ponašale na moru. U tom uvjerenju oni su ih počeli opkoljavati sa svih strana. Oni među Jonjanima[9] koji su bili naklonjeni Grcima, sudjelovali su protiv svoje volje u ratu i bili su silno nesretni jer su morali gledati kako opkoljavaju Grke, a bili su sigurni da se nitko od njih neće vratiti kući: tako im se slabašnom činila grčka vojska. A oni koji su se radovali onome što se događalo, natjecali su se tko će od njih prvi sam zarobiti atičku lađu i dobiti nagradu od kralja, jer su Atenjani uživali najveći ugled i u njihovu taboru.

11. No čim su Grci dobili znak, najprije su kljunove lađa okrenuli prema barbarima, dok su krme skupili u sredini, a na drugi su znak kretali u napad, premda su bili stisnuti na malom prostoru pa su morali navaliti provom na provu. Tada zarobe trideset barbarskih brodova i brata salaminskog kralja Gorga, Filaona sina Hersova, koji je bio poznat u cijelom taboru. Prvi od Grka koji je zarobio neprijateljsku lađu bio je čovjek iz Atene, Likomed sin Eshrejev, i on je za to dobio priznanje. Dok su se oni tako nadmetali bez odluke u toj pomorskoj bitki, pala je noć i razdvojila ih. Grci su plovili natrag prema Artemisiju, a barbari prema Afeti, pošto su se borili na način koji uopće nisu očekivali. U toj bitki na moru jedini je od Grka koji su bili s kraljem Lemnjanin Antidor prebjegao Grcima, pa su mu Atenjani zbog toga čina darovali zemljište na Salamini.

12. A kad je pala noć — bilo je to usred ljeta —, spustila se strašna kiša koja je padala cijelu noć zajedno s potmulom grmljavinom s Pelija; more je nosilo mrtva tijela i ostatke

9 U perzijskoj mornarici.

brodova prema Afeti, pa su se oni uhvatili oko pramaca brodova i zapinjali su o vesla. Vojnike koji su ondje bili, dok su sve to slušali, obuzeo je strah i vjerovali su da će sigurno pomrijeti kad su zapali među takva zla; naime, i prije no što su uspjeli odahnuti od brodoloma i oluje koja ih je zadesila kod Pelija, iznenadila ih je žestoka bitka na moru, a nakon bitke grozan pljusak, snažne bujice koje su ih vukle prema pučini i potmula grmljavina.

13. Njima je ta noć bila takva, a onima kojima je bilo naređeno da plove oko Eubeje ta je noć, iako je bila ista, bila još mnogo užasnija, upravo utoliko što ih je zahvaćala na otvorenu moru, pa im je i kraj bio jadan: kad su ih za plovidbe oluja i pljusak zatekli kod eubejske Kele, nošeni vjetrom i ne znajući kamo ih nosi, udarali su o stijene. Sve je to bilo božansko djelo kako bi se perzijska pomorska vojska izjednačila s grčkom i kako ne bi bila daleko veća.

14. Oni su, dakle, bili uništeni kod eubejske Kele; barbari u Afeti, kad je na njihovo veselje zasjao novi dan, nisu micali lađe i bili su sretni što, nakon svih loših događaja, mogu sada napokon biti na miru. Grcima su u pomoć dolazile pedeset i tri atičke lađe.[10] One su ih svojim dolaskom osokolile, a zajedno s njima stigla je i vijest da je oluja koja je prošla uništila sve barbare koji su plovili oko Eubeje. U isto vrijeme kao i dan prije krenuli su na plovidbu i napali su neke kiličanske lađe; pošto su ih uništili, kad je pala noć, plovili su natrag prema Artemisiju.

15. Trećega su se dana zapovjednici barbara razljutili što im tako malobrojne lađe nanose sramotu, a pobojali su se i Kser-

[10] To je bio ostatak atenske flote koji još nije sudjelovao u bitki.

ksa, pa nisu više čekali da Grci započnu boj nego su se oko podneva pripremili i počeli su izvoditi brodove. Zbivalo se to tako da su se tih istih dana odigravale ove pomorske bitke i bitka na kopnu kod Termopila. Kao što je Leonidinim vojnicima bilo najvažnije braniti klanac, tako se i za one na moru cijela borba vodila oko Euripa. Jedni su imali zapovijed da ne propuste barbare u Grčku, a drugi da unište grčku vojsku i zavladaju prolazom.

16. Dok su Kserksovi ljudi poredani za bitku plovili prema njima, Grci su bez pokreta stajali kod Artemisija. Barbari su postavili lađe u polukrug i počeli su ih okruživati da bi ih opkolili. Tada su Grci stali ploviti prema njima i ušli su u sukob. U toj su pomorskoj bitki bili snagom međusobno jednaki. Naime, Kserksova vojska sama je sebi nanosila štetu zbog svoje veličine i broja lađa koje su smetale jedne drugima i međusobno su se sudarale; usprkos tome ostajala je na licu mjesta i nije popuštala, jer su smatrali da bi bilo strašno kad bi ih tako malobrojni brodovi natjerali u bijeg. Mnoge su grčke lađe stradavale, pa i mnogi ljudi, a još mnogo više barbarskih lađa i ljudi. I tako su nakon borbe otišli svaki na svoju stranu.

17. Među Kserksovim vojnicima u toj su se bitki na moru posebno istakli Egipćani koji su, uz sve ostale velike podvige koje su izveli, zarobili pet grčkih brodova s cijelom posadom. Među Grcima toga su se dana istakli Atenjani, a od Atenjana Klinija sin Alkibijadov, koji je u vojsci sudjelovao na vlastiti trošak s dvije stotine ljudi i vlastitom lađom.[11]

[11] Klinija je bio otac znamenitog Alkibijada, a dvjesto ljudi predstavljalo je uobičajenu momčad jedne troveslarke.

18. Pošto su se razdvojili, i jedni i drugi su se radosno povlačili na svoja sidrišta. Kad su se Grci, nakon razdvajanja, udaljili od mjesta bitke, bavili su se svojim mrtvima i ostacima brodova, a imali su s time mnogo posla, ponajviše Atenjani kojima je polovica brodova bila oštećena, pa su počeli vijećati o povlačenju u unutrašnjost Grčke.

19. Temistoklo je razumio da bi, ako bi uspio odvući čete Jonjana i Karana od barbara, mogli svladati ostatak vojske, pa je, dok su Eubejci gonili svoju stoku na morsku obalu,[12] ondje okupio zapovjednike i rekao im kako misli da raspolaže sredstvom kojim će — kako se nada — udaljiti najbolje među kraljevim saveznicima. Tek im je toliko tada otkrivao, a što se tiče okolnosti u kojima se nalaze, kazao im je da moraju učiniti ovo: neka svatko od njih žrtvuje koliko hoće eubejskih grla stoke (jer je bolje da vojska njima raspolaže nego neprijatelj), a preporučivao je da svatko naredi svojim vojnicima da pale vatru;[13] o času odlaska odavde sam će se brinuti kako bi živi i zdravi stigli u Grčku. Oni su rado tako postupali i odmah su zapalili vatre, pa su se zatim počeli baviti stokom.

20. Naime, Eubejci su zanemarili Bakidovo proročanstvo kao da uopće nije bilo ni izrečeno, te nisu ništa sklonili niti su pribavili išta za rat koji im se približavao, pa su na sebe navalili nevolje. Bakidovo je proročanstvo, naime, glasilo ovako:

Kada barbarin nabaci moru jaram od lika,[14]
Pazi, událji s Eubeje koze što mekeću glasno.

12 To se događalo uvečer, kad su pastiri odvodili stoku s pašnjaka u staje na morskoj obali.

13 Da bi se činilo kako će ondje provesti noć i kako bi mogli ispeći stoku nakon žrtvovanja.

14 Jaram od lika je most, vezan užadi od lika, kojim je Kserkso premostio Helespont (v. VII,36).

Kako nisu uopće obratili pažnju na ove riječi, niti u tadašnjim okolnostima niti kasnije, morala ih je zadesiti najveća nevolja.

21. Dok su oni tako postupali, pojavi se izvidnik iz Trahine. Kod Artemisija se nalazio izvidnik Polija, rodom iz Antikire, kojemu je bilo naređeno (a imao je u pripravnosti i opremljenu brodicu) da obavještava one u Termopilama ako bi pomorska vojska stupila u bitku; jednako tako, kod Leonide se nalazio Atenjanin Abronih sin Lisiklov pripravan da na lađi s trideset vesala nosi onima kod Artemisija vijest ako bi se što novo dogodilo kopnenoj vojsci. Taj im je, dakle, Abronih došao i javio im je što se desilo Leonidi i njegovoj vojsci. Čim su to saznali, više nisu odgađali povlačenje i počeli su odlaziti onako kako su bili svrstani, najprije Korinćani, a na kraju Atenjani.

22. Temistoklo je izabrao atenske lađe koje su najbolje plovile, pa je išao k mjestu gdje je bilo pitke vode i ondje je u stijenama urezivao natpis zato da bi ga Jonjani, kad sutradan pristignu u Artemisij, pročitali. A natpis je glasio ovako: »Ljudi Jonjani, nepravedno postupate kad ratujete protiv svojih očeva i porobljavate Grčku. Radije prijeđite na našu stranu: ako to ne možete učiniti, bar vi sami nemojte više sudjelovati u borbama s nama, a zamolite i Karane da jednako postupaju; ako ni jedno ni drugo nije moguće i ako vas je podjarmila tako golema prisila da joj se ne možete odupirati, onda se makar u boju, kad se sukobimo, hotimice loše borite, prisjećajući se toga da smo vas mi rodili i da ste vi predstavljali osnovni uzrok našeg neprijateljstva prema barbarima.« To je Temistoklo dao napisati, čini mi se, pomišljajući na obje mogućnosti, ili da će natpis ostati kralju nepoznat a Jonjane potaknuti da promijene mišljenje i prijeđu na njihovu stranu, ili da će biti prenijet Kserksu zajedno s nekom klevetom, pa će on izgubiti povjerenje u Jonjane i neće im zato dopustiti da se bore u bitki na moru.

23. Temistoklo je to napisao, a barbarima je lađom stigao čovjek iz Histijeje s viješću o povlačenju Grka iz Artemisija. A oni mu nisu vjerovali, pa su glasnika držali pod stražom, dok su brze lađe poslali da izvide stanje; kad su i one dojavile kako stvari doista stoje, s izlaskom sunca cijela je vojska najednom krenula na plovidbu prema Artemisiju. Na tom su se mjestu zadržali do podneva, a nakon toga su plovili prema Histijeji. A kad su stigli onamo, zauzeli su grad Histijejaca i oblast Elopije, te su upali u sva sela uz obalu Histijeotide.

24. Dok su oni ondje boravili, Kserkso priredi sve u vezi s mrtvim tijelima, pa pošalje glasnika pomorskoj vojsci. A unaprijed je sve ovako priredio: od svih leševa svojih vojnika, koliko ih je bilo kod Termopila (a bilo ih je dvadeset tisuća), ostavio ih je otprilike tisuću, a za ostale je iskopao jame pa ih je u njih sahranio, dok je odozgo nabacao lišće i nagomilao zemlju da ih mornarica ne bi mogla vidjeti. Kad je glasnik prešao u Histijeju, okupio je cijeli logor i govorio im je ovako: »Ljudi saveznici, kralj Kserkso dozvoljava svakome od vas, koji god to zaželi, da napusti svoju četu i ode pogledati kako se bori protiv bezumnih ljudi koji su povjerovali da mogu nadvladati kraljevu silu!«

25. Pošto je on to objavio, nakon toga najrjeđa je stvar na svijetu postao čamac: toliko ih je mnogo htjelo ići na razgledavanje. Kad su se prevezli na kopno, pregledavali su u prolazu leševe: svi su vjerovali da su svi koji ondje leže Lakedemonjani i Tespijci, jer su vidjeli i helote.[15] No ipak, onima koji su prešli nije ostalo skriveno što je Kserkso uradio sa svojim mrtvacima; naime, to je i bilo smiješno: njih se vidjelo samo tisuću kako leže uokolo, a protivnici, njih četiri tisuće, ležali su svi nabacani na jedno mjesto. Taj su, dakle, dan posvetili razgledavanju, a

[15] Tj. poslužitelje spartanskih vojnika.

sutradan su jedni plovili u Histijeju na svoje lađe, a vojnici s Kserksom spremali su se za pokret.

26. K njima je došlo i nekoliko prebjega iz Arkadije koji su bili bez sredstava za život i htjeli su se nečim zaposliti. Vodeći ih pred lice kralja, Perzijanci su ih ispitivali što Grci sad rade; a pitanja im je postavljao jedan u ime svih. Oni su im kazali da slave olimpijske svečanosti i da promatraju natjecanja u tjelesnim vještinama i trke konja. A on ih je upitao što je nagrada za koju se natječu; oni su mu rekli da je to vijenac od maslinovih grančica što ga dobivaju. Tada Tritantehmo sin Artabanov izrekne jednu veoma plemenitu misao i time zasluži od kralja naziv kukavice. Naime, dok je slušao da im je nagrada vijenac a ne novac, nije se mogao suzdržati i to prešutjeti već pred svima reče: »Avaj, Mardonije, protiv kakvih nas to ljudi vodiš u rat, koji se ne natječu za novac nego za slavu?«

27. Toliko neka bude o tome rečeno; u međuvremenu, odmah nakon poraza u Termopilama Tesalci pošalju glasnika Fokiđanima, jer su prema njima neprestano osjećali mržnju, a poslije posljednjeg poraza posebno žestoku. Naime, kad su sami Tesalci i njihovi saveznici upali na područje Fokiđana samo nekoliko godina prije ovog kraljeva pohoda, Fokiđani su ih nadvladali i nanijeli silne gubitke. Kad su Fokiđani bili opkoljeni na Parnasu zajedno s prorokom Telijom iz Elide, taj im Telija smisli ovo: namaže sadrom šest stotina najizvrsnijih fokiđanskih junaka, i njih same i njihovo oružje, pa ih pošalje na Tesalce s naredbom da ubijaju svakoga za koga vide da nije pobijeljen. Kad su ih ugledale prve tesalske straže, uplašile su ih se, jer su pomislile da su to neka čudovišta, a nakon straža uplašila se i sva vojska, pa su se Fokiđani domogli četiri tisuće ubijenih neprijatelja i njihovih štitova, od čega su polovicu dali kao zavjetni dar u Abu, a polovicu u Delfe: desetina blaga iz te

bitke pretvorena je u velike kipove koji stoje oko tronošca pred hramom u Delfima, a drugi su isti takvi posvećeni u Abi.[16]

28. Tako su Fokiđani svršili s tesalskim pješaštvom koje ih je opkoljavalo; a kad im je u zemlju provalila njihova konjica, i njoj su nanijeli nenadoknadive gubitke. U klancu koji leži blizu Hijampola iskopali su golemu jamu i postavili su u nju prazne vrčeve, pa su odozgo nanijeli iskopanu zemlju i izravnali je s ostalim tlom, te su tako čekali napad Tesalaca. Oni su jurili na Fokiđane da bi ih opljačkali, ali upadnu u vrčeve. Konji su ondje polomili noge.

29. I zbog jednog i zbog drugoga bijesni, Tesalci su poslali glasnika s ovakvom porukom: »O Fokiđani, sad bi bilo bolje da priznate da nam niste dorasli. I prije, dok smo bili s Grcima onoliko dugo koliko nam je to bilo po volji, uvijek smo imali više moći od vas, a sada kod barbara možemo toliko da samo o nama ovisi hoćete li biti lišeni svoje zemlje i porobljeni; no mi, premda imamo sve mogućnosti, nismo zlopamtila, već nam u naknadu dajte pedeset talanata srebra,[17] pa vam obećavamo da ćemo odvratiti napade od vaše zemlje.«

30. Takvu su im poruku slali Tesalci. Naime, jedino Fokiđani od svih tamošnjih naroda nisu pristajali uz Međane, ali ni zbog čega drugoga — kako zaključujem na osnovi promišljanja — nego samo zbog neprijateljstva prema Tesalcima. Da su Tesalci uvećali grčku stranu, Fokiđani bi, smatram, pristajali uz Međane; kad su im Tesalci ono objavili, Fokiđani su ustvrdili da neće dati novac, no da bi i oni, ako bi htjeli, mogli isto kao i

[16] Riječ je o brončanim kipovima u prirodnoj veličini koji prikazuju — kako kaže Pausanija (*Vodič po Grčkoj*, X, 13,7) — Apolona i Herakla kako se svađaju oko svetog tronošca.
[17] Tj. 1310 kg.

Tesalci biti uz Međane; no oni neće od svoje volje biti izdajice Grčke.

31. Kad su im ove riječi bile prenijete, Tesalci su se tako razbjesnjeli na Fokiđane da su postali vodiči barbarinu na putu. Zatim su iz Trahinije upali u Doridu; ondje se proteže uzak trak zemlje Doride, najviše trideset stadija širok,[18] a leži između područja Malide i Fokide, i tu je nekoć bila Driopida: to je područje zavičaj Dorana na Peloponezu. Kad su upali u tu Doridu, barbari je nisu opustošili; njezini su stanovnici, naime, bili uz Međane, a ni Tesalcima se nije to činilo primjerenim.[19]

32. No kada su upali iz Doride u Fokidu, nisu uspjeli uhvatiti same Fokiđane. Neki su se Fokiđani uspeli na uzvisine Parnasa (i sam vrh Parnasa, koji se uzdiže osamljen iznad grada Neona i koji se zove Titoreja, može primiti mnoštvo ljudi, pa su se upravo na nj uspeli i prenijeli su onamo svoje stvari); većina ih je otišla k Lokranima iz Ozolide, u grad Amfisu koji leži s onu stranu Krisejske doline. A barbari su protutnjali cijelom zemljom Fokidom, jer su Tesalci tako vodili vojsku; što su god osvojili, sve su palili i pustošili, a pod gradove i svetišta postavljali su vatru.

33. Putujući uz rijeku Kefis, ostavljali su za sobom posvemašnju pustoš, te su spalili gradove Drim, Haradru, Eroh, Tetronij, Amfikeju, Neon, Pedijeju, Triteju, Elatiju, Hijampol, Parapotamije i Abu, gdje je bilo bogato Apolonovo svetište, s mnogim riznicama i zavjetnim darovima; i onda je ondje bilo, kao i danas, proročište; i to su svetište opljačkali i zapalili. Progonili

[18] Tj. oko 5760 metara.

[19] Budući da su Tesalci bili korisni Kserksovi saveznici, njihovo je mišljenje bilo važno Perzijancima.

su neke Fokiđane i uhvatili ih u brdima, pa su izmrcvarili do smrti i neke žene, jer ih je mnoštvo silovalo.

34. Pošto su barbari prošli Parapotamije, stigli su u Panopej. Odavde se nadalje njihova vojska dijelila na dva dijela. Veći i moćniji dio vojske zajedno se s Kserksom kretao prema Ateni i upao je u područje Beoćana, u kraj koji pripada Orhomenjanima. Svi su Beoćani bili na strani Međana, a njihove su gradove uspijevali spasiti ljudi Makedonci koji radi toga bili po njima raspoređeni, a poslao ih je onamo Aleksandar.[20] A spašavali su ih time što su Kserksu usrdno ukazivali na to kako su Beoćani nakloni međanskim pothvatima.

35. Ti su barbari, dakle, išli ovim putem, a drugi su se s vodičima kretali prema svetištu u Delfima, dok im je s desne strane ostajao Parnas. Što su god osvojili u Fokidi, sve su dokraja pustošili: spalili su gradove Panopejaca, Daulijaca i Eoliđana. A tim su se putem kretali odvojeno od ostatka vojske zato da bi opljačkali svetište i blago iz njega predali kralju Kserksu. A Kserksu je svaka pojedinost u svetištu vrijedna spomena bila bolje poznata, kako sam obaviješten, nego ono što je ostavio kod kuće, jer su mu o tome mnogi neprestano pripovijedali, a ponajviše o zavjetnim darovima Kreza sina Alijatova.

36. A Delfima, dok su ondje o tome slušali, zavlada silan strah, pa su posve uplašeni pitali proročište u vezi sa svetim blagom, da li da ga zakopaju pod zemlju ili da ga prenesu na neko drugo mjesto. Bog im nije dozvoljavao da ga premještaju i kazao je da je sposoban sam sebe zaštititi. Kad su to čuli, Delfljani su se

[20] Naime, makedonski je kralj, premda je bio perzijski saveznik, bio sklon Grcima, pa je kasnije za to od njih dobio i priznanje.

počeli brinuti za sebe. Svoju su djecu i žene poslali prijeko u Aheju, a oni su se sami najvećim dijelom uspeli na glavice Parnasa, dok su svoje stvari prenijeli u Korikovu spilju; neki su opet pobjegli u Amfisu u Lokridi. Tako su grad Delfe napustili svi osim šezdeset ljudi i samog tumača božanske riječi.

37. No kad su se barbari već približavali u svojem naletu i mogli su vidjeti svetište, u tom času tumač božanske riječi, koji se zvao Akerat, opazi kako ispred hrama, iznijeto iz njegovih unutrašnjih prostorija, leži sveto oružje koje nije smio dotaći ni jedan jedini čovjek. On je išao okolo i javljao preostalim Delfljanima da su dogodilo čudo; a kad su se barbari u žurbi nalazili već u visini Atene Pronaje, ukažu im se čuda još veća od onoga koje se netom dogodilo. Bilo je posve neobično što se ratno oružje pojavilo samo od sebe i ležalo pred hramom; no ono što se ukazalo nakon toga doista je među svim božanskim znamenjem ponajviše zavrijedilo da izazove čuđenje. Kad su, dakle, barbari u naletu bili u visini svetišta Atene Pronaje, u tom se trenu s neba započnu na njih obrušavati munje, a s vrhunaca Parnasa otkinu se dvije stijene, pa su padale prema njima uz strašan lom i mnoge su od njih pogodile, dok se iz Pronajina svetišta dizala buka i vika.

38. Kako se sve to zbilo istovremeno, barbarima strah prodre do kosti. Kad su Delfljani vidjeli da oni bježe, spuste se s brda i velik ih broj poubijaju. Preživjeli su bježali ravno u Beotiju. Kad su se vratili svojima, ti su barbari, kako sam saznao, pričali kako su uza sve ono vidjeli i druge božanske znakove: dva naoružana vojnika, veća nego što su to obični ljudi, koja su ih slijedila, ubijala i progonila.

39. Za tu dvojicu Delfljani tvrde da su to njihovi domaći junaci, Filak i Autonoj, čiji su sveti gajevi u okolici svetišta, Filakov uz samu cestu iznad svetišta Pronaje, a Autonojev blizu Kastalije

ispod vrha Hijampije. Stijene koje su se srušile s Parnasa još su se u moje vrijeme mogle vidjeti kako leže u gaju Atene Pronaje u koji su upale pošto su projurile kroz redove barbara. Tako je došlo do povlačenja tih ljudi iz svetišta.

40. Grčka se pomorska vojska na molbu Atenjana od Artemisija kretala prema Salamini. Atenjani su ih zamolili da se zadrže kod Salamine zato da bi sami mogli djecu i žene izbaviti iz Atike, a zatim i razmisliti o tome kako će ubuduće postupati. Naime, htjeli su održati vijećanje o sadašnjim prilikama, jer su se bili prevarili u svojim previđanjima. Mislili su da će naći Peloponežane kako sa svom vojskom dočekuju barbare u Beotiji, a ondje nisu pronašli baš nikoga, već su dobivali obavijesti da oni utvrđuju Istam, brinući se isključivo za to da Peloponez bude sačuvan i braneći samo njega, dok su sve ostalo prepuštali sudbini. Budući da su dobivali takve obavijesti, zamolili su brodovlje da se zadrži kod Salamine.

41. Ostali su pristali na Salamini, a Atenjani na svojoj obali. Nakon povratka objave neka svaki Atenjanin spašava, kako zna i umije, svoju djecu i ukućane;[21] nakon toga većina ih je poslala u Trezen, neki na Eginu, a dio na Salaminu. Požurili su se skloniti ih na sigurno jer su se željeli pokoravati proročanstvu,[22] ali zacijelo najviše iz slijedećeg razloga: Atenjani pričaju da velika zmija, koja je čuvar akropole, živi u svetištu. Pričaju nadalje da njoj u čast, kao da doista postoji, održavaju svečanosti i svakog joj mjeseca prinose žrtve: ta se mjesečna žrtva sastoji od medena kolača. Taj medenjak, koji je prije uvijek bio pojeden, sada je ostao netaknut. Kad je svećenica to objavila, Atenjani su još brže i spremnije ostavili grad, kao da je i boginja

[21] Bez takve službene objave sličan bi se postupak u Ateni smatrao izdajstvom i kažnjavao se najtežom kaznom.
[22] V. VII,140–141.

već napustila akropolu.[23] Kad su sve sklonili na sigurno, plovili su prema sidrištu grčkog brodovlja.

42. Dok su oni koji su došli iz Artemisija sidrili lađe na Salamini, pošto je bio o tome obaviješten, skupljao se i ostatak pomorske vojske iz Trezena; naime, prije im je bilo rečeno da se okupljaju u Pogonu, luci Trezenjana. Bilo se skupilo mnogo više brodova nego što ih je sudjelovalo u pomorskoj bitki kod Artemisija, a došli su i iz većeg broja gradova. Zapovjednik brodovlja bio je isti kao i kod Artemisija, Euribijad sin Euriklidov, čovjek iz Sparte koji nije bio kraljevskoga roda; daleko najviše i najboljih lađa davali su Atenjani.

43. A u pohodu su sudjelovali ovi: s Peloponeza Lakedemonjani koji su davali šesnaest lađa, Korinćani koji su davali isti broj lađa kao i kod Artemisija; Sikionjani su davali petnaest lađa, Epidaurani devet, Trezenjani pet, Hermionjani tri, a svi su oni, osim Hermionjana, bili iz roda Dorana i Makedna i ovamo su došli iz Erineja, iz Pinda i, napokon, iz Driopide. Hermionjani su Driopljani koje su Heraklo i Malijci istjerali iz zemlje koja se danas zove Dorida.

44. To su Peloponežani koji su sudjelovali u pohodu, a ovo su oni s kopna izvan Peloponeza: Atenjani koji su davali više lađa od svih ostalih, stotinu i osamdeset, i to sami; kod Salamine Platejci se nisu borili s Atenjanima, i to iz slijedećeg razloga: kad su se Grci udaljavali od Artemisija i kad su bili u visini Halkide, Platejci su se iskrcali na obalu preko puta Beotije i bili su zaposleni spašavanjem svojih porodica. Budući da su njih spašavali, izostali su iz bitke. Atenjani su, u vrijeme kad su

[23] Naime, zmija je bila posvećena Ateni. Prema Plutarhu (*Temistoklov život*, 10), ovakvu je interpretaciju svećenici sugerirao sam Temistoklo.

Pelazgi zauzimali zemlju kojoj je danas ime Grčka, bili Pelazgi koji su se nazivali Kranajci, a u vrijeme Kekropova kraljevanja nazvali su se Kekropidi, dok su, kad je Erehtej preuzeo vlast, promijenili ime u Atenjani, a kad je Jon sin Ksutov postao zapovjednikom njihove vojske, Atenjani su se po njemu nazvali Jonjani.

45. Megarani su davali isti broj lađa kao i kod Artemisija,[24] Amprakijci su stizali u pomoć sa sedam lađa, Leukađani s trima, a oni su bili dorsko pleme iz Korinta.

46. Od otočana Eginjani su davali trideset brodova. Oni su raspolagali i drugim lađama s posadom, ali su s pomoću njih čuvali vlastiti kraj, a kod Salamine su se borili s trideset onih koje su najbolje plovile. Eginjani su Dorani iz Epidaura; njihovu je otoku nekoć ime bilo Enona. Nakon Eginjana, tu su bili Halkiđani koji su davali dvadeset brodova dovedenih iz Artemisija, te Eretrijci sa sedam lađa; oni su Jonjani. Zatim, Kejani s istim brojem lađa,[25] a oni su jonskog roda iz Atene. Nakšani su davali četiri broda koje su građani, kao i svi ostali otočani, poslali Međanima, ali se posade nisu obazrele na taj nalog već su prešle Grcima na poticaj Demostena, uglednog građanina koji je tada bio zapovjednik ratne lađe; i Nakšani su Jonjani porijeklom iz Atene. Stirani su davali isti broj lađa kao kod Artemisija,[26] a Kitnjani jednu i još jednu lađu s pedeset vesala: i jedni i drugi su Driopljani. U pohodu su sudjelovali i Serifljani, Sifnjani i Meljani: oni jedini od otočana nisu barbarinu dali zemlju i vodu.[27]

[24] Tj. 20 lađa (v. VIII,1).
[25] Tj. dvije lađe (v. VIII,1).
[26] Tj. dvije lađe (v. VIII,1).
[27] Dakle, nisu mu se predali.

47. To su svi koji su sudjelovali u pohodu a žive s ovu stranu Tesproćana i rijeke Aheronta; naime, Tesproćani su susjedi Amprakijcima i Leukađanima: oni su bili sudionici pohoda koji su došli iz najudaljenijih krajeva. Od onih koji žive izvan navedenog područja Grčkoj su u opasnosti pomagali jedino Krotonjani, koje je vodio Fajil, čovjek koji je triput pobijedio na pitijskim igrama;[28] Krotonjani su rodom Ahejci.

48. Svi su drugi sudjelovali u pohodu s troveslarkama, dok su Meljani, Sifnjani i Serifljani davali lađe s pedeset vesala. Meljani, koji su rodom Lakedemonjani, davali su dvije lađe, a Sifnjani i Serifljani, koji su Jonjani iz Atene, svaki po jednu. Ukupan broj brodova, osim lađa s pedeset vesala, bio je tri stotine sedamdeset i osam.[29]

49. Kad su se zapovjednici iz navedenih gradova okupili kod Salamine, održavali su vijećanje na kojem je Euribijad predložio neka tko god to želi iznese svoje stajalište o tome gdje bi od onih mjesta na kojima imaju nadzor bilo najpovoljnije voditi pomorsku bitku: kako su Atiku već bili izgubili, predlagao je neko od preostalih mjesta. Govornici su se u svojim stajalištima u većini slagali da treba otploviti do Istma i ondje se boriti na moru za Peloponez, a kao razlog su navodili to da će, ako budu pobijeđeni u bitki, na Salamini biti opkoljeni na otoku, pa neće imati nikakve nade u pomoć, a u slučaju poraza kod Istma moći će se vratiti u svoja područja.

[28] Pitijske su igre bile, poput olimpijskih, sportska natjecanja koja su se održavala svake četvrte godine u Delfima u Apolonovu čast. Fajila spominje i Pausanija (*Vodič po Grčkoj*, X,9,2) kao dvostrukog pobjednika u petoboju i jednostrukog u trčanju.
[29] Stvaran zbroj brodova koje je Herodot naveo iznosi 366, pa su u ovaj zbroj zacijelo pribrojene i lađe Eginjana koje su čuvale njihovu obalu.

50. Dok su zapovjednici s Peloponeza tako razlagali, pojavio se čovjek iz Atene s viješću da je barbarin stigao u Atiku i da je cijelu pretvara u prah i pepeo. Naime, vojska koja se s Kserksom kretala kroz Beotiju zapalila je grad Tespijaca koji su oni napustili i pobjegli na Peloponez, a isto tako i grad Platejaca, te je stigla u Atenu i ondje je sve uništavala. A Tespiju i Plateju su spalili, jer su im Tebanci kazali da ti gradovi nisu pristajali uz Međane.

51. Nakon prelaska preko Helesponta, odakle su barbari krenuli na put, pošto su na mjestu na kojem su prelazili u Evropu proveli mjesec dana, u tri su slijedeća mjeseca stigli u Atiku, u vrijeme kad je Atenjanima arhont bio Kalijad.[30] Zauzmu napušten grad i zateknu tek nekoliko Atenjana u svetištu,[31] blagajnike svetišta i siromahe, koji su zagradili akropolu vratima i drvenim gredama i tako su se suprotstavljali barbarima, a na Salaminu se nisu povukli djelomično zbog siromaštva, a dijelom zato što su mislili da su shvatili proročanstvo koje im je izrekla Pitija i prema kojem će drvene zidine biti neosvojive:[32] da baš one, prema proročanstvu, pružaju utočište a ne lađe.

52. Perzijanci su zauzimali položaj nasuprot akropoli, na onome brežuljku što ga Atenjani nazivaju Areopag, i opsjedali su ih ovako: obmotali bi kučinu oko strelica i zapalili bi je, pa su time gađali drvenu ogradu. No i nakon toga opsjednuti su se Atenjani ipak branili, premda su bili dovedeni u krajnju nevolju, a nisu više mogli računati ni na ogradu. Nisu prihvaćali ni

[30] Radi se o arhontu eponimu, jednom od najviših atenskih funkcionara po kojemu je godina dobivala oznaku, kao što su se u Rimu godine označavale imenima konzula na vlasti. Kalijad je bio arhont 480. g. pr.n.e.

[31] To je stari Atenin hram na atenskoj akropoli koji su Perzijanci uništili, pa ga je kasnije zamijenio Fidijin Partenon.

[32] V. VII,141.

riječi Pisistratovih potomaka koji su im predlagali dogovor, već su se branili i, uz sva ostala sredstva kojima su se domišljali, bacali su golemo kamenje na barbare koji bi se približavali ulazu na akropolu, tako da se Kserkso dugo vremena nalazio u neprilici jer ih nije mogao svladati.

53. S vremenom se pojavio za barbare izlaz iz tih teškoća: prema proročanstvu, naime, morala se cijela Atika na kopnu naći pod vlašću Perzijanaca. S prednje strane akropole, ali iza ulaza i prilaznog puta, na mjestu na kojem nije bilo nikakve straže niti je itko pomislio da bi se ijedan čovjek onuda mogao popeti, upravo tuda su se neki Perzijanci uspeli do svetišta Kekropove kćeri Aglaure, iako je pristup krajnje strmen. Kad su Atenjani opazili da su se oni uspeli na akropolu, jedni su se počeli bacati niz zidine i ubijati se, a drugi su tražili utočište u unutrašnjim prostorijama hrama. A Perzijanci koji su se popeli najprije su krenuli prema dverima, pa su ih otvorili i ubijali pribjegare. Pošto su ih sve smaknuli, opljačkali su svetište, a zatim su zapalili cijelu akropolu.

54. Kad je zauzeo Atenu u cijelosti, Kserkso je poslao glasnika na konju u Suzu da javi Artabanu[33] o tom njegovu uspjehu. Pošto je otposlao vjesnika, sutradan je sazvao atenske izbjeglice koji su bili u njegovoj pratnji i zapovijedao im je da se popnu na akropolu i prinesu žrtve prema vlastitim običajima, a to im je nalagao ili zato što je u snu vidio kakvu prikazu, ili je osjetio nelagodu jer je spalio svetište. A atenski izbjeglice urade ono što im je naredio.

55. Reći ću i zašto sam to spomenuo. Na akropoli se nalazi hram Erehteja, za kojeg se pripovijeda da je rođen iz zemlje, a

[33] Artaban je zamjenjivao Kserksa za vrijeme njegove odsutnosti; v. VII,52.

u hramu su maslina i morska voda,[34] koje su, kako kaže atenska priča, ostavili kao dokaze svoje moći Posejdon i Atena kad su se posvađali oko ove zemlje. Dogodilo se da je ta maslina zajedno s cijelim svetištem izgorjela u požaru što su ga potpalili barbari. No sutradan nakon požara, kad su se oni Atenjani po kraljevoj zapovjedi uspeli do svetišta, vidjeli su mladicu otprilike lakat visoku kako raste iz panja masline. To su oni sami ispričali.

56. Kad su Grci kod Salamine primili vijest kako stoje stvari s atenskom akropolom, nastane takav metež da neki zapovjednici nisu ni čekali da se donese nekakav zaključak o prilikama u kojima se nalaze nego su jurili na lađe i počeli su dizati jedra s namjerom da odmah otplove; oni koji su ostali donesu odluku da se bore na moru ispred Istma. Spuštala se noć, pa su i oni raspustili sjednicu i ukrcavali se na svoje lađe.

57. Kad se Temistoklo vratio na svoju lađu, upitao ga je Mnesifil, čovjek Atenjanin, što su odlučili. Kad je od njega saznao kako je pala odluka da se brodovi odvezu prema Istmu i da se bitka vodi ispred Peloponeza, reče: »Nećeš se više boriti na moru ni za čiju domovinu ako se brodovi udalje od Salamine; svatko će, naime, otići u vlastiti grad, i ni Euribijad, niti bilo tko drugi, više ih neće moći zadržavati da ne raspuste vojsku: Grčka će propasti zbog loših odluka. Ali ako još postoji kakav izlaz, otiđi i pokušaj osujetiti ovakvu odluku, ako ikako možeš nagovoriti Euribijada da promijeni mišljenje i da ostane tu gdje jesmo.«

58. Temistoklu se ovaj prijedlog jako svidio i, premda na nj nije ništa odgovorio, ode na Euribijadovu lađu. Kad je došao,

[34] Tj. izvor slane vode koji je, prema mitu, otvorio Posejdon udarcem trozuba.

reče da bi se želio s njim porazgovarati o stvari koja se tiče svih. A on ga je zvao da se popne na brod i da kaže što hoće. Temistoklo sjedne uz njega i izloži mu sve ono što je čuo od Mnesifila, ali kao da su to njegove vlastite riječi, a doda tome mnogo drugih razloga, sve dok ga nije uspio svojim zahtjevima nagovoriti da siđe s broda i sazove zapovjednike na sjednicu.

59. A kad su se oni okupili, još i prije no što je Euribijad iznio razlog zbog kojeg je sazvao zapovjednike, Temistoklo je dugo govorio riječima punim molbe. Dok je on govorio, zapovjednik Korinćana, Adimant sin Okitov, reče: »Temistoklo, na natjecanjima šibaju one koji krenu prije nego što je dan znak.« A on, da bi se opravdao, odgovori: »Ali onima koji krenu prekasno ne daju pobjedničke vijence.«

60. Tada je Korinćaninu odgovorio pristojno, a zatim se obraćao Euribijadu, ne ponavljajući ništa od onoga što mu je prije rekao da će se razbježati ako se udalje od Salamine, jer mu se činilo da ne bi bilo u redu ikoga optuživati u prisutnosti saveznika; stoga je govorio drugačije, i to ovim riječima: »O tebi sada ovisi spas Grčke, ako me budeš slušao, ostajao i borio se ovdje i ako te ovi ne nagovore svojim govorima da kreneš lađama prema Istmu. Poslušaj i jedne i druge riječi, pa ih zatim uspoređuj! Ako budeš zametao boj pred Istmom, borit ćeš se na otvorenoj pučini, što nama najmanje odgovara, jer su naši brodovi teži i manji ih je broj; uz to, upropastit ćeš Salaminu, Megaru i Eginu, čak i ako u svemu drugome budemo imali sreće. Naime, zajedno s njihovom pomorskom vojskom dolazi i kopnena, pa ćeš tako sam dovesti njih na Peloponez, a cijelu Grčku u opasnost. Ako učiniš ono što ti ja predlažem, u tome ćeš pronaći mnoge prednosti: prije svega, borit ćemo se na uskom prostoru s manjim brojem lađa protiv većega, pa ako se sve bude odvijalo onako kako je to uobičajeno u ratu, bit ćemo

itekako nadmoćni: pomorska bitka na uskom prostoru daje prednost nama, a na širokom njima. K tome će biti spašena Salamina na koju smo sklonili djecu i žene. Napokon, u tome leži i ona prednost do koje vam je ponajviše stalo: ako ostaneš ovdje, borit ćeš se za Peloponez jednako kao i pred Istmom, a nećeš pri tom, ako dobro razmisliš, neprijatelja dovesti na Peloponez. Ako se sve bude događalo onako kako se nadam i ako pobijedimo s pomoću svojih lađa, barbari se neće ni pojaviti na Istmu niti će ikuda izaći iz Atike, nego će se povlačiti u neredu, a od toga će koristi imati i Megarani, jer će se spasiti, i Egina, i Salamina, o kojoj imamo i riječ proročanstva prema kojem ćemo tu nadvladati neprijatelja. Onima koji donose razumne odluke općenito sve polazi za rukom, a kod onih koji nerazumno odlučuju ni bog ne želi podupirati ljudska mišljenja.«

61. Kad je završio svoj govor, ponovo je na nj počeo navaljivati Korinćanin Adimant, tražeći da šuti onaj tko uopće nema domovine i protiveći se tome da Euribijad dopusti glasati čovjeku bez domovine: tražio je da Temistoklo najprije pokaže gdje mu je domovina i da tek nakon toga iskazuje svoje mišljenje. Tako ga je napadao, jer je Atena bila zauzeta i osvojena. No tada je Temistoklo stao jako psovati i njega i Korinćane, i razložno je objašnjavao kako Atenjani imaju i grad i zemlju veću nego Korinćani dokle god raspolažu s dvije stotine lađa s posadama, jer nitko od Grka ne bi mogao odbiti njihov napad.

62. Dok je to izlagao, počeo se obraćati opet Euribijadu, i to mnogo uglađenijim riječima: »Ako ostaneš ovdje, time što ostaješ iskazat ćeš se kao čestit čovjek; a ako ne ostaneš, odvest ćeš Grčku u propast; naime, za nas svu težinu rata na svojim leđima nosi mornarica. Stoga me slušaj! Ne budeš li tako

postupio, mi ćemo istoga časa ukrcati svoje ukućane i otploviti u grad Siriju u Italiji koji nam još od davnine pripada,[35] a i proročanstva kazuju da ga moramo naseliti; a vi ćete se, kad budete lišeni takvih saveznika, prisjećati mojih riječi.«

63. Taj je Temistoklov govor Euribijad prihvaćao kao razlaganje boljeg mišljenja; prihvaćao ga je najviše, kako mi se čini, zato jer se uplašio da bi ih Atenjani mogli napustiti ako bude vodio brodove prema Istmu; kad bi ih Atenjani napustili, ostali više ne bi mogli biti ravnopravni protivnici u boju. Prihvati, dakle, stajalište da ostanu ondje i bore se na moru.

64. Pošto su tako kod Salamine vodili čarke riječima, kad je Euribijad donio odluku, oni su se počeli ondje pripremati za vođenje pomorske bitke. Rađao se dan, i za izlaska sunca nastane potres i na kopnu i na moru. Oni odluče da se pomole bogovima i da zazovu Eakide za saveznike. Kako su odlučili, tako su i radili: pošto su se pomolili svim bogovima, zazivali su u pomoć sa same Salamine Ajanta i Telamona, a po Eaka i druge Eakide slali su lađu na Eginu.[36]

65. Dikej sin Teokidov, čovjek Atenjanin, koji je kao izbjeglica i kod Međana uživao ugled, pripovijedao je da je u to vrijeme, kad je kopnena Kserksova vojska uništavala područje Atike u kojem nije više bilo Atenjana, slučajno bio zajedno s Lakedemonjaninom Demaratom u Trijasijskoj ravnici i da je vidio kako se od Eleusine približava uzvitlana prašina koju kao da je podiglo najmanje trideset tisuća ljudi, te da su se njih dvojica čudila koji su to ljudi digli takvu prašinu, kad se odjednom čuo glas, za koji se njemu činilo da je glas svečane pjesme u čast

[35] Nije jasno na osnovi kojih prava bi grad pripadao Atenjanima.
[36] Tj. po kipove heroja da ih štite u ratu. Sličan je postupak opisan u V,80.

Ijakha. Kako Demarat nije bio upućen u svetinje u Eleusini, upitao ga je kakva se to buka ori. A on mu je kazao: »Demarate, to mora značiti da će neka golema nevolja zadesiti kraljevu vojsku. Kako je Atika opustjela, posve je jasno da je ova buka božanskog porijekla i da dolazi iz Eleusine u pomoć Atenjanima i njihovim saveznicima. Ako se usmjeri prema Peloponezu, bit će to opasnost za samoga kralja i za vojsku na kopnu, a ako se okrene prema brodovlju kod Salamine, kralj će biti u opasnosti da izgubi pomorsku vojsku. A to je inače svečanost što je Atenjani svake godine održavaju u čast Demetri i Kori, te se pri tom tko god od njih i od drugih Grka to želi upućuje u svete tajne; glasom što ga čuješ pjevaju za vrijeme svečanosti pjesme kojima zazivaju Ijakha.« Na to je Demarat kazao: »Šuti i nemoj nikome drugom reći ovo što si mi kazao! Ako te riječi dođu do kralja, izgubit ćeš glavu, a neću te moći spasiti ni ja niti bilo tko drugi od ljudi. Zato ne govori o tome, a za ovu će se vojsku pobrinuti sami bogovi.« On mu je to preporučivao, a iz prašine i glasa nastao je oblak i, dignut uvis, počeo se kretati prema Salamini i taboru Grka. Tako su njih dvojica shvatila da bi moglo doći do propasti Kserksove pomorske vojske. Tako je pripovijedao Dikej sin Teokidov, pozivajući se na Demarata i na neke druge kao na svjedoke.

66. A kad su oni koji su bili raspoređeni u Kserksovu pomorsku vojsku pregledali lakonske gubitke,[37] prešli su iz Trahine u Histijeju, te su nakon tri dana zadržavanja krenuli na plovidbu kroz Eurip, pa su se nakon još tri dana našli u Faleru. Smatram da nisu upali u Atenu i kopnom i na lađama u manjem broju no što ih je bilo u trenutku kad su stigli do Sepijade i u Termopile. Umjesto onih koji su stradali od oluje i onih koji su poginuli kod Termopila i u pomorskim bitkama kod Arte-

[37] V. VIII,25.

misija dodat ću one koji onda još nisu pratili kralja, dakle Malijce, Dorane, Lokrane i Beoćane koji su ga slijedili s cijelom svojom vojskom, osim Tespijaca i Platejaca, te svakako i Karišćane, Andrane i Tenjane, pa i sve ostale otočane, osim onih pet gradova čija sam imena spomenuo ranije.[38] Naime, koliko je Perzijanac prodirao dublje u unutrašnjost Grčke, toliko ga je više naroda slijedilo.

67. Kad su u Atenu stigli svi oni, osim Parana (Parani su ostali na Kitnu i pomno su pazili kako će završiti rat), dakle kad su preostali stigli u Faler,[39] tada se sam Kserkso popeo na lađe, jer se htio sastati s posadama i saznati što one misle. Pošto je došao, preuzeo je predsjedanje skupom, a bili su ondje prisutni kao pozvani samovladari različitih naroda i zapovjednici četa na lađama, te su i oni sjedili onim redom kakvu im je čast ukazao kralj: prvi je bio vladar Sidona, pa vladar Tira, a za njima i ostali. Kad su tako po određenom redoslijedu posjedali, Kserkso pošalje po Mardonija da pita svakoga pojedinoga od njih,[40] jer ih je time želio iskušavati, da li bi zametali pomorsku bitku.

68. Kad je Mardonije, idući uokolo i počevši od Sidonjanina, postavljao pitanje, svi su drugi iznosili isto mišljenje i predlagali su da se bori na moru, no Artemisija je rekla ovo: »Reci kralju, Mardonije, što mu poručujem ja, koja baš nisam bila najgora u pomorskim bitkama kod Eubeje niti sam se pokazala najlošijom. Gospodaru, pravo je da iskazujem ono što doista mislim i što smatram da je za tebe upravo najbolje. A uistinu ti kažem, štedi lađe i ne zameći bitku na moru: naime, oni su ljudi toliko jači od tvojih na moru koliko su muškarci jači od žena. I što ti

[38] V. VIII,46, no tamo je spomenuto šest otoka–gradova.

[39] Tj. u jednu od atenskih luka.

[40] Indirektno obraćanje kralja pojedinim zapovjednicima preko Mardonija predstavlja dio protokola perzijskog dvora.

je uopće potrebno ponovo se izvrgavati opasnosti u pomorskim bitkama? Zar nisi zauzeo Atenu zbog koje si i krenuo na ratni pohod, zar nisi zauzeo i ostatak Grčke? Nitko ti se ne suprotstavlja; oni koji su ti se oduprli nestali su kao što su i zasluživali. Reći ću ti sada što mislim da će se dogoditi tvojim neprijateljima: ako se ne budeš požurio da se boriš na moru nego usidriš brodove ovdje i ostaneš na kopnu, ili čak kreneš prema Peloponezu, lako ćeš, gospodaru, ostvariti ono što si naumio kad si došao ovamo. Naime, Grci nisu u stanju dugo ti se odupirati, već ćeš ih na taj način raspršiti, i svi će se razbježati po svojim gradovima. Nemaju, kako čujem, ni hrane na onom otoku, pa nije baš vjerojatno da će, budeš li krenuo s kopnenom vojskom na Peloponez, oni koji su odande došli mirno čekati ovdje, niti će im biti stalo da se bore na moru za Atenu. A ako se odmah požuriš voditi pomorsku bitku, strah me je da bi poraz pomorske vojske mogao nanijeti štetu i kopnenoj. Uz to, o kralju, pomisli i na to da čestiti ljudi nerijetko imaju loše robove, a loši ljudi čestite robove. I ti koji si najizvrsniji od svih ljudi imaš loše robove koji se tobože ubrajaju u tvoje saveznike, poput Egipćana, Ciprana, Kiličana i Pamfilijaca, a od kojih nemaš nikakve koristi.«

69. Dok je ona to govorila Mardoniju, svi koji su osjećali naklonost prema Artemisiji počeli su se brinuti zbog njezinih riječi, da ne bi doživjela kakvo zlo od strane kralja, kad je smatrala da se ne treba boriti na moru; a oni koji su bili protiv nje i koji su joj zavidali zato što je po počastima koje je dobivala bila među prvima od svih saveznika radovali su se njezinu prigovaranju jer su se nadali da će je ono odvesti u propast. No kad su mišljenja bila prenijeta Kserksu, Artemisijino mu se stajalište veoma svidjelo i, kako je već otprije smatrao da je ona poštena, tada ju je još mnogo više počeo hvaliti. Ipak je zapovijedao da se prihvati mišljenje većine, jer je pogrešno

pomislio da su se kod Eubeje namjerno loše borili zato što on sam nije prisustvovao bitki. A sada se spremao promatrati ih dok se bore na moru.

70. Kad je bila izdana zapovijed za isplovljavanje, vodili su lađe prema Salamini i ondje su se u miru razvrstali za bitku kako im je bilo naređeno. No toga dana nisu imali dovoljno vremena da započnu bitku, jer je pala noć; stoga su se pripremali za sutradan. A Grke su obuzimali strah i jeza, ponajviše one s Peloponeza; bojali su se da će se, budući da su ostali na Salamini, morati boriti za atensku zemlju, te da će, budu li pobijeđeni i ostavljeni na otoku, doživjeti opsadu, a svoje su krajeve prepustili nebranjene.

71. Barbarska kopnena vojska te je noći krenula na put prema Peloponezu. Stoga su se domislili svim mogućim sredstvima kako barbari ne bi kopnom prodrli na Peloponez. Čim su Peloponežani saznali da su vojnici s Leonidom izginuli u Termopilama, sjurili su se iz gradova na Istam i ondje su se utvrđivali, a zapovjednik im je bio Kleombrot sin Anaksandridin, Leonidin brat. Dok su se utvrđivali na Istmu i pošto su zapriječili Skironovu cestu, nakon vijećanja su donijeli odluku da sazidaju zid preko Istma. Budući da ih je bilo na desetine tisuća i budući da su svi ljudi radili, posao je napredovao; donosili su kamenje, opeke, grede i pune košare pijeska, te se oni koji su prionuli na posao nisu ni časa odmarali, ni danju ni noću.

72. U radovima na Istmu sa svim su svojim silama sudjelovali od Grka svi Lakedemonjani i Arkađani, Eliđani, Korinćani, Sikionjani, Epidaurani, Flijunćani, Trezenjani i Hermionjani. To su bili oni koji su sudjelovali u radovima i koji su pokazivali silnu brigu za Grčku u opasnosti; ostalim Peloponežanima do

nje uopće nije bilo stalo. A tada su već prošle i olimpijske i karnejske svečanosti.[41]

73. Na Peloponezu živi sedam naroda. Od njih su dva, Arkađani i Kinurijci, starosjedioci i nastavaju krajeve u kojima su i nekoć boravili; jedan narod, Ahejci, nije nikad otišao s Peloponeza, ali je napustio vlastiti zavičaj i sada živi na tuđoj zemlji.[42] Ostala su četiri naroda od njih sedam — Dorani, Etoljani, Driopljani i Lemnjani — doseljenici. Dorani drže mnoge i slavne gradove, Etoljani jedino Elidu, Driopljani Hermionu i Asinu u blizini lakonske Kardamile, a Lemnjani sve gradove Paroreaćana. Izgleda da su jedino Kinurijci, koji su starosjedioci, Jonjani, no pretvorili su se s vremenom u potpunosti u Dorane dok su bili pod vlašću Argivaca; oni i njihovi susjedi su Orneaćani. Preostali gradovi koje nastavaju ovih sedam naroda, osim onih što sam ih nabrojio, držali su se po strani; ali ako smijem iskreno kazati, time što su se držali po strani zapravo su pristajali uz Međane.

74. Ljudi na Istmu objedinili su se oko tolikog posla, jer je sve ovisilo o njihovu naporu i jer se nisu nadali da bi brodovlju mogla zasjati sretna zvijezda; ipak, oni na Salamini, kad su o tome slušali, plašili su se, ne toliko u strahu za sebe koliko za Peloponez. Neko vrijeme ljudi su razgovarali međusobno u četiri oka i ispod glasa i čudili su se Euribijadovoj nesmotrenosti, no napokon je sve izbilo na vidjelo. Sazvan je sastanak, i mnogo se govorilo o istom predmetu, te su jedni kazali kako treba otploviti na Peloponez i ondje se za nj izlagati opasnosti a ne ostajati i boriti se za već porobljeno područje, dok su

41 V. VII,206 i ondje bilj. 96.

42 Ahejce je iz njihova zavičaja protjerala invazija Dorana.

Atenjani, Eginjani i Megarani predlagali da se ostane ovdje i brani od neprijatelja.

75. Temistoklo je tada, kako je mišljenje Peloponežana prevladavalo nad njegovim, potajno izašao sa sjednice i poslao brodom u tabor Međana čovjeka kojemu je naložio što mora govoriti, a tom je čovjeku bilo ime Sikin i bio je sluga i učitelj Temistoklovoj djeci; nakon ovih događaja Temistoklo ga je učinio Tespijcem, kad su Tespijci primali nove građane, i bogatašem. Čim je on stigao brodom, kazao je vojskovođama barbara ovo: »Poslao me, potajno od drugih Grka, vojskovođa Atenjana (on je zapravo sklon kralju i više bi volio da prevlada vaša strana nego grčka) zato da vam kažem kako Grci vijećaju o povlačenju jer su se silno uplašili, pa vam se sada pruža najljepša prilika da u cijelosti dovršite posao ako ih ne pustite da vam umaknu. Oni su i među sobom nesložni, a i neće vam pružati otpor, već ćete ih vidjeti kako se oni koji su za vas i oni koji su protiv vas jedni s drugima bore na moru.«

76. Čim ih je o tome obavijestio, odmah se udaljio; kako se njima obavijest činila vjerodostojnom, smjesta su iskrcali velik broj Perzijanaca na otočić Psitaliju[43] koji leži između Salamine i kopna, a zatim su, kad je nastala ponoć, krenuli prema Salamini opkoljavajući Grke zapadnim krilom brodovlja, dok su za njima krenuli i oni koji su se nalazili oko Keja i Kinosure, pa su počeli zauzimati lađama čitav tjesnac sve do Munihije. A kretali su tako brodovima da Grci ne bi više mogli pobjeći nego da opkoljeni na Salamini plate kaznu za pobjedu u boju kod Artemisija. A na otočić po imenu Psitalija iskrcavali su one Perzijance zato da, onda kad dođe do pomorskog sukoba i kad onamo more izbaci u najvećem broju i ljude i ostatke brodova

[43] Prema Pausaniji (*Vodič po Grčkoj* I,36,2) radilo se o 400 Perzijanaca.

(otočić je, naime, ležao usred mora ondje gdje je trebalo da se održi bitka), pružaju pomoć svojima, a neprijatelje ubijaju. To su radili u tišini da ih protivnici ne bi mogli čuti. Pripremali su to cijelu noć, bez počinka.

77. Ne mogu nikako poricati istinitost riječima proročanstava i, budući da posve jasno kazuju, nemam namjeru ni pokušavati odbaciti ih kad sagledam, na primjer, ovaj slučaj:

Kada lađama spoje sprud Artemide s mačem
Zlatnim[44] *i onu Kinosuru koju oplakuje more,*
Pošto su spalili sjajnu Atenu u suludoj nadi,
Pravda božanska skršit će mladoga Obijesti sina,
Snažnog, goropadnog silno, što misli da njegovo sve je.
Mjed će se oprijeti mjedi, a Ares će crvenom krvlju
Bojati more. Tada će Grčkoj dane slobode
Donijeti dalekovidni Zeus i gospođa Nika.

Pred tim riječima, koje je Bakid tako jasno kazivao, ne usuđujem se niti sam išta prigovarati proročanstvima niti bih podnosio da to drugi čine.

78. Među zapovjednicima na Salamini vodila se vrlo žestoka prepirka. Još nisu znali da su ih barbari opkolili brodovljem nego su vjerovali da su oni raspoređeni na istom mjestu na kojem su se nalazili i u toku dana.

79. Dok su zapovjednici još bili na okupu, s Egine je prešao Aristid sin Lisimahov, čovjek Atenjanin kojega je narod ostracizmom[45] protjerao, a za kojega smatram, jer sam se raspitivao

[44] Artemidin je sprud Munihija, gdje se nalazi boginjin hram.

[45] Ostracizam je bio atenska demokratska institucija: građani su, najmanje njih 6000, na skupštini svojim tajnim glasanjem mogli odlučiti da se čovjek, čija im se moć činila prevelikom i preopasnom za demokratsko uređenje polisa, progna iz grada na deset godina. Budući da se radilo o mjeri opreza a ne o kazni, takvo progonstvo nije za sobom povlačilo gubitak nijednog građanskog prava.

o njegovu značaju, da je bio najčestitiji i najpravedniji čovjek u Ateni. Taj je čovjek stao ispred mjesta gdje se vijećalo i pozvao je van Temistokla, premda mu on nije bio prijatelj već pravi neprijatelj; zbog težine nevolja koje su ih pritiskale zaboravljao je na njihove nesuglasice i pozvao ga je van u želji da se s njim sastane. Bio je već, naime, ranije čuo da se zapovjednici s Peloponeza spremaju povlačiti lađe prema Istmu. Čim je Temistoklo na njegov poziv izašao, Aristid mu je počeo ovako govoriti: »Nas se dvojica moramo u svakom času, a posebno u ovakvu, svađati jedino oko toga tko će od nas učiniti više dobrih djela za domovinu. Tvrdim ti da je sada svejedno govoriti Peloponežanima bilo nadugačko ili ukratko o njihovu otplovljavanju odavde. Kažem ti, jer sam vidio svojim očima, da u ovom času Korinćani i sam Euribijad, baš i da hoće, neće moći isploviti, jer su nas sa svih strana okružili neprijatelji. Hajde, uđi i to im saopći!«

80. On mu je odgovarao ovim riječima: »Tvoj je savjet izvrstan, a vijest koju donosiš dobra: dolaziš sâm kao očevidac onoga što sam ja želio da se dogodi. Znaj da su Međani tako postupali na moj poticaj. Bilo je, naime, nužno da Grci, ako već nisu htjeli svojom voljom zauzimati položaje za bitku, budu protiv volje na to natjerani. Kad si došao s tako dobrom viješću, sam im je javi. Ako im ja to saopćim, mislit će da govorim izmišljotine, pa ih neću uvjeriti da barbari to rade. Stoga uđi i javi im sam kako stvari stoje! A kad im to saopćiš, ako ti budu vjerovali, bit će tako najbolje, a ako im se ne bude činilo vjerodostojnim, nama je to svejedno: više se neće moći razbježati, kad smo odasvud opkoljeni, kako kažeš.«

81. Aristid zatim uđe i reče im da je došao s Egine i da je jedva isplovio, potajno od brodova koji su na straži: naime, cijeli je grčki tabor opkoljen Kserksovim lađama; stoga im savjetuje da se pripremaju za obranu. Pošto je to kazao, povuče se, a oni se

počnu ponovo prepirati, jer većina zapovjednika nije vjerovala toj obavijesti.

82. Dok su oni iskazivali svoju nevjericu, stigne troveslarka Tenjana koja je prebjegla, a kojoj je zapovijedao Tenjanin Panetije sin Sosimenov: i on im je također javljao svu istinu. Zbog toga čina Tenjanima je u Delfima urezano na tronošcu ime među imenima onih koji su svladali barbarina. S tom lađom koja je prebjegla na Salaminu i s onom lemnjanskom koja je ranije prešla kod Artemisija[46] grčko je brodovlje dosizalo broj od tri stotine i osamdeset lađa; dotad su, naime, dvije lađe nedostajale do tog broja.

83. Budući da su Grci vjerovali riječima što su ih Tenjani kazali, počeli su se pripremati za bitku na moru. Ukazivala se zora, a oni su okupili naoružane posade, pa im je u ime svih Temistoklo držao primjeren govor. Sve su njegove riječi sadržavale usporedbe između boljega i gorega, što je osobina čovjekove prirode i njegova cjelokupnog stava; pošto ih je potaknuo da odabiru bolje i tako zaključio svoj govor, izdao je zapovijed za ukrcaj na brodove. Oni su se počeli ukrcavati, kad stigne s Egine troveslarka koja je bila otišla po Eakide.[47] Tada Grci stanu dizati sidra na svim lađama.

84. Dok su oni isplovljavali, istog ih časa napadnu barbari. Ostali su Grci počeli veslati unatrag[48] i tjerati lađe prema obali, ali Palenjanin Aminija, čovjek iz Atene, krene prema pučini i navali na jedan brod. Kad su se lađe zakvačile jedna za drugu i nisu se mogle razdvojiti, tada i drugi, dolazeći u pomoć Aminiji,

[46] V. VIII,11.
[47] V. VIII,64.
[48] Grčki izraz označava veslanje u pravcu krme, dok pramac ostaje okrenut prema protivniku, tako da se ne radi o bijegu nego o taktičkom povlačenju.

uđu u sukob. Da je takav bio početak pomorske bitke, pričaju Atenjani, dok Eginjani tvrde da je bitku započela lađa koja je otišla na Eginu po Eakide. A priča se i to da im se ukazala ženska spodoba, a kad se ukazala, da ih je osokolila tako da su je mogli čuti u cijelom grčkom taboru, te da ih je najprije ovako izgrdila: »Jadnici, dokle ćete veslati unatrag?«

85. Nasuprot Atenjanima bili su raspoređeni Feničani (oni su držali zapadno krilo prema Eleusini), a nasuprot Lakedemonjanima Jonjani: oni su držali istočno krilo prema Pireju.[49] Od njih su se tek malobrojni namjerno loše borili, kako im je preporučio Temistoklo, a većina nije prihvatila ovu preporuku. Mogao bih sada navesti mnogo imena zapovjednika lađa koje su zarobile grčke brodove, no od njih ću nabrojiti jedino Teomestora sina Androdamantova i Filaka sina Histijejova, koji su obojica bili Samljani. Spominjem samo njih dvojicu zato što su Teomestora zbog toga djela Perzijanci postavili za samovladara Sama, a Filakovo je ime bilo upisano u popis kraljevih dobročinitelja, dok je on sam dobio na dar veliko područje. Kraljevi se dobročinitelji na perzijskom jeziku zovu orosangi.

86. Što se njih tiče, bilo je to tako; a mnoštvo je lađa kod Salamine bilo potopljeno: jedne su uništavali Atenjani, a druge Eginjani. Budući da su se Grci borili u pravom poretku i razvrstani, a barbari nisu više bili razvrstani niti su išta poduzimali razumno, moralo im se dogoditi upravo ono što im se i zbilo. A ipak toga su dana bili mnogo bolji nego u bitki kod Eubeje, jer su se svi zdušno zalagali i bojali se Kserksa, a svatko je mislio da će kralj upravo njega promatrati.

[49] To znači da su Atenjani zauzimali lijevo krilo grčke flote, dok su Spartanci bili na desnome: krajnji desni položaj pripadao je vrhovnom zapovjedniku svih brodova, Euribijadu.

87. Za ostale pojedince među barbarima ili Grcima ne mogu točno kazati kako su se borili, no Artemisiji se dogodilo nešto zbog čega joj je još više porastao ugled kod kralja. Naime, kad je na kraljevim položajima zavladao veliki metež, u tom je času Artemisijinu lađu progonio jedan atički brod; kako nije mogla pobjeći (pred njom su bile druge savezničke lađe, a upravo je njezina bila najbliža neprijateljima), odlučila je da postupi ovako, a i uspjela je to provesti: kako ju je progonila atička lađa, u naletu je udarila o saveznički brod ljudi iz Kalinde, i to onaj na koji se bio ukrcao sam vladar Kalinde, Damasitim. Da li se ona s njim posvađala još dok su boravili na Helespontu, ne mogu kazati, kao ni to je li ovo uradila namjerno ili se slučajno desilo da joj se brod iz Kalinde našao na putu. Kad ga je udarila i potopila, poslužila ju je sreća, pa je iz toga izvukla za sebe dvostruku korist; s jedne strane, zapovjednik atičke lađe, kad ju je vidio kako udara o barbarski brod, pomislio je za Artemisijinu lađu ili da je grčka ili da je prebjeg iz barbarske vojske koji im dolazi u pomoć, pa se okrenuo i usmjerio prema drugim brodovima.

88. Tako je uspjela pobjeći i nije bila potopljena, a s druge se strane dogodilo da je, premda je izvršila zlodjelo, nakon toga stekla najveći ugled kod Kserksa. Priča se, naime, da je kralj, dok je promatrao bitku, opazio njezinu lađu kako udara o drugu, a netko je od prisutnih kazao: »O gospodaru, vidiš li kako se Artemisija dobro bori pa je potopila neprijateljski brod?« Kserkso je upitao je li to uistinu Artemisijino djelo i dobio je potvrdan odgovor, jer se jasno vidjela oznaka na lađi; za potopljenu su lađu vjerovali da je neprijateljska. Uza sve ostalo u čemu ju je, kao što sam rekao, poslužila sreća, desilo se da se s broda iz Kalinde nije spasio nitko tko bi je mogao optužiti. Kažu da je na sve ovo što je gledao Kserkso rekao:

»Moji su se muževi pretvorili u žene, a žene u muževe.« To je, kažu, rekao Kserkso.

89. U tom sukobu pogine zapovjednik Arijabigno sin Darijev, Kserksov brat, a i mnogi drugi znameniti Perzijanci, Međani i ostali saveznici, te malobrojni Grci: budući da su znali plivati, oni čije su lađe bile potopljene, ako ih nisu ubili neprijatelji, plivali su na Salaminu. Mnogi su se barbari, naprotiv, utopili u moru jer nisu znali plivati. A kad su se prve njihove lađe okretale u bijeg, tada su mnoge stradavale. Naime, oni koji su bili razvrstani odostrag, u pokušaju da prođu lađama prema naprijed zato da bi i oni pokazali kralju što su u stanju uraditi, nalijetali su na vlastite brodove u bijegu.[50]

90. U tom se metežu zbilo i ovo: neki su Feničani, čije su lađe bile potopljene, došli pred kralja i počeli su klevetati Jonjane kao da su njihovom krivnjom izgubili brodove i kao da su oni izdajice. No dogodilo se da nisu izgubili živote zapovjednici Jonjana, već da su klevetnici među Feničanima dobili plaću kakvu su zaslužili. Još dok su oni to govorili, jedan brod sa Samotrake navali na atičku lađu. Atička je lađa počela tonuti, a brod s Egine u naletu potopi samotrački brod. Kako su Samotračani bili kopljanici, gađali su posadu broda koji ih je potopio, poubijali su je, ukrcali se na taj brod i osvojili ga. Taj je događaj spasio Jonjane; kad je Kserkso vidio kako su izvršili tako veliko junačko djelo, okrenuo se prema Feničanima i, onako veoma žalostan i sklon da svakoga optužuje, zapovjedio da im odsijeku glave da ne bi više, zli kakvi jesu, klevetali bolje od sebe. A kad bi god Kserkso zapazio da se netko od njegovih ističe kakvim uspješnim činom u bitki na moru — a sjedio je

50 Perzijska je flota, kako svjedoči i Eshil u *Perzijancima* (366), bila razvrstana u više redova, što joj je otežavalo manevriranje na uskom prostoru.

nasuprot Salamini ispod brda koje se zove Egalej —, pitao je tko je to uradio, pa su njegovi pisari zapisivali ime zapovjednika lađe, zajedno s očevim imenom, i grad iz kojeg je dolazio. Osim toga, ovoj nevolji Feničana pridonio je i prijatelj Jonjana, Perzijanac Arijaramno, koji je bio ondje prisutan.

91. Oni su se, dakle, bavili Feničanima; a kad su barbari počeli bježati i ploviti prema Faleru, Eginjani su zauzeli položaj u tjesnacu i iskazali su se djelima doista vrijednima spomena. Atenjani su u onom metežu potapali lađe koje su im se suprotstavljale, kao i one koje su pokušavale pobjeći, dok su Eginjani potapali one koje su plovile prema otvorenu moru: kad bi nekome uspjelo izmaknuti Atenjanima, u jurnjavi bi nailazio na Eginjane.

92. Tada se dogodio susret dviju lađa, Temistoklove, koja je progonila neki brod, i lađe Eginjanina Polikrita sina Krijova, koja je napala jedan sidonski brod, i to upravo onaj koji je zarobio eginsku lađu na straži ispred Skijata i na kojem je plovio Piteja sin Ishenojev, kojega su Perzijanci, pošto su ga teško ranili, držali na svojem brodu i zbog njegove su mu se hrabrosti divili;[51] sidonski brod koji ga je prevozio zarobljen je zajedno s Perzijancima, pa je Piteja na taj način našao spas na Egini. Kad je Polikrit zapazio atičku lađu, prepoznao je znak na njoj i shvatio da je riječ o zapovjedničkom brodu, pa je zazvao Temistokla i narugao mu se grdeći ga zbog toga što su Eginjanima predbacivali da se priklanjaju Međanima.[52] Polikrit je to dobacio Temistoklu baš u trenutku kad je napao onaj brod; a barbari čije su lađe ostale čitave u bijegu su stigli u Faler, pod zaštitu svoje kopnene vojske.

[51] V. VII,181.

[52] 490. g. pr.n.e. Atenjani su optužili Eginjane da su izdajice Grčke (v. VI,49–50), pa je Krij, otac Polikritov, bio kao talac odveden u Atenu (v. VI,73).

93. U toj su pomorskoj bitki najbolji glas među Grcima stekli Eginjani, i nakon njih Atenjani, a od pojedinaca Eginjanin Polikrit i Atenjani Eumen iz dema Anagira i Aminija iz Palene, a to je onaj koji je gonio Artemisiju. Da je tada razabrao da na onoj lađi plovi Artemisija, ne bi je prestao slijediti sve dok je ili ne bi zarobio ili bi sam bio zarobljen. Zapovjednici Atenjana dobili su, naime, takvu zapovijed, koju je pratila i nagrada od deset tisuća drahmi[53] za onoga tko je živu uhvati; činilo im se nepodnošljivim da u pohodu na Atenu sudjeluje žena. No ona je, kako je već rečeno, pobjegla; i ostali, kojima su brodovi ostali čitavi, nalazili su se u Faleru.

94. A što se tiče Adimanta, zapovjednika Korinćana, Atenjani kažu za njega da se odmah u početku, kad su se brodovi tek počeli sukobljavati, prepao i prestravio, pa je digao jedra i stao bježati. A kad su Korinćani vidjeli kako njihov zapovjednički brod bježi, i sami su počeli odlaziti. Ali kad su se tako u bijegu nalazili u visini svetišta Atene Skirade na Salamini, na njihovu je putu božanskom voljom iskrsnuo čamac, za koji se nikad nije saznalo da bi ga netko poslao, niti su Korinćani išta znali o sudbini vojske prije no što im se približio. Po tome Atenjani zaključuju da se radilo o božanskom djelu; čim se čamac približio lađama, ljudi koji su bili na njemu ovako su počeli govoriti: »Adimante, ti si okrenuo lađe, krenuo si u bijeg i izdao si Grke: oni usprkos tome odnose toliku pobjedu koliko su sami željeli da budu jači od neprijatelja.« Adimant nije vjerovao tim njihovim riječima, a oni su mu kazali da ih može odvesti kao taoce i ubiti ako se pokaže da Grci ne odnose pobjedu. Na to je on, zajedno s ostalima, okrenuo lađu i stigao na poprište kad je sve već bilo riješeno. Takav glas šire Atenjani, no Korinćani

[53] Tj. 43,7 kg srebra.

se ne slažu s njima već smatraju da su bili među prvima u bitki na moru: i ostala Grčka svjedoči u njihovu korist.

95. Atenjanin Aristid sin Lisimahov, kojega sam malo prije spomenuo kao najčestitijeg čovjeka,[54] u metežu koji nastao oko Salamine postupao je ovako: uzeo je sa sobom velik broj teško naoružanih vojnika koji su bili raspoređeni uz obalu Salamine, a rodom su bili Atenjani, pa ih je vodio i iskrcao na otok Psitaliju, gdje su oni poubijali sve Perzijance koji su se nalazili na tom otočiću.

96. Kad se ova pomorska bitka završila, Grci su izvukli na obalu Salamine sve ostatke brodova koji su se još nalazili u okolnim vodama i pripremali su se za novu bitku, jer su vjerovali da će kralj upotrijebiti lađe koje su mu preostale. A mnogo je ostataka brodova zahvatio zapadni vjetar i nosio ih je prema atičkim hridinama koje su se zvale Kolijada, tako da se proročanstvo što su ga izrekli Bakid i Musej u vezi s ovom bitkom ispunilo u potpunosti, kao i proročanstvo koje je mnogo godina prije izrekao tumač proročanstava Atenjanin Lisistrat u vezi s ostacima brodoloma što će ih more ovamo nanijeti; ono je dotad ostalo nejasno svim Grcima:

Žene iz Kolijade veslima pržit će hranu.

To se trebalo dogoditi tek nakon kraljeva povlačenja.

97. Kad je Kserkso shvatio da je doživio poraz, uplašio se da ne bi Jonjani predložili Grcima, ili da se ne bi oni sami dosjetili, da krenu na plovidbu prema Helespontu kako bi rastavili mostove, pa bi se tako on, odsječen u Evropi, našao u opasnosti i mogao bi doživjeti potpunu propast: stoga je razmišljao o

[54] V. VIII,79.

povlačenju; kako je htio da to ne bude očigledno ni Grcima ni njegovim vlastitim vojnicima, poduzeo je nasipavanje nasipa prema Salamini i vezao je feničke teretne lađe jednu uz drugu zato da služe kao most i kao obrambeni zid, te se pripremao za rat kao da će zametnuti još jednu bitku na moru. Dok su ga gledali kako to radi, svi su ostali stvarno vjerovali da on ima čvrstu nakanu da ostane i da se sprema za dalje ratovanje; jedino Mardoniju ništa od svega toga nije ostajalo skriveno, jer je on najbolje poznavao njegov način razmišljanja.

98. Istovremeno dok je tako postupao, Kserkso je poslao u Perziju glasnika s obavijesti o nesreći koja ih je zadesila. Nema nijednog živog bića koje bi bilo brže od ovih glasnika; tako su to Perzijanci iznašli. Koliko dana traje cijeli put, toliko je konja i ljudi raspoređeno u pravilnim razmacima, i to tako da je za svaki jednodnevni put određen po jedan konj i jedan čovjek: ni snijeg, ni pljusak, ni žega, ni noć ne mogu ih spriječiti da najbrže prevale zadani put. Prvi u najvećoj hitnji predaje poruku drugome, drugi trećemu: i tako ona prelazi od jednoga do drugoga, nalik na trku sa zubljama što je Grci priređuju u Hefestovu čast.[55] Tu žurnu konjsku poštu Perzijanci zovu angarejon.

99. Prva vijest koja je stigla u Suzu, kako je Kserkso zauzeo Atenu, tako je obradovala Perzijance koji su ondje ostali da su prekrili sve putove mirtinim grančicama i palili su miomirise, a i sami su priređivali žrtvene svečanosti i gozbe; kad je stigla druga vijest, ona je toliko unosila nemira u njih da su svi kidali odjeću i dizali su bezmjernu viku i jauk, a svu su krivicu bacali na Mardonija. Perzijanci nisu tako postupali iz tuge zbog brodovlja koliko iz straha za samog Kserksa.

[55] Tj. slično današnjim štafetnim utrkama.

100. Perzijanci su ostajali sve vrijeme u takvu raspoloženju dokle im se god nije pojavio sam Kserkso i prekinuo ga. Mardonije je vidio da je Kserkso silno nesretan zbog pomorske bitke i, kako je slutio da kralj razmišlja o povlačenju iz Atene, te je pomislio kako će sam biti kažnjen jer ga je nagovorio da podigne vojsku protiv Grčke i kako bi mu bilo bolje ponovo se izvrći opasnostima i pokoriti Grčku ili junački skončati život u nekom velikom pothvatu — a njegove su misli bile sklonije pokoravanju Grčke —, u takvu, dakle, promišljanju obrati se kralju ovim govorom: »O gospodaru, nemoj se žalostiti niti biti silno nesretan zbog onoga što se dogodilo. Nije za nas, naime, najbitniji boj koji bije drvo nego onaj što ga biju ljudi i konji.[56] Nitko od onih koji smatraju da su već sve obavili neće se iskrcati s lađa u pokušaju da ti se suprotstavi, a isto to vrijedi i za one s ovoga kopna; oni koji su nam se suprotstavili za to su kažnjeni. Ako tako misliš, krenimo odmah na Peloponez; a ako misliš da treba pričekati, možeš i tako postupati. Nemoj biti zlovoljan: naime, Grci nemaju nikakve mogućnosti da izbjegnu plaćanje računa za ono što su nam sada i nekada učinili i da ne postanu tvoji robovi. Prema tome, postupaj u prvom redu ovako: ako si odlučio da sam odeš i vodiš sa sobom vojsku, u tom slučaju imam za tebe nov prijedlog. Pazi, o kralju, da ne izvrgneš ruglu Perzijance u očima Grka. Nisu ti Perzijanci pokvarili ništa od tvojih prilika niti ćeš moći kazati da smo se pokazali kukavicama. Ako su se Feničani, Egipćani, Ciprani i Kiličani pokazali kukavicama, tome nisu ništa pridonijeli Perzijanci. Stoga, kad ti Perzijanci nisu ništa krivi, slušaj me: ako si odlučio da nećeš ostajati ovdje, vraćaj se u svoj zavičaj i vodi sa sobom veći dio vojske, a moja je briga da ti darujem porobljenu Grčku, pošto odaberem tristo tisuća ljudi iz vojske.«

[56] Dakle, ne mornarica nego kopnena vojska.

101. Kad je to čuo, Kserkso se nakon svih nevolja obradovao i razveselio, a Mardoniju je rekao da će mu, pošto se posavjetuje, odgovoriti što će od toga dvoga učiniti. Dok je održavao savjetovanje zajedno s odabranim Perzijancima, odlučio je na vijećanje pozvati i Artemisiju, jer je ona jedina — kako mu je izgledalo — i prije shvaćala što treba raditi. A kad je Artemisija stigla, Kserkso udalji ostale, i perzijske savjetnike i svoje kopljonoše, pa reče: »Mardonije mi preporučuje da ostanemo ovdje i da krenemo u napad na Peloponez, i kaže mi da Perzijanci i kopnena vojska ne snose nikakvu krivicu za moju nesreću i da oni žude za tim da mi to dokažu. Predlaže mi da ja to učinim ili da mi on sam, pošto iz vojske odabere tristo tisuća ljudi, daruje porobljenu Grčku, dok bih se ja, prema njegovu prijedlogu, vraćao s ostatkom vojske u svoj zavičaj. Sad mi, dakle (budući da si mi dala dobar savjet i u vezi s prošlom pomorskom bitkom i kazala si da je ne zamećem), savjetuj što od toga moram činiti ako slijedim pametan savjet!«

102. Ona mu reče ovo: »O kralju, teško mi je reći što je najbolji savjet za tebe, ali mi se u sadašnjim okolnostima čini kako je najbolje da ti putuješ natrag, a da Mardonija, ako on to želi i ako daje takvo obećanje, ostaviš ovdje s onima koje traži. Na taj način, s jedne strane, ako pokori te za koje tvrdi da ih hoće pokoriti i ako mu uspije ono što kaže da je naumio, bit će to, o gospodaru, tvoje djelo, jer su ga izvršili tvoji robovi; s druge strane, ako sve krene drugačije nego što je Mardonije zamislio, neće se dogoditi nikakva velika nesreća, jer ćeš ti ostati živ i zdrav, kao i tvoja moć kod kuće. A ako ti i tvoja kuća ostanete živi i zdravi, u mnogim će se i čestim bitkama Grci boriti za goli život. Ako se Mardoniju što desi, to nema nikakva značenja: niti bi Grci, da ga pobijede, uistinu odnijeli pobjedu uništivši tvojeg roba; no ti ćeš se vratiti kući pošto si spalio Atenu, a zbog toga se i poveo čitav pohod.«

103. Kserkso se ovom savjetu razveselio, jer je ona upravo govorila ono što je i sam mislio. No ne bi ostao ni da su mu svi i sve savjetovali da ostane ondje, kako mi se čini: toliko je bio uplašen. Artemisiju je pohvalio i poslao ju je zajedno sa svojim sinovima u Efez: naime, u pratnji su mu bili i neki njegovi nezakoniti sinovi.

104. Sa sinovima je kao čuvara slao i Hermotima, koji je rodom bio iz Pedasa i koji je zauzimao prvo mjesto među kraljevim uškopljenicima; [Pedašani stanuju iznad Halikarnasa. Kod njih se zbiva ovakva pojava: kad je god trebalo da se svim susjedima njihova grada dogodi u određenom roku nešto nemilo, tada bi Atenina svećenica dobivala dugu bradu. To im se već dvaput dogodilo. Tim je Pedašanima pripadao Hermotim.][57]

105. A on je, kad mu je bila nanijeta nepravda, poduzeo najstrašniju osvetu od svih koje su mi poznate. Kad su ga zarobili, naime, neprijatelji i dali ga na prodaju, kupi ga Panjonije, čovjek s Hija, koji se u životu izdržavao najsramotnijim poslovima: kad bi se domogao dječaka obdarenih ljepotom, škopio bi ih i odvodio na prodaju za velik novac u Sard i Efez. Kod barbara uškopljenici su zbog svoje vjernosti u svakoj prilici na većoj cijeni od neuškopljenih robova. Među mnogim drugima koje je uškopio Panjonije, jer je od toga živio, uškopio je i njega, no Hermotim nije zbog toga bio baš u svemu nesretan, jer je s drugim darovima došao iz Sarda kralju, a kako je vrijeme prolazilo, Kserkso ga je najviše počastio od svih svojih uškopljenika.

[57] Kako se vrlo slična rečenica istog sadržaja nalazi i u I,175, smatra se da je dio u uglatim zagradama kasniji umetak u Herodotov tekst.

106. A kad je kralj podizao u Sardu perzijsku vojsku protiv Atene, tada je Panjonije nekim poslom otišao u područje Mizije koje naseljavaju Hijani i koje se zove Atarnej, te je ondje pronašao Panjonija. Kad ga je prepoznao, počeo mu je govoriti mnoge prijateljske riječi, najprije mu nabrajajući koliko je dobra stekao njegovom zaslugom, a zatim mu obećavajući što će mu sve dobro u naknadu učiniti bude li poveo svoju obitelj i otišao stanovati onamo,[58] sve dok Panjonije nije s veseljem prihvatio njegove riječi i poveo djecu i ženu. Čim ga je imao u rukama s cijelom porodicom, Hermotim mu je počeo ovako govoriti: »Čovječe koji zarađuješ za život najsramotnijim od svih poslova, što sam ja sâm, ili netko od mojih, učinio zlo tebi ili nekome od tvojih da si me od muškarca pretvorio u ništa? Mislio si da će bogovima ostati skriveno ono što si tada smišljao: a oni su tebe, koji si učinio bezbožna djela, držeći se zakona pravednosti, predali u moje ruke, tako da se ne možeš potužiti na kaznu koju ćeš od mene dobiti.« Pošto ga je tako pogrdio, dao je da se dovedu pred njega Panjonijevi sinovi, te je tjerao Panjonija da svojim sinovima — a bilo ih je četvero — odsječe spolovila, i on je to pod prisilom radio; kad je to obavio, njegovi su ga sinovi, također natjerani na to, uškopili. Tako je Panjonija stigla božja kazna uz pomoć Hermotima.

107. Kad je Kserkso povjerio sinove Artemisiji da ih vodi u Efez, pozvao je Mardonija i naredio mu da bira iz vojske ljude koje želi te da pokuša izvoditi djela jednaka svojim riječima. Toga se dana to zbivalo, a noću su po kraljevu nalogu zapovjednici kretali s lađama natrag iz Falera prema Helespontu, najbrže što je svatko od njih mogao, da bi sačuvali mostove kako bi preko njih prešao kralj. Kad su se u toku plovidbe nalazili blizu Zostera, gdje se u more s kopna pružaju uske hridi,

[58] Tj. u Sard.

pomislili su za njih da su lađe i dali su se daleko u bijeg. S vremenom su shvatili da to nisu lađe nego hridi, pa su se okupili i dalje putovali.

108. Kad je svanuo dan, Grci su vidjeli da je kopnena vojska još uvijek na istom mjestu, pa su vjerovali da je i brodovlje u okolici Falera i mislili su da će se s njima sukobiti na moru, te su se pripremali za obranu. Kad su saznali da su lađe otplovile, odmah su zatim odlučili da ih gone. No nisu opazili Kserksovu pomorsku vojsku iako su je progonili sve do Andra, pa su, kad su stigli na Andar, započeli vijećanje. Temistoklo je iznosio mišljenje da treba krenuti između otoka i ploviti, i dalje progoneći brodovlje, ravno prema Helespontu kako bi ondje razrušili mostove; Euribijad je izlagao upravo suprotno stajalište i govorio je da bi, ako razruše mostove, time mogli nanijeti najveće zlo Grčkoj. Naime, ako bi Perzijanac, odsječen, bio prinuđen ostati u Evropi, zacijelo bi se trudio da ne miruje, jer ako bude mirovao, neće biti u stanju ostvarivati nijedan od svojih ciljeva niti će mu se ukazati ikakva mogućnost povratka, pa će vojska pomrijeti od gladi, a ako bude nešto poduzimao i u to ulagao sve svoje snage, moći će svladati sve u Evropi, grad po grad i narod po narod, ili tako da ih zauzima ili tako da oni uz njega pristanu i prije zauzeća; a kao hrana će im neprestano služiti godišnji urodi Grka. Smatrao je da Perzijanci, pobijeđeni u pomorskoj bitki, neće ostati u Evropi: stoga ih treba pustiti da bježe sve dok u bijegu ne stignu u svoja područja; predlagao je da se nakon toga vode borbe za ta područja. Takva su mišljenja bili i zapovjednici ostalih Peloponežana.

109. Kad je shvatio da neće nagovoriti većinu da plove prema Helespontu, okrenuo se Atenjanima (jer su se oni najviše ljutili zbog bijega barbara i bili su pripravni sami ploviti prema Helespontu i navaliti na njih, makar drugi to ne htjeli) i ovako im je govorio: »I sâm sam bio prisutan mnogim slučajevima, a

za još više sam ih čuo, kad se dogodilo da su ljudi, pošto su nakon poraza bili dovedeni u krajnju nuždu, ponovo kretali u boj i nadoknađivali štetu koja im je prethodno bila nanijeta. Stoga nemojmo — budući da je nenadana sreća zadesila i nas same i Grčku, pa smo uspjeli protjerati toliku gomilu ljudi — progoniti barbare u bijegu. Ni ovo nismo mi sami obavili, nego bogovi i heroji, koji nisu dopustili da jedan jedini čovjek, bezbožnik i goropadnik, zavlada Azijom i Evropom: onaj koji je jednako postupao sa svetinjama i svjetovnim stvarima i koji je palio i rušio kipove bogova, koji je izbičevao more i stavio ga u okove. U ovom času bilo bi za nas dobro da ostanemo u Grčkoj i da se pobrinemo za sebe i svoje porodice; i neka svatko, kad posve odagnamo barbarina, obnovi svoju kuću i neka se trudi oko usjeva; a kad dođe proljeće, otplovimo prema Helespontu i Joniji.« Tako je govorio jer je htio za sebe osigurati zahvalnost Perzijanaca, da bi, ako bi mu ikada Atenjani priredili neku neugodnost, imao utočište; a to se doista i dogodilo.[59]

110. Temistoklo ih je tim riječima varao, a Atenjani su mu vjerovali: budući da su ga i ranije smatrali mudrim i da se pokazalo da je uistinu i mudar i dobar savjetnik, bili su sasvim spremni da vjeruju njegovim riječima. Čim ih je nagovorio, odmah je nakon toga Temistoklo slao s brodicom ljude za koje je bio siguran da će, podvrgnuti i najtežim mukama, šutjeti o onome što im je naložio da saopće kralju; među njima je ponovo bio i njegov sluga Sikin;[60] kad su stigli do Atike, ostali su čekali na brodici, a Sikin se iskrcao na kopno i pred Kserksom je govorio ovako: »Poslao me je Temistoklo sin Neoklov, zapovjednik Atenjana, najizvrsniji i najpametniji čo-

[59] Temistoklo je, naime, 471. g. pr.n.e. bio protjeran iz Atene i kasnije je pronašao utočište kod Artakserksa, Kserksova nasljednika.
[60] O Sikinu v. VIII,75.

vjek među svim saveznicima, da ti saopćim kako je Atenjanin Temistoklo, u želji da ti bude na usluzi, zadržao Grke koji su htjeli progoniti tvoje brodovlje i razrušiti mostove na Helespontu. Zato sada putuj u potpunom miru.«

111. Pošto su prenijeli tu poruku, plovili su natrag; a Grci, kad su donijeli odluku da ne progone dalje barbarske brodove i ne plove prema Helespontu radi rušenja mostova, počeli su opsjedati Andar s namjerom da ga osvoje. Naime, Andrani prvi od svih otočana nisu dali novac kad ga je Temistoklo zatražio, već su — pošto je Temistoklo kao razlog navodio to da su Atenjani došli u pratnji dvaju moćnih bogova, Nagovora i Prisile, pa im oni svakako moraju dati novac — odgovorili na to riječima kako je Atena s pravom velika i bogata kad je pod zaštitom tako vrsnih bogova, dok su Andrani siromašni zemljom i do krajnosti bijedni, pa dva beskorisna boga ne napuštaju njihov otok nego na njemu neprestano rado borave; to su Siromaštvo i Nemoć, pa kako Andrani raspolažu jedino tim dvama božanstvima, neće dati novac, jer moć Atene nije ništa jača od njihove nemoći. Oni su tako odgovorili i nisu dali novac, pa su sada bili pod opsadom.

112. A Temistoklo, budući da njegova lakomost nije imala granica, slao je i na druge otoke prijetnje i zahtijevao je novac preko istih glasnika kojima se poslužio i kod kralja, te je govorio da će, ako mu ne budu dali ono što traži, povesti na njih grčku vojsku i osvojiti ih opsadom. Takvim je riječima uspijevao prikupiti velik novac od Karišćana i Parana, koji su se, pošto su znali da je Andar pod opsadom jer je bio na strani Međana i da Temistoklo uživa najveći ugled među zapovjednicima, uplašili i slali novac. Jesu li ga i neki drugi otočani dali, ne mogu kazati, ali mislim da su ga dali još neki a ne samo ovi koje sam naveo. Ipak, Karišćane nije zbog toga mimoišlo zlo; a Parani su

novcem umilostivili Temistokla i tako su izbjegli vojni pohod. Temistoklo je, dakle, s Andra kao polazišta skupljao novac od otočana potajno od ostalih zapovjednika.

113. Kserkso se sa svojom vojskom zadržao još nekoliko dana nakon pomorske bitke, a zatim se kretao prema Beotiji istim putem kojim je i došao. Mardonije je odlučio ispratiti kralja, a i pomislio je da sada nije godišnje doba prikladno za ratovanje, te da je bolje prezimiti u Tesaliji, a zatim, zajedno s proljećem, navaliti na Peloponez. Čim je stigao u Tesaliju, Mardonije je počeo birati, najprije sve Perzijance zvane Besmrtnicima,[61] osim vojskovođe Hidarna (on je rekao da neće napustiti kralja), a zatim, od ostalih Perzijanaca, oklopnike i tisuću konjanika, pa Međane, Sake, Baktrijce i Indijce, i to i pješaštvo i konjanike. Te je narode uzeo u cijelosti, a od ostalih je saveznika odabirao malobrojne, one koje je birao zbog njihove stasitosti ili one za koje je znao da su učinili kakvo junačko djelo; većinu je odabirao iz jednog naroda, i to Perzijance, muževe koji su nosili lance oko vrata i grivne oko ruku, a nakon njih najbrojniji su bili Međani. Mnoštvom oni nisu zaostajali za Perzijancima, ali jesu tjelesnom snagom; tako ih je sve zajedno s konjanicima bilo tristo tisuća.

114. U međuvremenu, dok je Mardonije birao vojsku i dok je i Kserkso boravio u Tesaliji, Lakedemonjanima je stiglo proročanstvo iz Delfa prema kojem su morali od Kserksa tražiti zadovoljštinu za Leonidino ubojstvo i primiti od njega ono što im bude dao. Spartanci pošalju smjesta glasnika, i on, pošto je još zatekao cijelu vojsku u Tesaliji, dođe pred Kserksovo lice i reče mu ovo: »O kralju Međana, Lakedemonjani i Heraklidi iz Sparte traže od tebe zadovoljštinu za ubojstvo, jer si im ubio

[61] V. VII,83.

kralja dok je branio Grčku.« Kserkso se nasmijao i nakon duge šutnje pokazujući na Mardonija, koji je slučajno uza nj stajao, reče: »Ovaj ovdje Mardonije dat će im takvu zadovoljštinu kakvu zaslužuju.«

115. Pošto je primio odgovor, glasnik se udaljavao, a i sam je Kserkso, ostavivši Mardonija u Tesaliji, brzo putovao do Helesponta, te stigne do mjesta za prijelaz preko mora u četrdeset i pet dana, no nije sa sobom vodio, tako reći, ni najmanji djelić svoje vojske. Gdje su se god i kod kojeg su se god naroda nalazili, otimali su njihove usjeve i tako su se hranili; ako nisu mogli pronaći nikakve plodine, jeli su s tla samoniklu travu, oguljenu koru i lišće otrgnuto sa stabala, podjednako i s pitomih i s divljih, i nisu ostavljali baš ništa; tako su postupali od gladi. A na putu su se pojavile kuga i srdobolja[62] i uništavale su vojsku. Bolesne je vojnike ostavljao i zapovijedao je gradovima, kroz koje bi prolazio, da ih liječe i hrane, i to nekima u Tesaliji, u Siriji u Peoniji i u Makedoniji. Ondje gdje je bio ostavio sveta Zeusova kola kad je kretao na Grčku, na povratku ih više nije zatekao, jer su ih Peonci dali Tračanima, a kad ih je Kserkso tražio natrag, kazali su da su kobile, dok su pasle, oteli Tračani iz gornjeg područja, oni koji stanuju oko izvora Strimona.

116. Ovdje je i vladar Bisalćana i područja Krestonije, neki Tračanin, izvršio neprirodan čin: on je kazao da sam neće svojevoljno robovati Kserksu, pa se povukao gore na Rodopske planine, a svojim je sinovima zabranio da sudjeluju u pohodu na Grčku. A oni su, ne mareći za njegovu zabranu ili zato što ih je obuzela želja da vide rat, ipak vojevali zajedno s Perzijancem. Kad su se svi, njih šest na broju, vratili kući živi i zdravi, njihov im je otac iskopao oči zbog te krivice.

[62] Tj. dizenterija.

117. Oni su zaslužili ovakvu kaznu, a Perzijanci, kad su putujući stigli do tjesnaca, žurno su prešli Helespont lađama do Abida; naime, nisu više zatekli spojene mostove[63] jer ih je oluja rastavila. Ondje su se zadržavali i domogli su se više hrane nego na putu, te su se bez ikakve mjere prežderavali, a i promijenili su vodu, pa su mnogi vojnici koji su dotad ostali na životu umirali. A preostali zajedno s Kserksom dođu u Sard.

118. A postoji i drugačija priča koja se o tome pripovijeda, prema kojoj je Kserkso, kad se povlačio iz Atene, došao do Ejona na Strimonu, a odatle više nije putovao kopnom već je vojsku povjerio Hidarnu da je on vodi do Helesponta, dok se sam ukrcao na fenički brod, pa se njime vozio prema Aziji. Dok je plovio, zahvati ga snažan vjetar koji puše sa Strimona i podiže goleme valove na moru. Pa kako je oluja sve više jačala, a brod je bio tako prepunjen da su mnogi Perzijanci koji su se prevozili s Kserksom bili na palubi, kralja obuze užas pa urlajući upita kormilara ima li za njih spasa. A ovaj mu reče: »O gospodaru, nema nam nikakva spasa ako se ne oslobodimo na neki način mnoštva koje smo ukrcali.« Pripovijeda se da je Kserkso, kad je to čuo, rekao: »Ljudi Perzijanci, sada neka svatko od vas pokaže koliko mu je stalo do kralja: po svemu sudeći, o vama ovisi moj spas.« On je to kazao, a oni su se bacali pred njega ničice i zatim skakali u more, pa je brod postao toliko lakši da je stigao čitav u Aziju. Čim je stupio na čvrsto tlo, Kserkso je ovako postupio: zato što je spasio kraljev život, kormilar je dobio na dar zlatni vijenac, a zato što je prouzročio smrt mnogih Perzijanaca, dao mu je odsjeći glavu.

119. Takva je druga priča koja se pripovijeda o Kserksovu povratku, no za mene je ona posve nevjerojatna, i što se tiče

[63] V. VII,36.

svega ostaloga, i što se tiče nesretne sudbine Perzijanaca. Da je doista kormilar ono rekao Kserksu, među bezbroj mišljenja ne bih našao ni jedno jedino koje bi se suprotstavilo tvrdnji kako kralj ne bi postupio onako nego bi naredio da siđu u potpalublje broda oni koji su se nalazili na palubi, jer su svi oni bili Perzijanci, i to perzijski prvaci, a u more bi izbacio toliko veslača, koji su bili Feničani, da im se broj izjednači s izbačenim Perzijancima.[64] Ali on se ionako, kako sam već prije kazao, vratio u Aziju istim putem kojim je išla i ostala vojska.

120. Jak dokaz za to je i ovo: poznato je da je Kserkso na putu natrag stigao u Abderu i s njima sklopio savez prijateljstva, te im je darovao zlatni akinak i tijaru[65] izvezenu zlatom. Kako sami Abderani kažu, a ja tim njihovim riječima nikako ne vjerujem, prvi je put ovdje na bijegu iz Atene prema kući otpasao svoj pojas, jer se više nije imao čega bojati. A Abdera leži bliže Helespontu nego Strimon i Ejon, gdje se, kako kažu, ukrcao na brod.

121. Kako Grcima nije polazilo za rukom zauzeti Andar, okrenu se prema Karistu i, pošto su opustošili njegovo područje, vrate se na Salaminu. Najprije odaberu od ratnog plijena između ostalih zavjetnih darova tri feničke troveslarke, te jednu postave na Istmu, gdje se nalazila još i u moje vrijeme, drugu na Suniju,[66] a treću Ajantu u čast tu na Salamini. Nakon toga razdijele plijen i pošalju zavjetne darove u Delfe, gdje je od njih načinjen kip koji u ruci drži kljun lađe, a visok je dvanaest

[64] No pitanje je, dakako, da li bi perzijski prvaci mogli zamijeniti veslače, jer je za veslanje bila potrebna vještina koju oni zacijelo nisu posjedovali.

[65] Akinak (v. VII,54), kratki perzijski mač, i tijara, laneni šiljasti šešir, simbolički su vrlo dragocjeni darovi.

[66] Na Istmu, a najvjerojatnije i na Suniju, bili su Posejdonovi hramovi.

lakata;[67] on je bio postavljen ondje gdje je i zlatni kip Makedonca Aleksandra.

122. Kad su poslali zavjetne darove od plijena, Grci su zajednički pitali boga da li su ga oni zadovoljili svojom količinom i kakvoćom. On im je odgovorio da je zadovoljan darovima ostalih Grka, ali ne i Eginjana, pa je od njih tražio nagradu za hrabrost što su je dobili u pomorskoj bitki kod Salamine. Kad su Eginjani to saznali, darovali su mu tri zlatne zvijezde, koje stoje na mjedenom jarbolu, u kutu posve blizu Krezovu vrču.[68]

123. Nakon podjele plijena Grci su plovili prema Istmu da dodijele i nagradu za hrabrost onome Grku koji ju je u toku rata najviše zaslužio. Čim su stigli, zapovjednici su počeli kod Posejdonova žrtvenika dijeliti pločice za glasanje i birali su između svih prvoga i drugoga, te je tada svatko od njih glasao za sebe sama jer je smatrao da je upravo on sam bio najbolji, dok se većina, što se tiče drugog mjesta, slagala i birala Temistokla. Tako su svi oni dobivali samo jedan glas, a Temistoklo je za drugu nagradu osvajao nadmoćnu većinu.

124. Iako Grci iz zavisti nisu htjeli tako odlučiti, već je svatko plovio natrag svojoj kući a da odluka nije donijeta, ipak je Temistoklo stekao u cijeloj Grčkoj glas i slavu kao daleko najmudriji čovjek među Grcima. Kako nije, premda je bio pobjednik, dobio priznanje od onih koji su se borili na moru kod Salamine, odmah je nakon toga došao u Lakedemon sa željom da mu odaju priznanje; i Lakedemonjani su ga lijepo primili i iskazali su mu veliku počast. Euribijadu su kao nagradu dali maslinov vijenac, a Temistoklu, zbog njegove razboritosti

[67] Tj. oko 530 cm.

[68] Dvije zvijezde simboliziraju Dioskure, Kastora i Polideuka, a treća Apolona Delfinija — svi su oni zaštitnici mornara. O Krezovu vrču v. I,51.

i vještine, također maslinov vijenac; ali njemu su još poklonili i najljepšu zapregu koja je postojala u Sparti. Pošto su ga obasuli mnogim pohvalama, na odlasku ga je ispratilo tri stotine odabranih Spartanaca, onih što se nazivaju konjanicima,[69] sve do granice s Tegejom. Jedino su njega od svih ljudi, koliko znamo, Spartanci na taj način ispratili.

125. Kad je iz Lakedemona došao u Atenu, Timodem iz Afidne, koji je pripadao Temistoklovim neprijateljima, ali inače nije bio ugledan čovjek, izvan sebe od zavisti napadao je Temistokla i predbacivao mu je zbog odlaska u Lakedemon, pa i to da su mu Lakedemonjani iskazivali počast zbog Atene a ne zbog njega samoga. A Temistoklo je, budući da Timodem nije prestajao tako govoriti, kazao: »Upravo je tako: ne bi me Spartanci tako počastili da sam s Belbine, a niti tebe, čovječe, premda si iz Atene.«

126. Toliko o tome; a Artabaz sin Farnakov, čovjek koji je i prije imao ugled među Perzijancima, a nakon događaja kod Plateje on mu je još više porastao, pratio je kralja do tjesnaca sa šezdeset tisuća vojnika od onih koje je odabrao Mardonije. Kad je kralj već bio u Aziji, on se na putu natrag nalazio u visini Palene i, kako je Mardonije zimovao u Tesaliji i Makedoniji, pa se Artabazu nije žurilo da se sam pridruži preostaloj vojsci, kad se našao u blizini Potidejaca koji su se bili odmetnuli, smatrao je da je to prava prilika da ih ponovo porobi. Naime, Potidejci su se, kad je kralj prošao mimo njih i kad se perzijsko brodovlje povlačilo bježeći sa Salamine, posve očito odmetnuli od barbara; tako su postupili i drugi koji su nastavali Palenu.

[69] V. I,67.

127. Tada je, dakle, Artabaz opsjedao Potideju, a osumnjičio je i Olinćane da se dižu protiv kralja, pa je opsjedao i njihov grad; njega su tada držali Botijejci, koje su Makedonci otjerali iz Termijskog zaljeva. Kad je opsadom zauzeo grad, njegove je stanovnike odveo na jezero i ondje ih poubijao, a sam je grad predao na upravljanje Kritobulu iz Torone i narodu s Halkidike, pa su tako stanovnici Halkidike imali u posjedu i Olint.

128. Pošto je zauzeo taj grad, Artabaz je sve sile usmjeravao prema Potideji, i dok se on njome bavio, Timoksen, zapovjednik Skionjana, na vlastiti se poticaj s njim dogovarao o predaji, a kako je to počelo, ne mogu kazati (jer se o tome nigdje ne priča), no kraj je bio ovakav: svaki put kad bi bilo napisano pismo, bilo da ga je Timoksen htio poslati Artabazu ili Artabaz Timoksenu, namotali bi ga oko kraja strelice i pokrili pismo percima, pa su strelicom gađali na dogovoreno mjesto. No Timoksen je otkriven kao izdajica Potideje: naime, kad je Artabaz gađao prema dogovorenu mjestu, promašio je to mjesto i pogodio jednog Potidejca u rame, a ranjenika je okružila gomila, kako to već biva u ratu, i odmah su izvadili strelicu, pa su je, čim su opazili pismo, odnijeli zapovjednicima; ondje su bili prisutni kao saveznici i ostali Palenjani. Kad su zapovjednici pročitali pismo i shvatili tko je krivac za pokušaj izdaje, odlučili su da ne optuže Timoksena za izdaju, zbog grada Skione kako ne bi Skionjani bili ubuduće zauvijek smatrani izdajicama.

129. On je bio, dakle, na taj način otkriven, a pošto su prošla tri mjeseca Artabazove opsade, nastane velika i dugotrajna morska oseka. Kad su barbari opazili kako se pojavila pličina, počeli su napredovati prema Paleni.[70] No kad su već bili prošli

[70] Potideja se nalazila na prevlaci koja je spajala poluotok Palenu s kopnom: preko prevlake je bio podignut zid, pa je izuzetna oseka omogućavala Perzijancima da zaobiđu taj zid prolazeći uz samu obalu.

dvije petine puta, a još su im bile preostale tri koje je trebalo prijeći da bi se našli na samoj Paleni, naiđe jaka morska plima, veća no ikada, kako kažu tamošnji stanovnici, iako se ona tu često pojavljuje. Oni koji nisu znali plivati, utapali su se, a one koji su znali plivati ubijali su Potidejci koji su doplovili barkama. Potidejci navode da je uzrok i navale vode i nesreće Perzijanaca bilo to što su oni Perzijanci koje je uništilo more obeščastili Posejdonov hram i njegov kip u predgrađu.[71] A preživjele je Artabaz vodio u Tesaliju k Mardoniju.

130. Takvu su sudbinu doživjeli oni koji su ispratili kralja. A ono što je ostalo čitavo od Kserksova brodovlja, kad se u bijegu sa Salamine približilo Aziji i prevezlo kralja i vojsku s Hersoneza u Abid, zimu je provodilo u Kimi. S dolaskom ranog proljeća, brodovi su se počeli okupljati na Samu: neke su lađe tu i prezimile; na većini ratnu su posadu predstavljali Perzijanci i Međani. Njihovi su zapovjednici bili Mardont sin Bagejev i Artaint sin Artahejev; s njima je zapovjedništvo dijelio i Itamitra, nećak, kojega je izabrao sam Artaint. Kako su imali teške gubitke, nisu plovili na pučinu prema zapadu, niti ih je itko na to tjerao, nego su ostajali na Samu i pazili su da se Jonija ne digne na ustanak, a imali su, zajedno s jonskima, tri stotine brodova. Nisu očekivali da bi Grci mogli doći u Joniju već su mislili da će se oni ograničiti na čuvanje vlastite zemlje, a to su zaključivali na osnovi toga što ih nisu progonili kad su bježali sa Salamine nego su se, zadovoljni stanjem, vraćali natrag. U sebi su priznavali da su poraženi na moru, ali su vjerovali da će na kopnu Mardonije imati golemu prednost. Dok su boravili na Samu, razmišljali su o tome mogu li nanijeti kakvo zlo neprijatelju, a istovremeno su osluškivali u kojem će pravcu krenuti Mardonijev pothvat.

[71] Potideja je, naime, bila pod zaštitom Posejdonovom.

131. I Grke je probudio početak proljeća i prisutnost Mardonija u Tesaliji. Kopnena se vojska još nije počela okupljati, a pomorska je stigla na Eginu, sastavljena ukupno od stotinu i deset lađa. Zapovjednik vojske i brodovlja bio je Leotihida sin Menareja, sina Hegesilaja, sina Hipokratide, sina Leotihide, sina Anaksilaja, sina Arhidama, sina Anaksandride, sina Teopompa, sina Nikandra, sina Harilaja, sina Eunoma, sina Polidekta, sina Pritanisa, sina Eurifonta, sina Prokla, sina Aristodema, sina Aristomaha, sina Kleodeja, sina Hila sina Heraklova, pa je on pripadao drugoj kraljevskoj kući. Svi oni, osim sedam prvih nabrojenih nakon Leotihide, bili su kraljevi u Sparti. A Atenjanima je zapovjednik bio Ksantip sin Arifronov.

132. Kad su se sve lađe pojavile kod Egine, stigli su u grčki logor glasnici Jonjana, i to oni isti koji su nedavno bili posjetili Spartu i molili Lakedemonjane da krenu u oslobađanje Jonije: među njima je bio i Herodot sin Basileidov; oni su se međusobno urotili i smišljali su smrt za Stratida, samovladara Hija, a u početku ih je bilo sedam; no kad su njihove namjere izašle na vidjelo, jer je jedan od sudionika iznio u javnost što su oni poduzeli, preostala šestorica potajno je otišla s Hija i stigla je u Spartu, a sada i na Eginu, s molbom Grcima da otplove do Jonije; no odveli su ih jedva do Dela. Dalje od Dela Grcima je sve zadavalo strah, jer nisu poznavali područje, pa im se činilo da je sve prepuno vojske; Sam su poznavali samo iz pričanja i mislili su da je jednako udaljen kao i Heraklovi stupovi. Tako se istovremeno zbivalo da se barbari nisu iz straha usuđivali isploviti zapadnije od Sama, a Grci, premda su ih Hijani preklinjali, istočnije od Dela. Tako je bojazan čuvala prostor među njima.

133. Grci su plovili prema Delu, a Mardonije je provodio zimu u Tesaliji. Kad je odande kretao, slao je od proročišta do proročišta čovjeka iz Europa po imenu Mis, s nalogom da

posvuda ide i pita za proročanstva gdje su god oni mogli postavljati pitanja.[72] Što je htio saznati od proročišta kad je davao takav nalog, ne mogu reći, jer se o tome nigdje ne govori; no ja sam mislim da ga je poslao s pitanjima o tadašnjim prilikama i ni o čemu drugome.

134. Čini se da je taj Mis došao i u Lebadiju i da je podmitio nekog tamošnjeg čovjeka, pa se spustio k Trofoniju, a stigao je i u Abu u Fokidi do proročišta koje se ondje nalazi; a čim je došao u Tebu, upitao je za proročanstvo Apolona Ismenijskog (ondje, kao i u Olimpiji, pitanja se proroku postavljaju s pomoću žrtava), a zatim je novcem potkupio nekog stranca, a ne Tebanca, i prespavao u Amfijarejevu hramu.[73] Nijedan Tebanac ne smije ondje pitati za proročanstvo, i to iz slijedećeg razloga: Amfijarej im je zapovjedio, kad je jednom davao proročanstvo, da izaberu što žele, ili da im bude prorok ili saveznik, ali samo jedno od toga; oni su izabrali da im bude saveznik. Zbog toga nijedan Tebanac ne smije ondje prespavati.

135. No najčudniji je za mene onaj događaj o kojem pripovijedaju Tebanci, kad je taj Mis iz Europa, obilazeći tako sva proročišta, stigao i do svetoga gaja Apolona Ptojskog. To se svetište naziva ptojskim, a pripada Tebancima i smješteno je iznad Kopaidskog jezera uz brdo posve blizu grada Akrefije. Kad je taj čovjek imenom Mis stigao u ovo svetište, pratila su ga tri čovjeka koje su građani po odluci skupštine izabrali da zapišu što će reći proročište, no tumač božanske riječi iznenada je počeo govoriti nekim barbarskim jezikom. Tebanci iz pratnje bili su u čudu dok su slušali barbarski umjesto grčkoga i nisu

[72] Tj. na cijelom teritoriju koji je bio pod perzijskom vlašću.
[73] Naime, tu se proročanstvo dobivalo u snu: pošto bi obavio ritualne žrtve, onaj tko ga je želio dobiti morao je prespavati u hramu.

znali kako da postupe u takvim okolnostima; a Mis iz Europa otme im pločicu koju su nosili sa sobom, te počne zapisivati na nju svećenikove riječi i reče im da on govori karijskim jezikom; kad je sve zapisao krenuo je na put natrag u Tesaliju.

136. Pošto je Mardonije pročitao što su kazivala proročišta, nakon toga je poslao kao izaslanika u Atenu Aleksandra sina Amintina, čovjeka Makedonca, a slao ga je i zbog toga što su Perzijanci bili s njim u srodstvu (Aleksandrovu sestru Gigeju, Amintinu kćer, uzeo je za ženu Perzijanac Bubar, a ona mu je rodila onog Amintu u Aziji, koji je dobio ime po djedu s majčine strane i kojemu je kralj dao na upravu Alabandu, veliki grad u Frigiji), a i zbog toga što je Mardonije saznao da je Aleksandar proksen i dobročinitelj Atenjana.[74] Mislio je, naime, da će na taj način najlakše pridobiti Atenjane, narod za koji je slušao da je velik i srčan, a i znao je da su Atenjani najviše pridonijeli nesreći koja je Perzijance zadesila na moru. Ako bi mu se oni pridružili, nadao se da će lako steći prednost na moru (a to bi tako i bilo), dok je smatrao da je na kopnu i tako mnogo jači; računao je da će ovako podvrgnuti Grke svojoj vlasti. Možda su mu i proročišta tako nešto proricala i savjetovala mu da Atenjane učini svojim saveznicima, pa ih je on slušao i slao ovog izaslanika.

137. Predak ovog Aleksandra u sedmom koljenu onaj je Perdika koji je ovako osnovao makedonsko kraljevstvo: iz Arga su k Ilirima prebjegla tri brata, potomka Temenova, Gauan, Aerop i Perdika, a od Ilira su se prebacili u gornju Makedoniju i stigli su u grad Lebeju. Ondje su radili za plaću kao kraljevi nadničari, i jedan je vodio na pašu konje, drugi goveda, a najmlađi od njih, Perdika, sitnu stoku. U davnini su i vladari

[74] O proksenima v. VI,57 i bilj. 28.

bili siromašni i bez novca, a ne samo puk. Kraljeva je žena sama pekla za njih kruh. Ali kad bi ga god pekla, hljeb predviđen za dječaka Perdiku sam bi od sebe dvostruko rastao. Kako se neprestano događalo jedno te isto, ispričala je to svojem mužu. Kad je on to čuo, odmah mu je palo na pamet da je riječ o nekom znamenju i da ono označava nešto veliko. Pozvao je nadničare i zapovjedio im je da se udalje iz njegove zemlje. A oni su mu kazali da će otići tek kad prime pravednu naknadu za svoj posao. Kad je kralj čuo da se govori o plaći — a upravo je sunce prodiralo u kuću kroz otvor na krovu —, reče, jer mu je bog oduzeo razum: »Ovo vam dajem kao plaću koju ste zaslužili!«, a pri tom je pokazao na sunce. Dva starija brata, Gauan i Aerop, ostali su zaprepašteni onime što su čuli; a dječak, koji je slučajno imao sa sobom nož, reče: »Primamo, o kralju, to što nam daješ!«, pa opiše nožem na podu kuće krug oko sunčeva traga, a kad ga je opisao, triput zagrabi sunčevu svjetlost u nabor na odjeći, te odu i on i njegova braća s njim.

138. Oni su otišli, a kralju objasni jedan od njegovih drugova za stolom što je dječak zapravo uradio i kako je taj najmlađi s jasnom namjerom uzeo ono što mu je nuđeno.[75] A kad je kralj to čuo, razjari se i pošalje za njima konjanike da ih ubiju. U toj zemlji postoji i rijeka kojoj potomci onih muževa koji su došli iz Arga prinose žrtve kao spasiteljici. Naime, ona je, kad su je Temenovi potomci prešli, počela tako bujati da je konjanici nisu bili u stanju prijeći. A mladići su stigli u drugo područje Makedonije i nastanili su se nedaleko vrtova za koje se priča da su pripadali Midi sinu Gordijevu i u kojima rastu divlje ruže, od kojih svaka ima šezdeset latica, a mirisom nadmašuju sve druge cvjetove. U tim je vrtovima, kako pripovijedaju Make-

[75] Naime, prema mišljenju komentatora, Perdika je svojim postupkom simbolički stekao vlast nad kraljevom kućom.

donci, bio uhvaćen i Silen. Dalje od vrtova nalazi se planina po imenu Bermij, koja je neprohodna zbog hladnoće. Kad su osvojili taj kraj, iz njega su krenuli i podvrgavali su sebi preostale dijelove Makedonije.

139. Potomak je tog Perdike Aleksandar, i to ovako: Amintin je sin Aleksandar, a Aminta je sin Alketov; Alketov je otac bio Aerop, a njegov Filip, dok je Filipov otac bio Argej, a njegov opet Perdika, koji je osnovao kraljevstvo.

140. Takvo je, dakle, bilo porijeklo Aleksandra sina Amintina; kad je, pošto ga je Mardonije poslao, stigao u Atenu, govorio je ovako: »Ljudi Atenjani, Mardonije vam poručuje ovo: »Dobio sam od kralja poruku koja glasi ovako: 'Opraštam Atenjanima sve grijehe koje su počinili na moju štetu. Stoga, Mardonije, postupaj ovako: najprije im vrati njihovu zemlju, a zatim neka uz nju sami odaberu zemlju koju god žele i neka budu ondje samostalni. Ako se žele sa mnom dogovarati, popravi im sva svetišta koja sam im spalio.' Budući da mi je stigla ovakva poruka, ja moram postupati u skladu s njom ako se vi ne budete tome suprotstavili. A kažem vam još i ovo: zašto ste toliko ludi da pokrećete rat protiv kralja? Ne možete niti pobijediti niti ste u stanju da neprestano pružate otpor. Vidjeli ste i golemost i djelotvornost Kserksove vojske, a stižu vam obavijesti i o sili kojom ja raspolažem, tako da će se — čak i kad biste mene nadvladali i pobijedili, čemu se, ako ste pri zdravoj pameti, ne smijete uopće nadati — pojaviti odmah nova, višestruko veća vojska. Pa ne želite se valjda uspoređivati s kraljem i tako se lišiti vlastite zemlje i stalno se boriti za svoje živote? Hajde, pomirite se! Pruža vam se mogućnost da se na najljepši način izmirite s kraljem, mogućnost koju vam on sam nudi. Budite slobodni i sklopite s nama ratni savez bez prijevare i lukavstva.« To mi je, Atenjani, naložio Mardonije da vam poručim. Sa svoje strane

nećeu vam uopće govoriti o svojoj naklonosti prema vama (niste je, naime, ovom prilikom mogli tek prvi put upoznati), ali vas molim da slušate Mardonija. Jasno vidim da nećete moći sve vrijeme voditi rat s Kserksom, jer da vidim nešto drugo, nikad ne bih došao k vama s ovakvim prijedlozima; kraljeve su snage nadljudske, a ruka mu može svagdje doseći. Ako se s njim odmah ne dogovorite, sada kad se onima koji imaju volje za dogovor daju velika obećanja, plašim se za vas, jer ste od svih saveznika najviše izloženi udarima i jedino vi bez prestanka trpite štete budući da imate područje koje se nalazi između dviju vojski. Stoga slušajte: za vas će biti od izuzetne vrijednosti ako veliki kralj jedino vama od Grka uz istovremeno praštanje grijeha želi postati prijateljem.«

141. To je kazao Aleksandar; a Lakedemonjani, kad su saznali da je Aleksandar došao u Atenu da Atenjane nagovori na sporazum s barbarinom, prisjetivši se božanskih riječi prema kojima je trebalo da ih zajedno s drugim Doranima Međani i Atenjani tjeraju s Peloponeza, silno su se uplašili da Atenjani ne sklope sporazum s Perzijancima, pa su smjesta odlučili slati izaslanike. I dogodilo se da su pojavljivanja jednih i drugih pred skupštinom bila u isto vrijeme; naime, Atenjani su pričekali neko vrijeme i zavlačili su stvar, jer im je bilo posve jasno da će Lakedemonjani svakako saznati za dolazak barbarskog izaslanika u vezi sa sporazumom i da će, kad to saznaju, na brzu ruku slati svoje izaslanike. Namjerno su tako postupali kako bi Lakedemonjanima mogli pokazati svoje stajalište.

142. Kad je Aleksandar prestao govoriti, riječ su preuzeli i govorili su poslanici Sparte: »Nas su poslali Lakedemonjani da vas zamolimo da ne mijenjate ništa u svojem odnosu prema Grčkoj i da ne prihvaćate barbarinove prijedloge. Ni na koji način ne bi bilo ni pravo ni lijepo da tako postupa itko od

ostalih Grka, a vi najmanje od svih drugih, i to iz mnogih razloga: naime, vi ste potaknuli ovaj rat dok ga nitko od nas nije želio, i boj se vodio u početku za vašu zemlju: sada se tiče cijele Grčke. Uostalom, bilo bi sasvim nepodnošljivo za Grke da vi Atenjani budete krivci za porobljavanje svih tih ljudi, vi koji ste se oduvijek pojavljivali kao oslobodioci mnogih naroda. Sada kad vas pritišću nesreće, suosjećamo s vama i zato što ste već dvaput ostali bez usjeva, i zato što su vam već dugo vremena kuće uništene. U naknadu za to mi Lakedemonjani i ostali saveznici nudimo vam da izdržavamo vaše žene i sve ukućane koji nisu sposobni za borbu sve dok ovaj rat traje. I ne dopustite da vas nagovori Makedonac Aleksandar koji je ublažio Mardonijeve riječi. On mora tako postupati: budući da je tiranin, on surađuje s tiraninom; no vi ne morate tako postupati, ako ste doista pri zdravoj pameti, jer znate da kod barbara nema ni vjere niti imalo iskrenosti.«

143. Tako su kazali poslanici. A Atenjani su odgovorili Aleksandru ovako: »I sami znamo da je Međaninova sila višestruko veća nego naša, tako da na to uopće nije potrebno trošiti riječi. No ipak, toliko nam je stalo do slobode da ćemo je braniti kako je god možemo. Nemoj nas ni pokušavati nagovarati na sporazum s barbarinom, niti ćemo te poslušati. Sada javi Mardoniju da mu Atenjani poručuju da nikada nećemo sklopiti sporazum s Kserksom dokle god sunce prolazi istim putem kojim i danas ide; naprotiv, izaći ćemo mu u susret da se borimo s njim pouzdajući se u bogove i heroje kao svoje saveznike, one čije je on domove i kipove spalio bez ikakva obzira. A ti se ubuduće nemoj pojavljivati pred Atenjanima s takvim prijedlozima i nemoj nas nagovarati da činimo nepravedna djela pod izlikom da nam pomažeš. Ne želimo da doživiš išta neugodno od strane Atenjana, kad si naš proksen i prijatelj.«

144. To su odgovorili Aleksandru, a poslanicima Sparte odgovorili su ovo:[76] »Sasvim je prirodno i ljudski što su se Lakedemonjani pobojali da ne sklopimo sporazum s barbarinom. No nečasnim nam se čini to što ste se uplašili premda dobro poznajete način razmišljanja Atenjana, jer nigdje na svijetu nema toliko zlata niti zemlje koja bi se toliko isticala ljepotom i savršenošću da bismo ih mi uzeli s namjerom da pristanemo uz Međane i porobimo Grčku. Naime, postoje mnogi važni razlozi koji nas sprečavaju da tako postupamo, čak i kad bismo to htjeli, a prvi su i najvažniji kipovi bogova i naše kuće uništene u plamenu i sravnjene sa zemljom, za što se moramo osvećivati sve do kraja umjesto da sklapamo sporazume s onim koji je to učinio; drugi je razlog pripadnost Grcima, s kojima dijelimo istu krv, isti jezik, zajednička svetišta bogova i slične načine žrtvovanja i običaje, pa bi bilo ružno da mi Atenjani budemo izdajnici svega toga. Znajte, stoga, ako već prije niste to znali, da nikada, dokle je god i jedan jedini Atenjanin na životu, nećemo sklopiti sporazum s Kserksom. Divimo se vašoj pažnji i tome što se brinete za nas kojima su domovi razrušeni tako da ste spremni izdržavati naše ukućane. Dugujemo vam za to punu zahvalnost, no ipak ćemo ustrajati ovako, koliko god možemo, i nećemo vam uopće biti na teret. Sada, budući da su stvari upravo takve, pošaljite što brže možete vojsku. Naime, kako nam se čini, neće barbarin više dugo vremena čekati da upadne u našu zemlju, čim primi obavijest da nećemo učiniti ništa od onoga što je od nas tražio. Prema tome, prije nego što se pojavi u Atici, imate priliku da nam priteknete u pomoć u Beotiji.« Pošto su Atenjani tako odgovorili, poslanici su krenuli na put u Spartu.

[76] Prema Plutarhu (*Aristidov život*, 10,4), ovaj je odgovor Spartancima formulirao Aristid.

DEVETA KNJIGA POVIJESTI

1. Kad se Aleksandar vratio i prenio mu odgovor Atenjana,[1] Mardonije je krenuo iz Tesalije i žurno je vodio vojsku na Atenu; i gdje bi se god nalazio, novačio je tamošnje stanovništvo. Poglavari Tesalije[2] uopće se nisu kajali zbog djela što su ih ranije počinili, već su još više poticali Perzijanca, a Torak iz Larise ne samo da je ispratio Kserksa dok je on bježao nego je i sada svima naočigled propustio Mardonija na putu prema Grčkoj.

2. Dok se vojska u toku putovanja nalazila u Beotiji, Tebanci su zadržavali Mardonija i davali su mu savjete govoreći kako nema prikladnijeg mjesta od ovoga za podizanje logora i predlagali su mu da ne ide dalje nego da se utabori ovdje i pokuša osvojiti cijelu Grčku bez borbe. Naime, ako su Grci složni, bar oni koji su i prije dijelili iste osjećaje, teško ih je nadvladati silom, pa makar i uz pomoć svih naroda: »A ako postupiš kako ti mi predlažemo«, kazali su mu, »steći ćeš bez muke vlast nad njihovim nakanama. Pošalji novac ljudima koji vladaju gradovima, pa ako ga pošalješ, unijet ćeš razdor u Grčku; a zatim ćeš lako, uz pomoć svojih istomišljenika, pokoriti i one koji ne budu na tvojoj strani.«

[1] V. VIII,143.

[2] Riječ je o Aleuadima koji su bili Kserksovi pristalice; v. VII,6.

3. Oni su mu tako savjetovali, no on ih nije slušao već ga je obuzela neka silna želja da drugi put zauzme Atenu, i iz tvrdoglavosti i zato što je namjeravao vatrenim znacima koji bi se prenosili s otoka na otok[3] objaviti kralju, koji je boravio u Sardu, da je osvojio Atenu. No kad je ovaj put stigao u Atiku, nije naišao na Atenjane nego je primao obavijesti da je većina njih na brodovima kod Salamine, pa zauzme prazan grad. Od kraljeva zauzeća grada do ovog kasnijeg Mardonijeva pohoda prošlo je deset mjeseci.[4]

4. A kad se našao u Ateni, Mardonije pošalje na Salaminu Murihida, čovjeka s Helesponta, koji je nosio Atenjanima iste prijedloge koje im je prenosio i Makedonac Aleksandar. Slao ih je i drugi put, iako je unaprijed znao za neprijateljski stav Atenjana, u nadi da će odustati od svoje tvrdoglavosti sada kad je cijela Atika pokorena oružjem i pod njegovom vlašću. Iz tog je razloga poslao Murihida na Salaminu.

5. On je, kad je stigao, prenosio državnom savjetu Mardonijeve riječi. A od vijećnika je Likida kazao svoje mišljenje kako mu se čini najboljim prihvatiti prijedloge što ih iznosi Murihid i izložiti ih pred narodnom skupštinom. On je obrazlagao takvo mišljenje ili zato što je primio novac od Mardonija ili zato što su mu se prijedlozi doista svidjeli; Atenjani, i članovi savjeta i oni izvan njega, istoga su se časa razbjesnjeli čim su to čuli, pa su opkolili Likidu i kamenovali su ga, a Helesponćanina Murihida pošalju natrag živa i zdrava. Kad je u vezi s Likidom došlo do gužve na Salamini, za taj su događaj saznale atenske žene, pa su jedna drugu potaknule i podržale, te su na vlastiti poticaj

[3] Prenošenje obavijesti s pomoću vatrenih signala spomenuto je već u VII,183, a opisano je i u početnoj sceni Eshilova *Agamemnona* (280 i d.), gdje je na taj način prenijeta poruka o padu Troje.
[4] Tj. od rujna 480. g. pr.n.e. do kraja lipnja 479. g. pr.n.e.

otišle pred Likidinu kuću i kamenovale najprije njegovu ženu a zatim i djecu.

6. A na Salaminu su Atenjani prešli na ovaj način: dok su čekali da im s Peloponeza stigne vojska u pomoć, oni su ostajali u Atici; ali budući da su oni ondje odugovlačili i kasnili sa slanjem vojske, a i da se pričalo kako neprijatelj napada i da je već u Beotiji, oni su sklonili sve svoje stvari na sigurno i sami su prešli na Salaminu, dok su u Lakedemon slali izaslanike[5] s nalogom da istovremeno prigovore Lakedemonjanima zašto mirno promatraju kako barbarin upada u Atiku a da mu se nisu zajedno suprotstavili u Beotiji, da ih podsjete na sve ono što im je Perzijanac obećao da će im dati u slučaju da promijene svoje stavove, te — napokon — da ih obavijeste da će i sami, ako im Lakedemonjani ne priteknu u pomoć, iznaći neki način da se obrane.

7. U tom su času Lakedemonjani slavili svečanosti hijakintijā[6] i bili su ponajviše zaokupljeni obavljanjem službe božje; ujedno je i zid što su ga podizali na Istmu već dobivao i krunište. Kad su izaslanici Atenjana stigli u Lakedemon, a sa sobom su vodili i izaslanike Megarana i Platejaca, izašli su pred efore[7] i govorili su ovako: »Poslali su nas Atenjani s porukom da nam kralj Međana vraća našu zemlju i uz to želi s nama sklopiti savezništvo pod uvjetima jednakih prava i obaveza i bez prijevare i lukavstva, a hoće nam osim našega darovati i druga područja, koja god sami izaberemo. No mi iz poštovanja prema Zeusu Grčkom i prema Grčkoj smatramo da bi bilo užasno postati

[5] Poslanike su, prema Plutarhu (*Aristidov život*, 10), poslali na Aristidov nagovor.

[6] To je drevna spartanska svečanost koja se svake godine slavila u čast Apolona i Hijakinta, lijepog mladića koji se sviđao Apolonu; Apolon ga je nehotice ubio, a njegova se krv pretvorila u cvjetove zumbula.

[7] Najviše spartanske činovnike.

izdajicama, pa nismo na to pristali nego smo odbili njegove prijedloge, premda nam Grci nanose nepravdu i ostavljaju nas na cjedilu, a mi smo svjesni toga da je za nas korisnije sklopiti savez s Perzijancima nego ratovati protiv njih; pa ni sada nećemo svojom voljom sklapati takav savez. Mi se, eto, tako bez ikakve himbe odnosimo prema Grcima; a vi, koji ste se onomad silno uplašili da ćemo sklopiti savez s Perzijancima, sada, kad ste jasno sagledali naše namjere i to da nikada nećemo izdati Grčku, pa vam je stoga i zid koji se proteže uzduž Istma blizu svršetka, evo, više uopće i ne pomišljate na Atenjane, te ste nas, iako smo se dogovorili da ćemo dočekati zajedno Perzijance u Beotiji, izdali i mirno promatrate kako barbarin upada u Atiku. Do ovog su trenutka Atenjani s vama nezadovoljni, jer niste časno postupili; no sada su od vas zatražili da zajedno s nama što brže pošaljete vojsku kako bismo barbarina dočekali u Atici; otkako smo izgubili Beotiju, najprikladnije mjesto za sukob u našoj je zemlji Trijasijska ravnica.«

8. Kad su efori ovo saslušali, odgodili su davanje odgovora za sutradan, a sutradan za još jedan dan; tako su postupali deset dana, odgađajući odgovor iz dana u dan. U međuvremenu su svi Peloponežani u najvećoj žurbi pregrađivali zidom Istam, i posao je priveden kraju. Ne mogu reći razlog zbog kojeg su se, kad je Makedonac Aleksandar došao u Atenu, tako požurili da spriječe Atenjane kako se oni ne bi priklonili Međanima, a sada se nisu ni o čemu drugom brinuli osim o tome da pregrade Istam i smatrali su da im Atenjani više nisu ni za što potrebni; kad je Aleksandar stigao u Atiku, Istam još nije bio zagrađen, i u strahu od Perzijanaca uvelike su na tome radili.

9. Napokon je ovako došlo do toga da Spartanci odgovore i da se njihova vojska ipak pokrene: dan prije onoga kad je trebalo da atenski izaslanici budu posljednji put primljeni, Hilej, čovjek iz Tegeje, koji je među strancima imao najveći utjecaj u

Lakedemonu, saznao je od efora sve o govorima što su ih kazivali Atenjani. Kad je to čuo, Hilej im je rekao: »Stvari, o efori, stoje ovako: ako Atenjani nisu naši prijatelji nego barbarinovi saveznici, usprkos snažnom zidu koji se proteže preko Istma, široke su dveri za pristup Peloponezu otvorene Perzijancu.[8] Stoga poslušajte Atenjane prije no što odluče nešto drugo što će donijeti nesreću Grčkoj.«

10. On im je tako savjetovao; a oni su odmah njegove razloge primili srcu i, ne rekavši ni riječi poslanicima koji su stigli iz gradova, još u toku noći pošalju pet tisuća Spartanaca i dodijele svakome sedam helota, a na čelo im kao vođu postave Pausaniju sina Kleombrotova. Zapovjedništvo je pripadalo zapravo Plistarhu sinu Leonidinu, no on je još bio dijete, a Pausanija je bio njegov skrbnik i rođak. Kleombrot, otac Pausanijin i sin Anaksandridin, više nije bio na životu, već je, pošto je doveo s Istma kući vojsku koja je izgradila zid, živio samo kratko vrijeme i zatim umro. Kleombrot je vraćao vojsku s Istma iz slijedećeg razloga: dok je prinosio žrtve protiv Perzijanaca, sunce na nebu je potamnjelo.[9] Pausanija je sebi za pomoćnika izabrao Eurijanakta sina Dorijejova, koji je potjecao iz iste kuće kao i on. Prema tome, vojska s Pausanijom izašla je iz Sparte.

11. A izaslanici, kad je svanuo dan a oni nisu ništa znali o pokretu vojske, dođu pred efore s namjerom da se i sami vrate svaki svojoj kući; a kad su se pojavili pred njima, rekli su: »O Lakedemonjani, vi ostanite ovdje gdje jeste i bavite se hijakintijima i zabavljajte se, pošto ste izdali svoje saveznike; a Atenjani će se, budući da ste im nanijeli nepravdu i da su im saveznici nužno potrebni, pomiriti s Perzijancem kako god budu mogli.

8 Hilej misli na pristup Peloponezu morem, ako ga ne bude branila atenska flota.
9 Djelomična pomrčina sunca bila je 2. listopada 480. g. pr.n.e.

A kada se izmirimo, jasno je da ćemo postati kraljevi saveznici i da ćemo zajedno s njima kretati na vojne pohode onamo kamo nas oni budu vodili. Vi ćete, opet, uvidjeti što se sve iz toga može izroditi.« Pošto su izaslanici to rekli, efori su pod zakletvom izjavili da misle kako su Lakedemonjani već kod Orestija u pohodu protiv stranaca: oni su, naime, barbare nazivali strancima. Kako nisu razumjeli o čemu je riječ, izaslanici su ih ispitivali što to govore, a iz odgovora su shvatili kako stvari stoje, pa su se našli u čudu i krenuli su što je brže moguće na put da se pridruže vojsci; s njima je jednako tako krenulo i pet tisuća teško naoružanih vojnika, odabranih između lakedemonskih perijeka.[10]

12. Oni su se žurili prema Istmu; čim su Argivci saznali da su vojnici s Pausanijom izašli iz Sparte, pošalju, izabravši najboljeg među skorotečama, glasnika u Atiku, jer su već prije obećali Mardoniju da će zadržati Spartance da ne izlaze iz svojeg područja; kad je stigao u Atenu, glasnik je ovako govorio: »Mardonije, poslali su me Argivci da ti poručim kako je mladež krenula iz Lakedemona i kako Argivci nisu u stanju da spriječe njezin izlazak. S obzirom na to pripazi i dobro razmisli!«

13. Kad je to kazao, krenuo je na put natrag, a Mardonije, pošto je to čuo, više nikako nije bio sklon tome da ostaje u Atici. Prije no što je primio ovu obavijest, nije se micao odatle jer je htio saznati što će poduzeti Atenjani, te nije nanosio štetu niti je pustošio atičku zemlju, budući da se neprestano nadao da će s njima sklopiti sporazum; kako ih nije uspijevao nagovoriti i kad je bio o svemu obaviješten, prije nego što je Pausanijina vojska doprla do Istma, počeo se povlačiti, ali tek pošto je zapalio

[10] Perijeci su stanovnici iz okolice Sparte koji nisu imali političkih prava, ali nisu bili, poput helota, robovi.

Atenu i srušio i sravnio sa zemljom sve što je god još ostalo čitavo od zidova, kuća ili svetišta. A povlačio se zato što zemlja Atika nije prikladna za konjicu, pa ako bi bio pobijeđen u sukobu, mogao bi se povlačiti jedino kroz klance, tako da bi ih i malen broj ljudi bio u stanju zaustaviti. Razmišljao je o tome da se povuče do Tebe i da uđe u sukob u blizini prijateljskog grada i na tlu koje odgovara konjici.

14. Mardonije se, dakle, povlačio, a kad je već bio na putu, stigne mu vijest da u Megaru dolazi prethodnica još jedne vojske, sastavljena od tisuću Lakedemonjana. Kad je to čuo, razmišljao je u želji da upravo njih najprije nekako zarobi. Promijenio je pravac kretanja vojske i vodio ju je prema Megari; konjica koja je išla ispred ostalih opustošila je oblast Megare. Ova je perzijska vojska u smjeru zapada sunca stigla najdalje do te točke u Evropi.

15. Nakon toga stigne Mardoniju vijest da su se Grci okupili na Istmu. Stoga je putovao natrag kroz Dekeleju: vođe beotskog saveza[11] pozvali su susjede Asopljana, a oni su ga vodili putem prema Sfendali, te odavde do Tanagre. U Tanagri je proveo noć i sutradan je krenuo prema Skolu, pa se našao u zemlji Tebanaca. Ondje je posve ogolio zemljište Tebanaca, iako su oni bili na strani Međana, i to ne iz neprijateljstva prema njima nego iz velike potrebe, jer je htio zaštititi vojsku i na taj je način, ako mu se u sukobu dogodi nešto što mu ne bi bilo po volji, stvarao utočište za vojsku. Njegov se tabor protezao počevši od Eritre uz Hisiju i pružao se u oblast Plateje, uzduž rijeke Asopa. No nije podizao toliko velik zid, nego najviše u dužini od deset stadija s obiju strana.[12] Dok su se barbari bavili

[11] Beotski je savez okupljao gradove u Beotiji, a njegovi su vođe, njih između sedam i jedanaest, biranih svake godine, upravljali državnim i ratnim poslovima.
[12] Tj. oko 1900 metara.

tim poslom, Atagin sin Frinonov, čovjek Tebanac, nakon velikih priprema pozvao je samog Mardonija i pedeset najuglednijih Perzijanaca na gozbu, a oni su prihvatili njegov poziv: ta se gozba odigravala u Tebi.

16. Ovo što slijedi slušao sam od Tersandra, čovjeka Orhomenjanina, koji je po ugledu među prvima u Orhomenu. A Tersandar je pričao da je Atagin i njega samog pozvao na ovu gozbu, te da je pozvao i pedeset Tebanaca, i da oni nisu sjedili odvojeno jedni od drugih, nego je na svakoj klupi bio jedan Perzijanac i jedan Tebanac. Kad je objed završio, dok su nastavljali piti, upitao ga je Perzijanac, njegov susjed za stolom, na grčkom jeziku odakle je, a on mu je odgovorio da je Orhomenjanin. A Perzijanac je rekao: »Budući da si mi postao sudrug za stolom i u piću, volio bih ti ostaviti uspomenu na svoj pogled na stvari, da i se sam možeš pobrinuti za sebe i razmišljati o svojoj sigurnosti. Vidiš li ove Perzijance koji se goste i vojsku koju smo ostavili u logoru pored rijeke? Za kratko ćeš vrijeme od svih njih vidjeti samo malobrojne još na životu.« Dok je to govorio, Perzijanac je gorko plakao. A Tersandar, začuđen njegovim riječima, reče mu: »Zar ne bi trebalo to kazati Mardoniju i onim Perzijancima koji su ugledom odmah uz njega?«. Na to je on odgovorio: »Prijatelju, ono što je bog odredio da se dogodi čovjeku je nemoguće izbjeći; osim toga, nitko ne želi vjerovati onima koji govore istinu. Premda to znaju mnogi Perzijanci, moramo ići dalje, jer nas je nužda okovala. Najgori je jad kad ljudi mnogo toga razumiju, a ništa nije u njihovoj moći.« To sam slušao od Tersandra iz Orhomena, a rekao mi je i to da je odmah sam isto pričao i drugim ljudima, još prije no što je došlo do bitke kod Plateje.

17. Dok je Mardonije boravio u logoru u Beotiji, vojnike su mu davali i sudjelovali su u pohodu na Atenu svi tamošnji Grci koji su pristajali uz Međane, osim Fokiđana koji nisu sudjelo-

vali u pohodu; i oni su bili posve na strani Međana, ali ne po svojem izboru nego iz nužde. Tek nekoliko dana nakon dolaska vojske u Tebu, kao posljednji su im se pridružili i njihovi teško naoružani vojnici, njih tisuću; zapovijedao im je Harmokid, čovjek s najvećim ugledom među građanima. Pošto su i oni stigli u Tebu, Mardonije je poslao konjanike da im izdaju zapovijed neka se smjeste na odvojenu mjestu u dolini. A kad su to uradili, odmah se pojavila cijela konjica. Nakon toga kroz grčki se tabor koji je bio zajedno s Međanima pronio glas da će ih sve poubijati kopljima, a isti se glas proširio i među samim Fokiđanima. Zatim ih je zapovjednik Harmokid počeo sokoliti ovim riječima: »Fokiđani, posve je očito da nas ovi ljudi namjeravaju pred svima otjerati u smrt zbog toga, kako mi se čini, jer su nas Tesalci oklevetali;[13] prema tome, sada svatko od vas mora pokazati da je pravi muškarac: bolje je, naime, završiti život tako da činimo junačka djela i da se branimo nego da se prepuštamo najsramnijoj sudbini i tako poginemo. Neka svatko od onih ondje shvati da su oni barbari, a da su mučki htjeli ubiti grčke muževe!«

18. On ih je tako sokolio; a kad su ih konjanici opkolili, počeli su jurišati kao da će ih poubijati i napinjali su lukove kao da će odapeti strelice, a poneki su ih i odapinjali. A oni su stali ispred njih i sa svih su se strana stisnuli jedni uz druge što su gušće mogli. Nakon toga konjanici su se počeli okretati i vraćati se natrag. Ne mogu sa sigurnošću kazati jesu li došli s namjerom da poubijaju Fokiđane na molbu Tesalaca i jesu li se, kad su ih vidjeli da su se pripremili za obranu, u strahu da i sami ne dožive gubitke, zato vraćali natrag (jer im je to zapovjedio Mardonije), ili je Mardonije htio iskušati imaju li dovoljno hrabrosti. Pošto su se konjanici vratili natrag, Mardonije je poslao glasnika s

[13] O neprijateljstvu Tesalaca prema Fokiđanima v. VIII,27 i d.

ovakvom porukom: »Nemojte se bojati, Fokiđani; naime, jasno ste dokazali da ste srčani ljudi, a ne onakvi kakvima su mi vas opisivali. Stoga, sada se zdušno prihvatite ovoga rata, jer zacijelo u dobročinstvima nećete biti bolji ni od mene niti od kralja.« Što se tiče Fokiđana, bilo je to tako.

19. Kad su Lakedemonjani došli na Istam, ondje su podizali svoj logor. Kad su to saznali, ostali Peloponežani, kojima su na srcu bili viši ciljevi i koji su uz to gledali Spartance kako kreću prema neprijatelju, smatrali su kako ne bi bilo pravedno da izostanu s pohoda Lakedemonjana. Pošto su prinijeli žrtve uz povoljna znamenja, svi su kretali na put s Istma i stizali su u Eleusinu; a kad su i ondje prinijeli žrtve — znamenja su im ponovo bila povoljna —, putovali su dalje, dok su zajedno s njima išli i Atenjani koji su prešli sa Salamine na kopno i pridružili su im se u Eleusini. Kad su stigli u Eritru u Beotiji, saznali su da barbari logoruju na Asopu i, pošto su razmotrili tu činjenicu, počeli su se razvrstavati nasuprot njima, u podnožju Kiterona.

20. Kako Grci nisu silazili u dolinu, Mardonije pošalje na njih svu konjicu, kojom je zapovijedao Masistije, cijenjen među Perzijancima, a njega Grci zovu Makistije; imao je nesejskog konja[14] sa zlatnim uzdama i uopće krasno urešena. A kada su konjanici navalili na Grke, napadali su u četama i u tom su im napadu nanosili velike gubitke i nazivali su ih ženama.

21. Slučajno se dogodilo da su Megarani bili raspoređeni na mjestu koje je na cijelom području bilo najpogodnije za borbu i gdje je konjica najjače navaljivala. I dok je konjica tako napadala, Megarani su u stisci poslali glasnika zapovjednicima

[14] O nesejskom konju v. III,106 i ondje bilj. 40.

Grka, a taj je glasnik, kad je stigao do njih, ovako govorio: »Ljudi saveznici, mi ne možemo sami izdržavati napade perzijske konjice, a nalazimo se na položaju koji smo u početku zauzeli; svojom postojanošću i hrabrošću dosad smo pružali otpor, iako smo u stisci. No sada, ako ne pošaljete neke druge da nas zamijene u bojnom redu, znajte da ćemo morati napustiti položaje.« On im je davao takve obavijesti, a Pausanija je pokušavao nagovoriti Grke ne bi li tko drugi htio dobrovoljno otići na taj položaj i zamijeniti u bojnom redu Megarane. Kako nitko drugi nije to htio, Atenjani su zadatak preuzeli na sebe, i to tri stotine odabranih Atenjana kojima je zapovijedao Olimpiodor sin Lamponov.

22. Ti koji su to preuzeli na sebe postrojili su se ispred svih ostalih Grka u pravcu Eritre, a uzeli su sa sobom i strijelce. I dok su se oni borili, s vremenom je bitka ovako završila: konjica je razvrstana u čete napadala, a Masistijev konj, koji je bio ispred svih ostalih, bio je pogođen strelicom u bok, te se propeo od bola i zbacio Masistija. Čim je on pao, Atenjani se odmah bace na nj. Njegova konja uhvate, a njega samog ubiju dok se branio, iako im to u početku nije uspijevalo. Bio je, naime, ovako opremljen: odozdo je nosio oklop od zlatnih pločica, a iznad oklopa bio je navukao purpurnu košulju. Kako su udarali u oklop, nisu mu mogli ništa, sve dok nije netko razabrao o čemu se radi, pa ga pogodi u oko. Tako je napokon pao i umro. To što se zbilo ostali konjanici nisu uopće opazili; niti su vidjeli kako je pao s konja niti kako umire, a kad su se povlačili i uzmicali, nisu shvatili što se dogodilo. Ali kad su se zaustavili, smjesta su otkrili kako ih nema tko ponovo rasporediti; shvatili su što se desilo, pa su svi, osokolivši jedan drugoga, tjerali svoje konje kako bi protivnicima preoteli bar leš.

23. A kad su Atenjani vidjeli da konjanici više ne napadaju raspoređeni po četama nego svi zajedno, pozvali su u pomoć i

ostatak vojske. Dok je pristizalo cijelo pješaštvo da im pomogne, razvio se oštar boj oko mrtvoga tijela. Naime, dok se borilo samo onih tri stotine, bili su mnogo slabiji i počeli su gubiti mrtvo tijelo; no kad im je mnoštvo priteklo u pomoć, tada konjanici više nisu mogli pružati otpor i nije im uspjelo oteti leš već su uz njega poginuli i neki drugi konjanici. Pošto su se povukli otprilike dva stadija,[15] dogovarali su se što bi trebalo činiti i odlučili su da odjašu natrag Mardoniju budući da su ostali bez zapovjednika.

24. Kad se konjica vratila u logor, cijela je vojska iskazala žalost za Masistijem, a ponajviše Mardonije, pa su brijali glave i sebi samima, i konjima, i teglećoj marvi, a uz to su silno jadikovali: čitava je Beotija odjekivala jaucima zbog smrti čovjeka koji je nakon Mardonija uživao najveći ugled i među Perzijancima i kod kralja. Barbari su tako po svojem običaju odavali počast umrlom Masistiju.

25. A Grci su, kad su dočekali napad konjice i, pošto su ga dočekali, uspjeli ga odbiti, stekli mnogo više samopouzdanja. Najprije su ukrcali leš na kola i vozili su ga mimo poredane vojske; mrtvo je tijelo bilo zanimljivo pogledati zbog njegove veličine i ljepote, pa su upravo zato tako i postupali; a vojnici bi izašli iz reda i prilazili da bace pogled na Masistija. Zatim su odlučili da se spuste prema Plateji: činilo se, naime, da je područje Plateje mnogo prikladnije za podizanje tabora od područja Eritre, između ostalog i zbog toga što je bogatije vodom. Odlučili su, dakle, da moraju stići na to mjesto i do izvora Gargafije, koji se nalazi u ovom kraju, i ondje podizati tabor u ratnom rasporedu. Pograbili su oružje i išli su obroncima Kiterona uz Hisiju do područja Plateje, a kad su onamo stigli, počeli su se razvrstavati po gradovima u blizini izvora

[15] Oko 280 metara.

Gargafije i svetog gaja heroja Androkrata, po tamošnjim nevisokim brežuljcima i udolinama.

26. Ondje je za vrijeme postrojavanja izbila velika svađa između Tegejaca i Atenjana, jer su i jedni i drugi smatrali kako bi bilo pravo da drže drugo krilo vojske,[16] te su u prilog tome iznosili svoje i sadašnje i drevne pothvate. Tegejci su, s jedne strane, govorili ovako: »Mi smo oduvijek imali tu čast da među svim saveznicima držimo taj položaj, kad su god Peloponežani poduzimali zajedničke pohode i u prošlosti i u sadašnjosti, još od onog vremena kad su Heraklidi, nakon Euristejeve smrti, pokušavali sići na Peloponez. Tada smo taj položaj stekli iz ovog razloga: kad smo zajedno s Ahejcima i Jonjanima, koji su tada boravili na Peloponezu, stigli u pomoć na Istam i smjestili se nasuprot napadačima, tada je, kao što kaže priča, Hil kazao kako nije potrebno da se vojska izlaže opasnosti u sukobu s vojskom nego neka se s njim samim u dvoboju pod određenim uvjetima bori onaj kojega u taboru Peloponežana smatraju najhrabrijim. Peloponežani su donijeli odluku da baš tako valja postupiti i sklope pod zakletvom dogovor pod ovakvim uvjetima: ako Hil pobijedi vojskovođu Peloponežana, neka se Heraklidi spuste u svoj očinski zavičaj, a ako bude pobijeđen, neka se Heraklidi vrate natrag i odvedu vojsku, te neka sto godina ne zahtijevaju da se vrate na Peloponez. Između svih saveznika izabran je Ehem sin Eeropov i unuk Fegejev, koji se dobrovoljno javio i koji je bio naš zapovjednik i kralj, te je on zametnuo dvoboj i ubio Hila. Na osnovi tog čina dobili smo od Peloponežana mnoge počasti, koje još i danas uživamo, a među njima i tu da u zajedničkim pohodima uvijek vodimo drugo krilo vojske. Vama se, o Lakedemonjani, ne suprotstavljamo već vam dajemo na izbor koje god hoćete krilo i prepuštamo vam

[16] Tj. lijevo krilo, budući da su desno držali Spartanci koji su imali vrhovno zapovjedništvo nad cijelom grčkom vojskom.

zapovjedništvo; no tvrdimo da nama, kao i prije, pripada pravo da vodimo ono drugo krilo. Pa i bez ovog pothvata što smo ga naveli zaslužujemo više od Atenjana da budemo na tom položaju. Mnoge smo bitke s povoljnim ishodom vodili, ljudi Spartanci, protiv vas, a mnoge isto tako i protiv drugih. Stoga je pravo da mi držimo drugo krilo a ne Atenjani, jer oni nisu izveli pothvate poput nas, niti u sadašnjosti niti u prošlosti.«

27. Oni su tako govorili, a Atenjani su im na to odgovorili ovako: »Znamo da je ovaj sastanak sazvan radi bitke protiv barbarina a ne radi svađe; no otkako je Tegejac predložio da govorimo o časnim djelima što smo ih i jedni i drugi izvršili u prošlosti i sadašnjosti, nužno je da vam objasnimo odakle nama, koji smo oduvijek bili časni, potječe pravo, baštinjeno od naših predaka, da budemo prvi mi a ne Arkađani. Heraklide, za čijeg vođu ovi ovdje tvrde da su ga ubili na Istmu, te Heraklide, koje su, dok su bježali pred mikenskim ropstvom, najprije tjerali svi Grci kojima bi god došli, jedini smo mi prihvatili i dokinuli smo Euristejevo nasilje kad smo zajedno s njima u bitki svladali tadašnje stanovnike Peloponeza. Osim toga, kad su Argivci s Polinikom napali Tebu i kad su, pošto su skončali svoj život, ležali nepokopani, pokrenuli smo vojnu protiv Kadmejaca i — sa sigurnošću to možemo tvrditi — domogli smo se mrtvih tjelesa i pokopali smo ih na svojoj zemlji u Eleusini.[17] Izvršili smo s povoljnim ishodom i pothvat protiv Amazonki, koje su nekoć s rijeke Termodonta upale u područje Atike;[18] a i u ratnim naporima oko Troje ni za kim nismo zaostajali. No ničemu ne služi podsjećanje na sve te događaje:

[17] To je jedna od verzija pohoda »sedmorice protiv Tebe« (Kadmejci je drugi naziv za Tebance), koju je opisao i Eshil u svojoj znamenitoj tragediji.

[18] Kad je, prema legendi, Tezej oteo kraljicu Amazonki, one su je u bezuspješnom napadu na Atenu pokušale vratiti.

naime, oni koji su nekoć bili srčani, ti isti sada mogu biti kukavice, a oni koji su nekoć bili kukavice, sada mogu biti srčaniji. Stoga, dosta o nekadašnjim pothvatima; da se nismo ni u čemu drugome iskazali — a jesmo mnogo puta i sa sretnim ishodima, kao nitko drugi od Grka —, već bismo i zbog pothvata na Maratonu zaslužili da dobijemo ovu počast, pa i druge uz nju, jer smo jedini među svim Grcima, u samostalnoj borbi protiv Perzijanaca i u tako golemu pothvatu što smo ga poduzeli i doveli do kraja, pobijedili četrdeset i šest naroda. Zar nismo s pravom, na osnovi samo tog čina, zaslužili da držimo taj položaj? Ali budući da se u ovim okolnostima ne dolikuje svađati zbog položaja u bojnom redu, spremni smo, o Lakedemonjani, pokoravati se vašoj odluci o tome gdje i nasuprot kome bi bilo najprikladnije da se postavimo: bilo na kojem mjestu, naime, trudit ćemo se da budemo srčani. Vi, dakle, zapovijedajte, a mi ćemo se pokoriti.«

28. Oni su tako odgovarali, a cijeli je tabor Lakedemonjana povikao da su Atenjani više zaslužili od Arkađana držati drugo krilo. Tako su ga, dakle, Atenjani zadržali i nadvladali su Tegejce. Nakon toga su se počeli Grci postrojavati, i oni koji su im se tada pridruživali i oni koji su već u početku bili došli. Desno je krilo držalo deset tisuća Lakedemonjana, a od njih je pet tisuća bilo Spartanaca kojima je svojom zaštitom pomagalo trideset i pet tisuća lako naoružanih helota, jer je njih sedam bilo raspoređeno uz svakog Spartanca. Spartanci su izabrali da tik do njih budu postavljeni Tegejci, i zato da bi ih time počastili, a i zbog njihove hrabrosti: a njih je bilo tisuću i pol teško naoružanih vojnika. Nakon njih je bilo postavljeno pet tisuća Korinćana, a oni su od Pausanije ishodili da uz njih budu postavljene tri stotine Potidejaca s Palene koji su ondje također bili prisutni. Odmah do njih stajali su Arkađani iz Orhomena, njih šest stotina, a uz njih tri tisuće Sikionjana. Do njih je bilo osam stotina Epidaurana. Kraj njih je bilo raspoređeno tisuću

Trezenjana, a do Trezenjana dvije stotine Leprejaca, uz njih četiri stotine Mikenjana i Tirinćana, te pokraj njih tisuću Flijunćana; uz njih je stajalo tri stotine Hermionjana. Tik do Hermionjana bili su postavljeni Eretrijci i Stirani, njih šest stotina, uz njih četiri stotine Halkiđana, a do njih pet stotina Amprakijaca. Pokraj njih su bili postavljeni Leukađani i Anaktorijci, njih osam stotina, a tik do njih dvije stotine Palejaca s Kefalenije. Zatim je bilo razvrstano pet stotina Eginjana. Uz njih je bilo raspoređeno tri tisuće Megarana, a do njih šest stotina Platejaca. Na kraju reda prvi su bili raspoređeni Atenjani koji su držali lijevo krilo, njih osam tisuća; njihov je zapovjednik bio Aristid sin Lisimahov.

29. Svi su oni, osim one sedmorice koji su bili raspoređeni uz svakog Spartanca, bili teško naoružani vojnici, a sveukupno ih je bilo na broju trideset osam tisuća i sedam stotina. Toliko je bilo teško naoružanih vojnika koji su se skupili protiv barbarina, a lako naoružanih je bilo ovoliko: iz spartanske vrste onih trideset i pet tisuća ljudi koji su po sedmorica bili oko svakog teško naoružanog vojnika, a svaki je od njih bio opremljen za borbu; lako naoružanih vojnika uz ostale Lakedemonjane i Grke, po jedan na svakog čovjeka, bilo je trideset četiri tisuće i pet stotina. Prema tome, ukupan broj lako naoružanih boraca iznosio je šezdeset devet tisuća i pet stotina.

30. Cijele grčke vojske koja se okupila kod Plateje, i teško i lako naoružanih boraca zajedno, bilo je sto i deset tisuća manje tisuću i osam stotina ljudi. No s Tespijcima koji su bili ondje bilo ih je punih sto i deset tisuća; naime, u taboru je bilo i preživjelih Tespijaca, njih tisuću i osam stotina na broju,[19] no oni nisu imali teško naoružanje.

[19] To su Tespijci koji nisu sudjelovali u bitki kod Termopila i ondje izginuli (v. VII,222–225).

31. Ovi su, dakle, raspoređeni uz Asop, logorovali; a barbari pod Mardonijem, pošto su oplakali Masistija i pošto su saznali da se Grci nalaze kod Plateje, i sami su se pojavili na Asopu koji teče onuda. Kad su stigli, Mardonije ih je ovako raspoređivao za borbu protiv Grka. Nasuprot Lakedemonjanima postavio je Perzijance. Kako su ih Perzijanci uvelike nadmašivali brojem, razvrstavali su se u veći broj redova i obuhvaćali su svojom vrstom i Tegejce. A rasporedio ih je ovako: odabrao je sve one koji su bili snažniji i postavio ih je nasuprot Lakedemonjanima, a slabiji je dio svrstao nasuprot Tegejcima. Ovako je postupao jer su mu tako kazali i podučavali ga Tebanci. Do Perzijanaca je rasporedio Međane: oni su se našli sučelice Korinćana, Potidejaca, Orhomenjana i Sikionjana. Kraj Međana je rasporedio Baktrijce: oni su bili nasuprot Epidauranima, Trezenjanima, Leprejcima, Tirinćanima, Mikenjanima i Flijunćanima. Poslije Baktrijaca postavio je Indijce: oni su se našli sučelice Hermionjana, Eretrijaca, Stirana i Halkiđana. Uz Indijce je rasporedio Sake, koji su bili nasuprot Amprakijcima, Anaktorijcima, Leukađanima, Palejcima i Eginjanima. Do Saka, nasuprot Atenjanima, Platejcima i Megaranima, rasporedio je Beoćane, Lokrane, Malijce, Tesalce i tisuću Fokiđana, jer nisu svi Fokiđani pristajali uz Međane, već su neki od njih pridonosili i grčkoj stvari, i ti su se okupili na Parnasu, te su odande napadali i pljačkali Mardonijevu vojsku i one Grke koji su bili s njim. Protiv Atenjana rasporedio je i Makedonce i stanovnike područja u okolini Tesalije.

32. Tu su imenovani najveći narodi koje je Mardonije razvrstao, jer su oni bili najznamenitiji i najugledniji. Bilo je ovdje pomiješanih ljudi i iz drugih naroda, Frigijaca, Mižana, Tračana, Peonaca i ostalih, a bilo je i Etiopljana i Egipćana koji se nazivaju Hermotibijcima i Kalasirijcima[20] i koji su nosili ma-

[20] To su pripadnici ratničkih klasa Egipćana; v. II,164 i bilj. 114.

čeve, budući da su oni jedini od Egipćana pripadali borcima. Njih je, još dok je boravio kod Falera, iskrcao s lađa jer su bili mornari; Egipćani, naime, nisu bili raspoređeni u pješaštvo koje je zajedno s Kserksom prispjelo u Atenu. Barbara je bilo tristo tisuća, kao što sam već ranije objasnio;[21] a broj Grka koji su bili Mardonijevi saveznici ne zna nitko (nisu ni bili prebrojeni), no koliko se može pretpostaviti, ja bih rekao da ih je bilo okupljeno oko pedeset tisuća. To su bili oni koji su bili raspoređeni u pješaštvo, dok je konjica bila razvrstana zasebno.

33. Kad su se svi razvrstali po narodima i po četama, sutradan nakon toga i jedni i drugi prinosili su žrtve. Kod Grka je žrtve prinosio Tisamen sin Antiohov, jer je on išao s njihovom vojskom kao prorok; on je bio Eliđanin, Klitijin potomak iz roda Jamida, ali su ga Lakedemonjani proglasili svojim građaninom. Naime, kad je Tisamen jednom u Delfima pitao za svoj rod, Pitija mu je prorekla da će pobijediti u pet najvećih borbi. A on je pogrešno razumio proročanstvo, pa se počeo posvećivati tjelesnom vježbanju da bi pobijedio u atletskim borbama, te je vježbao petoboj,[22] i izmakla mu je pobjeda na olimpijskim igrama, kad je izgubio jedino u hrvanju, jer se natjecao s Hijeronimom s Andra. No Lakedemonjani su shvatili da se proročanstvo izrečeno Tisamenu ne odnosi na atletske nego na ratne borbe i pokušavali su nagovoriti s pomoću novca Tisamena da postane, zajedno s njihovim kraljevima, Heraklidima, njihov vojskovođa u ratovima. Kad je on vidio da je Spartancima izuzetno stalo do toga da im bude prijatelj i kad je to razabrao, počeo je povisivati sebi cijenu i izjavljivati kako će na to pristati budu li mu dodijelili građanstvo i sva prava koja idu uz to, a da inače neće ni na što pristati. Pošto su to čuli, Spartanci su se najprije ljutili i odustali su sasvim od svojih

21 V. VIII,113.

22 O petoboju v. VI,92 i ondje bilj. 43.

namjera, no napokon, dok im je nad glavom visjela prijetnja ove perzijske vojne, opet su mu davali obećanja i obraćali su mu se molbama. Kad je razabrao da su promijenili mišljenje, reče im da se više ne zadovoljava samo onime otprije nego da i njegov brat Hegija mora postati spartanski građanin pod istim uvjetima kao i on sam.

34. Tim je riječima on zapravo oponašao Melampoda, ako se smiju međusobno usporediti zahtjev za kraljevskom vlašću i zahtjev za građanskim pravom. Naime, i Melampod je, kad su žene u Argu poludjele i kad su ga Argivci iz Pila unajmili da prekine ludilo njihovih žena, tražio kao plaću polovicu kraljevstva. No Argivci to nisu mogli podnijeti i otišli su, ali kad je ludilo počelo zahvaćati još mnogo više njihovih žena, pristali su na ono što je Melampod tražio i krenuli su da mu to ponude. A on je, kad je vidio da su oni promijenili mišljenje, tražio još više i kazao da im neće uraditi ono što žele ako i njegovu bratu Bijantu ne predaju trećinu kraljevstva. Argivci, stjerani u škripac, pristanu i na to.

35. Tako su i Spartanci, jer su silno trebali Tisamena, pristajali na sve. A kad su Spartanci i na to pristali, tada im je, u skladu s proročanstvom, Eliđanin Tisamen, koji je postao Spartanac, pomogao u pobjedama u pet najvećih borbi. Jedino su njih dvojica od svih ljudi postali spartanski građani. A ovo je onih pet bitaka: prva je ona kod Plateje, zatim ona kod Tegeje koju su vodili protiv Tegejaca i Argivaca, pa ona u kraju Dipejaca protiv svih Arkađana osim Mantinejaca, nakon toga ona s Mesenjanima kod Itome, te napokon ona kod Tanagre koja se vodila protiv Atenjana i Argivaca;[23] to je bila posljednja bitka koju je on vodio od onih pet borbi.

[23] Osim bitke kod Plateje, ostale su četiri drugdje ostale nezabilježene.

36. Taj je Tisamen gatao Grcima pod vodstvom Spartanaca kod Plateje. Za Grke su žrtve bile povoljne pod uvjetom da se brane, a nepovoljne ako bi prešli Asop i sami započinjali bitku.

37. A Mardoniju, koji je silno želio početi bitku, žrtve nisu bile povoljne, dok su za obranu i njemu one bile povoljne. I on se držao grčkih običaja kod žrtvovanja, a prorok mu je bio Hegesistrat, čovjek Eliđanin, i to veoma ugledan među Telijadima, kojega su prije toga uhvatili Spartanci i osudili ga na smrt, jer su od njega doživjeli mnogo neprijateljskih postupaka. A on, dok se nalazio u takvoj neprilici, kako mu je život bio u opasnosti i kako je prije smrti morao još pretrpjeti mnogo bijednih stvari, izvršio je djelo koje nadilazi bilo koju priču. Kako je bio ukliješten u klade okovane željezom, domogao se nekako komada željeza koji je bio unijet u tamnicu i odmah je počeo zamišljati najmuževniji pothvat za koji sam ikada čuo: naime, pošto je procijenio da će se preostali dio noge moći izvući, odsjekao je vlastito stopalo. Pošto je to učinio, premda su na nj pazili čuvari, probio je rupu na zidu i pobjegao je u Tegeju, putujući noću a danju se skrivajući u šumama i spavajući pod vedrim nebom, tako da je, iako su ga Lakedemonjani u velikom broju tražili, treće noći stigao u Tegeju, dok su se Spartanci našli u velikom čudu zbog njegove odvažnosti kad su vidjeli kako pola noge leži na tlu, a njega samoga nisu mogli pronaći. Tada je tako pobjegao Lakedemonjanima i sklonio se u Tegeju, koja u to vrijeme nije bila u prijateljskim odnosima s Lakedemonjanima: a kad je ozdravio i napravio sebi drvenu nogu, otvoreno se iskazao kao neprijatelj Lakedemonjana. Na koncu mu ta mržnja protiv Lakedemonjana koja je u njemu bujala nije bila od koristi: dok je gatao na Zakintu, oni su ga uhvatili i ubili.

38. Hegesistratova smrt zbila se nakon događaja kod Plateje, pa je sada na Asopu prinosio žrtve, što mu je Mardonije dobro

platio, i zdušno je to radio, i iz mržnje prema Lakedemonjanima i zbog zarade. Budući da žrtve nisu bile povoljne za bitku niti samim Perzijancima niti Grcima koji su bili s njima (a oni su imali i vlastitog gatara Hipomaha, čovjeka s Andra) i budući da su Grci na drugoj strani pridolazili u sve većem broju, Timagenid sin Herpisov, Tebanac, savjetovao je Mardoniju da pripazi na klance na Kiteronu, govoreći kako Grci neprestano pridolaze svakog dana i kako bi ih mogao ondje u velikom broju uhvatiti.

39. Bili su već osam dana na suprotnim položajima kad je on to savjetovao Mardoniju. Mardonije je shvatio da je prijedlog dobar i, kad je pala noć, pošalje konjicu u klance na Kiteronu koji vode prema Plateji i koje Beoćani zovu Trikefale, a Atenjani Drikefale.[24] Poslani konjanici nisu onamo došli uzalud: uhvatili su pet stotina grla tegleće marve koja je ulazila u dolinu, a prenosila je s Peloponeza u logor hranu; zarobili su i ljude koji su pratili stoku. Kad su se domogli te lovine, Perzijanci su je nemilosrdno ubijali, ne štedeći uopće ni stoku ni ljude. A kad su se nasitili ubijanja, ono što je ostalo okruže i potjeraju k Mardoniju i u svoj logor.

40. Nakon tog događaja puste da prođu još dva dana, jer ni jedni ni drugi nisu htjeli započeti bitku; barbari su prilazili sve do samog Asopa izazivajući Grke, ali ni jedni ni drugi nisu prelazili rijeku. Za to je vrijeme Mardonijeva konjica neprestano bila na djelu i dosađivala Grcima; kako su Tebanci snažno pristajali uz Međane, rado su davali svoj doprinos ratu i uvijek su vodili Perzijance sve dok ne bi došlo do bitke, a zatim

[24] Premda se možda radi samo o različitim izgovorima istog imena, prvi naziv znači »Tri glave«, a drugi »Hrastove glave«.

bi je preuzimali Perzijanci i Međani i pokazivali svoje ratničke vrline.

41. Ukupno se deset dana, dakle, nije dogodilo ništa više od toga; a kad je suprotstavljenim vojskama kod Plateje svanuo jedanaesti dan, Grci su uvelike povećali svoj broj, i Mardonije je bio veoma zlovoljan zbog takva mirovanja; zatim su došli na međusobni razgovor Mardonije sin Gobrijin i Artabaz sin Farnakov, koji je pripadao malobrojnim Perzijancima koji su uživali ugled kod Kserksa. U njihovoj su se raspravi pojavila ova mišljenja; jedno je bilo Artabazovo da je nužno što prije podići cijelu vojsku i otići unutar zidina Tebe, gdje su donijeli velike zalihe hrane i krme za stoku, te dok borave ondje u miru, trebalo bi djelovati i postupati na slijedeći način: budući da imaju mnogo kovana i mnogo nekovana zlata, a i mnogo srebra i posuđa za piće, ne treba ni u čemu od toga štedjeti nego razašiljati to bogatstvo Grcima, a prije svega onim Grcima koji su na čelu gradova, pa će oni naskoro prodati svoju slobodu, dok se Perzijanci neće ponovo izlagati opasnosti u sukobima. Njegovu je mišljenju bilo jednako i mišljenje Tebanaca, jer je on dalje vidio unaprijed, dok je Mardonijev stav bio žešći, nepromišljeniji i posve nepopustljiv; mislio je, naime, da je njihova vojska daleko jača od grčke, te da treba što prije krenuti u sukob a ne čekati da se prikupi još više Grka koji su pridolazili, dok Hegesistratove žrtve treba ostaviti na miru i ne pridavati im nikakvo značenje i, nasuprot tome, navaliti po perzijskom običaju.

42. Budući da je on smatrao da to treba uraditi, nitko mu se nije suprotstavljao, pa je njegovo mišljenje prevladavalo: on je, a ne Artabaz, dobio od kralja vrhovno zapovjedništvo nad vojskom. Stoga je pozvao zapovjednike četa i vojskovođe Grka koji su mu se bili pridružili i pitao ih je zna li tko za neku božansku riječ prema kojoj će Perzijanci u Grčkoj nastradati.

Kako su svi pozvani šutjeli, jedni zato što nisu znali za takva proročanstva, a drugi, koji su znali, jer su smatrali opasnim o tome govoriti, sam je Mardonije kazao: »Kad ništa ne znate ili se ne usuđujete govoriti, ja ću vam to reći, jer mi je dobro poznato. Postoji božanska riječ prema kojoj je suđeno da Perzijanci, kad stignu u Grčku, posve opljačkaju svetište u Delfima, a da nakon te pljačke svi izginu. Budući da za to znamo, niti ćemo ići do tog svetišta niti ćemo ga pokušati pljačkati, pa zbog te krivice zacijelo nećemo stradati. Zato svi vi koji ste ovdje nakloni Perzijancima, radujte se, jer ćemo svladati Grke.« Pošto im je to rekao, ponovo im je davao zapovijedi da se počnu pripremati i sve sređivati, jer će sutradan u svitanje doći do bitke.

43. Za proročanstvo o kojem je Mardonije govorio da postoji u vezi s Perzijancima i ja znam, ali znam i da je izrečeno u vezi s Ilirima i vojskom Enhelejaca, a ne u vezi s Perzijancima. Ali u vezi s ovom ovdje bitkom Bakid je izrekao:

Tu kod Termodonta i kod Asopa bogata šašom
Skupit će Grci se, čut će se jauci barbarskog roda,
Past će mnogi preko sudbine i usuda ovdje
Međani s lukom i strijelom, kad dan im suđeni dođe.

Za to proročanstvo i za druga, Musejeva, posve slična ovome, koja se odnose na Perzijance, i ja znam. A rijeka Termodont teče između Tanagre i Glisanta.

44. Pošto je Mardonije postavio pitanje o proročanstvima i osokolio vođe, počela je padati noć, pa su raspoređivali straže. Kad je noć već daleko odmakla i kad se činilo da se mir spustio na oba tabora, pa su ljudi bili u duboku snu, tada je na konju dojahao do straža Atenjana Aleksandar sin Amintin, koji je bio zapovjednik i kralj Makedonaca, i zahtijevao je da se porazgovara s vojskovođama. Većina je stražara ostajala i dalje na svojim

mjestima, a neki su se žurili do vojskovođa, pa kad su stigli do njih, kazali su da je iz logora Međana stigao čovjek na konju koji ne želi reći ništa drugo nego samo tvrdi da hoće razgovarati s vojskovođama, navodeći njihova imena.

45. Kad su oni to čuli, odmah su slijedili stražare do stražarskih mjesta. Čim su stigli ondje, Aleksandar im je počeo ovako govoriti: »Ljudi Atenjani, ove vam riječi predajem kao zalog i zabranjujem vam da ih ikome kažete osim Pausaniji da me ne biste upropastili; ne bih vam o tome ni govorio, da nisam silno zabrinut za cijelu Grčku. I sâm sam, naime, od davnine Grk rodom i ne bih volio gledati kako je Grčka porobljena umjesto da bude slobodna. Poručujem vam da Mardoniju i njegovoj vojsci žrtve nikako da budu po njihovoj volji, inače biste već odavno vodili bitku. Sada je odlučio da ostavi žrtve na miru i da, čim svane dan, krene u napad; uplašio se, kako smatram, da vas se ne skupi još više. Stoga, budite na to pripravni. A ako Mardonije odgodi napad i ne bude ga izvršio, budite ustrajni i ostajte ovdje, jer im preostaje hrane samo za nekoliko dana. Ako ovaj rat završi po vašoj želji, bilo bi lijepo da se netko sjeti i toga da mene oslobodi, jer sam po svojoj dobroj volji zbog Grka izvršio ovaj pogibeljan pothvat i jer sam vam htio otkriti Mardonijeve namjere zato da vas barbari ne bi iznenada napali kad ih ne očekujete. Ja sam Makedonac Aleksandar.« On je to rekao i odjahao je natrag u logor i na svoje mjesto u bojnoj vrsti.

46. Atenski su vojskovođe otišli na desno krilo i rekli su Pausaniji što su čuli od Aleksandra. A on se nakon tih riječi uplašio Perzijanaca, pa je počeo ovako govoriti: »Budući da će u zoru doći do napada, vi se Atenjani morate postaviti nasuprot Perzijancima, a mi nasuprot Beoćanima i onim Grcima koji su sada postrojeni protiv vas, i to iz slijedećeg razloga: vi poznajete Međane i njihov način borbe, budući da ste se borili kod Maratona, dok mi nemamo iskustva s tim ljudima niti o njima

išta znamo; naime, nitko se od Spartanaca nije ogledao s Međanima, dok s Beoćanima i Tesalcima imamo iskustva. Stoga je neophodno da svi uzmemo oružje, te da vi dođete na ovo krilo, a mi na desno.« Na to su mu Atenjani ovako odgovorili: »I nama je samima odmah u početku, kad smo vidjeli da su se Perzijanci postrojavali vama nasuprot, palo na pamet da vam predložimo to što vi sada, pretekavši nas, iznosite. No bojali smo se da vam se takav prijedlog ne bi svidio. Ali kad ste ga sami spomenuli, i nama su se svidjele vaše riječi, pa smo pripravni tako i postupati.«

47. Kako se to sviđalo i jednima i drugima, dok je zora svitala, zamjenjivali su svoje borbene položaje. Kad su opazili što se zbiva, Beoćani to saopće Mardoniju. A čim je on to čuo, odmah je i sam počeo poduzimati premještanje vojske i vodio je Perzijance tako da budu nasuprot Lakedemonjanima. No kad je Pausanija spazio da se to događa i kad je shvatio da njegovi pokreti nisu ostali nezapaženi, vodio je Spartance natrag na desno krilo; ali isto je tako Mardonije Perzijance odveo opet na lijevo krilo.

48. Kad su se postavili na prvobitne položaje, Mardonije je poslao Spartancima glasnika s ovakvom porukom: »Lakedemonjani, o vama ovdašnji ljudi pripovijedaju da ste najhrabriji od svih i dive vam se jer tobože ne bježite iz boja niti napuštate bojni red, te ostajete na mjestu dok ne uništite protivnike ili sami ne propadnete. Ali ništa od toga nije istina: prije nego što ste se uopće sukobili s nama i prije no što smo se našli licem u lice, vidjeli smo vas kako bježite i kako napuštate svoje mjesto, te nam pokušavate podmetnuti Atenjane, a sami se postrojavate nasuprot našim robovima. Tako ne postupaju pravi junaci, i mi smo se u vama uvelike prevarili; očekivali smo, na osnovi glasa koji vas prati, da ćete vi nama poslati glasnika s pozivom na bitku, u želji da se ne borite ni s kim drugim nego jedino s

Perzijancima, i bili smo pripravni tako postupati, no otkrili smo ne samo da nam ne šaljete takvu poruku nego da ste se od straha zavukli u mišju rupu. Stoga, budući da niste vi prvi iznijeli takav prijedlog, mi ćemo ga učiniti. Zašto se ne bismo borili, jednakim brojem vojnika, ispred svih Grka vi, kad se već smatra da ste najbolji, a ispred barbara mi? A ako i drugi odluče da se bore, dobro, neka se bore nakon nas; a ako ne bi tako odlučili nego bi smatrali da je boj između nas dovoljan, bit ćemo bitku sve do kraja: tko od nas bude pobijedio, bit će pobjednik nad cijelom vojskom.«

49. Glasnik je to kazao i pričekao je neko vrijeme, ali kako mu nitko nije davao nikakav odgovor, vratio se i pričao je Mardoniju što mu se dogodilo. On se silno obradovao i razveselio se ovoj ispraznoj pobjedi, pa je poslao konjicu na Grke. Kad su konjanici navalili, nanosili su gubitke cijeloj grčkoj vojski bacajući koplja i odapinjući strijele, a bili su to konjanici–strijelci kojima se bilo vrlo teško približiti; oni su zamutili i zasuli zemljom izvor Gargafiju iz kojega se opskrbljivala vodom čitava grčka vojska. Uz izvor su bili raspoređeni samo Lakedemonjani, a drugim je Grcima, na položajima na kojima su bili razvrstani, izvor bio daleko, a blizu im je bila rijeka Asop: no kako im je prilaz rijeci bio zapriječen, odlazili su na izvor, jer nisu mogli nositi vodu iz rijeke zbog neprijateljskih konjanika i strijelaca.

50. Pošto se to tako dogodilo, budući da je vojska ostala bez vode i da ju je konjica uznemirivala, zbog toga i zbog drugih razloga zapovjednici se Grka okupe otišavši na desno krilo Pausaniji. Uza sve ove okolnosti druge su ih stvari još više mučile: nije, naime, bilo dovoljno hrane, a njihove ljude iz pratnje, koje su poslali na Peloponez da se pobrinu za hranu, odsjekla je konjica tako da nisu mogli ući u tabor.

51. Nakon vijećanja zapovjednici donesu odluku da, ukoliko Perzijanci preskoče i ovaj dan i ne krenu u napad, oni sami odu na otok. Taj je otok od Asopa i od izvora Gargafije, gdje su dotad držali položaje, udaljen deset stadija,[25] a nalazi se ispred grada Plateje. Zapravo se radi o nekoj vrsti otoka na kopnu: rijeka teče odozgo s Kiterona dolje u ravnicu razdijeljena na dva rukavca, a ta su dva toka udaljena jedan od drugoga otprilike tri stadija,[26] te se zatim spajaju u jednoj točki; ime je rijeci Oeroja. Tamošnji stanovnici kažu da je ona kći Asopova. Odlučili su se prebaciti na to mjesto zato da bi imali vode u izobilju i da im konjanici ne bi nanosili štetu kao što im to čine dok se nalaze baš njima nasuprot; a odlučili su da se premještaju u doba druge noćne straže, kako ih Perzijanci ne bi zapazili dok se kreću, ta da ih konjanici ne bi slijedili i pravili smetnje. A kad stignu na to mjesto što ga svojim dvostrukim tokom oplakuje Asopova kći Oeroja s Kiterona, donijeli su odluku da još iste te noći polovicu vojske šalju na Kiteron kako bi pokupili ljude iz pratnje koje su poslali po hranu: oni su, naime, bili odsječeni na Kiteronu.

52. Pošto su donijeli sve te odluke, cijeli su taj dan podnosili neprestane napade konjice koja se nalazila nasuprot njima; a kad se dan približavao svršetku i konjanici su prekinuli svoja djelovanja, te kad je nastupila noć i došao čas za koji su se dogovorili da će se početi premještati, tada su mnogi podigli logor i stali se udaljavati, ali pri tome nisu imali na umu mjesto za koje su se dogovorili, već su, čim su krenuli, bili jednostavno sretni da se mogu maknuti od konjice prema gradu Plateji, pa u tom uzmicanju stignu do Herina svetišta. Ono se nalazi

[25] Tj. oko 1900 metara.
[26] Tj. oko 570 metara.

ispred grada Plateje, udaljeno dvadeset stadija[27] od izvora Gargafije. A kad su ondje stigli, postave tabor ispred svetišta.

53. Oni su tako podizali logor u okolici Herina svetišta, a Pausanija, dok ih je gledao kako se udaljavaju iz prethodnog tabora, izdavao je i Lakedemonjanima zapovijed da uzmu oružje i krenu za ostalima kamo ih oni vode, jer je pomislio da oni zapravo idu na dogovoreno mjesto. Svi ostali zapovjednici spartanskih četa bili su pripravni slušati Pausaniju osim Amomfareta sina Polijadova, četovođe odjeljenja iz Pitane, koji je kazao da neće uzmicati pred strancima niti će svojevoljno sramotiti Spartu, a istovremeno se, kako nije prisustvovao prethodnom dogovoru, čudio dok je gledao što to sada rade. Pausanija i Eurijanakt smatrali su strašnim to što ih on ne sluša, a još bi bilo strašnije, smatrali su, kad bi, zbog njegova opiranja, morali napustiti odjeljenje iz Pitane; bili su svjesni toga da bi, ako bi ih napustili i držali se dogovora s ostalim Grcima, izginuli, tako ostavljeni, i Amomfaret i njegovi sudrugovi. Tako su razmišljali i zadržavali su na mjestu cijelu lakonsku vojsku, te su ga za to vrijeme pokušavali uvjeriti da njegov postupak nije u redu.

54. Dok su oni nagovarali Amomfareta, jedinog koji je preostao od Lakedemonjana i Tegejaca, Atenjani su ovako postupali: ostajali su bez pokreta ondje gdje su bili raspoređeni, jer im je bio dobro poznat način razmišljanja Lakedemonjana, kao i to da jedno misle a drugo govore. Kad se tabor pokrenuo, poslali su nekog svojeg konjanika da pogleda da li se Spartanci uopće spremaju na pokret ili im nije ni na kraj pameti da se miču, te da pita Pausaniju što treba činiti.

[27] Tj. oko 3800 metara.

55. Kad je glasnik stigao k Lakedemonjanima, vidio je kako su raspoređeni na istom mjestu kao i prije i kako se njihovi prvaci svađaju. Dok su Eurijanakt i Pausanija nagovarali Amomfareta da ne dovodi u opasnost Lakedemonjane koji bi jedini ostajali ovdje, nikako ga nisu uspijevali uvjeriti, pa se njihov sukob razvio u svađu upravo u trenutku kad je k njima stigao i glasnik Atenjana. U svađi Amomfaret zgrabi objema rukama golem kamen i stavi ga Pausaniji pred noge uz riječi da tim kamenčićem glasa za to da se ne uzmiče pred strancima, [a strancima je nazvao barbare].[28] Pausanija ga je nazivao ludim i nerazumnim, a atenskom je glasniku, koji ga je pitao ono što mu je bilo zapovjeđeno, nalagao da isprića Atenjanima kakvo je stanje ovdje, te da moli Atenjane da im se sasvim približe i da postupaju, što se tiče odlaska, jednako kao i oni sami.

56. Glasnik se vraćao Atenjanima; a kad je zora zatekla Lakedemonjane u svađi, Pausanija, koji se sve to vrijeme nije micao, tada, budući da nije vjerovao da bi Amomfaret ostao ako bi drugi Lakedemonjani otišli (a upravo se tako i zbilo), dade znak i počne odvoditi sve ostale preko brežuljaka: slijedili su ih i Tegejci. Ali Atenjani su, u bojnom poretku, išli drugim putem a ne onim kojim su se kretali Lakedemonjani: ovi su se, naime, držali visova i obronaka Kiterona u strahu pred konjicom, a Atenjani su se uputili donjim putem prema dolini.

57. Amomfaret je u početku bio uvjeren da se Pausanija nikako neće usuditi napustiti njegovo odjeljenje, pa je ustrajno zahtijevao da ostanu i ne ostavljaju bojni položaj; no kad su Pausanijini vojnici već odmicali putem, pomislivši da su ga bez ikakva obzira ipak počeli napuštati, dao je zapovijed da uzmu oružje, pa je polako vodio i svoje odjeljenje prema glavnini vojske. A

[28] Dio u uglatim zagradama najvjerojatnije je kasniji umetak u tekst.

ona se udaljila otprilike deset stadija,[29] a zatim je čekala Amomfaretovo odjeljenje na rijeci Moloentu, na mjestu koje se naziva Argiopij, ondje gdje se nalazi svetište Demetre Eleusinske; a vojska je čekala zato da bi mogla, u slučaju da Amomfaret i njegovo odjeljenje ne napuste položaj na kojem su bili raspoređeni nego ondje ostanu, krenuti natrag njima u pomoć. Amomfaretovi vojnici su im se upravo pridruživali, kad barbarska konjica krene u napad. Naime, konjanici su postupali onako kako su obično radili i u drugim slučajevima, i kad su vidjeli da je područje na kojem su Grci bili raspoređeni proteklih dana napušteno, gonili su svoje konje sveudilj prema naprijed i, čim su naišli na neprijatelja, počeli su napadati.

58. Čim je Mardonije doznao da su se Grci pod okriljem noći povlačili i kad je vidio da su njihovi položaji napušteni, pozvao je Toraka iz Larise i njegovu braću, Euripila i Trasideja,[30] pa im je kazao: »Aleuadi, što kažete sada kad vidite ovu pustoš? Vi ste mi, naime, pričali da vaši susjedi Lakedemonjani ne bježe iz boja već da su u ratničkim stvarima najveći junaci: vidjeli ste ih najprije kako mijenjaju mjesto u bojnom redu, a sada svi vidimo kako su se razbježali dok je trajala noć; dokazali su, kad je trebalo da se u bitki usporede s ljudima koji su bez ikakve varke najhrabriji, da su nitko i ništa i da su se tek pravili važnima među Grcima koji su i sami nitko i ništa. Vama, koji ne poznajete dobro Perzijance, mogu sasvim oprostiti to što ste hvalili one o kojima ipak nešto malo znate. No mnogo sam se više čudio Artabazu koji se uplašio Lakedemonjana, a kad ih se uplašio, iskazao je ono kukavičko mišljenje prema kojem bi trebalo srušiti tabor i ići u tebanski grad, pa se ondje prepustiti opsjedanju: o tome će kralj još od mene čuti! No o ovome će

[29] Dakle, oko 1900 metara.
[30] V. IX,1.

se govoriti drugi put; a sada im ne treba dozvoliti da ovako postupaju već ih treba goniti sve dok ih ne pohvatamo i dok nam ne plate kaznu za sve što su učinili Perzijancima.«

59. Tako je kazao i žurno je vodio Perzijance preko Asopa tragom Grka, uvjeren da su se oni razbježali, a naišao je samo na Lakedemonjane i Tegejce, jer Atenjane, koji su krenuli kroz dolinu, nije mogao vidjeti od uzvisina. Kad su vidjeli kako Perzijanci kreću goniti Grke, i svi zapovjednici preostalih barbarskih četa smjesta podignu ratne znakove i krenu u potjeru što je brže tko mogao, no u potpunom neredu i bez ikakva poretka. Oni su, prema tome, navaljivali uz viku i u gomilama kao da će upravo zatrti Grke.

60. Kad ga je napala konjica, Pausanija je poslao Atenjanima jednog konjanika s ovakvom porukom: »Ljudi Atenjani, pred nama je najveći boj o kojem zavisi hoće li Grčka biti slobodna ili porobljena, a i nas Lakedemonjane i vas Atenjane izdali su saveznici koji su se u toku prošle noći razbježali. Time je već zapravo odlučeno što od sada nadalje moramo raditi: moramo jedni druge braniti i podupirati što bolje možemo. Da je konjica krenula najprije protiv vas, morali bismo vam pružati pomoć mi i Tegejci, koji jedini uz nas nisu izdajice Grčke; a sada, kad je cijela konjica krenula protiv nas, pravo je da nam vi pružate podršku na onoj strani koja bude pod najvećim pritiskom. A ako se i vama dogodilo nešto zbog čega vam je nemoguće doći u pomoć, tada nam učinite uslugu i pošaljite nam bar strijelce. Znamo da ste u ovaj rat ušli najspremniji, tako da ćete zacijelo saslušati i ovu našu molbu.«

61. Čim su Atenjani to čuli, krenuli su pružati što veću pomoć i potporu; kad su im se već približavali, napadnu ih njima nasuprot postrojeni Grci koji su bili s kraljem, tako da više nisu mogli drugima pomagati, jer im je neprijateljski napad zadavao

velike muke. Pošto su tako ostali bez pomoći drugih, Lakedemonjani i Tegejci — njih je zajedno s lako naoružanim vojnicima ukupno bilo pedeset tisuća, a od toga Tegejaca tri tisuće (oni se nikada nisu razdvajali od Lakedemonjana) — prinosili su žrtve u vezi s napadom na Mardonija i na njegovu vojsku. No žrtve im nisu bile povoljne, a u međuvremenu su mnogi već gubili živote a još više ih je bilo ranjeno; Perzijanci su napravili zid od svojih štitova[31] i neštedimice su zasipali Spartance mnoštvom strelica, tako da se Pausanija, kako im je sve naopako krenulo, a i žrtve su bile nepovoljne, okrenuo prema Herinu hramu u Plateji i zazvao u pomoć boginju s molbom da ih nikako ne iznevjeri u njihovim nadama.

62. Još dok je on tako zazivao boginju, Tegejci pojure prvi u borbu i stanu napredovati protiv barbara, a odmah nakon Pausanijine molitve Lakedemonjanima koji su prinosili žrtve one su bivale povoljne. Kad se s vremenom to počelo događati, i Lakedemonjani su krenuli u napad na Perzijance, a Perzijanci su im se suprotstavljali, pošto su ostavili po strani lukove. Najprije se borba vodila oko štitova. Kad su oni bili srušeni, snažan se boj vodio uz samo Demetrino svetište i trajao je dugo, sve dok nije došlo do borbe prsa o prsa: barbari su se hvatali za koplja i lomili su ih. Hrabrošću i tjelesnom snagom Perzijanci nisu bili slabiji, no bili su bez teškog naoružanja, a uz to i bez velikog znanja, te svojim protivnicima nisu bili dorasli ni ratničkom vještinom. Izdvajali su se iz bojnog reda pojedinačno ili u skupinama od deset ljudi, koji put i malo većima a koji put malo manjima, pa su navaljivali na Spartance i doživljavali bi poraze.

[31] Perzijski su se štitovi (za njihov opis v. VII,61) mogli učvrstiti za tlo, najvjerojatnije uz pomoć koplja, te su postavljeni jedan uz drugi predstavljali snažnu zaštitu u borbi.

63. Ondje gdje se upravo nalazio Mardonije, sam se boreći s bijelog konja i okružen tisućom odabranih Perzijanaca, tu su neprijatelji najžešće navaljivali. Dokle je god Mardonije bio živ, oni su pružali otpor i u svojoj su obrani obarali mnoge Lakedemonjane; no čim je Mardonije poginuo i čim su vojnici oko njega, koji su bili najjači, pali, drugi su se odmah okrenuli u bijeg i popustili su pred Lakedemonjanima. Najveći ih je broj stradao zbog opreme koja nije sadržavala teško naoružanje, pa su se morali kao laki naoružanici boriti protiv oklopljenih vojnika.

64. Tako su, u skladu s proročanstvom,[32] Spartanci dobivali od Mardonija zadovoljštinu za Leonidino ubojstvo, a najljepšu pobjedu od svih za koje znamo odnio je Pausanija sin Kleombrota sina Anaksandridina, a imena njegovih daljih predaka navedena su kod Leonide, jer su im jednaka. Mardonija je ubio Arimnest, čovjek s ugledom u Sparti, koji je kasnije, nakon ratova s Međanima, a u vrijeme ratova protiv svih Mesenjana,[33] navalio sa tri stotine ljudi na Stenikler, pa je ondje poginuo i on sam i njegovih tri stotine vojnika.

65. Kad su Lakedemonjani natjerali u bijeg Perzijance kod Plateje, oni su bježali bez ikakva reda do svojega logora i do drvenih zidova koje su bili podignuli na tebanskom području. Ipak, neobično mi je to što se nijedan Perzijanac, premda su se borili uz Demetrin gaj, nije mogao vidjeti niti kako ulazi u posvećeno područje niti kako ondje umire, a oko samog svetišta na neposvećenu su tlu mnogi poginuli. Mislim — ako je uopće potrebno imati neko mišljenje kad se radi o božanskim stvarima

[32] V. VIII,114.

[33] Poraz kod Steniklera pripada 3. mesenjanskom ratu i odigrao se najvjerojatnije 464. g. pr.n.e.

— da ih sama boginja nije htjela primati budući da su oni zapalili hram u Eleusini.

66. Ta se bitka tako završila; a Artabazu sinu Farnakovu odmah se od početka nije sviđalo to što je kralj ostavio Mardonija, no tada, iako ga je na svaki način od toga odgovarao, nije uspijevao ništa postići time što je smatrao da ne treba zametati borbu; nezadovoljan onime što je Mardonije činio, postupio je ovako. One kojima je Artabaz zapovijedao (a raspolagao je ne baš malom silom od nekih četrdeset tisuća ljudi koje je vodio), njih je, kad je došlo do sukoba, budući da je dobro znao što će proizaći iz bitke, vodio, pošto je o svemu dobro promislio, i naredio im je da svi idu istim putem kojim se i on sam kreće, i to onom brzinom kojom vide da se i on žuri. Takvu im je naredbu dao kao da tobože vodi vojsku u bitku; no idući putem ispred svih, ugleda Perzijance kako bježe. Odatle ih više nije vodio u istom poretku, već je jurio što je brže mogao i bježao, ali ne prema drvenim zidinama niti prema zidinama Tebe već prema Fokidi, jer je želio što prije stići do Helesponta.

67. Oni su se, dakle, kretali tim pravcem; a dok su se ostali Grci koji su bili na kraljevoj strani namjerno loše borili, Beoćani su s Atenjanima bili dugotrajnu bitku; Tebanci koji su pristajali uz Međane borili su se veoma zdušno i nisu hotimice gubili boj, tako da su Atenjani pobili tri stotine njihovih prvaka i najodličnijih muževa; kad su se i oni okrenuli u bijeg, bježali su prema Tebi, a ne onamo kamo su išli Perzijanci. I cijela je gomila drugih saveznika, koji se ni s kim nisu ni sukobili niti su išta doista učinili, jednako tako bježala.

68. Sasvim mi je jasno da je sva moć barbara ovisila o Perzijancima, budući da su i tada neki bježali prije nego što su se uopće sukobili s neprijateljima, i to zato što su gledali kako Perzijanci bježe. Tako su svi bježali osim konjice, posebno one beotske:

ona je uvelike pomagala bjeguncima, jer je bila stalno u dodiru s protivnicima, a svoje je drugove u bijegu držala na udaljenosti od Grka. A oni su u pobjedničkom naletu slijedili Kserksove ljude, progonili ih i ubijali.

69. Kad je počelo ovo bježanje, stigne vijest i ostalim Grcima, svrstanima oko Herina svetišta, koji nisu sudjelovali u bitki, da se bitka održala i da je pobijedila Pausanijina vojska; kad su to čuli, krenu bez ikakva bojnog poretka, i to Korinćani i njihovi saveznici preko obronaka i brežuljaka putem koji je vodio gore ravno do Demetrina svetišta, a Megarani, Flijunćani i njihovi saveznici dolinom i putem s najmanje uspona. Kad su se Megarani i Flijunćani našli blizu neprijatelja, tebanski su ih konjanici opazili kako se žure bez ikakva reda, pa su počeli na njih navaljivati konjima, a zapovijedao im je Asopodor sin Timandrov. Kad su ih napali, oborili su ih šest stotina, a preostale su gonili i protjerali natrag na Kiteron.

70. Oni su neslavno izgubili živote, a Perzijanci i ostalo mnoštvo, čim su utekli unutar drvenih zidova, požurili su se popeti na kule prije nego što se pojave Lakedemonjani, a kad su se popeli, učvrste zid što su bolje mogli. Naime, kad su pridošli Atenjani, razvio se još žešći boj za zidine. Dok Atenjani nisu bili ovdje, barbari su se uspijevali braniti i održavali su premoć nad Lakedemonjanima koji nisu vješti u borbi za zidine; no kad su pridošli Atenjani, boj se za zidine počeo pretvarati u žestoku i dugotrajnu bitku. Na koncu su se Atenjani, uz pomoć svoje hrabrosti i ustrajnosti, uspeli na zid i srušili su ga na mjestu gdje su zatim drugi Grci mogli ulaziti unutra. Prvi su unutar zidina zašli Tegejci i oni su razgrabili Mardonijev šator, uzevši između ostalog iz njega i konjske jasle, koje su cijele bile načinjene od mjedi i doista ih je vrijedilo vidjeti. Te su Mardonijeve jasle Tegejci dali kao zavjetni dar hramu Atene Aleje, dok su sve ostalo što su uzeli odnijeli na isto mjesto na koje su plijen nosili

i drugi Grci. Pošto su zidovi pali, barbari više nisu nijedanput složili bojni red niti je itko od njih pomislio na junačku obranu, i zapravo su bili izvan sebe, u strahu, nagurani u malom prostoru, gdje su bile zatvorene desetine tisuća ljudi. Grci su ih mogli slobodno ubijati, tako da je od vojske od tristo tisuća, kojoj treba oduzeti onih četrdeset tisuća s kojima je bježao Artabaz, ostalo na životu jedva tri tisuće ljudi.[34] Među Lakedemonjanima iz Sparte poginuo je sve u svemu u tom sukobu njih devedeset i jedan, među Tegejcima šesnaest, a među Atenjanima pedeset i dva.

71. Kod barbara se istaklo pješaštvo Perzijanaca i konjica Saka, a od pojedinaca, kako se pripovijeda, Mardonije; kod Grka, opet, premda su srčani bili i Tegejci i Atenjani, hrabrošću su ih ipak nadmašili Lakedemonjani. Tu tvrdnju ne mogu dokazati ničim drugim (svi su oni, naime, pobjeđivali one koji su im bili postrojeni nasuprot) osim time što su se oni sukobili s najsnažnijim dijelom protivničke vojske i svladali su ga. A daleko je najizvrsniji, po mojem mišljenju, bio Aristodem, koji se jedini od tri stotine kod Termopila bio spasio i zbog toga doživio pogrde i sramotu.[35] Osim njega istakli su se i Spartanci Posidonije, Filokion i Amomfaret. Doista, kad se razvila rasprava tko je od njih bio najbolji, prisutni su Spartanci priznali da je Aristodem posve očito htio umrijeti uslijed krivice koja je ležala na njemu, te da je u toj svojoj mahnitosti napuštao bojni red i izvršio silna junačka djela, dok Posidonije nije želio smrt a ipak se pokazao izvrsnim: utoliko je on bio bolji. Ali to su možda kazali iz zavisti; svi ovi koje sam nabrojio, osim Aristodema, a

[34] I drugi autori potvrđuju da su Mardonijevi gubici kod Plateje bili golemi, iako su njihove brojke nešto manje: Ktesija, osobni liječnik Artakserksov, u svojoj *Perzijskoj povijesti* (fr. 26) spominje 120000, a Diodor (*Knjižnica*, XI,32) 100000 poginulih.

[35] V. VII,229–231.

koji su poginuli u toj bitki, dobili su javne počasti, a Aristodem, koji je htio umrijeti, zbog navedene krivice nije dobio javnu počast.

72. Ovo su, dakle, bili najglasovitiji borci kod Plateje. Naime, Kalikrat je poginuo izvan boja, a došao je u logor kao najljepši muškarac među tadašnjim Grcima, dakle ne samo među Lakedemonjanima nego i među ostalim Grcima; dok je Pausanija prinosio žrtvu, on je sjedio na svojem mjestu u bojnoj vrsti i bio je ranjen strelicom u bok. Dok su se drugi borili, njega su iznijeli iz borbenog poretka, te je polako i mučno umirao i govorio Platejcu Arimnestu da mu nije žao što umire za Grčku nego to što nije imao prilike upotrijebiti svoje ruke i što nije izvršio neko djelo koje bi bilo dostojno njega samoga i njegove želje da ga izvrši.

73. Među Atenjanima je, kako se priča, dobar glas stekao Sofan sin Eutihidov, iz dema Dekeleje, iz one Dekeleje čiji su stanovnici jednom učinili djelo korisno za sva vremena, kako pripovijedaju sami Atenjani. Naime, kad su Tindaridi upali u zemlju Atiku s mnoštvom vojske da bi se domogli Helene i dizali su na noge sve stanovnike, jer nisu znali gdje se Helena nalazi, tada su — kažu — Dekelejci, a prema nekima i sam Dekel, rasrđen Tezejevom obiješću i u strahu za cijelo područje Atenjana, objasnili im sve što znaju i odveli u Afidnu, koju je Titak, tamošnji stanovnik, izdao Tindaridima.[36] Nakon tog djela odonda sve do danas Dekelejcima se u Sparti dodjeljuje oprost od poreza i pravo na počasno mjesto na javnim svečanostima, tako da su čak i u ratu koji je mnogo godina kasnije izbio

[36] Prije njezina braka s Menelajem Helenu su oteli Tezej i Piritoj, a njezina braća Kastor i Polideuko, Tindaridi, u potrazi za njom zauzeli su Atiku: Dekel, eponim atenske općine (dema) Dekeleje, pomogao im je da pronađu sestru u Afidni.

između Atenjana i Peloponežana Lakedemonjani, premda su pustošili cijelu Atiku, štedjeli Dekeleju.[37]

74. Sofan je, dakle, bio iz tog dema i istaknuo se tada među Atenjanima, no o tome se pričaju dvije različite priče: prema jednoj je na pojasu zaštitne košulje nosio željezno sidro pričvršćeno na mjedenom lancu, a to je sidro bacao kad bi se približio neprijateljima zato da ga oni ne bi mogli u svojem napadu pomaknuti iz bojnog reda; a kad bi se protivnici povlačili, on bi tada, po svemu sudeći, podigao sidro i tako ih progonio. To je jedna priča, a druga koja se pripovijeda u suprotnosti je s ovom, jer je prema njoj na štitu, kojim je stalno mahao i nikada ga nije držao mirno, nosio znak sidra, pa se nije radilo o željeznom sidru pričvršćenom za zaštitnu košulju.

75. Postoji još jedno sjajno djelo što ga je izvršio Sofan kad je, dok su Atenjani opsjedali Eginu, nakon izazova na dvoboj ubio Argivca Euribata, znamenita petobojca.[38] A tom se Sofanu desilo da je u vremenu nakon ovih događaja, pošto se iskazao kao hrabar čovjek, dok je zapovijedao Atenjanima zajedno s Leagrom sinom Glaukonovim, poginuo od ruke Edonaca u borbama kod Data koje su se vodile oko rudnika zlata.[39]

76. Kad su Grci porazili barbare kod Plateje, tada je k njima kao prebjeg došla jedna žena: čim je razabrala da su Perzijanci izgubili a da Grci pobjeđuju, ona, koja je bila inoča Farandata sina Teaspisova, Perzijanca, uresila se velikom količinom zlatnog nakita, i ona sama i njezine sluškinje, kao i najljepšom haljinom koju je imala, te je izašla iz svojih kola i krenula je prema Lakedemonjanima koji su se još bavili ubijanjem, a kad

[37] Tj. u prvoj fazi peloponeških ratova 431–425. g. pr.n.e.

[38] O Euribatu se govori u VI,92.

[39] Taj su rat Atenjani vodili od 466. g. pr.n.e. i uspješno ga završili 464. g. pr.n.e.

je vidjela kako Pausanija upravlja svime ondje, budući da je znala za njegovo ime i njegov rod jer je često čula kako se o njemu govori, prepoznala je Pausaniju, obgrlila mu je koljena i počela mu je ovako govoriti: »O kralju Sparte, izbavi me kao pribjegarku iz zarobljeničkog ropstva. I već dosad si nam učinio dobro time što si uništio ove koji se ne osvrću ni na božanstva ni na bogove. Rodom sam Košanka, a kći sam Hegetorida sina Antagorina. Perzijanac me je silom oteo na Kosu, a silom me je i držao.« A on joj je odgovorio ovim riječima: »Ženo, nemaš se čega bojati već i zato što si pribjegarka, a još se manje moraš bojati ako uz to doista govoriš istinu i kći si Hegetorida s Kosa, koji je baš moj najbolji prijatelj od svih ljudi koji nastavaju one krajeve.« Tako je kazao i zatim ju je povjerio eforima[40] koji su bili uz njega, a kasnije ju je poslao na Eginu, kamo je i sama htjela otići.

77. Neposredno nakon odlaska te žene, kad je sve već bilo svršeno, stigli su Mantinejci: kad su razabrali da su zakasnili na bitku, bili su veoma nesretni i tvrdili su da ih treba za to kazniti. A kad su doznali da su Međani s Artabazom u bijegu, htjeli su ih slijediti sve do Tesalije, no Lakedemonjani im nisu dozvoljavali da kreću u potjeru za ovim bjeguncima. Oni su se zatim povukli na svoje područje, a svoje su vojskovođe protjerali iz zemlje. Nakon Mantinejaca dođu i Eliđani, pa i oni, jednako nesretni kao Mantinejci, krenu na povratak kući; kad su se vratili, i oni su protjerali svoje vojskovođe. To se odnosi na Mantinejce i Eliđane.

78. Kod Plateje u taboru Eginjana bio je i Lampon sin Pitejin, koji je pripadao eginjanskim prvacima; on je hitao Pausaniji s

[40] Dva su efora, visoka spartanska činovnika, obično pratila kralja na ratnim pohodima.

jednim sasvim bezbožnim prijedlogom, a kad mu je prišao, u žurbi mu je rekao: »O sine Kleombrotov, izvršio si pothvat posve izuzetan i veličanstvenošću i ljepotom, i bog ti je dao da budeš spasilac Grčke i da imaš među Grcima najveću nama znanu slavu. Obavi i ostatak posla tako da stekneš još i veći glas, takav da se ubuduće svaki barbarin čuva poduzimati zločine protiv Grka! Kad je Leonida poginuo u Termopilama, Mardonije i Kserkso odsjekli su mu glavu i nabili je na kolac;[41] ako ti to uzvratiš na isti način, hvalit će te najprije svi Spartanci, a zatim i svi ostali Grci; budeš li Mardonija nabio na kolac, osvetit ćeš svog strica Leonidu.«

79. On je tako govorio s namjerom da tako zadobije zahvalnost, no drugi mu je odgovorio ovim riječima: »Prijatelju Eginjanine, cijenim tvoju naklonost i brigu za mene, no tvoje se stajalište kosi s temeljima čestitosti: naime, i mene i moju domovinu i moje djelo najprije si uzvisio, a zatim si sve posve uništio prijedlogom da skrnavim leš i riječima da će mi se slava uvećati budem li tako postupao; takvi postupci više dolikuju barbarima nego Grcima, a i njima to zamjeramo. Pa makar se iz tog razloga ne sviđao ni Eginjanima ni ikome tko u takvim stvarima uživa, meni je dovoljno da se sviđam Spartancima zato što postupam bogobojazno i što isto tako i govorim. A za Leonidu, na čiju me osvetu pozivaš, tvrdim da je itekako osvećen, te da je i njemu i svima koji su poginuli u Termopilama odana počast uz pomoć bezbrojnih duša mrtvih neprijatelja. A ti mi se s takvim prijedlogom nemoj više nikada pojaviti niti mi nemoj davati ikakav savjet, i budi sretan što si ostao nekažnjen!«

80. Ovaj se čovjek, kad je to čuo, odmah počeo udaljavati; a Pausanija je objavio naredbu kako nitko ne smije ništa uzeti od

[41] V. VII,238.

plijena i izdavao je zapovijedi helotima da sve stvari prikupljaju na jednom mjestu. Oni su se raspršili po barbarskom logoru i pronalazili su šatore opremljene zlatom i srebrom, pozlaćene i posrebrene ležaljke, zlatne vrčeve, zdjele i ostalo posuđe; pronalazili su i vreće na kolima koje su sadržavale, kako se pokazivalo, zlatne i srebrne kotlove; s mrtvih tijela koja su uokolo ležala skidali su narukvice, lančiće i mačeve, ako su bili od zlata, a na šarene se halje nisu uopće obazirali. Tada su heloti mnogo toga krali i prodavali Eginjanima, a ono što nisu mogli sakriti, prikupljali su na ovom mjestu: i toga je bilo mnogo; upravo otuda potječu velika eginjanska bogatstva, jer su Eginjani od helota kupovali zlato kao da je mjed.

81. Kad su sve stvari prikupili, izdvojili su desetinu za boga u Delfima, i od nje je izrađen i posvećen zlatni tronožac koji stoji na mjedenoj troglavoj zmiji posve blizu žrtveniku, zatim su izdvojili desetinu za boga u Olimpiji, i od nje je izrađen i posvećen mjedeni Zeusov kip visok deset lakata, pa desetinu za boga na Istmu, i od nje je izrađen Posejdonov mjedeni kip visok sedam lakata;[42] a kad su sve to izdvojili, ostatak su međusobno dijelili, i svatko je dobio po zasluzi i perzijskih žena, i zlata i srebra, i ostalih stvari i stoke. Koliko je odabranih darova bilo poklonjeno onima koji su se posebno istaknuli kod Plateje, nitko ne spominje, ali ja mislim da su i oni dobili poklone; a za Pausaniju je od svega bio odabran deseti dio, koji je dobio na dar: i od žena, i od konja, i od novca, i od deva, pa i od svih drugih stvari.

[42] Premda su ovi zavjetni darovi napravljeni od plijena iz bitke kod Plateje, oni su — čini se — predstavljali zajednički spomen na ratove s Perzijancima. Naime, na nosaču tronošca (tronožac su Fokejci opljačkali u toku 3. svetog rata, 355. g. pr.n.e.), koji je sačuvan jer ga je Konstantin početkom 4. st. prenio u Carigrad, gdje se i danas nalazi, urezana su imena 31 grčkog grada koji je sudjelovao u tim ratovima. Taj je spomenik bio visok oko 5,5 metara, Zeusov kip u Olimpiji oko 4,4 metra, a Posejdonov kip na Istmu oko 3,1 metar.

82. A pripovijeda se da se zbilo i ovo: kad je Kserkso bježao iz Grčke, ostavio je Mardoniju svoju opremu; Pausanija je gledao Mardonijevu opremu, koja se sastojala od zlatnih i srebrnih predmeta i od šarenih prostirki, pa je zapovjedio pekarima i kuharima da mu prirede objed kao za Mardonija. A dok su oni po njegovu nalogu tako i radili, Pausanija, kad je vidio lijepo prostrte zlatne i srebrne ležaljke, zlatne i srebrne stolove i veličanstvenu pripravu objeda, zaprepašten ljepotama pred sobom, zapovjedi iz šale svojim poslužiteljima da pripreme spartanski objed. I kako je među dvama obrocima razlika bila golema, Pausanija se nasmije i pozove zapovjednike Grka, a kad su se oni skupili, reče im pokazujući na pripravu jednog i drugog objeda: »Ljudi Grci, okupio sam vas zato što sam vam htio pokazati kako je lud Međanin kad je, uz ovakav način života, došao k nama da nam otme ovaj naš jad i bijedu!« To je, kažu, Pausanija rekao grčkim zapovjednicima.

83. I nakon svih ovih događaja mnogi su Platejci pronašli škrinje sa zlatom i srebrom i drugim vrijednostima. A još kasnije je i ovo izbilo na vidjelo: kad je na leševima istrunulo meso (Platejci su, naime, kosti sakupljali na jednom mjestu), pronašla se lubanja koja nije imala ni jednog jedinog šava već je bila od jedne kosti; nađena je i vilica zajedno s gornjom čeljusti, koja je imala sve zube, i sjekutiće i kutnjake, u jednom komadu, dakle sve iz jedne kosti; a otkriven je i kostur muškarca visokog pet lakata.[43]

84. Osim toga, drugi je dan nestao Mardonijev leš; ne mogu točno reći koji ga je čovjek uzeo, ali sam za mnoge ljude iz raznih naroda čuo da su pokopali Mardonija, a znam i da su mnogi za taj čin primili velike darove od Artonta, Mardonijeva

[43] Tj. oko 2,2 metra.

sina; tko je od njih doista uzeo i sahranio Mardonijevo mrtvo tijelo, nisam mogao sa sigurnošću saznati. Prema jednoj priči Mardonija je sahranio Efežanin Dionisofan.

85. U svakom slučaju, Mardonije je tako bio sahranjen; a kad su Grci razdijelili plijen kod Plateje, počeli su pokapati svoje ljude, i to svaki grad za sebe. Lakedemonjani su napravili tri grobnice: u jednoj su pokopali irene,[44] a među njima i Posidonija, Amomfareta, Filokiona i Kalikrata. U jednom su od grobova, dakle, bili ireni, u drugome ostali Spartanci, a u trećemu heloti. Oni su pokapali na ovaj način, a Tegejci su u zasebnoj grobnici sahranjivali sve svoje pokojnike skupa, Atenjani zajedno svoje, a Megarani i Flijunćani one koji su stradali od konjice. Sve su njihove grobnice bile ispunjene; nasuprot tome, koliko se god može vidjeti kod Plateje humaka drugih Grka, njih su, kako čujem, pojedini narodi, stideći se svojeg izostanka iz bitke, nasuli nad praznim grobovima radi kasnijih ljudskih pokoljenja, pa tako ondje postoji i takozvana grobnica Eginjana, koju je, kako saznajem, čak deset godina kasnije, nakon svega ovoga, na molbu Eginjana nasuo Klead sin Autodikov, čovjek iz Plateje, koji je bio eginski proksen.[45]

86. Čim su sahranili svoje mrtve kod Plateje, Grci su odmah nakon vijećanja odlučili voditi vojsku protiv Tebe i tražiti od Tebanaca one među njima koji su bili na strani Međana, prije svega Timagenida i Atagina, koji su bili među prvim njihovim vođama; ako ih ne predaju, neće se povući s vojskom dok ne zauzmu grad. Kad su donijeli takvu odluku, jedanaesti dan nakon bitke stignu i počnu opsjedati Tebance, te zahtijevati da

44 Iren je naziv za spartanskog mladića starog između 20 i 30 godina.
45 O funkciji proksena v. VI,57, bilj. 28.

im predaju tražene ljude; budući da ih Tebanci nisu htjeli izručivati, pustošili su im zemlju i navaljivali na zidine grada.

87. Nisu prestajali s pustošenjem, pa je dvadesetog dana Timagenid rekao Tebancima ovo: »Ljudi Tebanci, budući da su Grci odlučili da ne prestanu s opsadom prije no što ili zauzmu Tebu ili im nas predate, da ne bi sada zbog nas zemlja Beotija i nadalje trpjela štetu, ako im je to što nas traže samo izlika a zapravo im je potreban novac, dajmo im novac iz zajedničke blagajne (jer smo za Međane bili ne samo mi nego svi na osnovi zajedničke odluke), a ako opsjedaju grad jer stvarno hoće upravo nas, sami ćemo se dobrovoljno predati pod istragu.« Izgledalo je da tako izvrsno i u pravi čas govori, pa su Tebanci odmah preko glasnika slali poruku Pausaniji sa željom da mu predaju ove ljude.

88. Kad su se dogovorili o uvjetima predaje, Atagin pobjegne iz grada, a njegove je sinove, kad su ih doveli pred njega, Pausanija oslobodio krivice i ustvrdio da djeca nisu nikako sukrivci za očevo pristajanje uz Međane. No drugi su ljudi koje su Tebanci predali vjerovali da će u istrazi dokazivati svoju nevinost i bili su sigurni da će s pomoću novca moći odbaciti krivicu; ali čim ih je Pausanija dobio u svoje ruke, budući da je pretpostavljao da bi se to moglo dogoditi, raspusti najednom cijelu savezničku vojsku, a njih odvede u Korint i ondje ih pogubi. To se dogodilo kod Plateje i u Tebi.

89. A Artabaz sin Farnakov u bijegu iz Plateje našao se već prilično daleko. Tesalci su ga nakon dolaska pozivali na gozbe i pitali su ga za ostatak vojske, jer nisu ništa znali o događajima kod Plateje. Kako je Artabaz pomislio da će se, bude li im rekao istinu o bitki, naći u opasnosti da unište i njega samog i njegovu vojsku (smatrao je, naime, da će ga napasti svatko tko čuje što se uistinu zbilo), imajući to na pameti Fokiđanima nije govorio

uopće ništa, a Tesalcima je kazivao ovako: »Ja se, Tesalci, kao što vidite, žurim i hitam u Trakiju, a u žurbi sam jer sam poslan unaprijed iz logora po nekom poslu zajedno s ovim ovdje vojnicima; sam Mardonije i njegova vojska idu odmah za mnom, i možete ih svaki čas očekivati. Lijepo ih primajte i iskažite se svojim dobrim postupcima; neće vam biti žao budete li tako postupali!« To je kazao i u žurbi je vodio vojsku kroz Tesaliju i Makedoniju ravno prema Trakiji, kao da uistinu nekamo hita, a išao je putem kroz unutrašnjost. Stigne napokon u Bizantij, pošto je izgubio mnogo svojih vojnika na putu, bilo da su ih poubijali Tračani, bilo da su ih svladali glad ili umor; iz Bizantija prijeđe na drugu stranu brodovima.

90. On se na taj način vratio u Aziju; a istoga dana kad se dogodio poraz kod Plateje, zbio se također i drugi poraz, onaj kod Mikale u Joniji. Naime, dok su Grci, koji su pristigli na lađama zajedno s Lakedemonjaninom Leotihidom, boravili na Delu, došli su im kao izaslanici sa Sama Lampon sin Trasiklov, Atenagora sin Arhestratidov i Hegesistrat sin Aristagorin, koje su Samljani poslali potajno od Perzijanaca i od samovladara Teomestora sina Androdamantova, kojega su Perzijanci postavili za tiranina.[46] Kad su oni stupili pred zapovjednike, Hegesistrat je počeo govoriti mnogo i opširno o tome kako će se Jonjani odmah pobuniti protiv Perzijanaca, samo ako vide Grke, i kako im barbari uopće neće pružati otpor; a kad bi im i pružali otpor, nigdje drugdje ne bi mogli naći tako dobar ulov; pozivajući se na zajedničke bogove, poticao ih je na to da izbave grčke narode iz ropstva i da ih obrane od barbarina. Kazao je da to uopće nije teško ostvariti: brodovi barbara slabi su na moru i oni nisu u stanju da se protiv njih bore. Sami su izaslanici, napokon, spremni voziti se na njihovim lađama kao

[46] Na Samu je bila smještena perzijska mornarica, v. VIII,130.

taoci, ako slučajno sumnjaju u to da ih žele voditi u kakvu klopku.

91. Kako je Samljanin zdušno molio, Leotihida ga je upitao, bilo zato što je htio to saznati da bi iščitao neko znamenje ili zato što ga je na to slučajno poticalo božanstvo: »Strančе sa Sama, kako se zoveš?« A on reče: »Hegesistrat.« A onaj ga presiječe u pola riječi, ako je Hegesistrat i zaustio da nešto kaže, i progovori: »Prihvaćam znamenje, strančе sa Sama.[47] Postupaj ovako: ti i ovi s tobom najprije se zakunite da će nam Samljani biti revni saveznici, a zatim otplovite kući.«

92. Kako je to govorio, tako je i provodio u djelo: Samljani su se odmah počeli zaklinjati na vjernost i sklapati savez s Grcima. Kad su to obavili, krenuli su na plovidbu; ali Hegesistratu je bilo naređeno da plovi s Grcima, budući da mu je ime davalo povoljno znamenje; Grci su taj dan još ostali na sidrištu, a sutradan su prinosili povoljne žrtve iz kojih im je proricao Deifon sin Euhenija, čovjeka Apolonjanina, iz Apolonije u Jonskom zaljevu, a tom se njegovu ocu desila ovakva nekakva zgoda.

93. U toj Apoloniji postoji stado posvećeno Suncu, i ono danju pase uz rijeku koja teče s brda Lakmona kroz područje Apolonije do mora uz luku Orik, a noću ga čuvaju odabrani ljudi, građani najugledniji po svojem bogatstvu i rodu, svaki u toku jedne godine; Apolonjani veoma mnogo drže do tog stada zbog nekog proročanstva; noć provode u jednoj spilji daleko od grada. I ovaj je Euhenije bio izabran i čuvao je stado. Jednom kad je on zaspao na straži, dođu vukovi u spilju i zakolju otprilike šezdeset grla iz stada. Kad je on to opazio, šutio je i

[47] Hegesistrat, naime, doslovno znači »Onaj koji vodi vojsku«.

nikome nije o tome govorio, jer je imao namjeru da ih nadomjesti drugim grlima što će ih kupiti. No Apolonjanima taj događaj nije ostao skriven, već su Euhenija, kad su razabrali što se desilo, odveli na sud i osudili da bude, budući da zaspao na straži, oslijepljen. Ali kad su ga oslijepili, odmah nakon toga stado je prestalo dobivati mlade, a i tlo je prestalo davati plodove. Kad su pitali proroke što je uzrok nesreći koja ih tišti, i u Dodoni i u Delfima im je bilo rečeno da su nepravedno lišili vida čuvara svetoga stada, Euhenija: sama su božanstva, naime, bila poslala vukove, pa se neće prestati za nj osvećivati prije no što mu građani daju zadovoljštinu za ono što su mu uradili, i to takvu koju sam bude izabrao i smatrao opravdanom; dok to budu izvršavali, dat će Euheniju takav dar da bi ga mnogi ljudi zbog toga smatrali presretnim.

94. Tako su im prorekla proročišta, a Apolonjani su njihove riječi zadržali u tajnosti, ali su naložili nekim građanima da ih provedu. A oni su ih proveli ovako: kad je jednom Euhenije sjedio na nekoj sjedalici, prišli su mu i sjeli su pokraj njega, pa su se razgovarali o mnogim stvarima, dok ga na koncu nisu počeli žaliti zbog njegove nesreće. Navodeći ga na takav razgovor, pitali su ga kakvu bi zadovoljštinu prihvatio kad bi mu Apolonjani htjeli obećati da će mu dati neku zadovoljštinu za ono što su mu uradili. A on, budući da nije ništa bio čuo o proročanstvu, reče kako bi odabrao da mu poklone zemlju, dvije oranice, čijim je vlasnicima naveo i ime jer je znao da su one najbolje u Apoloniji, a uz to i kuću, za koju je opet znao da je najljepša u gradu; kazao je da se ubuduće više ne bi ni na koga ljutio kad bi se toga domogao i da bi mu to bila dostatna zadovoljština. On je tako govorio, a oni koji su uza nj sjedili, prekinuli su ga i kazali: »Euhenije, upravo ti takvu zadovoljštinu, na osnovi proročanstava što su ih dobili, daju Apolonjani jer su te oslijepili.« On se na to počeo srditi jer je shvatio cijelu

priču i smatrao se prevarenim; ali oni kupe od vlasnika imanja i dadu mu ono što je odabrao. Nakon toga iznenada je zadobio proročki dar po kojem je postao glasovit.

95. Sin toga Euhenija bio je Deifon koji je, kad su ga Korinćani vodili sa sobom, proricao vojsci iz žrtava. Čuo sam i to da se Deifon samo služio Euhenijevim imenom i da je obavljao poslove po Grčkoj, a da uopće nije bio Euhenijev sin.

96. Čim su žrtve Grcima bile povoljne, počeli su izvoditi lađe s Dela prema Samu. Kad su se našli kod Kalama na Samu, Grci su ondje bacili sidra u blizini Herina svetišta koje se tu nalazi i pripremali su se za pomorsku bitku, dok su Perzijanci, pošto su saznali da su oni počeli isplovljivati, i sami većinu lađa upravljali prema kopnu, a feničanskim su brodovima dozvolili da otplove. Naime, vijećali su i odlučili su da ne zameću pomorsku bitku, jer im se činilo da nemaju snage jednake grčkima; plovili su prema kopnu kako bi bili pod zaštitom vlastite kopnene vojske koja se nalazila na Mikali i koju je preostala vojska po Kserksovoj zapovijedi ostavila zato da čuva Joniju; tu je ukupno bilo šezdeset tisuća vojnika, a njihov je zapovjednik bio Tigran, koji je druge Perzijance nadilazio ljepotom i stasom. Zapovjednici mornarice htjeli su se skloniti pod zaštitu te vojske, te izvući lađe na kopno i okružiti ih ogradom kao bedemom za brodove i skloništem za sebe same. Kad su donijeli takvu odluku, plovili su prema kopnu.

97. Kad su stigli u blizinu Svetišta boginja gospodarica[48] u području Mikale na Gesonu i Skolopoentu, ondje gdje se nalazi svetište Demetre Eleusinske što ga je podigao Filist sin Pasiklov koji je bio u pratnji Nileja sina Kodrova kad su osnivali Milet,

[48] Te su boginje možda Demetra i Kora ili Eumenide.

tu su izvukli brodove na suho i okružili su ih ogradom od kamenja i drva, za što su posjekli čak i voćke, a ispred ograde u zemlju su zabili kolce. Pripremali su se kao da će biti pod opsadom [i kao da će pobijediti: razmišljajući i o jednoj i drugoj mogućnosti, pripremali su se za obje.][49]

98. Kad su Grci saznali da su barbari otišli na kopno, osjećali su nezadovoljstvo jer su im na taj način pobjegli, a bili su i u nedoumici što da čine, da li da se udalje i vrate natrag ili da plove prema Helespontu. Napokon su odlučili da ne rade ni jedno ni drugo nego da plove prema kopnu. Kako su bili pripremili za pomorsku bitku čak i ljestve za iskrcavanje i sve ostalo što im je trebalo, plovili su prema Mikali. Kad su se nalazili blizu neprijateljskog tabora, i nitko im nije isplovljivao u susret, dok su brodovi, kako su vidjeli, bili izvučeni na suho i unutar zidina, a mnogo je pješaka bilo postrojeno uzduž spruda, tada je najprije Leotihida plovio na svojoj lađi pokraj obale, primaknuvši se sprudu što je više mogao, i preko glasnika je slao Jonjanima poruku koja je glasila ovako: »Ljudi Jonjani, koliko vas je god u stanju da me slušate, čujte moje riječi, jer Perzijanci uopće ne razumiju ništa od onoga što vam poručujem. Kad se budemo sukobili, svatko neka se najprije sjeti slobode a zatim i lozinke: »Heba«. I neka oni koji su me čuli prenesu to i onima koji me nisu čuli.« Cilj ovakva postupka bio je isti kao i onaj što ga je imao Temistoklo kod Artemisija:[50] ako bi te riječi ostale nepoznate barbarima, trebalo je da nagovore Jonjane, a ako bi bile prenijete barbarima, trebalo je da oni prestanu vjerovati Grcima.

[49] Neki izdavači smatraju da je završetak rečenice, označen uglatim zagradama, neautentičan.
[50] V. VIII,22.

99. Pošto je Leotihida dao takve preporuke, Grci su postupali još i ovako: pristali su lađama i iskrcali se na sprud. Počeli su se zatim postrojavati, a kad su Perzijanci vidjeli kako se Grci pripremaju za bitku i uz to podgovaraju Jonjane, oduzmu najprije Samljanima oružje jer su ih osumnjičili da pristaju uz Grke. Naime, kad su na barbarskim brodovima stigli atenski ratni zarobljenici, koje su Kserksovi vojnici bili uhvatili jer su ostali u Atici, Samljani su ih sve oslobodili i poslali ih sa svime što je potrebno za put natrag u Atenu; zbog toga su bili sumnjivi, jer su oslobodili pet stotina glava Kserksovih neprijatelja. Zatim narede Milećanima da paze na prolaze koji vode prema uzvisinama Mikale, tobože zato što su oni najbolje poznavali područje; zapravo su tako postupali zato da Milećani budu izvan tabora. Na taj su se način Perzijanci osiguravali protiv onih Jonjana za koje su smatrali da bi mogli biti skloni izdaji ako bi samo imali za to mogućnosti, a oni su prikupili štitove da im budu obrambena ograda.

100. Kad su završili s pripremama, Grci su krenuli u napad protiv barbara. Ali dok su bili u napadu, po cijeloj se vojsci proširio se glas, a pojavila se i glasnička palica[51] koja je ležala na samoj obali; a glas koji se proširio bio je da Grci pobjeđuju Mardonijevu vojsku u bitki u Beotiji. Mnogi znakovi svjedoče o božanskom sudjelovanju u ovim događajima, a među njima i taj da se istoga dana zbila bitka kod Plateje kad je trebalo da se dogodi i poraz kod Mikale, te da je Grcima ovdje o tome stigao glas kako bi još mnogo jače osokolio vojsku i kako bi spremnije izvrgavali svoje živote opasnostima.

101. No bilo je još nešto što je povezalo oba događaja; i jedna i druga bitka odigrale su se kod gajeva posvećenih Demetri: i

[51] Glasnička je palica bila simbol boga Herma: maslinov ili lovorov štap, obavijen dvjema zmijama, nosili su poslanici, mirovni posrednici i nosioci važnih poruka.

bitka kod Plateje vodila se uz samo Demetrino svetište, kako sam već prije kazao, a i bitka kod Mikale odvijat će se na isti način. A glas da su Grci s Pausanijom odnijeli pobjedu stigao je baš u pravi čas: bitka kod Plateje, naime, vodila se rano ujutro toga dana, a bitka kod Mikale predvečer. Da su se obje bitke vodile upravo istoga dana i istoga mjeseca, postalo im je jasno nedugo zatim kad su o tome prikupljali obavijesti. Prije nego što je stigao onaj glas, među njima je još vladala bojazan, ne toliko za njih same koliko za Grke, da Grčka ne bi bila svladana u boju s Mardonijem. Ali kad se ovaj pobjednički glas među njima proširio, s većim su poletom i hitrije kretali u napad. I Grci i barbari žurili su se u bitku u kojoj su ih kao nagrada čekali otoci i Helespont.

102. Atenjane i one koji su bili postrojeni uz njih otprilike do polovice bojnog reda put je vodio po sprudu i po ravnu tlu, dok je Lakedemonjane i one što su redom uz njih bili razvrstani vodio kroz guduru i preko brdovita tla: dok su Lakedemonjani još obilazili uokolo, oni na drugom krilu već su se borili. Sve dok su Perzijancima štitovi stajali uspravno, oni su se branili i nisu ni u čemu bili slabiji u boju; no kad su Atenjani i vojnici iz njihove blizine dobili poticaj da je riječ prije svega o njihovoj bitki a ne o boju Lakedemonjana, pa su zdušnije prionuli uz borbu, tada se stanje počelo mijenjati. Probili su, naime, ogradu od štitova i u naletu su u velikom broju napali Perzijance, a oni, pošto su ih dočekali i dugo se vremena branili, na kraju su krenuli u bijeg prema zidinama. Atenjani, Korinćani, Sikionjani i Trezenjani (tako su redom bili razvrstani) slijedili su ih i zajedno su s njima upadali unutar zidina. A kad je i zid bio zauzet, barbari se više nisu branili nego su svi osim Perzijanaca bježali. Perzijanci su se borili u malenim skupinama s Grcima koji su neprestano upadali unutar zidina. Od perzijskih vojskovođa dvojica su uspjela pobjeći, a dvojica su poginula: uspjeli

su pobjeći Artaint i Itamitra, zapovjednici pomorske vojske, a Mardont i zapovjednik kopnene vojske, Tigran, poginuli su u borbi.

103. Dok su se Perzijanci još borili, stigli su i Lakedemonjani i njihovi suborci, te su dovršavali ono što je još preostalo. Ondje je palo i mnogo Grka, a među ostalima i zapovjednik Sikionjana Perilaj. Kako su se Samljani koji su sudjelovali u pohodu nalazili u međanskom taboru i bilo im je oduzeto oružje, odmah na početku, kad su vidjeli da je bitka neodlučena, poduzimali su sve što su mogli jer su htjeli pomagati Grcima. Kad su drugi Jonjani vidjeli što su to Samljani započeli, i sami su se odmetnuli od Perzijanaca i počeli su napadati barbare.

104. Milećanima su Perzijanci zapovjedili da paze na prolaze radi njihova spasa, zato da bi, ako bi im se događalo ono što im se doista i desilo, uz pomoć vodiča nalazili spas na uzvisinama Mikale. Milećani su dobili takav zadatak i zbog ovoga što je navedeno, ali i zato da ne bi bili prisutni u logoru i pokušavali izvršiti kakav prevrat; a oni su postupali upravo obratno od dobivenih zapovijedi i vodili su ih u bijegu drugim putovima, onima koji su sezali pravo do neprijatelja, i na koncu su sami postajali najžešći u ubijanju. Tako je Jonija drugi put ustala protiv Perzijanaca.[52]

105. U toj su se bitki od Grka istakli Atenjani, a od Atenjana Hermolik sin Eutenov, čovjek izvježban u pankratiju.[53] Tom se Hermoliku kasnije, u ratu što su ga Atenjani vodili s Karišćanima, dogodilo da je poginuo u bitki kod Kirna u Karistiji,

[52] Ovaj se ustanak odigrao, dakle, 479. g. pr.n.e., dok je prvu pobunu Jonjana, onu iz 500/499. g. pr.n.e. kojoj je na čelu bio Aristagora, Herodot opisao u V,35 i d.
[53] Pankratij je sport s elementima boksa i hrvanja u kojem se natjecatelji bore golim rukama.

te je pokopan kod Geresta. Osim Atenjana istakli su se i Korinćani, Trezenjani i Sikionjani.

106. Pošto su poubijali mnogo barbara i u borbi i u bijegu, Grci su zapalili njihove lađe i čitav zid, pa su zatim dovukli na obalu plijen, gdje su pronašli i neke škrinje prepune blaga; a kad su zapalili zid i lađe, krenuli su na plovidbu natrag. Pošto su stigli na Sam, Grci su vijećali o preseljavanju Jonjana i o tome koji bi dio Grčke od onih nad kojima imaju vlast trebalo naseliti, a koji prepustiti barbarima; činilo im se neostvarivim da oni sami neprestano bdiju i paze na Jonjane, a s druge strane, ne budu li nad njima bdjeli, znali su da Jonjani nemaju nikakve nade da se nekažnjeno odmetnu od Perzijanaca. U vezi s tim moćnici su Peloponežana smatrali da treba iseliti iz trgovištā grčke narode koji su bili na strani Međana i dati ta područja Jonjanima da ih nasele, no Atenjanima se uopće nije sviđalo niti da se Jonija seli niti da Peloponežani sudjeluju u odlukama o njihovim naseobinama; kako su se oni tome snažno odupirali, Peloponežani su popustili. I tako su uključili među svoje saveznike Samljane, Hijane, Lezbljane i druge otočane, koji su upravo sudjelovali u pohodu zajedno s Grcima, i obavezali su ih izjavama i zakletvama da će im ostati vjerni i da ih neće napustiti. Kad su ih tako obavezali zakletvama, krenuli su na plovidbu da razruše mostove:[54] vjerovali su, naime, da će ih još zateći razapete među obalama.

107. Oni su, dakle, plovili prema Helespontu; za to su vrijeme barbari koji su se u bijegu povukli na visove Mikale — a nije ih bilo mnogo — vratili u Sard. Dok su još bili na putu, Masist sin Darijev, koji je bio prisutan mukama što ih je vojska pretrpjela, govorio je mnoge ružne stvari vojskovođi Artaintu,

[54] Tj. mostove što su ih Perzijanci postavili preko Helesponta.

pa mu je čak između ostalog i kazao da je gori od žene kad je tako vodio vojsku, te da je zaslužio najstrašniju kaznu kad je naškodio kraljevoj kući. Kod Perzijanaca najteža je pogrda ako se nekome kaže da je gori od žene. Onaj ga je dugo slušao, a onda se napokon počeo ljutiti, pa je izvukao mač na Masista i htio ga je ubiti. No kako je zamahnuo mačem, tako ga je opazio Ksenagora sin Praksilajev, čovjek iz Halikarnasa, pa je stao iza samog Artainta, uhvatio ga oko pasa, podigao i bacio na zemlju; uto su dotrčali i Masistovi tjelesni čuvari. Ksenagora je time što je učinio stekao zahvalnost i samog Masista i Kserksa, jer je spasio život njegovu bratu; za to je djelo kralj dao Ksenagori na upravljanje cijelu Kilikiju. Dok su dalje putovali nije im se više ništa tome nalik dogodilo nego su stigli u Sard. U Sardu je upravo boravio kralj još odonda otkad je u bijegu došao iz Atene nakon poraza u pomorskoj bitki.

108. Dok je tada boravio u Sardu, kralj se zaljubio u Masistovu ženu, koja je i sama bila ondje. Kako je nije mogao osvojiti porukama koje joj je slao, a nije htio primjenjivati silu iz obzira prema bratu Masistu (a i žena se toga držala, jer je dobro znala da protiv nje neće upotrijebiti silu), Kserkso, budući da mu nije preostajalo nikakvo drugo sredstvo, dogovori brak svojeg vlastitog sina Darija s kćerkom ove Masistove žene, jer se nadao da će je lakše osvojiti bude li tako postupio. Pošto je sklopio zaruke i obavio sve što je bilo uobičajeno, krenuo je u Suzu. Kad je stigao onamo i doveo Darijevu ženu u svoju kuću, prestane misliti na Masistovu ženu i, promijenivši svoje nakane, zaljubi se u Darijevu ženu, a Masistovu kćer, i osvoji je; ta se žena zvala Artainta.

109. Kako je vrijeme prolazilo, sve je to izašlo na vidjelo na ovaj način: Kserksova je žena Amestrija istkala velik, šaren i divan ogrtač i dala ga je Kserksu. On se obraduje ogrtaču i prebaci ga preko ramena, te ode k Artainti. Budući da mu je i ona priredila

užitak, predloži joj da zatraži od njega što god hoće u naknadu za ono što mu pruža: ma što zatražila, dobit će. A ona — bilo je suđeno, naime, da donese nesreću cijeloj kući — na to reče Kserksu: »Dat ćeš mi što god budem tražila?« A on, uvjeren da će ona tražiti sve drugo a ne upravo ovo, davao joj je obećanja i napokon se zakleo. Čim se zakleo, ona bestidno zatraži ogrtač. Kserkso se na sve moguće načine izvlačio i nije joj ga htio dati, ni iz kojeg drugog razloga nego iz straha od Amestrije, da ga ona ne uhvati na djelu, budući da je već i prije naslućivala da se nešto događa; nudio joj je gradove, i bezmjerno mnogo zlata, i vojsku kojoj bi jedino ona zapovijedala: kod Perzijanaca je vojska baš pravi pravcati dar. No nije je mogao nagovoriti, pa joj pokloni ogrtač. Ona se silno razveseli tom daru i počne ga nositi i njime se gizdati.

110. Amestrija sazna da ga ona nosi; a kad je saznala što se zbilo, nije se ljutila na ovu ženu nego je, u uvjerenju da je pravi krivac njezina majka i da je sve to njezino djelo, počela smišljati propast za Masistovu ženu. Pričekala je da njezin muž Kserkso priredi kraljevsku gozbu (ta se gozba priprema jedanput godišnje, na dan kraljeva rođendana; na perzijskom se ta gozba zove »tikta«, što na grčkom jeziku znači »savršen«; jedino tom prilikom kralj maže svoju glavu pomastima i dijeli darove Perzijancima), pričekala je, dakle, Amestrija taj dan i zamolila Kserksa da joj pokloni Masistovu ženu. No on je smatrao okrutnim i gnusnim pokloniti bratovu ženu, to više što je ona bila u toj stvari sasvim nevina: Kserkso je, naime, shvatio zašto Amestrija upravo to traži.

111. Napokon, kako ga je ona neprestano moljakala, a i običaj ga je na to prisiljavao, jer kod njih nije moguće da se na dan kraljevske gozbe ne udovolji onome tko nešto moli, sasvim protiv svoje volje pristane i pokloni je, te postupi uz to ovako:

svojoj ženi dopusti da čini što joj drago, a istovremeno pozove brata i reče mu ovo: »Masiste, ti si Darijev sin i moj brat, a uz to si i čestit čovjek; nemoj više živjeti zajedno sa ženom s kojom sada živiš; umjesto nje dajem ti svoju kćer. Živi s njom, a onu koja ti je sada žena, nju otpusti, jer mi se ne sviđa.« Masist se na ove riječi nađe u velikom čudu i odgovori ovako: »O gospodaru, kakve mi to ružne riječi govoriš i naređuješ mi da ženu koja mi je rodila sinove i kćeri, a jednu od njih si i ti vjenčao s vlastitim sinom, naređuješ mi, dakle, da tu ženu otpustim i da se oženim tvojom kćeri? Silno sam počašćen, o kralju, time što me smatraš dostojnim svoje kćeri, ali neću učiniti ni jedno ni drugo. Ne prisiljavaj me nikako svojim zahtjevima da to učinim; za tvoju će se kćer pronaći i neki drugi muškarac, ništa lošiji od mene, a meni dopusti da živim sa svojom ženom!« On mu je tako odgovorio, a Kserkso se razbjesnio i kazao: »Evo, Masiste, što si time dobio: niti ću ti dati svoju kćer za ženu, niti ćeš s onom ženom još dugo biti zajedno, tako da naučiš kako se primaju darovi!« A on, čim je to čuo, na odlasku samo reče: »Gospodaru, nisi me još uništio.«

112. U međuvremenu, dok je Kserkso vodio razgovor s bratom, Amestrija je pozvala Kserksove kopljonoše i počela okrutno mrcvariti Masistovu ženu: odsjekla joj je grudi i bacila ih psima, a zatim i nos, i uši, i usnice, te joj je iščupala jezik i, napokon ju je, tako izmrcvarenu, poslala kući.

113. Masist nije uopće bio čuo za to, no sluteći da će se dogoditi nekakvo zlo, krene trkom kući. Kad je vidio kako mu je žena unakažena, odmah se posavjetovao sa sinovima i krenuo je na put za Baktru sa svojim sinovima i s nekim drugim ljudima da bi pobunio pokrajinu Baktriju i da bi kralju učinio najveću moguću štetu. To bi se i dogodilo, kako smatram, da je uspio prije kralja stići gore do Baktrijaca i Saka, jer su ga oni voljeli, a Baktrijcima je bio i namjesnik. No Kserkso je saznao što on

radi, pa je za njim poslao vojsku i još je na putu poubijao i njega, i njegove sinove, i vojsku koja bila s njim. To su bili događaji u vezi sa Kserksovim ljubavima i Masistovom smrću.

114. Grci koji su krenuli iz Mikale prema Helespontu, najprije su se sidrili kod Lekta, jer su ih vjetrovi ondje zadržali, a odavde su otišli u Abid i otkrili su da su mostovi, za koje su mislili da će ih još pronaći postavljene, već rastavljeni, a upravo su ponajviše radi toga došli do Helesponta. Peloponežani s Leotihidom odluče krenuti na plovidbu prema Grčkoj, a Atenjani i njihov zapovjednik Ksantip donesu odluku da ostanu ovdje i da pokušaju izvoditi napade na Hersonez. Prema tome, jedni su kretali na plovidbu kući, a Atenjani su iz Abida prešli na Hersonez i počeli su opsjedati Sest.

115. Budući da je taj Sest predstavljao najjače tamošnje utvrđenje, u njemu su se skupili, kad su čuli da su se Grci pojavili na Helespontu, stanovnici ostalih gradova, a iz grada Kardije došao je Eobaz, čovjek Perzijanac, koji je donio ovamo užad što ju je uzeo s mostova. Taj su grad nastavali domoroci Eoljani, ali su tada u njemu živjeli i Perzijanci i veliko mnoštvo drugih saveznika.

116. Tom je pokrajinom upravljao Kserksov namjesnik Artaikt, Perzijanac, čovjek okrutan i goropadan, koji je prevario i samog kralja kad je išao u napad na Atenu, jer je ugrabio blago Protesilaja sina Ifiklova iz Eleunta. Naime, u Eleuntu na Hersonezu nalaze se Protesilajeva grobnica i oko nje sveti gaj, gdje je bilo mnogo blaga, i zlatnih i srebrnih kotlića, i mjedi, i odjeće, i drugih zavjetnih darova, što je sve Artaikt opljačkao uz kraljevo dopuštenje. A ovim je riječima prevario Kserksa: »O gospodaru, tu postoji kuća nekog Grka koji je sudjelovao u vojnom pohodu protiv tvoje zemlje, pa je zato platio kaznu i umro. Daruj mi njegovu kuću, da svatko nauči kako se protiv

tvoje zemlje ne smije voditi rat!« Tim je riječima lako uspio nagovoriti Kserksa da mu pokloni čovjekovu kuću, a da pri tome Kserkso nije ni slutio što je ovaj zapravo imao na umu. Kad je rekao da je Protesilaj ratovao protiv kraljeve zemlje, mislio je na to da Perzijanci obično smatraju kako cijela Azija pripada njima i onome koji njima vječno vlada.[55] Kad je primio dar, prenio je blago iz Eleunta u Sest, a sveti je gaj počeo zasijavati i pretvarati u pašnjak, dok je svaki put kad bi došao u Eleunt imao odnose s nekom ženom u svetištu. Sada su ga Atenjani opsjedali, a nije bio pripravan za opsadu niti za navalu Grka; napali su ga sasvim nespremnog.

117. Kako je opsada trajala sve do kasne jeseni, Atenjani su postajali sve zlovoljniji jer su već dugo bili odsutni od kuće, a nisu mogli osvojiti utvrđenje, pa su molili svoje zapovjednike da ih vode natrag kući; a oni su odbili razgovor o povratku prije nego što zauzmu grad ili ih atenska država pozove natrag. Tako su se vojnici morali prilagoditi okolnostima.

118. A ljudi unutar zidina već su bili dovedeni do krajnjih granica, tako da su se hranili kuhanim remenjem sa svojih ležaljki. A kada više ni toga nisu imali, pod okriljem noći pobjegnu i odu, i Perzijanci, i Artaikt, i Eobaz, sišavši sa stražnje strane niz zidine, ondje gdje je bilo najmanje neprijatelja. A kad je svanuo dan, Hersonežani s kula dojave Atenjanima što se desilo i otvore im gradska vrata. Većina Atenjana krene u potjeru, dok su ostali zauzimali grad.

119. Eobaz je pobjegao u Trakiju, i ondje su ga uhvatili Tračani Apsinćani i žrtvovali domaćem božanstvu Plistoru prema svo-

[55] Naime, Protesilaj je bio sudionik trojanskog rata i prvi Grk koji je poginuo pod Trojom (*Ilijada*, II,701).

jim običajima, a njegove su pratioce ubili na drugi način. Vojnici s Artaiktom posljednji su krenuli u bijeg, no stigli su ih kad su bili malo iznad Egospotama i nakon kratke borbe jedni su poginuli a drugi su živi pali u zarobljeništvo. Grci su ih u okovima odveli u Sest, a među njima je okovan bio i sam Artaikt, zajedno sa svojim sinom.

120. Hersonežani pripovijedaju da se jednom od stražara, dok je pekao osušenu ribu, pojavilo ovakvo znamenje: osušene ribe koje su ležale na žaru počele su se praćakati i trzati poput netom izlovljenih riba. Gomila koja se okupila tome se čudila, a Artaikt, kad je vidio ovo znamenje, pozove čovjeka koji je pekao osušenu ribu i reče mu: »Strančе Atenjanine, nemoj se bojati ovog znamenja: ono se nije tebi ukazalo već meni daje znak Protesilaj iz Eleunta da i mrtav i osušen još uvijek ima snage koju su mu podarili bogovi da kažnjava onoga tko ga je povrijedio. Stoga sada želim nešto ponuditi u naknadu i umjesto blaga koje sam uzeo iz svetišta pokloniti božanstvu sto talanata, a za sebe i svojeg sina dat ću Atenjanima dvije stotine talanata ako ostanem na životu.«[56] Ali tim obećanjima nije uspijevao nagovoriti zapovjednika Ksantipa, jer su ga Eleunćani, kako bi se osvetili za Protesilaja, molili da ga pogubi, a i sam je zapovjednik bio tome sklon. Odveli su ga na rt s kojeg je Kserkso premostio tjesnac — a neki kažu da su ga odveli na brežuljak iznad grada Madita — i ondje su ga pribili i objesili na križ, a njegova su sina kamenovali pred očima samog Artaikta.

121. Pošto su to obavili, krenuli su na plovidbu prema Grčkoj, a sa sobom su nosili, uza sve ostalo blago, i užad od mostova

[56] Sto talanata je 2620 kg srebra, a dvije stotine 5240 kg srebra.

da bi to dali kao zavjetni dar svetištima. I te se godine nije ništa više osim ovoga dogodilo.

122. Predak tog Artaikta koji je bio obješen bio je Artembar, koji je Perzijancima iznio prijedlog što su ga oni prihvatili i prenijeli Kiru, a taj je prijedlog glasio ovako: »Budući da Zeus daje Perzijancima vrhovnu vlast, a među svim ljudima daje je upravo tebi, o Kire, pošto ju je oduzeo Astijagu, hajde da se preselimo odavde, jer je zemlja koju posjedujemo malena i k tome krševita, i da zauzmemo drugu, bolju zemlju. Mnoge su nam u susjedstvu, a mnoge i u udaljenijim krajevima, pa ako jednu od njih zauzmemo, još ćemo s više razloga izazivati divljenje. Pravo je da ljudi koji vladaju tako postupaju; kada ćemo imati bolju priliku nego sada kad vladamo mnogim narodima i cijelom Azijom?« Kad ih je saslušao, Kir nije pokazao čuđenje zbog takva prijedloga, već im je davao dopuštenje da tako čine, ali im preporuči i opomene ih neka se pripremaju na to da više neće biti vladari nego da će njima vladati drugi: iz blage zemlje obično se rađaju blagi ljudi, jer iz istog tla ne niču i predivni plodovi i muškarci vrsni u ratu. Kad su to shvatili, Perzijanci su odustali od svojih nakana i udaljili su se, jer su se pokorili Kirovu mišljenju, pa su radije odabrali da budu vladari i stanuju na neplodnu tlu nego da obrađuju plodne njive kao tuđi robovi.[57]

[57] Ideja da klimatski i geografski uvjeti određuju karakter pojedinaca i naroda bila je proširena u antici i često se javljala u hipokratovskoj medicini.

INDEKS IMENA*

A

* Grafija današnjih geografskih naziva preuzeta je u principu iz *Atlasa svijeta*, JLZ, Zagreb, 1974.

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

R

S

Š

T

U

V

Z

PREGLED HISTORIJSKIH ZBIVANJA I LIČNOSTI IZ HERODOTOVE *POVIJESTI**

A) Egipat

oko 2880 — osnivanje egipatske države ujedinjenjem Donjeg i Gornjeg Egipta; legendarni osnivač države je prvi faraon 1. dinastije Menes (= Min), a prijestolnica je Memfis

oko 2600–2470 — vladavina 4. dinastije (Keops, Kefren, Mikerin), izgradnja velikih piramida

oko 2200 — Nitokrida, vladarica iz 6. dinastije, neposredno prije raspada tzv. stare države

oko 1990–1786 — vladavina 12. dinastije kojoj pripadaju tri faraona po imenu Sesostris (kod Herodota objedinjeni u jednog), te Amenemhat III. (= Meris); prijestolnica se u tzv. srednjoj državi premješta u Tebu; vojni pohod na krajeve južno od Egipta

oko 1200–1080 — vladavina 20. dinastije s faraonima Setnathom (= Protej) i Ramsesom III. (= Rampsinit); s ovom dinastijom završava tzv. nova država

715–663 — vladavina 25. dinastije, čiji je osnivač Šabaka (= Sabak), etiopski vladar koji preuzima egipatsko prijestolje, a pripada joj i Taharka (= Set/?/), za čije vlasti Asirci upadaju u Egipat (671–663) i pljačkaju Tebu

* Sve godine u ovom pregledu iz razdoblja su prije naše ere.

664–525 — vladavina 26. dinastije (period tzv. saitske renesanse) u kojoj se obnavlja jedinstvo egipatske države; faraoni: Psametih I. (koji osvaja Siriju), Neko (koji gubi Siriju pod udarom Babilonaca), Psametih II. (= Psamis), Aprija, Amasis, Psametih III. (= Psamenit)

525 — Kambiz osvaja Egipat i pretvara ga u perzijsku provinciju

519 — Darije ponovo vojskom okupira Egipat

485 — neuspjela pobuna u Egiptu

oko 460 — ustanak protiv perzijske vlasti pod vodstvom Libijca Inara i Egipćanina Amirteja, uz pomoć Atene

B) Mala Azija i Mezopotamija

oko 810 — u Asiriji umjesto malodobnog sina vlada Semiramida

oko 715 — u Mediji vlada Dejok, za čije se vladavine Međani osamostaljuju od asirske vlasti

705–681 — na asirskom prijestolju nasljednik moćnog Sargona Sanherib (= Sanaharib)

680–652 — u prednjoj Maloj Aziji vlada Gig, koji osniva lidijsku državu

675–653 — Fraort, Dejokov sin, na međanskom prijestolju

668–626 — u Asiriji vlada posljednji značajniji kralj, Asurbanipal (= Sardanapal), koji ratuje s Egiptom i Babilonom

652–630 — Ardis, Gigov sin, vlada Lidijom

640–600 — u Perziji na vlasti je Kir I., no vrhovna vlast pripada Međanima

629–618 — na lidijskom prijestolju Salijat, sin Ardisov

625–585 — u Mediji vlada Kijaksar koji zajedno s Babiloncima napada Asiriju

618–561 — na lidijskom prijestolju Alijat, otac Krezov

612 — Kijaksar zauzima Ninivu (= Nin), što predstavlja svršetak asirske države

604–562 — s Nebukadnezarom (kod Herodota je njegovo djelovanje opisano pod imenima Labineta Babilonca i Nitokride) novobabilonska država doživljava svoj vrhunac

600–559 — u Perziji vlada Kambiz I., posljednji koji će priznavati vrhovnu vlast Međana

585–550 — na međanskom prijestolju je Astijag, kojega će svrgnuti njegov unuk Perzijanac Kir, a Mediju pretvoriti u perzijsku pokrajinu

560–546 — Krez, posljednji vladar Lidije, pokorava sve grčke gradove na maloazijskoj obali i pokreće neuspješan rat protiv Perzije; nakon poraza Lidija postaje perzijska provincija

559–529 — vladavina Kira II., tvorca moćnog Perzijskog Carstva; 550. ruši Međanina Astijaga, 546. Liđanina Kreza i preuzima grčke gradove u Maloj Aziji, 538. zauzima Babilon

556–538 — Nabonid (= Labinet II.), posljednji babilonski vladar

529–522 — Kambiz II. vlada Perzijskim Carstvom; 525. zauzima Egipat

521 — za Kambizova odsustva iz Perzije i nakon njegove smrti vlast na nekoliko mjeseci preuzima mag Smerdis, lažno se predstavljajući kao Kambizov brat; obara ga urota sedmorice uglednih Perzijanaca na čelu s Darijem

521–486 — Darije na perzijskom prijestolju, guši dva ustanka u Babilonu, učvršćuje vlast u Egiptu i dijeli državu na 20 satrapija

518–513 — Darijeva osvajanja: zauzimanje Trakije i Makedonije u Evropi, rat protiv Skita u Aziji

500–494 — ustanak Jonjana na maloazijskoj obali i otocima

498 — Jonjani zauzimaju Sard

494 — ustanak završava perzijskim zauzimanjem Mileta; posljedica su grčko–perzijski ratovi

485–465 — vlast Kserksa, koji guši ustanak u Egiptu i kreće u novi pohod na Grčku

480 — Masistova pobuna u Perziji (kod Herodota prikazana više–manje kao ljubavna afera)

479 — Perzijanci razaraju Babilon

465–424 — vlast Artakserksa u Perziji

C) Grčka i grčko–perzijski ratovi

594 — Solon kao arhont u Ateni provodi svoje reforme

561–527 — Pisistrat (u tri navrata) samovladar Atene; uspon atenske moći

533 — Polikrat tiranin na Samu

527 — Hipija i Hiparh, Pisistratovi sinovi, postaju atenski tirani

516 — Perzijanci osvajaju Sam

514 — ubojstvo Hiparhovo

510 — protjerivanje Hipije iz Atene

507 — Klisten provodi demokratske reforme u Ateni

500–494 — ustanak grčkih gradova u maloazijskoj Joniji protiv Perzijanaca; Atena i Eretrija šalju pomoć Jonjanima; ustanak završava perzijskim osvajanjem Mileta 494.

492 — Darijev vojskovođa Mardonije vodi pohod na Trakiju; veliki gubici perzijske vojske kod Atosa i u Makedoniji

490 — perzijska vojska pod vodstvom Datisa i Artafrena prodire do Eretrije, ali doživljava poraz kod Maratona, nakon kojeg se povlači

489 — Miltijad, Atenjanin i pobjednik kod Maratona, neuspjelo opsjeda Par

482 — na Temistoklov poticaj Atena gradi i obnavlja flotu

481 — pred najavom novog perzijskog pohoda na Grčku Atena i Sparta sklapaju savezništvo

480 — Kserkso kreće na Grčku; u proljeće premošćuje mostom od lađa Helespont, zauzima Trakiju i Makedoniju, prokopava kanal kod Atosa na Halkidici; u ljetu prodire u Tesaliju, te zatim u

Beotiju nakon poraza Spartanaca kod Termopila i zauzima Atenu, ali u rujnu doživljava poraz na moru kod Salamine; glavnina perzijske vojske vraća se u Aziju

479 — Mardonije, koji je ostao s dijelom vojske u Grčkoj, u proljeće, pošto je još jedanput zauzeo Atenu, doživljava poraz na kopnu kod Plateje, a pomorska vojska gubi (u pješačkoj bitki) kod Mikale, pa se Perzijanci definitivno povlače; velik se broj grčkih gradova na otocima i Maloj Aziji oslobađa

KAZALO